

Universitat de Girona

ELS ORÍGENS DE LA RECERCA ARQUEOLÒGICA A LA VALL D'ARO (BAIX EMPORDÀ): DE L'EXCURSIONISME CIENTÍFIC A LA CONSOLIDACIÓ DE L'ARQUEOLOGIA FRANQUISTA

Francesc AICART HEREU

Dipòsit legal: Gi. 307-2014

<http://hdl.handle.net/10803/129679>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

TESI DOCTORAL

**ELS ORÍGENS DE LA RECERCA ARQUEOLÒGICA A
LA VALL D'ARO (BAIX EMPORDÀ): DE
L'EXCURSIONISME CIENTÍFIC A LA CONSOLIDACIÓ
DE L'ARQUEOLOGIA FRANQUISTA**

Francesc Aicart Hereu

2013

TESI DOCTORAL

**ELS ORÍGENS DE LA RECERCA ARQUEOLÒGICA A LA VALL
D'ARO (BAIX EMPORDÀ): DE L'EXCURSIONISME CIENTÍFIC A
LA CONSOLIDACIÓ DE L'ARQUEOLOGIA FRANQUISTA**

**Doctorand:
Francesc Aicart Hereu**

Any 2013

**Programa de Doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura
(MEE 2011-0480)**

**Director i tutor:
Dr. Josep M. Nolla Brufau**

**Memòria presentada per optar al títol de doctor per la Universitat de
Girona**

Dedicatòria

A la meva mare i al meu fill Pau, perquè encara que no podran llegir les paraules que segueixen, el seu esperit hi és present.

A la Carme, en Bernat, l'Aina i la Maria per la seva paciència, en el cas de la Carme de vegades infinita, i per les estones que no hem estat plegats mentre redactava la tesi.

Als mestres i amics Lluís Esteva i Cruañas (1906-1994), Josep Escortell i Cerqueda (1932-2011) i Josep M. Nolla i Brufau, perquè sense el seu recolzament no hagués mantingut viva l'estima per aquesta disciplina mentre la vida m'ha portat a dedicar-me professionalment a d'altres afers.

Al Dr. Agustí Vehí i Castelló (1958-2013), amic i company d'estudis, que havia de revisar aquesta tesi.

Agraïments

La llista d'agraïments d'aquests deu anys dedicats a la recerca en aquest camp és molt llarga. Per por d'oblidar-me d'algú, vull agrair a tothom, amics, professionals i institucions que en un moment o altre de la recerca m'han ajudat, com es podrà comprovar en les cites que hi ha al llarg de la tesi.

Vull destacar especialment que en tot moment he rebut les màximes facilitats de les institucions i dels particulars que m'han permès accedir als seus fons sense cap tipus de limitació.

Publicacions derivades de la tesi:

Llibres i capítols de llibres:

Coautor del llibre *Pla de Palol: un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, editat per Josep Maria Nolla. Ajuntament de Castell-Platja d'Aro, Castell-Platja d'Aro, 2002.

Coautor dels capítols "La Prehistòria", p.24 i 60 i "L'Antiguitat", p. 61-137 del llibre *Història del Baix Empordà*, Col·lecció Història de les Comarques Gironines, Diputació de Girona, Girona, 2006 (conjuntament amb Xavier Rocas i Antoni Roviras).

Autor del llibre *Agustí Casas i l'arqueologia de les Gavarres*, Biblioteca Lluís Esteva, 4, Consorci de les Gavarres, Monells, 2006. Guanyador de la XIV edició del Premi Joan Xirgo que atorga el Consorci de les Gavarres.

Coautor del llibre *La Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà): història i arqueologia d'un jaciment maleït*, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro-Universitat de Girona, 2007 (conjuntament amb Josep M.Nolla i Jordi Vivo). Autor del capítol "La recerca arqueològica a la Plana Basarda. Història de la investigació", p.13-54.

Coautor i coeditor del llibre *L'església vella de Santa Cristina d'Aro: del monument tardoantic a l'església medieval*, Universitat de Girona-Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2008 (conjuntament amb Josep M. Nolla i Lluís Palahí). Autor del capítol "Història de la recerca arqueològica", p. 25-58; coautor del capítol "Teories interpretatives i la seva evolució", p.59-62, conjuntament amb Josep M.Nolla; i del capítol "Del monument tardoantic a l'església medieval. Algunes reflexions", p.226-265 (inclou la bibliografia).

Coautor del llibre *Les empremtes d'un castell fantasma a Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà)*, conjuntament amb Marc Auladell i Jordi Vivo. Ajuntament de Santa Cristina d'Aro-Universitat de Girona, 2010.

Articles:

“Una moneda procedent del poblat ibèric de Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro)”, *Estudis del Baix Empordà*, 22, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, 2003, p.5-8.

“Un curs d'estiu de la Universitat de Barcelona a Sant Feliu de Guíxols (1969)”, *L'Arjau*, Arxiu i Museu de Sant Feliu de Guíxols, 50, Sant Feliu de Guíxols, novembre, 2004, p. 36-38.

“Un treball inèdit d'Agustí Casas i Vinyas sobre Pla de Palol (Platja d'Aro)”, *Estudis del Baix Empordà*, 25, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, 2006, p. 25-32.

“Notícia d'unes excavacions arqueològiques a Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro)”, *Miscel·lània d' Homenatge a Lluís Esteva i Cruañas*, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, 2006, p. 7-14.

“Esteva Cruañas, Lluís”, dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, 2009, p.258-259.

““El món ibèric a la vall d'Aro: els poblats dels Guíxols i de la Plana Basarda”, *Revista del Baix Empordà*, 25, Palamós, juny-setembre 2009, p. 41-44.

“Lluís Esteva vist per Pere de Palol i Eduard Ripoll”, *Estudis del Baix Empordà*, 28, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, 2009, p.277-302.

“Lluís Esteva i Cruañas (1906-1994)” dins Tudela, Montserrat i Izquierdo, Pere (curadors), *La nissaga catalana del món clàssic*, Revista Auriga, Barcelona, 2011, p.346.

“Josep Escortell i Cerqueda (1932-2011): notes biogràfiques”, *Estudis del Baix Empordà*, 30, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, 2011, p.11-26.

Índex general

Resum en català, castellà i anglès	15
Introducció	17
Objectius i metodologia	21
1. Marc geogràfic i geològic de la vall d'Aro	25
2. L'arqueologia a Catalunya durant el segle XIX i el primer quart del segle XX	31
3. Els orígens de la recerca arqueològica a la vall d'Aro: el poblat ibèric de la Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro)	39
3.1. Introducció	39
3.2. La descoberta del jaciment arqueològic	40
3.3. Les excursions de Joaquim Botet Sisó i Francesc Martorell i Peña (1871)	42
3.4. L'article de Joaquim Botet i Sisó sobre la Plana Basarda (1874)	44
3.5. La Plana Basarda en l'obra pòstuma de Francesc Martorell i Peña (1879)	47
3.6. L'aportació de Salvador Sanpere i Miquel als <i>Apuntes arqueológicos</i> de Martorell i Peña	50
3.7. Simon o Segimon Dausà, descobridor del jaciment arqueològic?	52
4. L'actuació de la Comissió Provincial de Monuments a la vall d'Aro durant les dècades dels setanta i dels vuitanta del segle XIX	55
4.1. Introducció	55
4.2. Telesforo Izal: algunes dades biogràfiques	56
4.2.1. Les activitats d'Izal relacionades amb l'arqueologia i el patrimoni	59
4.2.2. Un encàrrec difícil de complir en un període complex	61
4.3. La descoberta de la vil·la romana de Pla de Palol (Platja d'Aro)	73
5. L'excursionisme cultural i científic i el coneixement de la vall d'Aro en les dècades dels setanta i dels vuitanta del segle XIX	79
5.1. Introducció	79
5.2. Joan Casas i Arxer (1839-1923): apunt biogràfic	82
5.3. L'actuació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques a la vall d'Aro durant la dècada dels vuitanta del segle XIX	84
6. Agustí Casas i Vinyas (1868-1941): síntesi biogràfica	93
7. El descobriment científic de la Cova d'en Daina de Romanyà de la Selva	123
7.1. Introducció	123
7.2. La descripció del dolmen i els materials trobats	129
7.3. La difusió de la descoberta en les revistes de l'època	132
7.4. La visita dels socis del Centre Catalanista de Girona a Romanyà de la Selva	134
7.5. L'article de Salvador Albert i Pey	138
7.6. L'article de Pere Alsius i Torrent	140
7.7. Les excavacions de mossèn Joan Rabasseda i Parera	143

7.8. El ressò del descobriment de la Cova d'en Daina	147
8. La transició cap a l'arqueologia institucional: de les darreries del segle XIX a 1915	157
8.1. Introducció	157
8.2. Les noves descobertes arqueològiques a la vil·la romana de Pla de Palol	158
8.2.1. El treball d'Agustí Casas i Vinyas	159
8.3. La Plana Basarda, novament centre d'interès arqueològic	169
8.4. Les noves aportacions d'Agustí Casas a l'arqueologia de la vall d'Aro	174
8.4.1. El menhir del Mas de la Font o Pedra Dreta del Mas Bagué	178
8.4.2. Les Pedres Dretes d'en Lloveras	179
8.4.3. La col·laboració d'Agustí Casas en l'obra de Joaquim Botet i Sisó	180
8.5. L'obra de Manuel Cazorro i Ruiz (1912)	183
8.6. El tancament d'un període	192
9. La institucionalització de l'arqueologia. Del Servei d'Investigacions Arqueològiques a la Segona República	195
9.1. Introducció	195
9.2. La polèmica a l'entorn de l'excavació del dolmen de Mas Bousarenys (1917-1920)	197
9.2.1. La intervenció d'Agustí Casas	198
9.3. Les excavacions d'Alfred Klaebisch a la vall d'Aro i la polèmica amb Josep Berga i Boada (1917-1920)	202
9.3.1. Les dades sobre el dolmen del Mas Bousarenys en l'obra d'Hugo Obermaier	207
9.3.2. La publicació d'Alfred Klaebisch sobre l'arqueologia de la vall d'Aro i les seves actuacions "arqueològiques"	209
9.4. L'actuació del Servei d'Investigacions Arqueològiques a la vall d'Aro (1918-1930)	220
9.4.1. La "resurrecció" dels materials del dolmen del Mas Bousarenys i de la Plana Basarda	231
9.4.2. Bosch Gimpera i el seu interès pel món ibèric: la visita a Sant Feliu de Guíxols de l'any 1919	243
9.4.3. Josep de Calassanç Serra i Ràfols a la Plana Basarda (1930)	248
9.5. Un estudi arqueològic singular: el jaciment de la bòbila de Pinell (Platja d'Aro)	254
9.6. L'excursionisme cultural a les Gavarres en aquest període	257
10. La recerca arqueològica durant la Segona República (1931-1939)	265
10.1. Introducció	265
10.2. El Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell de Sant Feliu de Guíxols	270
10.3. La recerca arqueològica a la vall d'Aro durant la Segona República	273
10.3.1. Pere Bosch Gimpera i les seves actuacions a Sant Feliu de Guíxols	274
10.4. L'excursionisme organitzat: el Centre Excursionista Mar i Muntanya de Sant Feliu de Guíxols	286
10.5. El patrimoni arqueològic durant la Guerra Civil	290

11. L'arqueologia del primer franquisme: de la fi de la Guerra Civil a la creació de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques de Sant Feliu de Guíxols (1939-1955)	295
11.1. Introducció	295
11.2. Els primers intents d'estructurar l'arqueologia a la vall d'Aro (1942-1949)	303
11.2.1. Miquel Oliva a les Gavarres (1943-1945)	305
11.2.2. El primer intent d'articulació d'un grup de col·laboradors: les excursions a la Plana Basarda de la dècada dels quaranta	308
11.3. La fundació del Centre Excursionista Montclar, l' <i>Instituto de Estudios Guixolenses</i> i l'arribada de Lluís Esteva i Cruañas a Sant Feliu de Guíxols (1949-1954)	318
11.4. La creació de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques de Sant Feliu de Guíxols (1955)	336
11.4.1. Les primeres actuacions de camp de la Comissaria: Pla de Palol i Bell-lloc d'Aro	352
11.5. Cap a un nou ordre a l'arqueologia espanyola: una visió des de les comarques de Girona	359
11.6. Una reflexió final sobre l'arqueologia del franquisme: professionals versus amateurs	369
12. Discussió dels resultats i conclusions	377
13. Bibliografia	397
14. Epistolari	437
15. Apèndix documental	575

Resum en català, castellà i anglès

Aquesta tesi analitza des de la perspectiva de la història de l'arqueologia, l'evolució de la recerca arqueològica en un territori concret, la vall d'Aro, en el nord-est de Catalunya, des de la dècada dels setanta del segle XIX- amb l'esclat de l'excursionisme científic i cultural i els primers passos de l'arqueologia institucional- fins a la consolidació de l'estructura arqueològica del règim franquista, a mitjans de la dècada dels cinquanta del segle XX, i el seu encaix en l'evolució de l'arqueologia com a disciplina a Catalunya i Espanya en cadascun dels períodes estudiats dins l'àmbit temporal de la tesi. Així mateix, es fa una especial incidència en els personatges i fets més rellevants, a partir de les dades obtingudes en la recerca documental en diferents fons arxivístics, hemerogràfics i col·leccions particulars. El treball es complementa amb la transcripció íntegra de més de cent vint cartes.

Esta tesis analiza desde la perspectiva de la historia de la arqueología, la evolución de la investigación arqueológica en un territorio concreto, el valle de Aro, en el nordeste de Cataluña, desde la década de los setenta del siglo XIX- con el auge del excursionismo científico y cultural y los primeros pasos de la arqueología institucional- hasta la consolidación de la estructura arqueológica del régimen franquista, a mediados de la década de los cincuenta del siglo XX, y su articulación en la evolución de la arqueología como disciplina en Cataluña y España en cada uno de los períodos estudiados dentro del ámbito temporal de la tesis. Así mismo, se hace un especial énfasis en los personajes y hechos más relevantes, a partir de los datos obtenidos en la investigación documental en diferentes fondos archivísticos, hemerográficos y colecciones particulares. El trabajo se complementa con la transcripción íntegra de más de ciento veinte cartas.

This thesis analyses from an archaeological and historical perspective, the archaeological research of a specific area, *la vall d'Aro*, situated in Northeast Catalonia, from the 1870s -when the scientific and cultural hiking and the first

steps of institutional archaeology appeared- until the consolidation of the structural archaeology of the Francoist system, in the mid-1950s, and their adaptation to the archaeological development as a discipline in Catalonia and Spain on each of the studied eras between the temporal period of the thesis. In doing so, the most important characters and facts are focused on, taking evidence on the obtained data from the documental research in different file sources, hemerographics and particular collectives. This work is complemented with the whole transcription of more than one hundred and twenty letters.

Introducció

En el marc del concepte interdisciplinar de patrimoni cultural, la tesi se centrarà en el patrimoni arqueològic, és a dir, en els béns mobles i immobles susceptibles de ser estudiats amb metodologia arqueològica.¹ Així doncs, aquesta tesi té com a objectiu principal analitzar l'evolució de la història de l'arqueologia científica a la vall d'Aro (Baix Empordà), des dels seus inicis en el darrer terç del segle XIX -amb l'eclosió de l'excursionisme científic i cultural vinculat a la Renaixença i els primers passos de l'arqueologia institucional- fins a la consolidació de l'estructura arqueològica del règim franquista, a mitjans de la dècada dels cinquanta del segle XX, reflectida en la promulgació del Decret de 2 de desembre de 1955, del *Ministerio de Educación Nacional*, mitjançant el qual es transformava en *Servicio Nacional la Comisaría General de Excavaciones*.²

El perquè d'aquesta tesi cal cercar-lo, en part, en la trajectòria personal de qui l'escriu. No en va, el meu primer treball científic en el món de l'arqueologia l'any 1989, fa més de vint anys, vaig fer-lo sota el guiatge de Lluís Esteva i Cruañas (1906-1994) i Josep M. Nolla i Brufau,³ amb l'estudi del poblat ibèric dels Guíxols a partir d'unes excavacions antigues, les que realitzà l'any 1903 l'arqueòleg i arxiver Eduardo González Hurtebise (1876-1921). Fou el meu primer contacte amb la història de l'arqueologia. Els joves arqueòlegs d'aleshores no donàvem gaire importància a situar i a valorar la tasca d'aquells que ens havien precedit en el seu context històric i social, potser influïts per la mal entesa distància que ens donava la nostra formació universitària. Lluís Esteva i Cruañas, mestre de formació i arqueòleg forjat fora del món universitari, ens ho recordava sovint, mentre evocava el mestratge que rebé de l'il·lustre prehistoriador gironí, Lluís Pericot i Garcia (1899-1978).

¹ Campillo, 2006, p.38.

² *Boletín Oficial del Estado (BOE)*, 2, 2 de gener de 1956, p.25-26. Totes les referències del BOE citades a la tesi han estat consultades online a www.boe.es

³ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p. 45-116.

Aleshores, la disciplina de la història de l'arqueologia a l'Estat espanyol tot just començava a treure el cap (només se n'havia fet un primer congrés l'any 1988). No oblidem que l'arqueologia és una disciplina científica nascuda a la segona meitat del segle XIX; per tant, molt jove si ho mirem amb perspectiva històrica. Vint- i- cinc anys més tard, la història de l'arqueologia a l'Estat espanyol s'ha consolidat, se n'han realitzat diversos congressos, s'ha publicat el *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*- en el qual Lluís Esteva hi surt referenciat-,⁴ s'ha publicat una síntesi extraordinària sobre la història de l'arqueologia del primer franquisme⁵ i, fins i tot, un *best-seller* de la història de l'arqueologia espanyola a partir d'una tesi doctoral d'història de l'arqueologia.⁶

D'altra banda, Lluís Esteva em deixà via lliure per investigar en el seu fons documental -extraordinari per al coneixement de la investigació arqueològica a la vall d'Aro posterior a la Guerra Civil- i Josep M. Nolla m'hi va acabar d'empènyer. El treball de recerca sobre les excavacions arqueològiques a l'església de Bell-lloc d'Aro entre els anys 1955 i 1964, presentat en aquesta universitat l'any 2003, significà el primer pas per introduir-me a fons en l'arqueologia gironina de la postguerra. L'any següent, vaig guanyar la XIV edició del Premi Joan Xirgo que convoca el Consorci de les Gavarres, amb el projecte *Agustí Casas i l'arqueologia de les Gavarres (1894-1925)*, que em permeté aprofundir en l'arqueologia de la vall d'Aro anterior a la Guerra Civil i descobrir personatges i fets apassionants de la història de l'arqueologia d'aquest territori, que culminaren amb la publicació del llibre *Agustí Casas i l'arqueologia de les Gavarres*, l'any 2006. Aquest llibre, parcialment incorporat i actualitzat en aquesta tesi, juntament amb el capítol dedicat a la història de la recerca en el jaciment ibèric de la Plana Basarda,⁷ m'obrí noves perspectives: consulta de fonts diverses, coneixença dels descendents d'alguns dels protagonistes, documentació inèdita tant de particulars com de fons arxivístics, majoritàriament de Catalunya, i, molt especialment, el

⁴ Aicart, 2009a, p. 258-259.

⁵ Gracia, 2009.

⁶ Casado, 2009.

⁷ Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 13-54.

coneixement profund d'un personatge polifacètic, Agustí Casas i Vinyas (1868-1941), en el qual es reflectia l'evolució del país des de la Renaixença al Noucentisme. Tot plegat em portà a submergir-me en els orígens de la recerca arqueològica en aquesta vall oberta al mar del nord-est de Catalunya.

Objectius i metodologia

La tesi permet constatar l'evolució històrica de la disciplina arqueològica en un espai ben delimitat de Catalunya, la vall d'Aro, situada al nord-est del Principat, a l'extrem sud de la comarca del Baix Empordà, en el límit amb les comarques de La Selva i del Gironès, un territori amb notables jaciments arqueològics des del Neolític fins a l'alta edat mitjana.

En aquest sentit, podem considerar que és una tesi pionera, si més no en l'àmbit català,⁸ en la qual es compararan els resultats obtinguts en l'estudi d'aquest territori amb les dades proporcionades pels treballs realitzats sobre la història de l'arqueologia catalana i espanyola i es discutiran els resultats obtinguts. Especialment novelles són les aportacions que es refereixen a la institucionalització de l'arqueologia catalana, amb les intervencions del Servei d'Excavacions Arqueològiques entre els anys 1918 i 1919 a la vall d'Aro; els escassos treballs de camp realitzats durant la Segona República, contràriament a allò que podria donar a entendre l'ampli dispositiu legislatiu que desplegà la Generalitat republicana; i el tractament que es fa del darrer període analitzat, entre els anys 1955 i 1956, en el qual es contextualitza l'arqueologia de les comarques de Girona dins del gran canvi en la cúpula de poder de l'arqueologia espanyola, en què constatem que aquesta renovació no significà cap trasbals en l'àmbit gironí, gràcies al paper desenvolupat per Miquel Oliva i Lluís Pericot.

La investigació s'ha contextualitzat amb una introducció general a l'arqueologia de cadascun dels subperíodes tractats en la tesi (darrer terç del segle XIX i primer quart del segle XX; Segona República i primer franquisme), amb la finalitat d'ubicar-la en el seu marc de referència (Catalunya i l'Estat espanyol).

⁸ Per a la primera meitat de la dècada dels setanta del segle XIX, cal destacar la tesi del Dr. Lluís Buscató i Somoza, sobre la conservació del patrimoni històric i arqueològic a la província de Girona en el període 1835-1876 (Buscató, 2011), a la qual ens referirem en tractar diversos aspectes relacionats amb l'actuació de la Comissió Provincial de Monuments a la vall d'Aro.

Pel que fa a la metodologia, s'ha fet una recerca en les institucions que conserven la documentació escrita més significativa referida a l'arqueologia gironina: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, que conté els valuosos fons de la *Comisión Provincial de Monumentos*, d'Enric Botet i Sisó, la correspondència de Miquel Oliva Prat i de la Comissaria Provincial d'Excavacions; Arxiu Municipal de Girona, fons Joaquim Botet i Sisó; Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, fons dels Amics de l'Art Vell i de Josep de Calassanç Serra i Ràfols; Biblioteca de Catalunya, fons Lluís Pericot i Joaquim Botet i Sisó; Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, fons Joan Bordàs i Josep Berga i Boada, per citar els més consultats. Fora de l'àmbit català, s'ha fet una consulta puntual a a l'*Archivo General de la Administración del Ministerio de Cultura* i s'ha consultat *online* l'arxiu de la *Real Academia de la Historia*, d'on s'han extret alguns documents relatius al darrer quart del segle XIX.

Les dades obtingudes en fons particulars han estat nombroses, especialment en l'extraordinari fons documental de Lluís Esteva i Cruañas (fons família Esteva-Massaguer) i, en menor mesura, en el recull de cartes d'Alfred Klaebisch (col·lecció Santiago Nin Klaebisch), sense oblidar, però, altres aportacions puntuals, igualment de gran vàlua, que han proporcionat els descendents d'Agustí Casas i Vinyas, Josep i Pere Cama i Casas, Joan Canadell i Ferrer o Jaume Lladó i Alsina, per citar alguns dels personatges que apareixeran al llarg de la tesi, així com els testimonis orals de dues persones estretament vinculades a la recerca arqueològica en aquest territori durant la segona meitat del segle passat, Josep Escortell i Cerqueda i Néstor Sanchiz i Guerrero.

L'estudi ha comportat també un buidatge força exhaustiu en l'àmbit hemerogràfic. Cal destacar les publicacions de Sant Feliu de Guíxols (*El Eco Guixolense*, *El Noticiero*, *La Lealtad*, *Llevor*, *L'Avi Muné*, la *Costa Brava*, *Butlletí del Centre Excursionista Mar i Muntanya*, *Àncora* o *Butlletí del Centre Excursionista Montclar*, per citar-ne les més utilitzades), Palamós (*Marinada*),

Llagostera (*Joventut*), Girona (*Lo Geronés*, *Diario de Gerona*, *Los Sitios*, *Revista de Gerona*) i les relacionades amb el món excursionista català, especialment *L'Excursionista*, Butlletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, i el Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. De manera més puntual, s'ha consultat la premsa barcelonina (*La Vanguardia*) o madrilenya (*El Sol*).

Una darrera aportació valuosa per a la història de l'arqueologia catalana és la documentació epistolar del capítol catorzè, amb la transcripció íntegra de cent vint i dues de les cartes esmentades en el treball⁹ -a més a més de les inserides parcialment o total dins d'altres capítols - que posa a l'abast d'altres investigadors documents sobre personatges, fets i jaciments arqueològics d'un indubtable interès, a l'hora que ha de permetre complementar i/o obrir altres línies de recerca.

Finalment, el capítol quinze conté un apèndix amb vuit documents, tres dels quals són plànols: dos amb la situació dels principals elements geogràfics de la vall d'Aro i un on s'indiquen els principals jaciments arqueològics del vessant sud de les Gavarres, la zona arqueològicament més rica d'aquest territori.

⁹ Així mateix, s'ha fet una revisió de les cartes publicades en alguns dels treballs anteriorment citats.

1. Marc geogràfic i geològic de la vall d'Aro

La vall d'Aro està situada al nord-est de Catalunya, a l'extrem sud de la comarca del Baix Empordà, en el límit entre les comarques de La Selva i del Gironès.¹⁰ Comprèn gran part dels actuals termes municipals de Castell-Platja d'Aro (21'93 km²) i Santa Cristina d'Aro (67'77 km²). Limita al sud amb el terme municipal de Sant Feliu de Guíxols (15,62 km²), que constitueix una mena d'apèndix de la vall envoltat de turons; al nord, amb el terme municipal de Calonge (34 km²); a llevant, amb el mar; a l'oest, amb els termes municipals de Llagostera (76 km²), comarca del Gironès, i Tossa de Mar (39km²), comarca de La Selva.

Des del punt de vista geològic, es tracta d'una fossa tectònica que talla obliquament d'est a oest la serralada costanera catalana.¹¹ La vall, orientada de nord-oest a sud-est, forma part de la conca del riu Ridaura que travessa la vall d'oest a est i la parteix en dues meitats: la del nord, limitada pels contraforts de les Gavarres i la del sud, pel massís de l'Ardenya, amb el puig del Montclar (417 m snm) com a punt més elevat. Està limitada per petites falles on es troben petits afloraments volcànics i fonts d'aigua carbònica, com veurem més endavant. Així doncs, el riu Ridaura, que té un recorregut total de 20 quilòmetres i una conca amb una superfície total de 75'5 km², drena la vall a partir del seu curs mig, i la travessa fins a desembocar a la Platja d'Aro, la façana marítima de la vall.¹² D'entre els afluents del Ridaura, cal assenyalar la riera de Solius o de can Dalmau pel seu marge dret i la conca de la riera de Bell-lloc, pel marge esquerre. Ambdues formen dues petites valls, inserides en la serra d'Ardenya i el massís de les Gavarres, respectivament. La vall de Bell-lloc, és molt coneguda per les fonts d'aigua picant de Bell-lloc, Salenys i Penedes que

¹⁰ Vegeu-ne un plànol de situació i un mapa toponímic de la vall d'Aro en el capítol 15, documents 1 i 2.

¹¹ *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol.3, 1986, 2a edició, Barcelona, p.157.

¹² Pallí, 1966, p.13-14; Pallí i Roqué, 1995, p.1. Vegeu el plànol de la vall inserit al final d'aquest capítol.

sorgeixen d'una falla que talla els granitoides.¹³ De l'abundància i les qualitats de les aigües de les fonts esmentades en dona fe la seva comercialització durant molts anys i el seu èxit entre els habitants de la vall d'Aro.¹⁴ En el cas de la Font Picant de Bell-lloc, l'explotació comercial de les aigües ja estava funcionant l'any 1920 i perdurà fins a mitjans dels anys seixanta de la passada centúria.

Gairebé paral·lela al curs del Ridaura hi ha la carretera comarcal, el principal eix de comunicació de la vall, avui desdoblada, d'on parteixen dues carreteres locals: una que comunica els nuclis de Bell-lloc d'Aro i Romanyà de la Selva amb Calonge, a l'altra banda de Les Gavarres i una altra que mena fins al llogarret de Solius. Després de Santa Cristina d'Aro, de la via parteixen sengles carreteres secundàries per una banda vers Castell d'Aro, Platja d'Aro i S'Agaró i per l'altra cap a Sant Feliu de Guíxols.

Aquesta via comarcal és l'eix de comunicació principal des del litoral cap a les comarques del Gironès i de La Selva, una via de comerç que ja fou utilitzada durant l'antiguitat com a eix d'unió entre l'excel·lent port natural de Sant Feliu de Guíxols- punt d'entrada i sortida de mercaderies- i el rerepaís que arribava, amb seguretat, fins a Girona. Aleshores ja era una vall intensament conreada, com ho proven diverses troballes arqueològiques.¹⁵

El primer document que cita la vall d'Aro com a entitat territorial és el precepte del rei carolingi Carloman de l'any 881 en el qual fa donació íntegra de la vall al bisbe de Girona, Teotari.¹⁶

El municipi de Castell-Platja d'Aro ocupa el sector oriental de la vall i té un extens tram de costa. Està constituït pel nucli de Castell d'Aro, centre històric

¹³ Clotet, Pallí i Roqué, 1999, p. 22; Linares, Pallí, Roqué i Vall, 2001, p.23-25.

¹⁴ Bussot, 1991, p.67-69.

¹⁵ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p. 45-116; Aicart, 2000, p. 17-24.

¹⁶ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.18-19, En aquest document, el límit de la vall pel sud era el mar, es a dir, no s'esmenta cap hàbitat a Sant Feliu de Guíxols.

de la vall, amb l'església de Santa Maria i el castell de Benedormiens, erigit durant el segle XI; el gran nucli turístic de Platja d'Aro a la part costanera, desenvolupat sobretot a partir dels anys cinquanta del segle passat fins al punt que ha esdevingut l'actual cap administratiu del municipi; el nucli bàsicament residencial de S'Agaró i els antics veïnats de Fenals d'Amunt i Fenals d'Aro, avui absorbits per la Platja d'Aro, a més de nombroses urbanitzacions, principalment en els contraforts de les Gavarres, així com alguns masos dispersos, especialment en l'entorn proper a Castell d'Aro.

La costa del municipi s'inicia al sud, a l'extrem de llevant de la platja de Sant Pol, en el límit amb el terme municipal de Sant Feliu de Guíxols, en un petit promontori rocallós on hi ha la luxosa urbanització de S'Agaró, iniciada als anys trenta del segle passat. Després de la bonica platja de sa Conca, limitada en tota la seva semicircumferència per un alt talús cobert de pins, segueix la llarga extensió sorrenca de la platja d'Aro en la qual desemboca el Ridaura, on l'enorme conjunt de l'actual Platja d'Aro ha absorbit l'antic barri de Fenals. Més al nord, hi trobem la recollida platja de n'Artigas, a redòs de la qual es desenvolupà una vil·la romana de la qual parlarem en la tesi. Els contraforts de les Gavarres són en aquest sector de poca elevació (per exemple, 324 m s.n.m. prop de l'antic monestir de Vallvanera) i cauen suaument sobre la plana.

El municipi de Santa Cristina d'Aro comprèn una bona part de la vall. Té un sector accidentat pels vessants muntanyosos de les Gavarres al nord, fins prop del puig d'Arques (531 m snm). En aquest vessant, hi ha els pobles de Santa Cristina d'Aro, on s'hi localitza l'església parroquial i restes d'un mausoleu baix imperial i una església alt medieval; Bell-lloc d'Aro, amb l'església de Santa Maria i una antiga vil·la romana en el seu entorn; Romanyà de la Selva, topònim d'origen romà i també amb l'església altmedieval de Sant Martí. En el vessant sud del municipi cristinenc, hi ha la serra de l'Ardenya, amb el puig del Montclar (417 m snm) com a punt més elevat. Al seu redòs hi ha el poble de Solius, format per masies disperses a l'entorn de l'església de Santa Agnès i el castell de la Roca. L'antic terme de

Solius travessava l'Ardenya i arribava fins al mar. Aquest curt tram de costa rocallosa i escarpada forma part del terme avui del terme cristinenc, des de Vallpresona a la cala de Canyet. Entre ambdues cales trobem el port natural de la Corcollada, més conegut avui com a Cala del Senyor Ramon, que tingué una notable importància durant l'edat mitjana, com a port del castell de Solius.¹⁷ A més dels pobles esmentats es troben esparsos pel terme diversos veïnats de masies, com Malvet o el Vilar, ambdós d'origen clarament medieval, i noves urbanitzacions sorgides a partir dels anys seixanta del segle XX en els contraforts de les Gavarres (Bell-lloc I i II, Sant Miquel d'Aro, Romanyà) i de l'Ardenya (Mas Reixac i Golf Costa Brava).

Podem afirmar, sense dubte, que Sant Feliu de Guíxols, Santa Cristina d'Aro i Castell-Platja d'Aro formen avui dia una subcomarca prou diferenciada, actualment dins el Baix Empordà, però amb una relació notable amb les comarques del Gironès i de La Selva. L'adscripció d'aquest territori a l'Empordà o a La Selva fou motiu de debat des del darrer terç del segle XIX i, sobretot, durant el primer terç del segle XX. Per exemple, l'excursionista Cèsar August Torras i Ferreri (1852-1923) assenyalava l'any 1922¹⁸ que la fita sud-est de l'Empordà era Fenals i no Tossa i que la vall d'Aro no era un apèndix de l'Empordà sinó de La Selva, contradient l'opinió que expressà l'any 1883 el jurista, polític i historiador begurenc Josep Pella i Forgas (1852-1919), qui defensà l'adscripció empordanesa de la vall en la seva magna obra *Historia del Ampurdán*,¹⁹ a la qual ens referirem diverses vegades al llarg d'aquesta tesi. Amb motiu de la divisió comarcal de Catalunya de l'any 1936, la vall s'adscrigué definitivament al Baix Empordà. L'erudit Joan Torrent i Fàbregas recollí els arguments d'uns i altres en aquest debat en dos breus articles, encara avui prou interessants.²⁰

¹⁷ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p. 61-71. La informació sobre els tres municipis ha estat extreta de la hiperenciclopèdia de Gran Enciclopèdia Catalana.

¹⁸ Torras, 1922, p. 323.

¹⁹ Pella i Forgas, 1883.

²⁰ Torrent, 1957a i Torrent, 1957b. Joan Torrent i Fàbregas (1901-1996), estudiós verdaguerià que estiuejava a Sant Feliu de Guíxols i que tingué una profunda amistat amb

En aquesta tesi només farem referència als municipis que formaven pròpiament la vall, és a dir, l'antic municipi o universitat de la vall d'Aro que l'any 1858 se segregà en dos municipis: Castell d'Aro i Santa Cristina d'Aro.²¹ Dos anys després de la segregació, Castell d'Aro tenia 1453 habitants i Santa Cristina d'Aro, 1321.²² Per tant, una població no gaire elevada pròpia d'un entorn eminentment rural, característica que es mantindrà durant gran part del període històric que tractarem en aquesta tesi. Aquest territori esdevindrà clarament turístic a partir dels anys cinquanta del segle XX, amb un notable creixement poblacional després de la Guerra Civil espanyola.

Indubtablement, però, els dos municipis de la vall estan estretament lligats a la ciutat veïna de Sant Feliu de Guíxols, especialment des de l'època medieval on les disputes pel control de la vall foren constants, amb el monestir benedictí de Sant Feliu de Guíxols, com a protagonista principal des del segle X, juntament amb el bisbe de Girona, la Seu de Girona i d'altres senyors feudals de rang inferior.²³ Coincidim amb Joan Torrent i Fàbregas en el fet que Sant Feliu de Guíxols està unida indisolublement a la vall d'Aro o vall del Ridaura per lligams històrics, tradicionals i geogràfics.²⁴ Per tant, al llarg de la tesi comprovarem que molts dels protagonistes que contribuïren al coneixement arqueològic de la vall d'Aro foren ciutadans de Sant Feliu de Guíxols.

Lluís Esteva Cruañas i el periodista, escriptor i filòsof Agustí Calvet i Pascual, *Gaziel* (1887-1964). Publicà també diversos articles de caire històric i local. Vegeu DDAA, *Homenatge a Joan Torrent i Fàbregas*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1992.

²¹ Barreda, 2007, p.28-37; Gaitx i Fogueras, 2008, p.25-36.

²² Dades del cens de 1860, extretes de Martínez Quintanilla, 1865, p.52.

²³ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.29-95.

²⁴ Torrent, 1957b. Pel que fa al poblament de la vall d'Aro anterior a l'època medieval i la continuïtat de poblament entre el món antic i l'alta edat mitjana, vegeu Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p. 13-20.

2. L' arqueologia a Catalunya durant el segle XIX i el primer quart del segle XX

A partir de la Revolució Francesa (1789) es produí un desvetllament general per l'estudi del passat, que s'accentuà al llarg del segle XIX amb el descobriment de restes monumentals d'antigues civilitzacions (per exemple, Egipte) i l'aparició de noves teories científiques, com l'evolucionisme, que ofería un nou plantejament de la realitat que assentava els conceptes de canvi i evolució com a veritats supremes per a les ciències físiques i socials que qüestionaven els fonaments de l'explicació cristiana sobre els orígens de la humanitat. No cal dir que l'evolucionisme xocà frontalment amb el poder de l'Església, especialment a l'Estat espanyol. La culminació de la teoria evolucionista arribà amb la publicació l'any 1859 de l'obra *L'origen de les espècies* del naturalista anglès Charles Robert Darwin (1809-1882), traduïda al castellà l'any 1871.²⁵ Paral·lelament, va canviar el concepte de nació²⁶ de manera que l'estudi del passat esdevindria també una arma política al servei d'una burgesia en ascens, per a la qual l'evolucionisme també suposaria una arma ideològica.²⁷

Indubtablement, l'erudició es va convertir en la pràctica cultural per excel·lència de la burgesia espanyola del segle XIX.²⁸ El saber erudit que en el segle XVIII es concentrava i dirigia des de les acadèmies- en el cas espanyol especialment des de la *Real Academia de la Historia* creada el 1737- s'ampliarà durant el segle XIX cap el camp de l'arqueologia i del patrimoni amb la creació l'any 1844, per part de l'Estat, de les *Comisiones Provinciales de Monumentos*, amb la finalitat de vetllar inicialment per l'ampli patrimoni que passà a ser públic arran de les desamortitzacions de la dècada

²⁵ Aguilar, 2002, p.90-91; Marc-7, 1986a, p.55. Segons Jiménez-Díez, 2002, p. 144 i 430, la primera edició espanyola d'aquesta obra és de l'any 1877 i en cita la referència bibliogràfica.

²⁶ Díaz-Andreu, 2002, p. 38.

²⁷ Aguilar, 2002, p.90.

²⁸ Pasamar i Peiró, 1991, p.73.

anterior. Les comissions provincials comptaven amb una secció específica dedicada a l'arqueologia i l'arquitectura i tingueren una incidència desigual en el territori segons les províncies. L'any 1865, es modificà el seu Reglament i es convertiren en les representants directes a les províncies de la *Real Academia de la Historia* i de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* i tenien encomanades les funcions de proposar les excavacions a realitzar, elaborar un catàleg dels despoblats de cada província i dirigir les excavacions que consideressin necessàries, tot i que no podien executar-les sense l'aprovació de la *Real Academia de la Història*,²⁹ la qual cosa limitava el seu marge de maniobra. El finançament de les comissions provincials de monuments provenia dels governs civils provincials i les diputacions. A priori pot semblar una estructura de funcionament relativament sòlida, però les escasses consignacions pressupostàries i la inestabilitat política de l'Espanya decimonònica van impossibilitar l'aplicació de la incipient legislació sobre protecció del patrimoni.³⁰ Paral·lelament a les actuacions dels estaments oficials en matèria arqueològica, cal assenyalar també, en l'àmbit formatiu, la creació l'any 1856 de la *Escuela Superior de Diplomática* que comptava amb una secció específica sobre arqueologia.

En el cas gironí, tot i les limitacions evidents, l'activitat de la Comissió Provincial de Monuments va ser prou destacable en el camp de la recuperació monumental, per exemple a Santa Maria de Ripoll o Sant Pere de Galligants,³¹ i més reduïda en el cas de l'arqueologia de camp pel desconeixement dels jaciments de la província fins al darrer quart del segle XIX, com ho exemplifica el fet que l'any 1868 la Comissió Provincial, en ser requerida per notificar els despoblats arqueològics de la província, només

²⁹ Maier, 2002, p.62. Sobre l'origen i els primers temps de la Comissió Provincial de Monuments de Girona, fins l'any 1876, vegeu Buscató, 2011, p.252-476.

³⁰ Ganau, 1998, p.25-29.

³¹ Calzada, 1985, p. 28-35.

considerava com a despoblats susceptibles d'una intervenció arqueològica els jaciments d'Empúries i Roses.³²

El model institucional exposat anteriorment patia des dels seus inicis a la dècada dels quaranta del segle XIX de greus mancances estructurals, sense capacitat executiva, amb càrrecs no retribuïts i massa dependent d'altres òrgans administratius.³³ Malgrat tot, imperà, amb molt poques variacions, fins a la promulgació de la Llei d'Excavacions de 1911, de la qual parlarem més endavant. Així doncs, l'arqueologia de la Restauració a Espanya, període en el qual s'inicia aquesta tesi, es caracteritza per tres grans trets distintius: el centralisme, el predomini de la cultura acadèmica per damunt de la universitària i per l'associacionisme i l'excursionisme,³⁴ de gran importància a Catalunya com veurem seguidament.

L'estudi del passat a Catalunya anà íntimament lligat amb el moviment cultural i polític de la Renaixença i tingué una base ferma en la societat civil, amb un impacte notable en el territori a partir de la dècada dels setanta del segle XIX en què es produí un esclat del coneixement sobre el terreny d'importants jaciments arqueològics, com ho palesen en el cas gironí els treballs d'erudits com el farmacèutic Pere Alsius i Torrent (1839-1915) sobre la comarca de Banyoles, l'advocat i historiador gironí Joaquim Botet i Sisó (1846-1917) sobre l'Ardenya i Vilablareix³⁵ i, especialment per a la comarca del Baix Empordà, l'obra de referència del jurista, polític i historiador begurenc Josep Pella i Forgas (1852-1919).³⁶ En aquesta dècada també es produí el naixement de

³² Buscató i Pons, 2001, p.486-487.

³³ Buscató, 2011, p.324.

³⁴ Maier, 2002, p.62.

³⁵ Botet i Sisó, 1874. Sobre la personalitat polifacètica de Botet i Sisó, de la qual parlarem en els propers capítols, vegeu l'ampli treball d' Alberch i Quer (1998). Pel que fa a Pere Alsius, en parlarem amb més detall en el capítol 7, apartat 6.

³⁶ Pella i Forgas, 1883. Sobre la seva activitat arqueològica, vegeu Badia, 1984, p. 189-199 i la recent síntesi de Tremoleda i Castanyer, 2011, p. 167-169.

les societats excursionistes, íntimament lligades a l'erudició burgesa i catalanista i al floriment de l'esperit nacionalista propi de la Renaixença, que fomentava l'estima i el coneixement del país des de diferents vessants (història, art, literatura, costums, etc). L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876-1890) de la qual s'escindí l'Associació d'Excursions Catalana (1878-1890), van originar el Centre Excursionista de Catalunya l'any 1890,³⁷ del qual l'erudit Agustí Casas i Vinyas (1868-1941), de qui parlarem a bastament en aquesta tesi, va ser-ne soci delegat a Sant Feliu de Guíxols.

Així doncs, hi ha un consens general en considerar que el naixement de l'arqueologia científica a Catalunya i a la resta de l'Estat es produí a partir de mitjans del segle XIX.³⁸ Juntament amb l'arqueologia romàntica, centrada en l'estudi dels monuments i del passat romà i medieval, a partir de 1860 es començà a debatre la naturalesa i l'origen de l'home i arribaren les primeres aportacions de la prehistòria europea.³⁹ El progrés dels estudis prehistòrics en el segle XIX deixarà clar que l'estudi del passat no només es pot basar en els textos escrits i que el treball arqueològic esdevé una font de coneixement històric. I no hem d'oblidar la importància que tingueren en l'avenç de l'arqueologia i de la prehistòria catalana del darrer terç del segle XIX personatges provinents de disciplines científiques com la geologia (per exemple, Lluís Marià Vidal i Carreras (1842-1922) i Norbert Font i Sagué (1874-1910)) o les ciències naturals, d'on provenia l'eminent arqueòleg i naturalista Francesc Martorell i Peña (1822-1878), que llegà els seus béns a l'Ajuntament de Barcelona i instituí el primer premi d'arqueologia, el Premi Martorell, dotat amb 125.000 pessetes de l'època,⁴⁰ premi que comptà amb un extraordinari palmarès.⁴¹

³⁷ Cortadella, 1997, p.273.

³⁸ Díaz Andreu, 2002, p. 38-41; Ayarzagüena, 2004b, p.75-76.

³⁹ Cebrià, Muro i Riu, 1991, p.80.

⁴⁰ Cebrià, Muro i Riu, 1991, p.81.

⁴¹ Cortadella, 2009b, p.528-529. Martorell mantingué un interessant intercanvi epistolar amb Botet i Sisó, com veurem en el capítol 3, apartat 3. Vegeu-ne la transcripció íntegra de les cartes en el capítol 14, cartes 1 a 7.

La Península Ibèrica fou durant la segona meitat del segle XIX i primer terç del segle XX, un focus d'atracció per als arqueòlegs estrangers, especialment francesos, anglesos i alemanys, fins al punt que s'ha parlat de l'existència d'una arqueologia imperialista a Espanya.⁴² Especialment rellevant és l'aportació dels arqueòlegs francesos al coneixement del món iber, exemplificat en l'afer de la Dama d'Elx a les darreries del segle XIX i primers anys del segle XX.⁴³ A Catalunya, probablement menys exòtica que la resta d'Espanya als ulls dels estrangers de l'època, aquest influx creiem que fou més limitat pel que fa a l'arqueologia de camp, si bé en l'àmbit dels estudis clàssics hi haurà importants treballs d'investigadors estrangers, com els d'Emil Hübner (1834-1901), Adolf Schulten (1870-1960) o Eugene Albertini (1880-1941).⁴⁴

El primer terç del segle XX fou el període en què l'arqueologia a Espanya assolí la seva majoria d'edat per diversos motius: la professionalització, a causa de la seva vinculació a la universitat; la creació de la *Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas* (1907)- de la qual dependran el *Centro de Estudios Históricos* i l'efímera Escola Espanyola d'Història i Arqueologia a Roma- i l'establiment dels fonaments estrictament científics de l'estudi de la cultura ibèrica de la mà d'Adolf Schulten, Manuel Gómez-Moreno y Martínez (1870-1970) i Pere Bosch Gimpera (1891-1974).⁴⁵ Al mateix temps, es produí un notable avenç en l'aspecte legislatiu amb la promulgació de la Llei d'excavacions i antiguitats de 7 de juliol de 1911, desenvolupada pel Reial Decret d'1 de març de 1912.⁴⁶ Aquestes iniciatives legislatives van comportar, d'una banda, el final de l'actuació administrativa de

⁴² Díaz Andreu, 2002, p.104-105.

⁴³ Casado, 2006, p.137-147. Pel que fa a l'aportació estrangera a l'estudi de la Prehistòria espanyola durant la segona meitat del s. XIX, vegeu la tesi de Jiménez-Díez, 2002, p.44-47.

⁴⁴ Cortadella, 2003a, p. 246-247.

⁴⁵ Sanmartí, 2009, p. 149.

⁴⁶ Díaz-Andreu, 1997, p.404-405; Campillo, 2006, p.166.

la *Real Academia de la Historia* en el camp de les antigüitats⁴⁷ i, de l'altra, la creació de la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*.⁴⁸ A partir d'ara es regularan les excavacions arqueològiques, la conservació de les antiguitats i es prohibirà l'exportació d'objectes d'art a l'estranger en molts supòsits,⁴⁹ tot i que la Llei no podria garantir sobretot la protecció de monuments en llocs rurals i aïllats, com ho mostra la venda d'edificis a multimilionaris americans durant el primer terç del segle XX⁵⁰ o els nombrosos episodis d'espolis d'esglésies al Pirineu Català⁵¹ en el mateix període. Per tant, hem de considerar que tot i els bons propòsits, el compliment de la Llei de 1911 fou molt relatiu, com comprovarem també a la vall d'Aro en l'afer del dolmen del Mas Bousarenys.

Així doncs, hi ha un ampli consens en considerar que durant el decenni de 1910 l'arqueologia espanyola assoleix un dinamisme i una maduresa sense precedents, amb la promulgació i desenvolupament de la Llei de 1911, la creació de càtedres especialitzades, l'inici de grans excavacions, l'aparició de societats científiques dedicades a l'arqueologia, l'augment de les relacions internacionals i l'inici del camí de les arqueologies nacionalistes.⁵² La figura de l'arqueòleg madrileny José Ramón Mélida Alinari (1856-1933) ha estat considerada com l'exemple del triomf del model d'arqueòleg professional de les darreries del segle XIX que enllaça amb aquesta etapa de maduresa sorgida amb la promulgació de la Llei de 1911.⁵³

⁴⁷ Almagro-Gorbea, 2002, p.76.

⁴⁸ Nomenada per Reial Decret de 30 de març de 1912, a proposta del ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, publicat a la *Gaceta de Madrid*, 90, 30 de març de 1912, p. 926, on apareixen els noms de tots els seus components. Vegeu-los també a Gracia, 2011, p. 106, nota 13.

⁴⁹ Ganau, 1998, p.31.

⁵⁰ Casado, 2006, p.344-345.

⁵¹ Campillo, 2006, p. 169-184.

⁵² Almagro-Gorbea, 2002, p.81; Casado, 2006, p.315.

⁵³ Casado, 2006, p. 418.

José Ramón Mélida considerava exemplar la tasca de les associacions excursionistes catalanes en la conservació i difusió del patrimoni, esperit que també recollí la modèlica *Institucion de Libre Enseñanza*.⁵⁴ No ens ha d'estranyar, per tant, que Catalunya esdevingués capdavantera en aquest procés d'institucionalització de l'arqueologia, gràcies a l'impuls extraordinari que li donà el Noucentisme, moviment polític i cultural de caire regeneracionista encapçalat per Enric Prat de la Riba (1870-1917) i Eugeni d'Ors (1881-1954), que dotaren el país d'una eina política i administrativa, la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923), que establí en aquests anys les bases de la Catalunya moderna.⁵⁵

El naixement de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907, que comptà des del seu inici amb una Secció Històrico Arqueològica, fou la primera pedra de la institucionalització de l'arqueologia catalana, en la qual hi tingué molt a veure l'arquitecte, polític i historiador Josep Puig i Cadafalch (1867-1956). Amb la creació de la Mancomunitat de Catalunya, els serveis que havia iniciat l'Institut d'Estudis Catalans es van constituir de manera formal i tingueren una dotació pressupostària, sota la presidència d'Enric Prat de la Riba.

El Servei d' Excavacions comptà amb personal fix des de l'any 1915⁵⁶ i sota la direcció de Pere Bosch i Gimpera, pare de l'arqueologia i de la prehistòria moderna a Catalunya, va impulsar nombroses intervencions arqueològiques en diferents punts dels Països Catalans.⁵⁷ Els objectius del Servei eren l'organització de la investigació sistemàtica de la prehistòria i de l'arqueologia de l'edat antiga a Catalunya i d'aquells altres llocs on es poguessin trobar elements que permetessin solucionar els problemes arqueològics de Catalunya.⁵⁸ Les iniciatives del Servei d'Excavacions palesen la relació entre

⁵⁴ Casado, 2006, p. 54-55.

⁵⁵ Sanmartí, 1999, p.109-112.

⁵⁶ Balcells i Pujol, 2002, p.122-123; Gracia, 2003, p.32-33.

⁵⁷ Nomenat per la Junta de la Secció Històrico Arqueològica de l'IEC el 20 de setembre de 1915 (Gracia, 2011, p. 112).

⁵⁸ Gracia, 2011, p. 113.

arqueologia, prehistòria i història antiga, termes que aleshores s'entien gairebé com a sinònims.⁵⁹ Per desenvolupar aquesta àmplia tasca, Bosch Gimpera tingué un nodrit grup de col·laboradors i deixebles, base de l'anomenada Escola Catalana d'Arqueologia, entre els quals destacarem per la seva influència en la recerca arqueològica en aquest territori a Lluís Pericot i Garcia (1899-1978) i Maties Pallarés i Gil (1874-1924). Així mateix, Bosch comptà amb una xarxa de corresponsals arreu del país, entre el quals hi havia el guixolenc Agustí Casas.⁶⁰ Alguns anys més tard, Bosch va comentar amb l'altre gran patum de l'època a Espanya, el sacerdot, prehistoriador i geòleg alemany Hugo Obermaier (1877-1946), la possibilitat d'estendre a nivell estatal aquest model d'organització- que ja era present també a València, País Basc i en menor grau a Galícia-, opció que no reeixí.⁶¹

La dictadura de Primo de Rivera va comportar una aturada en l'activitat que emanava de les institucions catalanes. La dissolució de la Mancomunitat de Catalunya provocà la suspensió de les subvencions a l'Institut d'Estudis Catalans i la paralització de nombroses actuacions, entre elles les excavacions d'Empúries.⁶²

A la vall d'Aro, analitzarem l'empenta arqueològica desenvolupada fins a mitjans dels anys vint, les dades que posseïm del període previ a la Guerra Civil i la represa de la recerca organitzada a finals dels anys quaranta, en un escenari polític, econòmic i social ben diferent.

⁵⁹ Balcells i Pujol, 2002, p.125.

⁶⁰ Bosch Gimpera, 1921, p.53.

⁶¹ Bosch Gimpera, 1980, p.111-112.

⁶² Cortadella, 2003 b, p.LIX.

3. Els orígens de la recerca arqueològica a la vall d'Aro: la descoberta del poblat ibèric de la Plana Basarda

3.1. Introducció

Durant el segle XIX, la vall d'Aro era un territori eminentment rural. Un exemple clar el trobem en la descripció de la vall que en féu el religiós i escriptor castellà Sebastian de Miñano y Bedoya (1779-1845) en referir-se a Bell-lloc d'Aro, en una obra publicada l'any 1826:

*“Sit. en terr. montuoso á la falda de una montaña que hay por la parte de N., sobre la cual está el pueblo de Romaña de la Selva. Esta montaña y otra que hay hácia la parte del S., forman 2 líneas paralelas que terminan en el mediterráneo y constituyen el valle de Aro, dentro del cual hay 5 pueblos que son: Belllloch, mas internado hácia tierra, algo mas al E. Santa Cristina, el pueblo llamado Valle de Aro, Fanalls del Valle y Solius. La mayor anchura del valle es de una hora. Conf. por E. con San Feliú de Guixols, por N.E. con Calonge, por S. con Solius del Valle, intermediando una riera llamada Ridaura, y por O. con las costas llamadas de Panedas, término de Llagostera, los cuales tienen una misma especie de productos naturales y agrícolas que éste. En todas estas montañas se saca el corcho con carros y carretas. Produce trigo, centeno, habas, frutas, legumbres, vino, aceite y ganado de cerda. Ind. comercio de corchos para las fábricas de tapones de San Feliú de Guixols y Obispalia”.*⁶³

A la magna obra de l'advocat i polític liberal navarrès Pascual Madoz Ibáñez (1806-1870), posteriorment ministre de Finances, es descriu la vall d'Aro com una lloc ric en aigua - quan corria el Ridaura -, amb una explotació intensa del suro destinat a les fàbriques de Sant Feliu de Guíxols i a l'aliment de notables ramats de porcs. Així mateix, assenyalà una destacable activitat agrícola, per exemple, amb conreus d'oliveres, fruiters i vinyes en el municipi de Santa

⁶³ Miñano, 1826, p.54.

Cristina, que gaudia d'una església amb set altars i unes campanes a la torre de les millors i de les més antigues que hi havia a Catalunya.⁶⁴

Tot i que avui dia la vall d'Aro és un territori fàcilment accessible, en el segle XIX les comunicacions terrestres eren ben diferents. Per exemple, Bell-lloc i Castell d'Aro distaven cinc hores i mitja de Girona i vint i dues hores de Barcelona en el primer quart del segle XIX.⁶⁵ Per tant, preparar una excursió a la vall amb finalitats de recerca arqueològica per via terrestre podia esdevenir una tasca prou complexa.

3.2. La descoberta del jaciment arqueològic

L'any 1865, el funcionari Pedro Martínez Quintanilla publicà un ampli i documentat treball de la província de Girona,⁶⁶ subvencionat per la Diputació gironina, que abastava branques tan diverses com l'estadística, la demografia, la caça, la pesca o la beneficència, per citar-ne algunes. Aquest treball contenia també el primer catàleg del patrimoni històric de les comarques gironines, en el qual no apareix cap referència de la vall d'Aro. No obstant això, la Plana Basarda era, sens dubte, un jaciment arqueològic que la gent de la contrada coneixia des d'èpoques reculades, com veurem a l'apartat 3.7. El lloc s'havia associat, per l'adjectiu Basarda, a fets llegendaris i misteriosos. També ho veurem més endavant en els textos de Botet i Sisó, Martorell i Peña, de l'historiador i polític Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915) o del metge Cristòfol Friginals i Massana (1857-1920). Segons l'arqueòleg i arxiver de Sant Feliu de Guíxols, Eduardo González Hurtebise,⁶⁷ la gent de Solius contava que dessota el Puig de l'Om hi havia un llac, on les goges o fades estenien la roba, que desapareixia quan algú s'hi apropava. Així mateix, la tradició popular hi associava l'existència de tresors. L'historiador Gerard Bussot recollí la creença popular segons la qual hi havia un tresor enterrat en

⁶⁴ Madoz, 1845, p. 590.

⁶⁵ Miñano, 1826, p. 54 i 449.

⁶⁶ Martínez Quintanilla, 1865. Sobre la seva figura, vegeu Buscató, 2007, p.38-43.

⁶⁷ González Hurtebise, 1905a, p.16.

el punt de la Plana Basarda on es podien veure set campanars de les rodalies.⁶⁸ Sembla, però, que el nombre màxim de campanars que es distingeixen des del jaciment és de sis.

La recerca dels inexistents tresors enterrats ja havia malmès el jaciment arqueològic a començaments del segle XX. Hurtebise ho reflectí amb claredat: *“la eterna leyenda, unida a todos los sitios en que el arqueólogo podría estudiar si manos codiciosas e ignorantes no los hubieran profanado”*.⁶⁹

Però la creença popular i la dels primers arqueòlegs que visitaren el jaciment era errònia. Plana Basarda no és sinònim d'un lloc feréstec o paorós, perquè les “Planes d'en Basart” apareixen documentades en un delmari de l'any 1585.⁷⁰ Està ben demostrat documentalment⁷¹ que les Planes d'en Basart esdevingueren “les planes de na Basarda” i, posteriorment, la Plana Basarda, mitjançant la feminització del cognom Basart. Per tant, d'aquí sorgí l'adjectiu “basarda”. Tot i que el lloc encara avui és isolat i feréstec, no hi ha motius històrics per suposar que faci basarda.

L'indret pertanyia a Can Basart, del veïnat del Vilar, esmentat des de l'any 1569 i posteriorment anomenat Can Dausà.⁷² Lluís Esteva i Lluís Pallí, en el treball citat anteriorment, comprovaren que el topònim apareix en diferents termenals de la vall d'Aro. Per exemple, l'any 1677 el límit de la vall, segons el capítol de la Seu gironina, discorria “per les Planes den Besart ahont encara vui se troba un terme dret y fixat en terra denotant dita divisió”.⁷³

En aquest capítol recollirem les aportacions més significatives sobre la Plana Basarda en el darrer terç del segle XIX, que signifiquen el tret de sortida a la

⁶⁸ Bussot, 1991, p. 79.

⁶⁹ González Hurtebise, 1905a, p.16.

⁷⁰ Calzada, 1982, p.113; Aicart, 1990, p.12.

⁷¹ Esteva i Pallí, 1990, p. 40, nota 164 i p.119, fig.99.

⁷² Esteva i Pallí, 1990, p. 23 i 123 i fig. 108.

⁷³ Esteva i Pallí, 1990, p.40 i apèndix, p.105, document 5.

recerca arqueològica a la vall i que ens ajudaran a entendre perquè un jaciment amb un potencial arqueològic enorme és, encara avui, tan poc conegut científicament.

3.3. Les excursions de Joaquim Botet Sisó i Francesc Martorell i Peña (1871)

Les primeres dades arqueològiques sobre el jaciment de Plana Basarda les proporcionà Joaquim Botet i Sisó, en un article publicat a *La Renaxensa*,⁷⁴ que era el fruit de dues excursions anteriors, en la primera acompanyat de l'historiador, periodista i escriptor, Enric Claudi Girbal i Nadal (1839- 1896) i Francesc Franquesa. Els tres excursionistes eren de Girona i dos d'ells estigueren estretament lligats a la Comissió Provincial de Monuments,⁷⁵ tot i que no hi ha cap constància documental que fos una excursió auspiciada per la Comissió, ni en sabem la data.

Pel que fa a la segona excursió de Botet i Sisó a la Plana Basarda, aquesta tingué lloc entre els dies 17 i 20 de novembre de 1871 i hi anà acompanyat de Francesc Martorell i Peña. L'hem pogut documentar amb certa precisió gràcies a la correspondència de Martorell i Peña que es conserva en el fons Joaquim Botet i Sisó de l'Arxiu Municipal de Girona. El 31 d'octubre de 1871,⁷⁶ Martorell li comentava a Botet que havia finalitzat les sortides que havia projectat a Sant Miquel d'Erdal i Sant Miquel d'Eramprunyà i es posava a les seves ordres per fer les sortides a Solius que devien haver projectat prèviament. En aquesta carta, Martorell deixava a criteri de Botet la possibilitat

⁷⁴ Botet i Sisó, 1874, p.181-182.

⁷⁵ Enric Claudi Girbal fou el secretari de la Comissió des del 13 de febrer de 1869 fins al 26 de març de 1873 en què fou rellevat per Joaquim Botet i Sisó, posteriorment vicepresident des del 6 de maig de 1902 (Llorens, 2006, p. 47 i 50). El primer document de Botet i Sisó relacionat amb la Comissió és de 1871, quan donà onze monedes romanes al Museu Provincial però la seva aportació a la Comissió no serà destacable fins després de 1876 (Buscató, 2011, p.425).

⁷⁶ Capítol 14, carta 1.

de retardar la sortida fins a la primavera de l'any següent si l'erudit gironí considerava que la tardor ja estava massa avançada. Però el 14 de novembre, Martorell avisava a Botet que es dirigiria de Barcelona cap a Girona amb el tren de les sis del matí, "*dispuesto a marchar el mismo día, ó el siguiente.*"⁷⁷ El 20 de novembre a la tarda, Martorell havia retornat a Barcelona i l'endemà escrivia a Botet, entusiasmat amb l'excursió feta a la Plana Basarda:

*"á las 6 de la tarde de ayer llegué á ésta su casa con toda felicidad, disfrutando del último de bs hermosos días que para nuestra expedicion estaban reservados (...). Puestos en orden los cacharos y dispuesto á trabajar sobre las notas que he traído de la Plana Basarda, siento la necesidad de dar á V de nuevo las gracias por todas sus bondades".*⁷⁸

Martorell i Peña no oblidà aquestes notes, com veurem més endavant, i es posà d'acord amb Joaquim Botet i Sisó perquè el gironí fes una publicació sobre el resultat de les seves sortides. Es reflecteix en un fragment d'una carta que Martorell envià a Botet el 21 de desembre de 1871:

*"Me alegro mucho que se haya V decidido a escribir algo sobre lo que vimos en Solius; sirva V avisarme cuando se publique, pues yo no veo nunca 'La Renaxensa'. Tendre siempre mucho gusto en leer todo lo que V escriba".*⁷⁹

Martorell seguí insistint al savi gironí sobre la importància de publicar el treball sobre la Plana Basarda. A principis de l'any 1872, li deia que "*en el ultº nº de la Renaxensa, he visto un bonito artículo de V. Espero con ansia ver el de Solius, mas interesante, bajo mi punto de vista*".⁸⁰ El 26 de juny de 1873, Martorell escriví novament a Botet, ara des de Pau (França), on s'havia traslladat per tenir cura d'un germà seu que estava malalt. En l'interval entre

⁷⁷ Capítol 14, carta 2.

⁷⁸ Capítol 14, carta 3.

⁷⁹ Capítol 14, carta 5.

⁸⁰ Capítol 14, carta 6.

una i altra carta, ambdós no havien tingut contacte però el record de la Plana Basarda era present en el savi barceloní:

*“¿Cómo tiene V su trabajo sobre Solius? Tengo curiosidad de verlo. Nadie mejor que V puede hacer de ello un buen estudio, por la facilidad que le ofrece la amistad de la familia que tubo la bondad de recibirnos y hasta de acompañarnos”.*⁸¹

3.4. L'article de Joaquim Botet i Sisó sobre la Plana Basarda (1874)

El 31 de maig de 1874, gairebé tres anys després d'aquella excursió a la Plana Basarda amb Martorell i Peña⁸², sortí publicat a *La Renaxensa* l'article de Botet i Sisó dedicat al jaciment cristinenc i al mausoleu romà de Vilablareix.⁸³ Botet iniciava el treball amb una breu descripció de la situació geogràfica de la Plana Basarda:

*“En lo terme de Solius de la Vall d'Aro (1), á la distancia d'una hora escassa de la Iglesia del poble y al S.O. de la mateixa, se trova al cim d'una escarpada montanya una petita plana, inclinada al N., coneguda ab lo nom de *plana basarda* (com qui diu paurosa ó feréstega) en la qual se mostran obertas en lo duríssim granet de que está formada la montanya, bon nombre de sitjas (silos), la major part plenas de pedra y de terra” (1) Forma Ajuntament junt ab Sta. Cristina d'Aro; té 28 casas, 30 vehins y 220 habitants y está á 27 kilómetres de Gerona. *Quintanilla, provincia de Gerona*”.*

Després de referir-se a les dues excursions que esmentàvem anteriorment, que comptaren amb el suport inestimable del propietari dels terrenys, el Sr. Boada, Botet assenyalava que havia pogut estudiar vuit o nou sitges i les comparava amb les trobades a Olèrdola, per indicació de Francesc Martorell i Peña que les havia estudiades. Seguidament en féu una descripció minuciosa

⁸¹ Capítol 14, carta 7.

⁸² No tenim constància d'altres acompanyants en aquella excursió, llevat d'algun membre de la família propietària de la Plana Basarda. Martorell tenia també una excel·lent relació amb Enric Claudi Girbal -com podem comprovar en el capítol 14, cartes 4 i 6 que probablement també va participar en aquella excursió.

⁸³ Botet i Sisó, 1874. p. 181-182.

de les estructures visibles, alguna d'elles ja en mal estat de conservació, i dels abundants materials que s'hi havien trobat, alguns d'ells espectaculars:

“Totas ellas tenen la boca ú obertura circular qual diámetro varia de 0'55 á 0'65 metres, á escepció d'una qu'ab tot y esser molt malmesa sembla haver-la tinguda quadrangular. Sa figura interior es ovalada, variant sa major amplaria de 1'85 á 2'30 metres y sa fondaria sempre major, es imposible determinarla per no havernhi cap de ben neta. En la boca de las mes conservadas se descobreix lo encaix quadrat pera adaptarhi la pedra ó rajol que probablement las tapava pera preservar de las inclemencias del temps los grans que dins d'ellas se servavan. També varem notarhi que bona part de ditas sitjas se trovan disposadas en filera.

A l'indicació de despoblament arqueològic que las sobre ditas sitjas clarament mostravan, vingueren luego á juntarse los trencats y excavacions practicats en la roca viva, un xich mes amunt fins á arribar al cim de la muntanya y l'extraordinaria abundancia de fragments de terrissa antiga que cobreixen tot lo restant de la *plana basarda*; colls, nansas y puntes d'ámforas, restos de tégulas, vasos, catinos, etc., tota de fabricació molt basta y quasi sens cap adorno ó ab senzills dibuixos de ratlles, fetas ab un puntxo. També va assegurar-nos lo senyor Boada haverhi trobat trossos d'objectes de metall, ja del tot oxidats y fa molt temps un busto de pedra tosca de dolentíssim dibuix”.

Botet arribà a la conclusió, molt encertada, que la Plana Basarda havia estat un poblament, hipòtesi que posteriorment caigué en l'oblit a favor d'una necròpolis, com veurem. Considerava que el jaciment podia ser ibèric i, com a molt tardà, d'època romana, i que era una “població fins ara completament desconeguda y á la que no pot aplicarse cap dels noms de las citadas com á propias d'aquest país pels historiadors y geógrafos antics. Lo territori en que está situada cau, en nostre concepte, dintre'ls límits de l'*Indigecia*, puig se trova al N. del Cap de Tossa”.

Possiblement el jove Botet i Sisó no fou el descobridor de la Plana Basarda. N'és un fet palpable que el propietari del terreny hi hagués trobat restes arqueològiques. En parlarem més endavant. Però no hi ha dubte que fou el primer de donar a conèixer científicament el poblament ibèric –juntament amb

Francesc Martorell i Peña—, en situar-lo en territori dels indigets i copsar-ne la importància arqueològica. Hem de recodar que, l'any 1868, la Comissió Provincial de Monuments només considerà com a despoblats arqueològics a la província de Girona els jaciments d'Empúries i Roses.⁸⁴ D'aquí la importància que Botet considerés la Plana Basarda com un despoblat arqueològic a partir de les sitges i de les altres restes que pogué veure en les dues excursions que hi efectuà. Així mateix, l'identificà com un poblat ibèric, un quart de segle abans que reputats arqueòlegs francesos possessin les bases de l'arqueologia ibèrica i reconeguessin l'existència d'un art i d'una cultura ibèrica “con marcado sello español”,⁸⁵ circumstància que potser caldrà revisar i valorar analitzant amb profunditat les aportacions que realitzaren al coneixement del món ibèric personatges com Botet i Sisó, Martorell i Peña o Sanpere i Miquel, en un període en què tot just s'iniciaven les excavacions més o menys sistemàtiques, com les de la necròpolis d'Almedinilla (Còrdova) l'any 1867, del santuari del Cerro de los Santos (Albacete) el 1871 o de la necròpolis de Cabrera de Mar al Maresme l'any 1881.⁸⁶

No podem passar per alt que en aquest article, Botet i Sisó també fou el primer de donar a conèixer el castell de Solius des del punt de vista arqueològic:

“Avans de deixar lo poble de Solius just es fer menció de son *castell*, del qual quedan ben pocas ruinas de l'epoca *feudal* essent notables unas anellas practicadas en la mateixa roca sobre que está assentat, destinadas probablemente á fermar los caballs. La fabrica actual fou construïda durant la passada guerra civil al objecte de servir de refugi als habitants del poble, cas de veurerse atacats”.

⁸⁴ Buscató i Pons, 2001, p. 486-487.

⁸⁵ Casado, 2009, p.82.

⁸⁶ Sanmartí, 2009, p.149.

3.5. La Plana Basarda en l'obra pòstuma de Francesc Martorell i Peña (1879)

Les notes que havia pres Francesc Martorell i Peña en l'excursió de la tardor de 1871 romangueren inèdites fins un any després de la seva mort, quan l'historiador i polític Salvador Sanpere i Miquel les edità en forma de llibre.⁸⁷ Tot i que foren publicades amb posterioritat a l'article de Botet i Sisó, les dades de l'estudi de Martorell referides a la Plana Basarda foren recollides en l'excursió del novembre de 1871.⁸⁸

Martorell anà més enllà que el jove Botet i Sisó en les seves notes. L'experiència arqueològica del savi barceloní és ben palesa en tot el treball. La descripció que féu de les sitges és un testimoni, encara avui, de gran valor, ja que la majoria d'elles no són visibles o han estat malmeses:

“en ella hay abiertos unos treinta silos tan arrimados unos á otros que casi se tocan, y además otros formando dos líneas rectas y paralelas, habiendo contado en una de ellas otros ocho silos. Su forma parece igual á la de los de Olerdula; solo hemos podido medir el diámetro de dos de ellos, que es de 1.85 m. para uno, y de 2.35 m. para el otro, los demás están llenos de piedras y de matas. La base se diferencia en que, así como los de Olerdula la tienen de forma rectangular, los de la Basarda afectan la circular, variando su diámetro entre 0.50 y 0.67 m. con el rebajo para la tapa de forma cuadrangular”.⁸⁹

Així mateix, copsà que les sitges anaven arrebossades interiorment i llançà la hipòtesi, avui confirmada per l'arqueologia, que *“estos, al parecer depósitos, que hasta ahora hemos llamado silos, pueden haber servido lo mismo para líquidos que para áridos”*. També anotà dues dades importants que Botet no mencionà en el seu article: d'una banda, *“en el punto en que acaba la meseta para continuar elevándose la montaña hay al parecer algunas albercas*

⁸⁷ Martorell, 1879.

⁸⁸ Martorell, 1879, p. 94-98. Vegeu també capítol 14, carta 3.

⁸⁹ Martorell, 1879, p.95.

completamente cegadas por la tierra y las matas", sens dubte referint-se a la cisterna del poblat; de l'altra, la primera descripció, amb dibuix inclòs, de l'espai obert en la roca situat a l'entrada principal de l'hàbitat:

*"Al dejar la Plana Basarda, á corta distancia, siguiendo la vereda que baja á Solius, encontramos, abierta en la peña viva que se levanta á nuestra izquierda, una entalladura rectangular al nivel del suelo, llamada El Porxo (El Porche), de 1'45 m. de profundidad y 1.95 m. de ancho; la altura es de 1.40 m., pero escarbando con la mano se ve que continua hácia abajo sin que sepamos hasta qué profundidad. En las escabrosidades de sus caras quedan restos de un revocado. No encontramos detalle alguno por dónde indagar lo que aquello fue".*⁹⁰

L'any 1871, l'abundància de material arqueològic en superfície devia ser molt notable. Martorell i Peña, com Botet i Sisó, també ho testimonià amb detall i considerà que el seu estudi podria ajudar a datar el jaciment. Del seu relat, deduïm que hi havia ceràmica fina d'importació, possiblement àtica, i que guardà material arqueològic del jaciment:

*"En toda la Plana Basarda y principalmente donde están los silos y los agujeros para harcones, se encuentra esparcida gran cantidad de cerámica rota en pequeños fragmentos, entre los que se distinguen asas, bordes y pies de vasos y ánforas, junto con pedazos de teja, todo cuanto ménos romano. En el canto de mucho de los fragmentos más finos, de 2 á 4 milímetros de espesor, se ven 2, 3 y 4 capas sobrepuestas, alternandos los barroos rojos y negro. Nótanse además algunos pedazos, cuyas formas no hemos podido determinar, de un barro muy basto con mezcla de gruesos granos de arena. Poseemos algunos de estos restos que ponemos á la disposición de quien desee examinarlos".*⁹¹

De l'entorn de Plana Basarda, Martorell i Peña situà i descriví, per primera vegada, la cova de la Tuna de Solius:

⁹⁰ Martorell, 1879, p.96. Vegeu també aquest dibuix a Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 17, figura 1.

⁹¹ Martorell, 1879, p.98.

*“Siguiendo la misma vereda, á media legua antes de llegar á Solius, á la izquierda, en la misma especie de granito que constantemente tenemos á este lado, hay una escavacion llamada **la Tuna**, parecida á una bolsa, o á un silo acostado, por la forma curvilínea que tiene tanto en el fondo como en el piso y techo: la boca está al nivel del suelo, redonda, con rebajo para la tapa tambien redonda: para entrar hay que hacerlo á gatas: las dimensiones son, alto 1.90 m., ancho 2.30 m., profundidad 2.90 m., diámetro de la boca 0,70 m. ¿Sería esto una sepultura? Advértase que en vano hemos buscado por esa comarca sepulturas como las de Olerdula y Bañolas”.*⁹²

Així mateix, no hem d'oblidar la descripció extraordinària de Pedralta, probablement la primera d'aquest singular dom granític,⁹³ enfrontada i alhora tan lligada a la Plana Basarda, que Martorell considerà un monument natural, amb un clar origen geològic:

*“uno de esos sorprendentes monolitos llamados **pedras bamboleantes** que tanta importancia parece haber tenido en los tiempos prehistóricos; es un magnifico canto de unos 8 á 10 m. de longitud, en equilibrio sobre otra peña, en la que descansa por un solo punto, y que un hombre hace bambolear con facilidad”.*⁹⁴

El savi barceloní defensà també que Pedralta podria haver atret l'atenció de l'home antic, com ho fa amb l'home actual:

*“pudo atraer bajo su tutela á los adoradores de ciertas piedras, siendo tal vez estos los primeros moradores de la Plana Basarda, como parece haber sucedido en Bélgica. Y como las razas suelen sucederse en los sitios habitados ya una vez, es muy posible que despues del hombre de los menhirs, de los dolmens y de las piedras bamboleantes, viniera á nuestra meseta el hombre constructor de silos (...).”*⁹⁵

⁹² Martorell, 1879, p.96-97; Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.18, figura 2.

⁹³ Sens dubte un dels elements geològics més significatius de les comarques gironines. Vegeu-ne les seves característiques a Pallí, 1972, p.61-72 i Pallí i Roqué, 2010, p. 142.

⁹⁴ Martorell, 1879, p.97. La tradició de fer moure la pedra que pesa cent tones que ja recollí Martorell i Peña sens dubte degué influir en la seva caiguda produïda el desembre de 1996. La pedra va ser reposada en el seu lloc el maig de 1999 (Pallí Roqué, 2010, p. 142).

⁹⁵ Martorell, 1879, p.98. Vegeu també el dibuix de Pedralta que realitzà Martorell a Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.19, figura 3.

3.6. L'aportació de Salvador Sanpere i Miquel als *Apuntes arqueològics de Martorell i Peña*

La mort sorprengué el prohom barceloní en plena maduresa. Com ja hem assenyalat, els seus apunts arqueològics foren editats i completats per Salvador Sanpere i Miquel, qui tingué un interès molt notable a continuar els estudis de Martorell i Peña sobre el poblat, amb la col·laboració de l'hisendat Vicens⁹⁶ de Solius:

*“Al estudio de la antigüedad de la estacion arqueológica de la **Basarda** hemos dedicado largas horas de trabajo. De nuestro estudio hemos sacado que seria posible inquirir la existencia de alguna antigua poblacion por aquellos alrededores, desaparecida ya en los los primeros tiempos de la edad media, poblacion cuyo nombre no pudo fijarnos con seguridad el Sr. Vicens, Alcalde de Solius y persona de gran ilustracion, por sus estudios universitarios y académicos, quién, sin embargo, nos aseguró haberla vista citada en unos pergaminos de un vecino suyo que hasta hoy no hemos podido encontrar.*

*Del exámen de la cerámica nada puede deducirse, pues por lo mismo que es de lo más tosca, y sin dibujo alguno, solo permite suponer una gran antigüedad”.*⁹⁷

Sembla clar que Sanpere i Miquel coneixia prou bé el territori. Es referí a la suposada ciutat perduda i parlà per primera vegada de l'existència d'un jaciment arqueològic a la Plana del Vidre,⁹⁸ en el planell encimbellat enfront de la Plana Basarda, orientat al nord-oest, en direcció a Solius, a l'altra banda de la riera de Tueda o dels Molinets:

⁹⁶ Sobre la nissaga dels Vicens de Solius, originària del mas del mateix nom, vegeu Bussot, 1991, p. 87-91; Aymar, 2005, p.33-43 i Vicens, 2008, p.74-75.

⁹⁷ Martorell, 1879, p.100. Segurament es referia a Joan Vicens i Puig, militant de la Unió Catalanista que participà en les Bases de Manresa i fou alcalde de Santa Cristina d'Aro (Aymar, 2005, p. 43; Vicens, 2008, p.74-75).

⁹⁸ Sobre aquest jaciment, malmès per les plantacions d'eucaliptus dels anys setanta del segle passat, vegeu Escortell, 1972 i Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 53-54.

*“Bajando de la Plana Basarda hácia Solius, pero tomando á mano derecha para bajar al torrente, se encuentra otra meseta de iguales dimensiones que la **Basarda** conocida con el significativo nombre de **Pla del vidre**. Por donde le vino el nombre de **Pla del vidre** nadie supo decírmelo en la localidad, pero no es dudoso que el nombre le vino de haberse hallado en el mismo en época desconocida, cierta cantidad de vidrio, circunstancia que comparada con la de hallarse en la Plana Basarda gran cantidad de cerámica parece demostrar la hipótesis del Autor [Martorell i Peña] de haber existido en ella poblacion en la más remota antigüedad histórica”.⁹⁹*

Sanpere i Miquel descriví, creiem que per primera vegada, la Pedra Sella, que avui identifiquem amb el topònim rocós de la Sella dels Molinets, element geològic situat al mig de la riera dels Molinets, sota la Plana Basarda.¹⁰⁰ Sanpere reflexionà sobre un probable origen humà d'aquest element geològic i del seu possible lligam amb Plana Basarda:

*“Además junto al **Pla del Vidre** que está á cinco minutos de la **Basarda**, pero ya en el fondo del torrente, existe un monolito de ocho metros de lado por cuatro de lado, conocido con el nombre de **pedra sella**, por aparentar la figura de una silla de caballo, pero que desde el momento que admitiéramos que el tal monolito fue labrado por la mano del hombre, despertaría en nosotros la idea de los famosos toros de Guisando. ¿La **pedra sella** es un monumento debido al acaso? ¿Es uno de tantos caprichos de la naturaleza? Debemos confesar que la **pedra sella** de no hallarse junto á los evidentes restos de una antigüedad tan grande como son los que acusan la existencia de un **opidium** en la **Plana Basarda**, no tendria valor alguno arqueológico, pero si se suma la **casualidad** con lo realmente positivo y notorio, se verá que la casualidad ha de entrar por algo en la cuenta de la importancia y valor científico y arqueológico de la estacion de la **Plana Basarda**”.¹⁰¹*

Sobre Pedralta, l'historiador barceloní aportà una reflexió sobre el seu probable origen humà, sustentada en els estudis propis de l'època, i advertí que calia protegir-la atès que el darrer propietari de la Plana Basarda intentà

⁹⁹ Martorell, 1879, p.98-99.

¹⁰⁰ Bosch, 2004, p. 40; Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 21 i figura 4.

¹⁰¹ Martorell, 1879, p.99.

enderrocar-la sense èxit amb l'ajut d'una quinzena de bosquetans al seu servei.¹⁰²

Sanpere i Miquel resumí els apunts de Martorell i la seva pròpia aportació en un article posterior,¹⁰³ que tingué força més difusió però que no conté algunes de les interessants reflexions sobre la Plana Basarda que havia afegit als apunts de Martorell i Peña. En ambdós treballs, Sanpere incidí en el significat de l'adjectiu "basarda":

"Persona competente nos aseguró haber visto pergaminos de deslindes en aquella comarca en los que se fija en aquellos contornos una poblacion hoy perdida.

*Claro está que el nombre de **Basarda**, dado á la meseta, puede encubrir el nombre de la primitiva poblacion, pero tambien puede el nombre haberse dado á consecuencia de las condiciones topográficas de la comarca. En esta parte de la provincia de Gerona se dá el nombre de **Basarda** á toda comarca triste, solitaria, sombría, desierta, y así se dice que tal comarca **fa basarda**, que es como si dijéramos 'da pavor.'*

*Desde luego la palabra **basarda** no es catalana, es decir no pertenece á las lenguas neo latinas ó románicas".¹⁰⁴*

3.7. Simon o Segimon Dausà, descobridor del jaciment arqueològic?

Botet i Sisó i Martorell i Peña foren els primers erudits que publicaren dades inèdites de la Plana Basarda, però no tenim la certesa que fossin els seus descobridors ni podem considerar l'any 1871 com la data del descobriment del jaciment arqueològic. Cal tenir present que Botet i Sisó assenyalà que el propietari dels terrenys havia trobat una peça escultòrica en el jaciment i que Sanpere i Miquel recollí la tradició que circulava entre la gent del país sobre l'existència d'una antiga població.

¹⁰² Martorell, 1879, p.100.

¹⁰³ Sanpere, 1881, p.480-487.

¹⁰⁴ Sanpere, 1881, p.487. La persona que l'informà segurament fou segurament l'hisendat Vicens.

És innegable que la Plana Basarda ha estat un lloc envoltat de misteri, de llegendes i de fets sorprenents. Hi ha un document extraordinari, conservat a l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols,¹⁰⁵ que testimonia, d'una banda, el coneixement del jaciment que tenien els habitants de la contrada des de temps antic i, de l'altra, ens dóna una data –1838– i el nom d'un possible descobridor del jaciment arqueològic, Simon Dausà. Aquest plànol segurament fou realitzat per una colla de dotze excursionistes l'any 1914, entre els quals figuraven un Sr. Dausà i una Srta. Dausà,¹⁰⁶ potser descendents del suposat descobridor.

En aquest document, que porta per títol *Plano de las cuevas del monte de Planabasarda*, es conta que les sitges foren obrades pels moros entre els anys 800 i 850, un signe clar de l'antiguitat que li donaven els seus redactors, que sembla evident que no eren arqueòlegs. Descriu el lloc com a refugi de lladres, cosa que no ens ha de sorprendre d'un indret difícilment accessible, i que seguint-los Simon Dausà, natural de Santa Cristina d'Aro, que treballava amb el seu pare i altres persones a la torre de Salions, ja en el terme de Tossa de Mar, descobriren les sitges ("*las cuevas*"). En la nostra recerca a l'Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro no hem trobat cap Simon Dausà nascut a la vila en aquesta època, però sí un bon nombre de nascuts i difunts amb el cognom Dausà, un cognom habitual a la vall d'Aro. Sospitem que el personatge en qüestió podria tractar-se de Segimon Dausà (Dauçà) i Lloberas, nom que fàcilment es podria confondre amb Simon, fill d'un sastre, Jaume Dausà, que nasqué el 20 de juliol de 1795.¹⁰⁷ Segimon, o Sagimon, es

¹⁰⁵ Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, secció X, c: 28, núm. 141, correspondència 1914-1915. Vegeu-lo reproduït a Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.23, figura 5.

¹⁰⁶ Aicart, 1990, p. 13, nota 4. No hem pogut trobar en el lligall citat a la nota anterior, el document que acompanyava aquest plànol i que vam poder veure quan vam escriure l'article citat.

¹⁰⁷ Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro, Parròquia de Santa Cristina d'Aro, Llibre de Baptismes 1785-1827, p.51v.

casà amb Josepa Dalmau el 2 de febrer de 1814.¹⁰⁸ En la inscripció del matrimoni consta que també era sastre. De la unió d'ambdós nasqué- a Sant Feliu de Guíxols- Segimon Dausà i Dalmau, que el 24 de juliol de 1840 s'esposà amb Narcisa Saguer. Consta en la inscripció matrimonial¹⁰⁹ que era treballador i fill legítim i natural de "*otro Segismundo*". En aquesta data, Segimon Dausà i Lloberas encara era viu. Per tant, no podem descartar que un dels dos Segimon fos el suposat descobridor de la Plana Basarda o si més no una de les persones de la vall que havien freqüentat el poblat abans de transcendir-ne el primer estudi científic.

Des del punt de vista arqueològic, cal remarcar que en aquest plànol trobem situades per primera vegada un bon nombre de sitges en relació amb la cova artificial de l'entrada del poblat, i que s'hi delimita una àmplia zona arqueològica de 115 metres d'ample per 220 m de llarg.

Hi ha una altra referència que podria remetre a un possible descobriment de la Plana Basarda en el primer quart o primer terç del segle XIX. L'historiador i músic Mn. Josep Cervera i Berta (1904-1998), en una de les seves obres,¹¹⁰ assenyala que "un altre erudit, Cortès, diu que la costa empordanesa acaba a la Plana Basarda, a Solius". Cervera no cita la font d'informació. Si es referia a l'obra *Diccionario histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitana*, del polígraf i sacerdot aragonès Miguel Cortés López (1777-1854), publicada en els anys 1835 i 1836, no hi hem trobat aquesta referència sobre la Plana Basarda. Per tant, no podem afirmar que el poblat soliuenc fos conegut en els cercles erudits abans de les excursions de 1871, ressenyades en aquest capítol, que en qualsevol cas enceten la recerca científica en aquest jaciment.

¹⁰⁸ Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro, Parròquia de Santa Cristina d'Aro, Llibre de Matrimonis, 1783-1851, p.44v.

¹⁰⁹ Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro, Parròquia de Santa Cristina d'Aro, Llibre de Matrimonis, 1783-1851, p.72.

¹¹⁰ Cervera, 1984, p.12.

4. L'actuació de la Comissió Provincial de Monuments a la vall d'Aro durant les dècades dels setanta i dels vuitanta del segle XIX

4.1. Introducció

Durant la dècada dels setanta del segle XIX, en el mateix període en què documentem les primeres excursions a la vall d'Aro amb finalitats arqueològiques, la Comissió Provincial de Monuments féu un intent d'articular l'arqueologia de les comarques gironines. Hem assenyalat en el capítol anterior la vinculació de Joaquim Botet i Sisó i Enric Claudi Girbal amb la Comissió Provincial de Monuments, però no hi ha cap rastre documental a l'Arxiu de la Comissió Provincial de Monuments que es conserva en el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona sobre l'excursió a la Plana Basarda de l'any 1871. Per tant, hem de considerar que no tenia un caire oficial.

La *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona*, en la sessió que es dugué a terme el 15 d'abril de 1873,¹¹¹ va acordar, a proposta del vocal Joaquim Pujol i Santo¹¹² dirigir-se d'ofici a diferents personatges i entitats de les comarques gironines “*con motivo de haber dado principio a los trabajos para la formación de la Estadística monumental de la provincia (...) pidiéndoles se*

¹¹¹ Pla Cargol, 1948, p.174; *Libro de Actas de la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Gerona*, 1866-1885, p. 194v. MAC (Museu d'Arqueologia de Catalunya)-Girona, fons Comissió Provincial de Monuments.

¹¹² Joaquim Pujol i Santo ja figurava l'any 1847 com a vocal de la Comissió i com a secretari des del 22 de novembre del mateix any. D'origen valencià i idees liberals, participà en diverses institucions culturals de l'època. Posseí una notable col·lecció numismàtica i arqueològica que traspasà al seu fill, Celestí Pujol i Camps (Buscató, 2011, p.242, nota 568). El seu paper com a col·leccionista despertà dubtes durant el període revolucionari (Buscató, 2011, p.418-425). Desenvolupà el carrec de vicepresident entre el 30 de maig de 1874 i el 12 de maig de 1885. De fet, però, en el referit període va ser la màxima autoritat científica atès que el càrrec de president l'exercia el governador civil de Girona fins l'any 1918 (Llorens, 2006, p. 46).

sirvan comunicar a esta Corporación, cuantos datos y noticias tengan recogidas o hayan llegado a su conocimiento referentes al expresado objecto”. La Comissió s’adreçà a una entitat cultural, el Centre Artístic d'Olot, i a quatre persones de les comarques gironines: Ignasi d’Aloy de Figueres, Pere Alsius de Banyoles, Antoni Surós de Girona i Telesforo Izal de Sant Feliu de Guíxols.¹¹³

4.2. Telesforo Izal: algunes dades biogràfiques

Telesforo Izal i Deu, va néixer a Vilanova i la Geltrú l'any 1829¹¹⁴ i va morir a Sant Feliu de Guíxols el 6 d'octubre de 1908, a l'edat de 81 anys.¹¹⁵ Segons consta en la inscripció de la seva defunció, el seu pare, José Izal, era nascut a Villalba (Navarra) i la seva mare, Antonia, era nascuda a Fornells.

Izal estudià magisteri i fou mestre d'instrucció primària a Sant Feliu de Guíxols. No sabem la data de la seva arribada al municipi gironí. La primera dada sobre la seva estada en aquesta ciutat la trobem l'any 1861, en què realitzà un magnífic plànol del port de Sant Feliu imprès a Marsella, amb el títol *Proyecto de un puerto para la villa de San Feliu de Guíxols*.¹¹⁶ En aquell mateix any, consta en l'informe de l'inspector Agustí Calzada que exercia com a mestre superior en un “*local deteriorado*”, que no era altre que l'antic monestir benedictí que ja estava en un estat notable de deteriorament pocs

¹¹³ Sobre un dels pares de la prehistòria espanyola, Pere Alsius, n'hem parlat en el capítol anterior. Dels altres personatges del document, cal esmentar al propietari figuerenc Ignasi d'Aloy (Figueres, ?-1885), col·leccionista i numismata, que fou corresponent de la *Real Academia de la Historia* (Buscató, 2010, p.630, nota 7).

¹¹⁴ Esteva, 1991, p.177 i 179.

¹¹⁵ Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, Llibre d'Òbits (1897-1909), inscripció 131. L'edat no coincideix amb l'any de naixement que esmenta Esteva en el seu article, que no assenyala d'on ho va treure.

¹¹⁶ Se'n conserva una litografia sobre paper a l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, donada per un particular (Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Acta de la Junta de Govern Local, 29 de juliol de 2008).

anys després d'haver estat desamortitzat, segons escriví Izal i recollí l'inspector Calzada en el seu informe:

*“El salón-escuela-superior está en la planta baja de dicho edificio, tiene una forma rectangular, es bajo de techo, de mala ventilación, de escasa luz, y poco apropiado al oficio al que se le destina; su pavimento está enladrillado; su techo es bóveda agrietada en casi toda su longitud; tiene una antesala de cortas dimensiones y sus aberturas son tres cuyas puertas y ventanas estan sumamente deterioradas”.*¹¹⁷

El jove mestre d'instrucció primària superior arrelà ben aviat a la vila marinera, ja que el 15 d'octubre de 1864 es casà amb una jove guixolenc de nissaga burgesa, Dolors Juera i Gispert, a l'església de Sant Cugat de la ciutat de Barcelona.¹¹⁸

Pocs anys abans que la Comissió de Monuments li fes l'encàrrec anteriorment esmentat, havia estat implicat en una fosca operació de venda de terrenys que tenia per objectiu la privatització del Passeig de Sant Feliu de Guíxols. Aquest afer derivà en un llarg procés que s'estengué entre els anys 1868 i 1872¹¹⁹ i comportà que Izal fos més conegut a la vila pels seus negocis particulars que no pas per la seva activitat docent i pedagògica. Segons Joan Torrent i Fàbregas,¹²⁰ en els seus inicis Izal fou un mestre exemplar però sobtadament se li desvetllà una forta ambició, es dedicà a diverses activitats lucratives i desatengué la seva tasca de mestre, la qual cosa comportà que l'Ajuntament s'adrecés repetidament a la Junta Provincial d'Instrucció per demanar la seva destitució com a docent. Hem constatat, en un article anònim publicat a la premsa guixolenc,¹²¹ que Izal tingué un període en què la seva escola estava plena a vessar, *“en los tiempos que dicho Sr. gozaba de buen salud”*. Curiosament, paral·lelament a aquesta notícia hi havia en marxa

¹¹⁷ Barrasa, 2011a, p. 150-151.

¹¹⁸ Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, *Llibre de Matrimonis (1851-1865)*, p.528.

¹¹⁹ Esteva, 1991, p.129-215. Izal estigué imputat per l'intent de compra d'un terreny (Esteva, 1991, p.177-178).

¹²⁰ Torrent, 1983, p.230-231, nota 22.

¹²¹ *El Eco Guixolense*, Sant Feliu de Guíxols, 15-6-1879, p.3

un procés per jubilar-lo, que culminà el 7 d'agost de 1879, quan la *Junta Local de 1ª enseñanza* acordà que “*para obtener los buenos resultados que tan necesarios se hacen, no hay otro medio que el de declarar vacante la citada escuela, jubilando, no obstante de ser muy sensible semejante gravámen, al maestro sustituido D. Telesforo Izal, con el haber que por clasificación le corresponda...*”.¹²²

Entre les activitats lucratives d'Izal coneixem la de consignatari de vaixells, un dels quals, el pailebot *Estela*, naufragà enfront de Platja d'Aro l'any 1899.¹²³ Tot i els enrenous de la seva vida particular,¹²⁴ Izal fou un personatge notable per a la història de l'ensenyament. L'any 1872 publicà *Nociones de Gramatica Castellana para uso de las escuelas de Cataluña, divididas en cuatro cuadernos*, amb la finalitat de facilitar l'ensenyament del castellà a partir del català. Es tractava d'un diccionari català-castellà pioner i amb un propòsit adreçat als mestres de Catalunya, que encara avui parcialment seria vigent:

*“Deseando economizar en cuanto sea posible el penoso trabajo de los Maestros de primera enseñanza en su árdua y espinosa mision de educar é instruir la infancia, hemos concebido la idea de dar á luz el presente tratado de GRAMÁTICA CASTELLANA para uso de las Escuelas de Cataluña, con el cual pueden aquellos señores ahorrarse repetidas y difusas EXPLICACIONES sin perjuicio de la más pronta y completa enseñanza de tan importante asignatura”.*¹²⁵

Posteriorment, l'any 1876 va publicar *Apuntes para un proyecto de enseñanza nacional aprobados por la comisión nombrada al efecto por los maestros*

¹²² *El Eco Guixolense*, 10-8-1879, p.3. Prèviament, en la sessió del 18 de juny, ja havia proposat la seva jubilació (*El Eco Guixolense*, 29-6-1879, p.3).

¹²³ *El Puerto*, Sant Feliu de Guíxols, 8-12-1899, p.5.

¹²⁴ No oblidem que es casà amb una dona de la burgesia guixolencina i que a mitjan del segle XIX un mestre d'escola superior en una població com Sant Feliu cobrava 5.000 rals anuals, mentre un alferes de l'exèrcit en cobrava 6.000 o un capità 12.000 (Barrasa, 2011b, p. 48) per posar dos exemples de funcionaris amb comandament.

¹²⁵ Izal, 1872, p. V.

públicos de la provincia de Gerona, ambdós treballs impresos a la impremta gironina de Francisco Dorca.

4.2.1. Les activitats d'Izal relacionades amb l'arqueologia i el patrimoni

Malgrat que Izal fou un personatge polèmic, tingué una estreta vinculació amb la Comissió Provincial de Monuments i amb algun dels seus membres més significatius, com Joaquim Botet i Sisó, ja que era corresponsal també de la *Asociación Literaria de Gerona* a Sant Feliu de Guíxols¹²⁶ i entre tots dos també hi havia vincles de caire professional (recordem que Botet era advocat i que Izal tenia diversos negocis). Ho corroboren diverses cartes conservades al fons Joaquim Botet i Sisó de l'Arxiu Municipal de Girona, que reproduïm íntegrament en el capítol 14¹²⁷ i que corresponen al període de màxim floriment de l'Associació Literària de Girona, a la segona meitat de la dècada dels setanta del segle XIX.¹²⁸ Pel que fa a la seva relació amb la institució protectora del patrimoni de les comarques gironines, després de l'encàrrec de l'abril de 1873, segurament aquesta vinculació es degué refermar durant els anys 1876 i 1877. En efecte, la *Junta Provincial de Instrucción Pública* de Girona, en la sessió del 27 de novembre de 1876, acordà remetre al president de la Comissió Provincial de Monuments "*el adjunto mapa ilustrado para que en union de la Corporación de su digna presidencia se sirva emitir informe respecto á la parte científica y artistica del mismo y todo lo demas que se le ofrezca y parezca sobre el particular*".¹²⁹ Es tractava del mapa il·lustrat per a

¹²⁶ Fundada i impulsada per Botet i Sisó l'any 1872, amb l'objectiu de fomentar l'activitat literària mitjançant uns Jocs Florals, fou el reflex dels anhels de Botet i Sisó en l'àmbit cultural i de un exemple clar del ressorgiment cultural de la Renaixença. L'Associació perdurà fins l'any 1901 (Alberch i Quer, 1998, p. 141-144; Carmaniu, 2001, p.61-63).

¹²⁷ Capítol 14, cartes 8 a 10 adreçades a Joaquim Botet i Sisó i carta 11 adreçada a Josep Botet i Sisó, el segon dels sis germans de Joaquim (Alberch i Quer, 1998, p. 19-20). Sobre una altra carta de 1877, en parlarem específicament més endavant.

¹²⁸ Carmaniu, 2001, p.62.

¹²⁹ MAC-Girona, fons Comissió Provincial de Monuments, 9/37.

l'ensenyament de la geografia que havia realitzat Telesforo Izal. El 31 de gener de 1877, l'arquitecte Martí Sureda,¹³⁰ signava aquest informe:

“Los vocales que suscriben nombrados por la Comisión para emitir dictamen acerca del mapa ilustrado para la enseñanza de la Geografía formado por D. Telesforo Yzal, que la Ilustre Junta provincial de instrucción pública se sirvió remitirle a informe, después de un detenido exámen tiene el honor de someter al criterio de sus ilustrados compañeros de corporacion la opinion que sobre el particular han formado.

Dejando de ocuparse de la parte científica, que otros individuos ó corporaciones mas competentes podrán hacerlo mejor y prescindiendo en cierto modo de la ideal manera de representar los objetos y fenomenos conocidos de la naturaleza que su autor ingeniosamente se ha propuesto poner á la vista y alcance de la ciencia; no pueden sin embargo dejar de elogiar el laudable [?] é importancia del Mapa por el cumulo de datos escogidos y recopilados que más ó menos ordenadamente en él se han coleccionado.

Concretando pues mencion [?] á la parte artística y meritoria del cuadro, les cabe el placer de manifestar: que tanto el conjunto como los minuciosos pormenores que contiene ofrecen un trabajo primoroso, correctamente dibujado y esmeradamente ejercitado, con admirable precision y limpieza de contornos, propiedad y armonia en el colorido y el todo en general bastante bien combinado de modo que no solo produce buen efecto sinó que los objetos están agradablemente dispuestos y representados con la claridad apetecible para poder formarse cabal idea de ellos.

En resumen es cuadro que honra al que lo ha hecho, y como trabajo de mérito en su clase lo consideran digno de figurar en una galeria de museo.

Gerona 31 Enero 1877

¹³⁰ Martí Sureda i Deulovol (1822-1890) fou arquitecte municipal de Girona i arquitecte de la Diputació gironina. Desenvolupà diferents projectes urbanístics a Sant Feliu de Guíxols, entre ells l'edifici de l'escola municipal entre els anys 1864 i 1880 (Bussot, 2000, p. 151). Com a arquitecte provincial, des de l'any 1848 tingué una destacada actuació en la recuperació del patrimoni monumental de les comarques gironines (Buscató, 2011, p.340, nota 754). Sureda consta com a membre de la Comissió Provincial de Monuments des de l'any 1852 (Llorens, 2006, p. 45). No hi ha dubte que devia conèixer el mestre Izal.

*Martín Sureda*¹³¹

La resposta de la Comissió fou traslladada a la Junta Provincial d'Instrucció amb relativa rapidesa:

“A la M. Y. Junta Provl. de Instruc. pública

Gerona 21 de Febrero de 1877

Esta Comision examinado el informe pedido por V.I. con oficio de fecha 27 de Noviembre último, recibido con notable retraso, conformándose con el parecer de los tres vocales comisionados al efecto, tiene el honor de exponer á V.I. su opinion respecto á la parte artística del mapa ilustrado para la enseñanza de la geografia compuesto por D. Telesforo Izal, y es como sigue” Dejando de ocuparse etc ... en una galeria de Museo”.

Al propio tiempo devuelve a V.I. el Mapa y la Memoria explicativa acompañados.

D

[signatura il·legible]¹³²

4.2.2. Un encàrrec difícil de complir en un període complex

De l'activitat d'Izal vinculada a l'encàrrec de la Comissió Provincial de Monuments de l'any 1873 no en tenim cap dada que ens permeti pensar que hagués intervingut o propiciat alguna actuació arqueològica en jaciments de la vall d'Aro, territori que hem de considerar que entrava dins del seu àmbit competencial. No hem de perdre de vista el context general en què es desenvolupava tot aquest afer. El triomf de la Revolució de 1868 comportà una nova onada de desamortitzacions i reformes urbanes durant el sexenni de 1868 a 1874, que provocaren l'enderroc d'edificacions antigues, tot i que a les

¹³¹ No hi consta el nom dels altres vocals que subscriurién l'informe.

¹³² MAC-Girona, fons Comissió Provincial de Monuments, 9/37, ofici de 21 de febrer de 1877.

comarques gironines el seu efecte fou més reduït, malgrat que les comissions de monuments i les acadèmies veieren retallades les seves competències.¹³³ En el cas gironí, aquest parèntesi en global s'ha considerat com un període positiu perquè permeté reorganitzar la Comissió i consolidar un canvi generacional, amb l'entrada de nous membres altament qualificats que a la llarga reforçarien el paper de la Comissió.¹³⁴

Pel que fa al vall d'Aro, l'any 1873 era un territori molt insegur. La Tercera Guerra Carlina (1872-1876) fou especialment complexa a la vall. Entre els diversos episodis, destaca el de la matinada del 18 de juliol de 1873, quan una facció del cabdill carlí Guardiola envaí la localitat de Santa Cristina d'Aro. Els assaltants prengueren algunes armes i s'emportaren dinou presoners, entre ells l'alcalde, un regidor i el secretari; o la ràtzia de la nit del 27 al 28 de gener de 1874, en què els carlins entraren per sorpresa novament a Santa Cristina, capitanejats pel cabdill Soliva. Els assaltants es dirigiren a la secretaria de l'Ajuntament i regiraren alguns documents de l'arxiu, s'endugueren les vares de l'alcalde primer i del segon tinent d'alcalde, i robaren 510 pessetes de la caixa forta municipal. Els carlins també van forçar la porta d'entrada al quarter dels Voluntaris de la República, i un cop a dins s'emportaren tot allò que s'hi guardava, des d'armament i munició fins a banderes i pertrets de guerra, passant per cartes de la companyia i l'expedient d'organització de la Milícia Nacional. Per últim, segrestaren el primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament, Josep Pla, i els propietaris de Solius Josep Cama i Josep Bas.¹³⁵ Des del punt de vista patrimonial, molt probablement aquestes accions malmeteren la fesomia medieval del castell de la Roca de Solius.¹³⁶

Els efectes de la carlinada sobre el patrimoni foren molt més severes a Sant Feliu de Guíxols, on residia Izal. El 19 de juny de 1873, l'alcalde federal Pere

¹³³ Buscató, 2011, p. 416-417.

¹³⁴ Buscató, 2011, p.426-427. Recordem, en aquest sentit, l'entrada de Joaquim Botet i Sisó com a vocal de la Comissió en aquest període.

¹³⁵ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p. 92-95; Clara i Jiménez, 1975, p. 112-114.

¹³⁶ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p. 93-94.

Caimó i Bascós (1819-1878) donà tres dies de termini a mossèn Joan de la Creu Geonés perquè buidés l'església parroquial de l'antic monestir benedictí per destinar-la a caserna dels voluntaris de la República *“por ser el único que por su posición, capacidad y fortaleza, presta la seguridad y demás circunstancias que el caso requiere”*.¹³⁷

En l'àmbit estatal, el president de la República, Emilio Castelar, promulgà el Decret de 16 de desembre de 1873, dictant les mesures per evitar la destrucció monumental per part dels ajuntaments i les diputacions, on s'incidia en el fet que la República no podia comportar el vandalisme i es pretenia apaivagar *“el ciego espíritu de devastación”* que s'havia manifestat en algunes autoritats populars i defensava la conservació dels monuments amb *“religios respecte”*.¹³⁸

L'ocupació de l'exmonestir guixolenc esdevingué molt controvertida un cop finalitzat el període revolucionari. Caimó havia fet empresonar mossèn Geonés i el seu nebot com a sospitosos de col·laborar amb els carlins que campaven per la vall d'Aro en l'episodi que hem comentat del juliol de 1873. El mossèn s'hagué d'exiliar a Marsella fins el maig de 1874.¹³⁹ Caimó fou detingut i jutjat per un tribunal militar a Barcelona l'estiu de 1874 i forçat a l'exili durant dos anys. El prohom guixolenc Ernest Vidal, que formava part del nou Ajuntament, formulà una detallada relació acusatòria, en la qual dóna una altra versió de l'ocupació del temple parroquial:

“ ... durante su administración el funesto demagogo tuvo meses enteros, hasta el día 23 de nov. de 1873, enarbolada la bandera roja en la ex-iglesia de esta villa, de cuyo edificio se apoderó por fuerza y del que se hizo un punible uso, pues sin contar las profanaciones de que fue objeto, se quitaron y destrozaron sus púlpitos, se destruyeron y quemaron todos sus altares (había 14), se hicieron añicos de sus

¹³⁷ Vegeu el document original a Clara i Jiménez, 1975, p. 165-166.

¹³⁸ Vegeu el text complet del Decret a Ganau, 1998, p.110-111.

¹³⁹ Clara i Jiménez, 112-113. Es dóna la circumstància que un dels negocis d'Izal era una companyia de consignació de vaixells a Marsella.

confesionarios y hasta removieron las losas que cubrían venerandos restos humanos".¹⁴⁰

La versió que reflectí el secretari de l'Ajuntament, Salvador Roca, en el Llibre Verbell, amb data 25 de desembre de 1878, fou més benèvola. Relata l'actuació de Caimó un cop rebé les claus de l'església, acompanyat del notari Josep Maria Llinàs:

"El inventario notarial respecto de lo que quedaba en la Iglesia demostró un acto de delicadeza y el deseo de devolverla oportunamente a su estado primitivo; pero por desgracia, debido a debilidad, consintió la desnutrición completa de los Altares con lo demás allí existente, calificándose de debilidad por no haber castigado como Jefe de la Milicia y Alcalde los primeros desmanes que ocurrieron. Posteriormente y además de la Milicia, sirvió para depósito de efectos de la Administración militar, y también Cuartel para la tropa aquí acantonada, por haberse establecido Comandancia militar. La incautación tuvo lugar en junio de 1873, quedando libre el local después de terminada la guerra carlista y retirada la fuerza armada con la Comandancia, por lo cual, comprendiendo más tarde procedía restaurar la Iglesia, como también que las intenciones del referido Sr. Caymó no fueron destrucción, y sí de conservación, pues no siendo esta su idea no habría procedido al inventario notarial (...)".¹⁴¹

Amb la Restauració monàrquica i la finalització de la Tercera Guerra Carlina tornà l'estabilitat política. La Comissió de Monuments, reorganitzada internament durant el període revolucionari, augmentà les seves activitats¹⁴² i el delegat a Sant Feliu de Guíxols, també. Ens ho confirma una carta en què adverteix a la Comissió de Monuments- tot i que aquesta n'era coneixedora-, del mal estat en què es trobava el monestir de Sant Feliu de Guíxols l'any 1877. L'esmentada missiva l'adreçà personalment a Joaquim Botet i Sisó,¹⁴³ en compliment de l'encàrrec que li havia fet quatre anys abans:

¹⁴⁰ Comunicació del 8-VII-1874, extreta de Clara i Jiménez, 1975, p.124.

¹⁴¹ Extret de Torrent, 1974, p. 12.

¹⁴² Buscató, 2011, p.107.

¹⁴³ Arxiu Municipal de Girona, fons Joaquim Botet i Sisó, carta de Telesforo Izal a Joaquim Botet i Sisó de 29 de maig de 1877.

“Sr. D. Joaquín Botet y Sisó

Muy Señor mio y de mi mayor aprecio: Recuerdo que en otro tiempo, en 1873, cruzáronse entre los dos y el Sr. Pujol y Santos varias comunicaciones referentes á la formacion de la Estadística monumental e “historico arqueologica”, pidiéndome con este motivo si existian en esta y su comarca monumentos H.A. que merecieran consignarse en dicho escrito. Pues bién, recordando esto voy á poner en su conocimiento por lo que pueda convenirle que á consecuencia de una comunicacion de este Ayto al Sr Gobr el H. Arquitecto Sr Sureda acompañado del Sr Juvany han inspeccionado este exconvento y ex-iglesia y han declarado que amenazando ruina debia derribarse.

Derribarla, ó que elmismo venga abajo todo es igual y por lo tanto creo fuera muy conveniente que antes que uno de los dos casos llegara, se montara una comision dirigida por el Sr Sureda para que levantara un plano de lo existente que no deja de ser importante bajo el punto historico. Si V opina como yo puede V dar los pasos convenientes. Entre tanto cuente V con mi cooperacion en lo que sea útil este su afm serv y amigo QBSM.

Telesforo Yzal

S. Feliú de Guixols 29 Mayo 1877”

Efectivament, Izal insistia en una qüestió que coneixia bé. Recordem que l'any 1861 ja treballava en una part d'aquest edifici i proposava aixecar una planimetria que, certament, hagués estat molt útil avui. D'altra banda, la Comissió de Monuments n'estava al cas del deteriorament de l'antic cenobi perquè pocs mesos abans, segurament a instància de l'arquitecte Martí Sureda, també havia traslladat al bisbe de Girona la seva inquietud pel mal estat del cenobi benedictí, per mitjà d'un ofici, segurament després d'haver realitzat la inspecció que esmenta Izal en la seva carta a Botet i Sisó:

*“Iltmo. Sr. Obispo de la Diócesis
Gerona 21 de Febrero de 1877*

Con motivo de las circunstancias que el país ha atravesado, la Iglesia parroquial de S.Feliu de Guixols que era antes la del monasterio de dicha villa ha padecido bastante en su buena conservacion y como quiera que á algunos fragmentos de regular mérito artístico reúne notables recuerdos históricos, esta Comision cree de su deber hacer presente á V.I. la conveniencia de que se ocupe de su actual estado dictando las providencias que crea necesarias para su mejor conservacion.

Con este motivo reitera á V.I el testimonio de su consideracion mas distinguida.

D

[signatura il·legible]¹⁴⁴

Hem de pensar que Izal envià la seva carta empès per les visites de Martí Sureda, Juvany¹⁴⁵ i la petició municipal. Sigui com sigui, el resultat de les accions de l'Ajuntament, d'Izal, de Sureda, de prohoms guixolencs que formaven una Junta reestructora i la receptivitat episcopal, culminaren en la primera restauració de l'església parroquial del monestir benedictí. El periòdic *El Eco Guixolense* anunciava la visita del bisbe Tomàs Sivilla que s'allotjaria a la casa de l'opulenta Dominga Juera de Vilar, probablement una germana de l'esposa d'Izal, Dolors Juera i Gispert, per a beneir i reconciliar l'església parroquial, "*reparada ya hasta lo suficiente de los destrozos, destrucción de todos los altares que en ella había por efecto de la malhanada revolución, que los dejó sin adornos, sin las preciosidades que contenía y reducidas a cuatro paredes*".¹⁴⁶ El setmanari havia fet anteriorment una defensa fervorosa dels treballs realitzats:

"La reparación que en él se ha hecho nos parece un trabajo digno del mayor encomio, tanto por el aspecto altamente agradable que presenta, cuanto por el

¹⁴⁴ MAC-Girona, fons Comissió Provincial de Monuments, 9/32.

¹⁴⁵ Probablement es tracta de Marcino Jubany, personatge que apareix en un document de la Comissió de 1882 (MAC-Girona, fons de la Comissió Provincial de Monuments, C12), que devia ser un ajudant de l'arquitecte Sureda.

¹⁴⁶ *El Eco Guixolense*, 3, 13-10-1878, p.2 ; Esteva,1989, p.7-9.

critério y la ilustración que revela en sus autores el haber sabido hermanar el buen gusto y elegancia con la sencillez que requerían los escasos recursos de que podían disponer.

Creemos que no hay palabras con que rendir los justos tributos á que se ha hecho acreedora la Junta nombrada al efecto, pues que sólo a su incansable celo se debe la adquisición de recursos para poder ejecutar la debida reparación, y á su asiduidad, el que se haya dado cima á la obra de una manera tan satisfactoria.

*(...) Lástima que se haya dejado en pié la parte ruinosa del ex-Convento contigua á la misma; cuya parte, en nuestro concepto, constituye una amenaza perenne que convendría evitar”.*¹⁴⁷

El 14 d'octubre de 1878 es dugueren a terme els actes d'obertura del temple novament al culte, amb la presència d'autoritats locals i administratives i una gran concurrència, actes que estan descrits en una extensa crònica¹⁴⁸ que comença amb aquest paràgraf:

“Dejamos á la severa é imparcial Historia la narración de los hechos políticos y sociales que fueron la causa de la completa destrucción de este templo; así como confiamos á ella la reseña verídica de los memorables acontecimientos acaecidos en esta villa durante el periodo de 1868 a 1875”.

El cronista s'estengué abastament amb el sermó del prelat Dr. Luis Pardo Delgado, que destacà que *‘el verdadero progreso no consiste en odiar el catolicismo persiguiéndolo en sus monumentos, sino en respetar éstos com el santuario del Dios vivo, conservarlos como obras de los antepasados, reedificarlos como testimonios de fé y arte cristianos, gloriosos legados de unos siglos á otros, basando su demostracion en todas las religiones y civilizaciones, desde el bárbaro y el salvage hasta la culta Roma de la mejor de sus épocas’*. Així mateix, esmenta els que foren els màxims donants per la restauració: Dominga Juera, vídua del senyor Vilar; Josefina Largacha, vídua

¹⁴⁷ *El Eco Guixolense*, 2, 6-10-1878, p.2.

¹⁴⁸ *El Eco Guixolense*, 4, 20-10-1878, p.1-2

del Sr. Vidal; Concepció Tapis, vídua del senyor Plaja i Manuel Sicars, possiblement una persona amb una certa inquietud pel patrimoni, vinculat amb Telesforo Izal, com veurem més endavant.¹⁴⁹ Les tres vídues, a més a més, lliuraren un pa de sis lliures i una pesseta a cadascun dels pobres que es presentà a l'entrada del temple, segons el cronista unes cinc centes persones, fet que explicaria l'extraordinari fervor popular i la situació paupèrrima del poble després d'un període tan inestable.

Aquesta reforma conclogué amb la instal·lació d'un altar gòtic de formes senzilles i atrevides, que es mantingué fins la guerra civil espanyola.¹⁵⁰

Malgrat aquesta primera recuperació, el deteriorament de l'antic cenobi no es deturà, com ja s'esmentava en la notícia del periòdic ganxó i en trobarem testimonis a la dècada següent, com veurem, ni que sigui de passada, en el proper capítol.

No tenim constància que Izal participés més en la recuperació del Monestir guixolenc, per bé que tot apunta que hi estigué implicat. En canvi, sí que tenim documentades dues intervencions arqueològiques seves, també a Sant Feliu de Guíxols: al carrer dels Arbres, actual Rambla Vidal, i en un tram de muralla de la mateixa ciutat, actuacions que comunicà a la Comissió Provincial de Monuments en una carta adreçada el 5 d'octubre de 1881 a Joaquim Pujol i Santo, vicepresident de la Comissió:

“D. Joaquin Pujol y Santo

Gerona

¹⁴⁹ Com veurem seguidament, creiem que era un dels fills de Narcís Sicars i Lligonya (1801-1877), advocat i funcionari de l'administració local que fou jutge de Girona i destacat activista cultural, membre fundador de la Diputació Arqueològica de Girona constituïda l'any 1842 (Buscató, 2011, p. 230, nota 540; Buscató i Pons, 2012, p.264-265 i nota 33).

¹⁵⁰ *El Eco Guixolense*, 7-IX-1879; Esteva, 1989, p.7-9.

Muy Señor mio: Con motivo de la instalacion del gas en esta poblacion se ha descubierto en la calle de los Arboles un reducto ó canal cubierta con bóveda en una parte de unos 35 á 40 palmos de tramo. Al objeto de saber la importancia de la expresada obra he iniciado una suscripcion encabezada por D. Manuel Sicars que se halla en esta para allegar recursos al fin indicado. Si se realiza el pensamiento como creo y V. gusta passar a esta para juzgar de su importancia se lo avisare con oportunidad si es que antes no viene á visitarnos.

Tambien al derribo de una casa se ha descubierto la antigua muralla de esta poblacion, cuya altura mide mas de 60 palmos y a la de unos veinte se ve una tronera al parecer de torre con mas de un piso.

De V. afmo S.S. Q. B.S.M.

Telesforo Izal

5 de octubre de 1881” ¹⁵¹

Les obres per a la instal·lació del gas que posaren al descobert el canal o desguàs del carrer dels Arbres (actual Rambla Vidal), s'havien iniciat pocs mesos abans, atès que la llicència municipal havia estat concedida el 6 de juliol de 1881¹⁵² i quedava ben palès en l'autorització que “*es indispensable atravesar las calles por medio de cañerías subterranas por lo que suplica se le conceda permiso para colocar en las direcciones que le convenga cañerías en las calles de esta villa para la conduccion del indicado fluido*”. Izal esmenta que el tram descobert amidava de 35 a 40 pams (entre 7 i 8 metres) i que

¹⁵¹ MAC–Girona, fons Comissió Provincial de Monuments, 10/14.

¹⁵² Acord municipal de 6 de juliol de 1881 (Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Manual d'Acords 1880-1881, p. 137 v). Sobre la instal·lació del gas l'any 1881 a Sant Feliu de Guíxols, vegeu Esteva, 1981a.

havia iniciat una subscripció encapçalada per Manuel Sicars¹⁵³ per estudiar l'element arqueològic més a fons. Probablement, aquest canal o desguàs tingués relació amb les peixateries velles que hi havia a la cantonada de la Rambla Vidal amb el carrer Major, que havien estat enderrocades l'any 1855¹⁵⁴ i que tornaren a ser visibles fa pocs anys.¹⁵⁵

Pel que fa a la descoberta d'un fragment de muralla de més de dotze metres d'alçada (seixanta pams), en el qual Izal identificà una tronera a uns quatre metres d'alçada (vint pams) i una torre amb més d'un pis, no hi ha dubte que devia pertànyer al sistema defensiu de la vila construït al segle XIV i destruït pel duc de Vendôme l'any 1696. L'esmentada muralla fou descrita en aquell moment per Joan Blanch, jurat de la vila.¹⁵⁶

Dissortadament, l'informe d'Izal no va acompanyat de cap material gràfic. Amb tot, proporciona algunes dades significatives que hauran de permetre ubicar

¹⁵³ Manuel Sicars, "*hacendado vecino de Barcelona*", segons consta en una instància que adreçà a l'Ajuntament amb data 3 de novembre de 1880, en la qual exposava "*que desea derribar y construir de nuevo la casa de su propiedad sita en la calle de los Arboles nº9 esquina a la Mayor antigua*" (Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, secció Obres Particulars, 1880). És el mateix prohom que contribuï a les obres de restauració de l'església parroquial. Creiem que es tracta de Manuel Sicars i de Palau, fill de Narcís Sicars i Lligonya, guixolenc d'origen, que havia mort a Barcelona l'any 1877 (Buscató, 2011, p. 230, nota 540; Buscató i Pons, 2012, p.264-265 i nota 33). Manuel Sicars havia estat secretari general de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts entre 1850 i 1855. La família Sicars estigué estretament vinculada a Sant Feliu de Guíxols. Per exemple, Narciso Sicars Lligoña i el seu fill Emili Sicars i de Palau (1841-1913), conegut polític carlí, figuren com a benefactors de l'Hospital de Sant Feliu de Guíxols (Borrell, 2005, p.127). El propi Narcís Sicars havia presidit una Junta d'Auxilis de l'esmentat Hospital l'any 1853 i el seu fill Emili el succeí en el càrrec (Borrell, 2005, p.68-70).

¹⁵⁴ Bussot, 2000, p. 41 i 204.

¹⁵⁵ Vegeu la notícia sense signar: "Testimonis defensius localitzats a la Rambla Vidal", *L'Arjau. Informatiu de l'Àrea de Cultura*, 36, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, novembre de 1997.

¹⁵⁶ González Hurtebise, 1905a, p.140-144; Esteva, Escortell i Marull, 1969; Bussot, 2000, p.21.

amb força precisió aquest fragment de muralla en el sector de migdia del sistema defensiu, una part del qual no va ser destruït pels francesos atès que hi havia cases que s'hi adosaven.¹⁵⁷ És un exemple del fruit que l'arqueologia pot treure'n en resseguir la història de la disciplina. D'una banda, l'alçada que proporciona Izal coincideix amb les dades que es van comprovar en la finca del senyor Roig, entre el Passeig del Mar i la Primera Travessia de la Plaça,¹⁵⁸ zona on hi havia la torre Ampla, probablement la torre esmentada en l'informe d'Izal.¹⁵⁹ De l'altra, l'Ajuntament va concedir una llicència per enderrocar una casa en aquest sector de muralla, amb data 14 de setembre de 1881,¹⁶⁰ probablement l'enderroc al qual es refereix l'informe. El projecte està signat per l'arquitecte Manuel Almeda amb data 7 de setembre de 1881 i va ser aprovat per l'Ajuntament en la sessió del 14 de setembre de 1881.¹⁶¹ L'encapçalament del projecte no coincideix ni amb la instància ni amb l'acord municipal perquè diu *Proyecto de fachada para la casa de D.Juan Roich sita en el 3r pasadizo de la plaza, nº 2. En San Feliu de Guixols*. No oblidem el nom del jove arquitecte que signa el projecte: Manuel Almeda i Esteva (1848-1938), nomenat l'any següent acadèmic corresponent de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*,¹⁶² que s'incorporà com a vocal a la Comissió Provincial de Monuments el 14 de gener 1886, en la seva qualitat de

¹⁵⁷ Esteva, Escortell i Marull, 1969.

¹⁵⁸ Esteva, Escortell i Marull, 1969.

¹⁵⁹ Bussot, 2000, p. 22-25, a partir del document de Blanch de 1696, va realitzar una excel·lent perspectiva de la vila l'any 1695, amb la façana de mar de la muralla en primer terme i la secció de la muralla del Portal del Mar, amb una torre, que ens permet copsar les característiques del recinte fortificat. El tram de muralla de Can Roig també fou objecte d'una forta polèmica a finals dels anys vuitanta del segle XX (Esteva, 1987a) en ser enderrocada gairebé en la seva totalitat llevat d'un petit testimoni conservat en l'edifici modern.

¹⁶⁰ Joan Roig i Palau, veí de San Feliu de Guíxols, exposava amb data 11 de setembre de 1881 "*que conviniendole derribar la casa que posee en la calle 1er pasadizo de la plaza nº 2 de esta misma villa y enseguida proceder a su reedificación bajo los planos de fachada que se adjuntan (...)*" (Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, secció Obres Particulars, 1881, núm.33).

¹⁶¹ Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Manual d'Acords de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1880-1881, p.152v.

¹⁶² Bussot, 2000, p.142.

corresponent de l'esmentada acadèmia. Posteriorment, va ser-ne secretari, vicepresident des del 18 de gener de 1894 i, finalment, president des del 30 de setembre de 1918 fins a la seva dissolució amb motiu de la Guerra Civil.¹⁶³

Joaquim Pujol i Santo es va interessar per aquestes descobertes, atès que en la sessió que presidí de la Comissió Provincial de Monuments, amb data 24 de desembre de 1881, es donà compte *“de una carta dirigida por D. Telesforo Izal, de S.Feliu de Guixols, al Sr. Vice-presidente de la Comisión, con fecha de 5 de octubre próximo pasado, avisándole que con motivo de las obras de canalización para instalar el gas en dicha villa, se descubrió en la calle de los árboles un reducto ó canal cubierto con bóveda de unos 35 á 40 palmos de tramo, y que al derribar una casa, se ha encontrado tambien la antigua muralla de la villa, de mas de sesenta palmos de altura. El Sr. Pujol añadió que dichos restos habían sido vueltos a cubrir sin ulterior investigacion, y que por las noticias particulares que había adquirido en San Feliu, no tenían éstos mas importancia que la de señalar el que fué recinto fortificado de dicha villa”*.¹⁶⁴

Sembla clar que la investigació no va anar gaire més enllà de l'informe del mestre guixolenc i que els elements foren conservats, com ho demostra el fet que més d'un segle més tard es van tornar a trobar. Podem constatar, però, una certa lleugeresa en el tractament que en féu Pujol i Santo de l'afer de la muralla, no sabem per quin motiu, tot i que segurament es traslladà a Sant Feliu. Finalment, creiem interessant remarcar el fet que Telesforo Izal tenia intenció de cercar finançament privat per estudiar les restes. Desconeixem si recaptà diners i quina finalitat tingueren però és un exemple més que en el darrer quart del segle XIX, els recursos institucionals destinats a la preservació del patrimoni eren molt migrats. L'historiador i prevere Josep

¹⁶³ Llorens, 2006, p. 47 i 50-51.

¹⁶⁴ MAC-Girona, fons Comissió Provincial de Monuments, *Libro de Actas de la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Gerona*, 1866-1885, p.497, a i v; Pla Cargol, 1950, p.217.

Calzada i Oliveras (1913-1990) ja ho resumia molt bé en un estudi pioner sobre la creació de les comissions de monuments:

“L'Estat es limità a subvencionar econòmicament només, i més aviat amb gasiveria, les obres destinades a edificis declarats monuments nacionals. Si tenim en compte que en aquella època els monuments nacionals eren poquíssims en la major part de províncies, cal entendre que les Comissions Provincials pràcticament només pogueren comptar amb les aportacions de la Diputació Provincial, consignades en els pressupostos ordinaris, extraordinaris i addicionals”.¹⁶⁵

No hi ha dubte que l'encàrrec de Joaquim Botet i Sisó a Telesforo Izal de l'any 1873 es referia a Sant Feliu i al seva comarca, com es pot comprovar en la carta de 1877 anteriorment reproduïda. Res més sabem d'Izal com a personatge vinculat a l'arqueologia, llevat que entre els anys 1903 i 1905 donà diverses monedes (ardits) al Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols.¹⁶⁶

4.3. La descoberta de la vil·la romana de Pla de Palol (Platja d'Aro)

Seguint el fil de les intervencions de la Comissió Provincial de Monuments a la vall d'Aro durant la Restauració, la primera actuació arqueològica que hi realitzaren podem considerar que fou a la vil·la romana de Pla de Palol, a Platja d'Aro.¹⁶⁷ La recerca arqueològica directa fou la gran oblidada en aquest període per la Comissió de Monuments de Girona, tot i tenir-ne les competències amb la promulgació d'un nou reglament l'any 1865, a diferència d'altres comissions provincials que tingueren una activitat arqueològica de camp significativa.¹⁶⁸

L'entrada d'aquest jaciment en el món de la investigació arqueològica es produí en la dècada dels setanta del segle XIX i no fou per mitjà de la Comissió gironina. La primera notícia escrita la proporcionà Josep Pella i

¹⁶⁵ Calzada, 1985, p.317.

¹⁶⁶ González Hurtebise, 1905a, p.26.

¹⁶⁷ Sobre aquesta notabilíssima vil·la romana, vegeu Nolla (editor), 2002.

¹⁶⁸ Buscató, 2011, p.412-413.

Forgas, que relatà una visita efectuada al jaciment el 15 d'agost de 1876 en la seva magna obra *Historia del Ampurdán*.¹⁶⁹ L'investigador begurenc, bon coneixedor de la comarca, no sabia de ningú que hagués escrit quelcom sobre el jaciment amb anterioritat. Conta que va arribar al lloc empès per la tradició oral que circulava entre els habitants de la contrada, tradició que situava una mítica "ciutat de Palol" en el terme de Fenals:

“Llámanla la ciutat de Palol; la erudición del siglo XVII que sacó de su sitio el nombre del primer barrio griego de Ampurias Palaeopolis para llevarlo á Palamós, bien pudiera ser que introdujere este nombre de Palol en la opinión del vulgo, porque por otra parte ignoro que alguien me hubiese precedido en dar noticia de estas ruínas”.

170

Pella i Forgas identificà gran quantitat de ceràmica romana comuna entre les terres de conreu i una filera de carreus treballats al mig de la carretera “*antiquísima*”, llavors encara camí, que comunicava Sant Feliu de Guíxols i la vall d'Aro amb Palamós. Així mateix, entre el camí i el mar, en les terres de conreu del mas Artigues, constatà la presència de nombroses restes de ceràmica. També mencionà “*alguna inscripció romana grabada en un gran sillar que en los años pasados descubrieron*”, o sigui, una inscripció desapareguda, que estava gravada en un gran carreu (un pedestal d'una estàtua?) trobada amb anterioritat a la seva visita.

Però potser la dada de més interès que ens llegà Pella i Forgas fou la descripció de l'esperó rocós conegut per la gent de la contrada com la Senya dels Moros, que relacionà amb un far o talaia antiga que vigilava l'accés al port natural que forma la platja de n'Artigas, també coneguda com a Cala Rovira, i la veïna cala de Sa Cova. Va descriure amb precisió que l'edifici configurava una planta de 33'60 m de llargada per 20'80 m d'amplada, bastit amb murs *d'opus incertum* d'entre 60 i 70 cm de gruix. Avui dia l'estructura no

¹⁶⁹ Pella i Forgas, 1883, p.212-213. En un altre treball (Nolla (editor), 2002, p.21-22) esmentàvem, incorrectament, que la data de la primera visita fou el 15 de juliol de 1875.

¹⁷⁰ Pella i Forgas, 1883, p.212, nota 2.

es pot veure amb tanta claredat com aleshores, per la qual cosa les anotacions de Pella i Forgas són encara prou importants per a la investigació d'aquesta part del jaciment arqueològic. Així mateix, assenyalà que el penyal originàriament devia ser un illot perquè a la seva època encara quedava aïllat de la terra ferma:

“un islote que divide las dos playas contiguas, al cual es facil llegar por tierra firme por estar á muy poco trecho y le unen á ella algunas veces las arenas que el mar acumula”.¹⁷¹

No sabem si Pella hi realitzà alguna altra intervenció a la vil·la de Pla de Palol. El 14 de maig de l'any 1878 va demanar permís a la *Real Academia de la Historia* per a efectuar excavacions arqueològiques en diferents indrets de l'Empordà, en una carta on reivindicava també el paper del estudis locals com a font per als estudis de caire més general i es notava una certa tibantor amb la Comissió Provincial de Monuments.¹⁷² A banda que aquesta comunicació de Pella i Forgas ens permeti suposar que la intervenció a la vil·la de Pla de Palol hagués anat més enllà d'una simple recollida de materials en superfície durant una visita, es demostra una voluntat clara d'un personatge de primer ordre, acadèmic corresponent de la *Real Academia de la Historia* a Barcelona, de fer estudis arqueològics de camp, de manera legal i sense estar sotmès a les directrius dels membres de la Comissió de Monuments de Girona, alguns dels quals, com Joaquim Pujol i Santo tenien una clara vocació col·leccionista, com ja hem esmentat anteriorment. En canvi, Pella i Forgas recollia i utilitzava les dades que li proporcionava l'arqueologia- que considerava una ciència auxiliar- per a interpretar la història.¹⁷³ L'Acadèmia acordà demanar informe a la Comissió d'Antiguitats “y la organizadora de las provinciales de monumentos”, segons consta en la notificació realitzada a Aureliano Fernández Guerra, en tant que l'acadèmic numerari de més antiguitat de

¹⁷¹ Pella i Forgas, 1883, p.212.

¹⁷² Capítol 14, carta 12.

¹⁷³ Tremoleda i Castanyer, 2011, p.169.

l'Acadèmia.¹⁷⁴ No tenim constància, ara per ara, de cap resposta institucional a la petició del savi begurenc.

Les nombroses referències a la vall d'Aro en l'obra de Pella i Forgas¹⁷⁵ evidencien que considerava aquest territori com una part de l'Empordà, contràriament al que succeirà a principis dels anys trenta de la següent centúria, com veurem.¹⁷⁶ La visió de Pella no era la mateixa que la del banyolí Pere Alsius, que el mateix any 1878 li donava a Botet i Sisó la seva opinió sobre quins eren els límits de l'Empordà i assenyalava un territori molt més restringit “*fiado en la distribucion de pueblos por arcedianatos podrá V. fijar los limites del Ampurdan por la parte de la Bisbal, cuya villa debe excluirse de dicha comarca*”.¹⁷⁷

Paral·lelament a les discussions de caire geogràfic, en els cercles de la investigació arqueològica de l'època el jaciment de Pla de Palol començava a ser conegut, segurament gràcies al propi Pella i Forgas. No sabem si la seva voluntat d'actuar al marge de la Comissió Provincial de Monuments tingué a veure amb el fet que la vil·la interessés als membres de la corporació gironina. En la sessió de la Comissió del 15 de desembre de 1880,¹⁷⁸ el vocal Felip

¹⁷⁴ Capítol 14, carta 13. Aureliano Fernández-Guerra y Orbe (1816-1894) fou un personatge amb clara vocació humanista, que conreà diverses branques de l'àmbit cultural i educatiu, assolint una notable popularitat en l'àmbit literari i intel·lectual. Fou acadèmic de número de l'Acadèmia des de 1857, antiquari perpetu des de 1867 i es convertí en un referent de la institució (Abascal, 2004, p. 293-298).

¹⁷⁵ També assenyalà la troballa de sepultures antropomorfes excavades a la roca a tocar de l'església de Fenals: “*Idénticos los descubri hace algunos años en Fanals de Mont, al pié de los muros de una antigua iglesia bizantina, hoy pajar de una casa de campo*” (Pella i Forgas, 1883, p.328).

¹⁷⁶ Per exemple, assenyalava que “*en los alrededores pues de Tossa i Lloret termina la costa ampurdanesa (...) 'la cuenca formada por el valle de Aro, que es continuación ó apéndice natural del Ampurdán bien que en rigor algunos entienden que no es así*” (Pella i Forgas, 1883, p.10) o “*(..) las montañas de Montagut donde termina el Ampurdán y cierra el valle de Aro*” (Pella i Forgas, 1883, p.20).

¹⁷⁷ Vegeu-la íntegrament al capítol 14, carta 14.

¹⁷⁸ Pla Cargol, 1950, p.214.

Lloret i Puig¹⁷⁹ donà compte als assistents que a la platja de Fenals, entre Calonge i Sant Feliu de Guíxols, s'hi havia trobat gran quantitat de ceràmica romana en els camps propietat de Ricard Artigas:

*“El vocal Sr. Lloret dió cuenta de haber hallado en la playa denominada Fanals, sita entre las villas de Calonge y San Feliu de Guixols y en un campo de propiedad de D.Ricardo Artigas, abundante cantidad de fragmentos de cerámica romana y de que uno de los colonos le habia manifestado que se habían encontrado tambien alli piedras con inscripciones, las cuales se utilizaron en construcciones modernas. A la indicacion de despoblado antiguo que de esto se desprende hay que añadir la tradicion del pais de que allí había habido en lo antiguo una ciudad, á la que hacen referencia segun tambien le indicaron, algunas escrituras que guardaban los monges de S. Feliu de Guixols, propietarios que habian sido del terreno en que los restos antiguos se encuentran. Se acordó dar las gracias al Sr. Lloret por su comunicacion y haberla en cuenta para el estudio de los despoblados de la provincia”.*¹⁸⁰

Cal suposar que són noves troballes, atès que havien passat més de quatre anys des de la documentada visita de Pella i Forgas. És molt probable que Felip Lloret conegués bé la vall d'Aro. Provenia d'una nissaga d'advocats i juristes de Calonge, tot i que fou molt més conegut el seu fill, Josep Lloret i Garrigosa (Girona, 1863-Sant Feliu de Guíxols, 1925), notari de Sant Feliu de Guíxols des dels volts de 1897, on encara avui es conserva la seva casa de l'any 1909, obra de l'arquitecte Martí Sureda i Deulovol.¹⁸¹ Esposat amb Teresa Pla i Galibern, filla d'una família benestant de Girona, Josep Lloret fou un dels millors amics de joventut del poeta i escriptor Joan Maragall i Gorina (1860-1911), el qual li envià una emotiva nota de condol amb motiu de la mort

¹⁷⁹ Felip Lloret fou membre de la Comissió de Monuments des del 13 d'octubre de 1866 i vicepresident des del 2 de setembre de 1891 fins al 6 de maig de 1902, en què fou rellevat per Joaquim Botet i Sisó (Llorens, 2006, p. 46 i 50). Fou també jutge de Girona i una persona molt coneguda a la ciutat, de la qual també fou regidor. Col·laborà també en el finançament de la Universitat Lliure de Girona l'any 1870 (Cortada, 2010,p.223). Va morir el juliol de 1907 a Barcelona (*Diario de Gerona*, 9-7-1907, p.7).

¹⁸⁰ MAC-Girona, fons de la Comissió Provincial de Monuments, *Llibre d'actes*, sessió de 15 de desembre de 1880, punt 5è.

¹⁸¹ Bussot, 2011, p. 235.

del seu pare, el poc conegut Felip Lloret, que tingué un destacat paper en la preservació del patrimoni de les comarques gironines.

Com en el cas de la Plana Basarda, la saviesa popular es tornà a manifestar com a font per a l'arqueologia de la vall d'Aro, en un període en què la ciència arqueològica era embrionària. De la informació que recollí Lloret dels camperols, deduïm l'existència de restes epigràfiques, que potser caldrà cercar en les parets dels nombrosos masos de la vall, i un coneixement de la història del territori immediat per part dels seus habitants, car el territori de Fenals va ser una de les primeres possessions del monestir de Sant Feliu de Guíxols, documentat per primera vegada en el precepte del rei Lotari de l'any 968.¹⁸²

No sabem si Telesforo Izal, representant, si més no oficiós, de la Comissió Provincial de Monuments a la vall d'Aro, participà en les primeres descobertes arqueològiques a Pla de Palol, però no hi ha dubte que la Comissió Provincial de Monuments ja coneixia de primera mà la importància arqueològica d'aquesta vall durant la dècada dels setanta i dels vuitanta del segle XIX.

¹⁸² Blanco, 1991, p.28-29.

5. L'excursionisme cultural i científic i el coneixement de la vall d'Aro en les dècades dels setanta i dels vuitanta del segle XIX

5.1. Introducció

Hem comentat en el capítol 2, que la dècada dels setanta del segle XIX significà l'esclat de l'estudi del passat a Catalunya, que anà íntimament lligat amb el moviment cultural i polític de la Renaixença i tingué una base ferma en la societat civil, amb un impacte notable en el territori a partir d'aquesta dècada gràcies a la formació de les associacions excursionistes. La vall d'Aro no quedà al marge dels interessos dels erudits decimonònics. A banda de les excursions ja ressenyades a la Plana Basarda i a Pla de Palol, tenim constància durant la dècada dels setanta del segle XIX de l'interès pel menhir de Vallvanera, a les Gavarres, en el terme municipal de Castell-Platja d'Aro. Francesc Martorell i Peña mencionà l'any 1875 la llegenda que envoltava aquest monument, en un article sobre el menhir de Sant Hilari Sacalm:

*“En otra ocasion unas brujas, al oir el fatidico canto de un gallo negro, dejan caer la gran piedra que existe hoy plantada en el término de Vallbanera de la Vall de Aro, cerca de la costa; y es otro menhir conocido por La Pedra fita”.*¹⁸³

Pella i Forgas visità el menhir de Vallvanera el 13 d'agost de 1876 i ja copsà la importància arqueològica del massís de les Gavarres, aleshores una terra ignota:¹⁸⁴

*“**Sa pedra aguda** (La piedra aguda) situada en las alturas de Vallvenera sobre el valle de Aro, es un canto de 2'10 metros [de] altura por 0'90 metros de ancho, base*

¹⁸³ Martorell i Peña, 1875. Tot i que el signant de l'article és Juan Martorell, Salvador Sanpere deixà clar que es tractava d'un error d'impremta i que l'autor era Francesc Martorell i Peña.

¹⁸⁴ Pella i Forgas, 1883, p.24. Actualment, aquest menhir es troba enmig del camp de golf de la urbanització Mas Nou.

*0'72; el sitio que ocupa tiene la forma de un pequeño anfiteatro en mitad del cual, y en la parte más baja del terreno, se halla plantada la piedra; es de un color ceniciento que no aparece en las rocas de los alrededores. Una fecha puesta en uno de sus lados no se refiere al monumento. Visítelo en 13 de Agosto de 1876, ignorando entonces que en la sierra de las Gabarras que contemplaba en uno de los mas agrestes sitios ocultábase, con muchos otros restos de las civilizaciones primitivas, también la **pedra dreta** (la piedra derecha) en el término municipal de S. Sadurní al O. (...)*¹⁸⁵

Pella recollí amb més amplitud la llegenda sobre les bruixes que ja coneixia Francesc Martorell i Peña i l'associà tant al menhir de Vallvanera com al de Sant Sadurní de l'Heura. Sens dubte, una reminiscència pagana que Pella vinculà a cultes solars, que probablement encara perdurava en el record els habitants del massís, aleshores encara un lloc prou remot:

*“De ambos pilares (mejor que menhires) dice la tradición, y hay quien la cree á puño cerrado, que en el puente mayor de Gerona falta una piedra porque en la noche única en que fué construido la llevaban a él en volandas unas brujas desde canteras muy lejanas situadas al otro lado del mar; y dicen que al ruidoso paso de aquellas sobre una casa de campo despertose **un gallo negro**, de los que con sus cantos logran deshacer sus hechizos, y como al punto cantara con gran viveza... de repente el escuadrón de seres fantásticos dispersose soltando la piedra que cayó para plantarse profundamente en tierra... y, era la hora que en su curso las estrellas señalaban la media noche”*¹⁸⁶

El menhir de Vallvanera, potser per l'aura misteriosa que l'envoltava, esdevindrà un lloc molt conegut per la gent de la contrada i pels primers

¹⁸⁵ No hi ha dubte que Pella i Forgas fou el primer gran pioner de l'arqueologia de les Gavarres. Per exemple, descobrí la Pedra Dreta de Sant Sadurní, a la qual es refereix en el paràgraf reproduït, un any més tard o el Cementiri dels Jueus de Sant Cebrià de Lladó el 10 d'agost de 1879 (Pella i Forgas, 1883, p.26).

¹⁸⁶ Pella i Forgas, 1883, p.24. Sobre aquesta llegenda, vegeu Esteva, 1958, p.218-219, que recull la versió de Joan Amades de l'any 1941.

excursionistes¹⁸⁷ i, fins i tot, serà mencionat en obres de més ampli abast de l'època, com la Història General de l'Art de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner publicada l'any 1886¹⁸⁸ o en l'obra de l'historiador Antoni Aulèstia i Pijoan (1849-1908) de l'any següent.¹⁸⁹

Una de les dues naixents associacions excursionistes catalanes de finals de la dècada dels setanta, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, tingué una notable presència a la vall d'Aro durant la dècada següent. Això no ens ha d'estranyar per dues circumstàncies: d'una banda, el propi esperit de l'excursionisme de les darreries del segle XIX, de tarannà catalanista i conservador, preocupat pel ressorgiment de la Pàtria més que no pas per les pràctiques alpines. Segons l'historiador de l'excursionisme català Francesc Roma, “no era la conquesta dels pics més agrestes allò que descobria Catalunya, sinó, ans el contrari, el folklore, la història, la ciència, disciplines a les quals s'havia estès el nostre excursionisme. Per als interessos del ressorgiment patri calien els estudis del passat i del present, per això l'excursionisme esdevingué història, folklore, ciència o estudi artístic”.¹⁹⁰ En aquest sentit, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques pretenia gairebé exclusivament dedicar-se a l'estudi del passat històric, artístic i arqueològic de Catalunya¹⁹¹ mentre l'Associació d'Excursions Catalana propugnava un excursionisme més lligat al medi natural, a imatge i semblança dels clubs alpins i de les societats excursionistes estrangeres.¹⁹² L'article 1 del Reglament de l'Associació Catalanista no deixa lloc al dubte:

“Ab lo fi d'investigar tot quant meresca la preferen atenció baix los conceptes científich, literari y artístich en nostra benvolguda terra, se crea una societat que's

¹⁸⁷ Aicart, 2006a, p.15, figura 2.

¹⁸⁸ Domenèch, 1886, p.31 i 91-92.

¹⁸⁹ Aulèstia, 1887, p. 32. Com veurem, Aulèstia visitarà la vall d'Aro l'any 1889.

¹⁹⁰ Roma, 2006, p.380.

¹⁹¹ Roma, 2006, p.9.

¹⁹² Roma, 2006, p.11.

titulará “Associació catalanista d'excursions científicas” comprenent aquest terme las diferents ramas del saber humá”.¹⁹³

D'altra banda, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques tingué a Sant Feliu de Guíxols un personatge notable com a delegat: l'industrial, polític i erudit catalanista Joan Casas i Arxer (1839-1923).

5.2. Joan Casas i Arxer (1839-1923): apunt biogràfic

Nascut a Sant Feliu de Guíxols el 19 de juliol de 1839, era fill del comerciant Antoni Casas i d'Antònia Arxer.¹⁹⁴ De jove treballà a Anglaterra, abans d'esposar-se l'any 1866 amb Antònia Vinyas i Vinyas, de La Jonquera, filla d'Antoni Vinyas i neboda de l'industrial Joan Vinyas i Genís, amb qui Joan Casas s'associà posteriorment en negocis de fabricació i exportació de taps de suro, amb ramificacions en diferents punts d'Europa, com l'Algarve, Vilanova de Portimao, Sevilla i Rotterdam.¹⁹⁵ El matrimoni Casas-Vinyas tingué, pel que sabem, sis fills: Agustí, Joan, Lluís, Josep, Antònia i Pilar. Del seu fill Agustí, un referent de l'arqueologia a la vall d'Aro, en farem una àmplia biografia en el proper capítol.

Joan Casas fou alcalde de Sant Feliu de Guíxols durant tres períodes (1869-1870; 1874-1876 i 1891-1894). En els dos primers períodes hagué de fer front a actes convulsos envers el patrimoni, alguns dels quals hem tractat en el capítol 4. El gener de 1871 fou nomenat com a recaptador de fons per a la creació de la Universitat Lliure de Girona (1870-1874).¹⁹⁶ Fou l'impulsor i promotor, juntament amb el benefactor Enric Heriz i Campaneria (1845-1895), de la construcció del tren de Sant Feliu de Guíxols a Girona, inaugurat el 30 de juny de 1892. Amb aquest motiu, presidí l'Exposició de Belles Arts de Sant

¹⁹³ *L'Excursionista. Bolletí mensual de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, 1, Barcelona, 30-XI-1878, p.2. A partir d'ara, citat com *L'Excursionista*.

¹⁹⁴ Esteva, 1980c, p.8-9; Jiménez, 1996, p.118-123.

¹⁹⁵ Bussot, 2002, p. 323-324; Bussot, 2011, p.95.

¹⁹⁶ Cortada, 2010, p. 223.

Feliu de Guíxols. La mostra va tenir lloc en els jardins de la seva esposa i de Victòria Ferrer i comptà amb la participació dels millors artistes catalans. Aquest esdeveniment tingué un ampli ressò mediàtic.¹⁹⁷ La importància de disposar de la línia de tren serà cabdal per al coneixement i el desenvolupament de la vall d'Aro. Un dels aspectes a tenir en compte a partir d'aquest moment és que permetrà un accés molt més fàcil als excursionistes i als turistes, com veurem més endavant en el cas de l'estació de Bell-lloc d'Aro-Font Picant, que esdevindrà un punt de partida per al coneixement dels rics territoris arqueològics de les Gavarres i de l'Ardenya.

Joan Casas fou un destacat catalanista: presidí el Centre Català de Sant Feliu de Guíxols des de la seva fundació l'any 1901 fins al gener de 1904, fou candidat a diputat a Corts pel districte de Girona l'any 1903 -amb el suport de Joaquim Botet i Sisó i de l'historiador Francesc Montsalvatge i Fosas (1853-1917)-¹⁹⁸ i vicepresident de la Unió Catalanista la tardor de 1904.¹⁹⁹ El mateix any, publicà la traducció al català del llibre *Venecia*, d'Hyppolite Taine, amb pròleg del seu fill Agustí.²⁰⁰ En els darrers anys de la seva vida, féu construir el xalet familiar a la badia de Sant Pol, una de les obres més significatives de l'arquitecte gironí Rafael Maso i Valentí (1880-1935).²⁰¹

No hi ha dubte que Joan Casas transmeté als seus fills la seva sòlida cultura i el seu catalanisme militant. Aquesta passió per Catalunya del patriarca de la família Casas, probablement es forjà en els seus inicis pel contacte amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.

¹⁹⁷ Sobre aquesta exposició i el que significà aleshores, vegeu Jiménez, 1992a i Serra, 2005, p.51-53.

¹⁹⁸ Bussot, 2011, p.96.

¹⁹⁹ Jiménez, 1996, p.118-123.

²⁰⁰ Casas, 1904.

²⁰¹ Aicart, 2006a, p.70, figura 19.

5.3. L'actuació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques a la vall d'Aro durant la dècada dels vuitanta del segle XIX

En la dècada dels vuitanta del segle XIX, tenim documentades tres actuacions notables de la Catalanista a la vall d'Aro.²⁰² La primera tingué lloc entre el 12 i el 16 d'agost de 1882 i fou protagonitzada pels socis Carles Torroella,²⁰³ Ferran Agulló²⁰⁴ i Artur Masriera,²⁰⁵ que realitzaren una excursió particular a Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Palafrugell, Cap de Sant Sebastià, Sant Pere de Roda, Castell de Sant Salvador i Figueres. Els tres expedicionaris van arribar al port de Sant Feliu amb vaixell després d'haver contemplat “lo bonich aspecte de la costa catalana”.²⁰⁶ Potser fou en aquesta excursió en què el jove Ferran Agulló començà a inspirar-se a anomenar aquesta costa com a Costa Brava, més de vint- i- cinc anys abans del bateig del setembre de 1908 i del primer viatge turístic “oficial” del juny de 1909, coorganitzat pel Centre Excursionista de Catalunya, en el qual també participà Ferran Agulló i tingué un notable component arqueològic.²⁰⁷ Deixem oberta aquesta branca de la recerca.

²⁰² Recordem que l'any 1891, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques es fusionà amb l'Associació d'Excursions Catalana i donà lloc al Centre Excursionista de Catalunya, tal i com hem comentat en el capítol 2.

²⁰³ Soci resident del Centre Excursionista de Catalunya que consta com a difunt en la memòria de l'any 1898 *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (CEC), vol IX, 48, gener de 1899, p. 7).

²⁰⁴ Ferran Agulló i Vidal (1863-1933), poeta, periodista i comediògraf, de nissaga guixolenc. Advocat de professió, als 22 anys tenia despatx a Sant Feliu de Guíxols (Bussot, 2011, p. 15). Tot i la seva joventut, constava com a soci de l'Associació des del març de 1881 (*L'Excursionista*, 29, p. 587).

²⁰⁵ Artur Masriera i Colomer (1860-1929), barceloní, escriptor i historiador.

²⁰⁶ *L'Excursionista*, 46, 31-8-1882, p.105.

²⁰⁷ Playà, 2012, p.62-64.

A Sant Feliu, foren rebuts pel soci delegat Joan Casas i pel banquer Ramon Valls i Vicens.²⁰⁸ Visitaren l'Arxiu Municipal, on admiraren el "Llibre Verbell" i posaren èmfasi en l'estat de deteriorament de l'antic monestir benedictí, tot i el primer esforç restaurador de la dècada anterior:

"Son dignes de mencio los restos d'un antich convent de benedictins (dependent del de Montserrat) del que apenas s'en conserva un claustre *románich mitj confós per obras posteriors* y una torre campanar, tot avui pròxim á desapareixer".²⁰⁹

El 14 d'agost a les 6 del matí sortiren de Sant Feliu "ab una malíssima tartana, y passant per Fanals, Plaja d'Aro i S. Antoni arrivaren á Palamós á las 8".²¹⁰ Observem la dificultat de la comunicació amb la durada del trajecte: dues hores per fer tretze quilòmetres. També notem que no mencionen l'existència de la vil·la de Pla de Palol, tot i que van passar-hi pel mig. Hem de tenir en compte que l'obra de Pella i Forgas es publicà l'any 1883; per tant, no ens ha d'estranyar que la vil·la no fos coneguda arreu del país, malgrat que sí ho era per la Comissió Provincial de Monuments. Segurament, cap dels excursionistes hi tenia cap mena de contacte.

Les apreciacions dels excursionistes sobre l'estat de degradació del monestir guixolenc suscità l'interès de l'Associació que envià un comunicat al seu delegat, Joan Casas, qui respongué "que hi ha en aquella vila la mellor disposició en favor de la conservació de dit' claustre, lo qual queda cobert per un teulat, habentse tant solsament tirat á terra alguns restos sense importancia; fa notar no obstant la impropietat d'haberse emblanquinat sas parets de pedra picada, y expressa sos bons desitjos de vetllar per sa part pera la conservació de tants interessants restos".²¹¹

²⁰⁸ És el primer cop que trobem citat a Joan Casas com a delegat de l'Associació. En els butlletins de l'Associació comencen a esmentar-se els nous delegats a partir del gener de 1880 i no l'hi hem trobat, probablement perquè ja ho era des dels inicis de l'entitat.

²⁰⁹ *L'Excursionista*, 46, 31-8-1882, p. 106.

²¹⁰ *L'Excursionista*, 46, 31-8-1882, p. 106.

²¹¹ *L'Excursionista*, 50, 31-12-1882, p.174.

La resposta del delegat guixolenc degué provocar certa intranquil·litat en el si de l'Associació. L'aleshores president, Joaquim Riera i Bertran, i el secretari, Pelegrí Casades i Gramatxes,²¹² enviaren un ofici a la Comissió Provincial de Monuments amb data 18 de desembre de 1882, en què manifestaven la seva preocupació per la conservació del claustre romànic, demanaven la seva restauració i confiaven en la reconeguda il·lustració del president de la Comissió.²¹³

Probablement, Riera i Casades desconeixien el fet que l'arquitecte provincial Martí Sureda havia fet arribar un informe al vicepresident de la Comissió amb data 31 d'agost d'aquell mateix any,²¹⁴ pocs dies després de la visita dels excursionistes a Sant Feliu de Guíxols, en què manifestava també la seva inquietud al respecte:

“Cumpro mi deber poniendo en conocimiento de la Comision que habiendo pasado ate ayer y ayer á San Feliu de Guixols para asuntos del servicio publico, tuve ocasion de ver que con el derribo que se está practicando de una gran parte del antiguo edificio ruinoso que formó parte del antiguo Monasterio de Benedictinos de aquella poblacion, se han descubierto y peligran de ser arruinados, un largo trecho de un lado de claustro que parece ser de estilo Mudejar, y otras grandes moles de antiguas construcciones que pueden servir para el estudio de la historia y del arte monumental de nuestra Patria.

²¹² Pelegrí Casades i Gramatxes (1855-1947), historiador i advocat, gran divulgador de l'art i de l'arqueologia, participà activament en diverses institucions. Casades és un personatge que mereixeria un estudi detallat, atès que a través de la seva figura es pot resseguir l'arqueologia catalana des del seu naixement científic fins a la postguerra

²¹³ Capítol 14, carta 15. Joaquim Riera i Bertran (1848-1924), advocat, escriptor i polític gironí, molt relacionat, com Joan Casas, amb el primer catalanisme. Fou també batlle de Girona i diputat a Corts (Buscató, 2011, p.402, nota 908). Consta com a membre de la Comissió l'any 1869 (Llorens, 2006,p.47), en representació de la *Real Academia de la Historia*. No sabem si l'any 1882 encara formava part de la Comissió.

²¹⁴ MAC-Girona, fons Comissió Provincial de Monuments, 10/18. El document està escrit en paper imprès de l'arquitecte provincial de Girona.

Como dichas construcciones pertenecen en parte al Ayunt^o por haberselas cedido el Estado, y en parte se hallan contiguas y enlazadas con la Iglesia Parroquial, que antes era de los monges, convendria que con la urgencia posible, la Comision gestionara lo que acerca el particular estime procedente, tanto con el Ayunt^o como con la Autoridad Eclesiastica á fin de ver si podrá conseguirse conservar dichas obras y en el caso de que por el mal estado de alguna de ellas, ó por otras circunstancias, sea necesario haber de desaparecer, que alomenos se disponga que antes se saquen los correspondientes dibujos y se conserven los restos y materiales posibles, para servir de testimonio, y sea despues menos dificil averiguar y venir en conocimiento de lo que allí ha existido.

Dios gde á V.S. M. Af

Gerona 31 Agosto 1882

El Arqt^o provl vocal de la Comision

Martin Sureda

Sr. Vicepresidente de la Comision provl de Monumentos Históricos y Artísticos de Gerona”

Aquest episodi és una mostra de l'escassa coordinació que hi havia entre les institucions oficials i la societat civil catalana, una articulació que s'intentarà corregir en el període de la Mancomunitat de Catalunya, com veurem més endavant. El dictamen oficial sobre la conservació del monestir benedictí no arribarà fins al 30 de gener de 1896, per la insistència de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, amb l'acurat treball que l'historiador Emili Grahit²¹⁵ i l'arquitecte Manuel Almeda²¹⁶ traslladaren a la Comissió Provincial de Monuments,²¹⁷ i la continuïtat de la tasca en defensa de l'antic cenobi de Martí

²¹⁵ Emili Grahit i Papell (1850-1912), historiador i membre de la Comissió de Monuments des de 1881, en fou el vicepresident, entre 1909 i 1912 (Llorens, 2006, p.47 i 50).

²¹⁶ Manuel Almeda i Esteve (1848-1938), arquitecte, membre de la Comissió de Monuments des de 1886, en fou posteriorment secretari, vicepresident, substituïnt a Emili Grahit, i president entre 1918 i 1930 (Llorens, 2006, p.47 i 50-51). Fou un bon coneixedor d'aquest territori, com ho prova el fet que realitzà més de trenta projectes a Sant Feliu de Guíxols entre 1878 i 1895 (Bussot, 2000, p.142; Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.102).

²¹⁷ Grahit i Almeda, 1896.

Sureda, que n'aixecà dos alçats del monument.²¹⁸ Des del punt de vista estrictament arqueològic, cal assenyalar que Almeda i Grahit foren els primers que detectaren l'existència de restes romanes en el monestir guixolenc:

*“Visitamos tambien algunas dependencias inmediatas, en una de las cuales pudimos ver igualmente enterrados aunque ex-profeso dos grandes **doluims** [sic] que presentan algunos ligeros adornos, de construcción romana ó cuando menos imitando los de construcción romanos. La historia nos recuerda la importancia que en la vida monacal de San Feliu de Guixols, tenian el uso y el consumo del aceite”.*²¹⁹

El segon episodi tingué lloc tres anys més tard. Joan Casas féu també d'amfitrió de quatre socis de la Catalanista (Faura, Llopis (J), Barallat (H) i Guasch), dels quals no tenim dades, que realitzaren una excursió al gran i petit Empordà entre el 13 i el 20 de maig de 1885. El 18 de maig visitaren Sant Feliu i també s'interessaren pel seu monestir:

*“La iglesia parroquial es gótica, más sa válua arqueológica consisteix en lo fragment, desgraciadamente cobert d'espessa capa de cals, del claustre románich; haventhi, además, un portal que no fou possible veurel, qual arch trassa una ferradura”.*²²⁰

En un treball sobre el monestir guixolenc, publicat recentment,²²¹ s'hi reproduïx un dibuix de B.Albertí,²²² datat l'any 1886, on s'observa la Porta Ferrada emmascarada per altres construccions.

²¹⁸ MAC-Girona, *Fons de la Comissió Provincial de Monuments*, 11/33. L'afany conservacionista de Sureda contrasta amb l'enemistat manifesta que tingué amb el benefactor Enric Heriz per temes de millora urbanística i de l'administració (Bussot, 2000, p.263-264).

²¹⁹ Grahit i Almeda, 1896, p.2.

²²⁰ *L'Excursionista*, 83, 30-9-1885, p.443.

²²¹ Vivo, Palahí, Garcia i Prados, 2012, p. 23, figura 19.

²²² Sens dubte, l'autor fou el jove Benet Albertí i Bosch (1867-1942), delineant, que esdevindria director de l'Escola d'Arts i Oficis de Sant Feliu de Guíxols (Bussot, 2011, p.17).

Sens dubte, però, pel coneixement de la vall d'Aro i per la importància dels personatges que hi prengueren part, la sortida més important d'aquesta dècada fou l'excursió oficial que realitzà l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques a Sant Feliu de Guíxols, Santa Cristina "de Vall d'Aro", Llagostera i Vidreres els dies 23, 24 i 25 de març de 1889.²²³ Hi participaren cinc socis: Ubach,²²⁴ Aulèstia,²²⁵ Gaudí,²²⁶ Castellet²²⁷ i Casades, P.²²⁸ Cal destacar que aquesta fou la darrera excursió que realitzà Antoni Gaudí, que fou soci actiu de les dues associacions excursionistes catalanes. Després és deslligà de l'excursionisme, per bé que mantingué les seves conviccions romàntiques i patriòtiques i els llaços d'amistat forjats en aquells anys.²²⁹

La descripció d'aquesta excursió és extraordinària i rica en matisos. El selecte grup sortí amb tren de Barcelona en direcció a Girona, des d'on prengueren el carruatge cap a Sant Feliu, passant per "Santa Cristina de Vall d'Aro, situada en ampla plana, verdejant de conreus, clapejada de bosch, regada per lo Ridaura y sos afluents, y vigilada per las serras vestidas de foscas suredas".²³⁰

²²³ *L'Excursionista*, 125, 31 de març de 1889, p.233-36 i 126, 30 d'abril de 1889, p.244-248.

²²⁴ Francesc d'Assís Ubach i Vinyeta (1843-1913), escriptor, president de l'Associació entre 1888 i 1891.

²²⁵ Antoni Aulèstia i Pijoan, escriptor i historiador reusenc, que també havia estat president de l'Associació, tal i com també consta en la portada d'una obra seva anteriorment citada (Aulèstia, 1887).

²²⁶ Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926), arquitecte, aleshores ja amb força renom, reusenc com Aulèstia.

²²⁷ Bonaventura Castellet (?-1890), farmacèutic i enòleg.

²²⁸ Pelegrí Casades i Gramatxes, del qual hem parlat anteriorment.

²²⁹ Bassegoda, 2002, p.49-50.

²³⁰ *L'Excursionista*, 125, p.234.

Després de tres hores i trenta cinc minuts de trajecte, incloent una parada de mitja hora al Restaurant Gregori de Llagostera,²³¹ els expedicionaris arribaren a Sant Feliu. El 24 de març al matí, Joan Casas els acompanyà en la seva visita a la vila. S'estengueren en la visita al monestir benedictí, del qual feren una extensa i documentada descripció, especialment de la Porta Ferrada, de la qual copsaren la seva traça romànica. Els excursionistes lamentaven que havia estat arrebossada recentment i que s'havien cegat els seus arcs.²³²

A la tarda, l'industrial guixolenc els guià “a la curiosíssima *Sa pedra alta*, existent en lo terme de Solius” i realitzaren una magnífica descripció de la vall, força diferent a la que veuríem ara des del mateix punt.²³³ Els excursionistes quedaren seduïts per “la soletat del lloch; la quietut que hi regna; causan al esperit certa basarda, ferint la imaginació follas d'encantaments i bruixerias”²³⁴ i descriviren el monument geològic, a l'igual que d'altres erudits que els precediren en la visita, com Martorell i Peña, Sanpere i Miquel o Botet i Sisó. Així mateix, també es preguntaren si era “un monument megalítich o un capritxo de la naturalesa” i deixaren la resposta a l'encarregat de fer la memòria de l'excursió. Com a novetat, cal assenyalar el primer intent de senyalització turística del monument geològic impulsat pel seu propietari, l'amo del mas Creixell de Solius, que conservava “ab cuidado aquell monument (ó lo que sía), haventhi fet posar, pera cridar la atenció del vianant, un penell y una cadena pera facilitar la pujada fins dalt de tot el rocam”. Joan Casas donà a l'Associació dues fotografies d'aquesta visita a Pedralta.²³⁵

²³¹ Notem que tot i que la carretera era “plana y ben cuidada”, el trajecte entre Girona i Sant Feliu era de gairebé tres hores. La construcció del tren promoguda per Joan Casas i Enric Heriz escurçà notablement la durada i millorà extraordinàriament la comoditat del trajecte i la comunicació entre els pobles de la vall d'Aro i Girona.

²³² *L'Excursionista*, 125, p.234-235.

²³³ *L'Excursionista*, 125, p.235-236.

²³⁴ *L'Excursionista*, 126, p.245.

²³⁵ *L'Excursionista*, 126, p.247.

Sens dubte, però, l'episodi més soprenent d'aquesta excursió per al coneixement de la vall d'Aro es produí l'endemà, 25 de març de 1889, quan els excursionistes visitaren l'església parroquial de Santa Cristina d'Aro, que identificaren com a obra romànica, malgrat l'estat que presentava:

“La vella construcció romànica resta avuy del tot desconeguda en son exterior mercés á la més deplorable reforma; y en quant á son interior ve format per una no molt espayosa iglesia ab duas naus, comunicantse per medi de tres archs en plena cintra, venint reforsada la volta de canó per altres tres archs. Tot respira pobresa d'execució y lo feixuch modo de fer del románich. L'emblanquinat y las modificacions que ha sofert la iglesia que'ns ocupa *privan de determinar, ab tota certesa, sa verdadera época*. Dos retaules del sigle XVI tapan los ábsides de las naus esmentadas, los quals restan poch menys que invisibles per lo enfosquidas que estan llurs pinturas. La pica de batejar y una curiosa mesura de blat pera la percepció del delme parroquial, que'es troban al entrar, á má dreita y esquerra respectivament, cridan la atenció; únichs detalls que s'han salvat d'altres temps, ja que manifestá lo deferent senyor rector haver sigut robada la iglesia de sas joyas y objectes de valor; afirmant la opinió dels excursionistas de que *la fábrica actual del temple no es més llunyana del segle XII*”.²³⁶

Els erudits excursionistes, com en el cas de la Porta Ferrada, en feren una descripció molt precisa. El retaule major de l'església de Santa Cristina d'Aro, avui sabem que fou contractat l'any 1586 i acabat un any més tard.²³⁷ Pel que fa a la datació de l'església, l'historiador de l'art Joan-Albert Adell proposa una data avançada de la primera meitat del segle XI, sobre un probable edifici anterior, i assenyala que qualsevol conclusió és prematura en l'estat actual i amb els afegits que presenta,²³⁸ és a dir, en la mateixa línia que els excursionistes del segle XIX. Finalment, constataren per boca del rector els robatoris soferts a l'església, que ens fan recordar els fets de l'any 1873

²³⁶ L'*Excursionista*, 126, p.246.

²³⁷ Esteva i Bautista, 1993, p. 152-153. En aquest treball, publiquen una foto del retaule (Esteva i Bautista, 1993, p.156, fig.1) feta per Soler i Batlle en data desconeguda, molt abans que fos restaurat l'any 1978. Es pot comprovar l'enfosquiment de bona part del retaule.

²³⁸ Adell, 1989, p.308.

que tingueren una notable incidència en la vall, com hem vist en el capítol anterior. No hem d'oblidar, però, que els robatoris a les esglésies se seguiren produint. En tenim un exemple proper que corrobora les apreciacions del rector a l'església de Fenals d'Aro. En aquesta església, un diumenge a la nit dels primers dies de l'any 1892,²³⁹ els lladres van sostreure-hi *“unas ceniceras de metal blanco y un porta-viático del mismo metal; también se llevaron cuanto pudiera haber en los cepillos de los altares, que sería poca cosa, pues se hallaron fracturados”*. L'anònim redactor de la notícia assenyala que es produïren algunes detencions de sospitosos sense resultats i indicava l'analogia amb d'altres robatoris *“que nos inducen á creer que tantos hechos aislados como se vienen sucediendo proceden todos del mismo centro”*.

A partir d'aquestes dades, no podem assegurar que aquests robatoris fossin causats per xarxes organitzades d'espoli, vinculades al desenvolupament del col·leccionisme de finals del segle XIX fins als anys trenta del segle XX, i a l'existència d'un mercat d'antiguitats en procés de consolidació que afectà sobretot el patrimoni de l'Església, com s'ha constatat clarament en el cas del Pirineu.²⁴⁰ Així doncs, aquests fets lamentables evidencien la dificultat per garantir la protecció del patrimoni en els territoris rurals catalans durant el segle XIX i bona part del segle XX, malgrat els esforços lloables de les societats excursionistes en la seva preservació.

²³⁹ *El Noticiero*, 8, Sant Feliu de Guíxols, 17-1-1892, p.2.

²⁴⁰ Campillo, 2006, p.194-195.

6. Agustí Casas i Vinyas (1868-1941): síntesi biogràfica

Abans de continuar amb l'evolució històrica de la recerca arqueològica a la vall d'Aro, creiem necessari fer un parèntesi per ubicar-hi un dels personatges cabdals de les darreries del segle XIX i del primer terç del segle XX per al coneixement arqueològic d'aquest territori, personatge que projectà i difongué les seves descobertes arreu de Catalunya: Agustí Casas i Vinyas.

Agustí Casas i Vinyas va néixer a Sant Feliu de Guíxols el 24 de febrer de 1868, on fou batejat set dies després.²⁴¹ Fill de l'industrial, polític i erudit guixolenc Joan Casas i Arxer- del qual hem parlat abastament en el capítol anterior-²⁴² i d'Antònia Vinyas i Vinyas de La Jonquera, amb qui s'havia esposat l'any 1866. Foren els seus padrins l'avi matern, Antoni Vinyas i Genís, natural d'Agullana, i Carlota Leman de Vinyas, natural de Brussel·les, esposada en segones núpcies amb el seu avi, atès que l'àvia materna consta com a difunta en la seva inscripció de naixement.²⁴³

Per a la realització d'aquest apunt biogràfic, ens hem basat, a més a més de les dades recollides en la nostra recerca, en una breu biografia, sense signar, publicada en el setmanari *Àncora* de Sant Feliu de Guíxols l'any 1969,²⁴⁴ que anava acompanyada de la reedició d'un opuscle del propi Casas sobre l'església de Sant Feliu de Guíxols.²⁴⁵ Aquesta biografia l'atribuïm al guixolenc Joaquim Gruart i Gascons, responsable d'aquesta secció del setmanari *Àncora*, que havia mort uns mesos abans de publicar-la.²⁴⁶

²⁴¹ Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, *Llibre de Baptismes*, 22, 1866-1871, p.199.

²⁴² Vegeu capítol 5, apartat 2.

²⁴³ Catharina Vinyas i Justafre, nascuda a La Jonquera, l'any 1811. Informació extreta de la pàgina personal del Sr. Luis Francisco Vilar Bretones a www.geneanet.org

²⁴⁴ Fou publicada en la secció *Papeles Viejos* amb el títol "Galeria de guixolencs il·lustres. Agustí Casas i Vinyas", *Àncora*, Sant Feliu de Guíxols, 1121-1122, Extraordinari de Nadal, 1969.

²⁴⁵ Casas, 1926.

²⁴⁶ *Àncora*, 1116, 13-11-1969.

Tenim poques dades de la seva etapa de joventut. Va realitzar estudis primaris al Col·legi Vidal de Sant Feliu de Guíxols i el batxillerat als PP Escolapis de Barcelona. Entre 1886 i 1888 va estudiar cursos de mecànica aplicada i numerologia a la Universitat Lliure de Brussel·les, ciutat on probablement hi tenia família. La seva estada acadèmica consta en el *Registre des Inscriptions* de l'esmentada universitat, on no hi ha cap més anotació sobre el seu pas com a estudiant per la qual cosa deduïm que no es va diplomar.²⁴⁷ Més endavant, comprovarem com de les paraules de Casas es desprèn també aquesta impressió.

Casas passà bona part de la seva joventut a Europa. A més a més, tenia una madrina belga. Segons la biografia esmentada anteriorment, després d'estudiar a Brussel·les va realitzar una estada a Dresden per perfeccionar l'alemany, segurament impulsat pel seu pare amb l'objectiu de continuar els negocis familiars. Les anades a l'estranger per estudiar eren habituals en els joves de les famílies de l'alta burgesia guixolenc. Un altre il·lustre guixolenc, el filòsof, escriptor i periodista Agustí Calvet Pascual, *Gaziel*, ho descrigué magníficament amb aquestes paraules que ens ajudaran a entendre el context social, econòmic i polític de l'entorn de la família Casas:

“Sant Feliu, en canvi, ha plasmat un estol d'esperits que són d'una mena ben diferent. Per dir-ho en un mot, diré que tots ciutadegen. L'astrònom Patxot, l'erudit Cases, el sensitiu i musical Salvador Albert (fill de Palamós, però pastat i fet a Sant Feliu), i el més curiós de tots, Juli Garreta, es caracteritzen pel fet de ser en el fons plantes de cultura, més que plantes silvestres; flors essencialment burgeses, i no pas pageses.(...) Els fabricants i comerciants de Sant Feliu coneixien molt més-com abans anava dient- la vida europea i fins la nord-americana que no pas els costums d'Espanya i els carrers de Madrid, on mai, ni per remei, no veien que s'esdevingués res que valgués la pena. Les indispensables relacions comercials amb les comarques sureres d'Extremadura i d'Andalusia, les limitaven tant com era possible a la correspondència postal, perquè haver-hi d'anar a menjar i dormir per les fondes els

²⁴⁷ Informació facilitada per la Sra. Carole Masson, de la *Université Libre de Bruxelles-Archives & Bibliothèques*, en resposta a una consulta nostra feta per correu electrònic.

infonia pànic. No els costava res, en canvi, de sortir de casa per anar-se'n de dret a París, Londres, Brussel·les, Amsterdam, Berlín, Roma, Budapest o Viena. Per avesar-los des de petits al món ultrapirinenc, els fills de la burgesia surera eren educats a l'estranger: el meu pare, per exemple, va estar primerament en un internat d'Epernay, al cor de la Xampanya, i després acabà la seva formació a Londres, llavors metròpolis del comerç mundial. Totes les novetats d'Europa arribaven així a Sant Feliu, a penes es donaven a les grans capitals, i sovint molt abans que entressin a Espanya per cap altra banda".²⁴⁸

Probablement, just abans o després de l'estada a Alemanya, va visitar per primera vegada Florència, el setembre de 1888, tal i com podem deduir d'alguns fragments del seu llibre *Coses d'Itàlia*:

“Vaig anar-hi, doncs, sense cap preparació, atret sols per una fama vaga i pels raigs d'una glòria, que jo era incapaç de precisar. Metec d'Escítia, que passava per primer cop els Propileus, m'acostava a Florència sense saber ben bé què anava a veure, sense consciència exacta de lo que era en son conjunt, però la besllumava, no obstant, a través de la impaciència per lo incògnit, com a llibre hermètic que'm lleuria aviat de fullejar; (...)

Venia directament del Nord, on havia passat un any seguit i arribava a Florència ja molt tard després d'un jorn de pluges. L'endemà brillava'l sol: era un d'aquells dies de Setembre de llum titil·lant i evocadora, en què l'aire sembla deixondir les energies dormides per l'istiu i en què la Natura recobra aparentment un nou esclat i les seves millors gales de color; era un dia de cel pur, de fullatges sense pols, de llunyàries blaves i netes de calitja. Dels països que deixava en portava entusiasmes per les organitzacions i avenços llurs, mes, al trobar-me de nou al mig d'un clima i d'un ambient que des de temps no fruïa, me sentia llatí de cop i volta, considerava aquella terra germana de la meva i podia almenys enorgullir-me de quelcom, enfront dels aventatges d'altri que admirava.

En tal disposició vaig llençar-me al carrer amb tota l'avidesa dels vint anys: la ciutat dels Mèdicis somreia al voltant meu, l'oreig me duia flairoses alenadas dels jardins Boboli i semblava'm que en el cap de les donzelles hi devia obirar rastre d'haver dansat encara coronades de roses, com a las calendes de maig en altres temps".²⁴⁹

²⁴⁸ *Gaziel*, 1963, p. 76-78.

²⁴⁹ *Casas*, 1921, p.143-144.

La primera estada a Florència va ser una de les claus que va marcar la trajectòria futura de Casas i va desfermar la seva passió pel món clàssic i l'arqueologia, fàl·lera que els estudis universitaris de caire tècnic que havia realitzat fins aquell moment havien amagat:

“Per pròpia virtut del seu encís, s’obria a davant meu un ample camp d’indagacions engrescadores: amunt i avall dels temps, tenia d’arribar per una banda an aquell art de Roma que’ls florentins tractaren d’imitar; adreçar-me a la seguida fins a la deù fecunda de la Hèl·lada, que amb prou feina sospitaren, per a cercar finalment l’origen d’ella cap a Orient i Egipte; mentre en sentit contrari, me calia esguardar la glòria de Toscana irradiant i influint fins avui dia (...) se m’obrien al davant nous horitzons, la existència dels quals no coneixia i no era pas ben cert cap pler migrat el d’interessar-me des d’allavors en totes les investigacions i provatures, que arreu ja començaven, sobre’l passat de l’art de Catalunya. Lo que no havien pogut els cursos oficials, al deixar-me entreveure d’esquitllentes les evolucions de la Cultura, lo que amb tota seguretat no’m fóra pervingut amb cap certificat d’universitària suficiència, el coneixement adquirit amb fruïció, el delit, la joia fecundant de polir-lo i aplicar-lo, m’ho havia dut una inclinació, una afició sobtada, que Florència fetllera, havia fet neixer en la meva ànima”.²⁵⁰

Una altra clau fou la lectura de nombroses obres d’autors europeus, gràcies al seu coneixement d’idiomes:

“Els manuals d’Història d’Art, que des d’aquell temps me plavia fullejar, me procuraven sempre una sensació especial en assolir el Xvé segle florentí: era’l goig de retrobar uns amics, amb qui’m lligava fonda simpatia i que no sols representaven un repòs en la tensió inherent a qüestions per a mi noves, sinó que m’induien a refermar encara més nostra amistat, a demanar-los detalls i esclariments, doblant aixís el goig de retrobar.los amb el goig no menys pregon de ben comprendre’ls. Com a conseqüència i de mica en mica, en Burchardt i en Taine, en Münt i l’Iriarte, Memòries del Cellini i fragments de les Vides del Vasari s’arregleraren, entre

²⁵⁰ Casas, 1921, p.148-149.

d'altres, en els meus prestatges i de mica en mica també, la visió inexperta del principi anà aixamplant-se i adquirint a l'ensems major fermesa”.²⁵¹

D'aquest fragment podem extreure també que Casas tingué una biblioteca extraordinària. Sabem per referències de familiars que tingueren ocasió de veure-la que a la seva casa de la Rambla Vidal núm. 4 de Sant Feliu de Guíxols aplegà una ingent biblioteca, avui dissortadament perduda. La seva passió pels llibres la confirma el fet que formà part, com a membre fundador de la Societat Catalana de Bibliòfils, d'un selecte cercle de trenta-dos col·leccionistes i bibliòfils que entre 1903 i 1912 realitzaren una tasca notabilíssima de recuperació i publicació d'obres en català, sobretot de deu de les quals se n'editaren trenta-dos exemplars numerats i nominals i cent més es posaren a la venda.²⁵² Agustí Casas hi consta com a soci número 9, just per darrere d'Antoni Rubió i Lluch (1856-1937), escriptor i historiador que esdevindria el primer president de l'Institut d'Estudis Catalans.²⁵³

Reprement el fil de la seva etapa de joventut, cal assenyalar que també passà temporades a Portimao (Portugal), on el seu pare tenia negocis i, probablement a Xerès, segons deduïm de la fotografia d'un jove Casas amb barba davant d'un decorat d'inspiració clàssica.²⁵⁴

Agustí Casas va ser vocal de la comissió organitzadora de l'Exposició de Belles Arts de Sant Feliu de Guíxols de 1892, impulsada pel seu pare per commemorar l'obertura del tren. Va participar-hi en la secció de fotografia, tal i

²⁵¹ Casas, 1921, p.149.

²⁵² Vélez (editora), 2008, p.184; Quiney i Estruga (editors), 2005, p. 85-86.

²⁵³ Vélez (editora), 2008, p. 198. El soci número 27 era un altre guixolenc, Rafael Patxot i Jubert. En la relació dels trenta-dos socis publicada en el treball citat, de l'únic que no hi ha cap referència biogràfica és d'Agustí Casas.

²⁵⁴ Aicart, 2006a, p.21, figura 4. Aquest retrat porta una anotació a mà que diu: "tío Augusto". El nom de "tiet August" és el que recorden també els familiars amb els quals hem contactat (Concepció Gispert, Lluís Casas Pla (+) i Manel M. Bosch). Aquest canvi també l'hem detectat en alguns articles, com veurem.

com testimonià el periodista i escriptor Josep Reig i Vilardell (1866-1911), delegat del Centre Excursionista de Catalunya per visitar l'exposició:

“Entre los molts altres objectes que podria citar, completaré aquesta ressenya anomenant varias fotografias molt netas, dels Srs. Casas y Vinyas y Rafael Patxot”.²⁵⁵

També el cronista de *El Noticiero* destacava les fotografies d'Agustí Casas:

“A. CASAS.- (otro aficionado). Otro cuadro de fotografias hechas con distintos procedimientos recomiendan á dicho señor por su limpieza y buena ejecución”.²⁵⁶

En canvi, en la crònica que redactà Joaquim Botet i Sisó, amb qui Casas col·laboraria estretament en anys posteriors, no es fa cap menció a les seves fotografies.²⁵⁷ Tot indica, però, que Casas fou un bon fotògraf, malgrat que el seu llegat fotogràfic s'hagi considerat escàs.²⁵⁸ Creiem, pels comentaris recollits dels seus descendents, que la seva producció fotogràfica degué ser més àmplia. En aquest sentit, destaquem les nombroses fotografies que il·lustren la seva obra *Coses d'Itàlia*,²⁵⁹ referències a fotografies seves en una carta de l'any 1903, que també es refereix a un as d'Empúries de la seva propietat que va trobar la Brigada Municipal en el jaciment dels Guíxols en fer-se el camí d'accés al Salvament de Naufrags,²⁶⁰ inaugurat l'any 1889,²⁶¹ o dues fotografies de Sant Feliu de Guíxols del juliol de 1930.²⁶²

²⁵⁵ Reig, 1892, p.5-6.

²⁵⁶ Marcos, “Exposición de Bellas Artes”, *El Noticiero*, 38, Sant Feliu de Guíxols, 11-8-1892.

²⁵⁷ Botet i Sisó, 1892, p.6, on sí esmenta les fotografies de Rafael Patxot.

²⁵⁸ Massanas, 1998, p.59, només assenyala les fotografies que publicarà en dos treballs, un de propi (Casas, 1909) i un altre de Botet i Sisó (Botet i Sisó, 1911).

²⁵⁹ Casas, 1921 i 1924.

²⁶⁰ González Hurtebise, 1905b, p.218. Aquesta descoberta cal situar-la l'any 1887. El mes de febrer, es demanà el permís per fer el camí i el setembre d'aquell any s'estava finalitzant (Esteva, 1981b, p.159-160).

En l'exposició de 1892, trobem per primera vegada el nom d'Agustí Casas al costat del de l'industrial, erudit i mecenes guixolenc Rafael Patxot i Jubert (1872-1964). Ambdós coincidiren en la militància en el catalanisme conservador, com a delegats del Centre Excursionista de Catalunya, en la Societat Catalana de Bibliòfils i, fins i tot, en l'exili a Suïssa a partir de 1936. En les seves memòries,²⁶³ el mecenes de la cultura catalana no esmentà a Casas, malgrat la relació existent entre les seves famílies. N'és una bona mostra una fotografia de finals dels anys trenta del segle XX i la dedicatòria d'un llibre que veurem més endavant.²⁶⁴

El 28 i 29 de maig de 1893, Agustí Casas va participar en l'Assemblea de la Unió Catalanista que tingué lloc a Reus, com a delegat per la comarca del Baix Empordà i hi constava com a fabricant.²⁶⁵ És la primera referència que tenim, ara per ara, de la seva militància política vinculada sempre amb el catalanisme conservador, com d'altres membres de la família Casas, per exemple el seu pare o el seu germà Lluís. Poc després, veié la llum el seu primer escrit públic. Es tracta d'una carta enviada al director de *El Noticiero*,²⁶⁶ en resposta a un encàrrec que va rebre amb motiu de la Festa Major de Sant Feliu de Guíxols. Tot i que el mateix Casas considerava la seva ploma "esguerrada de naixement", en aquesta carta veiem ja definit el seu tarannà, no gaire usual en un jove del seu temps, amb reflexions i coneixements força allunyats de la visió que devia tenir un jove d'una festa major d'una vila de comarques:

²⁶¹ Carta que envià a l'arxiver i historiador Eduardo González Hurtebise l'11 de febrer de 1903, publicada per l'esmentat autor (González Hurtebise, 1905a, p.22), que ens mostra la faceta de Casas com arqueòleg i bibliòfil. Vegeu-la íntegrament al capítol 14, carta 16.

²⁶² *La Costa Brava*, 118, Sant Feliu de Guíxols, 1-8-1932.

²⁶³ Patxot, 1952.

²⁶⁴ Aicart, 2006a, p.30, figura 6. Vegeu també un altre exemple de la seva relació, en la carta de Casas a Hurtebise abans esmentada (capítol 14, carta 16).

²⁶⁵ *Unió Catalanista. Asambleas Catalanistas (segona). Reus. Deliberacions i acorts*, Impremta La Renaixensa, Barcelona, 1895. p.14. Hem consultat l'edició facsímil publicada per la Generalitat de Catalunya, setembre de 1992.

²⁶⁶ *El Noticiero*, 107, 1-8-1893, p. 3.

“(.) contar la manera com tenia per costum passar aquestas festas, constituia potser un tema apropiat, pero, á més de resultar de poch interés pe'ls lectors, venía a ser una nota discordant y una ferida á mon amor propi (...) La narració ó descripció de la meva Festa Major m'obligava, casi, á passar per romantich ó cosa semblant y vosté ja sab que al romanticisme no sols esta de moda mempreuharlo, sinó substituirlo, en tot lo qu'era el seu domini, pe'l més oposat positivisme. Aquell, com aquet, per lo mateix que sen modas ó sigan, evolucions rápidas, com tantas s'en registran en la Historia, no presentan garantía de solidés filosófica y son sols corrents més o menys universals, aceptadas incondicional y axiomáticamente per una gran majoria y miradas ab poc o molta indiferencia, per la gent que pensa.”

Així mateix, deixava clar que preferia l'arqueologia a qualsevol altra manifestació lúdica i que era un bon coneixedor de la història de Catalunya i del seu territori, com ho palesen les referències d'Empúries, del monestir de Ripoll o del castell de Montsoriu:

“Pero si fins aquestas, que jo titulo moderadas aficions son suficientes pera excitar l'hilaritat de la gent d'avuy, com podria jo, senyor Director, exposarli las meas, si ellas me portavan á visitar unas ruinas antes que un envelat?

Si descontant los anys qu'he passat lluny de la terra catalana, volgués recordar algun Primer d'Agost, ab més vius colors reviurien en ma fantasía los recorts d'excursionista que los saraus, concerts i aglomeracions de las nostras festas; me veuria altre colp en las platjas de La Escala, regirant las quatre pedras que'ns restan de la triple Emporió; lo monastir bizanti, qu'acaba de restaurar un ilustre personatge, se'm presentaria encare en ruinas, oferintme en una sola imatge lo breçol y'l sepulcre de Catalunya; en lo cim de Montsoriu m'entusiasmarían las llegendas feudals y cavallerescas; entre'l brugit de cascadas y á la sombra dels boscos admiraría las bellesas naturals de nostra terra y ab aquestas y parescudas descripcions no obtindria més que cansar als que'm llegissen y recullir pera mi algún sardónich mitj riure”.

L'any 1894, Casas donà a conèixer el dolmen de la cova d'en Daina de Romanyà de la Selva, descobert per l'hisendat de Romanyà Pere Cama i Casas, cosa que tractarem extensament en el proper capítol. Paral·lelament,

entre els mesos d'abril i juny de 1894, fou nomenat soci delegat del Centre Excursionista de Catalunya a Sant Feliu de Guíxols,²⁶⁷ institució amb la qual col·laborarà, per exemple, en l'excursió realitzada per un grup de socis a Romanyà l'any 1896. En aquest sentit, va recollir el testimoni del seu pare que, recordem-ho, havia estat delegat de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.

El 22 d'abril de 1895 es casà amb la guixolenca Concepció Maury i Viader, a l'església parroquial de Sant Feliu de Guíxols, en una cerimònia oficiada pel prevere Jaume Julià i Calsada, catedràtic del Seminari de Girona. Actuaren com a testimonis de l'enllaç els seus germans Lluís i Josep.²⁶⁸ La cerimònia tingué un caràcter íntim, a causa de la mort recent de la mare del nuvi,²⁶⁹ tot i que la defunció d'Antònia Vinyas constatem que s'havia produït gairebé un any abans.²⁷⁰ Fruit de la unió, nasqueren almenys tres fills: Ramon, Antoni i Joan. Segons la notícia publicada a la *La Lealtad*, en el viatge de noces visitaren les principals ciutats de Suïssa i d'Itàlia. En el decurs d'aquest viatge, Agustí Casas tornà a Florència havent adquirit ja una sòlida formació humanística:

“Quan al cap de set anys d'aquell primer viatge guiava Itàlia endins la que era ja companya inseparable de ma vida, gaudia per endavant la perspectiva de mostrar-li la ciutat que envers mi havia actuat de mestre, però, an el desig intens, que jo mateix tenia de reveure-la, s'hi barrejava quelcom d'irreverència: tot i essent manifestació de la meva fonda gratitud, me semblava aquell un viatge de triomf i és que, modèstia

²⁶⁷ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 13, abril-juny, 1894, p. 127-128, en el qual consten els socis ingressats des de l'1 d'abril de 1894 fins “al dia de la fetxa”. La seva incorporació també la recollí el setmanari guixolenc *La Lealtad* (11, 11-8-1894, p.6).

²⁶⁸ Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, *Llibre de Matrimonis*, 12, 1892-1903, p.157, inscripció 21.

²⁶⁹ *La Lealtad*, 48, 27-4-1895, p.6.

²⁷⁰ *La Lealtad*, 6,7-7-1894. Antònia Vinyas, mare d'Agustí Casas, havia nascut a La Jonquera el 8 d'agost de 1846. Informació extreta de la pàgina personal del Sr. Luis Francisco Vilar Bretones a www.geneanet.org

apart, surava a dintre meu com el convenciment d'haver-me fet més digne de Florència".²⁷¹

Juntament amb l'activitat intel·lectual, arrelà en Casas l'activitat política clarament alineada en les files de l'emergent catalanisme de tarannà burgès i conservador, del qual el seu pare fou un notable precursor i ferm defensor. Així doncs, s'implicà plenament en la fundació del Centre Català de Sant Feliu de Guíxols i en la primera Junta del Centre ja hi figurava com a secretari.²⁷² Ben aviat, començà a participar en les vetllades literàries, artístiques i musicals que organitzava el Centre- tan característiques del catalanisme conservador de l'època- i també participà com a redactor de l'òrgan de difusió del catalanisme burgès guixolenc, el setmanari *Llevor*, que es publicà entre els anys 1901 i 1908.²⁷³ En aquest setmanari, hi trobem un bon nombre de col·laboracions i treballs seus sobre aspectes històrics i literaris, així com d'altres articles que no signà, però en els quals se l'identifica amb força claredat. Pel que fa a articles amb contingut arqueològic, assenyalarem, a tall d'exemple, "Sugestió d'una lectura", referit al Partenó,²⁷⁴ "De l'antigor",²⁷⁵ un notable estudi on ressenya les troballes arqueològiques de l'any anterior (1902) al Proper Orient, Egipte, Grècia i Roma, utilitzant informacions publicades a l'*Archeologischer Anzeiger* de Berlin; o "Excavacions arqueològiques",²⁷⁶ sobre les descobertes recents d'Eduardo González Hurtebise al poblat ibèric dels Guíxols, que Casas també considerà una necròpolis d'incineració. Així mateix, va fer una defensa ferma del treball de l'arxiver madrileny, de la necessitat d'ordenar l'arxiu i de crear un museu municipal i insistia que l'Ajuntament hi destinés els fons necessaris "rebutjant la crítica que pogués pervenirlosi d'esprits migrats y vuyts d'ideals". Precisament, en l'edició de la setmana anterior, dins de la sèrie "De

²⁷¹ Casas, 1921, p.149-150.

²⁷² Jiménez, 1996, p.108-110.

²⁷³ Esteva i Esteva, 1980, p.74-76.

²⁷⁴ *Llevor*, 38, 13-4-1902; 39, 20-4-1902 i 40, 27-4-1902.

²⁷⁵ *Llevor*, 121, 15-11-1903; 123, 29-11-1903; 124, 6-12-1903 i 125, 13-12-1903.

²⁷⁶ *Llevor*, 122, 22-11-1903.

l'antigor",²⁷⁷ Casas havia expressat la seva visió de l'arqueologia de l'època i criticava obertament l'actitud vers aquesta disciplina per part de l'Estat espanyol, davant la constant pèrdua de patrimoni que anava a l'estranger i els migrats pressupostos públics, en contraposició al que predominava en els països avançats d'Europa:

“Les excavacions metódicas, l'estudi de las trovas casuales, el revisament progressiu de las colecciones s'han verificats en aquests derrers temps ab una activitat y una expertesa creixentas, qu'han donat seguidament resultats positius y han fet avensar sens treva aquella Arqueología, que molts poch enterats consideran potser estacionaria. Aquesta ciencia de camp inmens, subdividida ja en moltas altras secundarias, á las que devém datos cada vegada més concrets sobre la vida, usansas y arts de la velluria y en general, sobre la civilisació y sos progressos desde las centurias més llunyanas, l'empenyen avuy ab constancia tota una llegió d'escorcolladors, dins de la qual s'hi comptan bon nombre de sabis eminents. Las nacions més avensadas sempre tenen un reconet dels pressupòsits d'hont en surten subvencions respectables y auxilis immediats pera novas exploracions y adquisició d'objectes: Alemanyia, Inglaterra, Fransa, en benefactora lluyta d'emulació, se disputan els antichs enderrochs, desde l'obelisch altíssim fins al fragment de cerámica, ab un ardor sols comparable al orgull ab que mostran museus inmensos com el de Berlin, el Britanich y el Louvre; els Estats Units han provat ja fa temps en aquest sentit que no s'afecten pas solzament per empresas industrials y mercantils; á Italia s'hi trevalla en ferm dintre y fòra de la Península; els austriachs, russos y suechs tampoch están en vaga y fins la mateixa Turquía, en quals dominis radican las ruinas dels grans imperis orientals y tot un estol d'illas gregas, dona facilitats que potser debades se pidolarían aquí á Espanya y fomenta colecciones com las del Museu Otomá, á las que els arqueólechs haurán d'anar á raure indispensablement d'aquí endevant. (...)

Y si aixó passa al Extranger ¿qu'ha d'esser aquí á Espanya, hont no's veuen exemples de que l'Estat promogui investigacions d'aquesta mena, arrivant tot just á centralisar á Madrit alguna trovalla *de provincias*, quan aquesta no fuig ben pagada cap a Fransa ó Inglaterra; ahont no's fan més excavacions que las d'algun cercador inepte de tresors ó las promogudas per la cobdicia barroera d'un pagés ó d'un marxant; hont fins de nostra mateixa Patria, junyida per desgracia, com als altras regions, á una ensenyansa rutinaria, s'en van escolant las colecciones formadas per

²⁷⁷ Llevor, 121, 15-11-1903.

particulars estudiosos sens qu'aturin aquestas sangrías las corporacions, que'l caciquisme ha desgabelladas y endeutadas; hont tant poch abundan els Morgades²⁷⁸ y no hi manca, en cambi, gent adinerada, qu'ab miras á un mesquí benefici mercantil, se desfá de tresors artístichs y rellíquias de nostre gloriós passat, que tot català deuría venerar?”.

En aquests primers anys del segle XX, la seva passió per Itàlia i la cultura clàssica també es reflectí plenament en el pròleg a la traducció al català que va fer el seu pare Joan de l'obra *Venecia*, d'Hyppolite Taine.²⁷⁹ L'altra gran passió, Catalunya, el portà a col·laborar intensament en la difusió del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana que tingué lloc a Barcelona del 13 al 18 d'octubre de 1906 en el qual no pogué participar presencialment, com veurem seguidament, tot i que hi constava inscrit juntament amb la seva germana M.Pilar.²⁸⁰

En aquell mateix any, la seva militància política li dugué forces complicacions. El triomf dels catalanistes a les eleccions municipals de 1905 desembocà en manifestacions antiespanyoles a Barcelona, que provocaren la intervenció dels militars. Casas fou objecte d'un rigorós consell de guerra, juntament amb d'altres components del Centre Català de Sant Feliu de Guíxols, acusats del delictes d'ofensa a l'exèrcit per uns telegrams que “foren acursats ab motiu dels successos ocorreguts en la nit del 25 de novembre últim, però que no's varen fer públics”.²⁸¹ En efecte, la intercepció i segrest d'aquest telegrama per

²⁷⁸ Recordem que en la carta publicada a *La Lealtad* l'any 1893 que hem transcrit anteriorment, ja s'havia referit, sense esmentar-ne el nom, a l'obra restauradora del bisbe de Vic, Josep Morgades i Gili (1826-1901).

²⁷⁹ Casas, 1904, p.5-15. El pròleg està datat a Sant Feliu de Guíxols el 8 d'octubre de 1904, data en què degué llegir-lo en una vetllada del Centre Català i que coincideix amb la seva publicació al setmanari *Llevor* en aquella mateixa data amb el títol “Nostre fulletí”.

²⁸⁰ Bort, 2006, p. 31.

²⁸¹ *Lo Geronés*, Girona, 25-8-1906. El procés fou seguit àmpliament per la premsa gironina. Vegeu-ne notícies a *Diario de Gerona*, 27-3-1906, p.4; *Lo Geronés*, 31-3-1906, p.3; *Diario de Gerona*, 22-8-1906, p. 4; *Lo Geronés*, 25-8-1906, p.3 i *Diario de Gerona*, 16-1-1907, p.4.

l'oficina de telègrafs de Sant Feliu de Guíxols²⁸² va comportar que Casas i els seus companys s'haguessin d'exiliar a Perpinyà l'agost de 1906, acusats d'un delicte d'impremta.

Així doncs, no pogué participar presencialment en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, tot i que havia de tenir-hi un paper molt actiu. Ho sabem gràcies a la correspondència que va trametre a l'eclesiàstic i filòleg Mn. Antoni Alcover i Sureda (1862-1932), impulsor del Diccionari de la Llengua Catalana i ànima d'aquest congrés. Mossèn Alcover, que havia visitat Sant Feliu de Guíxols l'any 1902, on havia estat rebut per Joan Casas i els companys del Centre Català,²⁸³ comptà amb el suport entusiasta d'Agustí Casas tan bon punt es començà a gestar el Congrés, com es pot comprovar en tres articles que l'erudit guixolenc publicà en el setmanari *Llevor*:

“N'Agustí Cases, que clama elocuentment per la necessitat d'emprendre la depuració completa de la nostra llengua; diu qu'el Congrés no pot esser més oportú; fa avengudes reflexions sobre'ls temes proposats; y n'indica d'altres que's porien tractar. En Cases se demostra prou entès en questions gramaticals, y observa feelment les regles de sintacsis que proclamam y defensam dins *Questions* contra En Menéndez Pidal, y diu ben clar y llampant que tals regles no son mortes dins Catalunya, sino ignorades de molts d'escriptors, pero guardades la major part d'elles amb més o menys regularitat per la gent sensa lletres y més sutreta a l'influència castellana”.²⁸⁴

Alcover confiava en la capacitat de Casas per fer una aportació al Congrés, que l'erudit guixolenc declinà:

²⁸² Bussot, 2011, p.97, 295 i 454-455.

²⁸³ Sobre aquesta visita, vegeu Gaitx i Pagès, 2003, p.11-15.

²⁸⁴ *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, tom II, 1904-1905, Mallorca, 1905, p. 354-355. Revista consultada a la pàgina web alcover.iec.cat. Citarem la numeració de pàgines dels butlletins publicats en aquesta web i editats per Maria-Pilar Perea l'any 2011.

“N'Agustí Cases, amich estimadíssim, molt competent, pero una mica massa modest; lo qual l'ha retret de sostenir un *tema* o fer una *comunicació* a n'el *Congrés*, y es una llàstima”.²⁸⁵

El mossèn mallorquí li havia encarregat un treball, per mitjà d'una circular de 18 de juliol de 1906. Ho sabem per una carta que li envià Casas el 24 del mateix mes,²⁸⁶ en què li comentava que disposava de poc temps fins a mitjan agost, que estava “á punt d'ésser cridat a Barcelona y potser condempnat per un consell de guerra, á conseqüència d'una protesta contra'ls fets del Novembre” però es prenia l'encàrrec com un deure i intentaria cercar col·laboradors. El 31 d'octubre li tornava a escriure des del Grand Hotel de Perpinyà -lloc on residí habitualment durant el seu exili- i el felicitava “ab tota la xardor de la meva ànima, perquè sé el goig qu'hi dèu haver experimentat y perquè a Vosté revé la gloria d'aqueixa consagració científica y internacional de la llengua de Catalunya” i li comunicava que l'exili havia interromput la tasca que preparava a Sant Feliu “pera quan hi hagués sigut ab el Dr. Schädel. Era gayrebé acabada, pro no sé quan podrá esserho del tot”.²⁸⁷

Durant l'exili a la capital rossellonesa, va escriure un article sobre la ciutat que l'acollí.²⁸⁸ Va retornar a principis de 1907 a Sant Feliu de Guíxols, gràcies a una llei d'amnistia general²⁸⁹ i poc després va publicar la seva primera gran

²⁸⁵ *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, tom III, 1906-1907, 1907, p. 154-155.

²⁸⁶ Perea (editora), 2008, caps 48, document 31, carta d'Agustí Casas a Mn. Antoni Alcover de 24 de juliol de 1906.

²⁸⁷ Perea (editora), 2008, caps 008, document 51, carta d'Agustí Casas a Antoni M. Alcover de 31 d'octubre de 1906. Bernhard Schädel (1878-1926), lingüista alemany, molt vinculat a Alcover i a l'estudi de la llengua catalana.

²⁸⁸ “La Llotja de Perpinyà”, *Llevor*, 270, 29-10-1906.

²⁸⁹ Juntament amb els altres guixolencs exiliats a Perpinyà: Josep Palahí, Frederic Pruneda, Rafel Valls, Josep Gassiot i el seu cosí Marià Vinyas (*Diario de Gerona*, 16-1-1907, p.4). Marià Vinyas i Vinyas (1877-1958), industrial i músic concertista (Bussot, 2011, p. 454-455), personatge, com Casas, també d'una gran cultura.

obra: la traducció al català de “Les dues germanes” de Georg Ebers,²⁹⁰ una novel·la històrica ambientada en l’Egipte ptolemaic, a la qual Agustí Casas hi afegí un ampli apèndix de notes, on demostrava un coneixement profund de la història antiga, d’Egipte i de la bibliografia, sobretot l’alemanya, referida a la terra dels faraons.²⁹¹ A parer nostre, aquest treball el situa en un lloc destacat de la història de l’egiptologia a Catalunya. El text anava acompanyat amb gravats d’un altre erudit catalanista i futur soci de Casas, Josep Palahí i Auter (1876-1941),²⁹² també company de Casas en l’exili rossellonès. El 21 de març de 1907 llegí el seu treball, que havia acabat dos anys abans i no l’havia publicat perquè esperava completar-lo amb els magnífics dibuixos de Josep Palahí. En la vetllada celebrada en el Centre Català de Sant Feliu de Guíxols, Agustí Casas també es referí al seu primer exili:

“Me plau de donar satisfacció al desitj qu’ experimento, com experimenteu tots vosaltres, de contribuir directament y per poch que sigui, á la vida del “Centre” y indirectament á la de Catalunya(...) la idea enorgullidora d’esser en aquest moment quelcom d’actiu me plahuen sobretot, quan hi barrejo la recordansa de las vicissituds passadas desde l’Agost ensá y dels sacrificis, que tots, qui més qui menys, havém tingut d’imposarnos.

Perqué las caborias del any derrer, aquella condempna que lluny d’amagar volém retreure sempre, aquell exil, aquells viatjes, aquella amnistía, que vingué á declarar implícitament la no existencia de delicte en el fet per el qual s’ens perseguía(..)”.²⁹³

El 24 de març de 1908 va constituir l’empresa “Palahí i Cia”, juntament amb d’altres socis, entre ells Josep Palahí, dedicada a la fabricació i

²⁹⁰ Casas, 1907. Agustí Casas li trametré un exemplar a Mn. Alcover perquè li donés el seu parer, segons consta en una targeta postal que li envià el 25 de gener de 1908 i que Alcover contestà el 4 de febrer següent (Perea (editora), 2008, caps 048, document 332).

²⁹¹ Casas, 1907, p.317-359.

²⁹² Sobre la figura de Josep Palahí i Auter, vegeu Jiménez, 1996, p.127-132; Palahí, 2005 i Bussot, 2011, p. 294-296.

²⁹³ *Llevor*, 296, 30-3-1907.

subministrament de gas i altres aplicacions.²⁹⁴ En aquest període, Casas va tenir una activitat cultural i científica prou important, com ho demostra la seva relació amb Joaquim Botet i Sisó; la donació que va fer de diversos materials geològics a la Junta de Ciències el 22 de maig de 1909, que formaren part de la col·lecció petrogràfica a l'aire lliure que organitzà Norbert Font i Sagué,²⁹⁵ les troballes arqueològiques al poblat dels Guíxols de l'any 1911²⁹⁶ i, molt especialment, la seva vinculació amb l'Institut d'Estudis Catalans.

La creació de l'Institut d'Estudis Catalans el juny de 1907 és un fet cabdal en la història de la cultura catalana.²⁹⁷ No ens ha d'estranyar que un home com Casas, de tarannà extraordinàriament catalanista, amb una sòlida cultura i unes opinions molt crítiques vers l'actuació de l'Estat en matèria arqueològica, s'adherís de bon principi a una iniciativa cultural d'aquestes característiques. El 16 de desembre de 1909, va trametre una carta a Josep Puig i Cadafalch, president de l'Institut d'Estudis Catalans, que incloïa el treball que va ser publicat en el segon número de l'Anuari de l'Institut.²⁹⁸ El volum porta en el títol la data de l'any 1908 però no veié la llum pública fins a mitjans de 1910,²⁹⁹ atès que el primer volum de l'Anuari, del 1907, s'havia presentat al ple de l'Institut el 5 d'abril de 1909.³⁰⁰ Agustí Casas havia rebut el primer volum de l'Anuari i respongué així al president de l'Institut:

²⁹⁴ Jiménez, 1996, p.128; Bussot, 2002, p.101-104 i Bussot, 2011, p.195-196. L'empresa explotà també la deu de Salenys, a Bell-lloc d'Aro.

²⁹⁵ Faura (director), 1923, p.62 i 64. Mossèn Font visità Romanyà l'agost de 1906 (vegeu capítol 8, apartat 5), quan Casas estava immers en el procés que el portà a l'exili de Perpinyà. Segurament, ambdós es coneixien, si més no per la seva militància política.

²⁹⁶ Casas, 1932.

²⁹⁷ Balcells i Pujol, 2002, p.31.

²⁹⁸ Casas, 1909, p.543-544. Posem aquesta data ja que és la que consta a la fitxa bibliogràfica d'aquest volum en el portal de publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans (www.iec.cat).

²⁹⁹ Balcells i Pujol, 2002, p 54 i nota 248.

³⁰⁰ Balcells i Pujol, 2002, p 54 i nota 247.

“Sant Feliu de Guixols 16 Desembre 1909

Senyor President del Institut d'Estudis Catalans

Barcelona

Respectable Senyor:

Corresponent a la immerescuda atenció del Institut d'Estudis Catalans, al enviarme la “Crónica del moviment arqueològich, històrich, etc de 1907”, sentintme honrat, per altra banda, de poderme considerar servidor d'una institució, la activitat y'ls merits de la qual aplaudeixo ab entusiasme, me permeto adreßarme a Vosté, com a son digne President, boy suplicantli me perdoni, si manco per ignorancia a les formes que podria haverhi establertes y que deurían revestir tal volta la present comunicació. Aquesta no té altre objecte que presentar una llista dels pochos monuments megalítichs escampats per aquesta rodalia.

Constituheixen, certament, un nombre ben migrat, pro m'ha mogut a esmentarlos, agrupats aixís, la consideració práctica de que poden visitarse tots desde aquesta vila ab relativa comoditat. Amés, entre ells n'hi ha al menys dos, que crech desconeguts y que dech senyalar, per lo tant, a la atenció del Institut encare que tan sols sia pera arribar a formar, si aixís s'intentava, l'inventari general dels existents a Catalunya”.³⁰¹

Després d'aquestes paraules introductòries, començava la part de la carta que va ser publicada en l'apartat *Secció Arqueològica* de l'Anuari del 1908, que analitzarem amb detall més endavant. No tenim constància de cap més carta de Casas a Puig Cadafalch que degué tenir, si més no, una relació professional amb la família Casas, ja que l'any 1898 projectà el magnífic panteó familiar que es conserva al cementiri de Sant Feliu de Guíxols.³⁰²

³⁰¹ Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Sèrie Presidència, Correspondència 1907-1909 (G1-200 D7). Vegeu-la reproduïda íntegrament al capítol 14, carta 17.

³⁰² L'arxiu personal de Puig i Cadafalch ingressà fa pochos anys a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Hem fet la consulta *on line* i no hi hem trobat cap relació amb Agustí Casas.

La culminació d'aquesta etapa en què Agustí Casas- culturalment forjat durant la Renaixença- va esdevenir plenament noucentista, fou la seva designació com a mantenidor en els Jocs Florals de Barcelona de 1913 i el discurs de gràcies que pronuncià en l'acte del lliurament, on foren premiats, entre d'altres excel·lents literats, els joves Josep Maria de Sagarra i Castellarnau (1894-1961) i Josep Carner i Puig-Oriol (1884-1970).³⁰³ En aquest discurs, Casas va fer un elogi de la tolerància, demanava la unió i l'organització del catalanisme cultural i es presentava, modestament, com sempre, en la seva primera assistència als Jocs Florals barcelonins:

“Assolida l'hora dels mots d'agrahiment, a ningú tal volta pertoca tant de pronunciarlos com al desconegut, qui, arribat del seu recó de Catalunya y en virtut d'un voler que poch s'esplica, es vingut a assèures en un lloch d'honor de la hospitalaria Barcelona; en aquests Jochs Florals que tots els catalans considerem com els Jochs Florals per excelencia. Mes, ja que ab un desconegut haveu de raure y que ací escauria quelcom de presentació, no serà inoportú que'm declari vell devot de la institució patriòtica, tot descarregant per poch que sía als qui m'atorgaren una honra inmerescuda.

Jo no havia assistit may als Jochs Florals, però may tampoch hi havia mancat el meu esperit y més vibrant potser com més lluny me trobava de Barcelona y fins de nostra terra”.³⁰⁴

Un altre testimoni de la seva participació en els Jocs Florals de Barcelona de l'any 1913, és la dedicatòria autògrafa de l'exemplar de *Les dues germanes* que es conserva a la Biblioteca de Catalunya³⁰⁵ a l'escriptor de Vilafranca del

³⁰³ *Jochs Florals de Barcelona, any LV de llur restauració*, Estampa La Renaixensa, Barcelona, 1913, p. 18-19 (a partir d'ara, *Jochs Florals de Barcelona*). En la biografia de Gruart, s'assenyala que també formà part dels Jocs Florals de Girona de 1914, però qui figura com a vocal en la publicació d'aquests Jocs és Joan Casas (*Jocs Florals de Girona*, Editorial Dalmau, Girona, 1914).

³⁰⁴ *Jochs Florals de Barcelona*, p. 115-119.

³⁰⁵ Biblioteca de Catalunya, Barcelona, R 5804.

Penedès Lluís Via i Pagès (1870-1940), també mantenidor en els Jocs Florals barcelonins d'aquell any:

“Al poeta i pensador En Lluís Via, presentalla insignificant però sincera de qui no oblida la amistat comensada en els Jocs de 1913. Agustí Casas”.

Poc després del seu èxit als jocs barcelonins, moria la seva germana Pilar.³⁰⁶ És un període en què Casas desenvolupà una extraordinària activitat en el camp de l'estudi i de la difusió de la llengua catalana, essent l'ànima del Concurs Lexicogràfic de la Indústria Surera de l'any 1916, organitzat per l'Associació Catalana Autonomista de Sant Feliu de Guíxols, sota els auspicis de l'Institut de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans.³⁰⁷ Pompeu Fabra i Poch (1868-1948) fou el president del Jurat. Agustí Casas n'era el secretari i pronuncià “unes conferències per explicar quin mètode s'havia de seguir per la replega sistemàtica i profitosa del lèxic d'aquesta indústria”.³⁰⁸ El 18 de gener de 1917 es lliuraren els premis. El sacerdot i lingüista Mossèn Antoni Griera i Graja (1887-1973) pronuncià una conferència i amb els treballs recollits dels diversos autors redactà el vocabulari que es publicà en el *Butlletí de Dialectologia* citat en la nota anterior. En la introducció també es destacava que Casas havia estat l'ànima del concurs i que juntament amb l'erudit de Palamós, Lluís Barceló i Bou (1873-1951),³⁰⁹ n'havien fet una escrupolosa revisió. L' 1 de maig de 1929, Casas li trametré una carta en la qual hi adjuntava un exemplar del vocabulari surer del concurs de 1917 i un altre per al també erudit palamosí Joan Baptista Camós i Serrabella (1859-1951), que havia participat en el concurs.³¹⁰

³⁰⁶ *Diario de Gerona*, 29-1-1914, p.11. Molts anys abans, la tardor de 1896, ja havia sofert la pèrdua de la seva germana, Antònia (*La Lealtad*, 131, 28-11-1896).

³⁰⁷ *Diario de Gerona*, 16-2-1916, p.1-2.

³⁰⁸ *Butlletí de Dialectologia Catalana*, XII, juliol-desembre, 1925, p. 81.

³⁰⁹ Barceló havia nascut al mas Barceló de Sant Cebrià de Lledó, en ple massís de les Gavarres i, per tant, fou un bon coneixedor d'aquest territori, com veurem al llarg de la tesi. Fou el director de la revista *Marinada* de Palamós, impulsor del Museu d'aquella vila i una persona vinculada a l'arqueologia fins als darrers anys de la seva vida.

³¹⁰ Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, fons Lluís Barceló i Bou, capsa 2.

Així mateix, també participà en el “Costumari català sobre boscos i altres arbredes” impulsat per l’Oficina d’Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya,³¹¹ va presidir el Concurs de Lectura i Escripura Catalanes de Sant Feliu de Guíxols, organitzat per l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana,³¹² va participar activament en el *Diccionari General de la Llengua Catalana*, en contacte molt estret amb la Secció Filològica de l’Institut d’Estudis Catalans ³¹³ i fou part destacada en la segona estada de Mn. Alcover a Sant Feliu de Guíxols del 5 al 7 de maig de 1918,³¹⁴ en què juntament amb el seu pare va reunir-s’hi “dues o tres hores, donant-mos clarícies precioses del llenguatge guixolenc antic”. Circumstancialment, quan mossèn Alcover tornava cap a Llagostera, una esllavissada obligà a tallar la via del tren i s’hagué d’aturar més d’una hora a Bell-lloc d’Aro, on el rector “se presta amablement a donar-mos totes quantes de clarícies li demanam sobre el llenguatge d’aquella mica de poble, d’aquell reconet de mon”.³¹⁵

L’afer del dolmen del Mas Bousarenys i la seva vinculació al Servei d’Investigacions Arqueològiques de la Mancomunitat de Catalunya, que analitzarem amb detall en el capítol corresponent, coincidirà amb aquest període d’intensa activitat com a filòleg i, en l’àmbit personal, amb la mort del seu fill Ramon, esdevinguda a principis de 1918.³¹⁶

Malgrat la important dedicació als estudis filològics, Casas no abandonà el seu interès per l’arqueologia com ho mostra el seguiment que va fer de les noves descobertes al poblat ibèric dels Guíxols durant els mesos de març i

³¹¹ *Diario de Gerona*, 25-10-1919, p.2.

³¹² *Diario de Gerona*, 6-7-1921, p.1-2; *Marinada*, 92, juliol de 1921, p.301.

³¹³ A l’Arxiu de l’Institut d’Estudis Catalans es conserva una important sèrie de correspondència entre Agustí Casas i la Secció Filològica de l’Institut, compresa entre els anys 1916 i 1919 i 1922-1923, molt útil per aprofundir en l’estudi de la seva participació en el *Diccionari General de la Llengua Catalana* i en el Concurs Lexicogràfic de la Indústria Surera.

³¹⁴ *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, tom X, (1918-1919), 1919, p.98-100.

³¹⁵ *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, tom X, (1918-1919), 1919, p.100.

³¹⁶ *Ciutat Nova*, Sant Feliu de Guíxols, 397, 9-2-1918.

abril de 1919,³¹⁷ en un moment delicat per a la conservació d'aquest poblat ibèric, que comentarem més endavant. I, sobretot, la publicació l'any 1921 de la primera edició del llibre *Coses d'Itàlia*, recull dels seus viatges a Roma (desembre de 1905), Pompeia (maig de 1910) i Florència (desembre de 1919) que havia contat als seus companys del Centre Català de Sant Feliu de Guíxols,³¹⁸ relats que mostren els seus profunds coneixements sobre arqueologia i art i constitueixen una veritable guia turística amb una base científica extraordinària. De ben segur que rebé moltes felicitacions pel seu treball, molt destacable en l'àmbit de la literatura de viatges a Catalunya: n'és un exemple la que va rebre de l'escriptor Josep Pin i Soler (1842-1927), al qual Casas respongué amb una emotiva carta el 23 de novembre de 1921.³¹⁹

En el pròleg del llibre, Casas situa tres etapes de la seva vida en relació amb els escrits sobre les tres ciutats:

“La primera, en efecte, fou llegida quan pretenint “fer cultura”, enteníem indirectament “fer patria”, si bé allunyats encara de tota acció política. La segona, en canvi, fou escrita sense arribar a esser llegida: unes eleccions ja ho destorbaren. I la terça, redactada ultimament, quan ja feia anys que'ls afers públics abassegaven la general atenció, sols tenia per objecte completar la trilogia que de bon començ planejava i que devia esser preàmbul de més detallades converses el dia mai vingut en que haguéssim disposat d'abundós material gràfic”.³²⁰

Dos anys més tard de haver vist la llum la primera edició de *Coses d'Itàlia*, hagué de superar una designació forçada com alcalde de Sant Feliu de Guíxols durant la dictadura de Primo de Rivera, que no tingué més remei que acceptar per imperatiu legal el 2 d'octubre de 1923, a la qual renuncià

³¹⁷ Casas, 1932.

³¹⁸ Casas, 1921, p.4,138 i 224.

³¹⁹ Capítol 14, carta 18.

³²⁰ Casas, 1921, VII.

immediatament. L'endemà, tornà a presentar la dimissió que ja fou definitiva.

321

L'any 1924, amb motiu de la publicació de la segona edició de *Coses d'Itàlia*, Gaziell li dedicà un entusiasta article en la secció *Pláticas Literarias* de *La Vanguardia*,³²² on qualificava l'obra de Casas com el millor llibre d'excursionisme arqueològic que s'havia publicat a Catalunya. Gaziell reivindicava en aquest article els valors i les qualitats dels personatges erudits de comarques, desconeguts pel centralisme barceloní. És un document extraordinari per conèixer el tarannà i el bagatge cultural de Casas:

“Su autor es poco conocido, porque vive retirado y jamás frecuentó esas peñas que mejor deberían llamarse jazz-bands literarios (...) Lo primero que admiráis en ella es el tono: un tono franco, cordial, de una sencillez y una naturalidad deliciosas (...) No sólo conoce su tema, Roma, sino que lo domina. A las claras se advierte que está muy enterado de la bibliografía romana, de la histórica, la artística y la arqueológica. El autor debe poseer, además, varias lenguas, por ejemplo, el francés, el italiano, el alemán. Y no nos dice nada de todo eso. Su discreción es exquisita. Sus vastos y sólidos conocimientos no acusan ni el menor rastro de pedantería. Somos nosotros mismos quienes vamos descubriendo sus ocultas riquezas.

Otra cualidad -la mejor- de este librito extraordinario es la sensibilidad de su autor. Aunque tampoco nos lo dice, él ha debido vivir largo tiempo en las ciudades italianas de que nos habla. Pero sobre todo ha debido saber asimilárselas o, mejor dicho, asimilarse a ellas, especialmente a su grandeza pasada, con un amor y un tino admirables. No es que Casas sea un gran escritor, ni siquiera un escritor profesional. Pero es tan inteligente, y su inteligencia es tan cordial, tan comprensiva, que no tiene ninguna necesidad de ropajes magníficos ni cortes refinados para revelarse a nosotros”.

A més a més de fer una descripció d'un home extraordinàriament culte, amb uns coneixements històrics, filològics i literaris molt amplis, l'article de Gaziell

³²¹ Jiménez, 1992b, p.149-150.

³²² Gaziell, “Flores del silencio”, *La Vanguardia*, Barcelona, 11-VII-1924.

ens permet aprofundir en l'aspecte físic d'Agustí Casas, que coincideix amb les fotografies que d'ell es conserven:

*“(..) su aspecto resulta tranquilizador. Es un caballero que pasa de los cincuenta años. Tiene el rostro alargado por una barba en punta, pasada de moda, una de esas barbas Eduardo VII, que se usaban hacia 1890 y cuyos últimos ejemplares andan todavía rezagados en el fondo de las viejas comarcas provinciales. Viste oscuro, lleva un fieltro oscuro y en el fondo de su mirada vaga una sombra de cansancio o de ensoñación(...). Sus sienes están encanecidas. Sus ojos, al hablar de cosas espirituales, brillan con un fuego oculto”.*³²³

El 8 de febrer de 1925, Casas impartí una conferència sobre Roma a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona de Barcelona, que fou editada en forma de llibre.³²⁴ Un dels exemplars que posseïm conté una anotació manuscrita de l'autor, amb llapis, amb molt sentiment: “Obsequi del bon amic En Rafel Patxot quan ja era al Cel la seva filla Maria, iniciadora d'aquesta conferència. novembre de 1925”. És a dir, una altra mostra de la relació Casas-Patxot, amb un sentit record pel traspàs de Maria, filla de Rafel Patxot i Lluïsa Rabell i Cibils.

El seu interès per l'arqueologia de camp tampoc es deturà amb els anys, com ho exemplifiquen els articles “Veu de Sota Terra”, referit a la descoberta d'una torre i d'un tram de la muralla de la vila de Sant Feliu;³²⁵ “Vagant pel Sant Feliu doscentista”³²⁶ i “Les troballes del Fortim”,³²⁷ aquest darrer a petició del setmanari *La Costa Brava*. La seva visió de l'arqueologia ibèrica i romana era

³²³ Vegeu les fotografies de Casas a Aicart, 2006a, p. 19, figura 3; p.21, figura 4; p.23, figura 5; p.30, figura 6; p.70, figura 19.

³²⁴ Casas, 1925a.

³²⁵ Casas, 1925b.

³²⁶ Casas, 1928, p.1-3. Aquest treball publicat a la revista CEIDA, sigles que corresponen “Centre d'Esbarjos i Deports Atlètics”, club de futbol de Sant Feliu de Guíxols de les darreries dels anys vint del segle passat (Muñoz, 1987, p.29-30). Creiem que aquesta revista no degué tenir continuïtat.

³²⁷ Casas, 1932.

clarivident i descartava les hipòtesis sense base arqueològica dels historiadors del segle XIX que buscaven una mítica Gesòria o la Cypsela d'Aviè a Sant Feliu de Guíxols. Així mateix, l'evolució del poblament a Sant Feliu de Guíxols que proposava l'any 1928 i la importància que li atorgava al port en època romana, s'han confirmat amb les descobertes dels darrers anys, d'una banda al subsòl del Monestir i de l'altra amb el vaixell romà, malaurada i conscientment destruït, que fou localitzat dessota l'actual Plaça del Mercat, en realitzar-se les obres d'un aparcament subterrani:

“Les suposicions sobre una falsa Gesòria o una Cypsela fora de lloc avui ja són antiquades i justament preterides, però l'Arqueologia, en canvi, ha suministat clares fermances de l'existència ací d'una vila ibera de nom desconegut, on focis i romans anaren infiltrant la vida llur. Per molt que'ls bàrbars del Nord els alarbs o'ls normands la destruïssin i no se la pugui obirar durant llarg temps, res deu a oposar-se a admetre la possibilitat de què més o menys reduïda, escampada o canviada de lloc, hagués persistit aquella població en aquesta afrau especial, on la mar allavors s'hi endinsava més que avui oferint als navilis major assegurança, on podien trobar els pescadors un escaient emplaçament i on veiem acudir, hi, des de que l'Història ens ho permet i com refugi principal després de Roses, vaixells i estols de totes procedències. Tal com no's pot esbrinar amb certesa l'època de fundació del Convent, tampoc es pot aclarir bé la del començament de la vila i qui sap per tant si a l'erecció d'aquell en temps ignot, hi contribuï ja l'existència aquí d'un lloc més o menys poblat, encara que degui admetre's que la major part dels habitants tendissin des d'allavors a arredossar-se sota'l monestir castell que, bo i supeditant-los, havia d'emparar les vides llurs contra les incursions costeres”.³²⁸

Casas també tenia ben clar, tot i els seus treballs sobre els grans monuments de Roma, Florència i Pompeia, que l'arqueologia de camp no només eren les grans descobertes. Ho deia amb aquestes paraules en l'article “Veu de sota terra”:

“No tenim motiu, en efecte, per a engreixar nostra vanitat de guixolencs amb el prestigi d'una troballa transcendent. No es tracta dels murs de Príam ni del palau de

³²⁸ Casas, 1928, p.2.

Knossos. Fins i tot sabíem en obrir-se l'excavació, que es podia ensopegar molt fàcilment amb quelcom de nostre recinte medieval; més o menys ja no ignoràvem que s'esqueia per aquells indrets la torre d'angle que és ara apareguda i des d'on la muralla deixant la platja, se'n anava a tancar la part llevantina de la vila. No obstant, aquella obra ferrenya que evocava una història de més de cinc centúries, obrava esperada o no, amb tota la magia d'un fascinant secret arrancat de sota terra; per damunt, sobretot, de sa importància arqueològica, certament molt relativa, ens donava consciència del nostre passat guixolenc, exhalava tot un baf ancestral, ens reclamava aquell devot interès que tenim sempre per l'objecte o el record íntim d'un pare o d'un avi venerables".³²⁹

En la dècada dels vint del segle passat, també va escriure un sentit comiat a l'amic i compositor Juli Garreta i Arboix (1875-1925) amb motiu del seu traspàs³³⁰ i va mantenir contactes amb d'altres literats catalans, com ho palesa una carta adreçada a l'editor i escriptor catalanista Francesc Matheu (1851-1938) l'any 1928.³³¹ El seu gran referent, però, en els darrers anys de la seva vida, va ser el monestir benedictí de Sant Feliu de Guíxols. Ho podem intuir en la seva opinió sobre l'evolució de la ciutat de Sant Feliu de Guíxols de l'any 1928, que hem transcrit anteriorment, i ho reflectia també una breu notícia publicada en la premsa provincial:

*"Es esperado con verdadero interés el folleto monográfico que se halla escribiendo el culto arqueólogo guixolense don Agustín Casas Vinyas, acerca la historia y fundación de la Iglesia Parroquial de esta ciudad".*³³²

Efectivament, el seu opuscle sortí publicat pocs mesos més tard.³³³ L'any 1929 publicà un treball sobre l'ermita de Sant Elm, en col·laboració amb mossèn Llambert Font Gratacòs (1896-1980).³³⁴ Però sobretot hem de

³²⁹ Casas, 1925b.

³³⁰ "Records", *L'Avi Muné*, 400, 25-12-1925, p.2.

³³¹ Capítol 14, carta 19.

³³² *Diario de Gerona*, 19-12-1925, p.4

³³³ Casas, 1926.

³³⁴ Casas i Font, 1929. Mn. Llambert Font fundà el setmanari *La Costa Brava*, fou secretari del Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell a Sant Feliu de Guíxols (vegeu capítol

destacar en aquesta etapa la seva activa participació en el Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell a Sant Feliu de Guíxols, del qual en fou president des de la seva creació el novembre de 1930. Aquesta entitat civil, de la qual parlarem en el capítol desè, dedicat a l'arqueologia de la Segona República, desenvolupà una notable tasca a Catalunya en la recuperació del patrimoni artístic i arqueològic durant l'esmentat període i fou presidida per un arqueòleg prou conegut per Casas, Pere Bosch Gimpera, amb qui havia col·laborat en els inicis i en el desenvolupament en aquest territori del Servei d'Investigacions Arqueològiques. El mateix Bosch definia així l'objectiu aquesta Associació:

“Amb les cotitzacions dels socis d'arreu de Catalunya -teníem delegats en alguns pobles-, es recollien cabals que s'esmerçaven en les obres de restauració d'esglésies o obres d'art -escultures i retaules- no tan importants com els monuments de què curava el Servei que havia fundat l'Institut d'Estudis Catalans. Martinell fou l'ànima de l'entitat”.³³⁵

El Comitè guixolenc afrontà amb èxit la restauració de la Porta Ferrada sota la direcció de l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats (1877-1951), amb la col·laboració tècnica del també arquitecte Joan Bordàs i Salellas (1888-1961)³³⁶ i amb la intervenció de Llambert Font, Agustí Casas i Josep

10, apartat 2) i se significà després de la Guerra Civil en la recuperació del patrimoni artístic, essent el representant gironí en l'expedició a París organitzada pel Servicio Militar de Patrimonio Artístico Nacional. Fou conservador del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols a mitjans del cinquanta, del Museu Diocesà de Girona i prelat domèstic del Papa de Roma. Vegeu-ne una biografia recent a Bussot, 2011, p.154. Fou un personatge amb una gran rellevància durant la Segona República i, molt especialment, durant el franquisme, com veurem.

³³⁵ Bosch Gimpera, 1980. p.127. Es refereix a l'arquitecte Cèsar Martinell i Brunet (1888-1973), fundador i secretari dels Amics de l'Art Vell entre 1929 i 1935.

³³⁶ Joan Bordàs fou becarí de l'Escola Espanyola d'Història i Arqueologia a Roma, professor i director de l'Escola d'Arts i Oficis de Sant Feliu de Guíxols i arquitecte assessor del municipi entre 1913 i 1955. Un altre personatge molt notable, del qual parlarem amb més detall al llarg de la tesi.

Palahí.³³⁷ Cal tenir present que el monestir de Sant Feliu de Guíxols i la Cova d'en Daina, foren declarats monuments històricoartístics pel Decret Llei de 3 de juny de 1931.³³⁸

Dels primers anys de la dècada dels trenta, tenim la única gravació d'Agustí Casas, on se'l veu ja ancià amb la seva esposa en un mas no identificat de les rodalies de Quart.³³⁹ Casas fou tota la seva vida un nacionalista i un catòlic convençut, que fins i tot s'adreçà al president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià i Llussà (1859-1933), per mitjà d'una carta que li va trametre el 24 d'octubre de 1931, en un to gens habitual en ell, en la qual es manifestava indignat per diversos esdeveniments a Barcelona i els atacs contra els jesuïtes.³⁴⁰ Casas manifestava el seu vessant més catòlic, característic d'un membre de l'alta burgesia vinculat a la Lliga:

“Mes, com que vos escolteu a una colla de gent descreguda i que atenta à l'anima de Catalunya que unicament es nostra estimada Fè, seria hora ja de que us deixesi de lirismes i entrési a la meditació de ço que convè.

Qui son els assaltants dels Bancs i demes? Potser els Jesuïtes, segur que vostre Gasol, Ayguader, etc. lo diran. Prou sabeu vos que co no es veritat. Els assaltants no son altres que la escoria de la societat, aquells que com els que vos voltan à vos, no creuen en res, aquells quins com tots els que formeu a les rengles de la Esquerra no volen les Ordes religioses perque llur conducta les hi fan nosa, aquells que volen foragitar tot lo que sia mes Sant i Sagrat”.³⁴¹

³³⁷ Martinell, 1935, p.28-30.

³³⁸ *Gaceta de Madrid*, 155, 4-6-1931, p.1181-1185; Ganau, 1998, p.57 i 115.

³³⁹ Comunicació verbal facilitada per la senyora Concepció Gispert, descendent d'Agustí Casas, que ens va lliurar una còpia d'aquest document.

³⁴⁰ El Parlament espanyol debatia i aprovava en aquells moments la nacionalització dels béns dels jesuïtes (*La Vanguardia*, 14-10-1931, p. 26) i a Barcelona s'havien produït incidents, entre d'altres, un important assalt al Banc de Bilbao del carrer Bailén (*La Vanguardia*, 24-10-1931, p.5).

³⁴¹ Capítol 14, carta 20. És una carta escrita a màquina, que a banda de les errades tipogràfiques conté algunes incoherències en el text, probablement degut al fet que Casas va dictar el text a algú altre.

L'esclat de la Guerra Civil, com no podia ser d'altra manera i vistos els seus antecedents socials, polítics i religiosos, afectà també la vida de la família Casas. El 30 de juliol de 1936, fou confiscada la fàbrica de gas de Palahí i Cia. Com a conseqüència dels bombardeigs del creuer feixista *Canarias* del 30 d'octubre, l'endemà es produí una repressió generalitzada. A Sant Feliu de Guíxols, foren empresonats un bon nombre de ciutadans, entre ells Agustí i Lluís Casas Vinyas. A més a més, els sostragueren els seus béns.³⁴² No sabem, amb certesa, la data exacta de la seva sortida cap a Suïssa, però el 10 de desembre de 1936 les cases de la Rambla Vidal 2 i 4, propietat d'Agustí Casas, figuraven en la relació d'immobles municipalitzats.³⁴³ Aquest immoble fou construït entre els anys 1935 i 1936 i no l'arribà a estrenar. A més a més, després de la Guerra Civil la casa fou confiscada pels franquistes per convertir-la en la seu de la Central Nacional Sindicalista.³⁴⁴

Després d'una breu estada al Voló, on coneixien l'alcalde de la vila, emprengueren el camí de l'exili cap a Suïssa.³⁴⁵ El maig o juny de 1938, va rebre la visita de Gaziel, el qual relatà la situació dels exiliats catalans a Montreux:

“(…) la vila era plena d' espanyols, i molt especialment de catalans, sobretot de barcelonins, i més que res de cambonistes, que s'havien refugiat a Suïssa (tots ells eren rics o servien rics), a esperar la fi de la guerra espanyola, com ànimes del purgatori. Francesc Cambó era el més llustre de tots”.³⁴⁶

³⁴² Jiméñez, 1995, p.83-84 i 93-95.

³⁴³ Jiméñez, 1995, p.96-97.

³⁴⁴ Jiméñez, 1997, p. 84.

³⁴⁵ Informació facilitada pel Sr. Lluís Casas Pla, en una entrevista mantinguda el 26 de juliol de 2004.

³⁴⁶ Gaziel, 1961, p.168.-169. Notem que Gaziel també li diu “August”, circumstància que ja hem comentat anteriorment.

A Montreux hi residia Lluís Casas, germà d'Agustí, amb la seva família.³⁴⁷ Gaziell també es trobà amb Rafael Patxot, que vingué expressament de Lausana a veure'l. Però en el viatge de tornada cap a París, el tren va fer una aturada breu a Lausana, on veié, per darrera vegada, a Agustí Casas:

“A Lausana, s’hi estava també l’August Casas, el patrici de Sant Feliu, germà del Lluís de Montreux, molt malalt i esgotat; això no obstant, ell i els seus sortiren a l’estació, a saludar-nos, tan sols minuts, els justos que el nostre tren hi parava, quan la meva dona i jo retornàvem de Montreux a París”.

A Suïssa, la família d'Agustí Casas mantingué contactes amb d'altres catalans afins ideològicament. Per exemple, el seu fill Antoni fou un dels cinc laics que van assistir a l'enterrament del cardenal exiliat, Francesc Vidal i Barraquer (1868-1943), el setembre de 1943, juntament amb Rafael Patxot, Manuel Carreras, gendre de Patxot, l'escriptor i ex-conseller de la Generalitat Republicana, Ventura Gassol i Rovira (1893-1980) i el professor de literatura i activista catòlic, Ramón Sugranyes i de Franch (1911-2011).³⁴⁸

Les informacions facilitades pels familiars d'Agustí Casas, confirmen les paraules de Gaziell. En els darrers anys de la seva vida, el vell savi va patir una malaltia degenerativa de tipus mental que l'anà consumint fins a morir a Lausana el 8 de novembre de 1941.

Quin millor epíleg per cloure aquest capítol sobre la vida d'un home que fou, entre moltes altres coses, un pioner de l'arqueologia a la vall d'Aro, que les

³⁴⁷ Lluís Casas Vinyas es féu càrrec de part de la biblioteca de Francesc Cambó quan aquest marxà cap a Amèrica. Informació facilitada per Lluís Casas Pla en l'entrevista anteriorment citada.

³⁴⁸ Muntanyola, 1969, p.770; Tarragona, 1998, p.301. Recordem que Agustí Casas havia criticat durament a Ventura Gassol per anar contra els interessos de l'Església l'any 1931 (vegeu capítol 14, carta 20).

paraules de Gaziel escrites quan retornà a Suïssa, paraules que reflecteixen un període complex de la història catalana:

“Aquestes riberes del Léman, que vaig resseguint, embolcallades en la boira, estan, doncs, poblades d’ombres humanes-d’ombres per mi estimades, i moltes perdudes per sempre més.

Vaig passant llista, mentalment, mentre sento com als meus peus sospiren lleument les petites onades. Francesc Cambó, la senyora Verdaguer (com gairebé tothom l’anomenava), dues grans figures d’altres temps, són morts. L’August Casas, el de Lausana; Lluís Casas, el de Montreux: el primer, mort així mateix, i el segon, retornat a Sant Feliu de Guíxols, només per a morir-hi, sense remei.³⁴⁹ Dels centenars de catalans que només fa setze anys eren aquí, a Montreux, esperant que passés la tempesta- plens encara de vida i de projectes (amb aquell enlluernament delitós que fa batre fins al darrer instant el nostre cor, com l’espiral d’un rellotge mentre no es trenca la corda)- ja no n’hi queda cap”.³⁵⁰

³⁴⁹ El setmanari *Àncora* (574, 26-3-1959) publicà la següent necrològica anònima: “*A la avanzada edad de 85 años, y en nuestra ciudad, a la que amaba tanto, falleció el ilustre guixolense Luis Casas Vinyas. El finado, perteneciente a una de las familias de más prestigio ciudadano era apreciado por sus dotes de bondad y sencillez de trato, por lo que su muerte ha sido muy sentida. Reciban sus familiares nuestra condolencia más sentida*”.

³⁵⁰ Gaziel, 1961, p.169.

7. El descobriment científic de la Cova d'en Daina de Romanyà de la Selva

7.1. Introducció

Agustí Casas entrà en la història de la recerca arqueològica a la vall d'Aro i -a parer nostre- en la història de l'arqueologia catalana, el 16 de juny de 1894.³⁵¹ En aquesta data, publicà un article en un setmanari de recent aparició³⁵² sobre un monument megalític inèdit: la Cova d'en Daina de Romanyà de la Selva.³⁵³

Casas començava el seu estudi descrivint amb detall el panorama geogràfic que albirava des de Romanyà, que aleshores encara no era un lloc gaire conegut pels forans:

“Ab tot y ésser conegut son nom, malgrat las visitas que deu rebre en lo temps de la pela, per part dels que van en busca de rusquers; per mes que hi puje algú de tant en tant, mogut per aficions cinegéticas, Romanyà queda encare bastant ignorat, baix lo punt de vista del excursionisme, y es llástima qu'aixís siga, quan té condicions que'l fan apreciable en ben variats sentits”.

Des de la perspectiva de l'arqueologia, el territori que envoltava Romanyà de la Selva també era un indret força verge:

³⁵¹ Casas, 1894a. En el número següent (*La Lealtad*, 4, 23-6-1894, p.7) es va publicar una fe d'errades que hem incorporat en els fragments que reproduïm. El mateix article fou publicat en el *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa* (Casas, 1894 c), que serà el que utilitzarem com a referència en els fragments reproduïts.

³⁵² El setmanari guixolenc *La Lealtad* es començà a publicar l'1 de juny de 1894, amb un tiratge de 300 exemplars (Esteva i Esteva, 1980, p.69).

³⁵³ Vegeu un plànol de situació dels principals jaciments arqueològics de les Gavarres que citarem en els propers capítols, en el capítol 15, document 3.

*“Y si pochos son los qu’admiran ó han admirat la Naturalesa desd’ aquells cims, menys son encare los que hi han reparat las petjadas de la Historia, la poesía dels recorts”.*³⁵⁴

En efecte, només es coneixia el menhir de Vallvanera, del qual havien donat notícia Martorell i Peña, Pella i Forgas, Domènech i Montaner i Auléstia, com hem vist anteriorment. L'erudit guixolenc feia una especial incidència en la magna obra de Pella i Forgas de 1883 i en la importància de l'estudi de la història local per al desenvolupament del coneixement històric i arqueològic. Així mateix, destacava la importància de l'ús de diverses fonts de coneixement, que sovint no es reflectien en els estudis de l'època:

*“La tradició oral, los papers particulars de cada propietari y l' arxiu del Rector, donarian fé de la relativa antiquitat, aixis dels masos d'aquella afrau, com de l'existència de casas aplegadas al entorn de la Parroquia”.*³⁵⁵

Abans d'endinsar-nos en els detalls de la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina, creiem necessari incidir en l'aportació del seu treball per a l'estudi de l'evolució històrica i arqueològica del poble de Romanyà. Casas proposava una datació de l'església de Sant Martí “en época bastant anterior á la dotzava centúria de nostra era”, basant-se en la documentació escrita i en les característiques arquitectòniques de la capella i del campanar. Ambdós elements els situava clarament dins del període romànic.³⁵⁶ Els estudis recents més significatius sobre aquesta església, proposen una datació a les darreries del segle X o, amb més probabilitat, en el segle XI.³⁵⁷ Però cal remarcar que Casas ja defensava, molt encertadament, un probable origen romà del lloc i donava dades inèdites sobre troballes arqueològiques:

“Y, ¡qui sap si ab deduccions históricas y ab excavacions fetas ab ordre se veuría á la mateixa actual capella, descansant sobre construccions de la dominació romana!”

³⁵⁴ Casas, 1894c, p.2.

³⁵⁵ Casas, 1894c, p.2.

³⁵⁶ Casas, 1894c, p.2-3.

³⁵⁷ Barral, 1981, p.274; Badia, Ramos i Adell, 1989, p.310-311.

No es tan fora de lloch semblant hipòtesis, ja que hi ha qui descubi no fa molt temps fragments de vidrieria y cerámica enterrats junt á cadavers de remota época; existeixen, además, monedas, que no donan lloch á dubte sobre la seva procedencia, y la consideració d'ellas y d'alguna altre troballa, aixís com l'estudi de la táctica militar de Roma, que podria jutjar aquella una posició estratègica, unit tot ab la presencia de moltes pedras talladas y disposadas en forma de muralla, en punts, hont ni las necessitats del conreu, ni las costums de la encontrada ho justifican, potser posarían, ab l'ajuda de la filología o de l'etimología, la naixensa de Romanyà (Romaniano, com diu la lápida de la Iglesia) en un oppidum romá, ó siga en un dels molts tentáculos ab que des de'l Tiber se mantenía tributari d'un sol amo tot lo mon conegut".³⁵⁸

Deduïm de les seves paraules que poc abans de la redacció de l'article s'havien fet excavacions a l'entorn de l'església que havien palesat l'existència d'enterraments amb aixovar, d'una possible muralla i de monedes clarament romanes. Aquesta hipòtesi ens la confirma Eduardo González Hurtebise, en una excursió que realitzà a Romanyà el 22 de novembre de 1903.³⁵⁹ L'arxiver madrileny deixà constància de l'existència de restes romanes en el nucli de Romanyà, d'una possible pilastra romana al costat del pou de la rectoria i de les notables troballes de monedes que havia efectuat en el seu entorn l'hisendat Pere Cama i Casas,³⁶⁰ personatge del qual tenim escasses referències biogràfiques, entre d'altres motius perquè no l'hem localitzat en la documentació de la parròquia de Romanyà. Fill de Tomàs Cama i Tura (1816-1857) i de M. Antònia Casas i Aulet,³⁶¹ sabem que era regidor de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro l'any 1868³⁶² i que actuà com a pèrit de l'Ajuntament cristinenc l'any 1889 en la delimitació de termes amb Sant Feliu de Guíxols.³⁶³ Pere era l'hereu de la família però morí sense

³⁵⁸ Casas, 1894c, p.2-3.

³⁵⁹ González Hurtebise, 1905a, p.17.

³⁶⁰ Vegeu capítol 7, apartat 8.

³⁶¹ Dades extretes de www.geneanet.org (pàgina personal del Sr. Anselm Quixal Ramonet).

³⁶² Gaitx i Fogueras, 2008, p.48.

³⁶³ Esteva i Pallí, 1990, p.73-75.

descendència.³⁶⁴ Va rebre a Hurtebise en l'excursió abans esmentada, el qual el definí com un “*modesto cuanto ilustrado arqueólogo*” que també havia descobert el Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro.³⁶⁵ Aquesta és la darrera notícia que tenim sobre Pere Cama. No consta en l'acta de l'erecció de la Creu de Romanyà, obra de l'arquitecte Fèlix de Azúa i de Pastors (1874-1939), que tingué loc el 28 d'agost de 1904. L'obra fou finançada pels propietaris del poble, entre els quals hi havia el seu germà Josep,³⁶⁶ del qual sí tenim algunes referències més. Josep Cama havia nascut a Romanyà de la Selva l'any 1854,³⁶⁷ era advocat i fou regidor de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro en diverses legislatures.³⁶⁸ A l'igual que el seu germà Pere, degué ser un home d'una notable cultura i també era aficionat a l'arqueologia, com ho mostra el fet que ja l'any 1903 havia trobat monedes d'Empúries i d'Illerdà.³⁶⁹ Josep esdevingué l'hereu de la família Cama en morir el seu germà Pere i continuà aquesta nissaga en la seva branca de Romanyà.

Agustí Casas va ometre, potser premeditadament, dir qui efectuà aquestes primeres intervencions a l'entorn de l'església. No obstant això, amb molta probabilitat, s'haurien d'atribuir a Pere Cama o al mossèn de Romanyà, Joan Rabasseda, que portava ja uns quants anys destinat a Romanyà com veurem en l'apartat 7.7. Segons Hurtebise, Pere Cama no conservava notes de totes les troballes que realitzava³⁷⁰ i, per tant, cal deduir que aquestes excavacions primerenques degueren estar poc o gens documentades.

³⁶⁴ Informació que ens va facilitar el senyor Josep Pla i Bartina, descendent de la família Cama.

³⁶⁵ González Hurtebise, 1905a, p.17-18.

³⁶⁶ *Diario de Gerona*, 27-10-1904, p. 5.6.

³⁶⁷ Arxiu Diocesà de Girona, Parròquia de Romanyà de la Selva, B4,4.

³⁶⁸ Bussot, 1997, p.11.

³⁶⁹ González Hurtebise, 1905b, p.228. Vegeu també capítol 7, apartat 8.

³⁷⁰ González Hurtebise, 1905a, p.17.

No hi ha dubte, però, que l'afició arqueològica de Pere Cama el degué portar al descobriment de la Cova d'en Daina. Hurtebise ho descriu amb certa passió i admiració pel personatge:

*“Debe la Arqueología española este monumento prehistórico al entusiasmo científico de mi queridísimo amigo don Pedro Cama, quien lo exploró por vez primera y lo dio a conocer a don Agustín Casas, de San Feliu, y después al señor Fraginals”.*³⁷¹

L'entusiasme d'Hurtebise vers Pere Cama no es palesa tant clarament en Casas, tot i que sens dubte l'hisendat de Romanyà l'avisà perquè veiés la descoberta. Quan Casas va escriure el seu article, poca gent devia conèixer el caràcter arqueològic del monument:

*“(…) la troballa feta no hi ha molt en la propietat del Sr. Cama, consistent en un monument megalítich, bastant més important que'ls anomenats, y completament ignorat fins avuy, puig, si bé en la rodalia coneixia tothom la Barraca d'en Dayna, ningú s'hi havia fixat ab l'atenció que's mereix”.*³⁷²

Casas no digué amb claredat que Pere Cama havia descobert el dolmen, però li reconeixia certes virtuts ja que el considerava un “cuidados propietari del monument” i destacava el seu zel a l'hora d'excavar, opinió que contrasta amb la que exposava Hurtebise sobre l'escassa documentació que tenia Pere Cama dels treballs arqueològics que havia realitzat, que alhora es contradiu amb l'entusiasme científic que li reconeixia.³⁷³ Anys més tard, Agustí Casas afirmarà que “el dòlmen de Romanyà, violat com era, no deixà de donar, per això, un botí ben estimable”.³⁷⁴

³⁷¹ González Hurtebise, 1905a, p.11. Es refereix al treball de Cristòfol Fraginals i Massana (Fraginals, 1900) que tractarem amb detall en el capítol 7, apartat 8.

³⁷² Casas, 1894c, p.2-3.

³⁷³ Casas, 1894c, p.5-6; González Hurtebise, 1905a, p.17. Vegeu també el capítol 7, apartat 8.

³⁷⁴ Casas, 1917.

Casas expressava amb claredat la incidència que tingué l'estudi dels costums i les tradicions en el naixement de l'arqueologia catalana, tant vinculat a l'excursionisme científic i cultural de les darreries del segle XIX:

"(...) no's fa estrany si ningú en resava y si'l folk-lorisme deixava d'esser aquí lo precursor de l'Arqueología".

Així mateix, assenyalava que la "Barraca d'en Dayna" era un indret desconegut des del punt de vista arqueològic perquè no hi havia cap llegenda que s'hi referís.³⁷⁵ Certament, les recerques de suposats tresors comportaren nombroses espoliacions en altres jaciments de la mateixa vall d'Aro, com el de la Plana Basarda, al qual ja ens hem referit en el capítol 3.

En el seu relat, l'erudit guixolenc explicava com accedir al monument des de Romanyà i descrivia amb precisió l'imponent Suro de la Murtra, altrament conegut com el Suro d'en Cama.³⁷⁶ Aquest exemplar magnífic d'alzina surera, símbol de les Gavarres, fou tallat de manera inexplicable i no gaire clara l'any 1957.³⁷⁷ Però el gran mèrit del seu treball, publicat en quatre revistes diferents el mateix any 1894,³⁷⁸ consisteix en el fet que va tractar, per primera vegada, el dolmen de la Cova d'en Daina des d'un punt de vista científic i amb rigor arqueològic, tot i que no era un prehistoriador sinó un apassionat del món clàssic. Lluís Esteva i Cruañas donà la notícia de l'existència d'un manuscrit, obra del polèmic notari de Sant Feliu de Guíxols Joaquim Ametller i Rexach (1830(?)-1903),³⁷⁹ dedicat als germans Pere i Josep Cama, que tenia un

³⁷⁵ Casas, 1894c, p.4.

³⁷⁶ Casas, 1894c, p.4, nota 1.

³⁷⁷ L'estudiós guixolenc Lluís Palahí i Xargay, amb la fina ironia que el caracteritza, opinava que "*si su enfermedad era incurable, es preciso reconocer que la soportaba bastante bien, y a nuestro parecer hubiera resistido muchos años aún*" (Lupaxa, "Ante un hecho consumado", *Àncora*, 498, 12-9-1957). En el mateix sentit, vegeu també Klaebisch, 1958.

³⁷⁸ Casas, 1894a; Casas, 1894b; Casas, 1894c i Casas, 1894d.

³⁷⁹ Ametller, notari de Sant Feliu de Guíxols des de l'any 1860, fou un dels cervells de la trama per edificar espais públics del Passeig del Mar de Sant Feliu de Guíxols, en la qual estigué implicat Telesforo Izal, com ja hem comentat. L'any 1870 fou condemnat a set anys

contingut antiquat i extraordinàriament fantasiós però que també recollia una sèrie de dades certes i prou interessants com la possible existència d'un altre monument igual o més gran que la Cova d'en Daina a mig quilòmetre de distància.³⁸⁰ Segons Esteva, aquest document era propietat de Josep Maria Cama Codina, fill de Josep Cama i Casas, però desconeixem on es troba actualment.³⁸¹ Per tant, no sabem si contenia alguna notícia anterior a la publicació de l'article d'Agustí Així doncs, en l'estat actual de la recerca hem de considerar el treball de Casas com el primer estudi sobre la Cova d'en Daina. Altrament, el manuscrit del notari Ametller està datat l'any 1895. Si aquest manuscrit hagués contingut alguna referència anterior al treball de Casas, creiem que Lluís Esteva -amb la meticulositat que el caracteritzava- n'hagués deixat constància. No obstant això, des de la perspectiva de la història de l'arqueologia a la vall d'Aro, la localització d'aquest manuscrit esdevindria molt interessant.

7.2 La descripció del dolmen i els materials trobats

Agustí Casas va descriure l'estat en què es trobava el monument i es dedueix de les seves paraules que no va practicar cap excavació durant la seva visita:

“Constituían aquest una sèrie de llosas planas, de regular superficie, disposadas en círculo é inmediatas l'una á l'altre, no deixant entre ellas solució de continuïtat, sino en la part que mira al S.E. Lo círculo aixís format medía una radi de 5 ½ m., y en la

de presó major i a inhabilitació perpètua per exercir càrrecs públics per falsificar documents oficials, però l'any 1873 ja tornava d'exercir de notari (Esteva, 1991, p.131 i 164-166). Es conserva un retrat seu del 15 de juliol de 1887, obra del pintor Jaume Pons Martí (1855-1931), en el Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols (núm d'inventari 11). Vegeu-lo reproduït a Esteva, 1991, p.131.

³⁸⁰ Esteva, 1957, p. 224. El manuscrit de l'any 1895 es titulava *Memoria de un antiguo monumento existente en Romanyá de la Selva, propiedad de D. Pedro Cama y Casas* i la referència al possible dolmen es trobava a la pàgina 8 del manuscrit.

³⁸¹ No hi ha constància que el tingui la família Cama, segons informació facilitada pel Sr. Josep Pla i Bartina. Tampoc l'hem localitzat en cap dels centres visitats en els anys de redacció d'aquesta tesi.

obertura mentada comensava un camí cubert, que seguint la direcció d'un diàmetre, penetrava fins més enllà del centre, fins assolir la llargada de 6 ½ m. Quedava tancat lo corredor en son final per un sol bloc de 2 m. d' amplada, originanthi una cambra, qual superfície passava d'un metre quadrat. Las vuyt pedras per banda, que tenia eixa galeria, totes se veuen encare més ó menys apartadas de la posició vertical y trencada per la meytad una d'ellas. No succeheix igual ab las que, fent de sostre, guardavan posició horisontal á sobre de las primeras. D'ellas en quedan no més que dos, per cert, de las més grossas, y entre las que jauhen per terra es fácil endevinar, al menys en una, la part que li havia correspost en lo conjunt (...) l'interior del recinte circular es plé de terra: arriba aquesta en alguns punts no molt lluny de la part superior de las pedras dretas y forma un pis sensiblement més alt que'l terreno exterior".³⁸²

Així mateix, va fer referència únicament als objectes que havia trobat Pere Cama: ossos més o menys cremats -que relacionà, assenyadament, amb "la cremació dels cadàvers, que sembla haver estat costum ó rito durant la edad del bronze"; fragments de ceràmica, eines de pedra i de sílex, entre les quals destacava "un fragment de sílex de color negrench, polit ab esmero y presentant en los costats de la seva llargada un tall perfectament definit y trevallat en correcta forma de fulla llanceolada d'agut vértice". Dedicà una especial atenció a la ceràmica i destrià entre la ceràmica feta mà i a torn:

"s'en trovan de fabricats ab terra grollera, plena de granets de sorra y mal cuyta, en hi ha també un qu'altre de color uniforme, de gruixaria igual y ab petites ranuras paralelas, fetas ab l'ungla y ab punxó, que posan en evidencia l'acció del torn. De tots modos cap dintre lo possible qu'exitissen ó se fabriquessin los primers, en la epoca, qual major avens marcan los segons".³⁸³

Agustí Casas no era un col·leccionista sinó un arqueòleg. Queda ben palès en les nocions generals que exposava sobre l'ús funerari dels monuments megalítics -que també denominà "cámaras sepulcrales"- classificant el de

³⁸² Casas, 1894c, p.4 i 5.

³⁸³ Casas, 1894c, p.6.

Romanyà “com una de les varietats de lo que s’anomenan túmulus”. Així mateix, utilitzà els objectes arqueològics citats en el paràgraf anterior com a elements de datació, no com a peces de col·lecció:

“¿Son aquestos datos suficientes pera que puga l’arqueólech fixar época?”. La tasca es més que difícil y sens pretenir empéndrerla, pero admitint los periodos ab que s’ha volgut dividir, més o menys vagament, la prehistoria y que més qu’etapas cronològicas marcan graus de progrés, pot saltarse ab tota seguritat per sobre de la época paleolítica y penetrar ben avant en la neolítica”.³⁸⁴

L’article publicat a *La Lealtad* contenia quatre dibuixos: una vista de Romanyà, el campanar de l’església de Sant Martí, el Suro de la Murtra i el dolmen de la Cova d’en Daina.³⁸⁵ El setmanari *Lo Geronés*, òrgan d’expressió del recentment creat Centre Catalanista de Girona,³⁸⁶ publicà també el dibuix frontal del dolmen. Les quatre il·lustracions estan signades per J. Vilallonga. Sens dubte, s’han d’atribuir a l’artista i dibuixant Jaume Vilallonga i Balam (1861-1904), amb qui Agustí Casas havia coincidit en l’organització de l’Exposició de Belles Arts de l’any 1892. Vilallonga regentà una acadèmia de dibuix i pintura a Sant Feliu de Guíxols³⁸⁷ i també tingué molt interès per l’art i l’arqueologia, com ho prova, per exemple, un excel·lent dibuix que publicà de la Porta Ferrada³⁸⁸ o el fet de ser un dels pioners en la recerca arqueològica a Tossa de Mar.³⁸⁹

³⁸⁴ Casas, 1894c, p.5-6.

³⁸⁵ Casas, 1894a, p.4-5.

³⁸⁶ Casas, 1894b. Sobre el Centre Catalanista de Girona, vegeu el treball de Puigvert, 1996.

³⁸⁷ *La Lealtad*, 18, 29-9-1894.

³⁸⁸ *La Lealtad*, 62, 1-8-1895.

³⁸⁹ Pla Cargol, 1960, p.383.

7.3. La difusió de la descoberta en les revistes de l'època

Els objectius d'Agustí Casas eren la divulgació del monument i desvetllar l'interès d'altres erudits i arqueòlegs perquè realitzessin un estudi més aprofundit atesa la rellevància del dolmen:

“(…) que'l fa digne de la visita de las societats y particulars, que per la historia de la terra s'interessen y que deu excitar lo talent d'algún arqueólech pera estudiarlo científica y extensament. Es d'esperar qu' aixís siga y que'm cápiga la honra d'haver estat un dels primers en donarlo á coneixer”.³⁹⁰

Aquests propòsits s'acompliren en bona part. L'article de *La Lealtad* tingué un ampli ressò en els cercles erudits, especialment en els vinculats al catalanisme cultural i burgès, és a dir, l'entorn polític de la família Casas. El 23 de juny de 1894, *Lo Geronés* informava als seus lectors de l'inici de l'intercanvi de publicacions amb *La Lealtad* i en destacava l'article de Casas:

“En lo tercer de sos números s'hi llegeix un interessantíssim article, bellament escrit en nostre llengua per N'Agustí Casas, que desitjém poder reproduhir en LO GERONÉS, y que dona compte d'un monument megalítich novament trobat prop de Romanyá de la Selva, y'l descriu conciensudament”.³⁹¹

En el número següent es publicava l'article de Casas,³⁹² acompanyat del dibuix del dolmen assenyalat anteriorment. Els redactors del setmanari gironí li agraiïen a Casas “havernos permés acompanyarlo de la representació gràfica del expressat monument”.³⁹³

La *Revista de Gerona* va fer-ne una ressenya en castellà. Es centrava en la descripció del monument, anotava breument els materials trobats i destacava que contenia “*algunas apreciables ilustraciones del monumento y de la*

³⁹⁰ Casas, 1894c, p.6.

³⁹¹ *Lo Geronés*, 12, 23-6-1894, p. 2.

³⁹² *Lo Geronés*, 13, 30-6-1894, p.2-3 (Casas, 1894b).

³⁹³ Casas, 1894b, p.2.

comarca en que éste se halla enclavado". El mateix Agustí Casas havia tramès un exemplar del "*curioso artículo*" publicat a *La Lealtad* als editors de la revista gironina.³⁹⁴

A més a més de la bona acollida que va tenir el treball en els cercles gironins - com també comprovarem en l'apartat 4-, Agustí Casas va publicar-lo en dues revistes de fort ressò entre l'erudició catalana de l'època: el *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa* i *La Renaxensa*.³⁹⁵ En cap de les dues, però, va incloure-hi alguna de les il·lustracions que acompanyaven l'article original.

De ben segur que la publicació en dues revistes d'àmbit català desvetllà un notable interès pel monument. N'és un exemple l'excursió que comentarem en l'apartat 8 d'un grup de socis del Centre Excursionista de Catalunya la primavera de 1896, tot i que l'any 1894 no es va publicar en el butlletí mensual d'aquest Centre cap notícia de la descoberta ni del treball publicat per un dels seus delegats a Sant Feliu de Guíxols.

Un altre objectiu de Casas era que el monument fos estudiat a fons per un arqueòleg amb més formació. Ell era conscient de les limitacions que tenia, per exemple, a l'hora d'identificar en la datació dels instruments sílexs, on considerava que "pera'ls qu'essent més llechs en l'assumpto, no podem endinsarnos en pregondas disquisicions".³⁹⁶ Certament, el dolmen va despertar en els anys següents l'interès d'altres experts: Pere Alsius, Cristòfol Fraginalls, Eduardo González Hurtebise, Joaquim Botet i Sisó i, sobretot, Manuel Cazorro. Més enllà en el temps, Pere Bosch Gimpera, Lluís Pericot i Lluís Esteva. El darrer objectiu, l'honra d'haver estat el primer de donar-lo a conèixer, no hi ha dubte que li correspon a Agustí Casas, tot i que ni el descobrí ni l'excavà.

³⁹⁴ *Revista de Gerona*, vol XVIII, 6, Girona, 1894, p.192.

³⁹⁵ Casas, 1894c i Casas, 1894d, respectivament.

³⁹⁶ Casas, 1894a, p.6.

7.4. La visita dels socis del Centre Catalanista de Girona a Romanyà de la Selva

Sembla clar que després de la visita d'Agustí Casas a la Cova d'en Daina, Pere Cama- i, segurament, el seu germà Josep- va continuar l'excavació del dolmen:

“Posteriorment s’han descobert, segons noticias, unas puntas de fletxa que no deixarán d’estar en armonía ab l’altre tros de sílex. Potser se ferán encare altres trovallas, gracias al zel del propietario, qui va obrint ab conciencia una excavació”.³⁹⁷

La publicació de Casas va despertar l’interès dels components del Centre Catalanista de Girona, que publicaren amb celeritat el seu treball com hem vist en l’apartat anterior. Constituït l’11 de febrer de 1894, el Centre era presidit per Joaquim Botet i Sisó i format majoritàriament per joves catòlics de classe mitjana,³⁹⁸ és a dir, gent d’un perfil social i polític idèntic al d’Agustí Casas. L’advocat i periodista gironí Joan Vinyas i Comas (1868-1951), membre fundador del Centre i de la mateixa generació que Casas, definia en les seves memòries com era el catalanisme d’aquests anys, vinculat al folklore al qual també es referia Casas en parlar de la descoberta del dolmen:

“El catalanisme era encara per la majoria de la gent una aspiració vaga, sense abast practicamente polític ni altra transcendència que un amor una mica xiroi a les coses típiques”.³⁹⁹

No és d’estranyar, doncs, que una de les primeres activitats socials del centre gironí fos una excursió cultural i que el lloc escollit per fer-la hagués estat

³⁹⁷ Casas, 1894c, p.6. En aquest sentit, potser el manuscrit perdut del notari Ametller de 1895 podria proporcionar alguna dada.

³⁹⁸ Puigvert, 1996, p.69 i 73.

³⁹⁹ Vinyas, 1932, p.98-99.

Romanyà, amb motiu de la publicació d'Agustí Casas. Ho anunciava la secció de notícies de *Lo Geronés*, just abans de reproduir l'article d'Agustí Casas:

“Per lo Centre Catalanista de Gerona y sa Comarca s'está preparant una excursió á Romanyá ab l'objecte de visitar lo monument primitiu descobert en dit poble. Sembla que l'excursió será molt animada per esser molts los socis que's proposan concorehi”.⁴⁰⁰

El mitjà de transport escollit per venir des de Girona no podia ser altre que el tren inaugurat feia poc més de dos anys i que Joaquim Botet i Sisó, president del Centre i un dels participants en l'excursió, excel·lent coneixedor de la vall, havia ressenyat amb motiu de la seva inauguració. En aquest treball,⁴⁰¹ va descriure amb detall el recorregut de Girona a Sant Feliu i destacava el baixador de la Font Picant i el seu entorn:

*“el apeadero de la Font Picant, término de Belloch, lugar muy concurrido por la fama de sus aguas medicinales y en el que se han establecido dos confortables restaurantes. La carretera de segundo orden ha quedado á la derecha del viajero. En la misma dirección se divisan las alturas de Solius, con su arruinado castillo y sus restos de monumentos de épocas primitivas que pueden visitarse bajando en la inmediata estación de Santa Cristina de Aro”.*⁴⁰²

Els catalanistes gironins realitzaren l'excursió a Romanyà el diumenge 8 de juliol de 1894. La sortida fou objecte d'una àmplia ressenya amb el títol “L'anada a Romanyà” signada per X.⁴⁰³ L'objectiu era clar: “visitar y estudiar lo monument megalítich descobert fa poch temps”. Hi participaren els senyors Franquesa, Botet, Palol, Roca, Vinyas, Alsius, Gircós, Teixidor, Aliu i Duran. Gràcies a la publicació de la llista de socis,⁴⁰⁴ hi identifiquem els següents membres del Centre: l'advocat Joaquim Franquesa i Barceló, Joaquim Botet i

⁴⁰⁰ *Lo Geronés*, 13, 30-6-1894, p.2; Puigvert, 1996, p.75.

⁴⁰¹ Botet, 1892, p.193-198.

⁴⁰² Botet, 1892, p. 194-195.

⁴⁰³ *Lo Geronés*, 15, 14-7-1894, p.1-2.

⁴⁰⁴ Puigvert, 1996, p.70-71.

Sisó, l'escriptor i arqueòleg Pere de Palol i Poch (1860-1935),⁴⁰⁵ Francesc o Rafel Roca Auguet, Joan Vinyas i Comas, Frédéric Gircós, Pere Aliu i Josep Duran i Serra. Els altres dos excursionistes eren l'eminent prehistoriador banyolí Pere Alsius i Torrent i Narcís Teixidor i Guix (1870-1914), fotògraf que treballà a Girona i que s'especialitzà en temes de fotografia arqueològica.⁴⁰⁶

A l'estació de la Font Picant, a Bell-lloc d'Aro, els excursionistes gironins van trobar-se “á en Sitjar y l'Albertí, de la Vall d'Aro, y a l'Albert, l'Andreu y l'Estrada de Sant Feliu de Guíxols”. Podem identificar en aquest grup al poeta i fervent catalanista de Castell d'Aro, Joan Sitjar i Bulcegura (1828-1900); l'escriptor i polític republicà, Salvador Albert i Pey (1868-1944); Sebastià Andreu, també delegat del Centre Excursionista de Catalunya a Sant Feliu de Guíxols i, probablement, l'hisendat Pere Màrtir Estrada i Cama (1841-1911), cosí germà de Pere i Josep Cama, i un membre de la família Albertí de Castell d'Aro.⁴⁰⁷ Pot sobtar que Agustí Casas no participés en aquesta excursió. Creiem que fou degut a la mort de la seva mare, que va tenir lloc aquella mateixa setmana.⁴⁰⁸

Després d'un esmorzar lleuger, sota una forta calor (“en mitj d'un ruixat de foch”), els expedicionaris emprengueren la pujada cap a Romanyà, on els esperaven els hisendats Joaquim i Alfons Veray de Sant Cebrià dels Alls,

⁴⁰⁵ El Dr. Joaquim Nadal i Farreras, el definia així en un interessant article de divulgació (Nadal, 2009): “El primer Pere de Palol va deixar constància de la seva vena creativa i poètica en molts dels volums de la Revista de Gerona i en molts dels volums del Certamen de la associación literaria. Exponent gironí, amb molts d'altres, de l'esperit que animava la Renaixença va posar a contribució tota la seva activitat a la recuperació d'un to cultural d'acord amb l'època. Però el nostre primer Pere va semblar també una altra llavor, que la família seguiria, quan va fer les primeres excavacions de la cova de les Goges de Sant Julià de Ramis”.

⁴⁰⁶ Massanas, 1998, p.105.

⁴⁰⁷ Probablement, es podria tractar de Narcís Albertí March que fou regidor de Castell d'Aro entre l'1 de gener de 1894 i l'1 de juliol de 1897 (Barreda, 2007, p.44).

⁴⁰⁸ *La Lealtad*, 6, 7-7-1894, informà de la seva defunció.

ambdós socis del Centre Catalanista de Girona;⁴⁰⁹ i els germans Cama que els acolliren a la seva casa pairal. L'hospitalitat de la família Cama també la podem documentar en excursions posteriors.⁴¹⁰

Assabentats prèviament de l'interès dels visitants, els germans Cama tenien a punt els materials trobats:

“posaren á nostra disposició tots los objectes que tenian, trovats dintre del dólmen, nos esplicaren minuciosament com se féu la trovalla, nos contaren alguns detalls apropiósit”.

Aquestes paraules, corroboren les apreciacions d'Agustí Casas en el sentit que l'excavació del dolmen fou obra dels germans Cama. El fotògraf Teixidor “prepará la cámara obscura y ab l'habilitat que'l caracteriza tragué una producció del grupo dels 'objectes, conuinats pera cabre dintre una sola placa fotografica”. Creiem que les fotografies de Teixidor són les que publicà anys més tard Joaquim Botet i Sisó,⁴¹¹ essent, ara per ara, els testimonis fotogràfics més antics que hi ha del dolmen i de la Col·lecció Cama.

Els excursionistes van realitzar una anàlisi detallada dels materials i, seguidament, mossèn Rabasseda s'afegí a la visita al dolmen, “hont sentirem los excursionistes lo goig que proporcionan al esperit les escursions d'aquesta mena”. En l'article no es descriuen les restes des del punt de vista arqueològic perquè malgrat que els visitants prengueren mides i fotografies del monument, havien previst realitzar una publicació científica. Pere Alsius, com veurem, també es referirà a aquesta publicació que, pel que sabem, no es dugué a terme, malgrat el treball de camp que realitzaren el grup d'excursionistes aquell calorós diumenge de juliol.

⁴⁰⁹ Puigvert, 1996, p.70-71 i 73. Alfons Veray i Vallès era llicenciat en Filosofia i Lletres i en Dret.

⁴¹⁰ Per exemple, Fragonals, 1900, p.23-24; González Hurtebise, 1905a, p.17-18. Vegeu també l'apartat 8 d'aquest mateix capítol.

⁴¹¹ Botet i Sisó, 1911, p. 658-659.

De retorn a Romanyà, el cronista deixà escrit un testimoni valuós del que feien els primers excursionistes en les seves sortides culturals i científiques:

“cada un dels excursionistes, donat á les seves aficions, recullía les impresions que ofería aquell agradós lloch; aixís fou que, mentres uns visitavan l’iglesia y les joyes que guarda, altres recollien inscripcions, los mes apuntavan en sos àlbums alguna nota característica, y quasi tots ab los gemelos als dits contemplavan lo panorama que desde la cima de la montanya se presentava á nostra vista”.

Després de dinar a l’estació de Bell-lloc d’Aro, on s’hi uniren els socis Babot, Rotllan, Xifre i Mundet,⁴¹² els excursionistes van fer-se una foto de grup. Abans de pujar al tren que els retornà cap a Girona, van visitar la Font Picant, lloc habitual d’esbarjo de la gent de la contrada.

Tenim constància de dues publicacions més que foren conseqüència de la visita dels catalanistes gironins a Romanyà: un article de Salvador Albert que es publicà a *La Lealtad* de Sant Feliu de Guíxols,⁴¹³ sense signar però que sabem que fou escrit per ell gràcies a una notícia publicada a *Lo Geronés*;⁴¹⁴ i un breu i interessant treball, amb molt més contingut arqueològic, de Pere Alsius, sens dubte un dels prehistoriadors de més prestigi en aquells moments, publicat en el *Semanario de Bañolas*.⁴¹⁵

7.5. L’article de Salvador Albert i Pey

Aquest treball té un notable interès atès que ens ofereix la visió d’un erudit⁴¹⁶ que no era arqueòleg, tot i que ofereix més dades que la ressenya de *Lo Geronés*, probablement pel fet ja indicat que els catalanistes gironins havien

⁴¹² A la llista de socis, només hi consten Francesc Babot i el comerciant Prudenci Xifra (Puigvert, 1996, p.70-71).

⁴¹³ “Excursió a Romanyà”, *La Lealtad*, 7, 14-7-1894, p.4-5.

⁴¹⁴ *Lo Geronés*, 17, 28-7-1894, p.2

⁴¹⁵ Alsius, 1894a.

⁴¹⁶ Sobre l’extraordinària personalitat de Salvador Albert, nascut a Palamós però guixolenc d’adopció, vegeu, per exemple, Esteva, 1980b, p.6-7 i Bussot, 2011, p.16.

previst una altra publicació de caire científic. El jove autor considerava de gran vàlua la descripció d'Agustí Casas i els treballs de Pere Cama, que havien de tenir continuïtat en la zona de Romanyà:

“insistir en sa descripció, fora ofendrer lo valiment innegable del treball del últim dels referits senyors [es refereix a Agustí Casas] (...) Estudiad ab catxassa primer, midit després y fotografiat per últim, tothom convingué, á la una, en que era digne, molt digne d'esser visitat lo monument referit y mereixedora de justa alabansa la sollicitut ab que lo senyor Casas lo doná a conèixer, tenint en gran estima lo rellevant servey que ha fet als aficionats á l'Arqueología lo senyor Cama no perdonant medi per robarlo á la terra que l'empresonaba. Tots los presents encoratjaren al nomenat senyor, á fí de que no deixi de practicar les excavacions que té projectades(...). Aixís ho prometé lo senyor Cama que, ab lo coneixement que té del terreno y després de moltes observacions fetes desde llarga fetxa, confia arribar á descobriments de més alta importancia que la que indiscutiblement revesteix lo *monument megalítich*”.

La descripció de la Col·lecció Cama és força extensa, amb dades molt precises sobre les restes dels difunts així com d'altres troballes que havien fet els hisendats en el terme de Romanyà, per exemple a l'entorn de l'església, que confirmen el que ja havia apuntat Agustí Casas i que també anotarà Hurtebise en la seva excursió de l'any 1903:

“Cridaren especialment la nostra atenció alguns fracments d'ossos d'home, entre'ls quals s'endevinaban ab facilitat restos de tibia, húmero, calcáneo, apófesis mastoides del temporal, una mandíbula inferior, cinch caixals y varias dents.

Vejerem, també ab verdader dalé, sis puntas de fletxa y dos fracments de gabinets, un dels quals era aproximadament un ters del tamaño natural (...). A rengló seguit, examinarem una valiosa collecció de monedes romanes, íberes y cristianes y alguns fracments de cerámica, trovats los uns y les altres, en los terrenos de la circunscripció de Romanyá”.

Finalment, Salvador Albert destacava el final d'aquella excursió amb el dinar anteriorment referit a l'estació de Bell-lloc. El poeta Joan Sitjar⁴¹⁷ fou el cap de taula dels vint-i-tres excursionistes i l'arròs fou l'altre gran protagonista:

“Al arribar als entorns de la Font Picant tots las pituitarias sentiren un olor agradabilíssim; més; pogueren precisar que provenía del sufregit que dintre curtas estonas había de servir de base á un suculent arrós. May haurían cregut que l'aroma de un sufregit se sentís á tan llargas distancias”.

7.6. L'article de Pere Alsius i Torrent

Quan Pere Alsius va escriure el seu article sobre la Cova d'en Daina,⁴¹⁸ ja era un personatge consagrat a nivell internacional en el camp de la prehistòria. Entre d'altres mèrits, havia descobert la famosa mandíbula de Banyoles l'any 1887.⁴¹⁹

Alsius començava el seu estudi del dolmen agraint que els catalanistes gironins l'haguessin convidat a formar part de l'“escullida comissió” i “ilustrada comissió inspectora” presidida per Joaquim Botet, Pere de Palol i Joan Vinyas, que havia de donar a conèixer amb detall el monument (“á ella en corporació deu correspondrer tota la gloria”). Per tant, no volia trepitjar un terreny que no li pertocava i el seu objectiu era clar:

⁴¹⁷ El gironí Joan Vinyas va fer una magnífica descripció del poeta castellarenc, gran amic de mossèn Cinto Verdager, i de la seva manera de ser i el definí com un “home d'aquells que són poetes per la seva personalitat, tant o més que per la seva obra” (Vinyas, 1932, p.27-28).

⁴¹⁸ Agraeixo al Dr. Narcís Soler i Masferrer, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Girona, la gentilesa d'haver-me facilitat aquest article gairebé introbable.

⁴¹⁹ Per valorar la importància d'Alsius en el context de la prehistòria i l'arqueologia de la Península Ibèrica, vegeu el recull d'articles publicats en els *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* de l'any 1987 i, més recentment, els treballs d'Ayarzagüena, 2004a, p.75-76; Ayarzagüena, 2004b, p.145-147 i Cortadella, 2009a, p. 77-78.

“(.) de moment donar algunas novas, que contribuescan á popularisar eixa mena de trovallas, com ho ha lograt ja La Lealtad de S.Feliu de Guíxols ab la publicació del bèn escrit treball degut á la galana ploma de D. Agusti Casas á qui de cor felicito encara que no tinga l'honor de conexe'l”.⁴²⁰

Aquest afalagament per part d'un personatge prestigiós dins del món de la prehistòria, és una prova de la qualitat i del ressò que tingué l'article d'Agusti Casas. Alsius -com Casas- va fer una introducció general als dòlmens abans de descriure la Cova d'en Daina, que deixà clar que no era un jaciment intacte perquè, a més a més de la terra que el cobria, també havia desaparegut “una de las cobertas y algún suport”, com ja havia detectat Casas. Alsius, però, va identificar clarament altres elements rellevants:

“la cambra sepulcral, bastant espayosa; los montants de la porta, intermedia entre la cambra y'l corredor ó galería y la major part de esta; y tot voltant del monument lo cromlech ó cercol de pedras que lo enclovia”.

Especial atenció li van merèixer els materials trobats pels germans Cama en l'interior del dolmen, “consistentes en multiplicats restos de cerámica primitiva cuyta al ayre lliure, tosca en sa forma y de pasta molt grollera”. Alguns dels fragments tenien decoració feta amb l'ungha o amb el punxó, decoració pròpia de la ceràmica de l'edat del bronze. Així mateix, va quedar impressionat per “los richs exemplars de sílex primorosament tallats y retocats per sas dos caras, en correcta forma de fulla llanceolada de agut vertice (...) una punta de sageta en pedra calcedonia de forma de admetlla; tres grans de collarets de diferentes formas” i va assenyalar, amb claredat, l'existència de restes dels sepultats “qual categoría revelan las preciosas armas, joyas y cerámica queles acompaña”.⁴²¹

El farmacèutic banyolí va ser un dels components de l'excursió que també visità l'església de Sant Martí de Romanyà i manifestava el seu disgust per les

⁴²⁰ Alsius, 1894a, p.1.

⁴²¹ Alsius, 1894a, p.2.

ampliacions modernes que havien mutilat la primitiva església romànica, que la considerava “edificada sobre un dilatat cemenitiri, tal volta romá, no estudiat fins ara”. Així mateix, va fer una descripció dels elements artístics que contenia el temple d’entre els quals destacava “una hermosa creu parroquial de plata de gust ojival i una Vera-creu época del Renaixement de molt bon gust artístich (..) un bonich cáiser, varias bacinas y altres objectes dignes de atenció y estima”.⁴²²

Els materials de la Cova d’en Daina van ser un referent per Alsius a l’hora d’escriure un altre treball sobre la Cova dels Encantats de Serinyà, publicat en dues revistes diferents,⁴²³ cova a la qual també atribuïa un ús funerari:

“Confirma eix supòsit la analogía completa que existeix entre la cerámica en ella recullida y la que’s descubrí en lo Dólmen de Romayá [sic] de la Selva, enterraments propis de una mateixa época”.⁴²⁴

En la monografia sobre Serinyà, que fou guardonada l’any 1894 en el *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona* amb el premi del *Excmo. Sr. Conde de Serra y Sant Iscle, Marqués de Robert, Senador del Reino*,⁴²⁵ en tractar sobre el Neolític es tornarà a referir a la visita realitzada a Romanyà,⁴²⁶ fent també de passada una breu referència al menhir de Vallvanera.⁴²⁷ Si en l’article dedicat a la visita havia deixat clar que no volia interferir en la tasca de la comissió inspectora (per exemple, no va donar les mides que havia pres del monument), pocs mesos després va fer una descripció detallada del dolmen, senyal inequívoca que els comissionats no havien realitzat la seva tasca i que potser aquest article d’Alsius és el treball científic que havien de fer. La descripció, molt més precisa que la de Casas, ens permet copsar quin era l’estat del dolmen l’estiu de 1894:

⁴²² Alsius, 1894a, p.2.

⁴²³ Alsius, 1894b i Alsius, 1894c.

⁴²⁴ Alsius, 1894c, p.97.

⁴²⁵ Alsius, 1895.

⁴²⁶ Alsius, 1895, p.157-158.

⁴²⁷ Alsius, 1895, apèndix I.

*“Sin poder calificarlo de intacto, conservabase aun en perfecto estado para apreciar algo más que sus detalles y por fortuna en su cámara se hallaba aún depositado rico yacimiento prehistórico, sin disputa coetáneo de las construcciones megalíticas. La cámara sepulcral mide 4'33 x 1'40 metros de superficie, por cerca de 1'50 metros de alto. A ella se penetraba mediante un largo corredor de 0'86 metros de ancho y 3'57 metros de longitud, pero su techo era algo más bajo que el de la cámara, mediando entre ésta y aquel una baja puerta adintelada, que probablemente se cerraría con una losa. El techo del corredor ha desaparecido y el de la cámara estaba formado por dos losas, ambas de iguales dimensiones. Alrededor del dólmen se colocó, y aún se conserva en la mayor parte, un gran círculo de piedras ó pequeñas losas formando un bonito cromlew [sic] , faltándole tan sólo un menhir para que pueda recomendarle como á prototipo de esta clase de construcciones: sin que por esto disminuya en lo más mínimo su gran importancia, ya que bastaría a dársela el depósito arqueológico que en el suelo de la cámara estaba sepultado”.*⁴²⁸

Finalment, cal assenyalar que en la descripció acurada de les peces que Pere Cama havia extret del dolmen, que Alsius qualificà aquí de sumptuós sarcòfag megalític, va afegir-hi alguns detalls que no havia donat en els seus articles anteriors:

*“(..) dos piezas cuadradas en pizarra amarillenta, de un decímetro de lado aproximadamente, pulimentadas por ambas caras, cuyo destino es difícil de presumir o unes restes de fruits de la forma de avellanas”.*⁴²⁹

7.7. Les excavacions de mossèn Joan Rabasseda i Parera

El caliu arqueològic que hi hagué l'any 1894 a Romanyà fou intens: la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina i les excavacions dels germans Cama, els articles d'Agustí Casas, la visita dels catalanistes gironins, els articles de Salvador Albert i Pere Alsius són la prova més diàfana d'aquesta afirmació. Hem vist que el rector de Romanyà també participava en les visites

⁴²⁸ Alsius, 1895, p.158.

⁴²⁹ Alsius, 1895, p.158.

que feien els erudits forasters. Més endavant en trobarem dos exemples.⁴³⁰ Probablement, també havia acompanyat els germans Cama en les seves excavacions.

No hi ha dubte que mossèn Joan Rabasseda i Parera (Aiguaviva, 1863-Romanyà de la Selva, 1920) fou un personatge polifacètic, molt arrelat a les Gavarres, on regí la parròquia de Romanyà durant vint -i- nou anys i sis mesos, tal i com consta en la làpida de la seva tomba en el cementiri de Romanyà. Havia estat ordenat sacerdot l'any 1888⁴³¹ i morí a Romanyà -santament, segons consta en l'epitafi de la seva tomba- el 4 de gener de 1920, per la qual cosa suposem que va arribar a Romanyà entre els anys 1890 i 1891.⁴³² Rabasseda devia ser un home amb un fort caràcter, com ho palesa una heroica intervenció en l'extinció d'un incendi forestal a Solius l'any 1897,⁴³³ l'encesa polèmica que va mantenir l'any 1910 amb l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro pel trasllat del cementiri de Romanyà⁴³⁴ o les gestions, sense èxit, per dur el telèfon a la vall d'Aro el maig de 1916.⁴³⁵ En el *Diario de Gerona* es publicà una breu nota necrològica d'aquest interessant personatge:

*“Después de penosa enfermedad ha fallecido santamente en Romañá de la Selva el virtuoso párroco de aquella población Rdo. D.Juan Rabasseda. El finado durante su larga misión pastoral en aquella localidad se había captado el respeto y la estimación de todos sus feligreses. Su muerte ha causado general sentimiento. Descanse en paz el virtuoso sacerdote y reciba su familia nuestro más sentido pésame”.*⁴³⁶

⁴³⁰ Camós, 1917 i Gelabert, 1919.

⁴³¹ *Butlletí Eclesiàstic*, Bisbat de Girona, 1913, p.60.

⁴³² Camós, 1917, p. 84, constatà que Mossèn Rabasseda portava vint- i- sis anys a Romanyà, la qual cosa situaria també la seva arribada entre 1890 i 1891.

⁴³³ *La Lealtad*, 164, 17-7-1897.

⁴³⁴ Bussot, 1997.

⁴³⁵ Barreda, 2007, p.84.

⁴³⁶ *Diario de Gerona*, 13-1-1920, p.3.

Aquest ambient arqueològic degué influir en l'erudit capellà, atès que va realitzar, almenys, una excavació a les darreries de l'estiu de 1894, tal i com ho testimoniava una notícia apareguda a *Lo Geronés* i al *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*:

“S’han descobert en lo terme de Romanyá de la Selva, dos monuments megalítichs. S’han practicat escavacions en un d’ells no habenthi trobat altra cosa que ossos y terra cremada; en l’altre se feran les escavacions aquesta setmana dirigint-les l’il·lustrat y entussiasta ecónomo d’aquell poble”.⁴³⁷

A banda d’aquesta notícia, no tenim cap més referència sobre les troballes de mossèn Rabasseda en ambdós jaciments, tot i que la breu nota no deixa clar que el rector hagués excavat el primer dels monuments. Segurament, aquests jaciments eren dues de les quatre cistes mencionades per l’arqueòleg, naturalista i professor de l’Institut de Girona, Manuel Cazorro Ruiz (1865-1935) en la seva obra publicada l’any 1912.⁴³⁸ No obstant això, quan Cazorro visità Romanyà mossèn Rabasseda encara regia la parròquia i l’hagués pogut informar sobre les dades obtingudes, circumstància que Cazorro no esmentà en la seva obra.

A mitjan dels anys cinquanta del segle passat, Lluís Esteva, guiat per l’hisendat de Romanyà Josep Maria Almeda i Ferrer, explorà novament la cista 2 de Cazorro -coneguda actualment com la Cista del Bosc d’en Roquet-⁴³⁹ i va constatar que havia estat excavada de mala manera:

⁴³⁷ *Lo Geronés*, 8-9-1894, p.2; *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*, 39, octubre de 1894, p. 75.

⁴³⁸ Cazorro, 1912, p.71-72. Probablement, aquestes cistes també les explorà Maties Pallarés l’any 1919, com veurem en el capítol 9. Sobre Cazorro, vegeu els treballs de Vallvé, 2002; Pascual, 1976 i les recents síntesis de Cortadella, 2009c i Cortadella, 2011.

⁴³⁹ Tarrús i altres, 1990, p.112-114. La família Almeda, propietaris de terrenys a Romanyà i residents a Cassà de la Selva. D’aquesta nissaga, cal destacar l’eminent jurista

*“Cuando llegamos a él su aspecto era lamentable. Su excavador no se preocupó más que de quitar la tierra interior, en busca de hallazgos. Después abandonó el monumento a su suerte, dejándolo indefenso a las inclemencias del tiempo y de los hombres. Es lamentable este proceder, porque, si interesantes son las piezas, no lo son menos los propios monumentos. Y los arqueólogos que nos precedieron en su estudio entendemos que debieran haberlo considerado así.”*⁴⁴⁰

Josep Maria Almeda, va trametre a Lluís Esteva una carta molt interessant, en la qual li proporcionava també dades sobre un notable jaciment romà prop de la Font de Panedes, al qual ens referirem més endavant, i li indicà com retrobar la cista del Bosc d'en Roquet:

*“Vaig anar a Romanyá y en auto vaig anar á Roquet per retrobar el dolmen; y en efecte; es á sobre mateix de una curva que fa la carretera nova que ara s'ha fet y que fa com una plassa que se veu blanquejar desde Romanyá. Allá mateix en direcció á las Gabarras o La Bisbal pujant bosch amunt seguint un crestall de rocas de cuarç ó pedra foguera, anant amunt uns 60 passos, fa una petita planicia y allá el trobará. Hi ha senyals de que fou remanat, dins hi ha un piló de terra al costat cosa de mitj tamborell”.*⁴⁴¹

Esteva va observar en una fotografia publicada per Cazorro que la cista estava gairebé igual i va deduir que s'hauria excavat abans de 1912. Ignorava qui ho havia fet i amb quins resultats, però suposava que degueren ser negatius o poc importants, igualment que els obtinguts en altres cistes de la zona.⁴⁴² Queda clar en la carta d'Almeda que ell no en sabia res. La nostra hipòtesi és que aquest fou un dels dos jaciments excavats l'any 1894.

Joaquim Almeda i Roig (1843-1915), catedràtic de Dret Romà, que fou degà del Col·legi d'Advocats de Barcelona, del qual es conserva un monument funerari a la plaça de Romanyà.

⁴⁴⁰ Esteva, 1957, p.209-210.

⁴⁴¹ Vegeu-la íntegrament al capítol 14, carta 21.

⁴⁴² Cazorro, 1912, làmina XXXII; Esteva, 1957, p.210.

Pel que fa a l'altra cista excavada aquell any, podria ser la cista 1 de Cazurro o cista de la Carretera de Calonge, que Lluís Esteva també comprovà que havia estat excavada i no va poder esbrinar qui ho havia fet;⁴⁴³ o bé la cista 3, propera al Suro del Rei, que Cazurro assenyala que havia estat oberta des de feia temps i que *“al vaciarle no se halló nada”*.⁴⁴⁴ Lluís Esteva va poder constatar que aquesta cista també havia estat excavada diverses vegades.⁴⁴⁵

De ben segur que en una o diverses d'aquestes excavacions va participar-hi mossèn Rabasseda. Encara uns anys després de la mort de l'erudit mossèn, Lluís Barceló i Bou, amb motiu de l'obertura de la carretera que comunicava Llagostera amb Calonge, atribuïa un origen romà al camí i ho lligava amb una troballa que havia fet mossèn Rabasseda:

“Aquesta via de Romanyà, molt variada en alguns indrets, ha estat de tots temps força utilitzada pels homes, ja que tenim entès que els romans hi feien passar un ramal per anar de Caldes a Llafranc i a Empúries, i podria molt bé ésser una fita miliària, com ens indicà Mossén Rabassedes, una pedra que hi ha vora el vell camí seguint el cim de la carena”.⁴⁴⁶

7.8. El ressò del descobriment de la Cova d'en Daina

La tasca divulgativa d'Agustí Casas va ultrapassar l'àmbit de les comarques gironines. En els anys immediatament posteriors al descobriment, la Cova d'en Daina desvetllà l'interès dels socis del Centre Excursionista de Catalunya, que visitaren Romanyà i els seus encontorns dues vegades: la

⁴⁴³ Esteva, 1952b; Esteva, 1957, p.210.

⁴⁴⁴ Cazurro, 1912, p.71-72.

⁴⁴⁵ Esteva, 1978a, p.61.

⁴⁴⁶ Barceló i Bou, 1930, p.305-306. D'aquest possible mil·liari en trobarem més referències en una altra excursió (Camós, 1917). Vegeu el capítol 9, apartat 6.

primera fou una excursió oficial del centre l'estiu de 1896⁴⁴⁷ i la segona, en un viatge més ampli del soci Cristòfol Fragonal i Massana el setembre de 1898.⁴⁴⁸

El 28 i 29 de juny de 1896, un nodrit grup d'excursionistes barcelonins (Maspons i Labrós, Comas Solà, Carsi, Vidiella, Bosch, J i P. Millet i Massó Torrents) van realitzar una excursió oficial a Sant Feliu de Guíxols i Tossa. Partiren en tren de Barcelona cap a Girona i després agafaren el "ferro-carril econòmic" cap a Sant Feliu. A l'estació de Quart, s'hi afegí el soci delegat a Sant Feliu de Guíxols, Rafael Patxot i a l'estació de Bell-lloc, els altres dos socis delegats a la ciutat, Agustí Casas i Sebastià Andreu, que foren amb Patxot els amfitrions dels excursionistes durant la seva estada a la comarca. Des d'aquesta estació, com era habitual, pujaren cap a Romanyà on visitaren, entre d'altres coses, la Cova d'en Daina, "un monument megalítich qu'és tal volta'l més important qu'à Catalunya existeix".

En aquesta crònica, que no està signada, es mencionava que Agustí Casas fou qui primer va donar a conèixer el monument i que, posteriorment, va ser visitat pels socis del Centre Catalanista de Girona. La crònica no s'estén en detalls de caire arqueològic perquè el Centre Excursionista de Catalunya tenia la intenció de publicar un estudi del monument en algun altre número del seu butlletí. El fet que es considerava la Cova d'en Daina com el megàlit més important de Catalunya de ben segur que justificava un treball de caire científic.

El periple per les Gavarres continuà cap al menhir de Vallvanera i va finalitzar a la vall d'Aro, on els esperava Joan Sitjar, el "poeta i entusiasta catalanista". Des de Castell d'Aro, partiren amb tren cap a Sant Feliu on a la tarda visitaren el monestir de Sant Feliu i quedaren sorpresos per la Porta Ferrada, que qualificaren com a "una de les joyes més primitives y més importants qu'ha deixat l'art romànic en la nostra terra". L'endemà partiren amb bot cap a

⁴⁴⁷ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 21, abril-juny de 1896, p.140-141.

⁴⁴⁸ Fragonal, 1900, p.23-27.

Tossa on visitaren la Vila Vella. Casas i Andreu retornaren amb la barca a Sant Feliu i la resta emprengué el camí de tornada cap a Barcelona.

Els excursionistes també havien visitat l'observatori Patxot al Passeig de Sant Feliu de Guíxols, que el cronista qualificà com una "mostra patent de ciencia y de bon gust, que fa veure la força de l'iniciativa particular en una terra en la qu'hem de desconfiar de l'oficial". És a dir, que en el camp de la ciència experimental tampoc hi havia un suport institucional públic en aquesta època, el mateix que succeïa en l'àmbit de l'arqueologia. Un dels excursionistes, l'astrònom Josep Comas i Solà (1868-1937), escriví en el número següent del Butlletí un bell article on manifestava amb claredat que un dels principals objectius d'aquesta excursió era la visita a l'observatori de Rafael Patxot.⁴⁴⁹ Així mateix, l'eminent científic publicà un article més breu a *La Vanguardia*, que fou reproduït també per *La Lealtad*.⁴⁵⁰ No ens ha d'estranyar, per tant, que la crònica d'aquesta excursió no contingui cap referència arqueològica significativa.

Un altre membre destacat del Centre Excursionista de Catalunya, el metge Cristòfol Fraginalls i Massana, va realitzar una interessant excursió a Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols el setembre de 1898, amb diverses sortides per la vall d'Aro. Fraginalls, nascut a Sant Feliu de Guíxols, es llicencià en medicina a Barcelona l'any 1881, ciutat on residí habitualment. En l'àmbit de la medicina s'especialitzà en oftalmologia i fou impulsor i redactor del *Boletín de la Clínica Oftalmológica del Hospital de Santa Cruz*.⁴⁵¹ Estigué estretament vinculat al Centre Excursionista de Catalunya -del qual fou vocal ⁴⁵² i el primer president de la Secció fotogràfica l'any 1904-,⁴⁵³ a

⁴⁴⁹ Comas, 1896.

⁴⁵⁰ Dins de la secció *Notas científicas*. Vegeu, *La Vanguardia*, 10-7-1896, p.4, reproduït a *La Lealtad*, 112, 18-7-1896, p.5.

⁴⁵¹ Hervàs i Calbet, 1997, p. 165-166 i nota 3.

⁴⁵² Així hi consta, per exemple, a la Junta Directiva de l'any 1899 (*Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 48, gener de 1899, p.18).

⁴⁵³ Aicart, 2006a, p.50, nota 152, recollint una informació oral.

l'Ateneu Barcelonès -on consta que fou bibliotecari en la Junta Directiva en el bienni 1903-1904-⁴⁵⁴ i a la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, des d'on defensà la llengua catalana l'any 1902.⁴⁵⁵ A més a més, era un muntanyenc molt experimentat que l'any 1895 havia ascendit al Canigó i el juliol de 1896 va fer el cim de l'Aneto, en una ascensió autènticament èpica.⁴⁵⁶ No abandonà, però, la relació amb la seva ciutat natal com ho mostra el fet que participés amb vint- i- cinc pessetes en la subscripció de fons adreçada als guixolencs residents a Barcelona per a la construcció del ferrocarril⁴⁵⁷ o la presència del seu nom i cognoms en una làpida com a benefactor de l'hospital.⁴⁵⁸

Fraginals va llegir el seu treball en el local del Centre Excursionista de Catalunya la primavera de 1899 i va mostrar un gran nombre de fotografies als assistents, que omplien a vessar el local del centre, “per medi de projeccions lluminoses”.⁴⁵⁹ A la crònica, s'esmenta que era un “treball ben escrit, ple d'observació i sentiment de la naturalesa”.

Una de les sortides que va fer Fraginals des de Sant Feliu fou a Romanyà de la Selva. Després de fer la preceptiva pujada des de Bell-lloc, fou rebut a la casa pairal dels germans Pere i Josep Cama, amb els quals tenia una bona

⁴⁵⁴ Informació extreta de la pàgina web www.ateneubcn.org

⁴⁵⁵ Informació extreta de la pàgina web www.sebap.com (*Documents sobre l'ensenyament del catecisme en llengua catalana (1902)*).

⁴⁵⁶ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 51, abril de 1899, p.102-104. L'ascensió a l'Aneto, contada en diversos butlletins, ens dona un exemple de les condicions extremes amb què es feien aquestes excursions fa més de cent anys.

⁴⁵⁷ *El Noticiero*, 30-6-1892; De Blas, 1978, p. 83.

⁴⁵⁸ Borrell, 2005, p.127.

⁴⁵⁹ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 51, abril de 1899, p.112. Possiblement, alguna d'aquestes fotografies són les que conserva l'Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya.

amistat.⁴⁶⁰ Des de la perspectiva de l'arqueologia, el treball de Friginals aporta dades molt interessants sobre la troballa de restes romanes a l'entorn de l'església de Sant Martí, que considerava "un bon exemplar romànich molt senzill; tal volta del segle XII". De fet, Agustí Casas ja havia intuït quatre anys abans l'existència d'un hàbitat romà en aquest lloc sobre el qual Friginals proporcionà noves dades:

"Fa poch temps que obrint els fonaments pera fer una paret, y, segons tinch entés, aprop de l'iglesia, se descobriren esquelets d'èpoques molt llunyanes, fragments de vidre y de ceràmica, monedes romanes y empuritanes y un troç de moralla romana que mostren que l'espai que avuy ocupa'l poble fou habitat pels romans y altres pobles qual origen y historia no s'han posat encara prou en clar".⁴⁶¹

De la troballa de monedes emporitanes i de les seves paraules finals, deduïm que probablement es referia a restes ibèriques. Recordem que també Salvador Albert havia anotat en el seu article l'existència de monedes ibèriques en la Col·lecció Cama.

Però l'objectiu principal de la visita de Friginals a Romanyà era la Cova d'en Daina, visita que realitzà en companyia de Pere Cama. Friginals va assenyalar que el dolmen fou descobert l'any 1894 i "que donà a conèixer per primera volta nostre il·lustrat delegat a Sant Feliu n'Agustí Casas".⁴⁶² Després de passar pel Suro de la Murtra -que també descriví amb detall-⁴⁶³ arribà al

⁴⁶⁰ Friginals, 1900, p.23-24. El mateix treball també es publicà en forma d'articles en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 63, abril de 1900, p.97-112; 64, maig de 1900, p. 121-136 i 65, juny de 1900, p.145-153.

⁴⁶¹ Friginals, 1900, p.23.

⁴⁶² Friginals, 1900, p.24.

⁴⁶³ Friginals, 1900, p.25. A l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya també es conserven les fotografies publicades del Suro de la Murtra i de l'església de Sant Martí de Romanyà.

megàlit, del qual va fer una descripció més exhaustiva que les anteriors de Casas o d'Alsius:

“Dit monument avuy està desfet en part; emperò ab lo que en queda n'hi ha prou y de sobres pera refer-lo tal com era quan fou construït. Està format per una serie de lloses planes, de superficie més o menys regular, clavades a terra, immediates l'una a l'altra y disposades de manera que formen cercol. Dit cercol, que mideix dèu metres y quaranta centímetres de diàmetre, no és tancat completament, donchs hi falta un segment de prop d'un metre y mig.

D'aquest espay arrenquen dos rengles de pedres (cinch en un costat y quatre en l'altre) paraleles, formant un corredor de 1'10 metres d'ample que va a parar a una mena de cambra quadrada situada en el centre del cercle, formada per quatre lloses per cada costat y tancada per altres dos a l'extrem. Aquesta cambra té 1'67 metres d'ample y està tapada per dos grosses llambordes que forma'l sostre (una de dites pedres mideix 2'65 de llargada per 1'35 d'ample, l'altre és més petiteta, doncs té una llargada de 1'55 per 1 metre d'ample). La pedra que completava'l sostre està en terra y és mig partida. Es probable que'l corredor que posa en comunicació la cambra ab l'obertura del cercle fos també cobert per les pedres que's troben escampades per terra, constituint una mena de galeria coberta”.⁴⁶⁴

Fraginals suposava, encertadament, que el dolmen havia estat cobert de terra però sobretot cal remarcar que realitzà la primera restitució amb afany arqueològic del jaciment, una “projecció esquemàtica suposant a l'espectador a 14 metres sobre'l terror”.⁴⁶⁵ Segons Agustí Casas, era la representació gràfica més clara del dolmen i va ser “feta per en Gallissà”.⁴⁶⁶ Possiblement, aquesta restitució l'hàgim d'atribuir a l'arquitecte barceloní Antoni Maria Gallissà i Soqué (1861-1903), que també era un membre actiu del Centre

⁴⁶⁴ Fraginals, 1900, p.25 i 27.

⁴⁶⁵ Fraginals, 1900, p.26.

⁴⁶⁶ Capítol 14, carta 22.

Excursionista de Catalunya.⁴⁶⁷ Ho deixem com a hipòtesi atès que no podem aportar cap prova documental.

Cristòfol Fraginals no va publicar cap fotografia del dolmen però n'hi ha dues a l'Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, de les quals es desconeix l'autor, que probablement s'han de datar a finals del segle XIX.⁴⁶⁸ La descripció abans reproduïda, la comparació amb la fotografia de Narcís Teixidor⁴⁶⁹ i les dades que va proporcionar Eduardo González Hurtebise de l'estat del dolmen l'any 1903,⁴⁷⁰ concorden bastant amb aquestes dues imatges.

Fruginals retornà cap a Sant Feliu passant pel menhir de Vallvanera però abans degué veure les peces trobades per Pere Cama a la Cova d'en Daina, atès que les descriví amb detall. La seva descripció coincideix bastant amb les anteriors de Casas i d' Alsius:

“Entre la terra de dintre la cambra s'han trobat òssos calcinats, fragments de terrissa grollera, mal cuïta y plena de grans de sorra uns, y altres de terra ben cuïta y ab línies paraleles creuant-se formant gra d'ordi; puntes de fletxa de sílex molt perfectes y ab petites dents de serra en les ales de la fletxa, algun gra de gargantilles d'òs, un troç informe d'aram, un fragment de sílex negrench molt ben pulit y presentant en els costats de sa llargada un tall perfectament definit y treballat y algun altre objecte. Se tracta donchs d'un túmulus”.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 99, abril de 1903, p.112-114.

⁴⁶⁸ Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, diapositives 6013 i 6016.

⁴⁶⁹ Vegeu-ne una reproducció a Aicart, 2006a, p. 33, figura 7.

⁴⁷⁰ González Hurtebise, 1905a, p.11.

⁴⁷¹ Fruginals, 1900, p.27. A l'Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya hi ha una fotografia dels objectes del dolmen (núm.6006), sense data ni autoria. No sabem si podria ser de Fruginals.

Malgrat que no sigui una conseqüència directa de l'article de Casas sinó de la seva amistat amb Pere Cama, no podem cloure aquest capítol sense fer una referència més àmplia a l'excursió que Eduardo González Hurtebise va realitzar a Romanyà de la Selva el 22 de novembre de 1903-⁴⁷² a la qual ja ens hem referit breument, atès que va proporcionar noves dades per al coneixement arqueològic de la vall, com la primera notícia del Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro. Pere Cama li havia ofert a l'arxiver madrileny continuar l'excavació de la Cova d'en Daina:

*“el día que pueda yo volver a aquellos agrestes lugares, pues en su opinión, por tanteos realizados, falta por explorar una profundidad de cerca de dos metros en el dolmen y 175, en la galería cubierta que le precede, operación que ha de verificarse con grandes precauciones para impedir el derrumbamiento de las piedras y que ante este temor no se ha atrevido a acometer él solo”.*⁴⁷³

No hi ha dubte que Pere Cama i, probablement el seu germà Josep, havia seguit furgant en el jaciment després de l'any 1894. Les peces les havia trobat en la part central del dolmen, és a dir, en la cambra, però també havia fet excavacions a l'entorn amb resultats negatius.⁴⁷⁴ Així mateix, com ja hem esmentat, Pere Cama va descobrir el Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro, situat ben a prop del camí que comunicava Bell-lloc amb Romanyà. Hurtebise el donà a conèixer com a un forn romà i va ser el primer en descriure'l:

*“El **Forn del Vidre** u Horno del Vidrio, lo es efectivamente y corresponde a la época romana.*

Su descripción se hace hoy muy difícil, y lo será mientras no se descubra por completo desbrozándolo y descargándolo de las tierras que casi lo ocultan. No obstante se ve un vasto espacio circular cerrado con muros de piedra y argamasa y en el declive del terreno la boca del horno. Practicando excavaciones en la parte baja salió una gran cantidad de carbón.

⁴⁷² González Hurtebise, 1905a, p.11-12 i 17-18.

⁴⁷³ González Hurtebise, 1905a, p.11.

⁴⁷⁴ González Hurtebise, 1905a, p.12.

En las inmediaciones y sobre todo a la orilla del camino recogimos para el Museo Municipal de Sant Feliu, donde se encuentran muchos trozos de ampollas de vidrio, algunas con filetes de color incrustados en la masa amarillenta general; otros con glóbulos de vidrio opaco de colores, etc., y gran cantidad de residuos de la fusión de vidrios coloreados.

El señor Cama ha regalado al Museo, entre otros fragmentos, uno muy importante: el cuello doble, es decir, con dos cañones gemelos, de una vasija para perfumes. El vidrio de ella es transparente y bellamente irisado”.⁴⁷⁵

L'acolliment i la generositat amb els visitants i excursionistes per part dels germans Cama, tenia conseqüències positives per als estudis arqueològics, com hem pogut comprovar al llarg del capítol, però també altres de negatives, tal i com lamentava Hurtebise, tot i que pogué documentar algunes monedes ibèriques i romanes amb certa precisió:

“Muchas han sido las monedas recogidas, pero por desgracia el señor Cama ha donado bastantes a los excursionistas y amigos que le han visitado en diversos tiempos, y, lo que es peor, no conserva nota de ellas. El 22 de noviembre de 1903, fecha de mi excursión, me mostró varias monedas, por él encontradas en diversos lugares del término, que son las siguientes: un llerda (Lérida) ibérico, ejemplar flor de cuño, con preciosa pátina verde, y dicho está que es de cobre; un as de Ampurias, pero de plata con leyenda griega que regaló al señor don Manuel Cazorro, catedrático de Historia Natural del Instituto de Gerona; varias, igualmente de cobre, una de ellas de Marco Aurelio, de mediano módulo y al R/ dos figuras dándose la mano; otra votiva, etc.

Ha encontrado el señor Cama algunas monedas de las Edades Media y Moderna”.

476

⁴⁷⁵ González Hurtebise, 1905a, p. 17-18. Les peces d'Ilerda i la d'Empúries amb llegenda grega les havia trobat Josep Cama, tal i com hem assenyalat.

⁴⁷⁶ González Hurtebise, 1905a, p.17.

En aquesta excursió, Hurtebise va comprovar que en terrenys del senyor Ribas de Bell-lloc- és a dir, del mas Ribas-, enmig del boscam, hi havia molts trossos de tègula romana, rajols i fragments de cornisa, que indicaven l'existència en aquest lloc d'una “*casa romana*”,⁴⁷⁷ el primer indici de la propera vil·la romana de Bell-lloc d'Aro.

Quan els alumnes de l'escola de Llagostera visitaren Romanyà el 8 de febrer de 1923, el Sr. Cama ja no els obsequià amb una moneda sinó amb un gat salvatge (“gat vaire”) que havia caçat amb una trampa.⁴⁷⁸ No sabem si és indici d'un canvi de mentalitat vers la protecció del patrimoni cultural per part del propietari i/o de l'evolució de la institucionalització de l'arqueologia.

Cap dels arqueòlegs que treballaran a la vall d'Aro en les dècades següents van finalitzar l'estudi de la Cova d'en Daina, tot i la difusió del monument en diverses publicacions d'arqueologia, ni del Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro. No serà fins a principis dels cinquanta del segle XX que retornarà amb força l'interès per l'excavació d'aquests dos jaciments, com veurem en el darrer capítol de la tesi. Aquests treballs, en el cas de la Cova d'en Daina culminaran amb la seva excavació i restauració definitiva a partir del gener de 1956. Pel que fa a l'entorn de l'església de Bell-lloc d'Aro i de Romanyà, encara avui la recerca no està acabada.

⁴⁷⁷ González Hurtebise, 1905a, p.18.

⁴⁷⁸ *Joventut*, 4, Llagostera, febrer de 1923, p.3.

8. La transició cap a l'arqueologia institucional: de les darreries del segle XIX a 1915

8.1. Introducció

Hem comentat en el capítol 2 que hi ha un consens general en considerar la dècada dels anys deu del segle XX com els anys de consolidació de l'arqueologia institucional, reflectida en el cas català en la creació de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907. També hem comprovat, però, l'existència de veus molt crítiques en aquest període vers les institucions arqueològiques espanyoles, com la d'Agustí Casas.

A la vall d'Aro, copsem que la institucionalització de l'arqueologia comença de manera embrionària, amb Agustí Casas com a punta de llança de l'Institut d'Estudis Catalans. En el darrer apartat del capítol anterior, ja hem fet referència a la feina com a arqueòleg que realitzà l'arxiver de Sant Feliu de Guíxols, Eduardo González Hurtebise, en el poc temps que sovintejà aquesta contrada. En efecte, Hurtebise compaginà la seva tasca a Sant Feliu de Guíxols amb la d'arxiver de la Delegació d'Hisenda a Tarragona i, poc després, amb la de director de la Biblioteca Provincial tarragonina, entre la segona meitat de l'any 1901 i el 4 de juliol de 1904. Abans, havia estat arxiver a l'Arxiu d'Hisenda de Girona, des de l'1 de juliol de 1899, on fou destinat després de guanyar les oposicions. Entre el 4 de juliol i el 17 de setembre de 1904 vingué a Sant Feliu a continuar la feina d'ordenació de l'Arxiu Municipal i després fou destinat a Osca.⁴⁷⁹ El seu gran treball, en el qual no entrarem en detall en no ser l'objecte d'aquesta tesi, fou l'excavació del poblat ibèric dels Guíxols entre els mesos de novembre i desembre de 1903. Les circumstàncies d'aquesta campanya ja les vam estudiar fa més de dues dècades.⁴⁸⁰ Probablement, si Hurtebise hagués continuat a Sant Feliu de Guíxols la recerca arqueològica a la comarca hagués pres un nou impuls, ja

⁴⁷⁹ Esteva, 1987b, p.137-149.

⁴⁸⁰ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p.55-60.

que li van quedar força tasques pendents, com veurem en l'apartat 6. Amb tot, va deixar escrites tres obres d'una extraordinària rellevància.⁴⁸¹

En aquest període, continuarà l'interès dels erudits per tres dels grans jaciments de la vall: el dolmen de la Cova d'en Daina, de la qual ja hem avançat algunes dades en el capítol anterior; el poblat ibèric de la Plana Basarda i la vil·la romana de Pla de Palol. Així mateix, es donaran a conèixer noves troballes de la mà d'Agustí Casas i de Manuel Cazorro.

8.2. Les noves descobertes arqueològiques a la vil·la romana de Pla de Palol

L'any 1898 es van fer obres d'ampliació del camí que unia Sant Feliu de Guíxols amb Palamós que passà a ser carretera.⁴⁸² Aquests treballs, com passa avui dia amb l'obra pública, van posar al descobert importants restes arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge, amb la descoberta de l'extraordinari dipòsit de bronzes, del qual donà la primera notícia Joaquim Botet i Sisó:

“En lo terme de Calonge, prop del barri marítim anomenat Sant Antoni, al traure terres d'un camp pera construir un terraplè de la nova carretera de Palamós á San Felíu de Guíxols, s'ha fet un trobo d'objectes d'aram i de bronze, pertanyents ab probabilitat á la época romana”.⁴⁸³

Així mateix, les obres d'eixamplament d'aquesta carretera van posar al descobert noves estructures i materials arqueològics a la vil·la romana de Pla de Palol. De les troballes efectuades en aquell moment, Botet i Sisó també en

⁴⁸¹ González Hurtebise 1905a, 1905b i 1905c.

⁴⁸² Nolla (editor), 2002, p. 22.

⁴⁸³ Botet i Sisó, 1898, p.1

féu una breu ressenya anys més tard,⁴⁸⁴ a partir d'una visita que hi realitzà uns mesos després d'haver-se dut a terme les noves descobertes. Sobre el terreny, Botet va constatar el següent:

“ (...) al construir-se la carretera de Sant Felíu a Palamors, que passa tocant a dita cala, a uns 500 metres al N. de Fanals, hi aparegueren restes de construccions, dues lamparetes romanes, una d'elles ab un gerret en relleu per adorno, abundancia de teules planes, algunes senceres, petits daus de pedra o pasta procedents evidentment d'un mosàych, y en un marge bastant alt que separa la platja de la terra de conrèu, hi quedava, quan visitarem lo lloch algùn temps després ab lo senyor Agustí Cases de Sant Feliu y altres amichs, la impressió de grans gerres (*doliums?*) que allí hi havia hagut enterrades. També s'hi trobaren monedes, en força mal estat de conservació, quasi totes romanes del temps del Baix Imperi, les que tinguerem ocasió de veure. Axò es tot lo que sabèm del territori que forma avuy lo districte municipal de Castell d'Aro en la Etat antiga”.

8.2.1. El treball d'Agustí Casas i Vinyas

En la nostra recerca, hem pogut documentar que el primer estudi sobre les dues llànties trobades a Pla de Palol l'any 1898, esmentades per Botet i Sisó en el paràgraf anterior, va fer-lo Agustí Casas entre la tardor de 1898 i mitjans de 1899, atès que el donà a conèixer a Joaquim Botet i Sisó en una carta que li envià el 4 de juliol de 1899, en resposta a una d'anterior de Botet del 25 d'octubre de 1898.⁴⁸⁵ En aquesta carta, Agustí Casas li proporcionava una descripció molt detallada i amb un llenguatge precís de les dues peces- que l'historiador gironí segurament no havia tingut oportunitat de veure- i incidia en aspectes tan importants per determinar la procedència dels objectes com les característiques de l'argila o de la decoració:

⁴⁸⁴ Botet i Sisó, 1911, p.607.

⁴⁸⁵ Biblioteca de Catalunya. Barcelona, Secció Manuscrits. Epistolari Joaquim Botet i Sisó (1873-1915), ms. 1880, carta 10-11; Aicart, 2006b, p.31.

“St. Feliu de Guixols 4 Juliol de 1899

Sr. Dn. Joaquim Botet y Sisó.

Gerona.

Molt Senyor meu y amich: en temps degut vaig rebre sas amables ratllas de 25 Octubre darrer.

Havent tingut ocasió de veurer y examinar las 2 lámparas trovas en los terrenos que visitárem vora la platja d’Aro, l’estiu passat, li dono nota á continuació de lo que son per si podían interessarli:

I- Alsada m. 0,03. Diametre en sa major amplada m. 0,07. Argila bastant grollera y poch dura: se ratlla ab l’ungla ab molta facilitat. No té cap marca visible ni la menor motllura ni adorno: es del tipo lo mes senzill. Es ben sencera; la seva nansa es una verdadera anella de palmatori.

II- Alsada máxima m. 0,03. Diametre en sa major amplada m. 0,075. Argila una mica més dura de millor fabricació ó millor cuyta que la anterior. Lo dibuix de sa base no aparenta esser cap marca, á menys que servís de tal la branca, ab fruit en lo cap, que de manera bastant sumaria hi está representada. La superficie superior está bastant més trevallada: dintre bordura qu’imita un fullatje y qu’adopta una direcció no paralela al perímetre de dita superficie, s’hi dibuixa en relleu una ánfora de forma una mica convencional y en los espays compresos entre’l coll y las nansas hi ha dos forats dels destinats al tiratje. La nansa de la lámpara es un senzill apendix triangular sense formar anella. Lo bech está trencat.

Dispensi ma poca trassa y disposi de son affm.amich y servidor.

Agustí Casas“

La carta suara reproduïda portava inclosos els dibuixos de les peces.⁴⁸⁶ Les dues llànties formen part avui del fons del Museu d’Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols.⁴⁸⁷ Gràcies a la descripció d’Agustí Casas, identifiquem la llàntia sense decoració com l’altra llàntia que va assenyalar Botet i Sisó en

⁴⁸⁶ Vegeu-ne la reproducció a Aicart, 2006b, p.30, figura 3.

⁴⁸⁷ Museu d’Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols, número d’inventari 289, sigles PP 53 i PP 54.

el seu treball. Anteriorment, havíem publicat,⁴⁸⁸ erròniament, que la segona llàntia que esmentava Botet tenia el disc decorat amb el relleu d'un genet.

En el cas de la llàntia decorada, el dibuix d'Agustí Casas ens permet constatar l'estat en què es va trobar atès que fou restaurada posteriorment. Aquest estudi és un altre testimoni primerenc de la relació científica entre Casas i Joaquim Botet i Sisó, amb qui va col·laborar en anys posteriors, sobretot arran de la publicació del volum sobre la província de Girona de la *Geografia General de Catalunya*⁴⁸⁹ en què Casas li va proporcionar dades inèdites sobre Sant Feliu de Guíxols i la vall d'Aro, com veurem en l'apartat 5 d'aquest capítol. En canvi, ens sobta que Botet no inclogués més dades sobre aquestes llànties en el seu documentat treball, tot i que va assenyalar que una de les peces anava decorada amb un gerret en relleu, indicatiu clar que havia llegit detingudament les dades que li envià Agustí Casas.

L'arqueòleg Ramon Járrega Domínguez va estudiar la llàntia decorada amb el gerret⁴⁹⁰ i la datava entre la segona meitat del segle IV i la primera meitat del segle V, essent el primer exemplar amb aquesta decoració que constata a Catalunya.

Aquestes llànties també les esmentà Eduardo González Hurtebise qui assenyala que la vídua de Cruañas havia dipositat dues lampadetes romanes procedents de Pla de Palol en l'incipient Museu Municipal⁴⁹¹ i les definí com "*dos hermosas lámparas romanas monolychnis, de la viuda de Cruañas*".⁴⁹² No tenim dades sobre les circumstàncies exactes de descoberta de les dues

⁴⁸⁸ Nolla (editor), 2002, p.23.

⁴⁸⁹ Botet i Sisó, 1911.

⁴⁹⁰ Járrega, 2001, p. 37-48.

⁴⁹¹ González Hurtebise, 1905a, p. 20 i 1905 c, p.40, nota 58.

⁴⁹² González Hurtebise, 1905c, p. 21.

lampadetes però és probable que algun membre de la família Cruañas de Fenals d'Aro les trobés durant les obres d'ampliació del camí.

No hi ha dubte que en els darrers anys del segle XIX i el primer quart del segle XX es feren troballes molt notables a la vil·la de Pla de Palol. La primera font que ens ho confirma són els treballs de González Hurtebise, que recollí les notícies de Pella i Forgas, tornà a descriure la Senya dels Moros que considerà també una talaia per damunt del port natural, i, molt especialment, proporcionà noves i precises dades de troballes aparegudes amb posterioritat al treball del savi begurenc. Això ho féu a partir de les seves visites al lloc, d'una campanya de recerca arqueològica -que no li va donar cap fruit- i d'informacions recollides entre la gent de la contrada.⁴⁹³ D'entre les aportacions d'Hurtebise al coneixement de la vil·la romana de Pla de Palol, cal destacar-ne les següents:

-Menciona l'existència d'un camí o *actus* empedrat que es va poder observar en fer-se la carretera nova. A la banda sud-oest del jaciment, entre el mas Artigas i un barranc i una balsa, assenyala que en plantar ceps van aparèixer sepulcres bastits amb tègula a doble vessant, notícia que li va proporcionar el propietari dels terrenys, però que no va poder comprovar *in situ*:

*“No pude conseguir se me dijera el número de ellos, tal vez por no recordarlo el propietario. Decía éste que la forma de ellos era la de nichos, y en presencia de la enorme teja romana (de unos 3 palmos de longitud) perfectamente íntegro que conserva, pude deducir mejor que de sus explicaciones que se trata de sepulturas recubiertas de tejas a doble vertiente, con ímbex en la arista. Dentro de ellas había restos humanos que por desgracia no se guardaron”.*⁴⁹⁴

Podem intuir, gràcies al seu relat, l'existència d'una zona cementirial en un moment indeterminat del Baix Imperi en aquest sector, possiblement proper a la riera de Can Carbonet, a la banda de ponent del jaciment.

⁴⁹³ González Hurtebise, 1905a, p. 19-20; Nolla (editor), 2002, p.22-23.

⁴⁹⁴ González Hurtebise, 1905a, p.20.

-Esmenta dues llumeneres propietat de la vídua Cruañas i dipositades al Museu de Sant Feliu, que són les que estudià Agustí Casas, tot i que Hurtebise desconeixia l'estudi que n'havia fet el savi guixolenc.

- Va fer una relació prou detallada de les monedes de les quals tenia notícia, bàsicament les trobades per Joan Planas i Rius, antic colon o treballador de la finca, i de les que posseïa el senyor Barraquer de Sant Feliu de Guíxols, procedents del farmacèutic Hermenegildo Vila, de les quals Hurtebise tenia més dubtes sobre la seva procedència però que segons els indicis de què disposava venien de Pla de Palol. En definitiva, un conjunt prou significatiu d'almenys tretze monedes que abasten des d'un as d'Empúries de plata amb un brau al revers passant per monedes de l'Alt Imperi, essent la més moderna una de l'emperador Magnenci (350-353). D'aquest conjunt monetari, descriu amb detall un exemplar de l'emperador Constantí (306-337), amb l'anvers compost del cap de l'emperador llorejat i la llegenda circular CONSTANTINUS AVG i el revers amb llegenda BEATA TRANQUILITAS i una ara votiva amb la inscripció VOTIS XX.⁴⁹⁵

Hurtebise, en parlar sobre aquestes monedes, recollí notícies sobre la troballa de tresorsets- un tema estretament vinculat a l'arqueologia des dels orígens de la disciplina- i deixà constància que el tràfic d'antiguitats era una realitat tangible. No són gaires els testimonis escrits que trobem sobre un tema tan delicat en la història de l'arqueologia, amb nom i cognoms de l'espoliador:

“No faltan gentes que con malicia o sin ella aseguran que el propietario halló en punto algo distante de allí [es referia a la zona dels enterraments] dos orzas o jarras enterradas bajo un árbol, llenas de monedas de oro o plata, y hasta que cinco ingleses intentaron sin conseguirlo, comprarle la hacienda con la intención de practicar excavaciones.

*Sean o no ciertas las hablillas aludidas, el caso es que en el término de **Fanals** han aparecido monedas más de una vez. Muchas de ellas han caído en las torpes manos*

⁴⁹⁵ Esteva i Vilaret, 1987,p.108-112; Nolla (editor), 2002, p.22.

*de anticuaris mercachifles, alguna tiene el señor Barraquer, de San Feliu, y las más han sido depositadas, por invitación mía, en el Museo Municipal de San Feliu de Guíxols. (...) Las del señor Barraquer, marcadas con una B., necesitan una aclaración. Fuéronle donadas por el farmacéutico, ya difunto, don Hermenegildo Vilay Saglietti, que tanto mal hizo a la historia de la Comarca dedicándose al tráfico de antigüedades, y empeñándose en probar la existencia de **Cypsela**, ora en **Fanals**, ora en San Feliu, en la próxima playa de **San Pol**. Debido a esto es por lo que dudamos si serán dichas monedas o no de su Cypsela de Fanals, aunque así lo creemos más bien por referencias del señor Barraquer”.*⁴⁹⁶

Hurtebise ho diu amb claredat: Hermenegildo Vila i Saglietti (1850-1902) era un traficant d'antiguitats que es dedicà a espoliar la comarca, encobert en la suposada recerca de la mítica ciutat de Cypsela. És a dir, Vila donava una cobertura pseudocientífica a una activitat delictiva. I a més a més, assenyala que també excavà a Sant Pol, segurament en el jaciment de la Finca Alzina, a ponent de la badia, on s'havien documentat restes de paviments i d'un mosaic en fer-se una tanca perimetral,⁴⁹⁷ que Hurtebise no va poder veure perquè ja havien estat destruïts quan redactà els seus treballs.⁴⁹⁸ No oblidem que uns anys més tard, l'arqueòleg alemany Adolf Schulten buscarà a l'Empordà la mítica ciutat de Cypsela amb un interès indubtablement científic,⁴⁹⁹ com veurem en el capítol 9.

A més a més de farmacèutic, Hermenegildo Vila fou un personatge polifacètic, molt vinculat al món cultural de la ciutat de Sant Feliu, on fundà i dirigí el setmanari *El Eco Guixolense* el setembre de 1878.⁵⁰⁰ Milità en les files del regionalisme, publicà diversos estudis sobre el conreu del suro i la seva

⁴⁹⁶ González Hurtebise, 1905a, p. 20.

⁴⁹⁷ González Hurtebise, 1905a, p.20.

⁴⁹⁸ González Hurtebise, 1905b, p.218. Sobre les seves recerques a la badia de Sant Pol, vegeu Nolla, Aicart i Esteva, 1990, p.37-39 i Aicart, 2000, p.20-23.

⁴⁹⁹ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.116-117, nota 110.

⁵⁰⁰ Esteva i Esteva, 1980, p. 59-61.

problemàtica⁵⁰¹ i, fins i tot, una obra teatral l'any 1902, amb el títol “Y Catalunya (Mot Final)”.⁵⁰²

L'interès que tenia Vila per trobar la Cypsela es remuntava a la seva joventut. L'any 1878, publicà dos articles sobre el passat de Sant Feliu de Guíxols, en un dels quals assenyalava que Cypsela podria haver estat en qualsevol lloc de la costa empordanesa.⁵⁰³ En el mateix article, es referí a l'origen romà de la vila guixolenca que havia defensat el frare, historiador i falsificador Joan Gaspar Roig i Jalpí (1624-1691) identificant-la com a Gesòria, amb unes paraules que palesen el seu interès per l'arqueologia i uns coneixements molt notables sobre història antiga:

*“Además las dos medallas romanas que se encontraron en tiempo del Padre Roig y Gelpí en las inmediaciones de la poblacion y los vestigios de construcciones romanas que este historiador dicen existen en el pueblo, son razones suficientes para confirmar su criterio histórico. Nosotros no podemos admitir esta opinion por falta de pruebas ¿Dónde está una piedra tan sólo que nos indique fijamente una construccion romana? Y las medallas se preguntará luego, ¿no son una prueba? No señor: siendo monedas de circulacion general en aquel tiempo nada prueba su encuentro y mucho menos habiendo sido halladas en despoblado. ¿Y la palabra Gesoris y los gesorienses de Plinio? Este dato historico aun es menos veraz y menos convincente si se atiende á la aclaracion que el sabio Hübner hace de la palabra gesorienses diciendo que es una equivocacion de códice y de editor. No es, segun Hübner, gesorienses el nombre que escribió Plinio sino Yesonienses, hijos de Yesona (hoy Guisona, provincia de Lérida). Admitida la enmienda que hace este ilustrado autor se queda el aserto del Padre Roig careciendo completamente de verdad”.*⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Vila, 2003, p.16.

⁵⁰² Vila, 2003, p.16-18. A la Biblioteca Nacional de Catalunya s'hi conserva una obra manuscrita d'Ermengol Vila Saglietti, sense data, amb el títol *Catalunya. Al distinguido compositor Juan Carreras Dagas. La Juventud Católica de Bañolas* (Biblioteca de Catalunya, ms.6291, document digitalitzat).

⁵⁰³ Vila, 1878, p.1-2.

⁵⁰⁴ Vila, 1878, p.1.

Pel que fa al col·leccionista, Hurtebise es refereix, sens dubte, a Josep M. Barraquer i de Puig, personatge que esmenta en una altra de les seves obres com a posseïdor d'un arxiu particular que contenia un lligall de papers curiosos i històrics de Sant Feliu.⁵⁰⁵ En el seu "museu", sabem que no hi faltaven peces de Pla de Palol, entre elles "*dos frasquitos de los que se llamaban antes lacrimatorios de barro*"⁵⁰⁶ ni possiblement d'Empúries, tal i com es pot constatar en una fotografia conservada a l'Arxiu Mas de l'Institut Amatller d'Art Hispànic de Barcelona.⁵⁰⁷ La família Barraquer, instal·lada probablement a Sant Cristina d'Aro a mitjan del segle XVII i, posteriorment, a Sant Feliu, en una casa senyorial de la Plaça del Mercat on hi havia la col·lecció familiar, estava emparentada amb la del síndic barceloní Rafael de Casanova i Comes (1660-1743), l'heroi català del 1714. El fons familiar d'ambdues branques, Casanova i Barraquer, va ser dipositat fa poc temps a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Dins del fons, hi consta un apartat de correspondència i documentació de Josep M. Barraquer i de Puig.⁵⁰⁸

Un altre antiquari i col·leccionista d'aquest període, fou el senyor Guasch, un mestre sabater nascut a Torredembarra que tenia una botiga al carrer de la Pilota de Sant Feliu de Guíxols, actual carrer Joan Goula, que fomentà l'afició a les antiguitats i tingué un lucratiu negoci, segons sabem per un testimoni indirecte:

"Segons sembla eren la seva flaca les coses d'excavació i les monedes, si bé és segur que no deixava escapar cap objecte quan éll creia que els que li eren oferts

⁵⁰⁵ González Hurtebise, 1905c, p.37, nota 9.

⁵⁰⁶ González Hurtebise, 1905a, p.20.

⁵⁰⁷ Fotografia 11845-C, datada l'any 1915 (probable data d'ingrés a l'Arxiu), en què apareix un ungüentari. Hurtebise dubtava que les monedes que tenia Barraquer fossin de Pla de Palol. No ens hauria d'estranyar que fos un dels ungüentaris de Pla de Palol que esmentava Hurtebise. És una recerca pendent.

⁵⁰⁸ Pérez, 2010, p. 25. Hem fet la consulta per correu electrònic a l'Arxiu Nacional de Catalunya, que ha estat resposta amb data 27 de desembre per 2012 per la senyora Mireia Bo, per trobar dades sobre la relació de Vila amb Barraquer. Resta pendent d'anàlisi la seva correspondència, atès que no està classificada per corresponsals.

mereixien algun interès; el mateix adquiria un plat, que un pot, una xicra o una rajola; uns rosaris o un vano, etz.(...)

Molts se'n reien d'aquesta dèria i es preguntaven si aquella gent que pensava constantment en la recerca de coses velles no patia del cap; en cambi, d'altres que asseguraven no tenir pa a l'ull, atribuïen al mestre sabater la possessió de molts mil duros, afirmant que éll sabia molt bé el que tenia entre mans. El que hi ha de cert és que l'antiquari es passava moltes estones contemplan extassiat i amb certa cobdícia el fruit de les seves troballes que cada día augmentaven en qualitat i en quantitat".⁵⁰⁹

Aquest Guasch devia ser el Pablo Guasch de Sant Feliu de Guíxols que l'any 1913 va proposar al president de la Diputació de Barcelona que li adquirís la seva col·lecció d'objectes arqueològics. La Junta de Museus de Barcelona, va acordar que abans de prendre cap decisió al respecte, calia "*adquirir los posibles indicios, por parte de persona competente, acerca la importancia de dicha colección*".⁵¹⁰

Així mateix, hi ha constància que l'any 1916 s'havia reproduït la major part de la col·lecció d'antiguitats de Pau Guasch de Sant Feliu de Guíxols, que contenia "exemplars molt curiosos i de grossa estima", de la qual també es publicà una fotografia d'una peça de ceràmica.⁵¹¹ Per tant, deduïm que la Junta de Museus no degué acceptar l'oferiment.

No hi ha dubte que l'existència d'espoliadors va lligada a la dels col·leccionistes. La frontera entre el col·leccionisme i l'arqueologia i entre allò públic i allò privat era molt tènue durant el segle XIX i principis del segle XX.

⁵⁰⁹ Soler Cazeaux, 1950. Joan Soler Cazeaux (1895-1964), fou un comerciant d'art i antiguitats, amb botiga a Barcelona i vinculat als Amics dels Museus de la ciutat comtal (Bussot, 2011, p.406). Per tant, creiem que és una font ben informada en aquest tema.

⁵¹⁰ *Acta de la sessió de la Junta de Museus de Barcelona de 24-05-1913*, ANC1-715-480, imatge 11 (consulta feta l'11 de desembre de 2012 per mitjà del cercador d'arxius en línia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya).

⁵¹¹ *Vell i Nou*, 18, Barcelona, 1-2-1916, p.12 i 15. En un lloc esmenta el nom de Pau Guasch i en l'altre Jaume Guasch. Probablement es tractava d'una nissaga familiar d'antiquaris i col·leccionistes.

La pràctica d'excavacions per part de privats amb l'objectiu d'augmentar les col·leccions pròpies no era un fet rar i, fins i tot, no estava mal vist en els ambients erudits.⁵¹² Certament, tant Vila com Barraquer eren personatges cultes. Una evidència més que col·leccionisme, espoli i mercat d'antiguitats eren activitats vinculades a finals del segle XIX i fins als anys trenta del segle XX, com hem comentat en el capítol 5.

El primer quart del segle XX fou prolífic en descobertes a la vil·la de Pla de Palol. Miquel Oliva Prat, durant els anys cinquanta i seixanta del segle XX, recollí notícies entre la gent de la contrada i anotà que l'any 1914 es van trobar diverses restes de *tegulae* i *imbrex* i una llàntia en el lloc on hi ha actualment l'Hotel Costa Brava. Així mateix, Oliva recollí la informació del vilatà Gerard Albertí Vilar, que va viure i treballar en el mas Artigas entre els anys 1906 i 1919.⁵¹³ Entre d'altres records sobre troballes arqueològiques, hi ha els que transcrivim que ratifiquen les paraules d'Hurtebise sobre el comerç d'antiguitats que hi hagué en aquest període:

*“En el margen del campo o talud que formaba el campo con la playa Artigas ò Rovira, al cultivarlo y proceder a formar bancadas para facilitar el cultivo hallaron en todo el tiempo indicado monedas de diversos tamaños y algunas de bastante espesor (ases?), dice fueron como un centenar y vendieron por dos veces a un chamalillero que pasaba vendiendo relojes y bisuteria (por 60 ctms.), no parece hallaran ninguna de oro ò de plata, y si todas de cobre o bronce”.*⁵¹⁴

Hurtebise, però, no defallí en la tasca pedagògica i ho recordà en la memòria publicada l'any 1905:

“San Feliu de Guixols tiene el nucleo de un Museo; si este se acrecienta, si al mismo van viniendo cuantos objetos se descubran en lo sucesivo, en lugar de pasar á

⁵¹² Buscató, 2011, p.309-314, on s'exposa un exemple clar a Empúries a mitjan segle XIX.

⁵¹³ Nolla (editor), 2002, p. 25-26.

⁵¹⁴ MAC-Girona, notes de Miquel Oliva Prat.

manos de usurarios mercachifles de antigüedades, San Feliu de Guixols tendrá historia".⁵¹⁵

8.3. La Plana Basarda, novament centre d'interès arqueològic

Des de les darreries de la dècada del setanta del segle XIX, període que hem tractat en el capítol 3, fins al tombant del segle XX no es produí cap aportació significativa al coneixement científic de la Plana Basarda. Josep Pella i Forgas es limità a recollir i difondre alguns fragments de les aportacions de Martorell i de Sanpere⁵¹⁶ i es preocupà per la discussió sobre l'origen humà o natural de les pedres oscil·lants com Pedralta o en la delimitació del territori dels indigets, però no aportà cap dada arqueològica nova sobre la Plana Basarda. Pere Bosch Gimpera publicà l'any 1919⁵¹⁷ una referència sobre la Plana Basarda extreta del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* de l'any 1895, segurament errònia, atès que no l'hem trobada en les pàgines que cita ni en tots els números d'aquest butlletí de l'any esmentat.

Malgrat que no disposem de més notícies en aquest període, la Plana Basarda no perdé l'atractiu per als amants de l'excursionisme i de l'arqueologia. El setembre de 1898, Cristòfol Fraginalls i Massana, en la seva excursió a Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols -de la qual hem parlat en el apartat 8 del capítol anterior de la seva visita a la Cova d'en Daina- dedicà una jornada a visitar Pedralta i la Plana Basarda.

Fraginalls realitzà una descripció força minuciosa de l'estat del jaciment ibèric⁵¹⁸ i donà dades inèdites, com l'existència d'una peça monolítica en

⁵¹⁵ González Hurtebise, 1905c, p.21.

⁵¹⁶ Pella i Forgas, 1883, p. 27-30, 70 i 213.

⁵¹⁷ Bosch Gimpera, 1919, p.268, nota 3.

⁵¹⁸ Fraginalls, 1900, p.30-34. Del seu treball, cal assenyalar també que féu una descripció notable del monestir de Sant Feliu de Guíxols, amb interessants fotografies i un dibuix a escala de la Porta Ferrada, i de l'Ardenya, on documentà *in situ* un important incendi forestal.

forma d'abeurador, avui desapareguda, o de murs que podrien correspondre a les cases del poblat:

“El lloch és verament feréstech, molt emboscat y voltat de serrats atapaits de bosch. Aquest turó té una alçada d'uns 20 o 25 metres y sols és accessible per dos costats, donchs lo restant forma singlera. Entrant a la plana pel camí que ve de la masia y capella de Sant Baldiri se troba a un costat del camí un troç de pedra en forma de cubo, rebaixat d'una cara com els abeuradors de bestiar y un munt de pedres d'una mateixa grandaria (carreus de 10 a 15 centímetres de costat) que semblen restos d'una paret o d'altra construcció enrunada. En l'altre costat s'hi troba una entalladura oberta en la roca viva que forma una paret natural, molt ben feta, de forma rectangular, semblant a un hipogeu y quals dimensions són: amplada 1'80 metres; fondaria, 1'45, y alçada 1'67. El sol d'aquesta cavitat és ple de terra, y entremig vaig trobar alguns troços de ceràmica. Les parets són llises, y en algun tros es veuen senyals d'haver sigut lliscada ab calç. Pujant a la part superior de la plana, qual sol és de pegmatita granulosa, es troben unes 30 sitges obertes també en la roca viva tant acostades que quasi se toquen, y a més n'hi ha d'altres disposades en dugues linies rectes y paraleles de vuit sitges cada una. La forma d'aquestes cavitats és molt semblant a les d'Olièrdola, sols que aquestes són quadrangulars del fons. La boca és rodona, y la roca és rebaixada pera posar-hi una tapadora. Entre les sitges hi ha un forat que sembla fet a posta pera encaixar-hi un parpal o forcó pera aguantar una teulada.

Escampats per la brolla, que és molt espessa, vaig trobar molts troços de terraça, com bocins de teula y troços d'àmfores. Algunes són de terraça grollera, mal cuita y plena de sorra; altres són semblants a la ceràmica empuritana. Els Srs. Martorell y Peña y Botet y Sisó en trobaren de semblants en llur visita a l'esmentat lloch.

Crech que pels voltants hi ha alguna altra sitja plena de pedres y coberta per l'herbam. També en diferents punts de Solius es troben vestigis (Plana del vidre, prop de la Plana Basarda, y diferents coves artificials que demostren que desde'ls temps primitius aquesta regió fou habitada”.⁵¹⁹

Molt probablement, la família Friginals tenia propietats a l'Ardenya (vegeu capítol 14, carta 22).

⁵¹⁹ Friginals, 1900, p.30-32.

Cristòfol Friginals també recollí que la tradició popular assenyalava l'existència en aquesta contrada “d'una gran ciutat anomenada Tuheda, nom d'un dels barris de Sant Feliu de Guíxols”, en la mateixa línia de les informacions que havia recollit anteriorment Sanpere i Miquel.

La minuciosa descripció de Friginals despertà l'interès de González Hurtebise, qui en la seva curta estada en aquest territori també visità la Plana Basarda. Hurtebise va recollir les opinions dels autors anteriors, constatà dades de gran interès, com l'existència de sitges que es comunicaven entre elles, provà l'existència d'una cisterna -de la qual Martorell i Peña ja havia sentit a parlar però no va veure-⁵²⁰ i fou el primer arqueòleg que deixà constància d'haver excavat al jaciment:

*“Entrando en **Plana Basarda** por el camino que viene de la ermita de S. Baldiri, se encuentran a un lado y a otro de la entrada del área arqueológica restos de un muro o pared arruinada. (...) Lo más notable que examiné en aquellos parajes fueron las excavaciones abiertas verticalmente en la roca que por su arte parecen hermanas gemelas de la **Tuna**, siquiera ésta siga dirección horizontal. No dudo en afirmar que unas y otras son producto de las mismas gentes. En mi ligera excursión solo ví 12; sin embargo el señor Friginals que tan minuciosamente las ha estudiado ha llegado a contar unas 30, tan próximas que casi se tocan (Tan cierto es esto que bajando a una de ellas advertí que cerca del fondo la pared presentaba un orificio de rotura que ponía en comunicación con la inmediata) (...) La boca de ellas, com la de la **Tuna**, es perfectamente redonda y la roca fue allí rebajada para adoptar una tapadera. Entre los silos hay un orificio como para encajar un poste a fin de sostener un tejadillo.*

Casi todas están llenas de piedras sueltas; en otras estas piedras ocupan parte del fondo, y algunas hay ocupadas con tierra que además las cubre. Una de éstas elegí para practicar la excavación. Desgraciadamente fue trabajo perdido; solo recogimos varios fragmentos de cerámica, pero insignificantes y apenas pude utilizar un trozo de brocal con el arranque del asa de un ánfora de factura romana. Todos los arqueólogos consideran estos silos como depósitos para guardar granos.

⁵²⁰ Martorell, 1879, p. 95, esmentà que “en el punto en que acaba la meseta para continuar elevándose la montaña hay al parecer algunas albercas completamente cegadas por la tierra y las matas”.

Más arriba existe un vastísimo espacio cuadrangular que parece bastante profundo. No puede reconocerse porque en su interior han crecido corpulentos árboles y selvática maleza que hacen temer poner un pie en falso. Este espacio creo está también labrado en la roca viva; los del país le denominan 'La Cisterna'.

*A la entrada de **Plana Basarda** se encuentran: una piedra prismática de base cuadrangular, rebajada en su cara superior en forma que recuerda los pilones o abrevaderos para las caballerías. Frente a este extraño monumento hay una entalladura vertical abierta en la roca viva, que allí forma una pared natural. Sus dimensiones son: ancho, 1'80 m.; profundidad, 1'45; altura, 1'67. El suelo de este hueco está lleno de tierra mezclada con fragmentos de cerámica romana. He aquí otro monumento sin atribución determinada.”⁵²¹*

Per primera vegada, trobem documentada la cisterna del poblat i l'existència de ceràmica romana *in situ* en l'espai obert en la roca que hi ha a l'entrada del jaciment. Pel que fa als materials arqueològics, Hurtebise, igual com féu al jaciment dels Guíxols,⁵²² establí una classificació prou acurada:

*“Los Barros encontrados en **Plana Basarda** son de tres especies: negruzcos, mal cocidos y de arcilla impura; romanos, amarillentos; y barnizados de negro brillante, italo-griegos; habiendo recogido y depositado en el Museo Municipal, de Sant Feliu, el fondo de una vasija en que aparecen como tres manos estampadas, signo del alfarero. Algunos trozos permiten asegurar que fueron de ánforas y páteras.”⁵²³*

Com a Pla de Palol, Hurtebise també lamentava l'espoli que havia sofert el jaciment, un espoli que dissortadament esdevindria crònic:⁵²⁴

⁵²¹ González Hurtebise, 1905a, p.16-17.

⁵²² Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p. 58-59.

⁵²³ González Hurtebise, 1905a, p.17.

⁵²⁴ Aicart, 1990, p.6-7.

*“También se refiere que en Plana Basarda se han encontrado tesoros; la eterna leyenda, unida en todos los sitios en que el arqueólogo podría estudiar si manos codiciosas e ignorantes no los hubieran profanado”.*⁵²⁵

Així mateix, Hurtebise constatà que l'origen del jaciment era molt antic, ja que s'hi havien descobert eines de pedra polida, tot i que estava d'acord que en època romana encara seguia habitat. També documentà el camí antic d'accés a la Plana Basarda i el relacionà amb una antiga via que el filòleg i epigrafista Emil Hübner suposava que unia les Gàl·lies amb Cartago Nova.⁵²⁶ Però hi ha una aportació d'Hurtebise que serà clau en els estudis posteriors: qualificà el jaciment com una necròpolis, tot i que inicialment considerava, com els autors que el precediren en l'estudi de la Plana Basarda, que les sitges havien servit com a dipòsits d'emmagatzematge. Segurament l'excavació del jaciment dels Guíxols, que considerà una necròpolis d'incineració, el portà a assenyalar que la Plana Basarda també era una necròpolis:

“Las tumbas guixolenses son colectivas, esto es, verdaderos panteones, destinados tal vez á una familia con sus deudos y sirvientes. La forma de gran olla, abierta á pico en la roca, se repite en Olérdula y en la Plana Basarda, cerca de Solius.

Hay en Olérdula sepulcros en forma de ataud que sirvieron para inhumar, pero otros, muy semejantes á los nuestros, hay cercanos que Martorell y Peña y Botet, consideran silos para granos, y yo creo son también fosas, destinadas, com las de la Necrópolis del Fortín, á recibir el sagrado depósito de cadáveres carbonizados.

⁵²⁵ González Hurtebise, 1905a, p.16.

⁵²⁶ González Hurtebise, 1905a, p.14. Tesi defensada per Hübner en la seva obra *La Arqueología en España* de l'any 1888, guanyadora del prestigiós Premi Martorell (Renero i Ayarzagüena, 2009, p.335). Hurtebise també farà referència al camí conegut popularment com a “camí romà”. Creiem que és la via medieval que es construí el 1406 entre Sant Feliu i Tossa que ell mateix documentà (González Hurtebise, 1905a, p.76).

*En Plana Basarda, donde se ha recogido bastante cerámica y hasta un torso de piedra basta, muy toscamente labrado, hay también huecos abiertos en la roca, que se han calificado de silo y acaso sean sepulturas".*⁵²⁷

Del 16 de juny de 1905 al 9 de juliol de 1921, Hurtebise treballà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, institució que dirigí des de finals de 1911.⁵²⁸ El 23 de febrer de 1907 dissertà a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona sobre les muralles de Sant Feliu de Guíxols i en la introducció mencionà que les úniques defenses militars d'època romana existents a la comarca eren el *castrum* de Plana Basarda i la torre de Fenals,⁵²⁹ és a dir, la Senya dels Moros de la vil·la de Pla de Palol.

Les referències sobre la Plana Basarda continuaran en els anys posteriors a la publicació dels treballs d'Eduardo González Hurtebise. Per exemple, l'any 1906, l'arqueòleg i crític d'art Josep Pijoan i Soteras (1879-1963),⁵³⁰ en l'estudi del poblat ibèric de Puig Castellar a Santa Coloma de Gramenet, parlarà de "*la inquietante acrópolis de Plana-Basarda*".⁵³¹ També Joaquim Botet i Sisó s'hi referirà novament, com veurem en el proper apartat.

8.4. Les noves aportacions d'Agustí Casas a l'arqueologia de la vall d'Aro

Agustí Casas, després de l'excursió amb Botet i un grup d'amics a Pla de Palol de l'estiu de 1898, seguí participant, segurament de manera discontinua, en la recerca arqueològica de camp a la vall d'Aro. La política, els negocis, els viatges i d'altres temes històrics i arqueològics, ocupaven també el seu temps, com hem comprovat en el capítol 6. A més a més dels estudis que publicà en

⁵²⁷ González Hurtebise, 1905c, p.22.

⁵²⁸ Esteva, 1987b, p.150-151.

⁵²⁹ *Diario de Gerona*, 28-2-1907, p. 5.

⁵³⁰ Sobre aquest personatge notabilíssim i força oblidat, vegeu-ne una semblança recent a Pijoan i Maragall, 2011, p. 236-239.

⁵³¹ Pijoan, 1906, p.484.

aquest període, sabem que l'any 1903 havia donat notícia de la troballa d'una destrala de pedra pels voltants de la masia de Sant Baldiri a l'Ardenya. El redactor ho relacionava amb la Plana Basarda:

“(…) es un dato interessant pels aficionats á n'aquets estudis puig sembla indicar la existencia en aquells paratjes d'algún grupo de població primitiva, acabantho de corroborar els importants vestigis existents á Plana Basarda propera á dit lloch.”⁵³²

L'any 1953, Lluís Esteva esmentà l'existència de tres destrals de pedra trobades a la Plana Basarda que havien estat al Mas Dalmau de Solius i una altra, de la mateixa procedència, que havia estat propietat de Lluís Casas.⁵³³ Lluís Casas era el germà d'Agustí i aquesta destrala també l'examinà Hurtebise.⁵³⁴ Un altre exemple d'aquesta relació cordial, que ja hem comentat en el capítol 6, amb motiu de la carta que escriví Casas a Hurtebise l'11 de febrer de 1903.⁵³⁵

En el mateix capítol 6, hem comentat que Agustí Casas es posà al servei de l'Institut d'Estudis Catalans des dels seus inicis per mitjà d'una carta que va escriure el 16 de desembre de 1909 a Josep Puig i Cadafalch, president de l'Institut d'Estudis Catalans i que fou publicada parcialment en forma d'article en el segon número de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*.⁵³⁶ Segurament Josep Puig i Cadafalch i Josep Pijoan, redactors de la crònica d'aquesta secció,⁵³⁷ van posar-li el títol “Monuments megalítichs de la regió de S.Feliu de Guixols”, seleccionaren dos fragments de la carta que van introduir en

⁵³² *Llevor*, 20-9-1903, p.3. La notícia no està signada però la redacció de Casas és inconfusible.

⁵³³ Esteva, 1953b.

⁵³⁴ González Hurtebise, 1905a, p.12.

⁵³⁵ González Hurtebise, 1905a, p.22 i capítol 14, carta 16.

⁵³⁶ Casas, 1909. Vegeu-la íntegrament al capítol 14, carta 17. Recordem que Puig i Cadafalch tenia relació, si més no professional, amb la família Casas, ja que l'any 1898 havia projectat el magnífic panteó familiar que encara avui es conserva en el cementiri de Sant Feliu de Guíxols.

⁵³⁷ Balcells i Pujol, 2002, p.54, nota 245.

l'article com a notes a peu de pàgina i van treure aquesta part de la carta de Casas, ratllada amb llapis en la carta original, que es referia a la Plana Basarda, la cova de la Tuna de Solius i als jaciments de Romanyà:

“Ja que la ocasió ho aporta, recordaré aquí la Plana Basarda, de la qual se son ja ocupats els Senyors Martorell, Sampere, Botet y Pella; potser no fora aventurat cercar en les excavacions d'aquella roca un origen prehistòric que confirmarien tal volta els fragments ceràmics allà prou abundosos, molts dels quals son al menys indígenes, encare que barrejats ab altres probablement romans y fins positivament ab algun tros de tégula.

Propera a la Plana Basarda, cal esmentar finalment la petita cova, excavada en una paret natural de granet, de la qual s'ocupa també el Sr. Pella.

Exceptuant el túmulus de Romanyà, explorat per el seu propietari, ja en 1894, no tinch noticia de cap troballa de sílex o altre objecte efectuada en els altres quatre monuments”.

Casas s'acomiadava del president desitjant la prosperitat de l'Institut i declarant-se servidor seu. La publicació de bona part del seu treball -les diferències entre la part de la carta publicada i l'article imprès són bàsicament ortogràfiques- encetava una nova línia de col·laboració dels erudits locals que l'Institut d'Estudis Catalans volia potenciar, tal i com s'esmentava en l'entradeta de l'article, que de la mateixa manera que les anotacions a mà que hi ha a la carta, hem de suposar que són de Puig i Cadafalch o de Pijoan:

“Publiquem agraits la nota del Sr. Casas per veure si estimula a altres col·laboradors [sic] de fora a fer semblants comunicacions de llurs comarques”.

El Ple de l'Institut d'Estudis Catalans donà fe de la carta d'Agustí Casas en la sessió del 27 de desembre de 1909. En l'acta hi consta que en la carta es donaven a conèixer dos menhirs inèdits.⁵³⁸

L'article de Casas tractava sobre cinc jaciments: quatre de les Gavarres i un de l'Ardenya, el menhir del Terme Gros. Respecte a aquest menhir, els editors

⁵³⁸ Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, *Actes del Ple*, 27-12-1909, p.2.

van suprimir aquestes paraules de Casas que figuren en la carta original a Puig i Cadafalch:

“Aixís que'n tingui ocasió me procuraré y enviaré les dimensions y la fotografia qu'are no posseheixo”.

No tenim constància que hagués enviat cap altra carta amb la fotografia esmentada, que sí va trametre a Joaquim Botet i Sisó”.⁵³⁹

El treball publicat als Annals de l'Institut d'Estudis Catalans s'iniciava amb una breu referència sobre la “Barraca d'en Dayna”, que no aportava cap novetat remarcable, excepte la nota a peu de pàgina amb la bibliografia que Casas coneixia sobre el jaciment. Cal destacar que citava l'article “Un monument megalítich” com publicat en el setmanari *El Noticiero* de Sant Feliu de Guíxols del 16 de juny de 1894, amb la descripció, les mides i un croquis. Aquesta data coincideix amb la de l'article de *La Lealtad*.⁵⁴⁰ Tot i que el mateix Casas va fer aquesta cita en la carta original, no va publicar aquest article en *El Noticiero*. Així mateix, Botet i Sisó, seguint a Casas, cità aquesta publicació.⁵⁴¹ Segurament es tracta d'un lapse de Casas perquè *El Noticiero* es publicà, amb certesa, fins al 26 de maig de 1894.⁵⁴² Sense interrupció, fou substituït per *La Lealtad*.⁵⁴³ Segurament, en l'àmbit popular es mantingué el nom de la primera publicació la qual cosa explicaria el lapse de Casas que va induir a l'error a Botet i Sisó, que no consultà l'original.

Seguidament, va ressenyar el ja conegut menhir de Vallvanera (“La Pedra Aguda”). Els redactors hi incorporaren una segona nota amb bibliografia sobre el monument que contenia un error de transcripció. La nota diu textualment “el citen entre altres, En Sol, Domenech y Montaner, Historia General del Arte ...”,

⁵³⁹ Capítol 14, carta 22. En parlarem en l'apartat 4.3 d'aquest capítol.

⁵⁴⁰ Casas, 1894a.

⁵⁴¹ Botet i Sisó, 1911, p.662.

⁵⁴² Esteva i Esteva, 1980, p.67.

⁵⁴³ Així ho confirma una notícia publicada a *La Lealtad*, 4, 23-6-1894.

mentre a la carta de Casas no hi apareix “En Sol”, sinó que és una “Ll”-abreviatura del nom Lluís referit a l'obra de Lluís Domenènch i Montaner- com es pot comprovar en la transcripció íntegra que hem fet de la carta.⁵⁴⁴ Per tant, aclarim que no existeix cap article d'en Sol sobre el menhir de Vallvanera. Així mateix, en aquesta nota, en reproduir literalment la carta de Casas, es fa referència a una fotografia del menhir de Vallvanera que va enviar i no es va publicar.

Casas assenyalava que el menhir era conegut també com la 'Pedra de les Gojes, per estar enllaçada ab ella una relació llegendària de la qual sols he posat en clar que una bruixa portava aquell còdol al pont de Girona en construcció o el treia d'allà".⁵⁴⁵ Sens dubte, havia llegit la descripció de Pella i Forgas que hem comentat en el capítol 5 i havia escoltat diferents versions de la llegenda que li havien esvaït els dubtes que havia tingut uns mesos abans, com podrem comprovar en l'apartat 4.3.

Els altres dos monuments de les Gavarres que ressenyà en l'article eren inèdits fins aquell moment: un menhir en el camí de Romanyà a Vallvanera, que anys més tard serà conegut com a menhir del Mas de la Font o Pedra Dreta del Mas Bagué⁵⁴⁶ i les Pedres Dretes d'en Lloveras.

8.4.1. El menhir del Mas de la Font o Pedra Dreta del Mas Bagué

Agustí Casas donà a conèixer aquest monòlit i va considerar aleshores que no servia de terme ni tenia cap nom concret. Va fer-ne una breu descripció:

“Es més baix que La Pedra Aguda, més prim y punxagut y de cayres més vius. Mideix 1'60 m. d'alsada sobre'l nivell actual del terror immediat, essent de

⁵⁴⁴ Capítol 14, carta 17.

⁵⁴⁵ Casas, 1909, p.543.

⁵⁴⁶ Esteva, 1958, p.222-223.

1'05 m. el perímetre de la secció horitzontal més grossa y de 0'35 m. l'amplada de la major de ses cares".⁵⁴⁷

En anys posteriors, el menhir fou publicat o citat com a tal en diverses obres de més ampli abast de reconeguts autors.⁵⁴⁸ Mig segle després, Lluís Esteva dubtava que fos un menhir autèntic i sospitava, amb encert, que es tractava d'una pedra de terme.⁵⁴⁹

La única fotografia que il·lustrava l'article de Casas, és a dir, la que adjuntà en la carta enviada a Puig i Cadafalch, pertany a aquest menhir. Va fer-la J. Sabater. Sens dubte es tracta de l'industrial xocolater i fotògraf guixolenc Joan Sabater i Casanovas (1880-1962),⁵⁵⁰ parent d'Agustí Casas.

8.4.2. Les Pedres Dretes d'en Lloveras

Aquest conjunt megalític, probable galeria coberta en forma de U segons els estudis més recents,⁵⁵¹ és, al nostre parer, la descoberta més significativa que Casas va presentar en aquest treball. El jaciment fou retrobat per Lluís Esteva l'any 1953, després d'uns anys en què es pensà que les Pedres Dretes d'en Lloveras i el dolmen del Mas Bousarenys eren el mateix jaciment.⁵⁵² Segons Lluís Esteva, aquesta confusió va ser perquè ni Agustí Casas ni posteriorment Manuel Cazorro, van publicar cap planta ni cap fotografia d'aquest jaciment.⁵⁵³

⁵⁴⁷ Casas, 1909, p.543. Observem que a la carta original (capítol 14, carta 17) utilitzà l'article salat ("Sa Pedra Aguda").

⁵⁴⁸ Botet i Sisó, 1911, p.170 i 660; Cazorro, 1912, p.72 i làm.XXXIII; Bosch Gimpera, 1919, p.126; Rovira i Virgili, 1922, p.387.

⁵⁴⁹ Tarrús i altres, 1990, p.122-123.

⁵⁵⁰ Massanas, 1998, p.100; Bussot, 2002, p.118-120; Bussot, 2011, p.384.

⁵⁵¹ Tarrús i altres, 1990, p.131.

⁵⁵² Esteva, 1953a; Esteva, 1957, p.225; Tarrús i altres, 1990, p.130. En parlarem amb més detall en el capítol 11.

⁵⁵³ Esteva, 1957, p.225.

Certament, en el seu treball Casas només va assenyalar que les restes eren prop del camí de Santa Cristina d'Aro a Malvet i que les pedres que identificà formaven part d' "un monument megalítich avuy molt destruït y que permeten sospitar una construcció semblant a la de Romanyà".⁵⁵⁴

8.4.3. La col·laboració d'Agustí Casas en l'obra de Joaquim Botet i Sisó

Agustí Casas assenyalaria en la carta enviada a Puig i Cadafalch -i en l'article publicat a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans- que donà coneixement de les descobertes inèdites a Joaquim Botet i Sisó per a la "*Geografia General de Catalunya que ara es publica*" i especificava, en el cas de les Pedres Dretes d'en Lloveras, que només Botet tenia coneixement de l'existència d'aquest jaciment.

En efecte, Agustí Casas lliurà un bon gruix de dades sobre l'arqueologia de la vall d'Aro a Joaquim Botet i Sisó per a la seva publicació dins del volum de Girona de la *Geografia General de Catalunya*, que dirigia l'advocat, historiador i polític Francesc Carreras i Candi (1862-1937). Ho sabem gràcies a una carta que envià Casas a Botet i Sisó el 7 de juny de 1909,⁵⁵⁵ en resposta a una de Botet i Sisó del 2 de juny anterior. L'erudit guixolenc es mostrava agraït per la confiança que li tenia l'historiador gironí i li proporcionava un seguit d'informacions- en bona part inèdites i referides a les Gavarres- uns mesos abans d'enviar el seu treball a l'Institut d'Estudis Catalans per a la seva publicació. Hi afegia dades d'interès de caire geogràfic sobre les rieres de Sant Feliu o la de Salenys i la Font Picant de Bell-lloc, de la qual li enviava una anàlisi. També es referia a una moneda que l'interessava a Botet i Sisó, segurament per completar el treball *Les monedes catalanes*, publicat en tres volums entre els anys 1908 i 1911.⁵⁵⁶ En aquesta carta, Casas dubtava si la Pedra Aguda i la Pedra de les Goges eren un o dos menhirs:

⁵⁵⁴ Casas, 1909, p.544.

⁵⁵⁵ Vegeu-la íntegrament en el capítol 14, carta 22.

⁵⁵⁶ Alberch i Quer, 1998, p.147.

“He sentit parlar més d’un cop de la Pedra de les Gojes ab la qual sembla que hi va lligada alguna historia de bruixes y que’s trova en un cim sobre Sta. Cristina en el camí que porta del Mas Mobet a Vallbenera. Crech que deu tractarse d’un altre menhir y’m proposo anarhi aixís que pugui y comunicarli lo corresponent junt ab els datos que no li he pogut donar encare del altre menhir.(...) La Pedra de les Goges, qu’ab seguretat es un menhir, me diuhen qu’es forsa més alta qu’un home; está en la propietat de la Sra. Vda. de Rosés, en el terme municipal de Sta. Cristina”.

Sembla clar que entre el juny i el desembre de 1909, Agustí Casas es va informar i degué comprovar-ho sobre el terreny perquè aquests dubtes ja no es reflectiran en la carta que envià a Puig i Cadafalch i, per tant, en la publicació de l’Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans. Cal assenyalar que el mateix any 1909, es publicà la magna obra de Puig i Cadafalch, Falguera i Goday sobre l’arquitectura romànica catalana, on a banda de la magnífica descripció que feren els autors de la Porta Ferrada del monestir guixolenc,⁵⁵⁷ fan referència a la similitud de la ceràmica trobada a la necròpolis dels Guíxols amb la del dolmen de Romanyà i altres jaciments, basant-se en els treballs d’Hurtebise i Pella i Forgas i sense citar cap dels articles d’Agustí Casas.⁵⁵⁸

Així mateix, Casas va fer referència al menhir del Terme Gros, que feia de fita entre les propietats dels senyors Creixell, Heriz i Fraginalls i esmentava la Plana Basarda, sense dir-ne absolutament res. Finalment, li traslladava a Botet la salutació del seu pare i de la seva família, un exemple més d’una admiració que devia ser mútua, basada en la militància en el catalanisme conservador.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, 1911, p.383-388.

⁵⁵⁸ Puig i Cadafalch, Falguera i Goday, 1911, p.12, on citen les obres de Pella i Forgas (1883) i González Hurtebise (1905c) i cap dels treballs que publicà Casas.

⁵⁵⁹ Vinyas, 1932, p.128, en recordar l’Assemblea de la Unió Catalanista de Terrassa de 1901, es referia a la impressió que li causà Joan Casas i Arxer a Botet i Sisó i a ell mateix: “Sense prèvia indicació de cap mena, vàrem coincidir en Botet i jo, sortint d’una de les reunions, en assenyalar el conjunt de qualitats que feien d’aquell honorable empordanès el nostre futur i gairebé insubstituïble candidat en les primeres eleccions de diputats a Corts”.

En el seu discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona l'any 1908, l'historiador gironí mencionà el treball de Casas, va parlar de la Cova d'en Daina, basant-se en els escrits anteriors del mateix Casas i de Pere Alsius,⁵⁶⁰ i de la classificació de la ceràmica del jaciment dels Guíxols que féu Hurtebise, però no parlà de la de la Plana Basarda.⁵⁶¹

En la seva obra de síntesi sobre la província de Girona, Botet esmentava que el terme de Santa Cristina d'Aro era “un dels més rics de la província en monuments megalítichs”⁵⁶² i es va referir amb una certa extensió a la Cova d'en Daina -aplegant notícies anteriors- i als descobriments d'Agustí Casas publicats a l'Anuari de l'IEC.

No farem una anàlisi exhaustiva d'aquest treball de Botet i Sisó, que no presenta cap aportació nova a l'arqueologia de la vall d'Aro, però remarcarem l'interès que té l'excel·lent fotografia que publicà del dolmen de la Cova d'en Daina, feta per N. Teixidor,⁵⁶³ el fotògraf que participà en l'excursió dels catalanistes gironins a Romanyà del juliol de 1894, fotografia que ja hem assenyalat que pertany a aquella excursió, de la mateixa manera que la fotografia que publicà dels objectes de la Col·lecció Cama. Ambdues imatges, en forma de postal, juntament amb una altra postal de Romanyà de la Selva, molt coneguda, obra del fotògraf establert a Girona Valentí Fagnoli Anneta (1885-1944), formen part del fons Enric Botet i Sisó del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Totes tres tenen anotacions a mà en el revers, probablement de Joaquim Botet i Sisó. La fotografia de les peces porta en el revers la següent nota sobre la “Barraca d'En Dayna”:

“Dolmen situat á Romanya de la Selva, terme de Santa Cristina d'Aro. Está format per una cambra sepulcral ab galeria i carreró d'entrada y cercle de pedres tot voltant

⁵⁶⁰ Botet i Sisó, 1908, p.10-12.

⁵⁶¹ Botet i Sisó, 1908, p.21.

⁵⁶² Botet i Sisó, 1911, p.659.

⁵⁶³ Botet i Sisó, 1911, p.658. Vegeu capítol 7, apartat 4.

(cromlech)- Si han recollit ossos humans, armes de pedra foguera d'un treball molt dels [?], ab [?]de fragments ceramichs, alguns ab adornos, y qualche objecte mes”.

Botet i Sisó també va publicar una fotografia del Menhir del Mas de la Font i atribuïa la seva autoria a Agustí Casas,⁵⁶⁴ qui li degué enviar. Es tracta, però, de la fotografia de Joan Sabater abans esmentada.

Sembla obvi que l'historiador gironí, pioner en la recerca al jaciment de la Plana Basarda, s'havia de referir novament al jaciment en aquesta obra, tot i que pel que sembla no hi havia tornat des de les dues excursions que hi féu de jove.⁵⁶⁵ D'aquest treball, cal destacar la referència a materials romans i a la consideració del lloc com a recinte fortificat:

“S’hi recullen fragments de ceràmica basta, alguns ab la bordura característica de les teules romanes. No s’han trobat, que sapigàm, altres objectes que permetan fixar ab aproximació la etat d’aquest poblat arqueològich que, donada la situació de la *plana*, no accessible més que per dos punts, hauria pogut ésser un recinte fortificat”.⁵⁶⁶

Segons Hurtebise,⁵⁶⁷ Botet havia defensat la hipòtesi del recinte fortificat en el seu article de 1874, per bé que Botet solament parla de despoblat arqueològic.

8.5. L'obra de Manuel Cazorro i Ruiz (1912)

Els editors de l'article d'Agustí Casas a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, assenyalaven que el catàleg que havia enviat desitjaven veure'l completat per tota la província de Girona, “com té el projecte de fer el bon amich de l'INSTITUT D. Manel Cazorro”.⁵⁶⁸ Efectivament, el projecte del professor

⁵⁶⁴ Botet i Sisó, 1911, p.170.

⁵⁶⁵ Vegeu capítol 3, apartat 4.

⁵⁶⁶ Botet i Sisó, 1911, p.661.

⁵⁶⁷ González Hurtebise, 1905a, p.16.

⁵⁶⁸ Casas, 1909, p.543.

Manuel Cazorro i Ruiz esdevingué una realitat amb la publicació del seu llibre sobre els monuments megalítics de les comarques gironines.⁵⁶⁹

El naturalista Manuel Cazorro havia retornat a Girona l'any 1897, on tenia la plaça definitiva a l'Institut General i Tècnic Cardenal Cisneros, actual Institut Jaume Vicens Vives, tot i que des de 1892 estava en comissió de serveis per dedicar-se a la recerca científica i per intentar obtenir, sense èxit, una càtedra universitària.⁵⁷⁰ Així doncs, quan s'instal·là definitivament a Girona tenia un ampli bagatge de recerca en el camp de les ciències naturals que en anys posteriors amplià cap a l'arqueologia, com ho mostren els seus importants estudis sobre Empúries o sobre el paleolític català, a banda de l'estudi sobre el món megalític ja esmentat.

Cazorro parà molta atenció en la seva obra als megàlits de les Gavarres i, especialment, a la Cova d'en Daina. Quan es va donar a conèixer aquest dolmen, Cazorro no residia a les comarques gironines. Creiem que poc després de retornar-hi va tenir coneixement de les troballes arqueològiques efectuades a Romanyà de la Selva l'any 1894, qui sap si per mitjà d'Eduardo González Hurtebise, que recordem que també visqué a Girona entre els anys 1899 i 1901⁵⁷¹ i que va deixar constància que els germans Cama van regalar a Cazorro un as d'Empúries de plata amb llegenda grega.⁵⁷²

Sens dubte, Cazorro va visitar Romanyà i mantingué una bona relació amb els germans Cama, com ho prova també la dedicatòria de dues fotografies "a Dn. Josep Cama de su affmo amigo. M. Cazorro"⁵⁷³ i el record d'aquesta amistat que en tenia Josep M. Cama i Codina, fill de Josep Cama i Casas.⁵⁷⁴ Per la seva banda, l'eminent naturalista assenyalava que les excavacions del Sr.

⁵⁶⁹ Cazorro, 1912.

⁵⁷⁰ Cortadella, 2011, p.191.

⁵⁷¹ Esteva, 1987b, p.140-142.

⁵⁷² Vegeu capítol 7, apartat 8.

⁵⁷³ MAC-Girona, Romanyà de la Selva.

⁵⁷⁴ Esteva, 1952b.

Cama s'havien fet “*con gran interés é inteligencia*”.⁵⁷⁵ No tenim constància, però, que Cazorro hagués realitzat cap visita a la vall d'Aro amb els seus alumnes de l'Institut.⁵⁷⁶

El coneixement que tenia Cazorro del dolmen de la Cova d'en Daina quedà ben palès en l'estudi dels materials de Serinyà de l'any 1908, on va incloure una descripció del “*más hermoso monumento de esta clase de la región*”.⁵⁷⁷ En l'article, Cazorro assenyalava que Pere Cama havia explorat la cambra, considerava el dolmen com una galeria coberta i va fer referència al lloc on havia fet les troballes Pere Cama, que coincideix amb el que havia dit Hurtebise uns anys abans:

*“En dicha cámara terminal, en el fondo de la galería halló, entre cerámica prehistórica de época neolítica con incisiones y adornos geométricos, cinco puntas de sílex de gran belleza y exquisita labor que por sus dimensiones, de unos 10 centímetros de largo por poco más de 3 de ancho, pueden considerarse más bien como puntas de lanza (...).”*⁵⁷⁸

La seva anàlisi del dolmen de la Cova d'en Daina⁵⁷⁹ era la més detallada que s'havia fet fins aleshores. Cazorro assenyalava que Pere Cama va descobrir el monument, que Agustí Casas fou el primer en donar-lo a conèixer a *La Lealtad* i que, posteriorment, es publicà la breu ressenya de la *Revista de Gerona*. De gran mèrit és la planta que realitzà del monument a escala 1:100. No ens estendrem en la descripció minuciosa que va fer de la Cova d'en Daina però sí que reproduïm els detalls relatius a la descoberta del monument, facilitades per un dels germans Cama, que va complementar amb les seves observacions:

⁵⁷⁵ Cazorro, 1912, p.14.

⁵⁷⁶ Pascual, 1976, p.80 i 85-87.

⁵⁷⁷ Cazorro, 1909, p.70-71.

⁵⁷⁸ Cazorro, 1909, p.70.

⁵⁷⁹ Cazorro, 1912, p.67-71.

“por las noticias que con gran amabilidad me dió el propietario del monumento señor Cama, el túmulo ó galgal estaba formado por varias capas de piedras sueltas de tamaño variable y encima cubierto por tierra y malezas, pues aún pudo llegar á ver parte del que cubría la galería, debiendo el resto, desde muy antiguo, haber desaparecido, ya que en el área del cromlech crecen dos hermosos alcornoques, hacia la parte N., de tamaño y edad bastante respetables.

*El Sr. Cama exploró este monumento, haciendo excavaciones en la galería y cámara terminal y en la tierra del túmulo, y tuvo la fortuna de encontrar interesantes objetos, que conserva con merecido cuidado, y que dan bastante luz acerca de la época en que fué construido”.*⁵⁸⁰

Cazurro tenia en gran estima a Pere Cama, fins al punt que considerava que havia realitzat l'excavació de la Cova d'en Daina amb gran interès i intel·ligència i que posava els objectes trobats a disposició de qui visités el dolmen,⁵⁸¹ fet que hem comprovat repetidament. Respecte a la Col·lecció Cama, va descriure acuradament les peces i va publicar-ne una fotografia.⁵⁸² A partir de l'anàlisi dels objectes, va datar el dolmen, amb gran precisió, en el final del neolític o eneolític. Curiosament, Cazurro va ser el primer en donar una hipòtesi sobre el topònim “Daina”, relacionant-lo amb *“la daina ó cabra salvaje, por más que hoy no haya allí estos animales”*.⁵⁸³ Certament, però, el topònim l'hem de relacionar amb el motiu d'una persona, com veurem en el proper capítol.

Així doncs, els germans Pere i Josep Cama donaren a conèixer tant les troballes de la Cova d'en Daina com d'altres jaciments de la zona de Romanyà de la Selva a Cazurro, qui ressenyà un menhir inèdit, el menhir de

⁵⁸⁰ Cazurro, 1912, p.70.

⁵⁸¹ Cazurro, 1912, p.14.

⁵⁸² Cazurro, 1912, p.70-71.

⁵⁸³ Cazurro, 1912, p.71. Sobre l'existència o no de la daina a les Gavarres, vegeu Aicart, 2006a, nota 214.

la Murtra, que aleshores estava caigut, amb una descripció i un croquis.⁵⁸⁴ L'aixecament d'aquest menhir la primavera de 1952 serà significativa en la història de la recerca a la vall d'Aro, com veurem en el capítol 11. Així mateix, va descriure el Suro de la Murtra i observà que el mateix topònim donava nom a un menhir d'Espolla. Opinava que en cap dels dos llocs hi havia “*La Murtra o mirto*”, tot i que els biòlegs no descarten que en aquesta zona de les Gavarres pogués haver-n'hi.⁵⁸⁵

Una altra aportació meritòria de Cazorro fou l'estudi de les cistes, que qualificava com enterraments individuals i diferenciava dels dòlmens o enterraments col·lectius. Va donar dades precises de quatre cistes,⁵⁸⁶ tres de les quals ja hem comentat en el capítol 7, apartat 8, en valorar les activitats arqueològiques de mossèn Rabasseda. La darrera, coneguda com a cista 4 de Cazorro, estava situada a la finca d'en Güitó. Cazorro l'excavà i va trobar-hi ossos molt malmesos, carbons i alguns trossos de ceràmica de cuita reductora però copsà el potencial arqueològic d'aquesta zona:

*“(...) el número de sepulturas de esta clase y de dólmenes destruidos, y de los cuales se ven desparramadas algunas piedras, es mayor que el de los citados, pues sólo se mencionan aquellos en los que existe la seguridad”.*⁵⁸⁷

Veurem en el proper capítol que Maties Pallarés possiblement va tornar a excavar dues d'aquestes quatre cistes, tot i que fins ara no n'hem trobat cap prova documental.

⁵⁸⁴ Cazorro, 1912, p.66-67.

⁵⁸⁵ Aicart, 2006a, p.64, nota 210.

⁵⁸⁶ Cazorro, 1912, p.71-72.

⁵⁸⁷ Cazorro, 1912, p.72. Sobre la cista 4 de Cazorro, vegeu Tarrús i altres, 1990, p. 115-117.

Tot i ser un treball sobre els megàlits, Cazorro va donar dades interessants sobre diferents èpoques: l'existència de *tegulae* i *pondus* en el camp on hi havia la cista 3, és a dir, entre Romanyà i Vallvanera; indicava que el topònim Romanyà assenyalava, com a mínim, un origen romà; que el terme degué ser molt poblat durant la prehistòria i l'antiguitat i donava la notícia de peces que havien trobat Pere Cama i d'altres veïns:

*“hachas neolíticas, **pondus** y monedas; una de Siracusa, otras de Ampurias, y otras romanas y árabes”.*⁵⁸⁸

Per què no va mencionar explícitament la moneda emporitana de plata que li havia regalat Pere Cama? És aquí on intuïm la seva vessant de col·leccionista, una vessant prou coneguda en el cas de la seva col·lecció de materials d'Empúries.⁵⁸⁹ En el cas de Cazorro, no hem d'oblidar la vocació col·leccionista, estretament lligada a la professió de naturalista.⁵⁹⁰

Cazorro va documentar amb força detall els dos menhirs situats entre Romanyà i Vallvanera i les Pedres Dretes d'en Lloveras, que anomenà *“Pedras dretas de Mobet”*.⁵⁹¹ Aquests jaciments hem vist en l'apartat anterior que els havia tractat Agustí Casas. Només en parlar d'aquest darrer jaciment, del qual Cazorro proporcionà dades més precises, va fer referència a l'article del guixolenc. Pel que sabem, entre ambdós personatges, vinculats a l'Institut d'Estudis Catalans des dels seus inicis, no hi havia cap relació. En el capítol següent, veurem com Casas també desconeixia l'obra de Cazorro sobre els monuments megalítics o, potser, l'ignorava. És un altre indicatiu de que l'articulació de l'arqueologia catalana encara estava a les beceroles, tot i que

⁵⁸⁸ Cazorro, 1912, p.72.

⁵⁸⁹ Vallvé, 2002 i Vallvé, 2005, p. 383-396.

⁵⁹⁰ Vallvé, 2005, p.383.

⁵⁹¹ Cazorro, 1912, p.72-74.

l'Institut d'Estudis Catalans disposava ja de la Secció Històrico-Arqueològica i volia estimular les col·laboracions de fora de Barcelona.

Pel que fa al menhir que era en la propietat de la vídua Rosés— el fals menhir del Mas de la Font que havia donat a conèixer Agustí Casas—, la notícia de la seva existència li havia proporcionat a Cazorro l'eminent geòleg- i declarat catalanista- mossèn Norbert Font i Sagué. Creiem obligat fer un breu parèntesi per esmentar la visita d'un dels pares de la geologia catalana a Romanyà de la Selva. Gràcies a una carta que va publicar en el setmanari *Llevor* de Sant Feliu de Guíxols,⁵⁹² sabem que l'agost de 1906 mossèn Font s'hostatjà en el poble i que va efectuar recorreguts per les Gavarres. En les seves sortides va detectar que s'empraven mètodes il·legals de caça i ho denuncià, amb contundència, en aquest fragment que reproduïm de la carta publicada en el setmanari guixolenc:

“Se m'ha dit en diferents masies d'aquestes montanyes, que varies persones de Sant Feliu, entre elles alguna qui ostenta títol acadèmich, se diverteixen fent carreres horroroses d'infelissos aucellets a la abeurada, ab teles, ab vesch y altres medis prohibits per la ley. ¿Saben els qui tal fan la responsabilitat en que incorrexen?. Ho considerava un abús intolerable que temps a venir acabaria per portar la miseria a n'aquestas ja prou desgraciades terres (...) per aquest mal no hi há remey mellor que l'aucellet que alguns per entreteniment perseguexen a mort, sens pensar que al menjarsel se menjen potser, y sense potser, el pá de moltes centes families del dia de demá”.

La magnitud de les caceres havia comportat, fins i tot, la desaparició de diverses espècies d'ocells necessaris per a la indústria del suro, perquè es menjaven els cucs que malmetien les fulles de l'alzina surera. Font també era una persona amb interès per l'arqueologia i degué visitar diversos jaciments de la zona que probablement no devia conèixer, atès que en un treball

⁵⁹² *Llevor*, 265, 25-8-1906.

anterior no en mencionava cap.⁵⁹³ No oblidem, també, la passió de mossèn Rabasseda per l'arqueologia. Per tant, és probable que en aquesta estada mossèn Font conegués el menhir del qual informà a Cazorro, reputat naturalista, que també en publicà una fotografia.⁵⁹⁴

Respecte al menhir de Les Goges, Cazorro es va referir a l'obra de Pella i Forgas i a la llegenda sobre les bruixes, que els masovers del camp ignoraven. Va fer-ne una descripció exhaustiva, que acompanyà amb un croquis d'ambdues cares i una fotografia i va llençar la hipòtesi que el monument tenia semblança amb una figura humana, tot i que sembla que unes ratlles més endavant es penedeix d'aquesta hipòtesi.⁵⁹⁵ També coneixia el menhir del Terme Gros, a l'Ardenya, que el cita com el menhir de la Vall d'Aro en la llista de menhirs coneguts,⁵⁹⁶ sens dubte gràcies a la publicació d'Agustí Casas a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans.

Finalment, cal esmentar les dues darreres aportacions de Cazorro que van tenir una incidència notable en l'arqueologia de les Gavarres. D'una banda, recuperà la hipòtesi que havia formulat Francesc Carreras i Candi sobre el topònim "arca" com un indicatiu de l'existència de dòlmens i la menció al Puig d'Arques, com a límit entre l'Empordà i la Selva.⁵⁹⁷ Cazorro també assenyalà el punt més alt de les Gavarres com un possible lloc on podia haver-hi dòlmens. Veurem en el capítol següent com els arqueòlegs de l'Institut d'Estudis Catalans exploraran, sense èxit, l'entorn del Puig d'Arques. Finalment, l'arqueòleg calongí Pere Caner i Estrany (1922-1982) descobrirà el dolmen del Puig d'Arques l'any 1964.⁵⁹⁸

⁵⁹³ Font, 1905.

⁵⁹⁴ Cazorro, 1912, p.72 i làmina XXXIII.

⁵⁹⁵ Cazorro, 1912, p.723-74 i làmina XXXIV.

⁵⁹⁶ Cazorro, 1912,p.27.

⁵⁹⁷ Carreras, 1905, p.176-177.

⁵⁹⁸ Esteva, 1965, p.5; Tarrús i altres, 1990, p.148-149.

D'altra banda, Cazorro va descriure per primera vegada el dolmen del Mas Bousarenys.⁵⁹⁹ La repercussió que tindrà aquest jaciment en la història de l'arqueologia de la comarca serà molt important, com podem comprovar en el següent capítol. Cazorro situà el jaciment “*en el Manso Bou Serenys, propiedad de D. Francisco Puigarnisclé, de Sant Feliú de Guixols*”. No li donà cap nom i va fer-ne una descripció molt breu, en alguns punts fins i tot inexacta. Hi ha autors que sospiten, molt versemblantment, que Cazorro no va veure el dolmen sinó que fou el propietari dels terrenys qui l'informà de la seva existència.⁶⁰⁰ Així doncs, la descoberta correspondria a l'industrial surer Francesc Poujarnisclé i Bousarenys (1881-1949) o bé al seu pare, Francesc Poujarnisclé Parent (1838-1913).⁶⁰¹ En el proper capítol, comprovarem que cal atribuir-ho al fill Poujarnisclé.

Certament, en les paraules de Cazorro s'entreveu que dubtava si el jaciment estava intacte, la qual cosa corrobora la hipòtesi que no l'havia vist:

*“No hay noticia de que haya sido explorado, y el haber un añoso alcornoque en la misma cámara, prueba que hace muchísimos años no ha sido reconocido, y parece que su propietario tiene la intención de emprender en breve su exploración, á la que espero tener ocasión de asistir”.*⁶⁰²

Cazorro no tingué l'oportunitat de participar en la polèmica sobre aquest dolmen que tractarem en el capítol següent perquè va traslladar-se a Barcelona durant el curs 1913-1914,⁶⁰³ on potencià la seva activitat com a naturalista i va quedar desvinculat de la recerca arqueològica a la vall d'Aro.

⁵⁹⁹ Cazorro, 1912, p.74-75.

⁶⁰⁰ Tarrús i altres, 1990, p.125.

⁶⁰¹ Dades extretes de la pàgina personal del Sr. François Poujarnisclé al web www.geneanet.org

⁶⁰² Cazorro, 1912, p.75.

⁶⁰³ Vallvé, 2002, p. 25-26; Cortadella, 2011, p. 192.

8.6. El tancament d'un període

En els primers anys del segle XX, la vall d'Aro va esdevenir una zona coneguda pel seu interès arqueològic, propiciat en bona part per la difusió que feren els excursionistes de les darreries del segle XIX i per l'inici de la institucionalització arqueològica que havia significat la creació de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907. Un any abans, un dels artífexs d'aquest Institut, Josep Pijoan, en un treball al qual ens hem referit en l'apartat 3 d'aquest capítol, dedicava un breu paràgraf a la vall d'Aro que reflecteix el que es considerava més significatiu d'aquest territori, en l'àmbit arqueològic, abans de l'arribada dels romans:

“Siguiendo más abajo, de Norte á Sur, encontramos los colosales restos megalíticos del dolmen de Rodanyá [sic] y el menhir de Vallvanera, la gruta artificial de Solius, tan parecida á las de Palamela en Portugal, los enterramientos de San Felio[sic] de Guíxols y la inquietante acrópolis de Plana-Basarda”.⁶⁰⁴

Una prova fefaent que en aquest període la vall encara era força desconeguda era el fet que el castell de Solius, ben visible, no formés part de l'extensa relació de castells més notables de la província de Girona que l'arquitecte Manuel Almeda va trametre l'estiu de 1911 a Adolfo Fernández Casanova (1843-1915), arquitecte-arqueòleg del *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes*.⁶⁰⁵

Eduardo González Hurtebise publicà l'any 1905 una memòria amb els treballs realitzats durant la seva estada a Sant Feliu de Guíxols i féu un estat de la qüestió de la recerca arqueològica a la vall d'Aro, que incloïa un seguit de recomanacions al consistori guixolenc que va patrocinar la seva recerca. Deu anys després d'aquesta publicació, la recerca arqueològica a la vall d'Aro no havia variat gaire, només caldria afegir-hi les noves descobertes ressenyades en aquest capítol. És un document valuós que també permet copsar la

⁶⁰⁴ Pijoan, 1906, p.484.

⁶⁰⁵ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.101-102.

sensibilitat vers la protecció del patrimoni d'aquest erudit arxiver, amb propostes pioneres, algunes de les quals, fins i tot avui, encara són una assignatura pendent:

- “1.º Que se acabe de explorar la necrópolis del Fortín, y si después de un detenido estudio sobre el terreno resultare que ésta traspasa aquel corto circuito, deben verificarse también fuera de ella excavaciones. Darán por resultado el conocimiento del período de helenización. (*)Con posteridad á la redacción de esta Memoria se han realizado más completas exploraciones, llegando á descubrirse las 34 tumbas.
- 2.º Que igualmente deben estudiarse y explorarse los terrenos inmediatos á la cantera del paseo de Tetuán y al manantial de Monticalvari, con lo que podrán resultar provechosos datos sobre nuestra Prehistoria.
- 3.º Deben hacerse estudios en Plana Basarda, término de Solius, al pié del cromlech de Romanyá de los menhires y otros megalitos citados en el texto, como complemento de lo relativo al párrafo anterior.
- 4.º Análisis del enlosado del puig de las Cadiretas en busca de la vía romana.
- 5.º Explorar el lugar en que aparecieron enterramientos dentro del mas d'en Artigas, término de Fanals.
- 6.º Recomendar á los ingenieros que construyen el Puerto cuiden de salvar las ánforas y otros objetos que al dragar pudieran sacarse del fondo del mar, y rogarles notifiquen al Ayuntamiento cualquier hallazgo de tumbas, lápidas, estatuas, etc. Que verificasen al hacer los trabajos del mismo por la parte de Levante.
- 7.º Advertir también á los maestros de obras y al gremio de albañiles del noble y levantado proceder que significaría procurar noticias sobre cualquier particularidad extraña que se hallase en el terreno al cimentar edificios: como hallazgos de restos de construcciones anteriores, cerámica, monedas, etc.
- 8.º Procurar sostener vivo en el ánimo del pueblo el amor á nuestra historia y á nuestras antigüedades, por los medios comunes, prensa, conferencias, lecciones del maestro de escuela, etc., y conservar y acrecentar el Museo, como medio el más eficaz.
- 9.º Evitar en lo posible la venta de antigüedades descubiertas en la comarca; adquirir por compra las que salgan á la venta; y excitar el patriotismo de los hijos de S. Feliu á fin que dejen en el Museo Municipal, en calidad de depósito, los objetos arqueológicos, que fueren de su propiedad”⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ González Hurtebise, 1905c, p.36.

9. La institucionalització de l'arqueologia. Del Servei d'Investigacions Arqueològiques a la Segona República

9.1. Introducció

L'anada de Manuel Cazorro a Barcelona i les morts de Pere Alsius (1915) i Joaquim Botet i Sisó (1917), dos referents de l'arqueologia gironina de la segona meitat del segle XIX i dels primers anys del segle XX, coincideixen en el temps amb la creació i el desenvolupament a Catalunya del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Mancomunitat de Catalunya (1915), íntimament lligat a l'Institut d'Estudis Catalans. El Servei d'Investigacions Arqueològiques es creà el setembre de 1915 i realitzà una important tasca de recerca arqueològica a Catalunya i a d'altres territoris de l'Estat, especialment al Baix Aragó i a València, fins a la seva segregació de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1923 i el seu traspàs a la Diputació de Barcelona durant la dictadura de Primo de Rivera, sempre sota la direcció de Pere Bosch Gimpera que comptà amb un notable grup de col·laboradors.⁶⁰⁷

A parer nostre, és el final d'un període en la història de l'arqueologia gironina i, particularment, a la vall d'Aro. A partir d'ara, una nova generació d'aficionats i professionals irrompran en el panorama arqueològic de la vall d'Aro: Pere Bosch Gimpera, Lluís Pericot Garcia, Maties Pallarés Gil o Alfred Klaebisch Camann, seran alguns dels protagonistes de la recerca arqueològica en aquesta contrada, especialment fins a la dictadura de Primo de Rivera.

Paral·lelament al sorgiment d'aquesta nova fornada d'arqueòlegs, el 30 d'octubre de 1912, la Diputació de Girona⁶⁰⁸ atorgà la plaça de professor director de l'Escola d'Arts i Oficis de Sant Feliu de Guíxols al jove arquitecte de Figueres, Joan Bordàs i Salellas, que l'any 1911 havia estat pensionat per

⁶⁰⁷ Gracia, 2011, p.124-125.

⁶⁰⁸ Cano, 2004, p. 19.

la *Junta de Ampliación de Estudios*, tal i com consta en la carta que li va trametre el vicesecretari de la Junta,⁶⁰⁹ per estudiar a la importantíssima - encara que efímera- Escola Espanyola d'Arqueologia i Història a Roma, juntament amb dos membres de l'Institut d'Estudis Catalans, els historiadors Ramon d'Alòs i Moner (1885-1939) i Francesc Martorell i Trabal (1887-1935), acompanyats en l'aventura italiana per Josep Pijoan i Soteras, impulsor de l'Escola.⁶¹⁰ Bordàs esdevindria l'arquitecte assessor de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols des del 1913 fins al 1955⁶¹¹ i va estar vinculat al llarg de la seva trajectòria amb la defensa del patrimoni cultural de la ciutat i del seu territori i amb el Museu de Sant Feliu de Guíxols, com veurem en els dos darrers capítols.

En les mateixes oposicions a l'Escola de Belles Arts de Sant Feliu de Guíxols, va guanyar la plaça de *profesor de ascenso* el pintor olotí Josep Berga i Boada (1872-1923), que tindrà un paper notable en la creació del Museu de Sant Feliu de Guíxols i en la recerca arqueològica a la vall d'Aro durant aquest període per mitjà de l'Agrupació Excursionista de l'escola guixolenca, tot i que no deixà escrites gaires dades sobre la seva activitat arqueològica de

⁶⁰⁹ Capítol 14, carta 23. Francisco López Acebal (1866-1933), reconegut escriptor que signava com a Francisco Acebal, estigué vinculat a les idees de la Institución Libre de Enseñanza i fou vicesecretari de la Junta des de l'any 1907. La pensió a Roma li fou prorrogada dos mesos des de l'1 de gener de 1912, pel mateix import de 350 pessetes mensuals però només va rebre 250 pessetes pel viatge de tornada (Carta de J. Castillejo, secretari de la Junta, a Joan Bordàs del 20 de gener de 1912. Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, fons Joan Bordàs i Salellas).

⁶¹⁰ Tots tres mantingueren una relació cordial, com ho prova una postal de Bordàs a Alòs de l'any 1922. Vegeu, Jiménez, 2006, p.12. D'aquesta relació, en parlarem novament en el capítol 10. També hi estigué pensionat Martín Robles, catedràtic de literatura de l'Institut de Figueres que estava casat amb una palafrugellenca (Carta de Francesc Martorell a Ramon d'Abadal d'11 de maig de 1911, publicada a Sobrequés i altres, 1991, p. 88-89). Sens dubte, es tracta del zamorà Pedro Antonio Martín Robles, que fou amic de Miguel de Unamuno.

⁶¹¹ Bussot, 2000, p.144-145; Bussot, 2011, p.53-54.

camp.⁶¹² Berga posseïa alguns coneixements d'arqueologia adquirits a Empúries per mitjà de la seva amistat amb l'escriptora de L'Escala, Caterina Albert i Paradís,⁶¹³ altrament més coneguda amb el pseudònim de Víctor Català (1869-1966).⁶¹⁴

En l'àmbit de l'excursionisme amb interessos culturals aquest és un fet simptomàtic: els excursionistes que volen conèixer aquest territori ja no seran únicament els gironins o els barcelonins, sinó les persones amb inquietuds culturals de l'entorn més immediat.

De la vella generació d'arqueòlegs, només Agustí Casas seguirà en actiu i s'integrarà en l'estructura de corresponsals i col·laboradors del Servei d'Investigacions Arqueològiques, dirigit per Bosch Gimpera amb un clar objectiu del qual trobarem evidències a la vall d'Aro: la creació d'un Museu Arqueològic d'àmbit català a Barcelona.⁶¹⁵

9.2. La polèmica a l'entorn de l'excavació del dolmen del Mas Bousarenys (1917-1920)

El 25 de desembre de 1917, Agustí Casas celebrava l'efemèride amb la seva família en el xalet de Sant Pol projectat per l'arquitecte noucentista gironí Rafael Masó i Valentí (1880-1935).⁶¹⁶ Aquell mateix dia, l'alemany A.Klaebisch

⁶¹² Ambdues figures han estat posades en valor gràcies als treballs de Plana, 2004 i Plana 2006; Serra, 2005, Jiménez, 2006 i Mateu, 2006. Sobre l'estada de Berga a Sant Feliu, vegeu també Esteva, 1980a.

⁶¹³ Plana, 2004, p.31. L'any 2004, 40 ungüentaris procedents de les necròpolis d'Empúries que havia trobat Berga i que eren al Museu Comarcal de la Garrotxa van retornar al museu emporità (*Diari de Girona*, 21-7-2004, p.49; *El Punt*, Girona, 21-7-2004, p.51).

⁶¹⁴ Sobre les aficions arqueològiques de Caterina Albert, la seva col·lecció i les excavacions que realitzà en terrenys de la seva propietat l'any 1919, vegeu Oliveras i Boix, 2001, p.39-41.

⁶¹⁵ Gracia, 2011, p.114.

⁶¹⁶ Vegeu una fotografia familiar d'aquell dia a Aicart, 2006a, p.70, figura 19.

jugava una eliminatòria en un concorregut torneig de tennis a la zona més benestant de Barcelona⁶¹⁷ i a Sant Feliu de Guíxols va sortir publicat un article sobre el dolmen del Mas Bousarenys de Santa Cristina d'Aro, signat per Agustí Casas,⁶¹⁸ que donava el tret de sortida a un dels episodis més apassionants no solament de la història de l'arqueologia de la vall d'Aro sinó també de l'arqueologia catalana d'aquell moment.

9.2.1. La intervenció d'Agustí Casas

L'única actuació de Casas que podem documentar com a corresponsal del nou Servei d'Investigacions Arqueològiques vinculat a l'Institut d'Estudis Catalans és l'estudi del dolmen del Mas Bousarenys, a Santa Cristina d'Aro.

Casas havia conegut aquest monument gràcies a Genís Vidal. Sens dubte, es tracta de l'industrial surer Genís Vidal i Roure (1851-1925), col·laborador de la revista on es va publicar l'article, en la qual Vidal signava cròniques costumistes amb el pseudònim de "Perllongat".⁶¹⁹ A més a més, era un bon coneixedor d'aquest territori, com ho prova un article seu publicat anys més tard en aquest mateix setmanari.⁶²⁰

Casas realitzà una excursió al monument megalític a partir de la qual va publicar l'article citat, que il·lustrà amb un croquis del dolmen on situà les pedres que considerà que eren *in situ*, atès que n'hi havia de soltes i que no practicà excavacions. Desconeixia, com hem assenyalat en el capítol anterior, que Manuel Cazorro havia esmentat aquest dolmen sense donar-li nom, perquè considerava el monument "completament inèdit" i l'afegia a la llista dels que fins aleshores es coneixien, referint-se a la seva publicació de l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest desconeixement sobtà a Lluís

⁶¹⁷ *La Vanguardia*, 25-12-1917, p. 6.

⁶¹⁸ Casas, 1917.

⁶¹⁹ Bussot, 2011, p.443.

⁶²⁰ Genís Vidal, "Nostres fonts", *L'Avi Muné*, Sant Feliu de Guíxols, 1-8-1924, p.3.

Esteva, com no podia ser d'altra manera, sabedor de les qualitats que tenia Agustí Casas:

*“(…) lo dió como inédito, cosa algo inexplicable también tratándose del Sr. Casas que a su gran saber unía una honradez que ninguno de los que tuvimos el placer de conocerlo habrá puesto jamás en duda”.*⁶²¹

Casas iniciava l'article amb un cant a la bellesa de la vall d'Aro. Creiem necessari transcriure'n uns fragments, car ens permeten copsar el seu esperit sensible i la seva estima per la conservació del patrimoni natural i cultural, reflectit en les muntanyes de les Gavarres i l'Ardenya:

“(…) cims descarnats on el solc de l'erosió hi simulen enderrocs ciclòpics, vessants rublertes de còdols gegantins com aquells Slavini di Marco que juspiren un cant de l'Infern dantesco i ombriues comalades atapaïdes de vegetació i habitades per sanglars, recones talment de la forest d'Armòrica, que ferien evocar l'ombra d'alguna Vel·leda catalana. La seva isarda bellesa mereixerà de sobres l'atenció, si encare s'hi és a temps, el dia en que siguin quelcom més que paraules o projectes lo de la conservació dels boscos i la protecció al paisatge, però la dels seus mèrits no son pas sol d'aquesta mena, car refermant el respecte que's mereix i escampats per la boscuria com pergamins d'una noblesa, que's remonta fins als misteris prehistòrics, conserva monuments megalítics, descoberts alguns d'ells de fa poc temps i companys sens dubte d'altres, que romanen ignorats en replecs de montanya més llunyants. I, per cert, que si el monument en general ha d'armonitzar amb l'ambient que'l volta, poques vegades això passa com aquí, en que tant se compenetren la Natura i l'Art, mal sia aquest el de l'home primitiu!”.

Una part de les paraules suara transcrites, les recollí també l'historiador Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), en una obra històrica de referència.⁶²²

Seguidament, va descriure el dolmen, que d'entrada classificà com a galeria. Per tant, la descripció que reproduïrem-també de manera gairebé íntegra-

⁶²¹ Esteva, 1956a, p.31. En el mateix sentit, Esteva, 1964, p.6.

⁶²² Rovira i Virgili, 1922, p.338-340.

permet fer-nos una idea de com era el monument abans de la polèmica excavació que tractarem més endavant:

“Son lloses feixugues del mateix granet de la montanya, que originen una cambra en forma sensiblement de trapeci amb una amplada màxima interior de 1'80 m- aproximadament. Les dues parets longitudinals s'acosten simetricament en el sentit de l'entrada i semblen fer una inflexió volguda, des d'on següien provablement paral·leles formant corredor. La galeria resultant de cambra i corredor plegats està més o menys orientada vers mig-jorn i assoleix una llargada d'uns 6 metres. El sòl immediat al dòlmen, en el que hi abunden els rebles, es de nivell superior al del terrer circumdant i s'hi troven escampades varies lloses de procedencia no ben clara sempre. Algunes d'elles, fragmentaries o no, han d'esser les que constituïen la coberta, una sola de les quals, tant extensa com mitja cambra sepulcral, resta inclinada a dins d'aquesta, estintolada d'un cap en la paret que l'havia sostinguda; altres semblen acusar l'existencia d'un cromlec, que mediria de 7 a 8 metres de diàmetre”.

Lluís Esteva opinava que la descripció i el croquis que va realitzar Casas sense haver excavat el dolmen, són admirables,⁶²³ opinió que també subscriu. A partir de les dades que observà, l'erudit guixolenc va deduir que era un *tumulus* similar a la Cova d'en Daina, el situava en un context eneolític i apuntava dos detalls importants: la possible existència d'una cista, independent del monument principal -que podria pertànyer a un moment posterior-, i que el dolmen hauria estat remenat:

“puig si be la construcció sigué malmesa i la sepultura remenada, ningú assegurarà que semblants violacions, com inconscients, no fossin també superficials i que enterrat allà dins, no's trovi encare un mobiliari més o menys extens de sílex, de metall i sobretot de ceràmica, element esdevingut avui de tant capdal importància”.

⁶²³ Esteva, 1957, p.241.

Creiem, però, que Casas no es referia a una actuació premeditada de l'home sinó a l'acció de la natura sobre el jaciment, perquè l'havia estudiat "tal com permeten veure'l els arbres i les mates, que enfonzen llurs arrels entre les pedres i entre secrets, potser, prou dignes de coneixer's". És probable que part del dolmen hagués estat reutilitzat en època ibèrica o romana, atesa l'existència de materials arqueològics d'aquests períodes tant a l'interior com en el seu entorn immediat.⁶²⁴

Casas estava convençut que una excavació metòdica del monument aportaria dades rellevants, tal i com esmentava en el darrer paràgraf de l'article:

"Es d'esperar, doncs, que la Secció Arqueologica de l'Institut d'Estudis Catalans, que té coneixement de la troballa, gestionarà lo convenient un dia o altre, per a poder excavar com cal aquella terra tant sagrada científicament per a nosaltres, com ho fou, des d'un punt de vista funerari, per a les generacions de quaranta o més segles enderrera".

La comunicació que Casas envià a l'Institut d'Estudis Catalans no l'hem localitzada ni en la correspondència que es conserva d'ell a l'Arxiu de l'Institut ni l'hem trobada reflectida en les actes de la Secció Històrico-Arqueològica dels anys 1916 i 1917. Paral·lelament a l'activitat de Casas, succeïren uns fets que Lluís Esteva - gairebé cinquanta anys més tard-, va descriure breument:

"Antes de que el Institut d'Estudis Catalans se decidiera a actuar, A. Klaebisch, que residía en San Feliu de Guíxols, excavó por su cuenta el dolmen y retuvo las importantísimas piezas halladas que siguen en su poder. Poco después (julio de 1918) los doctores Bosch Gimpera y Pericot, acompañados de los señores Casas y Klaebisch, realizaron una visita al dolmen, cuya excavación ignoraba el señor Casas.

⁶²⁴ Pericot, 1923, p.87; Esteva, 1964, f.8, 2.

*El doctor Pericot nos ha recordado repetidas veces la impresión algo penosa que por este motivo le produjo la visita al citado yacimiento”.*⁶²⁵

Aquest afer va comportar, al nostre parer, un gran desencís en un home de la sensibilitat d'Agustí Casas i va encetar un episodi que no es va tancar fins a principis dels anys setanta del segle passat.

9.3. Les excavacions d'Alfred Klaebisch a la vall d'Aro i la polèmica amb Josep Berga i Boada (1917-1920)

Hem comentat en la introducció del capítol que a les darreries de 1912 arribà a Sant Feliu de Guíxols l'olotí Josep Berga i Boada com a professor de l'Escola de Belles Arts, on impulsà l'Agrupació Excursionista de la Secció de Belles Arts de l'Escola d'Arts i Oficis de Sant Feliu de Guíxols. Amb els seus alumnes, Berga organitzà sortides per completar els coneixements d'història de l'art de l'alumnat. Aquestes excursions no es limitaren solament a visites culturals a llocs com Girona, Empúries o Tossa sinó que també inclogueren excavacions arqueològiques, bàsicament a la recerca de materials, que diposità en el Museu de Sant Feliu de Guíxols, del qual fou un notable impulsor.⁶²⁶ Berga tenia com a objectiu continuar la tasca interrompuda per la marxa de González Hurtebise i aplegà donacions de particulars, entre les quals cal destacar la donació dels materials de la vil·la romana dels Ametllers de Tossa de Mar l'any 1920, que féu el seu descobridor, el Dr. Ignasi Melé i Farré (1859-1928).⁶²⁷

L'1 d'agost de 1919, Berga reinaugurà el Museu de Sant Feliu i l'endemà mateix ja tenia previst anar a “Fenals de Dalt, on hi ha una làpida sepulcral i una porta amb ferros romànics, que ho hem de pidolar. Ja ens ho donaran. Lo

⁶²⁵ Esteva, 1964, p.6. També Esteva, 1974b, p.37.

⁶²⁶ Colomeda, 2004, p.15-18; Plana, 2006, p. 34.

⁶²⁷ Colomeda, 2004, p.16.

de Tossa ja ho tinc concedit i he lograt que l'Ajuntament costegi una vitrina...”.⁶²⁸

A finals de 1919, redactà l'esborrany d'una memòria on esmentava que la sortida a Girona de l'any 1918 i la d'Empúries de 1919 havien “despertat en els alumnes gran afició als estudis històrics i (per això és) també que entre ells, s'ha fundat una agrupació d'excursionisme que ha estat funcionant tot el curs, anant a excavar, en els monuments megalítics dels que la comarca de Sant Feliu de Guíxols n'està sembrada.” Berga, com hem assenyalat, volia seguir les feines pendents que deixà escrites Hurtebise en la seva memòria de l'any 1905⁶²⁹ i visità llocs com Vallvanera, la cova d'en Riera o Pla de Palol. Tenim algunes dades de les seves visites a la Plana Basarda, jaciment on sabem que va fer-hi dues excursions en les quals va recollir ceràmica ibèrica; i al dolmen del Mas Bousarenys, on també anà dues vegades d'excursió i recollí ceràmica, “llums i llances”.⁶³⁰

Sabem, amb certesa, que Berga va estar en el dolmen del mas Bousarenys el 15 de maig de 1919, data en què realitzà un magnífic dibuix del monument.⁶³¹ És significatiu que Berga dibuixés en l'interior de la cambra una piqueta i un palatí, la qual cosa ens fa pensar que també hi excavà. I que, juntament amb les mides del megàlit, hi anotés: “Profanat per en Poujarnisclé [no llegim el cognom sencer] i un kuld alemany”.

Aquest “kuld” alemany al qual es referia Berga i Boada, era, sens dubte, Alfred Klaebisch Camann (Hamburg-1890-Barcelona,1978). Nascut

⁶²⁸ Plana, 2006, p.35, citant una carta de Berga al seu amic Josep Sabater del 2 d'agost de 1919.

⁶²⁹ Plana, 2004, p.31. Vegeu-les en el capítol 8.6.

⁶³⁰ Plana, 2006, p.35. En el fons Berga i Boada de l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols no hem trobat cap memòria o ressenya dels seus treballs arqueològics.

⁶³¹ Vegeu-lo al catàleg de l'exposició *L'Escola de Belles Arts. Josep Berga i Boada/Joan Bordàs i Salellas*, Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols-Diputació de Girona, Sant Feliu de Guíxols (22 d'abril-30 de juny de 2006), p.34 i Aicart, 2006a, p. 69, fig. 18.

circumstancialment a Alemanya, Klaebisch era el tercer dels cinc fills d'una família de vinaters alemanys establerta a Cognac (França). L'any 1912 s'havia casat amb Gertrudis Burckhardt, filla d'una família alemanya resident a Bordeus. Ambdós s'establiren a Cognac. Amb motiu de la Primera Guerra Mundial, la família Klaebisch va haver de fugir de França, on perderen els seus béns i propietats.⁶³²

La primera referència documental de la seva estada a Espanya la trobem el desembre de 1915, quan participà en un torneig de tennis en el Salut Sport Club de Barcelona.⁶³³ Creiem que Klaebisch va venir a Sant Feliu de Guíxols aquell mateix any⁶³⁴ per treballar en una empresa surera, moltes de les quals tenien interessos comercials en la zona vinatera francesa d'on provenia. Concretament, hi ha diversos indicis que ens fan pensar que treballà a la fàbrica de la família Bender. Carl August Bender (1884-1979) fou vicecònsol d'Alemanya a la província de Girona entre 1911 i 1931 i deixà un manuscrit on parla dels afers familiars⁶³⁵ en el qual no hi apareix el nom de Klaebisch. L'empresa tenia negocis a Bordeus, on hi havia la família política de Klaebisch. A més a més, trobem a C.A. Bender jugant de parella a tennis amb Klaebisch en un torneig a Barcelona la primavera de 1916⁶³⁶ i des dels seixanta del segle XIX els Bender estaven associats amb la família Pujarniscler -propietaris dels terrenys del mas Bousarenys on es descobrí el dolmen-, als quals acabarien comprant la fàbrica de taps de Sant Feliu de Guíxols.⁶³⁷

⁶³² Informació facilitada pel seu nét, Santiago Nin Klaebisch.

⁶³³ *La Correspondencia de España*, Madrid, 14-12-1915, p.7.

⁶³⁴ Capítol 14, cartes 24 i 25.

⁶³⁵ Bussot, 2007, p.181-190; Bussot, 2011, p.44.

⁶³⁶ *La Vanguardia*, 4-6-1916, p.5. En les seves memòries, C.A. Bender assenyala que durant la Primera Guerra Mundial va servir com a oficial de cavalleria a Alemanya (Bussot, 2007, p.188).

⁶³⁷ Bussot, 2007, p.181-182. Carl August Bender recordava que feien servir empresaris de Sant Feliu per poder exportar durant la Primera Guerra Mundial i que la seva empresa s'arruïnà (Bussot, 2007, p.188).

Finalitzada la Primera Guerra Mundial, segurament l'any 1920,⁶³⁸ Klaebisch s'establí a Barcelona on inicià una llarga carrera empresarial, vinculada a projectes innovadors i patents industrials de força renom, com Cocinas Corona, l'innovador llum per a la pesca nocturna Petromax⁶³⁹ o l'empresa familiar de dentrífics, Dentichlor. En la seva etapa barcelonina, ens consta que esdevingué soci del Centre Excursionista de Catalunya durant el primer semestre de l'any 1929.⁶⁴⁰ Com veurem, va fugir a Alemanya durant la Guerra Civil, després retornà a Catalunya, fou extradit a Alemanya a petició dels aliats i retornà novament a Barcelona. Va seguir vinculat a l'arqueologia de la vall d'Aro durant el franquisme, atès que era propietari d'un xalet de segona residència a la primera línia de costa en el terme municipal de Platja d'Aro.

Tot i que Klaebisch no tenia estudis arqueològics -probablement tenia algun tipus d'estudi tècnic- segurament que entre els darrers dies de 1917 i el juliol de 1918 va excavar el dolmen del Mas Bousarenys, abans que hi actuessin Pere Bosch Gimpera i el seu jove deixeble, Lluís Pericot, representants de l'arqueologia oficial catalana.

Per entendre l'afer del dolmen del Mas Bousarenys, cal tornar a fer una breu referència al panorama arqueològic del primer terç del segle XX que hem tractat en el capítol 2. En aquest període, la prehistòria i l'arqueologia a Espanya tenia dos noms propis que sobresortien per damunt de la resta d'arqueòlegs: Pere Bosch Gimpera a Catalunya i Hugo Obermaier a Madrid. Ambdues figures col·laboraren entre sí al llarg de la seva carrera i tenien un pacte no escrit per a no trepitjar-se el terreny científic entre les institucions

⁶³⁸ En la capçalera d'una de les seves cartes (capítol 14, carta 26), hi ha aquesta data juntament amb el nom comercial.

⁶³⁹ La revista *España Marítima*, dedicada a la defensa dels interessos marítics, li dedicà una elogiosa ressenya per haver importat aquest llum des d'Alemanya l'any 1923 i aplicar-lo a la pesca nocturna en substitució dels llums de carbur, més cars i menys eficients, tot i els entrebancs legals que tingueren els pescadors de Tossa i de Sant Feliu de Guíxols que foren pioners en utilitzar-los. Vegeu *España Marítima*, 6, 30 de juny de 1926, p. 9.

⁶⁴⁰ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 410, juliol de 1929, p.272.

que representaven.⁶⁴¹ Aquest límit sovint era difús, tal i com va descriure amb fina ironia Agustí Duran i Sanpere (1887-1975), arqueòleg de l'equip de Bosch Gimpera, en l'episodi de l'estudi de les pintures rupestres del barranc de la Valltorta, a la província de Castelló,⁶⁴² gairebé contemporani del que tractem, on l'equip de la *Junta de Ampliación de Estudios* -encapçalat per Obermaier- i el de l'Institut d'Estudis Catalans es repartiren el terreny de la recerca.⁶⁴³ Després hi hagueren unes curioses intrusions d'Obermaier en el territori assignat a l'Institut d'Estudis Catalans, que s'evidenciaren per uns botons perduts de la seva jaqueta. No hi ha dubte que hi hagué autèntiques corredisses per ser els primers en estudiar aquestes pintures rupestres⁶⁴⁴ i el mateix creiem que va passar en el dolmen del Mas Bousarenys.

No sabem com varen contactar Klaebisch i Obermaier. El sacerdot alemany, a diferència de Bosch Gimpera, mai va tenir una xarxa de corresponsals en el territori, possiblement pel fet de ser estranger i, a més a més, pel baix coneixement que tenia de l'idioma espanyol.⁶⁴⁵ A més a més, durant la Primera Guerra Mundial suportà una notable penúria econòmica i fou acusat, sense proves, de col·laborar amb els francesos, tot i l'inestimable suport que li donava la seva amistat amb el conde de la Vega del Sella o amb el mateix duc d'Alba.⁶⁴⁶ Tant Obermaier com Klaebisch eren alemanys i això, sens dubte, fou clau. No tenim constància, ara per ara, de cap document que els relacioni,⁶⁴⁷ però el cert és que Klaebisch va excavar el dolmen del Mas

⁶⁴¹ De la Rasilla, 2004, p. 405.

⁶⁴² Duran, 1961, p.82-87 i p.198, nota 21.

⁶⁴³ El mateix succeí en l'estudi dels poblats ibèrics del Baix Aragó en els anys 1914-1915 entre l'arqueòleg de Calaceit, Juan Cabré Aguiló (1882-1947), protegit del Marquès de Cerralbo -de qui parlarem més endavant- i Bosch Gimpera, amb Obermaier jugant en aquest cas a favor de l'arqueòleg català (Gracia, 2011, p.102-113).

⁶⁴⁴ Cortadella, 2003b, p.CVII.

⁶⁴⁵ Díaz Andreu, 2002, p.115.

⁶⁴⁶ Gómez Tabanera, 1985, p.10; Bandi i Schawb, 1985, p.23-27.

⁶⁴⁷ Vam fer una consulta per correu electrònic al Dr. Christian Züchner, professor de la Universitat d'Erlangen (Alemanya), que ens va respondre el 22 de març de 2005 assenyalant que no disposava de cap referència sobre Klaebisch ni en l'arxiu de la Hugo Obermaier

Bousarenys abans que hi arribessin els representants de l'Institut d'Estudis Catalans i abans que també hi accedís Berga i Boada.

Creiem que va ser Francesc Poujarnisclé, el propietari del Mas Bousarenys, qui facilità l'excavació del dolmen a Klaebisch. Recordem que Manuel Cazorro ja va assenyalar que el propietari del terreny tenia aquesta intenció⁶⁴⁸ i que Berga també s'hi referia com el profanador del dolmen, juntament amb Klaebisch. Circumstancialment, la família Poujarnisclé també era propietària d'un altre monument emblemàtic de la vall d'Aro, el castell de Solius.⁶⁴⁹

9.3.1. Les dades sobre el dolmen del Mas Bousarenys en l'obra d'Hugo Obermaier

A petició de l'eminent Hugo Obermaier, el jove alemany li va proporcionar els resultats obtinguts, que el sacerdot germànic publicà dins d'un treball més ampli sobre el món megalític centrat en el dolmen de Matarrubilla, a la província de Sevilla. Obermaier començava així els paràgrafs referits al dolmen del Mas Bousarenys:

“Teniendo en cuenta la gran escasez de dólmenes, cuyo contenido esté, hasta cierto punto, intacto, y la gran importancia de este contenido para la cronología de semejantes construcciones, añadimos aquí la detallada descripción de un dolmen que yace no lejos de San Feliú de Guixols (Gerona), en la vertiente Sur de las montañas llamadas “Las Gavarras”, las cuales por el lado Norte limitan con el valle de Aro.

Este dolmen fué ya estudiado por A.CASAS (3) [cita l'article de Casas] y ha sido excavado poco ha, encontrándose junto a abundantes restos de esqueletos humanos cuatro hermosísimas y largas hojas de sílex, una bola de cuarzo y dos vasos campaniformes.

Society ni en la seva documentació que es conserva a les universitats de Ratisbona i Fribourg (Suïssa).

⁶⁴⁸ Vegeu capítol 8, apartat 5.

⁶⁴⁹ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.95.

*Rogué al Sr. A. KLABISCH, establecido en San Feliú de Guixols, se personara en aquel lugar y me remitiera una descripción exacta con el plano, y debo a su amabilidad los siguientes informes y diseños, por los que una vez más, en este lugar le expreso mi gratitud.”*⁶⁵⁰

La lectura de les paraules d'Obermaier sembla prou clara: buscava dòlmens intactes i fou ell qui va indicar a Klaebisch que li proporcionés una descripció del dolmen del Mas Bousarenys, que, encara que ens sobti, Obermaier devia conèixer per l'article de Casas. Ara bé, també ens sembla plausible que Klaebisch anés més enllà de l'encàrrec que li proposà Obermaier i que excavés el monument de manera poc ortodoxa. Si ens hi fixem, després de l'excavació i dels materials trobats, Obermaier es referia al treball de Klaebisch com si fos una intervenció diferent de l'excavació, amb una ambigüitat manifesta al nostre parer: era conscient que havia passat al davant de la institució catalana que regia la política arqueològica del país en aquells moments.

Pere Bosch Gimpera, en una carta enviada el 24 de gener de 1918 a Lluís Pericot, li deia el següent:

“Suposo que l'Obermaier li diria que no expliquessin lo que fan de megalits a l'alumne d'en Gómez Moreno per a evitar que hi hagin fenòmenos d'osmosis i per a que cada un faci lo seu sense influències”.⁶⁵¹

Els tres autors⁶⁵² assenyalen que Bosch Gimpera es referia als conjunts de dòlmens de Romanyà de la Selva i de Santa Cristina d'Aro, opinió que compartim i que probablement tenia a veure amb el que estava succeint al Mas Bousarenys.

⁶⁵⁰ Obermaier, 1919, p.39-40.

⁶⁵¹ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.92, carta 2.

⁶⁵² Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.92, nota 12.

Hugo Obermaier no va visitar el dolmen de Mas Bousarenys però Alfred Klaebisch li'n va proporcionar una descripció molt detallada, amb una planta del jaciment on numerava totes les lloses visibles i una secció transversal que ens permet apreciar els arbres que enfonsaven les seves arrels en el dolmen,⁶⁵³ tal i com havia descrit Casas en el seu article. El sacerdot alemany parlava de la possible reutilització en masies properes de les pedres que faltaven, descrivia amb detall diferents "signos" i línies que es trobaven en algunes lloses -sens dubte una clara aportació de Klaebisch- i anotà que hi havia tres cassoletes en la llosa 5. Així mateix, reflectia l'impacte precís del "añoso alcornoque" entre la coberta i la llosa 11 i esmentava amb un interrogant el possible segon enterrament que ja havia mencionat Casas.⁶⁵⁴ Segons Lluís Esteva,⁶⁵⁵ aquest espai l'excavà Klaebisch, amb posterioritat a la publicació de l'article de Casas. Pel que fa als materials, en el treball d'Obermaier només hi ha la breu referència que hem reproduït anteriorment, la qual cosa confirmaria, al nostre parer, que no els va veure. Cal destacar, però, que per primera vegada apareixien mencionats dos vasos campaniformes.

9.3.2. La publicació d'Alfred Klaebisch sobre l'arqueologia de la vall d'Aro i les seves actuacions "arqueològiques"

Què obtingué Klaebisch a canvi de les dades que facilità a Obermaier? A nivell científic, una contrapartida clara: la publicació d'un article sobre arqueologia de la comarca en una prestigiosa publicació de la *Real Sociedad Española de Historia Natural*, institució de la qual Obermaier formava part des

⁶⁵³ Obermaier, 1919, p.41, figura 16. Vegeu-ne també la reproducció a Aicart, 2006a, p. 77, figura 22.

⁶⁵⁴ Obermaier, 1919, p.42.

⁶⁵⁵ Esteva, 1964, f6, 2.

de l'any 1917.⁶⁵⁶ Klaebisch li confirmarà l'any 1944 a Lluís Pericot que aquest text l'havia enviat a Obermaier i que no en guardava cap exemplar:

*“Entre papeles y cartas antiguas encuentro un extracto del Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural de 1919 sobre “Nichos sepulcrales en la comarca de San Feliu de Guixols” cuyo texto en su tiempo habia mandado al profesor Obermaier.- Le quedaría agradecido se sirviera devolverme dicho Boletín una vez leído ya que es el único ejemplar que obra en mi poder-”.*⁶⁵⁷

En aquest treball en una revista d'abast estatal, Klaebisch feia referència a cinc jaciments de l'Ardenya: les coves d'en Rissec i d'en Ruyra en el terme de Llagostera i les coves de Solius, Sa Tuna i el poblat de la Plana Basarda en el terme de Santa Cristina d'Aro.

Klaebisch relatà amb força detall la seva excursió a la Plana Basarda. Arribà a Solius agafant el tren de Sant Feliu, que després de mitja d'hora de trajecte el deixà a l'estació de Bell-lloc-Font Picant. D'allà, a peu, en tres quarts d'hora arribà fins a la cova dels Moros, al costat del castell de Solius. Descriu breument la cova i dibuixà la planta i la secció.⁶⁵⁸ Pujà cap a la Plana Basarda pel camí que passa pel costat de la cova de Sa Tuna -que també va descriure amb cert detall- i dibuixà la seva planta i la secció.⁶⁵⁹ Klaebisch opinava que *“este nicho es el más grande y mejor conservado que yo haya podido encontrar en toda la comarca”*.

Sens dubte, el més interessant del treball de l'alemany és la part dedicada al poblat ibèric de la Plana Basarda, on va descriure en primer lloc la cova

⁶⁵⁶ Klaebisch, 1919. Hugo Obermaier consta com a soci numerari des de l'any 1917 (*Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 1919, p.22).

⁶⁵⁷ Capítol 14, carta 28.

⁶⁵⁸ Klaebisch, 1919, p.252; Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.102-103.

⁶⁵⁹ Klaebisch, 1919, p.252-253.

artificial tallada a la roca que hi ha en l'accés més factible al recinte. Copsà que per la seva forma no podia ser una cova sepulcral, dibuixà la seva planta i la secció, en donà les mides i considerà que era difícil saber quin havia estat el seu ús:

*“por su forma nada tiene que ver con los nichos sepulcrales (...). Es difícil juzgar para qué sirvió; pero no cabe duda de que su existencia se remontará a la época de los iberos; tal vez al siglo IV o V antes de nuestra era (...)”.*⁶⁶⁰

Ara bé, no publicà que efectuà una excavació en aquest espai i que només hi trobà una moneda del segle XIX, tal i com li explicà a Lluís Esteva l'estiu de 1959, en comentar-li alguns aspectes del seu treball sobre la prehistòria de la comarca guixolenc i felicitant-lo per la tasca realitzada:

*“Me permito indicarle que ha olvidado Vd. una cueva artificial que se encuentra al pie del camino de la Plana Basarda tocando esta misma Plana y que tiene una forma completamente rectangular, siendo su entrada tan grande como la misma cueva. Muchísimos años atrás he excavado dicha cueva, no encontrando nada mas que una moneda del Siglo XIX, sin hallar objeto alguno que podría servir de prueba que dicha cueva haya sido utilizada con algún objeto determinado”.*⁶⁶¹

Recordem que González Hurtebise ja hi trobà l'any 1903 ceràmica romana enmig de la terra remenada en aquest mateix espai.⁶⁶² La troballa d'una moneda del segle XIX, és una indicatiu evident de l'espoli secular d'aquest jaciment.

Tot i obviar detalls compromesos com els que acabem de citar en la publicació, Klaebisch va fer una descripció succinta del jaciment ibèric,

⁶⁶⁰ Klaebisch, 1919, p.253, figura 6.

⁶⁶¹ Capítol 14, carta 27.

⁶⁶² Vegeu capítol 8, apartat 3.

identificà -amb encert- l'entrada principal del recinte, l'existència de restes de muralles i deixava clar que ja coneixia perfectament aquest territori:

*“Además de las señales de murallas que se encuentran encima de “Plana Basarda” y de los numerosísimos trozos de cerámica ibérica que cubren el suelo, se pueden contar, a pocos pasos de la referida cueva, de 20 a 25 silos cavados en la roca, que también tienen forma de pera, con una profundidad que alcanza hasta 2’60 metros (...) Junto a la cueva debía estar la entrada de la población, pues sólo de este lado es accesible, y la carretera (que se reconoce perfectamente ser la antigua), pasa por delante, encontrándose, sin embargo, la cueva unos 70 centímetros más bajo que su nivel (...) A pesar de haber recorrido muchísimas veces las montañas donde se hallan las cinco cuevas referidas, no me ha sido posible dar con ninguna otra; pero es de suponer que existan muchas más cuyas entradas habrán sido tapadas por efectos geológicos, quedando así tal vez ocultas eternamente a la vista del hombre”*⁶⁶³

Klaebisch complementà la descripció de la Plana Basarda amb el dibuix i les mides d'una sitja i una fotografia⁶⁶⁴ que permetrà identificar, sense gaires problemes, una de les sitges que excavà. Així mateix, feia una reflexió molt interessant sobre la distribució de dòlmens i coves entre les Gavarres i l'Ardenya, que encara avui és vigent:

*“Mientras que en las montañas llamadas “Las Gavarres”, en la comarca de San Feliú de Guixols, se encuentra un buen número de dólmenes, sin que me haya sido posible dar con nicho sepulcral alguno, abundan éstos en cambio, en la cordillera que limita por el sur el valle de Aro, entre San Feliú de Guixols y Tossa, sin que se descubra en ella ningún vestigio que induzca a creer en la existencia de algún dolmen”*⁶⁶⁵

⁶⁶³ Klaebisch, 1919, p.254.

⁶⁶⁴ Klaebisch, 1919, làmina IX b.

⁶⁶⁵ Klaebisch, 1919, p.249.

En aquest article, no mencionà els materials trobats en l'excavació de la Plana Basarda, circumstància que no ens ha de sobtar atès que estava actuant al marge de les institucions que vetllaven pel patrimoni català. Parlarem més endavant dels objectes que recollí. Tampoc de l'excavació que efectuà a la Cova dels Lladres, propera al mas de Sant Baldiri, a l'Ardenya, que hem de situar en aquest mateix període i que Klaebisch descriví a Lluís Esteva l'any 1958:

“(...) las piezas encontradas en la “Cova dels Lladres” se encontraban en medio de la parte A de su dibujo, ya que en la parte B más alta tal como Vd. habrá podido apreciarlo, no se encontraba tierra ni arena alguna, siendo el piso de tierra natural. También en la parte A había muy poca tierra y los pocos objetos que yo he encontrado estaban a un palmo o un palmo y medio de profundidad”.⁶⁶⁶

El treball de Klaebisch fou portada del *Diario de Gerona* i objecte de ressenya a *La Vanguardia* i al diari *El Sol* de Madrid.⁶⁶⁷ En la publicació madrilenya, el cronista anònim atribuïa la descripció no gaire detallada de les coves i sitges al fet que l'autor, en general, no hi havia pogut excavar. Avui podem afirmar que sí que hi excavà, tot i que no publicà les particularitats de la seva activitat. En el món de l'arqueologia, l'actuació de Klaebisch al dolmen del Mas Bousarenys li comportà l'etiqueta d'espoliador, que ell mateix reconeixerà implícitament a Lluís Pericot després de la Guerra Civil⁶⁶⁸ i que arrossegà al

⁶⁶⁶ Capítol 14, carta 26. Vegeu també al respecte capítol 14, carta 46 i la planta publicada a Esteva, 1958, p. 175.

⁶⁶⁷ “Nichos sepulcrales en las Las Gavarras”, *Diario de Gerona*, 12-7-1919, p.1-2; *La Vanguardia*, 30-8-1919, p.8; “Nichos sepulcrales en Gerona”, *El Sol*, Madrid, 10-7-1919, p.12. L'historiador Joaquim Pla i Cargol (1883-1977), donà compte de la notícia de *La Vanguardia* en el buidatge que va fer de les actes de la Comissió Provincial de Monuments (Pla Cargol, 1950, p. 180) però no hem trobat cap referència als treballs en les actes de l'any 1919.

⁶⁶⁸ Capítol 14, carta 30, en la qual Klaebisch li confessa a Lluís Pericot “*que en su tiempo la excavación mía fué hecha en circunstancias bastante extraordinarias y desde luego no quisiera tener ahora al cabo de 25 años algunos disgustos sobre el particular (...) ya que clandestinamente he desempeñado un papel bastante importante en este asunto.*”

llarg de la seva vida, algunes vegades justificadament com en els casos del Mas Bousarenys o de la Plana Basarda. En canvi, no podem assegurar que fos ell qui hagués excavat el dolmen de Serra Mitjana a Fitor, del qual l'arqueòleg matarranyenc Maties Pallarés va esmentar que havia estat excavat per un senyor estranger, “segons ens digueren”;⁶⁶⁹ o del dolmen dels Tres Peus, també a Fitor, ja coneguts i tractats en l'obra de Cazurro abans que Klaebisch arribés a Espanya. Lluís Pericot va ser més contundent i afirmava que aquests dos dòlmens de Fitor havien estat excavats per A. Klaebisch i no se'n coneixien els resultats.⁶⁷⁰ En el mateix sentit, Bosch Gimpera, en una carta adreçada a Lluís Pericot el 15 de març de 1919, li comentava que Klaebisch es dedicava a furgar els dòlmens dels volts de Romanyà, Fitor i Palamós sense èxit.⁶⁷¹

Lluís Esteva, que va contactar amb Klaebisch per mitjà de Pericot a principis dels anys cinquanta, va afirmar que aquests fets s'havien suposat sense fonament.⁶⁷² Una notícia publicada a Palamós sobre la visita als dòlmens de Fitor de dos dels col·laboradors de Bosch Gimpera, Maties Pallarés i Josep Colominas i Roca (1884-1959), creiem que també crea un dubte raonable:

“A les muntanyes de Fitó foren decebuts perquè en tots els quatre dòlmens ja hi havien gratat els romans i els catalans de l'època moderna”.⁶⁷³

Josep Berga i Boada va referir-se a les actuacions de Klaebisch, sense pronunciar-ne el nom, en el discurs inaugural de la vitrina del Museu de Sant Feliu de Guíxols que contenia els materials de la vil·la romana de Tossa,

⁶⁶⁹ Pallarés, 1923, p.493.

⁶⁷⁰ Pericot, 1950, p.148.

⁶⁷¹ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.102 i notes 53 a 56.

⁶⁷² Esteva, 1965, p.8. Fins i tot ho anotà a llapis en una pàgina del seu exemplar de l'obra de Pericot (Pericot, 1950, p.148) que hem pogut consultar: “Klaebisch diu no ésser veritat”.

⁶⁷³ *Marinada*, 64, març de 1919, p.44.

donats per Ignasi Melé al museu guixolenc, acte que tingué lloc el 12 de setembre de 1920:

“Es per aixó que en una serie llarga d'excursions, en les que el goig no ehs ha acompanyat sempre; deixant les comoditats dels jorns festius passats a ciutat, hem trescat per serres i comalades, plans i muntanyes, cercant lo que no hem trobat sempre i que era nostre fi portar. (...) hem pogut anar fent descobertes i adquisicions, estudiant continuament, desentrenyant de la terra lo que gernacions passades hi deixaren, o anant pidolant almoines d'art i arqueologia a on sabiem un ànima caritativa que ens les podria ofrendar (...) Hauriem de tenir mes encare. I més cencer, però ens han passat al devant. I no ens hi han passat per mandra nostra ni per manca de voluntat, sino perque hi hagué qui, amb poca escrupulositat, i, abusant de la cortesia, i, amb un arma que tot ho doblega, -que nosaltres no posseim per areva llogar gent pagant-la be, i s'en anà per aquesta rodalia destruint-ho tot: a Plà de Basarda, a Movet, a la Cova d'en Riera, i altres indrets, i per tot deixá son rastre destructor i poc escrupulós, emportant-se'n lo mellor que sota nostra terra tenien i deixant els dólmens i les sitjes, trossejats, fet tot una vera llàstima. I lo més pesarós, és, senyors, que tot lo que indegudament se'n emportà l'intrús, anirà a parar fora de casa, quan tot allò hauria d'estar a n'aquí, perquè nosaltres havíem de desenterrarr-ho, perquè tot allò és del poble de Sant Feliu, son troços de la vostra Pàtria i fulls arrencats a la vostra història, que no tenia dret a arrencar-los un estranger i menys encare, per a emportar-los a llunyes terres”.⁶⁷⁴

No hi ha dubte que Berga realitzà una notable tasca de recerca arqueològica a la comarca i que estava molt dolgut per les activitats arqueològiques de Klaebisch. De les paraules de Berga, deduïm que a les Gavarres i a l'Ardenya no hi havia pactes ni el relatiu *savoir faire* de la Valltorta i que hi hagueren espoliacions indiscriminades. L'estranger que va excavar en aquests anys a la Plana Basarda, a Malvet (dolmen del Mas Bousarenys) i a la Cova d'en Riera de Bell-lloc d'Aro,⁶⁷⁵ va ser, sens dubte, Alfred Klaebisch.

⁶⁷⁴ Berga i Boada, 1920. Sobre la inauguració i el que significà pel museu guixolenc, vegeu Colomeda, 2004, p.15-18.

⁶⁷⁵ Esteva, 1964, p.31-32.

Sabem positivament que Klaebisch tenia el costum de pagar a bosquetans perquè li fessin feines “arqueològiques”, tal i com deia Berga. Ho prova una fotografia que féu de la Cova del Llop, ben propera a la Plana Basarda, que l'alemany excavà en una data indeterminada amb l'ajut de Miquel Giró, veí del mas ardenyenc de Can Rifà, que apareix en una fotografia que realitzà el propi Klaebisch.⁶⁷⁶ O un fragment d'una carta on relata la seva intervenció a la Plana Basarda, el mètode que feia servir per buidar les sitges i assenyala que havia conegut aquest territori de la mà de l'hisendat de Romanyà, Josep Cama i Casas:

*“Tengo todavía alguna cosa de La Plana Basarda, excavada por mi en 1918 con un peon que sacaba con un cubo la tierra, mientras que yo metido dentro del Silo enrollado como un gusano, iba llenando el cubo. A pesar de la terrible guerra eran para mi tiempos muy felices. Pude recorrer todas esas montañas de ‘Las Gabarras’ en plena solitud o con el Sr Cama, padre, que me ayudo mucho en la aficion que la naturaleza de esta comarca, habia despertado en mi mente”.*⁶⁷⁷

Ara bé, desconeixem d'on treia el finançament per a les seves intervencions, acabat d'arribar a Espanya i fugint d'una guerra. Podem pensar que formava part d'una xarxa articulada de contraban de peces arqueològiques destinades a col·leccionistes estrangers? Berga i Boada ho deixa intuir en el seu escrit però Klaebisch deixa clar en aquesta carta que recorria tot sol les muntanyes que envolten la vall d'Aro. La resposta, ara per ara, no la tenim.

No hi ha dubte que Klaebisch va ser un personatge controvertit, que actuà al marge de la llei i de l'arqueologia oficial -d'altres també, com es pot deduir de

⁶⁷⁶ Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 31, figura 8. Aquesta informació ens la va facilitar l'arqueòleg Josep Escortell i Cerqueda, familiar de Miquel Giró.

⁶⁷⁷ Capítol 14, carta 38. Lluís Esteva deixà constància que Josep Cama li havia regalat a Klaebisch una destraleta neolítica l'any 1917 (Esteva, 1957, p.193-194). És un fet que no ens sorprèn, ja hem comprovat que els Cama obsequiaven amb objectes arqueològics els visitants interessats en temes arqueològics.

les dades que exposem- però estimava aquest territori, potser d'una manera molt *sui generis*, com ho expressà en un article on es mostrava indignat per la desaparició de l'emblemàtic Suro de la Murtra de Romanyà de la Selva, del qual transcrivim aquest fragment:

*“Este árbol hubiera tenido que ser salvado costara lo que costara, por estética, por amor, por orgullo regional y nacional, incluso por haber sido un atractivo del turismo. Ahora ya es tarde, se ha matado, se ha asesinado y su cuerpo ha sido vendido por el valor de la leña, sin tener en cuenta su valor espiritual. Yo, como todos los amantes de la Naturaleza y de sus maravillas, tenemos el alma triste al ver desaparecer este veterano, único en el mundo, que nos hablaba, que nos daba vida (...) Ya no existe este viejo amigo. España ha perdido un símbolo de fuerza y un testigo de su historia y grandeza. Romañá de la Selva ha quedado sin su guardián orgulloso, que no han sabido respetar (...) Ahora ha caído también por la mano del hombre esta creación de la Naturaleza, que había sabido resistir a todas las tormentas naturales. Ha caído sin dolor, sin comprensión humana. Que mis líneas sean un homenaje a este viejo amigo y a la Naturaleza. ¡Yo, ya no volveré jamás a Romañá de la Selva!”*⁶⁷⁸

Malgrat la seva indignació, Klaebisch visità les Gavarres fins els darrers anys de la seva vida, com ho prova, per exemple, una fotografia familiar en un dolmen de Fitor de l'any 1964 conservada pel seu nét o una carta adreçada a Lluís Pericot de l'any 1973.⁶⁷⁹

De ben segur, però, que la seva actuació en aquest període degué afectar fortament el tarannà catalanista d'Agustí Casas, com ho féu amb el de Berga i Boada, que volia potenciar el Museu de Sant Feliu de Guíxols. Els interessos del pintor olotí també devien xocar amb la idea de Bosch Gimpera de crear un museu arqueològic català i de tenir un Servei d'Investigacions Arqueològiques arrelat en el territori. La relació entre Bosch Gimpera i Berga i Boada, però,

⁶⁷⁸ Klaebisch, 1958.

⁶⁷⁹ Capítol 14, carta 33. Néstor Sanchiz i Guerrero recorda que en el jardí del seu xalet de Platja d'Aro, Klaebisch guardava una part del tronc de l'emblemàtic suro de Romanyà.

degué ser cordial, com ho prova una carta de Bosch Gimpera a Pericot de l'1 d'abril de 1920. Bosch havia estat a Tossa el dia abans amb el Dr.Melé, amb l'objectiu sens dubte de recollir peces pel Museu d'Arqueologia. Melé estava a punt de fer la donació de peces a Berga i Boada per al Museu de Sant Feliu i Bosch li deia a Pericot, amb ironia:

“Si a S.Feliu veuen el Sr. Berga (el director del Museu) diguili que no tingui por que a Tossa li he deixats molts encara per al museu de St.Feliu”.⁶⁸⁰

Aquesta carta fa referència a l'excursió que l'arqueòleg i hispanista Adolf Schulten realitzà a l'Empordà la Setmana Santa de 1920, guiat per Lluís Pericot. Sabem, per un article de Pericot, que recorregueren les terres empordaneses i visitaren diversos jaciments, entre ells el poblat dels Guíxols, fins arribar a Tossa, en un dur trajecte amb tartana des de Llagostera.⁶⁸¹

Les paraules de Berga corroboren les de Bosch Gimpera i l'existència d'aquest pacte no escrit per no trepitjar-se el terreny entre ells. La donació de Melé va satisfer a tothom i fou la culminació de la darrera etapa de la vida de Berga i Boada:

“Eus aquí un metge que desenterra, i, no com un avar lo desenterrat s'ho queda, per a més valor que tingui. ¡Ens ho dona! Ho reparteix entre l'Institut d'estudis Catalans i nosaltres (...). I no acaba a n'aquí el Sr. Melé. A mes d'havernos-li emportat son museo arqueològic, ens ha permés triar de llurs armaris, tot lo que ens ha donat pler i perxò veureu també el nostre museu, enriquit avui, amb una pila de mostres de ceràmica, ferros, armes, i objectes de distintes èpoques que ens ha donat amb una esplendidesa que bé podrien tenir molts fills de Sant Feliu.

⁶⁸⁰ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.115.

⁶⁸¹ Pericot, 1960, p.15. No hi ha cap referència a la Plana Basarda. Molt probablement feren el desplaçament de Sant Feliu a Llagostera amb tren i des d'allà amb la tartana cap a Tossa.

I a n'aquí el teniu el resultat de les nostres excursions, dels nostres estudis, dels nostres treballs, de les nostres penes i alegries que de tot hem passat i pensem passar més encare, perquè podem tenir, per are, el local petit però els nostres ideals van tan enllà que no ens aturarem fins que, no sols tot del Sr. Melé reposi aquí dins, sinó que tot lo que pot aportar-nos els nostres esforços, tingui seient a n'aquí i els objectes ens treguin d'aquesta cova reclamant uns locals apropiats”.⁶⁸²

Volem acabar aquest apartat recollint un testimoni diferent que revela que no tot eren polèmiques entre els arqueòlegs per ser el primer en excavar a la Plana Basarda o al dolmen del Mas Bousarenys. Creiem que devien ser prou coneguts aquests afers en els cercles culturals de la contrada i hi havia qui s'ho agafava amb molta ironia, com els redactors de la secció *Barreja* del setmanari guixolenc *L'Avi Muné*, que publicaren dos relats molt sorneguers. El primer, sobre la caiguda de Pedralta -que van predir amb gairebé vuitanta anys d'antelació-, té un rerefons social evident:

“En *Potas*, l'*Escabeias* i *En Vinaixa* aquestos dies de vagancia forçosa han fet bastant pasetxos per els afores. Un dia han anat a Ridaura, l'altre a Plana Basarda, l'altre a Pedralta ...

Ni mai que hi haguessin anat! En Vinaixa volguent provar la oscilació del célebre monument megalític, va posar-se sota la pedra imposanta i amb un cop d'esquena de la seva marca, va tombar-la del altra banda.

Quan els excursionistes vagin a Pedralta, ja no li trovarán. El seu nom s'haurá d'esborrar de les guies i de les postals de déu céntims.

Heu-se aquí una victima del lock-out insospitada!”⁶⁸³

I el segon, demostra amb claredat que anar a excavar a la Plana Basarda era un costum bastant habitual entre la gent de la comarca:

⁶⁸² Berga i Boada, 1920.

⁶⁸³ *L'Avi Muné*, 17-1-1920, p.2-3.

“En Vinaixa, En Potas i l’Escabeias, en companyia del Caragirat, En Nosca i En Pantorilla, han reparat aquesta setmana el disbarat que cometeren la passada.

Junts varen anar a Pedralta i després de grossíssims esforços lograren posar al seu puesto la famosa pedra que en Vinaixa havia tirat rostos avall. Després s’arrivaren fins a Plana Basarda on feren excavacions; trovaren molta ceràmica, encare que no se sap si els troços recullerts son d’una àmfora celtibera o d’un canti de casa Genisa.

També trovaren una ossamenta d’aucell de regular tamany, en perfecte estat de conservació. No cal estranyarse de res, puig se suposa que son els ossos d’un pollastre de pagés sacrificat a la voracitat dels indígenes de Solius.

Te la paraula En Victor Poujarnisclé!”.⁶⁸⁴

9.4. L’actuació del Servei d’Investigacions Arqueològiques a la vall d’Aro (1918-1930)

Lluís Pericot es llicencià el 7 de juny de 1918, amb premi extraordinari de llicenciatura.⁶⁸⁵ Una de les primeres activitats com a llicenciat la dugué a terme a la vall d’Aro el juliol de 1918, juntament amb Pere Bosch Gimpera, en una de les primeres excursions que feren mestre i deixeble.⁶⁸⁶ Un dels objectius de la sortida era l’estudi del dolmen del Mas Bousarenys.

Agustí Casas acompanyà els dos representants del Servei d’Excavacions Arqueològiques juntament amb Alfred Klaebisch, que a esques de Casas havia excavat el dolmen, segurament poc després de la seva publicació. Hem comprovat, en paraules de Lluís Esteva, la impressió penosa que li quedà a Pericot d’aquella visita, en què Casas esperava mostrar-los un dolmen intacte. L’any 1973, Klaebisch encara recordava l’estat del dolmen en aquell moment: “virgen todavia, pero bastante tocado y retocado por el que suscrive”.⁶⁸⁷ També tenia present -cinquanta cinc anys més tard- la mala passada que li va

⁶⁸⁴ L’*Avi Muné*, 24-1-1920, p.3. Possiblement aquest Víctor Poujarnisclé aficionat a l’arqueologia era familiar del propietari i excavador del dolmen del Mas Bousarenys.

⁶⁸⁵ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.48.

⁶⁸⁶ Pericot, 1943, p. 156.

⁶⁸⁷ Capítol 14, carta 33.

fer a Agustí Casas, que, òbviament, esperava mostrar un jaciment inèdit als representants de l'arqueologia oficial catalana. Klaebisch li comentava així a Pere Bosch Gimpera:

*“Me acuerdo, como si fuera ayer, de la visita al Dolmen de Sta Cristina, que no supo encontrar el Sr Casas y haciendo yo un poco de comedia les llevo con el Sr Pericot a esta tumba meroable. Vd. demostro mucha comprehension para conmigo, la que yo le agradezco todavia hoy”.*⁶⁸⁸

Els quatre arqueòlegs visitaren el dolmen del Mas Bousarenys i la Cova d'en Daina, tal i com Pericot li recordava a Klaebisch:

*“Pues si no recuerdo mal fué un día de julio de 1918 el que en compañía del Dr. Bosch Gimpera, hoy en la Universidad Autónoma de Méjico y el Sr. Casas de San Feliu, nos guió Vd. para ver un dolmen de Sta. Cristina y subiendo después a Romanya para ver el famoso de la Cova d'en Daina”.*⁶⁸⁹

En efecte, Pericot ja havia deixà escrit uns anys abans el seu record de l'excursió, en el pròleg del primer fascicle dels *Sepulcros megalíticos de las Gabarras*, l'obra del seu deixeble Lluís Esteva:

*“Precisamente la primera excursión que hice en plan de excavador -verano de 1918- fue al dolmen del Mas Bousarenys y a la Cova d'en Daina, acompañando a mi maestro Bosch Gimpera y guiados por don Agustín Casas, buen aficionado de Sant Feliu de Guíxols, y del industrial alemán señor A. Klaebisch, quien había excavado por su cuenta el primero de los citados yacimientos; esto explica que haya sentido siempre una romántica añoranza por este grupo dolménico”.*⁶⁹⁰

No hem trobat gaires dades rellevants ni del desenvolupament de l'excursió ni de l'activitat dels arqueòlegs del Servei d'Investigacions Arqueològiques a les Gavarres durant aquell estiu. Pere Bosch Gimpera anotà alguns elements de

⁶⁸⁸ Capítol 14, carta 35.

⁶⁸⁹ Capítol 14, carta 32.

⁶⁹⁰ Pericot, 1964, p.3.

difícil lectura sobre les cistes de Romanyà, referides a trossos d'ossos i bocins de ceràmica i que havia de repassar el llibre de Cazorro. També dibuixà el croquis d'una de les cistes, però no n'esmentà el nom.⁶⁹¹ Així mateix, degué fer un croquis del dolmen, tot i que anotà “no explorat encare a Belloch (a Mas Bousarenys)”.⁶⁹² D'aquesta excursió, tampoc hem trobat cap nota en la premsa de Sant Feliu de Guíxols del moment.⁶⁹³

Segurament, es va fer un informe més extens perquè el 7 d'octubre de 1918, en la reunió de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, Pere Bosch Gimpera i Josep Colominas van informar sobre les excavacions i estudis fets durant l'estiu.⁶⁹⁴ Es va acordar que ho exposessin verbalment en una propera sessió, encàrrec que compliren el 12 de desembre de 1918, sense que hi consti cap més detall en l'acta.⁶⁹⁵ Possiblement, Bosch va parlar dels treballs fets a les Gavarres, de la mateixa manera que n'informava a Lluís Pericot el 15 de març de 1919, en una carta a la qual ens hem referit en l'apartat anterior:

“El Padellàs va marxant. S'han excavat els dolmens dels volts de Romanyà, Fitor y Palamós, etc. pero amb éxit negatiu. A més en Klaebisch sembla que es dedicava a furgarlos tots, però tampoc hi va trovar res. El Cisco ha fet la maqueta de la Cova d'en Dayna (...)”.⁶⁹⁶

⁶⁹¹ Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Col·leccions Especials. Fons Pere Bosch Gimpera, 1.3.9.2.21.

⁶⁹² Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Col·leccions Especials. Fons Pere Bosch Gimpera, 1.3.9.2.22.

⁶⁹³ Hem consultat les revistes *Ciutat Nova*, *L'Avi Muné* i *El Programa* de Sant Feliu de Guíxols. Tampoc hem trobat cap notícia o informe de l'excursió ni en el Fons Lluís Pericot de la Biblioteca Nacional de Catalunya ni en l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.

⁶⁹⁴ Institut d'Estudis Catalans, *Actes de la Secció Històrico-Arqueològica*, 1918, p.193.

⁶⁹⁵ Institut d'Estudis Catalans, *Actes de la Secció Històrico-Arqueològica*, 1918, p.206.

⁶⁹⁶ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.102 i notes 53 a 57. El Padellàs era el nom coloquial que rebien les golfes del Servei d'Investigacions Arqueològiques on es tractava el material i es reconstruïen les peces (Gracia, 2011, p.127).

Un dels objectius de la recerca dels arqueòlegs de l'Institut d'Estudis Catalans era trobar els dòlmens del Puig d'Arques que havia mencionat Cazurro, tal i com ho indica la nota de Bosch citada anteriorment i aquest fragment d'una obra seva publicada l'any 1919:

“Ultra els sepulcres indicats, En Cazurro, pàg. 63, parla del Puig d'Arques, a les Gabarres, dient que sembla haver-hi dòlmens. En una recent expedició de l'Institut d'Estudis Catalans no s'ha pogut comprovar l'existència de tals dòlmens”.⁶⁹⁷

Respecte a la maqueta de la Cova d'en Daina que va realitzar Francisco Font Contel (Cisco) (1893-1957), que feia de reconstructor en el Servei d'Investigacions Arqueològiques,⁶⁹⁸ segurament és la que apareix fotografiada en una obra d'àmplia difusió que va escriure Josep Pijoan.⁶⁹⁹ Pertanyia al Museu d'Arqueologia de Barcelona, on Font treballà des de l'any 1925.⁷⁰⁰ Pijoan també publicà una fotografia de Bosch Gimpera de la Cova d'en Daina.⁷⁰¹ Fins i tot amb les fotografies d'aquella excursió hi hagué problemes, tal i com consta en una carta de Bosch Gimpera a Pericot el 27 d'agost de 1918:

“Les fotografies dels dolmens de Romanyà varen quedar molt malament. Les més presentables les hi envio”.⁷⁰²

En posteriors treballs de Bosch Gimpera i Pericot apareixeran algunes dades científiques obtingudes el juliol de 1918. L'any següent, Bosch Gimpera es referí a les restes arqueològiques de les Gavarres, com hem vist anteriorment, però sobretot als dòlmens de la Cova d'en Daina i del Mas Bousarenys, sepulcres que Bosch va classificar dins la primera variant del grup de galeries

⁶⁹⁷ Bosch Gimpera, 1919, p.123, nota 4. Vegeu capítol 8, apartat 5.

⁶⁹⁸ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.102, nota 57.

⁶⁹⁹ Pijoan, 1934, p.211, fig.319.

⁷⁰⁰ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.102, nota 57.

⁷⁰¹ Pijoan, 1934, p.210, fig.318.

⁷⁰² Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.95. Potser una de les fotografies presentables a la qual es refereix en la carta és la que publicà Pijoan l'any 1934.

cobertes. Així mateix, va fer una descripció de la Cova d'en Daina i de les peces de la Col·lecció Cama que probablement va veure l'estiu de 1918:

“La cova d'En Daina, de Romanyà de la Selva, té 7'70 m. de llarg per cosa de 1'50 d'ample. A cosa de la meitat, en el lloc on els dos costats comencen a devenir paral·lels hi han dues pedres que semblen formar com una separació entre lo que correspon a la cambra pròpiament dita i el corredor. Es trobava dintre d'un túmul contingut dintre d'un cercle exterior fet amb grans pedres, el qual té 11 m. de diàmetre. Del resultat de l'excavació se'n conserven els següents objectes (1), a més d'ossos humans en els quals figuraven dents de criatura i cinc puntes de sageta de sílex molt finament tallades, de forma de fulla de llorer, de dimensions que varien entre 5 per 1'7 cm. i 8 per 2 cm. de llarg i ample, respectivament; una altra punta de sageta més petita, cordiforme, i una amb aletes i espiga (ambdues també de sílex); dues plaquetes de fibrolita rectangular, de 9'5 per 8 per 0'5 cm.; un tros de ganivet de sílex, de 6'5 cm. de llarg; dues febles rodets d'os perforades; una bola d'hematita rodona, de 12 mm. de diàmetre; diversos fragments de ceràmica a mà, grollera, entre els quals algunes tenen incisions formant zig-zag o una mena de rombes; finalment, un punxó de coure.

(1) A casa del propietari de la galeria, senyor Cama, de Romanyà de la Selva. En el gravat del llibre del senyor Cazurro hi falten alguns dels objectes citats en el text”.⁷⁰³

L'eminent arqueòleg va fer una breu referència al dolmen del Mas Bousarenys. Aquesta descripció creiem que és el reflex del relatiu fracàs de l'excursió del juliol de 1918:

“La galeria de Santa Cristina té una forma i dimensions molt semblants a les de la de Romanyà.

Aquest sepulcre fou excavat últimament i s'hi trobaren vàries destrals de pedra, ganivets de sílex, una hermosa placa de fibrolita quadrangular amb cantonades arrodonides i dos vasos campaniformes (1)

(1) Malauradament l'excavació es féu de mala manera i els objectes s'ignora on es troben actualment”.⁷⁰⁴

⁷⁰³ Bosch Gimpera, 1919, p.104-106.

Les paraules de Bosch Gimpera no deixen lloc al dubte. El seu malestar era evident i enlloc del seu treball va citar els articles de Klaebisch i d'Obermaier d'aquell mateix any, encara que no podem assegurar que ja estiguessin publicats quan ell redactà la seva síntesi. En la memòria de les investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, el malestar de Bosch Gimpera també quedà ben reflectit:

“Santa Cristina d’Aro (1918)- Aquesta galeria malauradament no pogué ésser excavada perquè ho féu ja fraudulentament un senyor D.A.Klaebisch, però s’aconseguí veure’n els objectes que en tragué, encara que no fou possible obtenir-ne fotografies. S’hi trobaren destrals de pedra, ganivets de sílex de dimensions considerables, una placa de fibrolita verdosa i de forma ovalada i plana i dos vasos campaniformes”.⁷⁰⁵

A la mateixa memòria, esmentava la Cova d'en Daina entre les visites efectuades i feia constar que van comprovar-ne la planta i van analitzar la tècnica constructiva.⁷⁰⁶ Segurament de les dades aplegades l'any 1918 degué sortir una planta rectificada, que publicà conjuntament amb Lluís Pericot:

“A un tipus de galeria coberta en formació deu pertànyer la Cova d'En Daina (Romanyà de la Selva), car la planta rectificada per nosaltres (fig. 186), mostra dues pedres col·locades com a reminiscència de l'entrada de la cambra, que també és més ampla que l'entrada; semblant a aquesta galeria, encara que un xic més curta, és la propera de Santa Cristina d’Aro”.⁷⁰⁷

En aquest treball conjunt, la qüestió de la descoberta del dolmen del Mas Bousarenys va quedar ben sintetitzada en una nota a peu de pàgina, en la qual es referia a la presència del vas campaniforme a Catalunya i deien, sense embuts, que Klaebisch era un excavador furtiu:

⁷⁰⁴ Bosch Gimpera, 1919, p.106.

⁷⁰⁵ Bosch Gimpera, 1921, p.58.

⁷⁰⁶ Bosch Gimpera, 1921, p.58-59.

⁷⁰⁷ Bosch Gimpera i Pericot, 1923, p.507.

“Aquesta galeria fou donada a conèixer per D. Agustí Casas, qui publicà la planta i descripció en Nou megalit en l’agrupament de Sant Feliu (periòdic Ciutat Nova, de Sant Feliu de Guíxols, 25 desembre 1917). Més tard fou excavada clandestinament, coneixent-se la planta publicada per H. OBERMAIER: *El dolmen de Matarrubilla (Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, 1919)*; malauradament no es posseeixen fotografies de les troballes de les quals se’n desconeix llur situació actual. Havent-les pogut veure quan encare es trobaven en poder del escavador furtiu, se’n publicà una nota a BOSCH: Prehistòria catalana, pàg. 106”.⁷⁰⁸

En la visita del juliol de 1918, Klaebisch va mostrar a Bosch Gimpera i Pericot les peces que trobà en el dolmen del Mas Bousarenys, entre les quals hi havia els dos vasos campaniformes sencers que esmentarem diverses vegades. Els dos arqueòlegs catalans manifestaven que Alfred Klaebisch era un escavador furtiu però sobre Hugo Obermaier, que publicà les dades proporcionades pel furtiu, per encàrrec seu, no s’atreviren a dir-ne res. Al nostrer parer, exemplifica un cop més que l’espai científic estava ben delimitat i les relacions Bosch-Obermaier en el seu just equilibri, amb Bosch sòlidament establert a Barcelona, Obermaier consolidat a Madrid des de l’any 1922 amb la *Càtedra de Historia Primitiva del Hombre* a la Universidad Complutense⁷⁰⁹ i ambdós personatges coincidint en les seves tesis sobre la prehistòria de la Península Ibèrica, força ben definida en els anys 1919-1920, fins al punt que s’ha considerat la síntesi de Bosch com una obra conjunta amb Obermaier.⁷¹⁰

Lluís Pericot va llegir la seva tesi doctoral sobre la civilització megalítica i la cultura pirenaica, dirigida per Bosch Gimpera, l’any 1923⁷¹¹ i aquell mateix any també va publicar un article sobre el dolmen del Mas Bousarenys, on assenyalava que havia emprat les notes i fotografies que li havia facilitat Alfred Klaebisch, que eren les mateixes que havia utilitzat Hugo Obermaier

⁷⁰⁸ Bosch Gimpera i Pericot, 1923, p.506, nota 3.

⁷⁰⁹ Díaz-Andreu, 2002, p.114-115.

⁷¹⁰ Cortadella, 2003b, p.LXXXVIII.

⁷¹¹ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.48-49.

en el seu treball de l'any 1919.⁷¹² Aquestes dades es contradiuen amb el que exposava conjuntament amb Bosch Gimpera el mateix any 1923- en una publicació, però, que corresponia al període 1915-1920-, on clarament assenyalaven que no tenien fotografies de les peces ni sabien on eren, com hem comprovat anteriorment.

En l'article en solitari, Pericot informava que les peces eren a la col·lecció de Klaebisch a Alemanya, encara que hi ha prou indicis per sospitar que les peces no van sortir de Catalunya almenys fins l'agost de 1936.⁷¹³ I si algunes van marxar, possiblement no van tornar. Pericot recordava que havia estat Agustí Casas el que havia donat a conèixer aquest dolmen, havia fet una breu descripció del monument acompanyada d'una planta i constata dos fets importants: que l'excavació no permetia afirmar que les lloses al nord-est del sepulcre formessin part d'una altra petita cambra i que el sepulcre havia estat regirat antigament atès que hi havia fragments de ceràmica ibèrica i moderna, com ja havia intuït Agustí Casas.⁷¹⁴ Desconeixem si hi practicà algun sondeig, tot i que Klaebisch, amb l'objectiu clar de buscar peces de valor, s'havia limitat a excavar la cambra i havia deixat intacte el corredor, com va poder comprovar Lluís Esteva anys més tard.⁷¹⁵ Pel que fa a la datació del monument, Pericot l'inclouïa en el període eneolític i considerava que no era essencialment diferent de la Cova d'en Daina, en la línia que proposava el mestre Bosch Gimpera. Així mateix, va incloure una relació dels materials trobats en el dolmen, juntament amb una fotografia:

“Restes d'un esquelet humà; nombrosos fragments de terrissa decorada i sense decorar; 1 punta de sageta de sílex en forma de punta de llorer; 1 plaqueta de pedra oval (19 x 7' 3 cms.); 4 grans fulles de ganivet de sílex i sis de més petites; un vas de pedra (quars) i un vas de forma més o menys esfèrica (lám XI).

⁷¹² Pericot, 1923, p.85.

⁷¹³ Capítol 14, cartes 34 bis i 35, en les quals Klaebisch assenyalava que es van perdre a Barcelona l'agost de 1936.

⁷¹⁴ Pericot, 1923, p.86-87.

⁷¹⁵ Esteva, 1957, p.241.

Entre els fragments de terrissa decorats n'hi ha alguns pertanyents a l'estil del vas campaniforme, tant per la tècnica de la decoració puntillada en zones i formant triangles, com per la forma i en els fragments dels que es publica la fotografia sembla distingir-se clarament el senyal de la impressió de cordes limitant les zones de puntillat".⁷¹⁶

Pel que fa als polèmics materials, la relació difereix entre la publicació d'Obermaier de 1919 i la de Pericot de l'any 1923, tal i com va constatar també Lluís Esteva,⁷¹⁷ essencialment perquè hi manquen els dos vasos campaniformes, assenyalant només l'existència de fragments d'aquest tipus ceràmic. En parlarem del perquè en el proper apartat.

La publicació de la tesi de Pericot -reeditada un quart de segle més tard-⁷¹⁸ tanca un període de la història de l'arqueologia de la comarca pel que respecta a aquest ampli període històric i va constituir una síntesi del que s'havia fet fins aleshores sobre el món dels megàlits. En la reedició, donà la notícia inèdita que Maties Pallarés havia explorat dues de les quatre cistes publicades per Cazorro i que va trobar-hi fragments de ceràmica llisa en una i un còdol amb perforació en l'altra.⁷¹⁹ No tenim constància que Pallarés les excavés amb Josep Colominas durant la seva estada a Palamós, de la qual tenim la referència d'una notícia publicada en la revista *Marinada* que hem esmentat en parlar d'Alfred Klaebisch.⁷²⁰ En aquesta hi queda ben reflectit que excavaren el dolmen de Puig ses Forques a Calonge, on trobaren diversos materials, n'aixecaren una planta i feren diverses fotografies; i el petit dolmen de Montagut, a Palamós, que havia descobert Lluís Barceló i Bou. Colominas aprofità aquesta sortida per estudiar els termes de les poblacions i la nota acabava amb el desencís que patiren a les muntanyes de Fitor abans

⁷¹⁶ Pericot, 1923, p.87 i làmina XI.

⁷¹⁷ Esteva, 1957, p. 230-231.

⁷¹⁸ Pericot, 1925 i Pericot, 1950, respectivament.

⁷¹⁹ Pericot, 1950, p.148.

⁷²⁰ *Marinada*, 64, març de 1919, p.44. No hem trobat cap referència sobre aquest tema en la correspondència de Maties Pallarés que es conserva a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.

comentada, per tant, no diu absolutament res sobre una visita de Colominas i Pallarés a Romanyà de la Selva.

Bosch Gimpera també ressenyà les cistes de les Gavarres, sense aclarir si es referia només a les cistes de Fitor o també incloïa les dues de Romanyà:

“Sepulcres megalítics de l’Empordà (Gavarres) (1919).- En ells, la pobresa de les troballes (sols fragments de ceràmica a mà degut a haver estat violats tots), no permet fer conclusions cronològiques. En quant a llur tipus es pot dir que es tracta d’un grup de cistes”.⁷²¹

En la seva tesi, Pericot va repassar breument els materials trobats a la Cova d’en Daina i assenyalava que alguns dels objectes importants s’havien perdut o havien desaparegut. En aquest sentit, Lluís Esteva va fer una anotació amb llapis en el seu exemplar del llibre de Pericot:

“Las puntas de flecha han de ser 6 en vez de 5, además de la de aletas (se ven en una fotog. de Cazorro). Falten per tant, les puntes de fletxa i la bola d’hematites. Museo Gerona, 2 son los fragmentos de cuchillo (Cazorro fot.)”.⁷²²

Pericot també anotà que el juliol de 1918 ja faltaven peces de la Col·lecció Cama en relació amb les que havia publicat Cazorro i que una part van ser donades al Museu d’Arqueologia de Girona.⁷²³ De fet, les peces que quedaven de la Col·lecció Cama foren confiscades l’any 1937, segons constatà Francesc Riuró:⁷²⁴

“La Comissió del Patrimoni, amb l’autorització de la Comissaria de la Generalitat, confisca la col·lecció Cama de Romanyà de la Selva. La família propietària ha abandonat la casa que resta a mercè de desaprensus, amb la possibilitat que es

⁷²¹ Bosch Gimpera, 1921, p.58.

⁷²² Anotacions de Lluís Esteva Cruañas a les pàgines 148 i 149 del seu exemplar de Pericot, 1950.

⁷²³ Pericot, 1943, p.156 i nota 2.

⁷²⁴ Riuró, 1995, p.85.

perdi la col·lecció de la qual ja han desaparegut els materials més importants procedents del dolmen de la Cabana d'en Daina".⁷²⁵

Pel que fa al dolmen del Mas Bousarenys, assenyalava que Agustí Casas l'havia descrit, que Klaebisch l'havia excavat i que havia facilitat la planta a Obermaier per a la seva publicació. La tesi de Pericot continuava amb la polèmica de les peces trobades per Klaebisch:

*"Los hallazgos fueron los siguientes: restos humanos; fragmentos de cerámica, entre ellos dos de vasos campaniformes con decoración puntillada en zonas, y un vaso esférico; una punta de flecha de sílex en forma de hoja de laurel, muy bien retocada; una plaquita de piedra (19x7'3 cm); 10 hojas de cuchillo de sílex; un vaso de piedra (cuarzo). De las notas tomadas en una rápida visita a esta colección en julio de 1918 se deduce que existían en ella dos vasos campaniformes enteros y tres puntas de sílex aparte la citada, dos lanceoladas, y una de pedúnculo y aletas, pero por imposibilidad de comprobarlo actualmente debemos atenernos a los datos facilitados por A. Klaebisch, aunque los creamos incompletos".*⁷²⁶

Les recerques a les Gavarres en aquest període van quedar reflectides en obres d'abast més general, com la que dirigí el geòleg Marià Faura i Sans (1883-1941)⁷²⁷ o la de l'historiador Antoni Rovira i Virgili,⁷²⁸ que també farà

⁷²⁵ Esteva, 1957, p.168, assenyalava que l'any 1936 van ingressar peces de la Col·lecció Cama, probablement de Panedes, al Museu d'Arqueologia Catalunya-Girona, segons la informació que li facilità Miquel Oliva. Segurament, tot el conjunt ingressà en la confiscació esmentada per Riuró. Contradint l'opinió de Riuró, cal assenyalat que la casa pairal de Josep Cama i Casas es va fer servir com a escola d'educació primària durant la Guerra Civil (Jiménez, 1995, p.87).

⁷²⁶ Pericot, 1925, p.97-98.

⁷²⁷ Faura (director), 1923, p. 46-52, en què relaciona també altres jaciments de la vall com el menhir del Terme Gros.

⁷²⁸ Rovira i Virgili, 1922, p.336-340 i 372-373.

referència a les necròpolis de Sant Feliu i la Plana Basarda, que situà a l'hipotètic lloc de “Les Salines de la Vall d'Aro”.⁷²⁹

9.4.1. La “resurrecció” dels materials del dolmen del Mas Bousarenys i de la Plana Basarda

Tot i que ultrapassa l'àmbit cronològic d'aquesta tesi doctoral, creiem necessari aportar les dades obtingudes sobre les peces que Alfred Klaebisch va trobar a la Plana Basarda i al dolmen del Mas Bousarenys l'any 1918, essent aquesta, al nostre parer, una de les finalitats de la disciplina de la història de l'arqueologia. Haurem d'esperar fins a principis dels anys setanta del segle passat per treure'n l'entrellat, gràcies en bona part a un conjunt de cartes que ens va facilitar el nét d'Alfred Klaebisch, Santiago Nin.

No cal dir que la Guerra Civil va suposar una ruptura absoluta en tots els aspectes, en parlarem amb detall en el darrer capítol de la tesi. Casas va morir l'any 1941 a Suïssa i Bosch Gimpera s'exilià a Mèxic. Dels protagonistes de l'excursió del juliol de 1918 a les Gavarres, a l'Estat espanyol només hi quedaven Lluís Pericot, continuador a l'interior de l'Estat de l'Escola de Barcelona iniciada per Bosch Gimpera. Pericot, aconsellat pel mestre absent, va retornar a la Universitat⁷³⁰ i va ser nomenat *Comisario Provincial de Excavaciones Arqueológicas* de Girona el 14 de maig de 1941;⁷³¹ i Alfred Klaebisch, convertit definitivament en un empresari emprenedor i innovador afincat a Barcelona, que havia marxat a Alemanya l'agost de 1936 amb les peces del dolmen del Mas Bousarenys, segons li explicà a Pere Bosch Gimpera:

⁷²⁹ Rovira i Virgili, 1922, p.533-534. També cita erròniament la nota de Bosch sobre el Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, la qual cosa vol dir que no treballà directament amb els originals.

⁷³⁰ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.52-53.

⁷³¹ Riuró, 1995, p.88; Díaz-Andreu i Ramírez, 2001, p.330.

*“Cuando estallo la guerra civil en España me llevo como unico recuerdo de España al tener que huir en Agosto 1936 los objetos del Dolmen, sino se hubieron perdido como todo lo que tenemos en el mismo piso, que ocupamos todavia hoy. Se perdieron unos pequeños huesos del craneo, unos pelos y tambien unos fragmentos de un “Glockentopf”.*⁷³²

Klaebisch retornà a Barcelona un cop finalitzada la Guerra Civil i l'afer de les peces del Mas Bousarenys es va revifar amb la publicació de Lluís Pericot sobre els dòlmens de l'Empordà.⁷³³ En aquest article, l'il·lustre prehistoriador enumerava les peces del Mas Bousarenys, pràcticament de manera idèntica al seu treball de l'any 1925.⁷³⁴ Cal destacar que recuperava la informació d'Obermaier sobre les línies i cassolletes i assenyalava que *“adosadas a un ángulo de la cámara, varias losas parecen señalar a manera de una cista lateral”*. En certa manera, no tancava la porta a la hipòtesi primigènica de Casas que el propi Pericot havia descartat anteriorment⁷³⁵ i considerava molt interessant fer l'excavació de les Pedres Dretes d'en Lloveras que havia descobert Agustí Casas. El prehistoriador beguenc havia tornat a contactar amb Klaebisch després de la Guerra Civil:

*“El excavador de este monumento, señor Klaebisch, nos ha permitido amablemente estudiar el material que ha podido conservar y que pensamos publicar más adelante”.*⁷³⁶

En efecte, Klaebisch havia enviat una carta a Pericot el 22 de maig de 1944,⁷³⁷ en què li comunicava que havia trobat l'únic exemplar que li quedava de la seva publicació en el *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural* de 1919 i li manifestava que no havia trobat la descripció i els apunts

⁷³² Capítol 14, carta 35. La traducció literal de *Glockentopf* és “vas en forma de campana”, és a dir, vas campaniforme.

⁷³³ Pericot, 1943.

⁷³⁴ Pericot, 1943, p.157.

⁷³⁵ Pericot, 1923, p.85.

⁷³⁶ Pericot, 1943, p.157, nota 1.

⁷³⁷ Capítol 14, carta 28.

que havia pres del dolmen de Mas Bousarenys l'any 1917. Pericot li envià un exemplar del seu recent treball sobre els dòlmens empordanesos i Klaebisch li proposava de fer alguna excursió plegats durant l'estiu de 1944 a alguns llocs prehistòrics de Catalunya, sempre i quan pogués aconseguir prou benzina.⁷³⁸ Després de llegir l'article de Pericot, al cap de quatre dies Klaebisch tornà a escriure-li amb un to molt diferent:

“He leído que Vd. ha mencionado que yo he excavado el dolmen de Santa. Cristina, cuando francamente hubiera preferido que mi apellido no fuera nombrado ya que confieso que en su tiempo la excavación mía fue hecha en circunstancias bastante extraordinarias y desde luego no quisiera tener ahora al cabo de 25 años algunos disgustos sobre el particular.-

*Como veo que Vd. ha publicado una descripción sobre dicha galería de Santa Cristina de Aro, le quedaría muy agradecido se sirviera proporcionarmela ya que clandestinamente he desempeñado un papel bastante importante en este asunto-”.*⁷³⁹

Klaebisch reconeixia que havia actuat fora de la llei i no volia tenir problemes amb el règim de Franco. El motiu era clar: la colònia alemanya a Espanya estava en el punt de mira dels aliats -especialment els homes de negocis - davant de la perspectiva d'una derrota alemanya que comportaria una fugida de elements compromesos amb el nazisme cap a Espanya.⁷⁴⁰ El 18 de desembre de 1944, el governador civil de Girona trametia al comandant de la Guàrdia Civil de Caldes de Malavella una llista de 38 subdits alemanys que havien de quedar retinguts a Caldes de Malavella en les mateixes condicions que els anteriors que havien estat retinguts i li ordenava que a mida que anessin arribant li enviés la informació. A la llista annexa a l'ordre del governador civil, hi figura Alfred Klaebisch.⁷⁴¹

⁷³⁸ Capítol 14, carta 29.

⁷³⁹ Capítol 14, carta 30.

⁷⁴⁰ Collado, 2005, p.29-31.

⁷⁴¹ Arxiu Històric de Girona, Govern Civil, Índex dels expedients de frontera i d'investigació, 1945/364/005. Sobre l'estira -i- arronsa entre el govern franquista i els aliats per l'extradició dels alemanys sospitosos de ser nazis, vegeu Collado, 2005, p.25-137.

Klaebisch tenia familiars a Alemanya directament vinculats amb el règim de Hitler. Un dels seus cinc germans, Otto Klaebisch, nascut també a Cognac, on els seus pares tenien negocis de brandy, era el *weinfhurer* d'Alsàcia i el seu cunyat no era altre que el ministre d'Assumptes Exteriors del govern de Hitler, Joachim von Ribbentrop.⁷⁴² Sabem positivament que Klaebisch estava en el punt de mira de l'espionatge nordamericà: el seu nom i les seves dades figuren en una llista de persones i empreses bloquejades per la Secretaria d'Estat dels Estats Units⁷⁴³ i hi ha un seguit d'informes en els *Nationals Archives* dels Estats Units sobre els seus moviments en aquests anys,⁷⁴⁴ en els quals està classificat com a agent de la Gestapo.⁷⁴⁵ L'empresari i arqueòleg havia constituït a principis de 1944 l'empresa Dentichlor, SA, amb 400.000 pessetes de capital, on hi figuraven la seva dona, el seu gendre i un testaferró com a accionistes. Va ser repatriat a Alemanya el gener de 1946 i segurament retornà a Espanya el novembre del mateix any. La seva empresa no fou desbloquejada fins a principis de 1950 en demostrar-se, tant per part dels aliats com dels inspectors espanyols, que no hi havia accions expropiables.⁷⁴⁶ Deu anys més tard, Klaebisch llogarà el seu xalet del Comtat Sant Jordi de Platja d'Aro des de l'1 de juny de 1960 fins a les darreries d'octubre del mateix any a un escriptor referent de la literatura nordamericana moderna, Truman Capote (1924-1984), en un episodi força ignorat, després

⁷⁴² Kladstrup i Kladstrup, 2002, p,79; Aicart, 2006a, p.87, nota 319.

⁷⁴³ *The proclaimed list of certain blocked nationals. Supplement I, August 28, 1942 to Revision III of August 10, 1942*, United States, Government Printing Office, Washington, 1942, p.19.

⁷⁴⁴ És un tema que estem investigant per completar la biografia de Klaebisch i en el qual no aprofundirem en no ser especialment rellevant per al coneixement de la recerca arqueològica a la vall d'Aro. Podem comprovar en una carta (capítol 14, carta 25) de Klaebisch a Lluís Esteva que l'alemany coneixia molt bé la costa de Port Bou a Tarifa, fet que ens fa sospitar que ja realitzà tasques d'espionatge pel règim alemany durant la Primera Guerra Mundial.

⁷⁴⁵ Finestres, 2007, p.25.

⁷⁴⁶ Collado, 2005, p.281-282.

que s'instal·lés a Palamós.⁷⁴⁷ El cèlebre escriptor de ben segur que desconeixia els informes dels serveis secrets nord-americans sobre el seu arrendador mentre escrivia *A sang freda*, contemplant tranquil·lament la Mediterrània.

Lluís Pericot es tornà referir a les peces del Mas Bousarenys en la segona edició de la seva tesi, amb un petit canvi en relació amb la primera edició que inserí després de la descripció de les peces:

*“Hace poco tiempo, el señor A. Klaebisch nos mostró gentilmente su colección y nos autorizó a publicar sus hallazgos en dicho dolmen. Tras tanto tiempo transcurrido nos es imposible tener la seguridad de que nada se haya perdido”.*⁷⁴⁸

Va ser, però, Lluís Esteva, amb els seus col·laboradors, que va excavar i restaurar el dolmen del Mas Bousarenys l'any 1953, com veurem en el capítol 11. Esteva contactà amb Alfred Klaebisch a principis dels anys cinquanta de la centúria passada, per mitjà del seu mestre, Lluís Pericot, coincidint gairebé en el temps amb una campanya en defensa del Suro de la Murtra de Romanyà que encetà Klaebisch.⁷⁴⁹ Esteva estudià algunes de les peces trobades per Alfred Klaebisch al dolmen del Mas Bousarenys⁷⁵⁰ i a la Cova dels Lladres de Sant Baldiri, a l'Ardenya.⁷⁵¹ Ambdós mantingueren una relació cordial i respectuosa, tot i que inicialment pogués haver-hi un cert recel per part de l'arqueòleg guixolenc, lògicament advertit per Pericot, com es dedueix en una carta enviada a Pericot la setmana següent a la publicació de l'article de Klaebisch sobre el Suro Gros, on li deia:

⁷⁴⁷ Es pot seguir l'episodi amb les cartes publicades de Truman Capote en aquest període, algunes amb l'adreça del xalet “Az-Zahara”, propietat de Klaebisch, a Clarke (editor), 2007, p.440-470.

⁷⁴⁸ Pericot, 1950, p.149.

⁷⁴⁹ L'any 1951, Esteva encara assenyalava que no coneixia personalment a Klaebisch (Esteva, 1951). Vegeu-ne la visió de Klaebisch sobre aquest afer a l'apartat 9.3.3.

⁷⁵⁰ Esteva, 1957, p.231-234.

⁷⁵¹ Esteva, 1958, p.174-176. Vegeu també capítol 14, carta 26.

“Amablement he donat una finta aquests dies al Sr. Klaebisch des de les columnes de “Áncora” on ens hem creuat escrits parlant del “suro gros” de Romanyà. ¿Està enterat que té el tronc podrit en part i que podria ésser que morís aviat? Espero les seves noves sobre les dues cistes per a donar-li al Sr. Klaebisch una estocada directa. Penso demanar-li que ens ensenyi tot el que coneix d'aquestes muntanyes i les troballes fetes. Veurem com reacciona”.⁷⁵²

Un any i mig més tard, Esteva continuava la seva recerca:

*“Recibida igualmente su atta. carta sobre el Sr. Klaebisch. Veremos lo que pasa durante la próxima entrevista”.*⁷⁵³

L'any 1955, abans de publicar els seus treballs de síntesi, Esteva li comentava, satisfet, a Miquel Oliva, els seus avenços en la relació científica amb Klaebisch:

“El Sr. Klaebisch ha vist part del treball i he lograt el que ningú havia aconseguit. M'ha deixat part de les peces que té. Les he dibuixat i ara intentaré treure'n còpies en guix. Si voleu vos en faré una còpia pel Museu. Quan acabi d'aquestes peces, me deixarà les altres. Avui espero tenir el material complet”.⁷⁵⁴

En un article publicat l'any següent, Esteva donà a conèixer el menhir del Terme de Belliu, entre Platja d'Aro i Calonge, que li havia ensenyat un parell d'anys abans *“mi distinguido amigo D. A.Klaebisch”*.⁷⁵⁵ El mestre guixolenc finalment va publicar els objectes de la col·lecció d'Alfred Klaebisch-

⁷⁵² Capítol 14, carta 81.

⁷⁵³ Capítol 14, carta 92.

⁷⁵⁴ Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva de l'1 de setembre de 1955. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

⁷⁵⁵ Esteva, 1956b.

probablement a instància de Lluís Pericot- i encara es preguntava si els dos vasos campaniformes sencers eren els que citava Obermaier.⁷⁵⁶

El 29 d'abril de 1973, Pere Bosch Gimpera escrivia a Lluís Pericot i, entre d'altres qüestions, li comentava:

“Avui m'ha sorpres rebre una carta d'en Klaebish, aquell alemany de Sant Feliu amb el que anarem a veure sepultures del Mas del Bou Serenys. Diu que li ha donat la meva adreça en Luis Esteva Cruañas, director del Museu de Sant Feliu de Guíxols i que ha donat les troballes del sepulcre al Museu de Sant Feliu, que conservava mercès a que se les endugué a Alemanya quan va marxar allí el mes d'agost de 1936, el que les va salvar doncs a Barcelona li varen saquejar el pis. Li dono la seva adreça que es: Avenida General Franco 520 1er. Potser amb ell es podrà aclarir el misteri dels vasos campaniformes que nosaltres sembla que havíem vist sencers i dels que V. al seu llibre parla, essent sols fragments. Potser se li varen trencar al endurs'els”.⁷⁵⁷

La fina ironia amb què Bosch Gimpera es referia als vasos campaniformes sencers denota que, tot i haver passat cinquanta cinc anys, recordava perfectament l'afer que havia ressuscitat gràcies a una carta que Klaebisch li havia enviat el 19 d'abril de 1973.⁷⁵⁸ L'empresari barceloní, per la seva banda, encara sostenia que els vasos campaniformes eren solament fragments, tant en la carta anteriorment citada com en la relació de peces del dolmen del Mas Bousarenys que va trametre a Lluís Esteva:

⁷⁵⁶ Esteva, 1957, p.231-234. Esteva, que era un home persistent en les seves recerques, aconseguí poder estudiar les peces de Klaebisch, tal i com podem resseguir en diverses de les cartes que publiquem en el capítol 14.

⁷⁵⁷ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.455. Gràcies a la publicació d'aquesta carta vam començar a seguir la pista d'Alfred Klaebisch.

⁷⁵⁸ Capítol 14, carta 35.

*“Ademas se habian encontrado restos de un “Glockenbecher” y algunos pelos humanos que se perdieron al tener que huir en 1936 de Barcelona, asi como algunos trozos pequeños de ceramica basta, y de cráneo”.*⁷⁵⁹

En la correspondència dels darrers anys de vida d'Alfred Klaebisch, Lluís Pericot i Pere Bosch Gimpera que publiquem íntegrament en el capítol 14, es pot resseguir amb detall el desenllaç final sobre les peces que van quedar de l'excavació de l'any 1918. Klaebisch, a instància de Lluís Pericot, va donar-les al Museu de Sant Feliu de Guíxols. També donà altres materials arqueològics que havia extret de la Plana Basarda i de la Cova dels Lladres. Observem en la relació de peces del Mas Bousarenys, algunes novetats que no s'havien mencionat en els articles de l'època, com la presència de cabells humans i de restes de crani.

Tant Bosch Gimpera com Pericot van contestar les cartes de Klaebisch amb molta cordialitat. Klaebisch lloava la benevolència dels dos il·lustres prehistoriadors. El temps ho cura i ho relativitza tot, com ho mostra una nota de Lluís Pericot en relació amb una carta de Bosch Gimpera del 15 de març de 1919:

*“Detallant les notes. Explicant algun text. L'any setanta i escaig encara Klaebisch té afició, però el que troba ho porta al Museu de Sant Feliu”.*⁷⁶⁰

La relació entre els tres supervivents de l'excursió de l'any 1918 va acabar de manera entranyable: Bosch Gimpera i Klaebisch repassant les seves vides amb detalls tant sentits com és la mort d'un fill o el condol per la mort de l'esposa⁷⁶¹ i amb una carta de Bosch a Klaebisch que semblava el comiat definitiu entre dos grans amics:

⁷⁵⁹ Capítol 14, carta 34 bis.

⁷⁶⁰ Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.102, nota 56.

⁷⁶¹ Capítol 14, carta 33.

*“A nuestra edad y V. es pocos meses más viejo que yo, realmente es muy grato recordar a los buenos amigos y yo le agradezco la atención que ha tenido escribiéndome. Le deseo muchos años de vida y salud y le envío mis más afectuosos saludos”.*⁷⁶²

Un any i mig més tard, el 2 de desembre de 1974, l'empresari barceloní explicava a Lluís Pericot que havia donat les peces del dolmen del Mas Bousarenys al Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols i rememorava la seva actuació, mai publicada, a la Plana Basarda, amb un record sentit per la mort de Bosch Gimpera:

*“Entre tanto he hecho donación al Museo de San Feliu de Guixols de lo encontrado en 1918 en el Dolmen cerca de Santa Cristina y estoy preparando otro pequeño donativo de unos pocos objetos sacado personalmente y con mucho sudor de dos silos de La Plana Basarda, pueblo ibero totalmente desaparecido, pero donde tengo la impresión que se encuentran mas Silos “virgenes”. Mis recuerdos estan velados por una sombra triste al pensar en el fallecimiento del Sr. Bosch y Gimpera q.e.p.d. que con tanto tacto y comprension juzgo mis trabajos de excavación y del que conservo recuerdos y cartas que me son de una riqueza espiritual muy grande”.*⁷⁶³

En efecte, Alfred Klaebisch va donar primer les peces del dolmen del Mas Bousarenys, en un acte que tingué un cert ressò mediàtic, fins i tot en la premsa d'àmbit català.⁷⁶⁴ El periodista guixolenc Joan Canadell i Mas assenyalava que *“don Alfredo Klaebisch, que pasaba temporadas en nuestra ciudad, decidió localizarlo e iniciar una excavación por su cuenta, cosa que llevó a cabo en 1918, reteniendo las importantes piezas que halló,*

⁷⁶² Capítol 14, carta 36. Bosch Gimpera va morir el 9 d'octubre de 1974 (Gracia, 2011, p.564).

⁷⁶³ Capítol 14, carta 43.

⁷⁶⁴ Esteva, 1974b, p.37; Joan Canadell, “Importante donación arqueológica al Museo Municipal”, *Los Sitios*, 5-12-1973, p.7. El mateix Canadell publicà una altra notícia, més breu i amb el mateix títol, a *Diario de Barcelona*, 2-12-1973. Klaebisch estigué molt agraït a Esteva per haver fet aquesta difusió de la seva donació (vegeu capítol 14, cartes 38 i 39).

conservándolas la mayoría hasta nuestros días, digo mayoría, ya que varias de ellas se perdieron en el transcurso de la guerra civil”.

Sens dubte, els elogis rebuts públicament per les seves donacions incentivaren a Klaebisch. A les darreries de l'any 1973, es plantejà la donació dels materials que posseïa de la Plana Basarda, de la Cova dels Lladres i d'Empúries, tal i com li confessà a Lluís Esteva:

*“Despues de las Fiestas vere si puedo desprenderme de algun objeto mas que tengo de la Plana Basarda, y “Cueva de los Lladres” y Ampurias, esperando que la Municipalidad de esa pueda reorganizar el Museo de S.F. de G”.*⁷⁶⁵

D'aquesta carta, es dedueix que Klaebisch també havia fet “intervencions” a Empúries o, si més no, n'havia adquirit materials. No ens sorprèn. També hem documentat que havia estat furgant pels volts de Tarragona l'any 1930, quan informà els Amics de l'Art Vell, que presidia Bosch Gimpera, d'unes troballes:

*“El Sr. A. Klaebisck [sic] cridà l'atenció sobre l'intent d'explotació del “Mèdol”, de Tarragona, del qual ja s'havia captint el Comitè, i sobre l'existència d'unes sitges, prop de Tamarit, amb possibles restes ibèrics. Passà a informe del Sr. President, Dr. Bosch i Gimpera”.*⁷⁶⁶

El 25 de gener de 1974, Lluís Esteva fou nomenat director del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols.⁷⁶⁷ Klaebisch s'oferí a Esteva per col·laborar en els projecte de remodelació i reorganització del museu que

⁷⁶⁵ Capítol 14, carta 39. Desconeixem quins materials tenia d'Empúries i on van anar a parar.

⁷⁶⁶ Martinell, 1935, p.50.

⁷⁶⁷ Esteva, E., 1995, p.14. Vegeu també els detalls biogràfics de Lluís Esteva en el capítol 15, documents 7 i 8.

impulsava l'arqueòleg guixolenc.⁷⁶⁸ Així mateix, Lluís Esteva l'engrescà a donar més peces:

*“Muy contento con las noticias que me da sobre los materiales de Plana Basarda. Si no lo sabe voy a darle una buena información. El mes pasado el Ayuntamiento aprobó el anteproyecto de reforma del Museo y la próxima semana hará lo propio con el proyecto. La reforma será total y el Museo más dilatado. El presupuesto es de dos millones y medio que van a pagar, a partes iguales, el Ayuntamiento y la Diputación de Gerona. El verano próximo pensamos tener realizado la mitad del proyecto y el otro, la totalidad, incluido aire acondicionado. Confío en que nada fallará pues los cabos están bien atados. Por lo tanto, las piezas que pueda regalarnos sería interesante tenerlas antes del próximo verano a fin de distribuir las en las vitrinas correspondientes: esto, claro está, si no es para Vd. demasiada molestia”.*⁷⁶⁹

A principis de gener de 1975, Klaebisch donà al Museu de Sant Feliu de Guíxols els objectes que havia trobat en dues sitges de la Plana Basarda que buidà en els anys 1917 i 1918, juntament amb una plaqueta d'os procedent de l'excavació de la Cova dels Lladres de Sant Baldiri, ambdós jaciments en el terme municipal de Santa Cristina d'Aro:

“Le entrego adjunto 2 paquetes conteniendo

1 olla muy defectuosa

1 plato con agujeros opuestos (tal vez una balanza primitiva)

1 piedra que debia servir para moler granos por la forma y talla que tiene.

Estos 3 objetos han sido excavados por mi personalmente en el año 1917/8 de uno de los silos que se encuentran en La Plana Basarda no lejos de Sta. Cristina. He vaciado tambien un segundo silo, pero sin encontrar objetos de esta antigua población ibérica.

Tambien le entrego adjunto:

⁷⁶⁸ Capítol 14, carta 40. També volia donar el cap d'una balena que tenia al seu xalet de Platja d'Aro (vegeu capítol 14, carta 25), que finalment fou a parar, segons sembla, a un museu de Barcelona (comunicació oral de Josep Escortell i Cerqueda).

⁷⁶⁹ Capítol 14, carta 42.

1 plaquita de hueso con agujeros que tambien he escavado en la “Cueva dels Lladres” que se encuentra bastante cerca de una buena casa de payes, situada arriba en la montaña entre La Plana Basarda y el mar. Esta cueva tiene una magnifica vista al mar, es pequeña, no profunda y poca tierra (unos 30 ctm. de tierra) que cubria el suelo de roca firme.

Ofresco estos pocos objetos con mucho placer al Museo de San Feliu de Guixols, perteneciendo a este Municipio”.⁷⁷⁰

Podem deduir de la fotografia que publicà Klaebisch l'any 1919⁷⁷¹ que aquestes peces provenien d'una de les sitges més característiques del poblat ibèric, perfectament retallada a la roca. L'altre sitja que buidà probablement ja havia estat excavada amb anterioritat. L'olla, molt defectuosa, havia estat completada per Klaebisch a partir de fragments de ceràmica ibèrica que devien pertànyer a d'altres peces.⁷⁷² Esteva rebé les peces que Klaebisch li havia deixat a casa seva (hort) del carrer de Velázquez de Sant Feliu de Guíxols i també en féu una relació, en una carta que mostra la seva capacitat de treball i l'entusiasme que tenia vers el Museu de Sant Feliu de Guíxols:

“A su tiempo, encontré las piezas que dejó en mi huerto (...). Son las siguientes, siguiendo su descripción:

I olla muy defectuosa

I plato con agujeros opuestos (tal vez una balanza primitiva)

I piedra que debía servir para moler granos

I plaquita de hueso con agujeros

He dado cuenta de ello al Sr. Alcalde, a mis colaboradores y un día que tenga unos momentos libres -estoy haciendo tres trabajos científicos- daré una nota a la

⁷⁷⁰ Capítol 14, carta 44.

⁷⁷¹ Klaebisch, 1919, lám. IX, b.

⁷⁷² Així ens ho comentaren Néstor Sanchiz i Guerrero i Josep Escortell i Cerqueda, que formaven part de la Junta del Museu en aquells moments.

*prensa. Muchas gracias por todo cuanto está haciendo Vd. por nuestro Museo, que quisieramos adquiera certa prestancia".*⁷⁷³

El fet que Klaebisch proposés en el seu article de joventut una datació del poblat de la Plana Basarda entre els segles V o IV aC, ens fa sospitar que veié ceràmiques d'importació que li permeteren sostenir una datació en aquests segles. En qualsevol cas, gairebé un segle més tard, més enllà de les peces perdudes o de la integritat dels vasos campaniformes, podem constatar que part dels materials provinents de dues excavacions furtives de l'any 1918 formen part d'un fons públic⁷⁷⁴ i tenim més dades sobre les circumstàncies de l'excavació, essent aquesta una de les aportacions de l'estudi de la història de l'arqueologia.

9.4.2. Bosch Gimpera i el seu interès pel món ibèric: la visita a Sant Feliu de Guíxols de l'any 1919

Ja hem parlat en l'apartat anterior de les referències als dòlmens de la Cova d'en Daina i del Mas Bousarenys en la coneguda síntesi sobre la prehistòria catalana que l'eminent prehistoriador publicà l'any 1919. En els capítols VI i VII d'aquesta obra,⁷⁷⁵ Bosch Gimpera aprofundeix en el coneixement del món ibèric català. Considerava les sitges com a sepulcres i proposava una pervivència avançada d'aquests tipus de jaciments, que classificà dins el segon període de la cultura ibèrica. Tot i que avui sabem que les sitges no eren enterraments, el reestudi dels materials arqueològics d'ambdós jaciments⁷⁷⁶ confirma una pervivència fins a l'entrada del món romà tant a la Plana Basarda com al poblat dels Guíxols:

⁷⁷³ Capítol 14, carta 45.

⁷⁷⁴ Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols, números d'inventari 185 (Plana Basarda) i 298 (dolmen del Mas Bousarenys).

⁷⁷⁵ Bosch Gimpera, 1919, p.221-281.

⁷⁷⁶ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p.72-115; Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 55-81.

“En canvi es coneix ja bé i sembla ésser abundant un tipus de sepulcres que per ara es coneix a Sant Feliu de Guixols, La Plana Basarda (Solius de la Vall d’Aro), La Torre dels Encantats (Caldetes) i Rubí.

Son sitges excavades en el sòl, de forma esfèrica, que es solíen tapar amb grans pedres planes i que tenien una profunditat a voltes de dos metres o més. Eren sepulcres de cremació, en els quals es reunien les cendres de molts individus, sortint-hi la mateixa ceràmica ibèrica de Puig Castellar i Cabrera de Mataró, particularment les restes de les gran gerres ibèriques i la ceràmica hel·lenística: la vernissada de negre brillant, els vasos petits i les grans àmfores. També es trobaren ferros sovint informes.

A Sant Feliu, sortiren, demés, alguns testos ibèrics pintats amb ratlles i cercles concèntrics, ço és, de la ceràmica més pobre. A Rubí la utilització de la necròpolis es prolonga fins a la primera època romana: s’hi han trobat sitges amb material exclusivament romà, amb “terra sigillata” i amb monedes del temps de la República. El mateix fet s’observa a Sant Feliu de Guixols”.⁷⁷⁷

Bosch coneixia bé els materials del turó dels Guíxols i de la Plana Basarda⁷⁷⁸ i, sens dubte, els veié directament. En les seves notes de treball, hem trobat una referència sobre la necròpolis de Sant Feliu de Guíxols i, sobretot, dades de la Plana Basarda: restes de parets ibèriques, alguna cova, ceràmica grollera, àmfora ibèrica i una anotació on diu que sembla que hi ha sitges “on surt tot això”.⁷⁷⁹ En aquesta mateixa carpeta, també hi ha un dibuix d’una olla, amb l’anotació “rogenca tota” que podria ser la que trobà Klaebisch, tot i que en cap de les obres de Bosch Gimpera es menciona el treball de l’alemany publicat l’any 1919.

⁷⁷⁷ Bosch Gimpera, 1919, p.268-269.

⁷⁷⁸ El seu company Josep Colominas cità també la punta dels Guíxols i la Plana Basarda com a necròpolis en el seu estudi sobre el jaciment de Can Fatjó de Rubí (Colominas, 1923, p.601).

⁷⁷⁹ Arxiu de la Universitat de Barcelona, Col·leccions Especials. Fons Pere Bosch Gimpera, 1.3.9.2/10.

Probablement, aquestes notes són posteriors a la publicació de la *Prehistòria Catalana* i Bosch les degué emprar en un treball més ampli sobre l'estat de la investigació en el món ibèric, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1923, en el qual situà les sitges de Sant Feliu de Guíxols i “La Plana Basarda (Vall d'Aro)” en el segon període de la cultura ibèrica, que comprenia des de la darreries del segle IV fins a la dominació romana.⁷⁸⁰

En efecte, Bosch havia estat a Sant Feliu de Guíxols amb motiu de les obres d'ampliació del port que afectaven directament el turó dels Guíxols, sens dubte avisat pel seu corresponsal en aquest territori, Agustí Casas, el qual documentà que els treballs havien començat el 24 de març de 1919⁷⁸¹ i que tres dies més tard havien estat destruïdes tres sitges. La darrera anotació de Casas, correspon als dies 10 i 11 d'abril, en què es trobaren tres sitges més. En el seu article,⁷⁸² el savi guixolenc també fa una notable referència als materials trobats.⁷⁸³

El 19 d'abril de 1919, la premsa local publicava que aquella setmana havia estat a Sant Feliu “En Pere Bosch, del Institut d'Estudis Catalans per a informar-se de les trovalles arqueològiques fetes en l'enderroc del Fortim”.⁷⁸⁴ Així mateix, la premsa de la capital provincial ressenyava d'una banda l'enderroc del Fortim i de l'altra la visita de Bosch Gimpera, com a dues notícies diferents, en la mateixa pàgina:

⁷⁸⁰ Bosch Gimpera, 1923, p. 680-681 i figura 519.

⁷⁸¹ *L'Avi Muné*, 47, 29-3-1919, informava que aquella setmana havien començat els treballs d'enderroc del Fortim. Per tant, coincideix amb les notes que va prendre Agustí Casas.

⁷⁸² Casas, 1932.

⁷⁸³ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p. 60-62. Alguns d'aquests materials els vam estudiar en el citat treball.

⁷⁸⁴ *L'Avi Muné*, 50, 19-4-1919. El 1916 s'havia produït un altre intent d'arrasar l'esperó i el 1923 se'n produí un altre (Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p.54).

“En San Feliu de Guixols ha empezado el derribo del “Fortín”, del que está encargado la Cámara de Comercio de aquella ciudad por cuenta de la Jefatura de obras públicas”.

*“Por haberse encontrado algunas monedas antiguas en sepulturas paganas, próximas a San Feliu de Guixols, ha visitado aquella ciudad para examinarlas, el conocido arqueólogo del “Institut d'Estudis Catalans” D. P. Bosch y Gimpera”.*⁷⁸⁵

Tot i que la notícia del *Diario de Gerona* pot donar lloc al dubte perquè les tombes paganes properes a Sant Feliu podrien ser també les de la Plana Basarda, creiem que l'únic objectiu de Bosch era recuperar les peces trobades al turó dels Guíxols, que havien de marxar cap a Madrid, ja que havien estat trobades en terrenys que eren propietat de l'Estat, el qual executava les obres per mitjà de la Delegació Provincial de Foment.

En efecte, el 12 d'abril de 1919, l'alcalde de Sant Feliu de Guíxols, Francesc Mas i Lloansí,⁷⁸⁶ va trametre una instància al ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts en què demanava que les peces recuperades en aquestes obres fossin dipositades en el Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols *“por un legítimo afán de poder reconstruir la Historia antigua local y un piadoso deseo de poder conservar aquellos recuerdos de los antepasados pobladores de este lugar, todo lo cual se ha manifestado anticipadamente al M.Y. Sr. Gobernador civil de esta provincia”*.⁷⁸⁷

No entrarem en detall en aquest afer, que mereix un estudi detingut, en tant que exemple de conflicte de competències entre administracions. La *Jefatura de Obras Públicas*, va donar l'ordre, amb data 6 de maig, *“para que todos [els objectes] los que se encuentren se extraigan con las debidas precauciones y*

⁷⁸⁵ *Diario de Gerona*, 20-4-1919, p.5.

⁷⁸⁶ Segons Esteva, 1984, p.160, Mas i Lloansí fou alcalde entre l'1 de gener de 1916 i l'1 d'abril de 1920.

⁷⁸⁷ *Archivo General de la Administración*, Ministerio de Cultura, secció Educació, caixa 31, lligall 1039. Totes les dades exposades sobre aquest afer provenen de documents d'aquest lligall.

cuidados y se entreguen bajo recibo para su custodia al Ayuntamiento citado hasta que por la Superioridad se disponga lo que se estime oportuno y conveniente”.

La *Junta Superior de Excavación y Antigüedades*, per mitjà del seu vicepresident, el marquès de Cerralbo, un personatge clau en la història de l'arqueologia a Espanya durant el primer quart del segle XX,⁷⁸⁸ en aplicació de la Llei d'Excavacions del 1911 i del Reglament de 1912, no veia cap inconvenient en què les peces formessin part del Museu de Sant Feliu. Així ho acordà la *Junta* en la sessió del 5 de juliol de 1919 i ho traslladà al ministre amb data 22 del mateix mes.⁷⁸⁹ Concretament, la *Junta* es basava en l'article 5 de la Llei de 1911, disposava que eren propietat de l'Estat els objectes trobats casualment en el subsòl o a l'enderrocar edificis.⁷⁹⁰

La Reial Ordre del 14 d'agost de 1919 que atorgava el dipòsit de les peces propietat de l'Estat al Museu de Sant Feliu, per un error de còpia disposà el seu dipòsit al Museu de Girona, circumstància que l'alcalde Francesc Mas notificà el 26 d'agost al director general de Belles Arts i s'hagué d'esmenar la Reial Ordre.

Creiem que finalment almenys una part d'aquestes peces es van dipositar al Museu de Sant Feliu.⁷⁹¹ Amb les dades que proporcionem, podem entendre

⁷⁸⁸ Enrique de Aguilera y Gamboa, XVIIIè marquès de Cerralbo, (1845-1922), fou un home polifacètic. Polític, literat i col·leccionista, és un exemple clar de com un col·leccionista podia passar a ser un referent de l'arqueologia oficial en aquest període. Sobre la seva figura, vegeu Navascués i Jiménez, 1997, p. 507-513; Barril i Cerdeño, 1997, p.515-527 i Barril, 2009, p. 63-66.

⁷⁸⁹ Capítol 14, carta 48. Sobre la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades* vegeu el capítol 2. L'estudi d'aquest episodi, com hem assenyalat, mereix un treball monogràfic, especialment pel que fa al debat sobre l'aplicació de la legislació arqueològica estatal a Catalunya.

⁷⁹⁰ *Gaceta de Madrid*, 189, 5 de juliol de 1911, p. 96 i *Gaceta de Madrid*, 65, 5 de març de 1912, p.671.

⁷⁹¹ No hem trobat, però, la publicació de cap dels dos decrets a la *Gaceta de Madrid*.

que Berga i Boada, quan es referia a la donació del Dr. Melé, també esmentava aquests materials, sense dir noms propis ni d'institucions:

“Agraïment etern li has de tenir poble de Sant Feliu a qui te dona el fruit de les seves excavacions, i te'l dona! i no t'el diposita com certa entitat que no escavant ella sinó perquè l'etzar li proporcionà la troballà d'uns enterraments, volgué els rebuts de dipòsit. De manera que lo que els fills de Sant Feliu, a Sant Feliu troben sense penes ni glòria ens ho dipositen, i els de fora de casa fent excavar en terres llunyes ens ho donen. Això és ben vostre, és del poble de Sant Feliu. Lo trobat a Sant Feliu fa poc, és dipositat. No és del poble”.⁷⁹²

9.4.3. Josep de Calassanç Serra i Ràfols a la Plana Basarda (1930)

La visita de Bosch Gimpera a Sant Feliu de Guíxols de l'any 1919 sens dubte el degué ajudar a refermar la hipòtesi que les sitges, tant dels Guíxols com de la Plana Basarda, eren enterraments. Aquesta hipòtesi, encetada per Hurtebise, pren la seva màxima rellevància quan Bosch Gimpera, en la seva magna obra sobre l'Etnologia de la Península Ibèrica, ubicava la Plana Basarda i el jaciment dels Guíxols en territori de la tribu dels indigets i esmentava les sepultures en sitges d'ambdós jaciments.⁷⁹³ En un treball molt menys conegut, “escrit expressament per a La Costa Brava” i publicat l'agost de 1932, Bosch Gimpera es referí als jaciments dels Guíxols i de la Plana Basarda emmarcats en el context general de la cultura ibèrica catalana i ja prenent Ullastret com a nucli de referència a la comarca:

“Però a partir de la fi del segle IV, el NE. de Catalunya té ja la cultura normal de les terres catalanes, formada amb supervivències anteriors indígenes i cèltiques que es mostren a les formes de ceràmica i amb una forta influència ibèrica i grega que es

⁷⁹² Berga i Boada, 1920. En el mateix sentit, Agustí Casas assenyalava que una de les peces trobades entre el 10 i l'11 d'abril de 1919 es trobava refeta en el Museu (Casas, 1932). Desconeixem, però, qui va trobar les peces ingressades al Museu Arqueològic de Girona amb data 23 de juliol de 1948 -o registrades en aquell moment-, i que consten com a procedents de les excavacions de 1904 (MAC-Girona, núms d'inventari 2134 a 2139).

⁷⁹³ Bosch Gimpera, 1932a, p. 357 i 359.

reconeix en tipus isolats de ceràmica pintada ibèrica i en una forta importació de ceràmica grega. Aquesta cultura la coneixem a les comarques en qüestió, a l'important poblat indígena d'Ullastret voltat de fortes muralles amb terres [sic] de defensa a les que no és estranya la influència emporitana i a la necròpolis de St. Feliu de Guíxols de sepultures en sitges, així com a les semblants de la Plana Basarda. Aquet tipus de sepultures i la seva cultura en general té una gran florida al segle III a tot Catalunya, a les comarques no ben típicament ibèriques (estacions més típiques del poblat de Puig Castellar a Sta. Coloma de Gramanet prop de Barcelona i la necròpolis de Cabrera de Mataró) i, sembla que aquesta florida acusa un moment de puixança d'aquestes tribus que llavors es rebel·len contra el domini ibèric que resta reduït a les terres del S. de Catalunya (d'on els prenen inclús Tarragona) i a les planes de Lleida".⁷⁹⁴

Amb la dictadura de Primo de Rivera, el Servei d'Investigacions Arqueològiques va estar a punt de desaparèixer, la Diputació de Barcelona assumí les funcions de la Mancomunitat i l'Institut d'Estudis Catalans perdé les seves fonts de finançament, es va reduir el personal del Servei, fins al punt que entre 1924 i 1929 només es documentaren trenta intervencions, totes de salvament.⁷⁹⁵

L'arqueòleg i membre del Servei d'Investigacions Arqueològiques, Josep de Calassanç Serra i Ràfols (1902-1971), fou sens dubte el deixeble de Pere Bosch Gimpera més vinculat a les comarques gironines juntament amb Lluís Pericot. L'any 1928, publicà el primer volum de la sèrie *Forma Conventus Tarraconensis*, dedicat a *Blanda* i *Baetulo*⁷⁹⁶ i tenia en preparació un volum sobre les comarques del nord-est de Catalunya que no arribà a veure la llum,⁷⁹⁷ que devia incloure també un estudi sobre la Plana Basarda. Gràcies als seus descendents i a l'Institut d'Estudis Catalans, el seu llegat es conserva

⁷⁹⁴ Bosch Gimpera, 1932b.

⁷⁹⁵ Gracia, 2011, p.136-138.

⁷⁹⁶ Serra i Ràfols, 1928.

⁷⁹⁷ En el mateix sentit, Riuró, 1995, p.76, assenyala que l'any 1930 Serra i Ràfols treballà a les muralles de Girona com a part d'aquest volum gironí de la sèrie *Forma Conventus Tarraconensis*.

i és accessible al públic. En aquest fons, es guarda un informe fet a màquina sobre la Plana Basarda, referit a l'excursió que hi realitzà l'any 1930.⁷⁹⁸ És la darrera activitat que coneixem del Servei d'Investigacions Arqueològiques i de l'Institut d'Estudis Catalans a la vall d'Aro.

Serra i Ràfols descriu la situació geogràfica del jaciment: a una hora i mitja a peu de la carretera, a set quilòmetres del mar i a vint minuts a peu del lloc habitat més proper, en aquell temps l'ermita i el mas de Sant Baldiri.⁷⁹⁹ Quan hi arribà, es trobà amb un jaciment cobert d'un bosc frondós, amb pins, alzines i matolls densos que feien difícil reconèixer la zona arqueològica sense haver desbrossat el terreny. Els seus coneixements previs del lloc eren evidents i coneixia molt bé el treball de Martorell i Peña, que comentà amb detall. Opinava que el savi barceloní havia fet una descripció prou precisa i exacta i que “sospità que la Plana Basarda podia no ésser únicament una necròpolis”, ja que documentà que els forats propers a les sitges podien haver servit per encabir pals per aguantar sostres i formar cases. El fet que Martorell donés les mides de la fondària de dues sitges podria ser, segons Serra, un indicatiu que les havia fet buidar, si l'estat del bosc era com el que ell s'havia trobat l'any 1930. Opinem, però, que també podria ser indicatiu que havien estat buidades amb anterioritat a la visita de Martorell i Botet.

Però Serra i Ràfols anà més enllà que Martorell: també amidà algunes sitges, veié que ocupaven una gran extensió, que n'hi havia d'obertes en la roca, majoritàriament “buidades en data més o menys recent”; d'altres en llocs on hi havia terra i que n'hi havia d'amagades en les depressions del terreny que estaven cobertes per l'espès bosc:

“Al costat de la boca d'algunes observarem pilots de terra de diferent coloració que la terra vegetal negra del lloc i que devien procedir de l'interior de les sitges. En canvi n'hi ha d'altres que semblen plenes i probablement no han estat violades. El

⁷⁹⁸ Serra i Ràfols, 1930a, p.58-65.

⁷⁹⁹ Serra i Ràfols, 1930a, p.58.

nombre total de les existents és impossible de precisar i la seva situació relativa ho és igualment sense desemboscar el lloc”.⁸⁰⁰

Serra no devia conèixer les intervencions de Klaebisch i Berga i Boada, relativament recents i poc conegudes en aquell moment, si més no la del pintor olotí, però va fer una observació creiem que extraordinària:

“L'observació més important a afegir a les fetes per Martorell és l'existència d'un mur a la banda de [¿]. En realitat són dos murs paral·lels que marquen un carrer de 2'40 m. d'amplada. Es troben allunyats casa [sic] d'un centenar de metres del lloc en què les sitges són més abundoses i enfrontant el lloc en que el planell és més fàcilment accessible. El segment de mur més visible és el de la dreta dirigint-se a les sitges, que té uns 5 m de llargada amb una alçada visible de 0'80 m. Està fet de pedres posades en sec amb tot l'aspecte i seguint la tècnica constructiva dels poblats ibèrics. Fàcilment es veu que aquest mur segueix en longitud major però queda tapat per la terra i l'espessa vegetació”.⁸⁰¹

Segurament, Serra i Ràfols identificà el carrer principal d'entrada al poblat, en una zona avui encara més emboscada que l'any 1930. Ho confirma la situació que dóna de la cova tallada en la roca que hi ha en el punt més accessible del jaciment, que també va descriure, de la mateixa manera que una peça arqueològica singular que, a més a més, va fotografiar:

“Poc abans (uns 50 m) d'arribar a la paret que sembla indicar el limit de l'estació arqueològica a la dreta del camí de pujada hi ha una excavació de forma perfectament regular feta a la roca (...) Encara abans d'arribar a aquest lloc es troba un objecte evidentment relacionat amb l'estació arqueològica i que pot qualificar-se de mobiliar. Es un bloc de pedra de 1'25 m de llarg per 1 d'alçada i altre tant d'amplada, exteriorment sens cap classe de treball però en l'interior del qual s'hi ha fet una excavació de 74 per 38 cm i 20 de fondària”.⁸⁰²

⁸⁰⁰ Serra i Ràfols, 1930a, p.59.

⁸⁰¹ Serra i Ràfols, 1930a, p.60.

⁸⁰² Serra i Ràfols, 1930a, p.62. Vegeu-ne la fotografia a Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 39, figura 11.

Aquesta peça arqueològica que coneixem gràcies al document de Serra i Ràfols, juntament amb una altra de similar, fou traslladada pel propietari dels terrenys a una masia de la zona de Bell-lloc als anys vuitanta del segle passat, amb l'oposició de Lluís Esteva i els seus col·laboradors que volien conservar-la per al Museu de Sant Feliu de Guíxols.⁸⁰³

Òbviament, Serra i Ràfols també prestà molta atenció als materials arqueològics que va poder veure en superfície:

“En tota l'area de la Plana es troba terraça encara que en poca abundància. Hi ha el gènere fet a mà (el que en Martorell anomenava primitiu) en molt poca quantitat i les espècies ibèriques a torn, sens pintura pròpies de la costa catalana en major nombre i en fragments molt petits que no permeten determinar formes. Es possible que al éser visitat el lloc per Martorell hi haguessin en el sol fragments més grossos que hagin estat trossejats pels camperols o els excursionistes que ara coneixen el lloc. No poguerem trobar cap fragment d'apariència romana, ni menys fragments de tègules a que sembla referi-se Martorell. Es probable que aqu[e]st qualificués de romana la terraça ibèrica fina en aquella data poc coneguda i estudiada”.⁸⁰⁴

Així mateix, devia creure en una pervivència de lloc durant la dominació romana- tot i que sobre el terreny no va trobar-ne indicis. També defensava que la Plana Basarda havia estat un lloc d'habitació, és a dir, un poblat:

“Quina classe d'estació sigui la Plana Basarda és difícil afirmar-ho sens un estudi detingut acompanyat d'una excavació. Durant molt de temps s'ha classificat com una necròpolis de sitges semblant a la de St. Feliu de Guixols (per esmentar la més propera). Però l'existència del esmentat [] dels forats en la roca indicats per Martorell, l'existència dels quals poguerem comprobar nosaltres, la de llocs en que la

⁸⁰³ Informació que ens va facilitar Josep Escortell i Cerqueda. Veurem en els capítols 11 i 14 (cartes 91 i 93) que el propietari dels terrenys del Forn del Vidre de Bell-lloc era alhora el propietari de la Plana Basarda.

⁸⁰⁴ Serra i Ràfols, 1930a, p.60.

roca ha estat rebaixada com per a planar-la, són indicis de què fou un lloc d'habitació sens negar el caràcter funerari de les sitges".⁸⁰⁵

No hi ha dubte que Serra i Ràfols considerava la Plana Basarda com un poblat, després d'haver visitat el jaciment i abans que Bosch Gimpera publicés els dos treballs citats de l'any 1932. Però acabà publicant una hipòtesi intermitja, que ja reflectia en l'informe, que no contradeia la posició de Bosch Gimpera:

"A la Plana Basarda, en les muntanyes que dominen per la banda sud la Vall d'Aro, hi ha alhora una necròpolis de sitges i restes de construccions que han de pertànyer a un lloc de l'habitatge".⁸⁰⁶

El 28 de novembre de 1935, Serra i Ràfols efectuà una excursió a dos *oppida* ibèrics de la rodalia de Girona i en l'apartat d'observacions afegí aquestes paraules que confirmen la nostra suposició:

"Dintre de l'àrea que per les dades dels textos es pot atribuir als ausetans, coneixiem el poblat de la Plana Basarda a Solius de la Vall d'Aro que visitàrem en 1930".⁸⁰⁷

Serra i Ràfols situava el jaciment en el territori dels ausetans, tal i com defensava Bosch Gimpera en els dos treballs que hem citat de l'any 1932. La hipòtesi intermitja de Serra i Ràfols també la reflectí un altre deixeble de Bosch Gimpera, Albert del Castillo Yurrita (1899-1976) -arqueòleg que estigué molt vinculat a la recerca de la vil·la de Tossa de Mar- que considerava la Plana Basarda com un poblat i una necròpolis pertanyents al territori dels ausetans.⁸⁰⁸

Opinem que si Bosch Gimpera hagués defensat aquesta aportació de Serra i Ràfols, de ben segur que haguessin sorgit més veus a favor de l'existència de

⁸⁰⁵ Serra i Ràfols, 1930a, p.60-61.

⁸⁰⁶ Serra i Ràfols, 1930b, p.108.

⁸⁰⁷ Serra i Ràfols, 1935, p.3.

⁸⁰⁸ Del Castillo, 1934, p.202-203.

l'hàbitat, que no es certificà fins que Miquel Oliva l'any 1952 deixà ben palès que el jaciment dels Guíxols no era una necròpolis sinó un poblat.⁸⁰⁹

9.5. Un estudi arqueològic singular: el jaciment de la bòbila de Pinell (Platja d'Aro)

A banda de les descobertes a les Gavarres i a l'Ardenya, la descoberta més important a la vall d'Aro en aquest període no la donà a conèixer un arqueòleg sinó el pedagog, polític i geògraf, Miquel Santaló i Parvorell (1887-1962), en un article publicat la tardor de 1930 sobre el jaciment del "Forn de Pinell", en l'actual terme municipal de Castell-Platja d'Aro.⁸¹⁰

En el seu article, Santaló demostra que coneixia perfectament les hipòtesis que Bosch Gimpera havia publicat onze anys abans- és a dir, les de la *Prehistòria catalana* de l'any 1919- i des de la seva visió de geògraf assenyalava la vàlua del treball interdisciplinar:

"Resta per a definir, per exemple, el trànsit d'una a altre edat, concretar les àrees de cada cultura en forma que siga possible una ben documentada representació cartogràfica, i explicar certs orígens i connexions valent-se de l'aplicació conjunta de mètodes arqueològics, històrics i antropològics i fins dels avenços de la Geografia humana per la determinació de l'acció de l'ambient en cada temps sobre la població".⁸¹¹

Segons relata Santaló, una preocupació geogràfica sobre l'evolució del poblament de La Selva el portà l'estiu de 1930 a "les valls i serres del massís que es redreça entre la formosa vall del Ridaura i la del baix Tordera", és a dir, el massís de l'Ardenya. Una amable indicació- no diu de qui- l'informà de la troballa d'objectes prehistòrics en l'excavació d'uns terrenys per a la

⁸⁰⁹ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p. 70-72.

⁸¹⁰ Santaló, 1930, p. 31-34. Sobre la figura de Santaló, vegeu el dossier publicat a la *Revista de Girona*, 127, Diputació de Girona, Girona, 1988.

⁸¹¹ Santaló, 1930, p. 31.

fabricació de rajols, en un lloc situat a tres quilòmetres de Sant Feliu de Guíxols, de Castell d'Aro i Fenals. El propietari, Jaume Aymerich, li mostrà els materials i li permeté visitar el lloc:

“(…) ens autoritzà per a visitar el lloc i consultar als treballadors que havien presenciat la lamentable profanació de diverses sepultures considerant-les com enterraments fets a l'atzar durant la guerra “amb els francesos”.⁸¹²

Segons la informació que recollí dels treballadors s'havien trobat onze sepultures feia onze o dotze anys, és a dir, en un període de màxima efervescència arqueològica a la vall, entre 1918 i 1919 i la majoria dels materials, excepte els ossos, els tenia una família de Figueres.

Santaló, no podia ser d'altra manera, va fer una descripció geogràfica precisa del lloc, amb una secció topogràfica inclosa, i de la composició geològica del terreny, indicant l'estrat on es van fer les troballes arqueològiques:

“Les restes prehistòriques shan trobat sobre el segon pis argilós, sota la gresa d'origen diluvial, a un metre de fondo i en els llocs on es veu l'encarregat de la rajoleria a la esquerra de la fotografia, i en l'angle de la dreta”.⁸¹³

Aquesta fotografia, juntament amb la ubicació del jaciment en referència a la carretera de Sant Feliu a Palamós, ens permet situar-lo dins d'una àmplia zona residencial i comercial de la vall d'Aro molt coneguda avui dia. Santaló indicava que malgrat no haver-se pogut fer una exploració metòdica dels sepulcres podia afirmar-se que la cultura eneolítica “s'extengué almenys fins la xamosa vall del Ridaura en ple contacte amb la cultura megalítica del Pirineu/Romanyà)”⁸¹⁴ i des d'una visió interdisciplinària de la recerca advocava per una exploració científica prop del lloc on s'havia descobert la darrera

⁸¹² Santaló, 1930, p. 32.

⁸¹³ Santaló, 1930, p. 33.

⁸¹⁴ Santaló, 1930, p. 33.

sepultura l'any 1928, amb la finalitat “d'augmentar la riquesa de dades per les ciències de Prehistòria, Antropologia i Geografía humana”.⁸¹⁵

Després del treball de Santaló, només tenim constància del treball que publicà mossèn Llambert Font que no aporta cap dada rellevant,⁸¹⁶ tot i que va veure els objectes del Sr. Aymerich i els va fotografiar.⁸¹⁷ De l'actuació de Font, en tenim un testimoni no publicat en una carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot de l'any 1953, en què li detallava el recull de dades que duia a terme sobre els sepulcres de fossa de la comarca:

“Mossèn Llambert havia tingut a les seves mans els objectes trobats en una de les tombes de Pinell i havia tingut l'encert de fer-los fotografiar. Aquests objectes s'han perdut i són els que el Sr. Santaló va publicar a “El Autonomista” però la relació és molt incompleta. A la fotografia es veuen molt clarament (i això crec que li interessarà molt) els típics botons d'os prismàtics triangular en perforació en V. Solament que Mn. Llambert no té anotada la matèria dels botons. Ell diu que li semblen eren de sílex però me sembla a mi que això no pot ésser. Veig que a Andalusia se'n van trobar de marfil. El cas és que amb la fotografia això no quedarà clar. La foto V. la veurà o per Mn. Llambert o per mi, car me n'ha promès unes còpies”.⁸¹⁸

Segons Esteva, abans que es perdés la col·lecció l'any 1936, es van donar diversos objectes a entitats, per exemple, al Centre Excursionista Mar i Muntanya de Sant Feliu de Guíxols i al Grup Excursionista i Esportiu Gironí. Per mitjà de Francesc Riuró i del Sr. Casellas, el ganivet de sílex del GEIEG va passar al Museu Arqueològic de Girona,⁸¹⁹ l'actual Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

No entrarem en detall en les peces que examinà Santaló ni en la veracitat de les informacions que va recollir. Lluís Esteva contactà amb Pedro Sempere, el

⁸¹⁵ Santaló, 1930, p. 34.

⁸¹⁶ Font, 1931.

⁸¹⁷ Segons Esteva, 1957, p. 180, qui féu el seu estudi.

⁸¹⁸ Capítol 14, carta 88.

⁸¹⁹ Esteva, 1957, p. 181.

propietari de Figueres, documentà troballes en tres moments diferents i insistí en el fet que bona part dels materials es van perdre l'any 1936.⁸²⁰ Tot i els dubtes que tenia Esteva sobre les informacions recollides per Santaló en la seva visita, hem d'atribuir a l'eminent geògraf el mèrit d'haver donat a conèixer aquest jaciment, que hagués romàs en el més absolut oblit i desconeixement si no hagués estat publicat l'any 1930.

9.6. L'excursionisme cultural a les Gavarres en aquest període

La vida a les Gavarres en aquest període no hi ha dubte que era dura i complexa, agreujada per unes comunicacions difícils. En l'Assemblea de propietaris, industrials i comerciants surotapers que tingué lloc a Llagostera el 25 de novembre de 1917, el palamosí Miquel Vingut i Coris (1869-1918) va llegir un treball on defensava la construcció del camí veïnal de Llagostera fins a l'enllaç amb la carretera de Palamós a Sant Feliu. El nou traçat havia de passar per Panedes, Romanyà i Calonge.⁸²¹ Miquel Vingut comptava amb el suport segur dels ajuntaments implicats per tirar endavant l'obra, que considerava urgent pels interessos agrícoles, industrials i comercials, i sustentava part de la seva argumentació en la importància del llegat arqueològic d'aquest territori:

“La construcció del nostre camí veïnal, a més d'útil i necessària, és natural i raonable, puix a més de donar grans facilitats per al transport i la conducció, avui en extrems dificultosos i molt cars, de tots els productes de la Serrallonga, de Romanyà i fins de Sant Cebrià dels Alls i les vessants de cap ençà de les Gavarres, escurçarà força la distància entre la Selva i l'Empordà i en serà la via més directa i més pràctica. Aixís degueren reconèixer-ho i entendre-ho els primitius moradors d'aquesta comarca, que no tenien la nostra cultura, ni els nostres mitjans, ni les nostre necessitats. (...) No cal que restin més sols; cal que puguem anar a llur terra sense exposar-se a les mil

⁸²⁰ Esteva, 1957, p. 178-181.

⁸²¹ *Marinada*, 51, febrer de 1918, p.17-19 i *Marinada*, 52, març de 1918, p.34-37. Després del primer article, hi ha la necrològica de la seva mort sobtada i també una altra necrològica després del segon article.

desagradeses incomoditats d'un llarg viatge, que més sembla una aventura d'exploració".⁸²²

El treball de Miquel Vingut conté referències a la Cova d'en Daina, a les peces que conservava el seu distingit amic, l'"acablat propietari" Josep Cama, al menhir de Vallvanera i al del mas de la Font, a l'església de Romanyà, de la qual assenyala que en les excavacions fetes s'havien trobat sepultures, llagrimatoris i monedes romanes. Tot plegat és un exemple que il·lustra la consideració i el coneixement que hi havia del patrimoni de la zona en els cercles catalanistes i cultes de la comarca i el valor que es donava al patrimoni com un factor per al desenvolupament del massís. No en va, és en aquests anys quan es considera que el turisme és una branca de l'excursionisme, arran del Primer Congrés del Turisme Català de l'any 1919,⁸²³ fins al punt que les excursions turístiques acabaran tenint més èxit pels volts de l'any 1935 que no pas l'excursionisme de caire clàssic.

En aquest període, es fa ben palès a la comarca el floriment de l'excursionisme local, d'un excursionisme de proximitat, força organitzat i amb menys interès per l'arqueologia de camp en les seves sortides, com a norma general. Una excepció la trobaríem en l'efímera Agrupació Excursionista de l'Escola de Belles Arts de Sant Feliu, impulsada per Berga i Boada, que recorregué tant les Gavarres com l'Ardenya amb els seus alumnes amb l'objectiu de recollir peces pel Museu de Sant Feliu. Berga deixà alguns testimonis gràfics de les sortides de l'Agrupació -conservades a l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols- a Empúries, Vallvanera o a la vil·la romana de Tossa, amb el Dr. Melé, en una de les quals es veu perfectament la zona que excavà l'erudit de Tossa. Però no hem trobat cap document específic sobre els treballs arqueològics de camp que va fer l'Agrupació.

⁸²² *Marinada*, 52, p.35-36. La construcció d'aquesta via de comunicació no seria una realitat fins l'any 1930.

⁸²³ Roma, 2006, p. 242-245.

Així mateix, tenim documentades en els anys previs a la proclamació de la Segona República diverses excursions de grups de Calonge, Palamós i Llagostera al vessant de les Gavarres que pertany a la vall d'Aro. El 22 d'abril de 1917, un grup de notables palamosins (Miquel Roger, Hug Sanner, Andreu Ribera, Santiago Vall, Lluís Barceló i Bou, Josep i Joan Baptista Camós), van fer una excursió a Romanyà de la Selva, de la qual Joan Baptista Camós féu un bell relat, acompanyat de magnífiques fotografies.⁸²⁴ Camós, amic d'Agustí Casas, com ja hem comentat en el capítol 6, fou una persona també interessada per l'arqueologia, com ho prova el fet que l'any 1905 havia comunicat a Francesc Carreras i Candi l'existència de dos dòlmens a Fitor.⁸²⁵

A les cinc del matí, els expedicionaris partiren de Palamós equipats amb els aparells fotogràfics i “demés entriquells”. Després d'esmorzar, descansar i superar alguns entrebancs, com trobar-se enmig d'una batuda de senglars, els excursionistes van arribar a Romanyà a dos quarts de dotze,⁸²⁶ on els va rebre mossèn Joan Rabasseda que els guià cap al Suro de la Murtra- del qual Hug Sanner en féu una excel·lent fotografia- i a la Barraca d'en Daina, mentre la majordoma del mossèn preparava el dinar. Una fotografia de Camós il·lustra l'estat del dolmen en aquell moment, el topònim del qual, segons Camós, provenia del motiu d'un carboner anomenat així que hi havia tingut el seu estatge anys enrere,⁸²⁷ essent, al nostre parer, la hipòtesi més versemblant sobre el topònim d'aquest monument megalític. Abans del bon àpat a la rectoria de Romanyà, visitaren una pedra oscil·lant (Roca Paperina). Havent dinat, mossèn Rabasseda els acompanyà amb “la Perla, una ruqueta manyaga”, cap a Roca Rubia (Roca Rovira), “el petit Montserrat que tenim a Romanyà” en paraules de l'il·lustrat mossèn, que Camós considerava el balcó

⁸²⁴ Camós, 1917, p. 82-86.

⁸²⁵ Carreras, 1905, p. 181-182.

⁸²⁶ Per tant, 6 hores i 30 minuts per fer el trajecte de Palamós a Romanyà passant per Calonge, amb diverses parades. Fixem-nos la importància que tenia la construcció de la carretera que reclamava Miquel Vingut.

⁸²⁷ Camós, 1917, p.85.

de la Selva per vistes que des d'allà s'albiren.⁸²⁸ En el camí cap a Vallvanera, després de passar per davant de can Joan Cassà, anotaren una dada arqueològica molt interessant:

“Més avall, a la vora del camí, trobem una pedra miliaria de 10 pams d'alçada de flor de terra per dos d'ample, i ens diu Mn. Rabasseda que es judica que per aquí hi passava una vía romana”.⁸²⁹

Lluís Barceló i Bou també deixà constància d'aquest possible mil·liari en les seves notes de treball:

“Pedra dreta, vora el camí. a cosa de 2 km. del poble vers sol ixent, Podria esser un milliari de la via romana de Tossa a Llafranc”.⁸³⁰

Amb el sol ja ponent-se, a les set de la tarda el grup arribà al menhir de Vallvanera. Mossèn Rabasseda retornà cap a Romanyà mentre els excursionistes, guiats pel masover del Mas Ragolta, es dirigiren ja de fosc cap a Palamós -passant per l'església vella de Fenals- on arribaren a les nou de la nit. Lluís Barceló i Bou també va deixar un testimoni poètic d'aquesta excursió amb unes ratlles dedicades al Suro de la Murtra.⁸³¹

Pel que fa a les excursions de grups de Llagostera, en tenim documentades diverses, sobretot a Romanyà de la Selva, que esdevingué pels llagosterencs una muntanya quasi màgica i el lloc idoni on esplaiar-se.⁸³² A finals de 1919, un altre personatge polifacètic, mossèn Josep Gelabert i Rincón (1859-1936), artista i geòleg, que durant la seva llarga estada a Llagostera dirigí l'Escola

⁸²⁸ Camós, 1917, p.85-86.

⁸²⁹ Camós, 1917, p.86.

⁸³⁰ Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, Fons Lluís Barceló i Bou, capsa 6 (Notes històriques). Recordem que l'any 1930 Barceló també publicà aquesta notícia (vegeu capítol 7, apartat 7).

⁸³¹ *Marinada*, 42, maig de 1917, p.89.

⁸³² Vilallonga, 2010, p.137-138.

Menor de Belles Arts⁸³³ i fomentà el coneixement del territori i l'afició per l'arqueologia, impulsant la creació d'un Museu-Biblioteca a la vila l'any 1910,⁸³⁴ encapçalà una altra excursió a Romanyà, en aquest cas de caire més religiós que no pas arqueològic. Gelabert va pujar a Romanyà des de l'estació de Bell-lloc-Font Picant i va resumir l'atractiu que tenia Romanyà pels visitants de l'època, un exemple del lligam entre excursionisme i turisme que comentàvem anteriorment. El savi mossèn deixava clar el seu coneixement del lloc des del punt de vista arqueològic:

“Muchos son los bellos y diversos aspectos, por los cuales, una vez conocidos, se siente uno atraído de efectuar repetidas veces una gira por tan ameno a la par que instructivo lugar:

Arqueología, Geología, Cinegética, Floresta, Hidrología, etc.etc.; he aquí los interesantes temas a estudiar en el reducido término del mismo.

*Nosotros en distintas ocasiones hemos visitado aquel sitio, desde Llagostera, y siempre, gracias a la buena amistad que nos une con el señor cura-párroco de aquel mencionado pueblecito, Rdo. señor Rabasseda, hemos recolectado buenos frutos, ya para la ciencia, ya para la religión.”*⁸³⁵

Gelabert havia estat convidat per mossèn Rabasseda a fer el sermó del dia de la Immaculada i incidia en la tasca de l'Associació de Filles de Maria de la parròquia, fundada per mossèn Rabasseda quinze anys abans, un sacerdot que havia de realitzar la seva tasca pastoral en una parròquia d'última categoria, amb només 131 habitants i segons el mossèn geòleg *“a pesar de los próximos focos de corrupción y verdadero paganismo, que la rodean y con los cuales aquellos fieles están en inmediato e inevitable contacto”*. Uns dies després de la publicació de l'article, moria mossèn Joan Rabasseda.⁸³⁶

⁸³³ Pla Cargol, 1960, p. 276.

⁸³⁴ Ventura, 1993, p. 4-5, assenyala que no hi ha gaires dades sobre aquest interessant Museu-Biblioteca impulsat per Gelabert, que disposava d'un Reglament detallat i tenia entre els seus objectius disposar de col·leccions d'arqueologia i mineralogia.

⁸³⁵ Gelabert, 1919, p.2-3.

⁸³⁶ Vegeu capítol 7, apartat 7.

Una altra excursió que hem mencionat al final del capítol 7, fou la dels alumnes de l'escola de Llagostera que visitaren Romanyà el 8 de febrer de 1923. La revista llagosterenca *Joventut* dedicà un dels seus números⁸³⁷ a les aportacions que van redactar els infants, que van ser acompanyats en el seu periple per mossèn Gelabert i el mestre Cutiller.⁸³⁸ A més més de la impressió que els causà el dolmen, l'altre gran atractiu va ser l'obsequi que reberen de Josep Cama: un gat salvatge ("gat vaire") que havia caçat amb una trampa. També cal destacar un dibuix del dolmen i un altre de les puntes de fletxa de la Col·lecció Cama que feu l'alumne E. Ribas. A la tornada, visitaren la Font de Panedes i el Pou de les Goges. Ara per ara, podem considerar-la com la primera visita escolar amb interès arqueològic documentada a la vall d'Aro.

Un altre director de l'Escola Menor de Belles Arts de Llagostera, Rafael Mas i Ripoll (1876-1956), conservador i secretari del museu de Llagostera impulsat per Gelabert,⁸³⁹ va publicar un relat l'any 1927 sobre la Cova d'en Daina, amb un ampli contingut literari, que incloïa una descripció del dolmen que segurament havia visitat diverses vegades:

"Per allí prop, cobertes de gatoses i mòdegues, veuràs unes pedres grosses i solitàries, abandonades, sobreposades algunes i d'altres caigudes a tort i a dret. Descobreix-te amb respecte davant d'elles: és el primer temple que construí l'home; és un Dolmen".⁸⁴⁰

L'exemple més clar que la tasca de mossèn Gelabert a Llagostera no fou solament evangelitzadora i artística sinó també arqueològica la trobem en la figura de Josep Calvet i Amat (1899-1999), personatge polifacètic que es dedicà a la literatura, la pintura, la música i l'arqueologia. Deixeble també de

⁸³⁷ *Joventut*, II, 4, Llagostera, febrer de 1923.

⁸³⁸ Julià Cutiller i Creus (1896-1955), mestre vinculat al moviment de renovació pedagògica. Entre les activitats que dinamitzà durant la seva estada a Llagostera, hi figuraven el foment de l'excursionisme i de les sortides per conèixer l'entorn. Sobre la figura d'aquest mestre, vegeu Gelabertó, 2001, p.44-47.

⁸³⁹ Ventura, 1993, p.4-6.; Seguranyes, 2009, p.68-71.

⁸⁴⁰ Mas, 1927, p.2. Reproduït també a Mas, 1948, p.29-34.

Rafael Mas i Ripoll, recordava en una entrevista els seus inicis en el món de l'arqueologia:

“També recordo gratament a Mossén Gelabert, que fou qui m'encomanà l'afecció a l'Arqueologia. En les nostres sortides a la recerca de vestigis arqueològics, vam recórrer totes les rodalies de Llagostera. Junt amb nosaltres venien el sastre Miquel Quintana, en Pere Mayol, En Robert Soler, el Sr. Amman...etc”.⁸⁴¹

Així mateix, en un document manuscrit sobre el taller lític de la Font de Panedas,⁸⁴² Calvet recordava els orígens de la seva afició a l'arqueologia i els situava en els anys previs a la Segona República:

“L'afició a la Arqueologia me portà recórrer els boscos, montanyes i plans de Romanyá i Panedas desde molt jove, tal vegada influenciat per l'amic geólec i pintor Mossen Josep Gelabert, i més tart animat per unes puntes de fletxa de sílex que'm mostrá el Sr.Cama, que les havien trobades en la excavació del Dolmen “Cova d'en Daina”. No vaig regatejar hores buscant amb perfídia per els alrededores de la Font de Panedas hasta que vaig comensar de trovar, per allà al any 1924 escltexes de sílex al lloc anomenat “Els canyers”, que es entre el bosc propietat del Sr. Llambí. No cal dir quin va ser el meu entusiasme; vaig seguir buscant i trovant peces, com lasques, burils, raspadors, etc i fins a dos o tres nuclis de sílex que he perdut amb gran pena, degut a haver estat casa ocupada durant la guerra per soldats de la Republica primer i per els Nacionals després”.⁸⁴³

⁸⁴¹ *Butlletí de Llagostera*, 14, juny de 1981, p.4-6.

⁸⁴² Josep Calvet, *El Taller lític al aire lliure de “Font de Panedas”*, document manuscrit sense data però segurament escrit als anys vuitanta per algunes de les referències que dóna. Aquest document ens el va lliurar Néstor Sanchiz i Guerrero. El transcrivim parcialment en el capítol 15, document 4, ja que proporciona dades sobre diversos jaciments que poden ser inèdites.

⁸⁴³ Calvet estigué disset anys exiliat a Xile. Tornarem a parlar d'ell i del grup de Llagostera en el proper capítol. D'entre els llagosterencs que cita Calvet, cal destacar la figura del pintor Pere Mayol i Borrell (1906-1986), deixeble de Gelabert i successor de Rafael Mas en la direcció de l'Escola Menor de Belles Arts de Llagostera (Seguranyes, 2009, p.30-33).

Per cloure aquest capítol, ressenyarem la sortida del Club Excursionista Calongí a la font de Panedes passant per Romanyà que tingué lloc la primavera de 1925, que coneixem gràcies a un article de Lluís Barceló i Bou,⁸⁴⁴ alhora guia dels excursionistes calongins. En aquesta sortida hi participà també una colla “d'ardides noies i dones a qui no espanta una caminada de 4 o 5 hores pujant i baixant muntanyes”, símptoma clar de l'obertura social de l'excursionisme. També és simptomàtic que els excursionistes van visitar en primer lloc el Suro de la Murtra (Suro Gros) “com és de rigor” però van passar de llarg de la Cova d'en Daina i del menhir de Vallvanera perquè “ens faria fer marrada”. La part final de l'excursió, però, no difereix massa de la que feren els catalanistes gironins que visitaren la Cova d'en Daina l'estiu de 1894. Malgrat que els temps havien canviat, hi havia costums que no es perdien entre els excursionistes:

“Mentrestant, als fogons ja hi ha foc, un gall és sacrificat, i amb l'acompanyament de congre i el marisc corresponent, els aficionats a l'art culinari, ajudats de les dones, preparen i deixen llest un arrós excel·lent”.⁸⁴⁵

⁸⁴⁴ Barceló i Bou, 1925.

⁸⁴⁵ Barceló i Bou, 1925, p.65.

10. La recerca arqueològica durant la Segona República (1931-1939)

10.1. Introducció

La fi de la dictadura de Primo de Rivera el gener de 1930 va comportar l'inici de la normalització institucional de l'arqueologia catalana. La Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i el Servei d'Excavacions i el de Conservació i Catalogació de Monuments van augmentar la seva activitat, amb destacades intervencions com les de Serra i Ràfols a les muralles de Girona o les de Bosch Gimpera a Sant Cugat del Vallès.⁸⁴⁶ El període de la dictadura, malgrat les dificultats, havia servit per consolidar la tasca arqueològica iniciada abans de l'any 1923, amb l'èxit que suposà l'Exposició de Barcelona i el IV Congrés Internacional d'Arqueologia (prehistòria i clàssica) de l'any 1929, tot i les lluites internes entre Bosch Gimpera d'una banda i Francesc Martorell i Puig i Cadafalch per l'altra, discrepàncies que no se solucionarien. El Servei d'Investigacions Arqueològiques es constituirà en el Servei d'Excavacions de la Generalitat de Catalunya l'any 1932, separat de l'Institut d'Estudis Catalans.⁸⁴⁷

Paral·lelament, el febrer de 1932 es va constituir el Patronat del Museu d'Arqueologia, per acord entre la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona, amb Bosch Gimpera com a secretari del patronat en tant que director del Museu. Fins a la polèmica inauguració del 3 de novembre de 1935, en què s'evidencià públicament la ruptura entre Bosch Gimpera i Puig i Cadafalch, el Museu ampliarà les seves col·leccions amb donacions i compres arreu de Catalunya.⁸⁴⁸ Aquesta voluntat d'engrandir els fons, reflectida també en el cas d'Empúries l'any 1933,⁸⁴⁹ veurem com va comportar un incident

⁸⁴⁶ Guitart, 2003, p.96-97.

⁸⁴⁷ Gracia, 2011, p. 138-147.

⁸⁴⁸ Gracia, 2011, p.301-306.

⁸⁴⁹ Ruiz de Arbulo, 1991, p.170.

notable entre Bosch Gimpera i els responsables del Museu de Sant Feliu de Guíxols.

Així doncs, el paper de Bosch Gimpera en l'arqueologia catalana d'aquest període és clau. A més a més, Bosch també havia estat escollit rector de la Universitat de Barcelona el 13 de desembre de 1933, amb només quaranta dos anys d'edat.⁸⁵⁰ La seva idea fonamental, basada en el fet que la Universitat, l'Administració i el Museu formessin part d'un tot,⁸⁵¹ semblava assolida. L'any 1935, Bosch s'afiliarà al partit Acció Catalana Republicana que dirigia Lluís Nicolau d'Olwer⁸⁵² i s'implicarà plenament en la defensa de la República, esdevenint conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya el 28 de juny de 1937, en el govern que pactà el president Lluís Companys amb la CNT-FAI,⁸⁵³ i acabarà marxant a l'exili amb la victòria franquista.

La Generalitat republicana va promulgar el 28 de març de 1933 la *Llei de Biblioteques, Arxius, Museus i Patrimoni Científic de Catalunya*. En l'article 11 de la nova llei, es definien les següents funcions del Servei d'Excavacions:

- a. L'informe de petició, la inspecció i el control de totes les excavacions d'interès històric i arqueològic que es facin a Catalunya.
- b. Les excavacions oficials de la Generalitat.
- c. L'organització, la inspecció i el control dels Museus Arqueològics de Catalunya".⁸⁵⁴

El 13 de maig de 1933, l'Estat promulgà la *Ley de Protección del Patrimonio Artístico Nacional*, que serà vigent fins l'any 1985.⁸⁵⁵ A Catalunya, el 3 de juliol de 1934 es promulgà la *Llei de conservació del Patrimoni artístic, històric,*

⁸⁵⁰ Gracia, 2003, p.44; Gracia, 2011, p.242-244

⁸⁵¹ Barberà, 2003, p.104. Aquesta acumulació de càrrecs en la persona de Bosch Gimpera, aparentment desorbitat als ulls nostres, ha estat defensat pel fet que a Catalunya no existissin professionals prou qualificats perquè Bosch hi delegués (Dupré i Rafel, 1991, p.175).

⁸⁵² Gracia, 2011, p.306.

⁸⁵³ Gracia, 2011, p.365.

⁸⁵⁴ Galí, 1985, p.234-235.

⁸⁵⁵ Ganau, 1998, p.90.

científic i arqueològic, amb un marcat caire intervencionista,⁸⁵⁶ però que també introduí novetats en la gestió competencial del patrimoni, com la coresponsabilització dels municipis en la conservació i protecció del seu patrimoni.⁸⁵⁷ Aquesta llei en l'àmbit pràctic no pogué ser desenvolupada totalment fins l'any 1936, esdevindrà una llei de salvament del patrimoni català i es derogarà, òbviament, l'any 1939.⁸⁵⁸

En l'àmbit gironí, cal assenyalar la proposta de reorganització de les comissions de monuments que va formular la Comissió gironina el novembre de 1932, amb l'única oposició de l'arquitecte Rafael Masó i Valentí. En el text d'aquesta ponència,⁸⁵⁹ que no fructificà, es proposaven, entre d'altres, dotar les comissions de monuments d'estructura pressupostària i la possibilitat de tenir delegacions a les capitals de comarca i ciutats amb un patrimoni rellevant. Certament, a la vall d'Aro podem constatar que des del dictamen d'Almeda i Grahit sobre el monestir de Sant Feliu de Guíxols de l'any 1896, la incidència de la Comissió de Monuments havia estat nul·la, com ho exemplifica la ignorància que hi havia sobre el coneixement del castell de Solius de l'any 1911.⁸⁶⁰

Finalment, la Generalitat establí la seva pròpia organització amb el decret del 22 d'abril de 1933 i la Comissió de Monuments de Girona tingué un marge d'acció molt limitat.⁸⁶¹ La polèmica competencial entre Estat i Generalitat la trobem ben reflectida en un document que va trametre a la *Real Academia de la Historia* l'advocat, arxiver i historiador José de Peray March (1877-1946), en representació de la Comissió de Monuments de Barcelona, l'estiu de 1932. Aquesta carta és un exemple que mostra com propostes com la de Rafael

⁸⁵⁶ Galí, 1985, p.237-242.

⁸⁵⁷ Dupré i Rafel, 1991, p.174, en un article que proporciona una visió concisa de l'evolució de la política arqueològica de la Generalitat republicana.

⁸⁵⁸ Ganau, 1998, p.36, nota 58.

⁸⁵⁹ Llorens, 2006, p.25-31.

⁸⁶⁰ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p. 101-102.

⁸⁶¹ Llorens, 2006, p.28-29.

Masó, tot i que no van fructificar, degueren tenir un ampli ressò i del temor i la resistència als canvis que hi havia en els sectors espanyolistes.⁸⁶²

L'arqueologia gironina d'aquest període la podem resseguir a través de la figura de Francesc Riuró i Llapart (1910-2008), que treballà com a delineant i topògraf amb l'arquitecte Rafael Masó fins a la mort d'aquest l'any 1935.⁸⁶³

Riuró tindrà un paper destacat en la salvaguarda del patrimoni gironí, amb diversos i canviants càrrecs de comissari delegat d'arqueologia, d'excavacions i de patrimoni de la Generalitat i preservant nombroses peces arqueològiques dels bombardeigs.⁸⁶⁴

Paral·lelament a l'organització pública dels serveis d'arqueologia i de protecció del patrimoni a Catalunya, a principis de l'any 1929 va sorgir de la societat civil catalana una entitat extraordinària per a la preservació del patrimoni artístic i arqueològic del país, que realitzà funcions de suplència -tant en l'àmbit econòmic com tècnic- allà on l'administració no arribava: els Amics de l'Art Vell.

Aquesta associació es va constituir a partir de la inquietud d'unes entitats (Centre Excursionista de Catalunya, Cercle Artístic, Ateneu Barcelonès, Foment de les Arts Decoratives) i d'unes persones, vinculades majoritàriament al catalanisme polític- tant d'esquerreres com de dretes- amb l'objectiu, segons els seus estatuts, de “vetllar per la conservació del patrimoni artístic del nostre país i, dins d'aquest objectiu general, la restauració de les obres d'art que corrin el perill de destrucció, l'adquisició de les que es posin a

⁸⁶² Capítol 14, carta 49. El document porta una nota a mà, creiem que del mateix autor, amb la paraula “confidencial”.

⁸⁶³ Nolla, 2003, p.142-143; Soler, 2000, p.8-9, assenyala que Riuró fou deixeble del geògraf Miquel Santaló i destaca la seva participació en la construcció de la urbanització de S'Agaró al costat de Rafael Masó.

⁸⁶⁴ Riuró, 1995, p.85-86; Soler, 2000, p. 9-10.

la venda o puguin ser exportades i la millor ordenació o utilització de les que es trobin disperses, ocultes o destinades a una funció inadequada”.⁸⁶⁵

Com a grans impulsors de la seva creació podem assenyalar els noms dels arquitectes Cèsar Martinell i Brunet (1888-1973) i Jeroni Martorell i Terrats (1877-1951), sense oblidar a Pere Bosch Gimpera, que fou president de l'entitat o a Feliu Elias i Bracons (Apa) (1878-1948).

Els Amics de l'Art Vell s'estructuraven en tres comitès: un comitè de direcció eminentment tècnic, presidit per Pere Bosch Gimpera, amb Cèsar Martinell com a secretari general en els seus inicis; un comitè consultiu amb participació de les entitats fundadores i d'influents personatges de la burgesia catalana, com els mecenes empordanesos Francesc Cambó i Rafael Patxot, i d'altres d'un perfil clarament tècnic com Francesc Martorell i Trabal, Ferran Valls Taberner, Eduard Toda i Güell o Agustí Duran i Sanpere; i un comitè d'iniciativa i divulgació, creat amb posterioritat, dirigit també per Bosch Gimpera, en el qual participaven representants dels comitès delegats. Des de la seva creació, els Amics de l'Art Vell apostaren per una descentralització de la seva activitat per mitjà de la creació d'aquests comitès delegats. A les comarques gironines, els primers foren els de Girona (maig de 1930) i Sant Feliu de Guíxols (novembre de 1930). Més endavant, s'hi afegiren els de Figueres, L'Escala i Olot. L'any 1935, hi havia tretze comitès delegats i tres delegats individuals repartits per Catalunya i Andorra. El nombre de socis adherits passà dels 293 de l'any 1930 als 938 de l'any 1935, dels quals 41 eren socis corporatius.⁸⁶⁶

Gràcies a aquests comitès, els Amics de l'Art Vell tingueren una notable capacitat d'actuació arreu de Catalunya, sovint en col·laboració amb les institucions públiques. Els associats de les poblacions catalanes permetien

⁸⁶⁵ Amics de l'Art Vell, *Estatuts*, Barcelona, 1929.

⁸⁶⁶ Dades extretes de Martinell, 1935, p.79-102.

amb les seves quotes el finançament de l'associació i de les intervencions que duien a terme, al mateix temps que informaven de les actuacions a fer en el seu àmbit territorial i difonien la tasca de l'entitat arreu del país.

El Comitè Delegat de Sant Feliu de Guíxols, format per personatges dels quals hem parlat i parlarem en la tesi, tingué una actuació extraordinària en la recuperació del cenobi benedictí de la ciutat marinera. Tot i que només coneixem una intervenció seva a la vall d'Aro, creiem necessari fer una breu referència a la seva activitat, que d'altra banda trobarem lligada a la recuperació de peces arqueològiques de les quals parlarem al llarg d'aquest capítol.

10.2. El Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell de Sant Feliu de Guíxols

El 7 d'agost de 1930, mossèn Llambert Font adreçava una carta a Pere Bosch Gimpera, president dels Amics de l'Art Vell, que donava el tret de sortida a la constitució del Comitè Delegat de Sant Feliu de Guíxols. Font indicava qui eren les persones que formarien el Comitè i els seus objectius:

“Els compromesos fins avui a formar aquesta Secció son: Agustí Casas i Vinyas a qui deu conèixer, Joan Bordàs, arquitecte, Josep Palahí, Lluís Sibils, fabricant i hisendat, Joan Sabater, fabricant i hisendat i el que suscriu. Era el nostre objecte començar per la nostra porta ferrada o monument romanic pel qui fa anys venim amb el Sr. Rector maldant i del que podrà enterar-se pel adjunt article i el dia de la inauguració de la Secció una exposició d'Art Antic i Modern si convingués que amb els elements que contariem seria molt interessant i començament de les obres de restauració....més enllà un Museum dels Amics o patrocinat o cuidat per ells ect.ect.”⁸⁶⁷

La idea inicial era clara: vetllar pels interessos de l'art d'aquest territori d'on poc a poc anaven desapareixent “cosetes” que haurien enriquit el patrimoni artístic, en paraules del prevere de Sant Feliu de Guíxols. El 20 d'octubre del

⁸⁶⁷ Capítol 14, carta 50. Llambert Font formarà part també de la Comissió d'Iniciativa i Divulgació com a representant del comitè guixolenc.

mateix any, el secretari d'Amics de l'Art Vell comunicava a Llambert Font que el Comitè de Direcció havia acceptat la proposta de creació del Comitè Delegat guixolenc el dia 9 del mateix mes.⁸⁶⁸ El 19 de novembre, la secció ja comptava amb 11 adherits.⁸⁶⁹ L'endemà, la premsa de Girona donava la notícia de la creació del Comitè Delegat de Sant Feliu de Guíxols i informava del proper desplaçament a Sant Feliu d'una delegació del Comitè de Direcció per estudiar la restauració de la Porta Ferrada.⁸⁷⁰ L'1 de desembre, Cèsar Martinell i Feliu Elies visitaren Sant Feliu.⁸⁷¹ El 17 de desembre de 1930, el Comitè de Direcció nomenà els arquitectes Jeroni Martorell i Joan Bordàs “per a entendre en la restauració de “La Porta Ferrada””,⁸⁷² tot i que la direcció pròpiament dita recaigué en Martorell, essent Joan Bordàs l'arquitecte col·laborador.⁸⁷³

L'estudi d'aquesta restauració va més enllà dels objectius d'aquesta tesi. Es pot resseguir per mitjà dels diversos articles que publicaren els personatges implicats en l'obra i també en les memòries dels Amics de l'Art Vell, especialment la publicada l'any 1935, signada per Cèsar Martinell, que resumeix totes les actuacions realitzades per l'entitat des de l'any 1929.

A banda de la Porta Ferrada, el Comitè Delegat de Sant Feliu de Guíxols fou instat l'any 1934 a interessar-se pel mal estat que presentava el retaule de l'església de Bell-lloc d'Aro, a petició del rector de l'esmentada parròquia als Amics de l'Art Vell.⁸⁷⁴ L'única referència gràfica que coneixem sobre l'església

⁸⁶⁸ Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Fons Amics de l'Art Vell, còpia d'una carta del secretari a Llambert Font del 20 d'octubre de 1930.

⁸⁶⁹ Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Fons Amics de l'Art Vell, carta de Llambert Font a Cèsar Martinell de 20 de novembre de 1930. A la Memòria dels Amics de l'Art Vell de l'any 1931 hi consten 15 associats, comptant-hi els cinc membres del Comitè Delegat.

⁸⁷⁰ *Diario de Gerona*, 21-11-1930, p.2.

⁸⁷¹ Martinell, 1935, p.28-29.

⁸⁷² Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Fons Amics de l'Art Vell, còpia d'una carta del secretari a Agustí Casas del 24 de desembre de 1930.

⁸⁷³ Martinell, 1935, p.29.

⁸⁷⁴ Martinell, 1935, p.62.

de Bell-lloc d'Aro en aquest període és una interessant fotografia exterior, publicada l'any 1931, feta per l'excursionista i fotògraf guixolenc Josep Anglada i Costa (1895-1966), testimoni de l'estat de l'església i del seu entorn abans de la Guerra Civil.⁸⁷⁵ En aquesta fotografia -obtinguda des del sud-oest del monument- destaca molt més la façana de la rectoria que no pas la pròpia església, emmascarada pels arrebossats moderns.

En la Consueta de la parròquia de Bell-lloc d'Aro,⁸⁷⁶ mossèn Gumersind Vilagran i Roquí (1913-2004), que regí la parròquia després de la Guerra Civil, va anotar el següent:

“Omplenant un buit

En la plana anterior acaba Mn. Elies Pigem la seva memòria explicativa de lo que anava fent en aquesta parroquia de Bell-lloch, fins als primers mesos de l'any 1931 en què deixà de regir-la.

Mn. Elies fou substituït seguidament per Mn. Frederic Tomàs, el qual regí aquesta parròquia desde el mes de maig de 1931 fins al mes de setembre de 1934.

Al marchar Mn. Frederic quedà encarregat interinament de regir aquesta parròquia Mn. Jaume Oliveras, pàrroco de Solius, el que persistí en tal càrreg fins els últims mesos de 1939.

Durant la revolució desaparegué la campana y foren cremades les imatges, confessionari, brana del cor, altar dels Dolors i altres objectes i robes, si be es veritat que es conservaren quasi tots els ornaments i roba blanca de la sacristia”⁸⁷⁷.

Per tant, no podem treure l'entrellat de quin dels dos rectors, Frederic Tomàs o Jaume Oliveras, va demanar l'ajut dels Amics de l'Art Vell. No obstant això,

⁸⁷⁵ *Butlletí del Centre Excursionista Mar i Muntanya*, 11, Sant Feliu de Guíxols, novembre de 1931, p.2. La mateixa fotografia apareix com a portada del butlletí del mateix centre del març de 1934 (núm.39). Vegeu-ne una còpia a Aicart, 2003a, p.121, figura 3.

⁸⁷⁶ *Consueta de Bell-lloc d'Aro*. Document manuscrit conservat a l'Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro. Sobre mossèn Gumersind Vilagran en parlarem amb més detall en el proper capítol.

⁸⁷⁷ En les obres de mossèn Elies no consta cap altar malmès. No obstant això, el mossèn va anotar que havia retirat l'altar de Sant Isidre perquè va caure de corcat, o sigui, que no ens ha d'estranyar la petició d'ajut efectuada als Amics de l'Art Vell l'any 1934.

aquest document ens permet comprovar quin fou l'impacte de la Guerra Civil en el patrimoni d'aquesta parròquia.

L'altra acció del comitè guixolenc tingué a veure amb la restauració de peces del poblat dels Guíxols, en què tingué un paper destacat Pere Bosch Gimpera, com veurem en el proper apartat.

10.3. La recerca arqueològica a la vall d'Aro durant la Segona República

La publicació de la tesi de Pericot, que hem comentat en el capítol 9, tanca clarament un període de la història de la recerca arqueològica a la comarca, tal i com ja va constatar Lluís Esteva i Cruañas, en l'àmbit de l'estudi del món dels megàlits:

*“A partir de 1925, los estudios dolménicos de esta comarca quedaron paralizados, hasta que en 1940 el propio doctor Pericot excavó con gran fortuna la galería cubierta de Torrent (...).”*⁸⁷⁸

Aquesta paràlisi arqueològica és extensiva a tota la vall d'Aro, amb les dues excepcions dels treballs de Santaló i l'informe de Serra i Ràfols sobre la Plana Basarda, ambdós de 1930, que hem comentat en el capítol anterior.

Tampoc durant la Segona República hi haurà cap descoberta arqueològica destacable. El fet més rellevant serà, sens dubte, la declaració de la Cova d'en Daina i del monestir de Sant Feliu de Guíxols com a Monuments Històrics Artístics pertanyents al *Tesoro Nacional* -d'acord amb el que disposava el Decret-Ilei de 9 d'agost de 1926- per mitjà del Decret de 3 de juny de 1931.⁸⁷⁹ Així doncs, ambdós monuments obtingueren el grau màxim de protecció prevista en la legislació. En el cas de la Cova d'en Daina, aquesta

⁸⁷⁸ Esteva, 1964, p.6.

⁸⁷⁹ *Gaceta de Madrid*, 155, 4-6-1931, p.1181-1185.

circumstància facilitarà que l'any 1942 el Ministerio de Educación Nacional hi nomenés com a guàrdia al Sr. Ramon Motjé.⁸⁸⁰

L'activitat arqueològica a la vall d'Aro, malgrat constatar-se un alentiment durant la Segona República, no es deturà, especialment en el jaciment de la Plana Basarda, novament en el punt de mira d'excursionistes, arqueòlegs i espoliadors, que seguia sense gaudir de cap mena de protecció. Tampoc es deturaran les polèmiques entre arqueòlegs, com ho exemplificarà l'afer de les peces del poblat ibèric dels Guíxols, novament amb Pere Bosch Gimpera en la primera línia de foc.

10.3.1. Pere Bosch Gimpera i les seves actuacions a Sant Feliu de Guíxols

En aquest període, trobem a Pere Bosch Gimpera vinculat a la vall d'Aro en diversos episodis. Sabem que l'any 1931 estiuéjà a Sant Feliu, tal i com deixà constància Mn.Llambert Font en una carta a Cèsar Martinell, en la qual l'informava dels preparatius per a l'acte inaugural de la restauració de la Porta Ferrada:

“Aquesta te per objecte endemés de saludar-lo, comunicar-li que d'acord amb el Sr. Bosch Gimpera, Sr. Rector i Comité Delegat, havem determinat fer la inauguració d'Amics de l'Art Vell i Porta Ferrada el pròxim 6 de setembre, aprofitant la vinguda d'En Millet, Casals i altres personalitats. En el número de “La Costa Brava” d'aquesta setmana veurà el programa i el Sr. Bosch Gimpera que estiueja ací i amb el qual havem parlat llargament li donarà tota mena de detalls, doncs crec que s'ha de veure amb V. dimarts vinent. No hi falti i li prego que V. cuidi de convidar als dirigents i als que li sembli: tornaré a parlar amb el Sr. Bosch Gimpera i ell li donarà altres detalls”.⁸⁸¹

⁸⁸⁰ Pla Cargol, 1950, p.210.

⁸⁸¹ Capítol 14, carta 51. Amb motiu d'una vaga a Barcelona, aquell acte s'hagué de suspendre (Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Amics de l'Art Vell, carta de Llambert Font a Cèsar Martinell de 18 de desembre de 1931). Recordem al respecte la carta que Agustí Casas va trametre al president Macià (capítol 14, carta 20).

L'any 1932, Bosch Gimpera publicà un article en exclusiva pel setmanari “La Costa Brava”,⁸⁸² al qual ens hem referit en el capítol anterior. Segurament, fou a petició de Llambert Font, un dels principals impulsors de la revista guixolenc, amb qui hem comprovat que Bosch Gimpera tenia una bona relació. En aquest treball, signa com a degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona i president general dels “Amics de l'Art Vell” de Catalunya. També es referí a la Plana Basarda i al poblat dels Guíxols aquell mateix any en la seva gran obra sobre l'etnologia de la Península Ibèrica, assenyalant que a partir de finals del segle IV aC en el territori dels indigets hi hagué la mateixa cultura que en el dels laietans i ho exemplifica amb la comparació de les sepultures de sitges de la Plana Basarda i dels Guíxols amb les de Cabrera de Mataró i Puig Castellar.⁸⁸³

Un testimoni interessant i poc conegut sobre l'interès de Bosch Gimpera pel món ibèric de la vall d'Aro, és l'article que publicà el periodista barceloní Santiago Vinardell i Palau (1884-1936) a finals de l'estiu de 1933 en un lloc destacat de *La Vanguardia*.⁸⁸⁴ Es tracta d'una reflexió molt interessant sobre l'excursionisme i el catalanisme que inclou, com a exemple, una visita que efectuà a la Plana Basarda amb un grup de joves excursionistes guixolencs, que tenien la intenció de fer un plànol del jaciment per enviar-lo a Pere Bosch Gimpera. El periodista mataroní va fer una descripció de la Plana Basarda que no difereix massa de l'estat actual del jaciment:

“En mis breves andanzas veraniegas por tierra catalana, con avidez avivada por la habitual ausencia, acabo de encontrar en pie restos de la antigua organización del excursionismo y una juventud entusiasta a su servicio (“Al servicio de ...”. El secreto de salvación de nuestra Cataluña autónoma consiste en que cada catalán esté devotamente al servicio de algo concreto con disciplina dura y espíritu de sacrificio, que ésta es la hora de servir). Esto que digo ocurría en un puerto-breve puertecito delicioso que debiera ser aspiración de muchos pueblos costeros- de la Costa Brava.

⁸⁸² Bosch Gimpera, 1932b.

⁸⁸³ Cortadella, 2003b, p.357.

⁸⁸⁴ Vinardell, 1933, p.5.

En San Feliu de Guixols. Se hablaba del plano que de Plana Basarda levantan unos jóvenes excursionistas de la localidad.

Y eso de Plana Basarda, ¿que es?...

Al día siguiente ascendíamos juntos por la carretera prehistórica, hundida en la roca viva, hasta penetrar por la única entrada posible-defensa ideal para sus fieros pobladores de tiempos remotos- en el llano maravilloso de la abrupta meseta inaccesible rodeada de montañas magníficas. Y entre la vegetación, que favorecen el abandono y la incuria, vimos los silos, los pozos, los depósitos de aguas, los sitiales labrados en la roca con honores de trono, las cuevas..., todo un mundo lejano de un pueblo -o diversos pueblos sucesivos- prehistórico que vivía en el elevado refugio natural que le hizo descubrir su sagacidad en busca de guarida inexpugnable dónde ocultar el producto de sus correrías por el llano y defenderse con el mínimo esfuerzo (...) de sus enemigos hombres o fieras.

Todo esto que esbozo está ahí cerca de Solius, la deliciosa aldea encantadora que espera el Francis Jammes catalán capaz de cantarla (...) todo esto en un valle ampurdanés cercano a Caldas, a Gerona, a Sant Feliu.

¿Cuántos llanos de Basarda no permanecerán ignorados en tierra catalana?... Los excursionistas aludidos enviarán ahora su plano al señor Bosch Gimpera. Está bién. Pero este impulso espontáneo habrá que metodizarlo.

El excursionismo tiene en Cataluña una alta, apremiante, imperiosa misión que cumplir”.

L'article de Vinardell proporciona una clau important sobre l'excursionisme català d'aquest moment que comentarem en el proper apartat dedicat al Centre Excursionista Mar i Muntanya de Sant Feliu de Guíxols, al qual segurament devien estar vinculats els excursionistes guixolencs als quals es referia Vinardell en el seu article. Així mateix, deduïm que Bosch Gimpera seguia interessat en la Plana Basarda⁸⁸⁵ i que continuava en contacte amb gent de Sant Feliu, tot i que en aquests mateixos moments tenia un altre afer entre mans que esdevindria polèmic.

⁸⁸⁵ Vegeu capítol 9, apartat 5.

L'any 1989, escrivíem que Bosch Gimpera es devia interessar per les peces del jaciment dels Guíxols, ja que en l'acta de la sessió municipal del 7 de juny de 1933, hi constava que Joan Bordàs, arquitecte assessor i director de l'Escola d'Arts i Oficis, comunicava l'oferiment del director del Laboratori de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, és a dir, Pere Bosch Gimpera, per reconstruir els trossos de ceràmica que es guardaven en el Museu Municipal. A proposta del regidor Francesc Campà i Viarnès (1901-1939), s'encomanà a Bordàs que “sota el seu guiatge i responsabilitat curi de portar a terme tot el que calgui per a la major garantia i seguretat de l'embalatge i transport dels al·ludits objectes, anant a càrrec de l'Erari municipal les despeses dels dits embalatges i transports”.⁸⁸⁶

En el mateix treball, vam publicar la relació que va fer Joan Bordàs del contingut de les tres caixes que es van enviar a la Universitat de Barcelona, amb data 12 de juny de 1933, una relació poc detallada que no ens va permetre identificar cap de les peces que vam estudiar aleshores i sospitàvem que aquest material mai va ser tornat, tot i que una notícia que es publicà en el setmanari *La Costa Brava* parlava d'un retorn imminent:

“Dintre poc pels Amics d'Art Vell, serà tornada, convenientment restaurada, la terrissa ibèrica del Fortim. Seria un greuge considerable a l'art que fos portada a les golfes infectes d'on va sortir feta a bocins com havia estat recollida durant les excavacions”.⁸⁸⁷

En efecte, el secretari general dels Amics de l'Art Vell va trametre un ofici el mateix dia de l'acord municipal, al president del Comitè Delegat de Sant Feliu

⁸⁸⁶ Manual d'Acords 128, f.193. Extret de Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p.68. Francesc Campà i Viarnès, alcalde entre gener i octubre de 1934 i, posteriorment, en el moment d'esclatar la Guerra Civil. Fou afusellat pels franquistes en el cementiri de Girona (Bussot, 2011, p.76-77).

⁸⁸⁷ “Un museu a Sant Feliu”, *La Costa Brava*, 277, 17-9-1935; Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p.69-70. També desconeixem si part de les peces que van marxar a Barcelona eren les que havia dipositat l'Estat l'any 1919.

de Guíxols, traslladant-li l'ofertament de l'entitat, que recordem-ho, presidia Bosch Gimpera, per a restaurar aquests objectes “per tal que puguin esser valorats i degudament estudiats pels amants de la nostra arqueologia, que visitin St.Feliu”.⁸⁸⁸

L'1 de desembre de 1933, Llambert Font li trametia una carta a Cèsar Martinell, en què li adjuntava “les fotografies que em demanava dels objectes pre-històrics del museu municipal de Sant Feliu de Guíxols” i li recordava que “fes present al senyor Pere Bosch Gimpera la necessitat d'arranjar aviat les restes arqueològiques que els hi varem enviar”.⁸⁸⁹ En efecte, la ceràmica que l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols va lliurar a Bosch per a la Universitat de Barcelona, segurament enviada de manera conjunta amb el Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell,⁸⁹⁰ va anar a parar al Museu Arqueològic de Barcelona, tal i com consta en la relació de les obres realitzades pels Amics de l'Art Vell que ressenyà Cèsar Martinell en la Memòria de l'entitat llegida el 18 de juny de 1934:

“Terrissa prehistòrica de Sant Feliu de Guíxols

Fou demanada la seva restauració a “Amics de l'Art Vell” per part del Comitè Delegat de Sant Feliu i la nostra entitat confià la tasca al Museu Arqueològic de Barcelona. Després de triats i classificats els abundosos fragments que foren tramesos, han pogut ésser reconstruïts una important quantitat d'exemplars de terrissa ibèrica i hel·lenística del segle III abans de Jesu-Crist, la primera negra amb vernís lluent i la segona sense pintar, del tipus propi de la costa catalana en aquella època”.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ Capítol 14, carta 52.

⁸⁸⁹ Capítol 14, carta 53.

⁸⁹⁰ Recordem que el responsable, Joan Bordàs, era arquitecte assessor de l'Ajuntament i alhora membre del Comitè Delegat dels Amics de l'Art Vell.

⁸⁹¹ Martinell, 1934, p.11. En aquesta memòria i en la de l'any següent es publicà una fotografia de les peces restaurades.

Així doncs, sembla que es va poder restaurar d'entre les nombroses peces un notable conjunt de ceràmiques campanianes i ceràmiques grises de la costa catalana. La data d'aquesta notícia és poc menys de dos mesos anterior a la inauguració del Museu Arqueològic de Barcelona, que va tenir lloc el 3 de novembre de 1935.⁸⁹² Sabem, gràcies a una carta de Llambert Font a Mossèn Josep Palomer,⁸⁹³ que el 19 de novembre de 1935 les peces no havien retornat a Sant Feliu. Font renunciava a la secretaria del Comitè⁸⁹⁴ i d'entre les tres tasques que tenia pendents hi havia aquesta:

“Tercer: el prec del Comitè i de l'Ajuntament perquè tenim la ceràmica ibèrica que vàrem enviar per restaurar i que ens reclamen amb insistència. Convindria que ens avisessin l'envio amb tota l'anticipació possible. L'envio poden fer-lo a Sant Feliu en nom de l'Ajuntament i l'avís me'l faci directament o bé al Sr. President del Comitè”.

Joan Bordàs fou molt més crític i contudent amb Bosch Gimpera i les seves actuacions a Sant Feliu de Guíxols en un informe manuscrit de l'any 1950,⁸⁹⁵ en el qual es refereix a la situació del Museu de la ciutat a l'inici de la Guerra

⁸⁹² Gracia, 2011, p.303. Recordem que Bosch dirigia la Universitat, els Amics de l'Art Vell i el Museu Arqueològic.

⁸⁹³ Capítol 14, carta 54. Mn. Josep Palomer i Alsina (1886-1961), personatge polifacètic, sacerdot, historiador i escriptor d'Arenys de Mar. Constava com a soci per Arenys de Mar i cap d'oficina de l'entitat (Martinell, 1934, p. 17 i 25).

⁸⁹⁴ Josep Cartañá i Inglés (1875-1963), bisbe de Girona entre els anys 1934 i 1963, li havia encomanat diverses tasques a Font, que s'inicien amb la carta que reproduïm. Cartañá serà un personatge clau en la postguerra. Font tindrà un paper destacat en la preservació del patrimoni artístic de l'Església gironina que viatjà a París durant la Guerra Civil, en la seva tasca de delegat del bisbe de Girona a la capital de França (Gracia i Munilla, 2011, 216-218 i 330-342).

⁸⁹⁵ J. Bordàs, *Informe sobre el Museo Mpal. 1950*, 1 de gener de 1950. Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, secció XVII, núm.57, cub.208, núm.registre 2269.

Civil i crítica, amb duresa, una actuació de Bosch Gimpera que podrem situar en el temps:⁸⁹⁶

“Llegó la guerra. Invadieron las turbas revolucionarias los locales de la Escuela de Artes y Oficios, entrando por una puerta que estaba tapiada, derribando el tabique, desde la escalera del campanario; Llegaron al Museo, causando en él algunos desperfectos, pero sin llevarse nada de él. Y al día siguiente hubo quien, entre bombardeo y bombardeo, sin abandonar la ciudad, tal como lo hicieron muchos de sus hijos por temor a la metralla y a las acechanzas de la anarquía imperante, busco quien tapiara el boquete, quien arreglase la puerta de abajo, y al cerrajero que compusiese la cerradura, para que todo aquello volviese a quedar en relativa seguridad, y no a merced del primero que quisiese apoderarse de ello.

Llega otro día un camión, y se para ante la puerta, delante de la Iglesia Parroquial. Malos propósitos traían quienes venían en él, a pesar de ser gente fina y de alta cultura: Pedro Bosch Gimpera y el señor Castillo, ambos catedráticos de la Universidad de Barcelona. Venían a por los objetos que según ellos había depositado el Sr. Melé en nuestro Museo. Estaban organizando dichos señores un museo en Tossa, y allí reclamaban el retorno de todo aquello. Hube de observarles que el Sr. Melé no nos hizo un deposito, sino una donación. Permítanme Vds -les dije- que antes de subir, me llegue hasta dar cuenta al Sr. Alcalde de sus intenciones. Voy en busca del Sr. Don Ramon Bonet, el cual dejó al instante sus ocupaciones y vino conmigo: La escena fué violenta; Subimos al Museo, porque nos suplicaron que al menos les mostrásemos el donativo del Sr. Mele. Lo observaron todo con detención y se fueron luego, sin llevarse nada más que algo de polvo y telarañas.

Después de escrito esto, me doy cuenta de que este hecho sucedió antes del reseñado anteriormente, o sea antes de la revolución. Es igual; El orden de los factores no altera el producto.

Llegan otro día otros señores, también en un camión; esto ya en pleno período revolucionario, cuando ya el gobierno semi-burgués de la “Generalitat” se ha impuesto -al menos en apariencia- y quiere dar la sensación ante el extranjero, de que se preocupa por los asuntos culturales. Venían en este camión el Sr.

⁸⁹⁶ Aquest document és una barreja entre l'informe pròpiament dit i notes prèvies, d'aquí que resulti difícil la seva comprensió. El document també inclou la relació de materials del poblat dels Guíxols que marxaren a Barcelona el 12 de juny de 1933.

Condeminas, profesor⁸⁹⁷ de la E. De Náutica de Barna y director del Museo Naval y otros dos señores. Iban por todas las poblaciones de la costa, incautándose por orden de la "Generalitat" de cuanto tuviera relacion con las cosas de mar, con caracter artistico y arqueológico, Sabían que aquí habian algunas cajas decoradas con relieves y otras pintadas de las llamadas "de marineros".⁸⁹⁸ Otra vez la misma escena; El Sr. Campà, alcalde acctal, fue avisado por mi y llegó con aire bravio y decidido. No les valio para nada la documentación exhibida, con ordenes superiores Nada lograrían llevarse tampoco".⁸⁹⁹

El primer episodi que relata Bordàs l'hem de situar durant el segon mandat de l'alcalde Ramon Bonet i Coll, és a dir, entre el 17 d'octubre de 1934 i el 4 de maig de 1935.⁹⁰⁰ Per tant, anterior a la inauguració del Museu de Tossa, que tingué lloc l'1 de juny de 1935, sota la presidència del conseller de Cultura, Manuel Duran i Ventosa i amb la presència activa de Pere Bosch Gimpera i del seu deixeble, Albert del Castillo Yurrita.⁹⁰¹ En el cas de Bosch el seu interès per Tossa es remuntava als anys en què el doctor Melé realitzà les primeres troballes.⁹⁰² Pel que fa a Del Castillo, recordem-ho, li devien interessar les peces per a la seva publicació sobre el poblament antic de la

⁸⁹⁷ Dissortadament, el text que tenim s'acaba aquí. A partir d'aquest punt, ho anirem completant amb el que hem pogut transcriure de l'esberrany.

⁸⁹⁸ Es refereix a les caixes de mariner que posseïa el Museu Municipal, ja en època de Berga i Boada. Vegeu-ne una fotografia a Colomeda, 2004, p.16.

⁸⁹⁹ Campà tingué una actuació destacada en la salvaguarda del patrimoni de l'església i dels seus representants (Bussot, 2011, p.76). Sobre la salvaguarda del patrimoni català durant la Guerra Civil, vegeu Gracia i Munilla, 2011.

⁹⁰⁰ Esteva, 1984, p.162-163. Bonet havia estat alcalde anteriorment entre el 22 de març de 1930 i el 16 de març de 1931.

⁹⁰¹ *Diari de Girona*, 2-9-1935, p.2.

⁹⁰² Per exemple, el setembre de 1916 visità les excavacions que havia fet Melé, a instància de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (*Diario de Gerona*, 7-9-1916, p.4).

Costa Brava, que centrà en bona part en les troballes de la vil·la romana de Tossa de Mar.⁹⁰³

El segon dels episodis és un exemple de les incautacions que es produïren durant la Guerra Civil, en bona part per salvar el patrimoni artístic i arqueològic català, tot i que en aquest cas podríem considerar que aquests objectes ja estaven prou segurs en el museu de Sant Feliu de Guíxols. També el podem situar en el temps, amb menys precisió que el primer, perquè Francesc Condeminas i Mascaró (1890-1959), doctor en Filosofia i Lletres, a més de ser un dels propietaris d'una coneguda companyia de negocis marítims, dirigí el Museu Marítim de Barcelona entre l'1 de novembre de 1936 i el 5 de juliol de 1937.⁹⁰⁴ La utilització dels museus locals com a lloc de salvament del patrimoni del seu àmbit d'influència fou una pràctica habitual, segons es desprèn d'un informe del Servei d'Excavacions i Arqueologia de l'any 1937.⁹⁰⁵ Finalment, les caixes es quedaren al Museu de Sant Feliu, on encara avui romanen.

D'altra banda, hem observat que Bordàs deixà de formar part dels Amics de l'Art Vell perquè consta com a vocal en la memòria llegida el 21 d'abril de 1931 i no figura en la relació de socis en la memòria de l'entitat del 18 de juny de 1934. Segons Llambert Font, Bordàs havia assessorat molt poques vegades en la restauració de la Porta Ferrada.⁹⁰⁶

⁹⁰³ Del Castillo, 1934. L'any 1939 féu una versió més ampliada (Del Castillo, 1939), aleshores òbviament en castellà, reconvertit en Alberto i sense cap referència apassionada al "gran arqueòleg i mestre d'arqueologia prehistòrica catalana" d'abans de la Guerra Civil (Del Castillo, 1934, p. 131). Sobre el seu procés de depuració i el doble joc que va fer durant la Guerra, vegeu Gracia, 2009, p.108-111 i p.175-177. El procés incloïa els informes del cap de Falange i de l'alcalde de Tossa, que qualificaren l'arqueòleg com un esquerrà.

⁹⁰⁴ Informació extreta de: ca.wikipedia.org/wiki/Francesc_Condeminas_Mascar%C3%B3.
Data de consulta: 09/02/2013.

⁹⁰⁵ Gracia, 2009, p. 56.

⁹⁰⁶ Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Fons Amics de l'Art Vell, carta de Llambert Font a Cèsar Martinell de 19 de juny de 1931.

Per valorar com cal la part referida a Bosch Gimpera en aquest interessant document, hem de tenir ben present la data de l'informe (1950), la imatge de "lladre" que havia projectat públicament el règim franquista sobre Bosch Gimpera⁹⁰⁷ -aquest document n'és també un exemple- i l'amistat de Bordàs des de la seva joventut amb Ramon d'Alòs Moner i Francesc Martorell.⁹⁰⁸ Les reticències d'Alòs vers Bosch Gimpera encara es faran paleses fins i tot després de la mort de Francesc Martorell l'any 1935, com es desprèn d'una intervenció pública d' Alòs del maig de 1936.⁹⁰⁹

Finalment, cal tenir present que les peces del poblat dels Guíxols que va enviar a Bosch Gimpera l'any 1933 i que estaven sota la seva responsabilitat pel que sabem no van retornar mai al Museu de Sant Feliu. Probablement, una part de les peces van ingressar al Museu Arqueològic de Girona, ja que hi consta en l'inventari de l'esmentada institució una entrada de peces d'aquest jaciment cedides pel Museu Arqueològic de Barcelona el març de 1950.

En qualsevol cas, aquest document també és un exemple que corrobora l'interès de Bosch Gimpera per les restes romanes de Tossa, com ho palesa el testimoni, en el mateix sentit, de Francesc Riuró, que deixà constància de l'intent d'aixecar el mosaic romà de la vil·la de Tossa i portar-lo al Museu d'Arqueologia de Barcelona, intent que fou aturat pel governador de Girona, Claudi Ametlla i Coll (1883-1968) i el comissari de la Generalitat de Catalunya

⁹⁰⁷ Gracia, 2009, p. 170-172; Gracia, 2011, p.402-404.

⁹⁰⁸ Jiménez, 2006, p.12, publica una postal del març de 1922 que Bordàs va trametre a Alòs en la qual dóna records per a "l'amic Martorell". Sobre Bordàs, però, Martorell en féu un comentari sorneguer a l'historiador Ramon d'Abadal i de Vinyals (1888-1970), en una carta tramesa des de Roma l'11 de maig de 1911: "A l'Escola, a més de nosaltres tres, [Pijoan,Martorell,Alòs], hi ha un xicot que es diu Bordàs, de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. Diuen que era el millor de l'Escola. Fa pena pensar com deuen ser els altres; Deu ser allò de que a la terra dels cegos..." (Sobrequès i altres, 1991, p. 88).

⁹⁰⁹ Gracia, 2011, p.146-147.

a Girona,⁹¹⁰ que no era altre que el guixolenc Josep Irla i Bosch (1876-1958), futur president del Parlament de Catalunya i de la Generalitat a l'exili.

No sabem si fou a instància de Bosch Gimpera, però cal ressaltar que en l'Ordre de 17 de març de 1938,⁹¹¹ es va incloure en el Registre de jaciments de Catalunya a protegir, juntament amb la cova d'en Daina- que ja gaudia del grau màxim de protecció des de l'any 1931- el dolmen del Mas Bousarenys.⁹¹² En aquesta àmplia relació de jaciments catalans, no hi figurava la Plana Basarda, tot i l'interès que despertà en aquells joves guixolencs que l'any 1933 volien enviar un plànol del jaciment a Pere Bosch Gimpera o en Albert del Castillo, que el cità com un poblat no excavat.⁹¹³ El jaciment, dissortadament, seguia en el punt de mira dels espoliadors, com ho proven les dades i els records que va fer públics el llagosterenc Emili Soler i Vicens el 15 de gener de 1983:

“En Josep Calvet i Amat, per l'any 1915 estava ja afeccionat a l'Arqueologia i a la història de la Vila de Llagostera i comarques.

Comença trobant els tallers lítics i emplaçaments a l'aire lliure, de la Font de Panedes, Can Salvador, Can Nadal, Trenquinell, Can Crispins i Montagut.

En aquella època, en Mossèn Gelabert, geòleg, etimòleg, pintor i arqueòleg, junt amb en Josep Calvet i en Pere Mayol, recorrien totes aquestes contrades per localitzar restes arqueològiques recollint algunes peces de sílex i descobrint dolmens.

Més tard, pel 1930, també hi havia un altre grup format per l'alemany Sr. Amman, el mestre de cases Robert Soler i Bascotell i els seus dos fills. Excavaren molts dels menhirs i dolmens de la comarca, també el forn del vidre de Bell-lloc i molt acuradament el poblat Ibèric de Plana Basarda.

⁹¹⁰ Riuró, 1995, p.79.

⁹¹¹ Publicada al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* del 20 de març de 1938.

⁹¹² Gracia, 2009, p.54-55.

⁹¹³ Del Castillo, 1934, p.134. Recordem la hipòtesi de Serra i Ràfols de 1930, en el mateix sentit i contradiant la hipòtesi del mestre Bosch Gimpera.

Trobaren algunes peces de sílex, vidre i ceràmica en els monuments megalítics. A Plana Basarda buidaren unes vint-i-cinc sitges trobant ceràmica i moltes monedes de l'antiguitat. Molta part d'aquest material se'n va anar a Alemanya i Àustria i el poc que es quedà aquí es perdé durant la guerra del 1936".⁹¹⁴

La transcendència d'aquest espoli és molt important, si tenim en compte que a la Plana Basarda no es coneixen més enllà d'una trentena de sitges i és una pista més per seguir el rastre de l'espoli organitzat a la vall d'Aro. Hem vist al final del capítol anterior que Josep Calvet recordava les seves sortides amb dos dels espoliadors, Amman i Robert, que van fer l'"acurada" excavació dels anys trenta a la Plana Basarda, tot i que pel testimoni de Soler Vicens sembla que Calvet no formava part d'aquesta xarxa. En aquest sentit, ja vam poder estudiar el calc d'una moneda que havia fet Lluís Esteva l'any 1956, trobada per Josep Calvet a la Plana Basarda⁹¹⁵ i vam poder veure diferents materials d'aquest jaciment que es conserven al Museu de Llagostera, entre ells diverses monedes, que segurament havia trobat Calvet,⁹¹⁶ la muller del qual era de nacionalitat alemanya.⁹¹⁷ Sens dubte, era la mateixa alemanya casada amb un de Llagostera que havia ballat dins d'un *dolium* en el jaciment romà de la Font de Panedes.⁹¹⁸

En aquest període, hem de situar la referència a la Plana Basarda que féu l'erudit de Cassà de la Selva Joan Gener i Roca entre els anys 1933 i 1935, el

⁹¹⁴ Soler Vicens, 1983, p.14.

⁹¹⁵ Aicart, 2003b, p.5-8.

⁹¹⁶ Aicart, 2003b, p.6, nota 2.

⁹¹⁷ Calvet va conèixer a la seva esposa, Melitta Franz Guether, poc després de l'any 1925. No ens ha d'estranyar, per tant, que tingués contacte amb aquest alemany de cognom Amman. Melitta Franz Guether estigué vinculada a una fàbrica de peces de rellotgeria i ensenyà l'ofici de rellotger a Fausto Rodríguez Valls, segons recorda el seu fill Robert Rodríguez Coll.

⁹¹⁸ Així ho recollí en una carta l'hisendat de Romanyà, Josep M. Almeda l'any 1956. Vegeu capítol 14, carta 21. Josep Calvet era propietari dels terrenys on hi ha la font de Panedes.

qual assenyala que, a més a més de sitges i molins per a moldre gra, a la Plana Basarda hi havia restes de forns, sense donar-ne cap altre detall.⁹¹⁹

No hi ha dubte que hi havia peces que marxaven a l'estranger, tal i com n' havia deixat constància l'any 1920 Berga i Boada, tot i que en aquest cas creiem que no hi tenia res a veure Alfred Klaebisch, establert a Barcelona en aquesta època. La pista llagosterenca de l'espoli segueix oberta.

El testimoni d'Emili Soler és un exemple que malgrat l'esforç legislatiu que es va fer abans i durant la Segona República, els esforços de Bosch Gimpera per disposar d'un Museu d'Arqueologia a Catalunya i de museus comarcals moderns, de protegir el patrimoni des de la societat civil, com van fer els Amics de l'Art Vell, quedava molta feina per fer.

10.4. L'excursionisme organitzat: el Centre Excursionista Mar i Muntanya de Sant Feliu de Guíxols

Ja hem vist en l'apartat 7 del capítol 9 que l'excursionisme de proximitat s'anava organitzant pels volts del primer quart del segle XX. A Sant Feliu de Guíxols, el maig de 1930 es va constituir el Centre Excursionista Mar i Muntanya (CEMIM), presidit pel jove Albert Bosch i Vinyals, fill del poeta i escriptor Enric Bosch i Viola (1882-1932), director i propietari del setmanari guixolenc "L'Avi Muné", de caire catalanista, que es publicà entre 1918 i 1932.⁹²⁰ Des del gener de 1931 fins al desembre de 1935, el Centre publicà un butlletí mensual, amb la programació d'excursions, fotografies, altes i baixes de socis, articles de fons sobre l'excursionisme i d'altres ressenyes sobre les excursions que realitzaven. És interessant tenir present que els socis de l'entitat eren, majoritàriament, gent jove, perquè alguns d'ells els

⁹¹⁹ Gener, 1970, p.13. No hem trobat cap altra referència a una suposada existència de forns en aquest jaciment ibèric.

⁹²⁰ Bussot, 2011, p.57-58.

trobarem després de la Guerra Civil vinculats al Centre Excursionista Montclar i a la recerca arqueològica a la vall d'Aro.

Pel que fa a les sortides a la vall d'Aro, la primera que trobem ressenyada en el Butlletí fou a Sant Baldiri i al Montclar, una sortida habitual entre els excursionistes de la contrada. Un grup de joves guixolencs féu aquesta ruta el 8 de febrer de 1931. Durant el trajecte, es van aturar a la Plana Basarda per esmorzar. Un dels excursionistes, Claudi Aymerich, ho relatà així:

“Serien dos quarts de sis del matí, quan un entusiasta estol de joves al què també hi estaven adherides animoses jovenetes, sortíem del Centre, malgrat estar el cel molt ennuvolat. (...) Arribats a Monclar, passem la mirada per la grandiositat de la vall que es domina i pels nevats pics del Monseny i els Pirineus; aquet últim amb una gran faixa de blancor que ressalta de les demás muntanyes que el circumden.

El dia és en aquet moments claríssim i no sentim cap mena de fatiga. Un company insinua d'anar a esmorzar a Plana Basarda, proposta que acceptem immediatament. Ens posem altra volta la motxilla i camí avall fins arribar al dt massís, on es conserven, encara, obres tallades en la roca viva, tals com cisternes, coves, piques i altres senyals que marquen el pas de la població lbera, que imperà en aquelles encontrades. Una vegada contemplat i com que la gana apreta, ens disposem a no deixar rastre dels queviures que portem. Mentrestant varis companys treuen algun clixé del grup i paisatge de la rodalia i un altre recita vàries poesies d'en Maragall. Finides totes aquestes operacions, iniciem la tornada amb gran recança, anant a passar per St. Baldiri en qual lloc descansem breus moments i aprofitem per a tirar altres 'fotos'. Després camí avall, passant per can Codolar i Casa Nova, tot comentant les fases de l'excursió i projectant-ne de noves, arribem a Sant Feliu poc mes o menys a l'hora anunciada o sigui a dos quarts de dues”.⁹²¹

La següent excursió ressenyada pel territori proper, fou el 26 d'abril de 1931 al Puig de les Cadiretes i Tossa de Mar, on visitaren la vil·la romana de Tossa i la casa on visqué l'"il·lustre doctor Melé".⁹²² Aymerich no assenyala cap resta

⁹²¹ Aymerich, 1931a, p.2.

⁹²² Aymerich, 1931b, p.2-3. La setmana següent, visitaren la Cova d'en Daina i el menhir de Vallvanera.

arqueològica de l'Ardenya, tot i passar a prop del menhir del Terme Gros o del castell de Montagut.

Una de les primeres excursions fora de la vall d'Aro va ser a "l'antiga Gerunda", el 22 de març de 1931, en què també aprofitaren per visitar el local del Grup Excursionista i Esportiu Gironí (GEiEG),⁹²³ guiats per dos membres del club gironí, Masó i Martí.

El centre excursionista gironí i el guixolenc mantindran contactes molt sovintejats al llarg d'aquest període. Un dels primers exemples el tenim en l'excursió conjunta amb un grup d'excursionistes del GEiEG de Girona a la Plana Basarda el 24 d'abril de 1932,⁹²⁴ en la qual visitaren Pedralta, Plana Basarda, el cim del Montclar, Sant Baldiri i la Costa d'en Cirera, acabant l'excursió a Sant Feliu on obsequiaren els excursionistes gironins amb un refresc. D'aquesta excursió, Joan Masó i Valentí deixà uns interessants testimonis fotogràfics del seu pas per Sant Baldiri, el cim del Montclar i una imatge dels Carcaixells des del cim de Plana Basarda.⁹²⁵ El lligam entre els dos centres tindria la seva màxima expressió amb l'aplec conjunt que van fer a Vallvanera el 19 de maig de 1935,⁹²⁶ del qual no hem trobat cap ressenya en el Butlletí del CEMIM.

L'agost del 1933, el centre excursionista guixolenc passava per una crisi, a causa d'un fracàs amb la secció de "Minyons de Muntanya" formada per joves de 12 a 17 anys, que tenien un tarannà ben diferent al dels fundadors del centre.⁹²⁷ El 21 de juliol de 1933, fou elegit president del centre, per

⁹²³ Anglada, 1931, p.2-4.

⁹²⁴ "Excursió a PLANA-BASARDA", *Butlletí del CEMIM*, s/n, maig de 1932, p.7.

⁹²⁵ Arxiu Municipal de Girona-CRDI, Fons Joan Masó i Valentí; Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 40, figures 12 a 14.

⁹²⁶ *Butlletí del CEMIM*, s/n, maig de 1935, p.8-9.

⁹²⁷ J.A.C, "Prendrà increment l'Excursionisme a Guíxols?", *Butlletí del CEMIM*, 32, agost de 1933, p.6-7. Segurament, es tracta de Josep Anglada Costa. Les discussions sobre aquest tema continuaren en números posteriors.

unanimitat, Joan Maura i Ribas (1906-1989), que trobarem en el primer intent d'organitzar l'arqueologia de la vall després de la Guerra Civil. La seva elecció coincideix amb l'interès dels joves guixolencs per aixecar un plànol de la Plana Basarda. Desconeixem si Maura fou un dels impulsors de la iniciativa però el cert és que coincideix amb la seva elecció. El 30 de gener de 1934, Maura va ser rellevat en la presidència de l'entitat per Francesc Callicó,⁹²⁸ i el 26 de juliol de 1935 ho serà Enric Massós,⁹²⁹ personatges que trobarem vinculats a la represa arqueològica de la postguerra, a l'entorn de la figura de Lluís Esteva i Cruañas.

El fundador del centre, Albert Bosch i Vinyals, també va escriure una sèrie d'articles entre els anys 1933 i 1934, en un dels quals indicava com a objectiu del Centre el d'assenyalar itineraris, estudis geogràfics o folklòrics, però en cap cas parlava de fer intervencions arqueològiques, a diferència del que succeïa amb els excursionistes de Girona, que el 12 de febrer de 1935 constituïren la Secció d'Arqueologia del GEiEG, en la junta de la qual hi figuraven, entre d'altres, Francesc Riuró i Joan Masó.⁹³⁰ Aquesta secció esdevindrà una peça clau en el coneixement arqueològic de l'entorn de Girona en els anys següents. Molt especialment, cal destacar la figura de Francesc Riuró, pel seu paper en la defensa del patrimoni gironí i com a lligam amb la nova organització que sorgirà després de la Guerra Civil.⁹³¹

Els excursionistes del CEMIM no van resoldre la qüestió dels itineraris fins la tardor de 1935 i no hi observem cap referència concreta als llocs d'interès arqueològic.⁹³² Aquestes inquietuds combinaven l'estima al medi natural i cultural amb el turisme. No hem d'oblidar l'embranchida que prengué la difusió turística dels elements culturals en aquest període, exemplificada en l'*Àlbum Meravella*, una obra de divulgació publicada entre els anys 1927 i 1936 en

⁹²⁸ *Butlletí del CEMIM*, s/n, febrer de 1934.

⁹²⁹ *Butlletí del CEMIM*, s/n, juliol-agost 1935, p. 5.

⁹³⁰ Riuró, 1995, p.82.

⁹³¹ Nolla, 2003, p.142-143.

⁹³² *Butlletí del CEMIM*, s/n, octubre de 1935, p.3-4.

fascicles per donar a conèixer a un públic ampli la riquesa cultural de Catalunya, de forma amena i alhora rigorosa. L'apartat de Santa Cristina d'Aro, publicat l'any 1933, el redactà l'industrial de Cassà de la Selva, Modest Puig i Sabaté (1909-1986), que assenyalà entre els elements remarcables del municipi cristinenc el castell de Solius, Pedralta i la Plana Basarda.⁹³³

Malgrat tot, resseguint el Butlletí del CEMIM constatem que al llarg d'aquests anys sovintegen les sortides a Romanyà o a la Plana Basarda, però creiem que no van efectuar-hi cap intervenció arqueològica.

Finalment, cal assenyalar que en el butlletí del Centre es publicaren alguns dels primers escrits del Lluís Esteva i Cruañas, referits a la seva estada com a mestre a Galícia, on havia estat destinat entre 1931 i 1934.⁹³⁴ Les seves vivències també les explicà en una conferència en el Centre que donà el 16 de maig de 1935 sobre "La vida en les altes muntanyes de Galícia".⁹³⁵

10.5. El patrimoni arqueològic durant la Guerra Civil

Les principals dades que coneixem, molt escasses, sobre l'arqueologia de la vall d'Aro en aquest període les hem anat introduint en els apartats anteriors: la incautació de la Col·lecció Cama de Romanyà de la Selva, l'estat de l'església de Bell-lloc d'Aro, l'afer de les peces del Museu de Sant Feliu de Guíxols o la protecció dels dòlmens del Mas Bousarenys i de la Cova d'en Daina per part de la Generalitat l'any 1937. Malgrat els incidents que va recollir Bordàs en el seu informe de l'any 1950, no hi ha constància que durant la Guerra Civil es perdessin objectes significatius del Museu de Sant Feliu de

⁹³³ Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.104-105.

⁹³⁴ Esteva, 1935a, p-6-8 i Esteva, 1935b, p.5-7.

⁹³⁵ *Butlletí del CEMIM*, s/n, maig de 1935, p.8. Esteva obtingué la plaça de mestre en 5è torn a Cabana-Fonsagrada (Lugo) on romangué del 8-2-1931 al 30-6-1934. Després de concursar novament, obtingué plaça a Begur, on començà a exercir el 15 de setembre de 1934 (Arxiu Històric de Girona, *Delegación Provincial del Ministerio de Educación y Ciencia*, expedient personal de Lluís Esteva (AHG170-16-T2-539)).

Guíxols.⁹³⁶ En canvi, el mateix Bordàs va fer un projecte de restauració de l'altar major de l'església parroquial del monestir guixolenc l'any 1940, en el qual es referí a l'afectació de la guerra en el monument:

*“Durante los primeros días del dominio rojo en San Feliu de Guixols, fueron destruidos sus templos y cosas religiosas, no habiendose librado de ello nuestro templo Parroquial, del que fueron destruidos los altares, el organo en tabla de madera del Siglo XVIII, arrancados de sus muros varios sarcofagos, saqueadas la sacristia [?] otras dependencias y rotas a pedazos las campanas de la torre. Del que era Altar Mayor no quedo mucho [?], pues hasta la gran mesa de piedra, sostenida por columnitas doricas fue hecha pedazos; resta solo el pilar votivo que segun una inscripcion data del año 1577”.*⁹³⁷

De l'església de Bell-lloc d'Aro, tenim alguna referència més recollida a la Consueta de la parròquia. Les persones que s'hi refugiaren van preservar el monument:

“Ja entrada la revolució, aquesta rectoria fou habitada per famílies refugiades, entre elles consta de la família de Leopoldo Prats, propietaris del Hotel de Platja d'Aro,⁹³⁸ els quals refugiats més aviat protegiren la conservació dels ornaments de l'església que quedaven de forma abandonada en la sacristia en els primers dies de la guerra”.

⁹³⁹

Les altres dades que posseïm són les que recollí l'historiador Àngel Jiménez en seu estudi sobre la Guerra Civil a Sant Feliu de Guíxols i es refereixen també als atacs a les esglésies. Concretament, el saqueig i la crema de les esglésies de Castell d'Aro i Fenals i les destrosses i robatoris efectuats en

⁹³⁶ Colomeda, 2004, p.22.

⁹³⁷ *Proyecto de altar mayor de la Iglesia Parroquial*, 1 de maig de 1940, Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Fons Joan Bordàs i Salellas, p.l 4.2, 2406; Esteva, 1989, p.9, nota 9, transcriu alguns fragments d'aquest mateix document autògraf, indicant que era de la seva propietat.

⁹³⁸ L'Hotel Costa Brava, en terrenys de la vil·la romana de Pla de Palol

⁹³⁹ *Consueta de Bell-lloc d'Aro*, Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro, s/p.

l'església de Santa Cristina d'Aro. Posteriorment, l'alcalde de Santa Cristina, Josep Suñer Dardé, demanà a la Generalitat l'ocupació de les esglésies i rectories de Bell-lloc, Santa Cristina, Romanyà i Solius, amb l'objectiu de protegir-les. A Romanyà, la casa de Josep Cama i Casas fou utilitzada com a escola d'educació primària.⁹⁴⁰ Recordem que la col·lecció arqueològica de l'hisendat de Romanyà fou confiscada per garantir-ne la seguretat. Per tant, no sembla que el fet que la casa pairal fos utilitzada com a escola constituís un problema greu per a la seguretat de la col·lecció, en qualsevol cas els motius de la confiscació degueren ser uns altres.

Dins d'aquest context de destrucció del patrimoni, cal assenyalar la iniciativa del veí Ajuntament de Llagostera, on el 3 de desembre de 1937 es va constituir una nova junta del Museu que havia inspirat mossèn Gelabert, el qual havia mort l'hivern de 1936. Josep Calvet n'era el vicepresident i director.⁹⁴¹ Rafael Mas, que formava part de la Junta, publicà un article sobre la instal·lació de l'equipament a la Torre Albertí, en el qual assenyala que la sala cinquena estava dedicada als materials arqueològics trobats a la rodalia, amb una vitrina que contenia exclusivament material numismàtic, i una sala dedicada a la memòria de mossèn Gelabert.⁹⁴² L'experiència, però, fou efímera. Calvet presentà la dimissió el 10 de gener de 1938 perquè s'havien cremat papers i altres coses de valor. Amb la derrota republicana es posà fi al Museu i el fons es disgregà.⁹⁴³

L'impacte de la Guerra Civil a Sant Feliu de Guíxols i a la vall d'Aro fou molt fort, com ho mostra el fet que Sant Feliu passà de tenir 9.147 habitants a l'inici de la Guerra Civil als 7.583 un cop finalitzat el conflicte. Les xifres de població de l'any 1936 no se superaran fins l'any 1955, data d'acabament de la nostra recerca, i s'arribà als 10.307 habitants l'any 1960. Pel que fa a Castell d'Aro,

⁹⁴⁰ Jiménez, 1995, p.86-87.

⁹⁴¹ Ventura, 1993, p. 5-6; Seguranyes, 2009, p.69-71.

⁹⁴² Mas, 1937, p.2 .

⁹⁴³ Ventura, 1993, p.6.

passà dels 1.171 habitants de 1936 als 1.091 de 1940 i 1.361 de 1960.⁹⁴⁴ En aquest context de crisi, on les prioritats de la població òbviament eren unes altres, s'emmarca la represa de la recerca arqueològica a la vall d'Aro durant el primer franquisme.

⁹⁴⁴ Julià i altres, 2003, p.20-33, reflectien amb detall la carestia i les mancances bàsiques que patiren els habitants de la vall d'Aro durant el primer franquisme.

11. L'arqueologia del primer franquisme: de la fi de la Guerra Civil a la creació de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques de Sant Feliu de Guíxols (1939-1955)

11.1. Introducció

Mentre l'ofensiva de les tropes de Franco anava prenent terreny al règim legalment establert, paral·lelament s'anava gestant una nova estructura organitzativa del Patrimoni⁹⁴⁵ que seria una realitat en tot el territori de l'Estat un cop finalitzada la Guerra Civil.

El règim franquista articulà la recuperació del patrimoni artístic i arqueològic mitjançant dues institucions: el *Servicio de Defensa y Recuperación del Patrimonio Histórico Nacional*, creat l'abril de 1938 amb el nom de *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*,⁹⁴⁶ i la *Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas*, creada per l'Ordre de 7 de març de 1939 del *Ministerio de Educación Nacional*.⁹⁴⁷ En aquesta Ordre es fixaven, breument, els objectius de la *Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas* i les bases organitzatives de l'arqueologia del primer franquisme:

“La necesidad de atender a la vigilancia de las excavaciones arqueológicas que desde su iniciación en 1905⁹⁴⁸ han permitido reconstruir sobre base firme el pasado remoto de España y acrecentando nuestro patrimonio arqueológico con maravillosas o heroicas ruinas como las de Mérida, Itálica, Numancia, Azaila, etc., y la conveniencia de lograr el máximo provecho científico de los frecuentes hallazgos de restos antiguos que en obras de trincheras, caminos y fortificaciones se han producido con motivo de la guerra actual, aconsejan la creación de una Comisaría General de Excavaciones a cuyo cargo quede el cuidado administrativo, la vigilancia técnica y la elaboración científica de tales problemas.

⁹⁴⁵ Gracia, 2009, p.27-40.

⁹⁴⁶ Díaz-Andreu i Ramírez, 2001, p. 326.

⁹⁴⁷ Publicada en el *BOE*, 73, 14 de març de 1939, p.1476-1477.

⁹⁴⁸ Data d'inici de les excavacions d'Adolf Schulten a Numància.

Por lo expuesto, este Ministerio se ha servido disponer:

Artículo primero.- En la Jefatura de Archivos, Bibliotecas y Museos se crea una Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas.

Artículo segundo. Competirá a dicha Comisaría todas las atribuciones que además de la Ley y Reglamento de Excavaciones y Antigüedades del 7 de julio de 1911 y primero de marzo de 1912, concedían en materias arqueológicas a la Junta Superior del Tesoro Artístico Nacional la Ley de 13 de mayo de 1933 y el Decreto de 16 de abril de 1936.

Artículo tercero. La conservación de las ruinas descubiertas corresponderá al Servicio de Defensa del Tesoro Artístico Nacional, a propuesta de la Comisaría General de Excavaciones”.

Posteriorment, es promulgà el Decret de 17 d'octubre de 1940 del *Ministerio de Educación Nacional*⁹⁴⁹ que creava -de forma definitiva i amb tot l'Estat sota el jou del franquisme- la *Comisaría General de Excavaciones* depenent de la *Dirección General de Bellas Artes*, “con la misión de proponer los planes generales de las que hayan de realizarse durante cada año y vigilar la ejecución de los mismos”. Així mateix, es disposava que el càrrec de *Comisario general de excavaciones* seria de lliure nomenament i separació del Ministeri, que havia de dictar les instruccions necessàries per dur a terme el contingut del Decret. Dues de les més significatives seran l'Ordre de 21 d'abril de 1941 sobre les Normes d'Excavació⁹⁵⁰ i la de 30 d'abril de 1941⁹⁵¹ referent a les comissaries provincials i locals, que autoritzava a la *Dirección General de Bellas Artes* a nomenar comissaris provincials i locals d'excavacions. En el preàmbul de la darrera, es destacava la necessitat de designar “*personas debidamente capacitadas que tengan la misión de impedir las excavaciones que con carácter particular y sin la debida autorización puedan intentarse dando cuenta de ello a la Comisaría General*”. L'Ordre feia

⁹⁴⁹ BOE, 304, 30 d'octubre de 1940, p.7439.

⁹⁵⁰ BOE, 119, 29 d'abril de 1941, p.2968-2969.

⁹⁵¹ BOE, 134, 14 de maig de 1941, p.3429-3430.

constar que el càrrec de comissari provincial era gratuït i que tenia les funcions limitades al compliment de les ordres de la Direcció General de Belles Arts o de la Comissaria General, tot i que només la Direcció General era qui podia separar dels seus càrrecs els comissaris provincials -com podem comprovar en el cas de Girona- sempre que ho estimés convenient per al servei.

Així doncs, amb la finalitat clara d'incidir en el territori, el règim estructurarà aquesta xarxa piramidal al cim de la qual hi havia el *Comisario General*, el prehistoriador i etnòleg falangista Julio Martínez Santa Olalla (1905-1972), del qual depenien els comissaris provincials i locals d'excavacions.⁹⁵² Martínez Santa Olalla, que havia estat nomenat com a comissari general el mateix dia de la promulgació de l'Ordre de 7 de març de 1939,⁹⁵³ intentà organitzar una estructura que incidís en el territori, la qual cosa implicava el desplegament d'una xarxa de col·laboradors, majoritàriament afeccionats locals, molt àmplia i desigual quant a formació i capacitat.⁹⁵⁴ En un primer moment, l'any 1938, comptà amb la complicitat de l'altre gran poder fàctic de l'arqueologia espanyola de postguerra, Martín Almagro Basch (1911-1984), però ben aviat, l'any 1939, les relacions entre ambdós pesos pesants es van degradar pel nomenament d'Almagro com a director del Museu Arqueològic de Barcelona i el suport que donà a Hugo Obermaier.⁹⁵⁵ El trencament total de la seva relació arribarà l'any 1955, com veurem en l'apartat 7 d'aquest capítol.

Creiem que la controvertida xarxa creada per Martínez Santa Olalla era interessant des del punt de vista que permetia aplicar la legislació

⁹⁵² Castelo i altres, 1997, p. 573-580; Díaz-Andreu i Ramírez, 2001, p.330; Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.277-278, nota 760; Gracia, 2009, p.21-24; Quero, 2009, p.423-424, per citar alguns exemples de la nombrosa bibliografia i la diversitat d'opinions sobre aquest prehistoriador, sens dubte la figura més controvertida de l'arqueologia del primer franquisme.

⁹⁵³ Gracia, 2009, p. 225, assenyala que Martínez Santa Olalla havia estat nomenat dos dies abans de l'Ordre de 9 de març. En el BOE anteriorment citat, l'Ordre és de 7 de març, per tant va ser nomenat el mateix dia i abans que l'Ordre es publicés en el BOE.

⁹⁵⁴ Gracia, 2009, p. 242-289.

⁹⁵⁵ Gracia, 2009, p. 225-226.

arqueològica a tot el territori de l'Estat per mitjà dels comissaris locals d'excavacions, que gaudien d'un notable poder administratiu. En la vessant pràctica, tingué resultats molt desiguals per la deficient formació de part dels comissaris i, sobretot, per la manca de recursos econòmics per dur a terme les intervencions atès que els comissaris no percebien cap retribució per la seva tasca, i pel repartiment desigual de les subvencions entre les diferents regions de l'Estat que no anà lligada a la qualitat dels resultats científics, com ha demostrat un recent estudi en el cas d'Andalusia, que reflecteix amb claredat que Martínez Santa Olalla es va autoconcedir la majoria de subvencions.⁹⁵⁶

A Catalunya, amb Pere Bosch Gimpera camí de l'exili, els seus deixebles, el nucli de l'Escola de Barcelona o Escola Catalana d'Arqueologia, van haver de superar processos de depuració, alguns bastant complexos, com el de Lluís Pericot, que fins el 15 de novembre de 1940 no recuperaria la seva plaça d'Història Moderna i Contemporània d'Espanya a la Universitat de Barcelona, en part gràcies a l'ajut del marquès de Lozoya, Juan Contreras y López de Ayala (1893-1978). Els principals col·laboradors de Bosch en el Museu Arqueològic de Barcelona, com Colominas o Serra i Ràfols, van mantenir els seus llocs de treball, ara sota la direcció de Martín Almagro, que també ocuparia la plaça de catedràtic de Prehistòria i Història Antiga Universal i d'Espanya a la Universitat de Barcelona des de l'any 1941 fins al 1954, quan es trasllada a Madrid i Pericot obtindrà la càtedra vacant, reconvertida mesos més tard en la Càtedra de Prehistòria.⁹⁵⁷

En el cas de les comarques de Girona, Francesc Riuró serà el nexa d'unió i de continuïtat entre l'arqueologia republicana i la del franquisme, tot i que pel seu passat republicà no va poder continuar treballant en el Museu Provincial.⁹⁵⁸

⁹⁵⁶ Díaz-Andreu, 2011, p.65.

⁹⁵⁷ Gracia, 2009, p.111-117. Sobre la figura de Martín Almagro, vegeu l'extens i recent treball de Gracia, 2012.

⁹⁵⁸ Nolla, 2003, p.143. El 7 d'abril de 1942, Riuró ingressà a la Direcció d'Obres Públiques, amb horari condicional, que li permetia realitzar altres treballs (Riuró, 1995, p.88).

Riuró presentarà Miquel Oliva a Lluís Pericot el 5 de gener de 1940. El jove Oliva s'havia iniciat l'any abans en tasques arqueològiques amb la Secció de Minyons de Muntanya del GEIEG, vinculada ara a Acció Catòlica amb la finalitat de poder treballar als poblats ibèrics de Sant Julià de Ramis i La Creueta.⁹⁵⁹ L'aleshores director del Museu de Girona, el vitorià José Álvarez y Sáenz de Buruaga (1916-1995),⁹⁶⁰ intentà, sense èxit, el retorn de Riuró al Museu la tardor de 1942. La seva sol·licitud fou denegada per la Diputació de Girona pels antecedents polítics de Riuró. Fou el mateix Riuró que recomanà al director del Museu el nomenament de Miquel Oliva –que ja era funcionari de la Diputació- perquè fes tasques administratives i de catalogació, proposta que fou acceptada a principis de 1943, primer de manera provisional i pocs mesos després de forma definitiva,⁹⁶¹ amb el suport inestimable de José Álvarez.⁹⁶² Oliva representà la continuïtat en el Museu gironí atesos els nombrosos canvis en la direcció que es produïren en aquest període.⁹⁶³ Paral·lelament, acabada la Guerra Civil es tornà a constituir la Comissió Provincial de Monuments, que tindrà una estreta vinculació amb el Museu gironí durant aquest període.

El 14 de maig de 1941, es nomenaren els primers comissaris provincials i el doctor Lluís Pericot fou nomenat comissari provincial de Girona.⁹⁶⁴ El nomenament de Pericot serà la clau de volta per entendre aquest període de l'arqueologia gironina i, particularment, per a l'arqueologia de la vall d'Aro.

⁹⁵⁹ Riuró, 1995, p.87.

⁹⁶⁰ Tot i el poc temps que estigué a Girona, Álvarez va seguir mantenint el contacte amb Miquel Oliva, segons hem comprovat en la correspondència conservada de l'arqueòleg gironí. Ben aviat fou destinat de Girona a Mèrida on desenvolupà una llarga i meritòria carrera com a arqueòleg (Álvarez, 2006, p.184-197).

⁹⁶¹ Riuró, 1995, p.90.

⁹⁶² Álvarez, 2006, p.185.

⁹⁶³ Pericot (editor), 1952, p. 16.

⁹⁶⁴ Díaz-Andreu i Ramírez, 2001, p.330; Riuró, 1995, p.88.

Lluís Esteva i Cruañas va prendre possessió de la plaça de mestre de Begur el 15 de setembre de 1934.⁹⁶⁵ Allà va conèixer abans de la Guerra Civil al doctor Pericot,⁹⁶⁶ que l'inicià l'any 1942 en el món de l'arqueologia, en les excavacions del dolmen del Cementiri dels Moros de Torrent i del Castell de Begur. L'amistat, el mestratge i les orientacions del doctor Pericot marcaran la trajectòria d'Esteva com a investigador en el camp de l'arqueologia. L'afecte era mutu, fins al punt que Pericot el considerava un dels seus millors deixebles:

*“El fue nuestro más asiduo compañero, junto con otros amigos bagurenses, en la exploración del castillo de Bagur. Le acompañaban varios de sus alumnos de la escuela nacional. Su vocación por los temas culturales, su inteligencia abierta a todas las corriente[s] científicas, su afición a la Naturaleza, le hacían un compañero ideal. Perdónesenos la vanidad de creer que nuestro entusiasmo por la Arqueología prendió también en él”.*⁹⁶⁷

Lluís Pericot fou també el mestre, juntament amb Francesc Riuró, del gran referent de l'arqueologia gironina durant el franquisme, aquell jove que Riuró li havia presentat a principis de l'any 1940, Miquel Oliva i Prat, que ben aviat es mostrà agraït a Pericot, tal i com li manifestava a José Álvarez:

*“Había pensado en invitar a Pericot a la inauguración de la Sala, como Comisario de excavaciones de la provincia, además por tratarse de una persona que tanto nos apoya y estima”.*⁹⁶⁸

Lluís Esteva, amb motiu de la mort de Miquel Oliva l'any 1974, recordava com es van conèixer per mitjà de Lluís Pericot i la influència que tingué sobre ambdós l'eminent prehistoriador:

⁹⁶⁵ Vegeu capítol 10, apartat 5.

⁹⁶⁶ Esteva, E., 1995, p.8.

⁹⁶⁷ Pericot, 1970, p.4.

⁹⁶⁸ Còpia d'una carta de Miquel Oliva a José Álvarez Sáenz de Buruaga del 2 de desembre de 1943. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

“La meva amistat amb Miquel Oliva venia de lluny. El vaig conèixer a casa del doctor Pericot quan jo exercia de mestre de minyons de Begur; parlo d'uns trenta cinc anys enrera. Ell s'entregà en cos i ànima a l'arqueologia, guiat pel nostre Mestre; jo vaig seguir la meva carrera i tan sols de quan en quan dedicava algun moment a les meves aficions. Ell fou ben aviat un professional; jo, un aficionat a l'arqueologia. En cap moment, però, no vam perdre el contacte personal i mai no vaig deixar de confiar-li les meves recerques arqueològiques.

Quan amb la meva família vam traslladar la nostra residència a Sant Feliu i el doctor Pericot em lançà a la incerta aventura d'escriure la meva “Prehistòria de la comarca guixolense”,⁹⁶⁹ vaig comptar amb l'ajut i estímul de Miquel Oliva”.⁹⁷⁰

El testimoni de Lluís Esteva no deixa lloc al dubte. Pericot era el seu mestre i també ho era de Miquel Oliva. Estem d'acord en l'afirmació que el poder de Pericot a la província de Girona era absolut. Ara bé, analitzarem amb detall la hipòtesi segons la qual Oliva exercí com a contrapoder de Pericot sota els auspicis de Martínez Santa Olalla⁹⁷¹ quan reflexionem sobre la gènesi de la creació de la Comissaria Local d'Excavacions de Sant Feliu de Guíxols i el canvi en l'organització de l'arqueologia franquista, atès que hi ha força interrogants sobre aquesta qüestió a partir de l'anàlisi de les fonts documentals de què disposem.

Lluís Pericot, en el discurs llegit el 14 de novembre de 1948 amb motiu de la seva recepció pública com a acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, explicava com arribaven les notícies de les descobertes arqueològiques als experts i expressava el seu ideal d'organització arqueològica i la seva visió, creiem que real i sincera, de l'estructura organitzativa que existia a Espanya en aquell moment, amb una lloança i una crítica clara a Martínez Santa Olalla, sense dir-ne el nom. Una visió de la prehistòria sens dubte extensible a totes les branques del coneixement arqueològic:

⁹⁶⁹ Esteva, 1957 i Esteva, 1958.

⁹⁷⁰ Esteva, 1974a, p.41.

⁹⁷¹ Gracia, 2009, p.258-262.

“Otra de las fallas, y no de las menos graves de la Prehistoria es lo precario de sus hallazgos y la facilidad con que se pierden para la ciencia.

Imaginad por un momento el proceso del descubrimiento prehistórico. Sólo una parte de los yacimientos puede explorarse de modo sistemático. Tal ocurre con los que dejan al descubierto señales que les pueden identificar fácilmente: cuevas, dólmenes u otros monumentos megalíticos, poblados. Éstos cabe inventariarlos, pero no todos, pues aun bastantes de ellos siguen descubriéndose casualmente, y tras inventariarlos, excavarlos. Las restantes estaciones con yacimiento de toda clase: necrópolis, sepulturas en fosa o en grieta, fondos de cabaña y yacimientos arqueológicos o antropológicos paleolíticos, cuevas con la entrada tapada, pinturas rupestres, etc., llegan al conocimiento del profesional establecido en un museo o en una cátedra de la ciudad, de manera muchas veces accidental a través de sus corresponsales del campo, quienes a su vez lo han recibido de un pastor o de un campesino, con frecuencia mucho tiempo después de haberse descubierto y acaso destruido por el ignorante descubridor.

Todo ello con una extensa y sólida organización que comprendiera desde prospectores y corresponsales locales hasta los Museos e Institutos de investigación, podría aún salvar de manera relativamente satisfactoria esta dificultad. Pero tal sólida organización ideal no la posee ningún país del mundo y no es fácil que por ahora, con el poco aprecio social por la Prehistoria, ningún Estado u organismo oficial se atreva a crear una estructura que habría de ser muy costosa, para que no se pierda ningún documento del remoto pasado humano.

*La realidad es en este sentido desconsoladora, y para convencernos de ello podemos mirar a nuestro alrededor en los países que conocemos. En todos ellos hay reglamentos bien meditados, pero dadas las circunstancias del hallazgo prehistórico, su eficacia, es mucho menor en la práctica de lo que cabría imaginar **a priori**, y faltos de una estructura personal sólida, sus disposiciones suelen ser letra muerta o poco menos. Pensemos en nuestro país, que cuenta con un sistema de los más perfectos, con sus comisarías de excavaciones bien engranadas, pero en el que la falta de recursos y la desunión de los arqueólogos esteriliza la eficacia del mismo, pese al celo de todos.*

La casualidad gobierna nuestras investigaciones. Carecemos de inventarios satisfactorios de los yacimientos visibles, para elaborar los cuales haría falta la labor de varios años de dedicación de numerosos arqueólogos. En cuanto a los hallazgos casuales, ¿cuántos y cuántos se pierden para la Ciencia! ¡Cuántas veces nos llegan noticias que no podemos comprobar por falta de medios, y cuántas veces las noticias se refieren a hallazgos que ya fueron destruidos!

Pero supongamos un hallazgo casual cuya noticia se ha salvado o un yacimiento conocido que va a excavar. El número de nuestros excavadores expertos, que puedan dedicarse a ello sacrificando su tiempo, es reducido. No es raro que el yacimiento lo explote un particular que lo descubrió, sin ninguna garantía y sin otro afán que el de cosechar objetos. También puede darse el caso del yacimiento clásico que es largo tiempo explotado por todo el mundo (Paleolítico madrileño, por ejemplo). Todo ello sin contar con los problemas de competencia entre centros o provincias diversas, de prioridad, de depósito de objetos, etc.”⁹⁷²

Llegint les paraules de Pericot, podem evocar episodis que hem tractat fins ara en la tesi, com la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina, les espoliacions de la Plana Basarda, les troballes del poblat dels Guíxols, les actuacions de Klaebisch, Berga i Boada, el Servei d'Investigacions Arqueològiques, Bosch Gimpera, etc.

11.2. Els primers intents d'estructurar l'arqueologia a la vall d'Aro (1942-1949)

L'any 1952, Lluís Pericot feia una anàlisi de la tasca realitzada per la Comissaria Provincial d'Excavacions en el període 1942-1948, en la qual es referia a les seves relacions amb els grups d'aficionats del territori i comentava la paràlisi de l'activitat en l'àmbit territorial de Sant Feliu de Guíxols després de la Guerra Civil:

“En San Feliu de Guixols, después de haberse trabajado con interés hace años toda labor arqueológica quedó paralizada. Con la guerra, la colección que se guardaba en

⁹⁷² Pericot, 1948, p.33-34.

*el Ayuntamiento quedó enterrada en los escombros del edificio y en octubre de 1944 ha sido recobrada de las ruínas. Esperamos también que la iniciada relación con elementos de la localidad dará resultados. En especial queremos destacar la labor del maestro nacional don Luis Esteva”.*⁹⁷³

No hi ha dubte que Lluís Pericot es referia a la tasca realitzada pel Servei d'Excavacions en el període de la Mancomunitat. Recordem que havia participat en l'estudi dels dòlmens del Mas Bousarenys i de la Cova d'en Daina. Certament, amb posterioritat als estudis esmentats podem constatar una davallada en la dècada dels anys vint i trenta en l'arqueologia de camp a la vall d'Aro, al nostre parer menys radical del que assenyalava Pericot, com hem vist en capítol 10. L'eminent prehistoriador destacava especialment la tasca del mestre Lluís Esteva, que havia esdevingut mestre de Sant Feliu de Guíxols des de l'1 de setembre de 1949.⁹⁷⁴

Possiblement, Lluís Pericot desconeixia que finalitzada la Guerra Civil hi hagué soldats de l'exèrcit nazi o elements afins que havien visitat la Plana Basarda. L'historiador Gerard Bussot i Liñón ens va facilitar les dades orals que recollí del seu oncle, Martí Castelló Comas, que feia carbó habitualment pels volts de la Plana Basarda. Un seu company, Ramon Casadellà, que vivia en el Vilar de Santa Cristina d'Aro, recordava amb claredat que alemanys de paisà transitaven diàriament per davant de casa seva en direcció a la Plana Basarda, amb pas marcial. Fins i tot recordava que portaven plànols impresos en els fulards de roba i que mataren d'un tret el gos de la casa, que els bordava en veure'ls passar.⁹⁷⁵ A tall d'hipòtesi, podríem relacionar aquests testimonis amb l'aixecament de plànols relacionats amb la recerca del Sant Grial

⁹⁷³ Pericot (editor), 1952, p.21. Esteva, 1964, p.6, com hem vist, constata el mateix.

⁹⁷⁴ Esteva hi havia accedit per concurs en 4t torn i havia estat nomenat el 23 de juliol de 1949 (Arxiu Històric de Girona, *Delegación Provincial del Ministerio de Educación y Ciencia*, expedient personal de Lluís Esteva (AHG170-16-T2-539)).

⁹⁷⁵ Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.41-42. Un altre informador (Guillermo Heller Ribes) ens indicà la possibilitat que aquests alemanys fessin plànols detallats en previsió d'una futura invasió d'Espanya en el cas que Franco es decantés pels aliats.

que van realitzar Himmler i els seus acòlits l'any 1940,⁹⁷⁶ o amb la utilització del xalet de la família Casas a Sant Pol com a seu de l'Hogar de l'*Auxilio Social Aleman*, inaugurat el 15 de juny de 1941, amb una notable presència de membres de les Joventuts Hitlerianes⁹⁷⁷ que no sabem quines excursions efectuaren pel territori en aquests anys. No hem trobat, però, cap rastre d'aquestes activitats en la documentació de la Comissaria Provincial consultada al MAC-Girona i, ara per ara, és un tema difícilment contrastable.⁹⁷⁸ Només podem constatar, amb certesa, que abans de l'arribada de Lluís Esteva a Sant Feliu de Guíxols -que coincideix pràcticament en el temps amb la fundació del Centre Excursionista Montclar- hi hagué els primers intents, prou notables, per reviscolar la recerca arqueològica a la vall d'Aro.

11.2.1. Miquel Oliva a les Gavarres (1943-1945)

El 6 de juny de 1943, Miquel Oliva i José Álvarez y Sáenz de Buruaga van realitzar una excursió a Romanyà per a visitar la Cova d'en Daina, on hi arribaren, segurament a peu, des de l'estació de Bell-lloc-Font Picant. Van prendre fotografies del dolmen, tres d'elles enfilant-se dalt d'un suro, acompanyats pel guarda del monument, Ramon Motjé.⁹⁷⁹ També visitaren algunes de les cistes dels voltants de Romanyà. Oliva assenyalava que una filla dels Cama, propietaris dels terrenys, estava casada amb una filla del Sr. Tarrús, oculista de Girona. Així mateix, anotà referències bibliogràfiques sobre Romanyà i dades que li havia facilitat el Sr. Cama -segurament Josep M. Cama i Codina, fill de Josep Cama i Casas- sobre les restes romanes de Bell-lloc i del Forn del Vidre.

⁹⁷⁶ Garcia-Vilallonga, 2003, p. 58-59.

⁹⁷⁷ Auladell, 2006, p.63-66.

⁹⁷⁸ Tampoc creiem que hi tingués res a veure en aquests afers Alfred Klaebisch, vinculat familiarment a alts càrrecs del règim nazi, ja que aleshores estava a Barcelona, com hem comprovat.

⁹⁷⁹ MAC-Girona, Comissaria Provincial d'Excavacions. Álvarez envià a Oliva les fotografies del dolmen des de Vitòria el 31 de desembre de 1943 (Carta de José Álvarez a Miquel Oliva, MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat).

L'estiu de 1944, Miquel Oliva retornà a Bell-lloc d'Aro i Romanyà, tal i com li explicava a Lluís Pericot en una carta manuscrita:

“La setmana passada estigui un dia a St. Antoni de Calonge on vaig anar per veurer [?] restes de l'aqueducte romà, s'hi trova molta ceràmica i tegulae. A Bell lloch i Romanyà adquirí notícies q semblen [?] A [?] dolmens i menhirs nous. A Bell lloch hi ha un camp on hi ha trossos de rajols, tegulae, ceràmicas i opus testaceum arrencat, precisament una estació q no crec en tingués coneixement”.⁹⁸⁰

Cal destacar que Miquel Oliva fou el primer arqueòleg en interessar-se, des de la perspectiva de la investigació artística i arqueològica, per l'església de Bell-lloc d'Aro. A banda d'aquesta visita, n'hi efectuà una altra la primavera de 1945 i constatà definitivament l'existència del jaciment romà anterior a l'església medieval.⁹⁸¹ És probable que també tornés a visitar el Forn del Vidre, perquè l'any 1950 ja el situà amb molta precisió.⁹⁸²

Quan Oliva visità Bell-lloc d'Aro per segona vegada, la parròquia la regia un mossèn que tingué molta sensibilitat vers el patrimoni i l'arqueologia d'aquest territori, Gumersind Vilagran i Roquí, que l'1 d'octubre de 1943 havia estat nomenat ecònom de Bell-lloc i encarregat de Romanyà i Sant Cebrià dels Alls,⁹⁸³ on romandria fins al gener de 1955. Vilagran havia conegut a Miquel

⁹⁸⁰ Esborrany d'una carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 4 de setembre de 1944. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

⁹⁸¹ Oliva, 1968. En la documentació de la Comissaria Provincial d'Excavacions conservada en el MAC-Girona, hi ha també unes notes detallades sobre les esglésies de Romanyà i Bell-lloc d'Aro, en les quals Oliva va escriure “església sobre restes vil·la romana”. No sabem si pertanyen a aquesta visita perquè no estan datades.

⁹⁸² Oliva, 1950, p.126.

⁹⁸³ *Consueta de Bell-lloc d'Aro*, Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro, s/p. Prengué possessió definitiva de la parròquia el 25 d'agost de 1946 (vegeu també *Símbolo*, 42, Sant Feliu de Guíxols, setembre 1946).

Oliva a Girona, quan el mossèn estava al Seminari, entre l'octubre de 1939 i el juliol de 1940.⁹⁸⁴

El jove mossèn, nascut a Avinyonet de Puigventòs, era un home de tarannà obert i progressista. Encetarà un període de millores a l'església de Bell-lloc d'Aro i participarà activament en les primeres intervencions i en les visites d'arqueòlegs a les rodalies de Bell-lloc, tal i com encara recordava l'any 1958 en una carta que li va enviar a Lluís Esteva des de Corçà⁹⁸⁵ o podem constatar en el testimoni de l'aixecament del dolmen del Mas Bousarenys que deixà escrit en la Consueta de la parròquia.⁹⁸⁶ Així mateix, les seves actuacions a l'església seran el preludi de la restauració que s'iniciarà a partir de mitjans de la dècada dels cinquanta.⁹⁸⁷ A principis de l'any 1946, va iniciar una reforma a l'interior i a l'entorn de l'església,⁹⁸⁸ amb la incorporació d'una imatge de Sant Josep i una altra de Sant Isidre i l'adequació d'un espai d'esbarjo exterior consistent en una petita plaça amb una zona enjardinada lateral en el lloc on hi havia l'antic cementiri, que s'havia traslladat en aquelles dates.

No hem d'oblidar, en cap moment, que el llogarret de Bell-lloc d'Aro -com la resta del país- passava uns anys magres de tal manera que en una notícia se'l qualificava de *insignificante pueblo*;⁹⁸⁹ i dos anys més tard, tot just s'hi projectava l'electrificació del *pequeño poblado* sota el patrocini de la *Obra*

⁹⁸⁴ Comunicació oral de mossèn Gumersind Vilagran en l'entrevista que Elena Esteva i l'autor vam mantenir amb ell el 29 d'octubre de 2003.

⁹⁸⁵ Capítol 14, carta 55.

⁹⁸⁶ Capítol 15, document 5.

⁹⁸⁷ Sobre les intervencions arqueològiques efectuades a l'església de Bell-lloc d'Aro i el seu entorn, vegeu Aicart, 2003a.

⁹⁸⁸ *Símbolo*, 37, març de 1946.

⁹⁸⁹ *Símbolo*, 38, abril de 1946. Mn. Gumersind Vilagran comentava que "en aquell temps, viure a pagès era quasi una vocació. Molts masovers, però, fugien de seguida que podien. Com volies que els agradés viure allà quasi sense res?"(Cortadellas, 2002, p.14-15).

Sindical de Colonización.⁹⁹⁰ Amb tot, era un lloc privilegiat per guarir-se de la tuberculosi tan estesa en aquell moment, fins al punt que el mas Riera va esdevenir un lloc de referència per als malalts pulmonars.⁹⁹¹

11.2.2. El primer intent d'articulació d'un grup de col·laboradors: les excursions a la Plana Basarda de la dècada dels quaranta

El 19 de novembre de 1942, Lluís Esteva informava a Lluís Pericot de les seves activitats arqueològiques a Begur, li demanava dades bibliogràfiques sobre dòlmens per anar-se formant de manera autodidacta i li desvetllava l'interès per la Plana Basarda:

“Conoce ‘Plana Basarda’ en las montañas de San Feliu de Guíxols? Si le interesa visitar este lugar, con gran placer le acompañaría este verano con unos amigos. Hay en S. Feliu una familia y una casa a su entera disposición”.⁹⁹²

Pericot li va respondre el 29 del mateix mes:

“Conozco por referencias lo de Plana Basarda donde hay unas sepulturas ibéricas, pero no estuve nunca. No le prometo una visita pues hasta que me descargue un poco de tarea no puedo pensar en excursiones”.⁹⁹³

Observem que Pericot encara considerava el poblat com una necròpolis, tal i com havia defensat el mestre absent. El 10 de desembre de 1942, Esteva tornava a insistir a Pericot amb la visita al jaciment ibèric de Santa Cristina d'Aro:

“Cuando venga a ésta ya hablaremos de Plana Basarda y de la excursión que le propuse. Desde luego, habría de ser en periodo de vacaciones, en pleno verano”.⁹⁹⁴

⁹⁹⁰ *Símbolo*, 56, abril de 1948. D'aquest fosc període, Esteva (1990, p.64, figura 1) va publicar una imatge del fotògraf Martí de Girona (que va adquirir l'any 1947) que reflecteix la “pobra impressió” que donava l'església aleshores.

⁹⁹¹ Julià i altres, 2003, p.34-35.

⁹⁹² Capítol 14, carta 56.

⁹⁹³ Capítol 14, carta 57.

Creiem que Pericot i Esteva no realitzaren aquesta excursió perquè Pericot estava molt enfeinat i només comptava poder passar alguns dies a Begur el juliol o l'agost de 1943.⁹⁹⁵ L'any següent, Pericot també tingué dificultats de caire personal⁹⁹⁶ però no oblidà el jaciment ni tampoc l'organització de l'arqueologia de la comarca, que reprengué a finals de 1944. Mentrestant, ja hem comprovat a l'apartat anterior que Miquel Oliva havia visitat Romanyà i els seus encontorns. Així mateix, Oliva va visitar el poblat dels Guíxols el 15 de desembre de 1944 i el 28 de maig de 1945 i recollí alguns materials que diposità en el Museu de Girona, segons recull l'inventari de l'esmentat museu.

El 13 de desembre de 1944, Pericot li transmetia a Esteva un seguit d'instruccions sobre les tasques a fer en el dolmen de Torrent i a Begur, a més de demanar-li uns rebuts per justificar una subvenció difícilment justificable. En un dels marges, hi anotà que “ara els meus col·laboradors de Girona començaran a moure lo de St. Feliu”.⁹⁹⁷ Al cap d'uns dies, el 22 de desembre, Pericot li tornava a donar directrius per a les excavacions de Torrent i Begur i el destí de les troballes i li anotava al dessota:

“A St. Feliu han d'anarhi els meus col·laboradors de Girona a fi de organitzar les exploracions de poblats ibèrics. A Palamos ja está arrencada l'afició. Donguim algun nom [] adreça d'aficionats de St. Feliu”.⁹⁹⁸

⁹⁹⁴ Capítol 14, carta 58.

⁹⁹⁵ Capítol 14, carta 59.

⁹⁹⁶ Concretament, la mort del seu pare i una malaltia molt greu de la seva esposa. Vegeu capítol 14, carta 60.

⁹⁹⁷ Capítol 14, carta 61. En aquesta carta, Pericot esmenta que excavava amb el Sr. Puig de Palamós a la Fosca. El polifacètic empresari Alberto Puig Palau (1908-1986), propietari del jaciment ibèric de Castell i del seu entorn, serà nomenat comissari local de Palamós el 29 de desembre de 1945 (Gracia, 2009, p. 262).

⁹⁹⁸ Capítol 14, carta 62. Probablement, una de les visites és la que féu Oliva per a recollir els materials del poblat dels Guíxols abans esmentats. Pel que fa a l'organització de l'arqueologia a Palamós, Oliva també tenia contactes amb Lluís Barceló i Bou i amb Joan Juncà, segons hem observat en la seva correspondència conservada en el MAC-Girona.

Paral·lelament a aquest procés, el jaciment de la Plana Basarda havia sortit esmentat en una de les notes sense signar sobre Santa Cristina d'Aro publicades a la secció *Ecos de la Provincia* del diari *Los Sitios*. El cronista anònim coneixia bé la vall d'Aro, ja que feia referència a l'obra de Martorell i Peña i a les troballes romanes fetes a l'entorn de l'església de Romanyà:

“los silos excavados en las rocas, que en buen número se encuentran en un rellano de la sierra denominado ‘Plana Basarda’ del término de Solius. En dicho lugar se ve, además, alguna otra excavación muy regular, hecha en la roca, cuya finalidad se desconoce y en la que se recogieron fragmentos de cerámica basta, algunos con el borde característico de las tejas romanas.

Descendiendo de la “Plana Basarda” en dirección a Solius, se encuentra una excavación, o mejor dicho, una cueva artificial que el señor Martorell califica por su forma y disposición de silo horizontal, aunque de ninguna manera pudo servir nunca de tal porque tiene la boca o entrada en la parte inferior y como la excavación es de forma ovalada, todo cuánto se hubiere depositado en él habría resbalado.

*(...) Alrededor de la iglesia de San Martín de Romañá fueron halladas sepulturas romanas hechas de tejas y alguna moneda también romana”.*⁹⁹⁹

Podem considerar que Lluís Esteva va iniciar la recerca arqueològica en el món megalític de les Gavarres el 23 de gener de 1945, amb l'experiència que li havia proporcionat l'excavació del dolmen de Torrent. Evidentment, a qui primer ho explicà fou a Lluís Pericot:

“Ahir vaig estar a Sant Feliu i vaig intentar localitzar els monuments megalítics de Les Gabarres. No cal que parlem de la Cova d'en Daina ja sobradament coneguda i explorada per V. mateix. M'he preocupat dels altres monuments menys coneguts i he arribat a la conclusió de que n'hi ha més dels coneguts o es tenen per tals conjunts que no en són.

El conjunt que sembla més nombrós i més variat és el del Mas Movet. Ignoro si és el conegut. M'han parlat de 2 coves (una diuen que és excavada; l'altra els sembla que no); conjunts varis de pedres interessants i un altar. Ha quedat planejada una excursió

⁹⁹⁹ *Los Sitios*, 8-12-1943, p. 5. Per la data i el lloc on es publicà, potser fou Miquel Oliva qui redactà aquesta notícia.

per Setmana Santa. Comprendrà l'interès que tinc d'anar-hi i poder informar-lo degudament.

Crec que seria convenient que, abans de Setmana Santa, fes dibuixar per algun alumne seu el que hi ha conegut sobre els voltants de Mas Movet o Mouet i una brevíssima explicació dels mateixos a fi de poder comprovar si es tracta dels mateixos monuments megalítics. Amb les dades més elementals i amb un senzill croquis n'hi hauria prou".

¹⁰⁰⁰

Com es dedueix de la carta, Esteva recollia notícies d'un i d'altre. L'estiu de 1952, escrivia que la situació del dolmen del Mas Bousarenys li havien indicat Girona i Escortell i que hi havia anat per primera vegada l'hivern anterior.¹⁰⁰¹

Esteva, però, devia fer la sortida per Setmana Santa a les Gavarres, perquè el 14 d'abril de 1945 tenia previst escriure a Pericot "aviat explicant-li els resultats de les meves excursions per les Gabarres i les properes exploracions del dolmen de Torrent",¹⁰⁰² tot i que no va localitzar el dolmen del Mas Bousarenys, com hem comprovat.

El 2 de juliol de 1945, Esteva li explicava a Pericot la intervenció a Torrent i li parlava d'una futura anada a Fitor, on coneixia el propietari i l'administrador del mas, en les terres del qual s'ubicaven alguns dòlmens, perquè era de Sant Feliu.¹⁰⁰³ Sis dies més tard, li recordava que a Sant Feliu l'esperaven:

¹⁰⁰⁰ Capítol 14, carta 63.

¹⁰⁰¹ Esteva, 1952b. Vegeu també capítol 14, carta 84. Martí Girona i Barceló i Jaume Escortell i Ribes, membres fundadors del Centre Excursionista Montclar, eren uns excel·lents coneixedors d'aquest territori.

¹⁰⁰² Carta de Lluís Esteva a Salvador Raurich del 15 d'abril de 1945. Biblioteca de Catalunya, fons Lluís Pericot. Salvador Raurich i Ferriol (1868-1945), sogre de Lluís Pericot, personatge polifacètic i d'una notabilíssima cultura, també influí en la formació d'Esteva durant la seva estada a Begur.

¹⁰⁰³ Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 2 de juny de 1945. Biblioteca de Catalunya, fons Lluís Pericot.

“De totes maneres, recordi que a St. Feliu hi ha una colla d'amics disposats a acompanyar-lo a Plana Basarda. Aprofitaríem l'ocasió per a ensenyar-li el que l'amic tingui [es refereix al propietari de Fitor]”.¹⁰⁰⁴

Finalment, es produí el primer resultat tangible de l'intent d'estructurar l'arqueologia de la vall d'Aro després de la Guerra Civil: una excursió al jaciment de la Plana Basarda el diumenge 19 d'agost de 1945. Sabem la data gràcies a una carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot:

“Demà vaig a St. Feliu invitat per el mestre de Bagur que l'altre dia estigué a Girona, anirem a Plana Basarda al mati i a la tarda veurem algunes coses que tenen uns guixolencs amics seus. L'altre dia estigué a Girona; segons sembla estan molt engrescats en aixecar el Museu i contem amb l'ajuda de l'Alcalde”.¹⁰⁰⁵

Pericot també rebé informació puntual de la sortida per part de Lluís Esteva:

“Diumenge, amb el Sr. Oliva i uns amics vam anar a Plana Basarda. Això quedarà organitzat aviat i crec que anirà bé. Deixo al Sr.Oliva que li expliqui el resultat”.¹⁰⁰⁶

Efectivament, Miquel Oliva informà a Pericot el mateix dia que Esteva li trametia la seva carta:

“Diumenge estiguí a Plana Basarda amb l'Esteva i una colla d'entusiastes de St. Feliu arrencaràn el Museu i es proposen actuar dins la seva zona. Semblen que varen trobar un menhir inédit”.¹⁰⁰⁷

La referència sobre aquest menhir, sens dubte el de la Creu d'en Barraquer o Terme Gros,¹⁰⁰⁸ ens fa pensar que dos dels excursionistes foren el mestre

¹⁰⁰⁴ Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 8 de juny de 1945. Biblioteca de Catalunya, fons Lluís Pericot.

¹⁰⁰⁵ Capítol 14, carta 64. Targeta postal de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 18 d'agost de 1945. Se'n conserva també un esborrany al MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰⁰⁶ Capítol 14, carta 65.

¹⁰⁰⁷ Capítol 14, carta 66.

¹⁰⁰⁸ Recordem que aquest menhir l'havia donat a conèixer Agustí Casas (Casas, 1909).

Josep Rigau i Ferrer i l'industrial i aficionat a l'arqueologia, Joan Canadell i Ferrer (1921-1990), que en en la segona meitat de la dècada dels quaranta tindrà una notable interès per la recerca arqueològica. L'any 1955, ambdós mantingueren una “polèmica” a la premsa local sobre la situació del menhir del Terme Gros.¹⁰⁰⁹

Una targeta postal d'Oliva a Esteva, enviada des de Roses el 12 d'octubre de 1945, en què el felicita per l'èxit en les excavacions de Begur -que ja li havia comentat Pericot-, confirma el supòsit anterior i demostra que no s'havia aturat el procés de creació d'un grup de recerca arqueològica a la vall d'Aro. El mestre Josep Mas i Dalmau (1914-1981)¹⁰¹⁰ feia d'enllaç entre el grup de guixolencs i Miquel Oliva:

“Va venir un dia a Girona el Sr. Mas. Va donar-me les fotos del menhir de la Creu d'en Barraquer. El que em falta ara es la llegenda que crec coneix el Sr. Rigau. Vaig donar al Sr. Mas un certificat per a Vd. era de la Secció Administrativa.

Que fan per St. Feliu? Ja s'han reunit? Ja saben que els apoiarem en tot el necessari. Tenen una comarca molt rica i val la pena aprofitar-ho”.¹⁰¹¹

Esteva li respongué el 15 del mateix mes en una carta en què li feia un resum de les seves actuacions a Begur, però sembla que estava més preocupat pel certificat que li havia de lliurar Josep Mas:

“Quan vaig sortir de St. Feliu els documents estaven firmats i creia que a aquesta hora V ja els tenia. En Mas crec que vindrà a veure'm algun d'aquests dies car tenim projectada una excursió a Fitor”.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁹ Rigau, 1955, p.29 i 35; Canadell, 1955, p. 6. Ambdós participaran en una excursió arqueològica a la Plana Basarda l'any 1946, com veurem.

¹⁰¹⁰ Josep Mas fou una personalitat notable en l'àmbit de la pedagogia terapèutica a Catalunya. Dirigió un centre per a nens amb paràlisi cerebral a Barcelona, on es traslladà l'any 1961. Fou mestre a Sant Feliu després de la Guerra Civil i, posteriorment, entre 1948 i 1961, seria director dels Estudis Nous, actual Escola Gaziel (Bussot, 2011, p.255-256).

¹⁰¹¹ Capítol 14, carta 67. Se'n conserva també l'esborrany al MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

A l'apèndix que acompanya la Memòria de les actuacions de la Comissaria Provincial de l'any 1945, no hi ha constància explícita de les visites a la vall d'Aro:

*“Durante el año 1945 han sido varias las exploraciones hechas en distintos lugares de la provincia, se ha conseguido además agrupar y despertar el interés de algunos aficionados y eruditos de distintas poblaciones que han ayudado a la labor de la investigacion del suelo de esta comarca”.*¹⁰¹³

Les directrius de la Comissaria Provincial sobre la incidència en el territori eren clares. En aquesta tasca de difusió també hi participava Pericot quan li era possible, fent conferències i visites en diferents llocs de la província, com Banyoles o Girona,¹⁰¹⁴ amb un èxit de públic en alguns casos extraordinari, com en el cas de Palamós, on aplegà dues mil persones a finals de 1944 segons Miquel Oliva, que informà a Joaquín María de Navascués y de Juan (1900-1975), inspector general de Museus, de l'esdeveniment.¹⁰¹⁵

Els intents a la vall d'Aro van continuar l'any següent. Pericot, tot i ser el comissari provincial, tenia múltiples afers de caire editorial i científic¹⁰¹⁶ i la feina d'organització de l'arqueologia gironina estava, a la pràctica, en mans de Miquel Oliva. L'estiu de 1946, Oliva organitzà una altra excursió a la Plana Basarda, acompanyat de Francesc Riuró.¹⁰¹⁷ En tenim tres testimonis de primera mà: una

¹⁰¹² Capítol 14, carta 68.

¹⁰¹³ *Memoria que presenta la Comisarfa Provincial de Excavaciones de Gerona, de la labor realizada durante el año 1945*, 15 de febrer de 1946. MAC-Girona, Comissaria Provincial d'Excavacions.

¹⁰¹⁴ Capítol 14, carta 69. En una conferència a Palamós a finals de 1944, Pericot aplegà 2.000 persones,

¹⁰¹⁵ Carta de Miquel Oliva a Joaquín M. de Navascués del 5 de desembre de 1944. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰¹⁶ Capítol 14, carta 70.

¹⁰¹⁷ Riuró va ser nomenat ajudant de la Comissaria Provincial per Martínez Santa Olalla el 21 d'octubre de 1946 (Riuró, 1995, p.93).

fotografia del grup, una targeta postal de Josep Rigau Ferrer a Miquel Oliva¹⁰¹⁸ i unes fotografies de Francesc Riuró.¹⁰¹⁹

El mestre Josep Rigau i Ferrer estiuvejava a Sant Feliu, on residia el seu cunyat, Joan Maura i Ribas, entusiasta excursionista i aficionat a l'arqueologia.¹⁰²⁰ Rigau tenia una bona amistat amb Miquel Oliva. L'arqueòleg gironí l'informà que amb Francesc Riuró anirien "el proper diumenge a excavar a Plana Basarda". Rigau s'encarregà de preparar la logística de l'excursió i de recollir els dos arqueòlegs a l'estació de tren de Bell-lloc d'Aro. Amb un cotxe prestat per un amic –no oblidem que era època de moltes estretors– els havia de portar fins a Solius. Així mateix, s'encarregà d'avisar "la colla de Sant Feliu", tal com reflecteix en la targeta postal citada. Joan Canadell Ferrer¹⁰²¹ immortalitzà, en la fotografia esmentada abans, els arqueòlegs i excursionistes: el mestre Jaume Lloveras i Albertí (1911-1981),¹⁰²² Miquel Oliva Prat, Francesc Riuró i Llapart, Joan Maura i Ribas, Josep Rigau i Ferrer, Francesc Castelló Heriz (1915-1999), Martí Girona Barceló (1907-2001)¹⁰²³ i un vilatà de més edat que no hem identificat. Òbviament, no hi surt Joan Canadell Ferrer, autor de la fotografia. Tots els guixolencs eren excursionistes habituals i bons coneixedors del territori. Per tant, no ens ha d'estranyar que Oliva intentés organitzar l'estructura arqueològica a partir d'aquest grup de persones, amb la col·laboració de Rigau, amic seu i

¹⁰¹⁸ Capítol 14, carta 71. La fotografia esmentada i la carta estan reproduïdes a Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p. 45, figura 15 i p.46, figura 16, respectivament, treball del qual s'ha extret part de la informació.

¹⁰¹⁹ MAC-Girona, fons Francesc Riuró, 529, dues d'elles reproduïdes a Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.47 i 48, figures 17 i 18.

¹⁰²⁰ Recordem que Joan Maura ja havia estat president del Centre Excursionista Mar i Muntanya (CEMIM) abans de la Guerra Civil. Vegeu capítol 10, apartat 4 .

¹⁰²¹ Canadell ja recorria les muntanyes de l'Ardenya acabada la Guerra Civil, com ho prova un reportatge fotogràfic que va fer de diferents indrets el 6 de novembre de 1942, del qual destaca una magnífica fotografia del castell de Solius (Aicart, Auladell i Vivo, 2010, p.105-107).

¹⁰²² Vegeu-ne una síntesi biogràfica a Bussot, 2011, p. 236.

¹⁰²³ Mecànic, havia estat també membre del CEMIM. Vegeu-ne una síntesi biogràfica a Bussot, 2011, p. 178.

persona també molt vinculada a la ciutat de Sant Feliu de Guíxols. En canvi, ens sobta que Lluís Esteva, encara que residís a Begur, no participés en aquesta excursió, ja que era part implicada en aquest primer intent organitzatiu, com hem comprovat.

Aquell matí de finals d'estiu de 1946 no ens consta que hi haguessin efectuat excavacions. Francesc Riuró fotografià un mur cantoner, amb un carreu de notables dimensions, probablement el mateix mur que anotà Serra i Ràfols en la seva visita de 1930. Abans o després de visitar la Plana Basarda, degueren fer una aturada a la cova de la Tuna, on Francesc Riuró també fotografià Josep Rigau al costat de l'entrada de la cova.¹⁰²⁴

Aquest primer intent seriós d'organització de la recerca arqueològica a la vall d'Aro no va reeixir. A la Memòria de la Comissaria Provincial d'Excavacions de l'any 1946, quedà reflectida la tasca feta a Sant Feliu de Guíxols i a la vall d'Aro dins de l'apartat de treballs diversos d'exploració a la província:

“En la ciudad de San Feliu de Guixols se hizo una visita a la antigua Torre del Fum, donde se guardan los restos que González Hurtebise halló en las excavaciones del Fortin o punta de Guixols, y además se adquirieron noticias de hallazgos sueltos verificados en tan rica comarca arqueologica.

*Se visitó asimismo en esta ocasión el poblado ibérico de Plana Basarda que de momento escapa a los límites económicos de esta Comisaría para emprender su excavación. En este poblado de gran extensión, y en gran parte cubierto por la maleza existen unos silos abiertos en la roca natural (granito) que servirían seguramente para depósito de aceite. Próximos al poblado se conservan restos de la vía romana que conducía a Tossa pasando por el Valle de Aro”.*¹⁰²⁵

Amb la documentació que hem consultat, creiem que aquest primer intent es quedà aquí. Probablement, la part econòmica hi tingué a veure però només pel que fa a l'excavació a la Plana Basarda, encara avui costossíssima de fer per la

¹⁰²⁴ Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.47, figura 17 i p.48, figura 18.

¹⁰²⁵ *Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueologicas de Gerona. Memoria de 1946*, MAC-Girona, Comisaria Provincial d'Excavacions.

situació tan aïllada i emboscada de l'indret. Fixem-nos que en la memòria ja es parla obertament de poblats i de sitges per guardar oli, contràriament al que havia defensat Bosch Gimpera.

L'interès d'Oliva i Pericot per aquest territori continuà. N'és un exemple la visita que ambdós efectuaren als dòlmens de Romanyà a finals d'agost de 1947, juntament amb d'altres persones, tal i com reflectia una notícia publicada a *Símbolo*,¹⁰²⁶ segurament facilitada per mossèn Gumersind Vilagran, col·laborador de la revista catòlica guixolenca.

D'altra banda, en aquest mateix període Oliva va recordar a l'inspector general de Museus que el Museu de Sant Feliu havia de constar en la llista de museus col·laboradors de la Inspecció General de Museus de l'Estat.¹⁰²⁷ És un fet important, ja que l'inspector general no veia massa clara la inclusió d'alguns museus com el de Figueres o, amb molta més claredat, el de Calonge,¹⁰²⁸ un territori que a Oliva també li interessava molt des del punt de vista arqueològic, amb una activitat notable del Grup Excursionista Calongí que volia tenir sota el control de la Comissaria. A la Memòria de la Comissaria Provincial d'Excavacions de l'any 1948, consta com una feina destacada els treballs realitzats per catalogar elements arqueològics dispersos procedents tant d'excavacions com de troballes casuals i que en aquest aspecte s'havien revisat i inventariat els fons dels museus d'Olot, Ripoll, Palamós, Figueres, Calonge, Banyoles i Sant Feliu de Guíxols.¹⁰²⁹

¹⁰²⁶ *Símbolo*, 50, setembre-octubre, 1947.

¹⁰²⁷ Carta de Joaquín M. de Navascués a Miquel Oliva del 18 d'abril de 1947. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat. Sobre la tasca en la reorganització museològica estatal de Joaquín M. de Navascués, acadèmic de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* des de 1959, vegeu Díaz-Andreu, 2002, p.94 i Gracia, Fullola i Vilanova, 2002, p.287-288, nota 797.

¹⁰²⁸ Carta de Joaquín M. de Navascués a Miquel Oliva del 24 de novembre de 1947. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰²⁹ *Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueologicas de Gerona. Memoria de 1948*, MAC-Girona, Comisaria Provincial d'Excavacions.

Pel que fa als aficionats locals de la vall d'Aro, tenim constància que a finals de la dècada dels quaranta, Joan Canadell Ferrer aprofitava les estades de salut al mas Riera de Bell-lloc d'Aro¹⁰³⁰ del seu fill, Joan Canadell i Mas, per excavar el Forn del Vidre, acompanyat per Joan Maura. De la seva activitat arqueològica, també en deixà constància Mn. Gumersind Vilagran :

“(...) el Sr. Joan Canadell de San Feliu de Guixols constant aficionat en les excavacions del Forn del Vidre enclavat en la finca de can Ribas, anant cap a Can Pons de Romanyà”.¹⁰³¹

Lluís Esteva també es féu ressò de l'actuació de Canadell, el qual ignorava que Esteva havia trobat el Forn del Vidre pel seu compte, i assenyala que l'havia excavat sol o en companyia de Josep Mestres,¹⁰³² un vilatà de Bell-lloc. Posteriorment, Esteva continuarà les excavacions de Canadell, amb el seu ajut i el d'altres col·laboradors, paral·lelament a l'estudi del món dels dòlmens d'aquesta part de Les Gavarres, tot i que ni Canadell ni Maura formaran part del nucli habitual de col·laboradors d'Esteva en la dècada dels cinquanta.

11.3. La fundació del Centre Excursionista Montclar, l'*Instituto de Estudios Guixolenses* i l'arribada de Lluís Esteva i Cruañas a Sant Feliu de Guíxols (1949-1954)

El mestre Josep Mas, en un article que publicà l'any 1948, feia un repàs a l'activitat cultural a Sant Feliu de Guíxols i enyorava el paper que havia desenvolupat el Centre Excursionista Mar i Muntanya:

¹⁰³⁰ Recordem la importància de Bell-lloc com a lloc de salut- especialment pels malalts de pulmó- atesa la climatologia benigna de la contrada.

¹⁰³¹ *Consueta de Bell-lloc d'Aro*, Arxiu Parroquial de Santa Cristina d'Aro. El seu fill, Joan Canadell i Mas, recorda que el seu pare havia trobat restes de tègules i dos *pondera* -que encara conserva juntament amb alguna fotografia del Forn del Vidre -en els boscos propers a la vil·la romana de Bell-lloc d'Aro.

¹⁰³² Esteva, 1953c.

*“Otra entidad digna de reorganización fué el “Centre Excursionista Mar i Muntanya”. Lamentamos no disponer del espacio y tiempo necesarios para dedicar un cálido recuerdo a los excursionistas que en su local social organizaron conferencias, exposiciones, concursos, proyecciones, etc., etc. ¡Eran excursionistas de verdad, que sentían la emoción de nuestro paisaje y sabían arrancar de él (en magníficas fotografías) todo el encanto y admirar las bellezas geológicas y los restos prehistóricos que encierra!”.*¹⁰³³

Aquest caliu excursionista no es va perdre durant la postguerra i alguns integrants destacats del CEMIM, com Joan Maura o Martí Girona, ja els hem documentat participant en el primer intent d'organització de la recerca arqueològica a la vall d'Aro l'any 1946. A finals de 1949, va tenir lloc la primera sortida “oficiosa” al Montclar d'un nou centre excursionista que portaria el nom de l'emblemàtic cim de l'Ardenya, una iniciativa sorgida de la societat civil de Sant Feliu de Guíxols, tal i com reflectí l'erudit Josep Vicente i Romà (1923-2011), un dels impulsors del centre en la dècada dels cinquanta:

“Per altra banda el Montclar va ser la iniciativa d'un personal de filiació molt urbana: en el grup de la fotografia fundacional: hi ha fabricants de taps, un sastre, un mecànic mecanogràfic, un mecànic electricista, alguns escriptors, comerciants, un mestre d'obres, un fuster, gent de la burgesia més petita, menestrals, oficinistes...No hi havia ningú de la burgesia més alta ni gaires obrers (algun treballador del suro) ni cap pescador. Segurament el quadre socioprofessional que composaven els fundadors del Montclar, era similar, amb les peculiaritats pròpies de la ciutat, a la de la majoria d'entitats excursionistes de Catalunya i d'arreu”.¹⁰³⁴

El centre, format per antics socis del CEMIM i altres de nous, amants de l'excursionisme, quedà autoritzat per constituir-se el 5 de novembre de 1949 i realitzaren la primera sortida oficial al cim del Montclar el 5 de desembre del mateix any. Es constituí definitivament el 5 de gener de 1950, en una reunió

¹⁰³³ Mas, 1948.

¹⁰³⁴ Vicente, 2000, p.19. Sobre la trajectòria d'aquest activista cultural, escriptor i alcalde de Sant Feliu de Guíxols, vegeu-ne la biografia de Bussot, 2011, p.439-440, publicada poc abans de la seva mort.

presidida per l'industrial surer Enric Heller Vila (1916-1998),¹⁰³⁵ en la qual hi assistiren divuit persones.¹⁰³⁶ Prèviament, s'havia proposat un president a la Federació Espanyola de Muntanyisme, càrrec que havia de tenir el vistiplau de Madrid. Jaume Escortell recordava la vigilància policial d'aquells primers temps, fins i tot a la muntanya.¹⁰³⁷ Una de les primeres seccions que es va constituir fou la de Cultura. La primera conferència la donà el mestre i soci Josep Mas¹⁰³⁸ i la segona l'escriptor lleidatà Josep Vallverdú i Aixalà, que aleshores treballava a Sant Feliu de Guíxols i que tingué un destacat paper com a membre de la Junta Directiva del centre i impulsor d'activitats culturals a la ciutat mentre hi residí, entre els anys 1949 i 1956.¹⁰³⁹ La percepció de Vallverdú sobre els primers temps de l'entitat excursionista il·lustra la importància de la seva constitució per la ciutat de Sant Feliu de Guíxols, la seva societat i el seu impacte en el territori proper:

“Els qui vam veure néixer el Montclar, vam adonar-nos de com les persones valoraven aquella mostra d'activitat despresa de les fèrules polítiques i doctrinals del moment. El Montclar fou la primera mostra del glatir de la societat civil ciutadana: és més, de la societat mitjana de Sant Feliu, lluny de les grans fortunes i de l'acostumada passivitat de les classes altes però prou desperta per operar en tot de camps que calia vivificar”.¹⁰⁴⁰

Gairebé coetàniament a la fundació del Centre Excursionista Montclar, es produí el trasllat del mestre de Begur, Lluís Esteva i Cruañas, a Sant Feliu de Guíxols, on prengué possessió efectiva de la plaça de mestre l'1 de setembre de 1949.

¹⁰³⁵ Vegeu-ne la biografia a Bussot, 2011, p.197.

¹⁰³⁶ Vegeu la còpia de l'acta fundacional a Escortell, 2000, p. 47-48.

¹⁰³⁷ Escortell, 2000, p.49.

¹⁰³⁸ Escortell, 2000, p.50.

¹⁰³⁹ Bussot, 2011, p.430. Sobre aquesta conferència, el jove Josep Escortell Cerqueda, que esdevindrà l'impulsor d'una secció d'arqueologia del Centre l'any 1958 i el principal col·laborador de Lluís Esteva i Cruañas des de finals de la dècada dels cinquanta, va fer-ne també una ressenya (“La muntanya i la poesia”, *Àncora*, 18-5-1950) (Aicart, 2011, p. 11).

¹⁰⁴⁰ Vallverdú, 2000, p.12.

¹⁰⁴¹ Quan retornà a la seva ciutat natal, Esteva ja posseïa un bagatge notable com a arqueòleg, amb les intervencions que havia realitzat al castell de Begur, al Cementiri dels Moros de Torrent, excavació que enllestí a finals de 1948,¹⁰⁴² o a Fitor. Així mateix, recordem que ja tenia interès per l'estudi del món megalític de les Gavarres, com hem comprovat en una carta del 1945.¹⁰⁴³

Lluís Pericot, que l'any 1950 havia publicat la segona edició de la seva tesi sobre la civilització megalítica catalana, l'empenyé a realitzar l'estudi dels dòlmens de les Gavarres, dins de l'ampli projecte que tenia sobre l'estudi dels dòlmens pirenaics, que es concretà en la col·lecció *Sepulcros megalíticos de España* l'any 1961, impulsada per ell mateix i per un altre deixeble seu, el Dr. Eduard Ripoll i Perelló (1923-2005):

*“Poco a poco el tema dolménico le fue apasionando, especialmente desde que pasó a residir en San Feliu de Guíxols y allí pudo visitar y estudiar los magnificos sepulcros de Romanyà y Sta.Cristina de Aro. Cuando empezamos a realizar nuestra ilusión de publicar los dólmenes pirenaicos él quedó definitivamente adscrito al estudio y publicación de los sepulcros megalíticos de las Gabarras”.*¹⁰⁴⁴

Per la seva banda, Miquel Oliva, tot i no ser oficialment el comissari provincial d'Excavacions, seguia treballant sobre el terreny en l'organització territorial de l'arqueologia gironina, ja que Pericot residia a Barcelona i era difícil de trobar-s'hi personalment, com li recordava Lluís Esteva:

“Encara que no tinc diari, ni cap setmanari, de quan en quan en veig algun. I de quan en quan, també, el veig fotografiat i sé que el seu camí segueix ascendent. ¡Que sigui així per molts anys!”¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴¹ Arxiu Històric de Girona, *Delegación Provincial del Ministerio de Educación y Ciencia*, expedient personal de Lluís Esteva (AHG170-16-T2-539).

¹⁰⁴² Riuró, 1995, p.97.

¹⁰⁴³ Capítol 14, carta 63.

¹⁰⁴⁴ Pericot, 1970, p.4.

¹⁰⁴⁵ Capítol 14, carta 72.

No hi ha dubte que Miquel Oliva era plenament conscient de la importància dels erudits locals i dels emergents centres excursionistes com a eina per al control arqueològic del territori. A Figueres, a finals de 1947 s'havia creat un centre excursionista com a delegació de la Unió Excursionista de Catalunya, per tal de salvar els tràmits legals complexos que imposava el règim per crear una associació. Ben aviat, el centre figuerenc tingué una secció d'arqueologia que actuava sota les directrius d'Oliva.¹⁰⁴⁶ El mateix observem a Calonge, on els responsables del Museu l'acceptaren com a soci¹⁰⁴⁷ i l'estiu del 1948, amb el vistiplau d'Oliva, el museu de les JBNC (Joventuts Bitllerenques Nazarienes Calongines) es va constituir com a delegació local del Grup Excursionista i Esportiu Gironí, amb el nom de Museu Folklòric de les Gavarres amb la finalitat de poder legalitzar el museu,¹⁰⁴⁸ com hem comprovat anteriorment. Això els permetia també donar cobertura a les seves activitats arqueològiques, impulsades pel jove mestre, Pere Caner i Estrany. Malgrat tot, el maig de 1950 els obligaren a tancar el museu per l'oposició del poder local.¹⁰⁴⁹ Caner li volia explicar de paraula a Miquel Oliva, però el seu testimoni escrit no deixa lloc al dubte que en l'àmbit arqueològic seguirien igual, independentment dels entrebancs legals:

“De totes maneres, en caire particular, seguim igual i sempre que descobrim o ens indiquin quelcom interessant tot seguit ja t'ho comunicarem com fins al moment present ho feiem”.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁶ Testart, 2010, p.240 i nota 27.

¹⁰⁴⁷ Ofici del president provisional del Museu de les J.B.N.C de Calonge a Miquel Oliva del 13 de juny de 1948. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰⁴⁸ Vilar, 2007, p.40-41.

¹⁰⁴⁹ Vilar, 2007, p.42-43.

¹⁰⁵⁰ Carta de Pere Caner a Miquel Oliva del 16 de juny de 1950 (MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat). Probablement, el tancament fos degut a motius polítics. Cal recordar que Caner era un fervent catalanista, que l'11 de setembre de 1966, juntament amb un altre jove que la policia no identificà, va distribuir propaganda del Consell Nacional Català a Sant Feliu de Guíxols i uns dies més tard a Calonge, fet que li comportà comparèixer davant del Tribunal d'Ordre Públic que el condemnà a un mes i un dia d'arrest major i una

Un darrer exemple sobre la xarxa que tenia Oliva és el del veterà Lluís Barceló i Bou de Palamós, que encara l'any 1949 l'informava d'unes descobertes a Fitor realitzades per un caçador.¹⁰⁵¹

El 23 de desembre de 1950 tingué lloc l'acte fundacional del *Instituto de Estudios Guixolenses*, una entitat cultural que presidia l'empresari Enric Descayre i Salgas (1910-1984), aleshores secretari de la Junta Provincial de Turisme, un personatge que tenia una influència notable en l'àmbit de les comarques gironines i amb unes inquietuds culturals àmplies, plasmades en la fundació dels setmanaris *Chut* (1947-1949) i *Àncora* (a partir de 1949).¹⁰⁵² L'Institut es constituïa a imatge i semblança dels instituts comarcals que aparegueren en diferents llocs de la província després de la fundació de l'Institut d'Estudis Gironins, que s'havia constituït el 4 de gener de 1946.¹⁰⁵³ L'institut ganxó, a l'entorn del qual s'agruparen un bon nombre d'intel·lectuals de la ciutat, impulsà diverses iniciatives culturals, com una exposició homenatge a Berga i Boada l'any 1951 o el certamen literari anual, que incloïa un premi de recerca.¹⁰⁵⁴

Miquel Oliva fou convidat per Enric Descayre a l'acte inaugural del 23 de desembre de 1950,¹⁰⁵⁵ acte que havia de presidir el governador civil, Luis Mazo

multa de 5.000 pessetes per un delictes de propaganda il·legal (Clara, 1998, p.243-244). Tornarem a parlar d'aquest afer més endavant.

¹⁰⁵¹ Carta de Lluís Barceló i Bou a Miquel Oliva del 29 de març de 1949. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰⁵² Bussot, 2011, p.121. Descayre havia estat empresonat per les milícies antifeixistes en el mateix episodi que Agustí Casas i havia lluitat en el bàndol republicà al front d'Aragó. Posteriorment, va ser nomenat cap de la Falange Local, càrrec que ocupà entre 1939 i 1942, tot i les seves reticències inicials.

¹⁰⁵³ Riuró, 1995, p.92.

¹⁰⁵⁴ Miquel Oliva fou guardonat en el III Certamen l'any 1953 amb el seu treball sobre el poblat dels Guixols, on incloïa el resultat de les seves excavacions del 1952 i demostrava que el jaciment era un poblat i no una necròpolis (Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p.70-72). Prèviament, Esteva ja li havia avançat el veredictes del jurat. Vegeu capítol 14, carta 73.

¹⁰⁵⁵ Saluda del president de l'Institut d'Estudis Guixolencs a Miquel Oliva del 21 de desembre de 1950. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

Mendo.¹⁰⁵⁶ A l'acte, també hi foren convidats Lluís Pericot i Martín Almagro. La invitació a Martín Almagro responia també a l'interès de l'Ajuntament per parlar-li sobre l'enderroc de les construccions annexes a la Torre del Fum i la Porta Ferrada.¹⁰⁵⁷ Almagro delegà la seva representació en Miquel Oliva, amb l'encàrrec que comptessin amb ell pel que convingués. Tot i que la carta li arribà tard,¹⁰⁵⁸ Oliva excusà tant a Pericot¹⁰⁵⁹ com al propi Almagro:

"(..) de San Felú le hice quedar bien, diciendo que había salido Vd de viaje estos días de fiesta. He hablado posteriormente con el Secretario de Turismo, que es el Presidente de aquel Instituto, haciéndole llegar los ofrecimientos de Vd".¹⁰⁶⁰

Recordem que Almagro era el comissari de zona del Servei de Defensa del Patrimoni Artístic Nacional des finals de 1947, la qual cosa li permeté augmentar el seu prestigi davant la societat civil catalana, en assumir el control de les obres de restauració del patrimoni arquitectònic malmès després de la guerra.¹⁰⁶¹ En aquest sentit, la invitació a la inauguració de l'Institut d'Estudis Guixolencs en seria un exemple.

Així doncs, l'any 1951 tenim a Sant Feliu de Guíxols dues entitats culturals de nova constitució, amb una base social diferent en cadascuna d'elles però amb uns objectius coincidents vers la difusió de la cultura, la llengua i la protecció del patrimoni; i un mestre i arqueòleg decidit a l'estudi sobre el terreny del món

¹⁰⁵⁶ Cap provincial del Movimiento y gobernador civil de Girona entre l'octubre de 1945 i el febrer de 1956. Parlarem àmpliament de la seva actuació en l'apartat 4 d'aquest capítol.

¹⁰⁵⁷ Capítol 14, carta 74. En la notícia prèvia de l'acte, consta que s'esperava l'assistència de Miquel Oliva i Martín Almagro (*Àncora*, 23-12-1950).

¹⁰⁵⁸ Carta de Martín Almagro a Miquel Oliva del 24 de desembre de 1950. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰⁵⁹ Còpia d'una carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 22 de desembre de 1950. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰⁶⁰ Còpia d'una carta de Miquel Oliva a Martín Almagro de l'1 de gener de 1951. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹⁰⁶¹ Gracia, 2012, p.149-150.

megalític de les Gavarres, que necessitava de l'ajut dels excursionistes per retrobar els monuments publicats abans de la Guerra Civil i cercar-ne de nous. Per tant, a la vall d'Aro hi havia els ingredients necessaris per posar en marxa una recerca que tindrà uns fruits extraordinaris en el camp de la investigació arqueològica. Lluís Esteva ho deia amb claredat a Lluís Pericot, l'endemà d'una conferència de Miquel Oliva en el Centre Excursionista Montclar, quan afirmava que entre el Centre i l'Institut d'Estudis Guixolencs hi havia bon ambient i s'interrogava si es faria més del que ell es pensava.¹⁰⁶²

En efecte, el mes d'abril de 1951 Oliva pronuncià una conferència en el Centre Excursionista Montclar, que aleshores ja realitzava nombroses sortides per la comarca, tal i com es pot anar resseguint en el butlletí del Centre que es publicà des del juliol de 1950. Els resultats pedagògics d'aquesta conferència foren magnífics i reflecteixen clarament l'estratègia d'Oliva per a controlar l'arqueologia de les comarques gironines per mitjà dels erudits locals i, especialment, de les agrupacions excursionistes:

“ (...) Lo que encontramos al borde del camino, suele despertar pocas veces nuestra ilusionada curiosidad. Una hierba de extrañas propiedades pasa desapercibida para nosotros; o no damos la debida importancia al remate de aquel portalón de piedra de la antigua masía señorial, que más tarde hallaremos reproducido en un libro de arte de alto precio... Más de uno se ha detenido, algo admirado, ante el dolmen de Romanyà, esperando inutilmente que él solo le revele su secreto. No: para ello están los hombres que han estudiado profundamente estas cosas y que, como es el caso de nuestro último conferenciante, D. Miguel Oliva Prat, aman a la vez su profesión y el excursionismo. Son sus voces las que hemos de escuchar con el fin de valorar adecuadamente cuantos tesoros la historia o la naturaleza nos brindan en el marco bellissimo de los paisajes que visitamos tan a menudo. La invitación del docto conservador de nuestro Museo Provincial a que cada excursionista colabore en el descubrimiento, fijación de toponimia y circunstancias determinantes y aun en la

¹⁰⁶² Capítol 14, carta 72. En aquest aspecte, creiem important el paper desenvolupat per l'escriptor Josep Vallverdú, que desenvolupà el càrrec de secretari de l'Institut d'Estudis Guixolencs a l'hora que formava part de la junta directiva del Centre Excursionista Montclar.

conservación de los restos prehistóricos de que tan ricos son nuestros alrededores, nos parece puesta en razón.

*No basta salir al campo. Hay que ir a él con verdadero espíritu de elevación y con este punto de estímulo cultural, que da la sazón al goce completo del excursionismo. Respetemos, amemos y comprendamos el mensaje de antiquísimas civilizaciones, objeto de estudio para unos, lección perenne de supervivencia para todos”.*¹⁰⁶³

L'octubre de 1952, Oliva tornarà a pronunciar una conferència al centre sobre Sant Pere de Roda¹⁰⁶⁴ i el 15 de novembre del mateix any, Lluís Pericot dissertarà sobre la prehistòria de l'Empordà, presentat per Lluís Esteva, que havia fet les gestions per dur a terme la conferència, la qual es va desenvolupar “*dentro de los estrictos límites de lo esquemático, puesto que no podía el ilustre catedrático penetrar a fondo en ningún problema so pena de desconcertar al auditorio*”, en paraules de Josep Vallverdú.¹⁰⁶⁵

El contacte de Miquel Oliva amb la Junta Directiva del Centre, especialment amb el seu secretari, Jaume Lladó i Alsina (1921-2001),¹⁰⁶⁶ i, posteriorment,

¹⁰⁶³ “Caminar, ver, aprender...”, *Butlletí del Centre Excursionista Montclar (CEM)*, abril de 1951.

¹⁰⁶⁴ Lluís Esteva, “Don Miguel Oliva en el C.E.Montclar”, *Àncora*, 2-10-1952; J.V.A. (Josep Vallverdú i Aixalà) “Nuestros monasterios”, *Butlletí del CEM*, octubre-novembre 1952. Josep Vallverdú fou el primer delegat de Cultura del Centre (*Butlletí del CEM*, juliol de 1950).

¹⁰⁶⁵ J.V.A. , “La Conferencia del Dr. Luis Pericot”, *Butlletí del CEM*, desembre 1952-gener 1953. Vegeu també del mateix autor “El Dr. Pericot en San Feliu”, *Àncora*, 20-11-1952; Lluís Esteva, “El Doctor Don Luis Pericot Garcia en el Centro Excursionista Montclar”, *Àncora*, 6-11-1952, que apassionat pel seu mestre, qualificava la conferència com a veritablement extraordinària ja abans de fer-se.

¹⁰⁶⁶ Lladó ingressà com a soci l'1 de març de 1950 (*Butlletí del CEM*, 1, juliol de 1950). Fou nomenat secretari del Centre el 8 de febrer de 1951 (*Butlletí del CEM*, març de 1951), per la renúncia d'Albert Bosch, que havia estat el primer president del CEMIM. També estigué vinculat, com Josep Vallverdú, a l'Institut d'Estudis Guixolencs des dels seus inicis.

amb Josep Vicente i Romà, serà continuat fins l'any 1955.¹⁰⁶⁷ D'aquests contactes, des del punt de vista arqueològic destaca el redescobriment per part de Lladó d'una cista prop de Tossa l'1 d'agost de 1952, seguint unes indicacions de Miquel Oliva, de la qual Lladó informà amb celeritat tant al mateix Oliva com a Esteva,¹⁰⁶⁸ tot i que l'any següent encara tenien pendent de visitar-la.¹⁰⁶⁹

Jaume Lladó era enginyer¹⁰⁷⁰ i tenia amplis coneixements de topografia que posarà al servei d'Esteva en realitzar el plànol de situació, la planta, les fotografies i la descripció de la cista de la Mare de Déu de Gracia, publicats pel mestre guixolenc.¹⁰⁷¹

Per mitjà de la correspondència que Esteva enviava a Miquel Oliva i Lluís Pericot, sabem que el mestre guixolenc va anar molt sovint a l'estiu de 1951 a Romanyà, on la seva esposa, Elena Massaguer Barnier (1916-2012), s'hi recuperava d'una malaltia. Així doncs, es va posar a disposició tant d'Oliva,¹⁰⁷² a qui demanava orientacions per retrobar dòlmens, com de Pericot, a qui informava dels seus progressos en l'estudi dels megàlits de Romanyà.¹⁰⁷³ Oliva li respongué el 19 de desembre de 1951 demanant-li disculpes pel retard i amb l'esperança que la Comissaria General complís amb la promesa de proporcionar més diners l'any següent per iniciar excavacions a la zona.¹⁰⁷⁴

Tot i no tenir la resposta d'Oliva, el mestre guixolenc ja havia esbrinat definitivament que les Pedres Dretes d'en Lloveras no eren el dolmen del Mas

¹⁰⁶⁷ Lladó havia convidat Oliva a diverses sortides del Centre i li enviava el Butlletí regularment, a l'hora que Miquel Oliva també li enviava publicacions per a la biblioteca del Centre. Vegeu, com a exemple, capítol 14, carta 75.

¹⁰⁶⁸ Capítol 14, carta 76.

¹⁰⁶⁹ Capítol 14, carta 77.

¹⁰⁷⁰ Fill del reconegut enginyer Jaume Lladó i Vidal (1889-1961), enginyer en cap de la companyia del Tren de Sant Feliu i promotor cultural i esportiu (Bussot, 2011, p.226).

¹⁰⁷¹ Esteva, 1957, p.250-252; Esteva, 1964, p. 21-22.

¹⁰⁷² Capítol 14, carta 78.

¹⁰⁷³ Capítol 14, cartes 79, 80 i 81.

¹⁰⁷⁴ Capítol 14, carta 82.

Bousarenys i li havia comunciat a Pericot.¹⁰⁷⁵ Així doncs, Esteva no havia participat en la sortida que el 22 d'abril de 1951 el Centre Excursionista Montclar havia organitzat a les Pedres Dretes d'en Lloveras i a la vall de "Mobet", on consta que van visitar el dolmen i comprovaren que estava en pitjor estat que el de Romanyà.¹⁰⁷⁶ Esteva participava en algunes de les sortides del Centre, com la del 10 de febrer de 1952, amb sis participants, on visitaren les coves del Turó de l'Avi i el menhir del Terme Gros a l'Ardenya, amb la finalitat d'anar catalogant els megàlits de la comarca,¹⁰⁷⁷ però no "redescobrí" el dolmen del Mas Bousarenys fins al 20 de desembre de 1951 i com li comentà a Lluís Pericot:

"Avui, dijous, aprofitant aquest magnífic dia que ha fet, he prosseguit les recerques. Finalment he localitzat el "Mas Bou Serenys". M'ha impressionat".¹⁰⁷⁸

En la mateixa carta, li proporcionava la seva percepció sobre les característiques del dolmen i li feia saber que posava punt i final a les seves informacions. La realitat, però, és que fou un punt i seguit, perquè el 21 de gener de 1952, Esteva informava a Pericot que havia tornat al Mas Bousarenys i li feia un resum exhaustiu de tots els jaciments que en aquesta data coneixia de la comarca,¹⁰⁷⁹ encisat sobretot pel dolmen del Mas Bousarenys, que tant havia seduït al seu mestre, a Bosch Gimpera, a Berga i Boada o Alfred Klaebisch.

La segona fita tangible -i en aquest cas, àmpliament publicada i comentada- de tot aquest procés d'investigació liderat per Lluís Esteva, fou el conegut episodi de l'aixecament del menhir de la Murtra, que havia donat a conèixer Cazorro en la seva obra de l'any 1912. L'acte va tenir lloc el 27 d'abril de 1952, coincidint amb l'Aplec de Romanyà. Els treballs, dirigits per Lluís Esteva, amb l'ajut dels seus col·laboradors, es feren seguint les indicacions rebudes de Miquel Oliva, amb els auspicis tant del Centre Excursionista Montclar com de l'Institut

¹⁰⁷⁵ Capítol 14, carta 83.

¹⁰⁷⁶ *Butlletí del CEM*, abril de 1951. El vocal de l'excursió era Antoni Vidal, que també serà present en l'aixecament del menhir de la Murtra.

¹⁰⁷⁷ *Butlletí del CEM*, febrer de 1952.

¹⁰⁷⁸ Capítol 14, carta 84.

¹⁰⁷⁹ Capítol 14, carta 85.

d'Estudis Guixolencs i la participació activa de mossèn Gumersind Vilagran.¹⁰⁸⁰ En l'article que publicà en el Butlletí del CEM, Esteva donà els cognoms dels col·laboradors seus que eren socis del Centre.¹⁰⁸¹ El centre també li dedicà a l'acte arqueològic l'editorial del seu Butlletí:

“EI MENHIR DE LA MURTRA

Como todos habrán podido comprobar a raíz del “aplec” de Romanyà, el menhir de la Murtra, a pocos metros de distancia del Suro Gros, ha sido levantado. Levantado de su sueño de siglos, por unas manos enamoradas de nuestro tesoro ancestral, con tacto, con cuidadoso afecto. Fué debido a la iniciativa de nuestro estimado consocio D.Luis Esteva que la idea tomó cuerpo y fué enseguida patrocinada con decidido entusiasmo por el Reverendo Párroco de Bell-lloch, por nuestro MONTCLAR y por el I.E.G.

*Poco sabemos del menhir en cuestión, pero en una zona tan rica en hallazgos de tipo lítico no sería de extrañar que no fuera el único que quedara por erigir de nuevo. Es curiosísima la abundancia de restos megalíticos en las estribaciones de las Gabarres, como no dejó de señalar en su día el señor Miguel Oliva en su conferencia sobre Prehistoria dada en nuestro Centro. Y, nuestro Montclar, con esta aportación de su esfuerzo y presencia a una labor cultural tan meritoria como sea ésta de recuperar para la admiración y el estudio de nuestras generaciones y de las venideras, los tesoros del pasado, se apunta un tanto más en la fecunda carrera de conquistas espirituales paralela a la del desarrollo de sus afanes excursionistas y jamás ajena a ellos”.*¹⁰⁸²

Esteva seguia la seva recerca recurrent el sector sud de les Gavarres, acompanyat gairebé sempre del seu més estret col·laborador en aquests anys, Ricard Pla i Pla (1918-1995),¹⁰⁸³ amb qui el 22 de maig de 1952 va organitzar una sortida matinal a Romanyà, amb la finalitat de demostrar sobre el terreny

¹⁰⁸⁰ Lluís Esteva, “El próximo domingo y con colaboración guixolense, se intentará colocar el menhir de la Murtra en su antigua posición”, *Àncora*, 13-4-1952; “El pasado domingo fue levantado el menhir de la Murtra”, *Àncora*, 1-5-1952; “El menhir de la Murtra ha sido levantado”, *Butlletí del CEM*, maig de 1952.

¹⁰⁸¹ [Lluís] Esteva, [Joan] Auladell, [Francesc] Castelló, [Josep] Hereu, [Enric] Massós, [Ricard] Pla, [Jaume] Escortell, [Martí] Girona, [Jaume] Lladó, Martí, [Salvador] Oliver, Portas, [Antoni] Vidal i [Joan] Puig.

¹⁰⁸² “Editorial”, *Butlletí del CEM*, maig de 1952.

¹⁰⁸³ Sobre Ricard Pla, vegeu Jiménez, 2012, p. 71-72.

*“que el hombre de la cultura Pirenaica (2000 años a.J.C.) sabía cortar las grandes losas de sus sepulcros megalíticos, empleando procedimientos semejantes a los de los canteros actuales”.*¹⁰⁸⁴ D'aquesta i d'altres sortides, el Centre se n'enorgullia:

*“Felicitamos a D.Luis Esteva por la conexión que ha establecido entre sus trabajos y nuestro Centro, y agradecemos el interés que demuestra por el mismo al honrarnos reclamando su presencia en nuestros éxitos”.*¹⁰⁸⁵

Esteva, alhora, aprofitava el Butlletí del Centre i com a bon mestre feia pedagogia als excursionistes, per exemple, quan destacava la descoberta de Jaume Lladó de la qual hem parlat anteriorment:

*“(..) la incorporación de D.Jaime Lladó al reducido número de los que aprovechamos el excursionismo para la adquisición de datos destinados al servicio de elevados fines culturales, representa una nueva garantía de eficiencia, pues todos sabemos que nuestro diligente secretario une a su clara inteligencia, un dinamismo extraordinario y una voluntad más extraordinaria aun, que le permite recorrer nuestras montañas incluso durante los agotadores calores de los meses de verano, cuando nuestros excursionistas las han abandonado totalmente por el mar.”*¹⁰⁸⁶*(...) Es de desear que otros socios, aprovechando sus excursiones, vayan interesándose por estas búsquedas con lo cual nuestro Centro puede llegar a adquirir un merecido prestigio científico entre las entidades culturales de la provincia. (...) No quisiera que algunas de mis palabras llegaran a alarmar a nuestros consocios. No pretendo que las excursiones del Centro, tengan como único fin las búsquedas de estaciones prehistóricas. Nada de esto. Cansaría a la mayoría de excursionistas que no sienten estas aficiones. Pero sí creo*

¹⁰⁸⁴ “Excursiones realizadas. Matinal a Romanyà”, *Butlletí del CEM*, juliol de 1952.

¹⁰⁸⁵ “Nuevas teorías sobre el Megalítico”, *Butlletí del CEM*, juliol de 1952. En el mateix número, Llif Odall (pseudònim de Jaume Lladó i Alsina, “fill Lladó”) publicà, “El hombre eneolítico de la zona de San Feliu de Guixols, con utensilios para nosotros desconocidos, sabía cortar las grandes losas de sus sepulcros megalíticos”, un article en el qual es feia ressò dels recorreguts per la vall d'Aro de Lluís Esteva i Ricard Pla i de les teories que defensaven.

¹⁰⁸⁶ Recordem que Lladó descobrí la cista un primer d'agost, festa major de Sant Feliu de Guíxols. Vegeu capítol 14, carta 76.

que los que frecuentan estas montañas pueden muy bien facilitar nuestro cometido comunicándonos aquellos datos”.¹⁰⁸⁷

Tampoc desaprovava el setmanari *Àncora*, amb molta més difusió que el butlletí dels excursionistes, per demanar l'ajut de la ciutadania, sabedor, com Miquel Oliva, de la importància que tenia poder controlar el territori; alhora, lloava la figura del mestre Pericot:

“ *En Bagur, donde ejercí mi profesión durante más de tres lustros, tuve el alto honor de hacer amistad con un hombre extraordinario por su saber y por su bondad, sencillez y modestia: el Dr. Luis Pericot, figura preeminente de la prehistoria mundial.*

En diferentes ocasiones me había dicho:

- Amigo Esteva: Con sus compañeros de S.Feliu, deberían aclararnos el confusionismo que en los Centros Superiores tenemos referente a los dólmenes de Romanyá y Santa Cristina. Por otra parte, ya sabe mi opinión: Es probable que existan muchos dólmenes por descubrir. Las Gabarras no han sido exploradas debidamente y lo mismo ocurre con los montes que limitan la Selva por el Sur.

Las noticias que, poco a poco, van aumentando el volumen de mi fichero corroboran la exactitud de las opiniones del Dr.Pericot. Pero estoy seguro que son muchísimas las personas de nuestra ciudad que tienen noticias interesantísimas, no publicadas aún. Estas personas pueden prestar señalados servicios al estudio de nuestro pasado publicando por sí mismos, a través del I.E.G., del C.E.Montclar o facilitando al que suscribe los datos que tengan o que sospechan pueden tener importancia histórica. Que no es intención mía en ningún caso establecer un monopolio sino agrupar la mayor cantidad posible de datos que puedan servir el día de mañana para formar, en estrecha colaboración con eminentes prehistoriadores, el primer resumen de prehistoria local de nuestra ciudad y zonas vecinas”.¹⁰⁸⁸

Paral·lelament, Esteva seguia informant a Pericot i Oliva de les seves activitats de recopilació de dades de jaciments arqueològics de la comarca, molt encaminades en aquests moments cap a l'estudi del dolmen del Mas

¹⁰⁸⁷ Esteva, 1952c.

¹⁰⁸⁸ Esteva, 1952a.

Bousarenys,¹⁰⁸⁹ que culminà sobre el terreny el 14 de maig de 1953 i que suposà l'acabament de l'obra encetada pel mestre Pericot l'any 1918. Abans, però, Esteva hi havia efectuat excavacions i n' havia informat dels resultats a Miquel Oliva:

“Definitivament, si no hi ha res de nou, el diumenge 14 de maig tindrà lloc la restauració del Bousarenys. Per cert que estem garvellant la terra del seu interior. Hi hem anat dos diumenges. Per ara hem trobat una punta de fletxa i 4 granets de collar i ceràmica que encara no he pogut netejar. Les peces de collar són de tamany petit ara. Tenen 3 mm. diàmetre. Confiem trobar quelcom més car solament hem mirat 1/3 de la terra de l'interior. Quan vegeu al Dr. Pericot, feu el favor de dir-li que quan hagim acabat li faré un informe detallat”.¹⁰⁹⁰

D'aquest treball, ben documentat en les publicacions d'Esteva,¹⁰⁹¹ en tenim dos testimonis més, prou interessants: el que deixà anotat mossèn Gumersind Vilagran en la Consueta de la parròquia de Bell-lloc d'Aro, que encara recordarà anys més tard, essent ja rector a Corçà,¹⁰⁹² i un article al butlletí del CEM, signat per F.C.F, sens dubte Francesc Callicó i Franquesa, un altre fidel col·laborador i admirador de l'obra d'Esteva.¹⁰⁹³ L'informe detallat a Lluís Pericot segurament és una carta que Esteva escriví l'endemà a l'escola, entre classe i classe:

¹⁰⁸⁹ Capítol 14, cartes 86, 87 i 88.

¹⁰⁹⁰ Capítol 14, carta 73. Prèviament, Esteva havia convidat a Miquel Oliva a l'acte (capítol 14, carta 89).

¹⁰⁹¹ Esteva, 1957, p.230-250 i Esteva, 1964, f. 5 -8.

¹⁰⁹² Vegeu capítol 14, carta 55.

¹⁰⁹³ Capítol 15, documents 5 i 6. Francesc Callicó fou un altre dels fidels col·laboradors de Lluís Esteva, al qual ja ens hem referit anteriorment, ja que havia estat president del CEMIM, abans de la Guerra Civil (vegeu capítol 10). Membre del Centre Excursionista Montclar i de la redacció del setmanari *Àncora*. Va ser un dels primers col·laboradors d'Esteva en la recerca arqueològica a Les Gavarres, juntament amb Ricard Pla. La seva admiració per Lluís Esteva com a arqueòleg quedà ben palesa en l'article “La meritoria labor de un guixolense”, publicat amb el pseudònim de Xavier (*Àncora*, 542, 24-7-1958), amb el qual també signava habitualment els seus articles en el setmanari guixolenc.

“Ahir vam arreglar la llosa del Bousarenys. L'expedició, magnífica. L'organització, perfecte. Vam tinguer que preparar unes vigues de fusta que aguantaven una altra de ferro de 4 m. Es va necessitar molt de temps per preparar-ho tot. Un cop preparat, amb 10 minuts la pedra va estar a dalt. Ha quedat molt bé. Era un dolmen preciós. Vaig trobar una altra peça de collar.

Acabada la operació va venir el dinar i el cant. Durant tot el dia va ésser el dolmen visitat”.¹⁰⁹⁴

Tot i l'encís per la restauració del dolmen del Mas Bousarenys, Esteva i Oliva tampoc oblidaren durant la primera meitat de la dècada dels cinquanta la vella aspiració d'excavar a la Plana Basarda, que compartia també Lluís Pericot.¹⁰⁹⁵ Esteva encara li proposava al mestre visitar la Plana Basarda l'estiu de 1953.¹⁰⁹⁶ També Miquel Oliva creia fermament en la importància arqueològica del poblat, potser animat pel seu coneixement del món ibèric del Baix Empordà, fruit de l'experiència que li donaren el nou estudi del Fortim, amb què obtingué el primer premi en el III Certamen Literari convocat per l'Institut d'Estudis Guixolencs la primavera de 1953, les excavacions al poblat ibèric de Castell, a Palamós, que havia finalitzat l'any 1949 i, sobretot, l'excavació del Puig de Sant Andreu a Ullastret, que dirigí fins a la seva mort l'any 1974.

El 4 de març de 1953, Oliva informava a Lluís Esteva que havia parlat amb Mn. Llambert Font. Ambdós tenien intenció “de fer una visita a Plana Basarda el vinent mes d'abril, per reconèixer bé el poblat. A ell l'interessa per el seu llibre, i a mí també m'agradaria tornar a veurer aquest poblat.”¹⁰⁹⁷ El 31 de març de 1953, li enviava a Esteva el treball del Fortim pel certamen de l'Institut d'Estudis Guixolencs i li afegia que havia de veure “a n'en Gifre, propietari de Bell.lloch, i també de Plana Basarda”.¹⁰⁹⁸ El 9 d'abril ja li anunciava que tenia pensat fer

¹⁰⁹⁴ Capítol 14, carta 92.

¹⁰⁹⁵ Cal recordar que Pericot (1947, p. 170), en repassar els poblats ibèrics de la costa gironina, mencionava el “famoso de Plana Basarda que espera su excavación”.

¹⁰⁹⁶ Capítol 14, carta 88.

¹⁰⁹⁷ Capítol 14, carta 90. Llambert Font preparava una obra sobre la història de Sant Feliu de Guíxols.

¹⁰⁹⁸ Capítol 14, carta 91.

“una anada a Plana Basarda quand pogués, juntament amb Vtés. a fí de preparar una nota detallada del poblat, i veurer si algun día s’excava en part”.¹⁰⁹⁹ La resposta d’Esteva fou clara:

“En quant a Plana Basarda vos demano que no feu res per ara. Crec que a Sant Feliu ens interessa no moure res fins que el Museu sigui una realitat. Del contrari ens exposem a cridar l’atenció sobre aquest important poblat i temem que comencéssim les excavacions que portarien les troballes fora de S. Feliu”.¹¹⁰⁰

Si el problema real era el dipòsit de les peces, de ben segur que la influència de Pericot i Oliva l’hauria resolt. Esteva devia témer la intervenció de persones alienes al control de la Comissaria Provincial. El jaciment havia estat divulgat en dos articles per l’advocat de Sant Feliu de Guíxols Josep Lluís Cabré i Torroella,¹¹⁰¹ que fins i tot havia difós l’existència de la muralla en la part més alta del recinte, la qual cosa probablement podria estimular la curiositat de persones amb afany espoliador. Així mateix, creiem que prioritzava en aquells moments la intervenció en el Forn del Vidre de Bell-lloc.¹¹⁰² Es donava la coincidència que ambdós jaciments pertanyien al mateix propietari i Miquel Oliva seguia fent gestions per excavar-hi:

“Aquest matí he parlat amb l’amic Gifre, propietari de Bell.lloch, Solius, Planabasarda i Romanyá. M’ha dit que sí de tot, però que en realitat el propietari és el seu pare, a qui ell já li comunicarà i també dirà que sí. Com que es un noi extremadament despistat, dubto que mai es recordi de parlar al seu pare, però será igual. Diumenge passat, per altra part, en una excursió, ho vaig dir a la filla, que va venir amb nosaltres, crec que tot anirà bé. Ara que pot ser será bona política que allà a la tardor quand tinguin de tornar-hi, se’ls digui llavors amb més detall, o se’ls escrigui donant les gràcies, o s’els visiti, doncs tant la noia, com el noi, m’han confirmat darrerament la troballa de monedes d’or i plata que alguna vegada s’han fet fortuïtament. Ells a més tenen algo de Planabasarda

¹⁰⁹⁹ Capítol 14, carta 89.

¹¹⁰⁰ Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva del 14 d’abril de 1953. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

¹¹⁰¹ Cabré, 1950 i Cabré 1953. Vegeu també Aicart, Nolla i Vivo, 2007, p.49-50.

¹¹⁰² Vegeu capítol 11, cartes 33 i 35.

que convindrà un dia ho vegui, i quelcom més del forn del vidre que es va trobar diu fent un camí. Com que tenia molta pressa ell, no en sé detalls que deixarem per un dissapte de més endavant que els podem visitar amb Vté".¹¹⁰³

No queda clar que aquestes monedes que esmentava Oliva procedissin de la Plana Basarda. Lluís Esteva publicà un article de síntesi sobre el Forn del Vidre el desembre de 1953, on agràia les facilitats que li donà el propietari Agustí Gifre per excavar el forn.¹¹⁰⁴ Per tant, les gestions d'Oliva fructificaren després que Esteva hagués fet un sondeig al jaciment a finals de 1952,¹¹⁰⁵ tot i que el mestre guixolenc seguí insistint en els anys següents en l'excavació definitiva del Forn del Vidre, com veurem en l'apartat 4 d'aquest mateix capítol.

El 10 de novembre de 1954, el Ple de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols va nomenar a Lluís Esteva conservador del Museu.¹¹⁰⁶ En la mateixa sessió, es va nomenar com a director a Llambert Font. L'antic secretari dels Amics de l'Art Vell més enllà del seu interès per fer una història de Sant Feliu de Guíxols, havia esdevingut la mà dreta del bisbe de Girona, Josep Cartañá, fins al punt de ser el seu delegat a París en el procés de recuperació del patrimoni artístic de la Generalitat, com ja hem comentat en el capítol anterior, i delegat també del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*.¹¹⁰⁷ Posteriorment, va

¹¹⁰³ Capítol 14, carta 93.

¹¹⁰⁴ Esteva, 1953c.

¹¹⁰⁵ Capítol 14, carta 87.

¹¹⁰⁶ Colomeda, 2004, p.24.

¹¹⁰⁷ Gracia i Munilla, 2011, p.218, 330-331 i 405-406. El bisbe Josep Cartañá, que regí el bisbat gironí entre 1934 i 1963, fou una figura clau i controvertida en la història gironina de la postguerra. Fill d'un mestre d'obres, el seu episcopat coincidí plenament amb la reconstrucció d'esglésies durant la postguerra (Clara, 2000, p. 12 i 20). En aquest aspecte, el seu criteri sovint influí de manera important en els tècnics dels serveis de Patrimoni, tot i que va mantenir una bona relació amb Miquel Oliva (Aicart, 2003a, p.82-84). Un exemple del seu intervencionisme en qüestions de patrimoni el proporciona aquest fragment d'una carta que adreçà a Antonio Gallego Burín (1895-1961), director general de Belles Arts, el 23 de juliol de 1959 (Clara, 2000, p. 235-236, carta 185), relativa a uns problemes de "competències" que havien sorgit en el monestir de Sant Feliu de Guíxols: "(...) No se extrañará V.I. si le digo que por designios de la Divina Providencia, me ha tocado la reconstrucción de la mayor parte de los templos de mi Diócesis con

retornar a Sant Feliu i a Girona, després d'una estada com a canonge de la catedral a Las Palmas.¹¹⁰⁸

Aquesta ingent feina, tant de recerca com de difusió que efectuà Lluís Esteva amb l'ajut dels seus col·laboradors, de la qual en aquest apartat només n'hem fet un esbós dels primers anys de la dècada dels cinquanta, comptà amb el suport personal i institucional de Miquel Oliva i Lluís Pericot. Però sorprenentment no es va traduir en cap nomenament oficial com a comissari o col·laborador local de la Comissaria General d'Excavacions que li permetés tenir l'autoritat legal per afegir a l'autoritat científica que anava assolint amb el seu treball constant en el camp de l'arqueologia.

11.4. La creació de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques de Sant Feliu de Guíxols (1955)

El 21 de gener de 1952, Lluís Esteva responia a una carta anterior de Lluís Pericot i li deia:

“Encantat que me proposi per Comissari Local d'Excavacions. Crec que serà un bé perquè compto que, amb el seu ajut imprescindible, podrem donar per ben acabat tot el que pugui interessar excavar d'aquestes muntanyes. Si el nomenament vingués aquesta primavera, millor. Recordi que amb motiu del Congrés Eucarístic, el Sr. Alcalde, va prometre'm que era intenció ferma seva que el museu de Sant Feliu estigués ja ben instal·lat. Aleshores unes excavacions dolmèniques anirien molt bé. Per altra part, les despeses seran ínfimes. Recordi bé que aquí tinc per cap baix una vintena de persones grans disposades a garbellar i triar. Les despeses, per tant, han de consistir en fer garvells (si l'Oliva pot deixar-nos-en, millor) i en pagar un parell d'homes que serveixin per treure la terra. Nosaltres cuidariem de triar i garbellar. Crec que un día seria suficient per examinar cada monument”.¹¹⁰⁹

la complacencia de restituirlos, casi todos, a su primitivo estado. La Casa de Dios, por dentro y por fuera, requiere el máximo decoro a nuestro alcance”.

¹¹⁰⁸ Bussot, 2011, p.154.

¹¹⁰⁹ Capítol 14, carta 85.

Esteva tenia una infraestructura notable per dur a terme la tasca, com ja hem comprovat en l'apartat anterior i en la carta que acabem de citar, gràcies en bona part al seu treball de proselitisme entre els membres del Centre Excursionista Montclar i vers d'altres persones amb inquietuds culturals; i ho feia amb una contenció de la despesa adequada als pocs recursos de què disposava l'arqueologia de l'època,¹¹¹⁰ tot i que un recent estudi assenyala que la Comissaria Provincial de Girona resultà especialment afavorida en el repartiment dels recursos econòmics que efectuà la Comissaria General.¹¹¹¹ Pocs dies després, el calongí Pere Caner també intentava donar cobertura legal a les seves actuacions arqueològiques vers les autoritats civils i eclesiàstiques del seu municipi i li preguntava a Miquel Oliva com estaven les propostes per nomenar comissaris locals:

“Vàres proposar al Governador quelcom referent al nomenament de Delegats Locals d'Excavacions? Si hi ha quelcom referent a nosaltres t'agraïríem que ens ho notifiqúessis per obrar en conseqüència”.¹¹¹²

En efecte, el nomenament dels comissaris d'excavacions precisava d'uns tràmits previs: la Direcció General de Belles Arts demanava normalment al Govern Civil de la província els antecedents personals i polítics de la persona proposada. A petició del governador civil, normalment la caserna de la zona de la Guàrdia Civil i, amb menys freqüència, els alcaldes, feien els informes que es traslladaven amb celeritat a la Direcció General de Belles Arts.¹¹¹³ Un exemple proper el trobem en una petició de Martínez Santa Olalla d'ampliació de dades sobre

¹¹¹⁰ Per exemple, Josep Hereu Vidal, avi matern de qui subscriu aquesta tesi i amic personal de Lluís Esteva, hi col·laborà personalment amb una camioneta de la seva empresa de transports per aixecar el menhir de la Murtra i les lloses del dolmen del Mas Bousarenys. Vegeu capítol 15, document 6.

¹¹¹¹ Gracia, 2012, p. 355-360. De fet, no serà fins l'any 1955 quan l'assignació passarà de 10.000 a 20.000 pessetes anuals.

¹¹¹² Capítol 14, carta 94.

¹¹¹³ Gracia, 2009, p.257.

Francesc Riuró, que havia estat proposat com a ajudant de la Comissaria Provincial:

*“He recibido en cambio la copia de la carta que dirige Vd. al Sr. Jáuregui, y un oficio solicitando ampliación de datos del Sr. Riuró (...) puedo decirle que el Sr. Riuró trabajó ya en excavaciones antes del 1936. Que a partir de 1939 ha ayudado y secundado siempre las labores de la Comisaría con toda fidelidad y sobrada competencia de investigador y erudito que es. Que ha intervenido colaborando en diversos trabajos y en publicaciones de la Comisaría, destacando su efectividad en los trabajos de campo. El es en realidad ya colaborador, designado de años atrás, cuando fué propuesto por el Dr. Pericot para ello”.*¹¹¹⁴

Fins i tot, per treballar de guarda a Sant Pere de Roda calia l'informe favorable del governador:

*“No he podido ver al gobernador por estar ausente todos estos días, pero ví al encargado de pedir los informes del guarda de S. Pedro de Roda, un funcionario del Gobierno Civil, quien me dijo que en total lo que decía la Guardia Civil no era nada, y que esto no se tenía ya en cuenta actualmente, por ser delitos insignificantes, y creía que el Gobernador no tendría inconveniente alguno respecto a la posesión”.*¹¹¹⁵

Ja hem apuntat que des de l'octubre de 1945 fins al febrer de 1956, el governador civil de Girona i cap provincial del *Movimiento*, era un home fort de la Falange: l'advocat extremeny Luis Mazo Mendo (1902-1987), altrament conegut com el “virrei”, que, entre d'altres “mèrits”, va ser fiscal instructor de la *Causa General* a Barcelona i fou la darrera persona que interrogà Companys

¹¹¹⁴ Capítol 14, carta 95. En efecte, Riuró va ser nomenat ajudant de la Comissaria Provincial d'Excavacions el 3 de novembre de 1955 (Ofici del comissari general al comissari d'excavacions de Girona del 3 de novembre de 1955, MAC-Girona, Comissaria Provincial d'Excavacions) quan el mateix Martínez Santa Olalla l'havia nomenat el 21 d'octubre de 1946 (Riuró, 1995, p.93). Potser es tractava d'una confirmació en el càrrec, relacionada amb la seva enemistat amb Pericot que comentarem més endavant.

¹¹¹⁵ Capítol 14, carta 74.

abans del seu afusellament.¹¹¹⁶ Mazo era un home de caràcter dur i de vocabulari efectista¹¹¹⁷ que amb mà de ferro i fins als més mínims detalls tenia sota el seu control les terres gironines, com ho prova el fragment de la carta que acabem de reproduir. Especialment, controlava la premsa gironina, en aquell moment circumscrita al diari *Los Sitios*, el director del qual també destituí. Així mateix, manipulava diferents alcaldes i secretaris d'ajuntaments, com s'evidencià en les eleccions de 1947, tot i que també trobà resistència a les seves males pràctiques, per exemple, en l'advocat empordanès Andreu Brugués i en José de Pablo, l'any 1950¹¹¹⁸ o en l'intent de controlar l'Ajuntament d'Anglès l'any 1951.¹¹¹⁹ Mazo explicava sense embuts què era ser un antidemòcrata:

*“No creemos que nuestra aspiración sea convertirnos en unas vestales del sufragio puro y partiendo de esta base es verdaderamente fácil y hasta cómodo respetando exteriormente los preceptos legales y madurando las cosas y los casos con tiempo y reflexión llevar las aguas al molino propio. Téngase en cuenta que los gobernadores, jefes provinciales y alcaldes son de designación directa por el Gobierno, y en estas condiciones, con unas mesas cuidadas y un equipo hábil, es tanto como jugar con un adversario cuyas cartas se traslucen”.*¹¹²⁰

També seves són aquestes paraules de l'abril de 1951 que ens permeten fer-nos una idea encara més clara del tarannà del personatge, que tenia molta amistat amb Julio Martínez Santa Olalla, un altre *camisa vieja* del partit únic:

*“En esta provincia, todos los esfuerzos están unidos alrededor del Jefe, sin fisura alguna, de tal manera que está condenada al fracaso toda maniobra que se intente para romper esa unidad”.*¹¹²¹

¹¹¹⁶ Riera, 1999, p. 470-472, reproduït a Clara, 1991, p.48-49.

¹¹¹⁷ Clara, 1999, p.58.

¹¹¹⁸ Clara, 2010, p. 157-166.

¹¹¹⁹ Clara, 1999, p.60-64.

¹¹²⁰ Clara, 1999, p.61. Els dos pilars de l'equip de Mazo foren Antoni Franquet Alemany (1909-1992), alcalde de Girona, i el mestre Cosme Casas Camps (1915-1977) (Clara, 1999, p.58-59). Casas fou el secretari particular de Mazo i diputat provincial de Cultura, com veurem.

¹¹²¹ Riera, 1999, p.470.

Pel que fa al càrrec de Lluís Esteva, el mestre guixolenc li recordà la necessitat del seu nomenament a Pericot amb motiu de les gestions que estava fent per l'aixecament del dolmen del Mas Bousarenys:

“Comencem a entrar al temps adequat per a iniciar les gestions per tal de posar bé aquella pedra del Bou Serenys i intentar la garbellada de la terra. V. va dir-me que me faria una autorització i amb ella jo gestionaria l'autorització del propietari. Si té un moment lliure i pot enviar-me aquesta autorització li estimaré que no la retrassi massa. Ara veig la falta que em fa aquell nomenament de Comissari Local d'Excavacions”.¹¹²²

Deduïm de les paraules d'Esteva de les darreries de 1952 que el seu nomenament s'havia aturat. Desconeixem, però, en quina part del procés. Ara per ara, no hem trobat cap més referència fins a principis de l'any 1954, quan li demanà a Pericot que activés el seu nomenament com a comissari local per tenir més força davant d'uns masovers de les Gavarres que tenien unes restes arqueològiques en la seva finca:

“Tinc dues coses per excavar. Crec són dolmens però estan al costat de cases, al mig de les Gabarres. No sé com presentar-me. Els masovers m'han dit que no deixarien gratar. Ara comprenc l'interés de V. en nombrar-me Comissari Local d'Excavacions”.¹¹²³

En aquesta darrera carta, es manifesta clarament que Pericot també tenia interès en nomenar a Esteva com a comissari local. Quan la rebé, la posició de Pericot com a comissari provincial de Girona estava a la corda fluixa per les desavinences manifestes amb el comissari general, Martínez Santa Olalla, qui tenia una molt bona relació amb el governador Mazo i, de retruc, amb Miquel Oliva. La nul·la sintonia entre els dos prehistoriadors venia ja des dels inicis de la Comissaria Provincial, malgrat que s'havia instaurat un to de respecte i cordialitat entre ells, tant pel prestigi científic que tenia Lluís Pericot com per la

¹¹²² Capítol 14, carta 87.

¹¹²³ Capítol 14, carta 96.

seva amistat amb el marquès de Lozoya.¹¹²⁴ En tenim un exemple en una carta de Lluís Pericot a Miquel Oliva de l'any 1946, que també mostra com la tasca del Museu de Girona es barrejava amb la de la Comissaria:

“En Santaolalla m'escriu un xic molest perquè les 5000 pts del governador les hem fet cobrar a la Srta. Navarro doncs tem que figurin com a subvenció al Museu. Han de figurar únicament com a subvenció a la Comissaria encara que les empleem en lo que bé ens sembli. Parlin amb la Srta. Navarro”.¹¹²⁵

L'enfrontament entre Pericot i Martínez Santa Olalla arribà al punt màxim a finals de l'any 1954, a causa del paper secundari que va tenir Martínez Santa Olalla en el IV Congrés Internacional de la UISPP (Unió Internacional de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques), celebrat a Madrid i presidit per Pericot; i per les oposicions a la *Cátedra de Historia Primitiva del Hombre* de la Universitat de Madrid,¹¹²⁶ a la qual es van presentar Martínez Santa Olalla, Martín Almagro i Joan Maluquer de Motes i Nicolau (1915-1988), el darrer deixeble directe de Bosch Gimpera. Pericot era membre del tribunal i va prendre clarament partit per Martín Almagro -enemic acèrrim de Martínez Santa Olalla-, tot i les fortes pressions que va rebre del comissari general. Per majoria de vots, el 23 d'octubre de 1954 el tribunal va nomenar Martín Almagro per ocupar l'antiga càtedra d'Hugo Obermaier.¹¹²⁷ De retruc, Pericot va tenir el camí lliure per

¹¹²⁴ Gracia, 2009, p.258.

¹¹²⁵ Carta de Lluís Pericot a Miquel Oliva del 6 de febrer de 1946. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat. María Luz Navarro, deixeble directa de Martínez Santa Olalla, fou una de les efímeres directores del Museu de Girona i la que proposà Oliva com a conservador del Museu de Girona el febrer de 1946 (Gracia, 2009, p.259).

¹¹²⁶ Gracia, 2009, p.261. Anteriorment, l'any 1952, Pericot havia jugat magistralment les seves cartes en la pugna entre Almagro i Martínez Santa Olalla per ser el representant espanyol a la Comissió Permanent dels Congressos Internacionals de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques (CICPP), conscient del pes que tenia Martínez Santa Olalla. Finalment, l'escollit fou Almagro (Gracia, 2012, p. 301-303).

¹¹²⁷ Vegeu el desenvolupament detallat de tot el procés a Gracia, 2009, p. 467-484. Sobre els tribunals d'oposicions a les universitats i els jocs d'influències en aquesta període, vegeu Raja, 2010, p. 363-364.

obtenir la càtedra de Prehistòria de la Universitat de Barcelona que havia estat ocupada per Almagro després que Pere Bosch Gimpera hagués marxat a l'exili.¹¹²⁸ Circumstancialment o no, Lluís Pericot va presentar la dimissió com a comissari provincial de Girona el 22 d'octubre de 1954,¹¹²⁹ és a dir, el dia abans de la proposta de nomenament d'Almagro com a catedràtic a Madrid. Ben aviat, Martínez Santa Olalla, gran amic del governador civil, proposà a Miquel Oliva com a substitut de Pericot. Oliva, que ja havia estat nomenat comissari local de Girona el 22 de gener de 1954, ha estat qualificat com a un incondicional de Martínez Santa Olalla,¹¹³⁰ com l'home que el comissari general havia destinat a ser el contrapoder de Pericot afavorit per la bona sintonia que tenia amb Mazo Mendo i amb el diputat de Cultura de la Diputació, Cosme Casas, tal i com es reflecteix en la correspondència entre Martínez Santa Olalla i Luis Mazo.¹¹³¹ El mateix autor, recentment, ha afirmat que Oliva seguí prestant bons serveis a Almagro, com a intermediari amb les autoritats polítiques de la província.¹¹³²

Finalment, el director general de Belles Arts,¹¹³³ no acceptà la dimissió de Pericot i per mitjà d'un ofici de 29 de gener de 1955, deixava sense efecte la dimissió de Pericot i el nomenament d'Oliva com a comissari provincial.¹¹³⁴

¹¹²⁸ Cebrià, 1999, p.11, nota 8.

¹¹²⁹ Gracia, 2009, p.259.

¹¹³⁰ Gracia, 2009, p.259.

¹¹³¹ Gracia, 2009, p.260. Cosme Casas Camps fou el secretari particular de Mazo, delegat provincial del SEM (1944-1956), tinent d'alcalde de Girona (1946-1955) i diputat provincial (1952-1957), càrrec que va perdre per faltar a més de tres sessions (Clara, 1999, p.375-376). Casas, que havia fundat i dirigit la *Revista de Gerona* l'any 1955, es traslladà a viure a Barcelona l'any 1956 (Casas, 2012, p. 45). Sobre el doble joc d'Oliva en aquests anys en parlarem en el proper apartat.

¹¹³² Gracia, 2012, p.186, a partir de l'anàlisi de la correspondència d'Oliva amb Almagro conservada a l'Arxiu del MAC-Barcelona.

¹¹³³ El granadí Antonio Gallego Burín (1895-1961) era catedràtic d'Art de la Universitat de Granada des de 1926 i director general de Belles Arts des de 1951. Per tant, un home clarament vinculat al món universitari des de feia molts anys.

¹¹³⁴ Gracia, 2009, p.261. Més endavant veurem la versió d'Oliva sobre aquest tema.

La presa de possessió d'Oliva com a comissari provincial d'excavacions, acte que va tenir lloc el 4 de desembre de 1954 al despatx del governador civil, davant la junta de la Comissió Provincial de Monuments, ja s'havia publicat a la premsa en una notícia en què es destacava tant la figura del governador com la de l'arqueòleg i en la qual quedava clar que havia estat nomenat per ordre del *Ministerio de Educación Nacional*.¹¹³⁵ Les consignes de Martínez Santa Olalla a Mazo Mendo eren clares i li demanava que l'acte tingués solemnitat.¹¹³⁶ No ens ha d'estranyar, per tant, que el Centre Excursionista Montclar enviés una carta de felicitació a Oliva pel seu nomenament el 15 de gener de 1955, agraint-li les proves d'amabilitat que havia tingut vers el Centre i oferint-li la seva col·laboració.¹¹³⁷ El mateix dia, *Los Sitios* publicava el nomenament del comissari provincial d'excavacions, Miquel Oliva, com a membre corresponent de l'Institut Arqueològic Alemany. De fet, la majoria de notícies sobre Oliva que es publicaren aquell any a *Los Sitios* s'hi refereixen com a comissari provincial d'excavacions.¹¹³⁸

En aquest context aparentment inestable, es va produir la proposta de nomenament de Lluís Esteva com a comissari local de Sant Feliu de Guíxols, de la qual no tenim més dades. Una mostra d'aquest desconcert és la carta que el gener de 1954, Esteva li envià a Pericot, en la qual feia un estat de la qüestió de la recerca arqueològica a la comarca, de les previsions de futur i, entre les darreres, li preguntava:

“Podem restaurar la Cova d'en Daina? Necessitem permís de V. o de Madrid? Podríem obtenir el permís?”¹¹³⁹

¹¹³⁵ “El Gobernador Civil dió ayer posesión al nuevo Comisario Provincial de Excavaciones”, *Los Sitios*, 5-12-1954, p.3.

¹¹³⁶ Gracia, 2009, p.260.

¹¹³⁷ Capítol 14, carta 97.

¹¹³⁸ Per exemple, el 15 de març va pronunciar, en qualitat de comissari provincial, una conferència organitzada per la *Falange Española de los Trabajadores y de las JONS*, amb l'ampulós títol “Excavaciones y conservación de monumentos en la provincia bajo el signo del Movimiento Nacional” (*Los Sitios*, 15-3-1955, p.6).

¹¹³⁹ Capítol 14, carta 98.

El nomenament com a comissari local de Sant Feliu de Guíxols va ser efectiu el 16 de juliol de 1955, data en què se signà la proposta de la Direcció General de Belles Arts que es traslladà mitjançant un ofici a la Comissaria General.¹¹⁴⁰ A Lluís Esteva li arribà aquest nomenament gairebé un mes després.¹¹⁴¹

El mateix dia que enviava el comunicat oficial, Miquel Oliva trametia una carta a Lluís Esteva,¹¹⁴² que és un retrat de la realitat de l'arqueologia gironina d'aquell moment, més enllà de les picabaralles que es duïen a terme en les altes instàncies de l'organització arqueològica de l'Estat, en les quals, com veurem en el proper apartat, Miquel Oliva jugava a dues bandes:

“Distingit amic: En primer lloc rebi la meva millor felicitació pel seu nomenament tan merescut, i que a la fi ha vingut, després de tanta insistència. En realitat aquesta Comissaria de Girona ha fet diferents vegades la seva proposta, sempre amb la confiança de que algun dia arribaria complimentada. Al fi, ara ha vingut. Ara que no per aixó, la Comissaria General deixa mai de fer-se seva la idea. Vté já ho sab, i pel cas és igual. Lo important és que es dongui curs al nomenament.

Ara bé, jóestic ara actualment a Empúries i solsament vaig a Girona els dissabtes. Tinc molta feina i em trobo lligat allà mentres hi hagi el Campament Internacional del S.E.U. que excava. Per altra part, el Sr. Gobernador está absent, desconec si haurá arribat, però crec que nó. Está de vacances a Italia. Desseguida arribi, l'avisaré per tal que vingui per la presa de possessió i pel segell. Inmediatament fariem tot lo altre que calgui fer i donarem curs a la seva Comissaria.

Per altra part, no sé si sab que amb posterioritat al meu nomenament-que va ésser fet sense comptar amb el Director Gral.- no va ésser acceptada la dimisió del Dr.Pericot. Ell continúa doncs siguent Comissari Provincial, i jó Comissari d'Excavacions, sense provincial ni local. Ell s'ha inhibit de tot i jó porto les coses com si

¹¹⁴⁰ *Archivo General de la Administración (AGA)*. Cultura CA 217 TOP 12/25, carpeta 41. Informació facilitada pel Dr. Francisco Gracia Alonso, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, a qui agraïm la seva amabilitat.

¹¹⁴¹ Capítol 14, carta 99.

¹¹⁴² Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva de 13 d'agost de 1955. Fons família Esteva-Massaguer. Aquesta carta porta l'encapçalament oficial del comissari provincial, li adreça com a comissari local i està escrita en català.

no hagués passat res. Les comunicacions i oficis i tràmits els faig jó i em venen a mí. Ara bé, en el cas especial de Vté. també tinc el deure de donar-li compte a ell per si prefereix ser ell a la seva presa de possessió, sinó ja ho faré jó. Já li comunicaré. Per la seva part Vté. també li pot dir, doncs dubto l'hagin informat a ell d'aixó. Jo li escriuré un d'aquests dies i també li faré saber.

El que interessa es fer la feina, i esperem que Vté. en faci molta i estigui ben animat a col·laborar a les tasques de la Comissaría que es el que interessa, i als treballs de la provincia, que es el que quedarà de tot aixó i el que val. Suposo haurá rebut já instruccions, papers impresos i demés materials, sinó ja els hi enviarán. No es preocupi per lo de la presa de possessió que no vé d'un día, però es millor fer-ho desseguida sigui possible.

Ara tindrà una autoritat que abans no posseía i podrà conseguir moltes coses en aquesta comarca. Convé que ho faci a saber a les autoritats locals, entitats, etc a fi de que respectin la Comissaría. Jó já ho donaré a la prensa.

De moment, però, já pot actuar immediatament”.

Aquestes paraules d'Oliva condensen molts de fets de l'arqueologia gironina del primer franquisme:

1. En l'àmbit de la vall d'Aro, que Esteva havia estat proposat diverses vegades per comissari local. No sabem ni quantes vegades va ser suggerit o directament proposat ni els motius pels quals no va ser nomenat abans, tot i que la seva amistat manifesta amb el doctor Pericot podria ser un factor a tenir en compte a l'hora d'endarrerir el seu nomenament.

2. Que, tot i que la dimissió de Pericot com a comissari provincial no va ser acceptada i que el nomenament d'Oliva es va deixar sense efecte pel director general de Belles Arts, *de facto* el comissari provincial d'excavacions era Oliva i més tenint en compte que Pericot estava molt embolicat en altres afers lluny de Girona, com hem comprovat anteriorment. I que les relacions d'Oliva tant amb Pericot com amb el governador Mazo seguien essent molt bones.¹¹⁴³

¹¹⁴³ L'afiliació d'Oliva a la FET y de las JONS es concretà amb l'obtenció del carnet definitiu, amb el número 669, el 30 d'octubre de 1957 (Clara, 1999, p.293).

3. Que la vinculació d'Esteva amb Pericot era fortíssima. Fixem-nos en el detall de la carta anterior que tot i que Oliva feia el que volia, en el cas particular d'Esteva ho havia de comunicar a Pericot.

4. Que a partir d'ara, Lluís Esteva disposarà de l'autoritat legal per afegir a l'autoritat científica que li havien donat les seves recerques a la vall d'Aro. Aquesta autoritat legal, però, no estarà exempta de problemes ben aviat.

Luis Mazo Mendo va donar la possessió en el càrrec a Lluís Esteva el 21 d'octubre de 1955 i el mateix dia Oliva ho va comunicar per mitjà d'un ofici entusiasta a Martínez Santa Olalla:

*“En emotivo y sencillo acto, el Excmo. Sr. Gobernador Civil, ha manifestado una vez más su entusiasta cooperación y simpatía hacia los asuntos y misión que competen a la Comisaría de Excavaciones Arqueológicas”.*¹¹⁴⁴

Tal i com l'havia promès a Esteva, Miquel Oliva va facilitar la notícia a *Los Sitios*, en la qual a més de destacar la tasca de Lluís Esteva i la de Luis Mazo Mendo, “*entusiasta admirador de la obra que desarrolla esta Comisaría de Excavaciones*”, es feia una referència als inicis com a arqueòleg de Lluís Esteva al costat de Lluís Pericot, “*gran maestro universal*”.¹¹⁴⁵

Així mateix, Oliva va escriure un ampli article al setmanari *Àncora*, on detallava els treballs que havia realitzat Esteva fins aleshores i assenyalava que arribat a Sant Feliu de Guíxols, havia iniciat “*el ejercicio de una labor metódica, organizada y perfecta, aprovechando las horas libres que su profesión le permite para recorrer la comarca explorando los monumentos megalíticos*” i destacava l'ajuda rebuda dels membres del Centre Excursionista Montclar i l'interès per l'arqueologia que havia desvetllat Esteva entre els seus membres. Oliva es desfeia també en elogis cap a Lluís Pericot -“*que ha sabido unir a su ciencia la simpatía de su carácter inefable*”- i cap a Mazo Mendo, “*entusiasta*

¹¹⁴⁴ Capítol 14, carta 100.

¹¹⁴⁵ Oliva, 1955a.

mantenedor del enaltecimiento cultural de nuestra provincia, e indiscutible enamorado de lo antiguo".¹¹⁴⁶

Les primeres actuacions administratives del nou comissari local es van encaminar a dotar d'un pressupost la Comissaria i per aquest motiu va demanar una subvenció de 1.500 pessetes per atendre les primeres despeses de gestió. Aquesta demanda no la va fer a la Comissaria Provincial sinó a la Diputació de Girona. Miquel Oliva li donà el seu vistiplau i es va encarregar de traslladar-la al diputat de Cultura, Cosme Casas, *"atendiendo a las magníficas condiciones que concurren en la persona de D.Luis Esteva, y a la labor entusiasta y meritoria, completamente desinteresada que esta llevando a cabo, en beneficio de la arqueología provincial"*.¹¹⁴⁷ Oliva acompanyà l'ofici amb una carta, en la qual, entre d'altres temes,¹¹⁴⁸ li traslladava la petició del comissari local guixolenc:

"Tengo a bien adjuntarle un oficio informando la petición de D.Luis Esteva, conforme Vd me indicó y que creo oportuna la cantidad que se indica, por cuanto D.Luis Esteva va a realizar una fructífera y eficiente labor en su campo de San Felú de Guíxols, donde en la actualidad, y por motivos de obras van apareciendo muchas cosas nuevas".¹¹⁴⁹

El primer problema que va tenir Lluís Esteva com a comissari local, en l'àmbit de la gestió administrativa de la seva comissaria, és molt més interessant des del punt de vista de l'organització arqueològica del primer franquisme i és una mostra més de la tensió latent que hi havia en les altes esferes de l'arqueologia espanyola. L'11 de novembre de 1955, el comissari general es va adreçar en un ampli escrit al recentement nomenat comissari local de Sant Feliu de Guíxols, en resposta a un escrit del comissari guixolenc que no tenim en el qual Esteva havia demanat un ajut econòmic a la Comissaria General per excavar a la Cova

¹¹⁴⁶ Oliva, 1955b.

¹¹⁴⁷ Capítol 14, carta 101.

¹¹⁴⁸ Com la informació sobre una nova talla romànica garrotxina que optava a substituir-ne una altra d'excel·lent que la Diputació de Girona havia regalat a l'esposa de Franco.

¹¹⁴⁹ Capítol 14, carta 102, que anava adjunta a l'ofici anterior. Oliva es referia a les troballes que s'estaven fent a la vil·la romana de Pla de Palol (Nolla (editor), 2002, p.26-28), de les quals també parlarem breument.

d'en Daina.¹¹⁵⁰ Respecte a les intervencions arqueològiques de la Comissaria guixolenc, el to de l'escrit de Martínez Santa Olalla és especialment dur:

*“Por lo que se refiere a exploraciones arqueológicas, debo recordar a V.S. que está absolutamente prohibido realizar excavaciones no autorizadas por la Comisaría General y que dichas excavaciones sólo se autorizan a excavadores reconocidos como tales, de acuerdo con la Ley y con la legislación aprobada en la Segunda Asamblea Nacional, en que se aclaró perfectamente que ser Comisario de Excavaciones no quiere decir ser excavador.”*¹¹⁵¹

Por lo que se refiere al apoyo de los señores que se refiere para unas presuntas excavaciones en la cueva de Daina, debo comunicar a V.S. que, consultados los archivos, ninguno de los señores que cita son concesionarios legales de tales excavaciones, por lo que no han podido prestar ayuda ni apoyo alguno.

*Referente a las excavaciones en el sepulcro de corredor Mas Bousarenys, supone esta Comisaría General que las excavaciones que se refiere han sido realizadas por V.S. en colaboración de la Comisaría Provincial de Excavaciones de Gerona, dentro de las del plan nacional ya que no tenemos noticias ni información ninguna de haberse realizado esta excavación, ni hechos hallazgos.”*¹¹⁵²

Segurament Martínez Santa Olalla tampoc devia saber que Esteva havia tingut un permís atorgat per Miquel Oliva com a comissari local d'excavacions arqueològiques de Girona amb data 27 de juliol de 1954 que l'autoritzava a l'aixecament i reparació de les pedres del cromlec per ordre del comissari del Servei de Defensa del Patrimoni Artístic Nacional de la zona de Llevant, que no era altre que Martín Almagro, ja que era un Monument Històric Artístic

¹¹⁵⁰ Vegeu capítol 14, carta 111.

¹¹⁵¹ La *II Asamblea Nacional de Comisarios de Excavaciones Arqueológicas*, feta a Madrid i Segòvia entre el 27 i el 30 de novembre de 1951, va estudiar la modificació de les lleis de Patrimoni vigents de 1911 i 1933 i va aprovar un avantprojecte que regulava en el punt 3 qui podia fer excavacions. L'article esmentat disposava com a requisit haver fet una excavació sencera i haver presentat la memòria corresponent (Gracia, p.408-410). En qualsevol cas, era un avantprojecte i no una llei ni un reglament d'obligat compliment.

¹¹⁵² Capítol 14, carta 103. Els senyors al·ludits pel comissari general, sense citar-ne els noms, eren Lluís Pericot i Miquel Oliva, com comprovarem més endavant.

Nacional.¹¹⁵³ En aquest ofici, Esteva consta com a col·laborador de la Comissaria Provincial d'Excavacions.

Oliva, però, s'afanyà a escriure al comissari general l'endemà mateix, indicant-li que “*seran tenidos en cuenta cuantos extremos se manifiestan en la citada comunicación*”.¹¹⁵⁴ En el mateix ofici, trobem un altre exemple de pressió de la Comissaria General, atès que Oliva donava compte d'haver rebut la circular número 46 i li notificava que la posaria en pràctica per les noves propostes que es formulessin. La circular es referia a la petició de la Comissaria General de tots els *currículum vitae* dels comissaris locals, ajudants i col·laboradors que haguessin estat proposats o nomenats durant l'any 1955. En el cas gironí, a més de Lluís Esteva, que rebé la demanda d'informació uns dies més tard,¹¹⁵⁵ havien estat nomenats Francesc Riuró, com a ajudant de la Comissaria d'Excavacions Arqueològiques de Girona, el 3 de novembre;¹¹⁵⁶ i Pere Caner, el 4 de novembre,¹¹⁵⁷ amb l'objectiu d'ampliar la xarxa de col·laboradors i vetllar pel control de les obres de nova construcció que es feien a la Costa Brava en aquells moments, que Oliva difícilment podia dominar des de Girona, tal i com es reflecteix en la proposta de nomenament de Pere Caner.¹¹⁵⁸

És sorprenent la notificació tramesa a Esteva, just després del seu nomenament, invocant el compliment d'uns requisits que segurament no devien tenir cap base legal i que ningú complia arreu de l'Estat. En la mateixa línia dura, situem les

¹¹⁵³ Ofici núm. 56 del comissari local d'Excavacions Arqueològiques de Girona del 27 de juliol de 1954. Fons família Esteva-Massaguer.

¹¹⁵⁴ Capítol 14, carta 104.

¹¹⁵⁵ Capítol 14, carta 105.

¹¹⁵⁶ Ofici del *Comisario General de Excavaciones Arqueológicas* al *Comisario de Excavaciones Arqueológicas de Gerona*, del 3 de novembre de 1955. MAC-Girona, Comissaria Provincial d'Excavacions.

¹¹⁵⁷ Ofici del *Comisario General de Excavaciones Arqueológicas* al *Comisario de Excavaciones Arqueológicas de Gerona*, del 4 de novembre de 1955. MAC-Girona, Comissaria Provincial d'Excavacions.

¹¹⁵⁸ Capítol 14, carta 106.

peticions dels currículums dels tres arqueòlegs, un per ser deixeble directe de Pericot i els altres dos amb un probable rerefons polític.¹¹⁵⁹

El 29 de novembre de 1955, Oliva adreçava un ofici al comissari general en el qual li sol·licitava permís per excavar a la Cova d'en Daina durant les vacances de Nadal, amb la col·laboració del comissari guixolenc, si les subvencions li ho permetien.¹¹⁶⁰

Pocs dies més tard, Oliva informava a Esteva del Decret que havia de transformar l'organització de l'arqueologia del franquisme i de la petició per excavar a la Cova d'en Daina:

“He fet la petició, molt documentada, per la Cova d'en Daina. No sé ara, després d'aquest Decret del Ministre, com reaccionarà la Comissaria General i si contestarà o que farà. Veurem”.¹¹⁶¹

La intervenció havia estat pactada tàcitament entre el mateix Oliva, Esteva i Lluís Pericot, més enllà del document oficial tramès a Madrid aquell mateix dia per a contentar a Martínez Santa Olalla:

“Díes enrera varem parlar per telèfon amb el Dr. Pericot, quedant -amb lo que a ell li semblá- que faci el que tingui projectat a la Cova d'en Daina. Ahir vaig estar a Barcelona

¹¹⁵⁹ No oblidem el passat republicà de Francesc Riuró, i que Pere Caner fou un destacat activista en defensa de la llengua catalana. Caner ja havia enganxat cartells a Calonge contra l'alcalde i algunes institucions l'any 1942 (Vilar, 2007, p.66), informació que sens dubte no tenia Martínez Santa Olalla. Ja hem comentat anteriorment que la difusió d'unes octavetes en defensa de la llengua, li comportà un judici davant el *Tribunal de Orden Público* la tardor de 1966, pel qual fou condemnat a sis mesos de presó menor i multa de 10.000 pessetes i li va comportar la destitució com a comissari local d'excavacions arqueològiques per ordre del governador civil, tot i que Oliva intentà, sense èxit, no fer-ne cas. La defensa de Caner la va dur a terme l'exministre d'Educación Nacional, Joaquín Ruiz-Giménez Cortés (1913-2009), un home clau en el període que tractem, que estiujejà a Sant Antoni de Calonge des de 1958. Sobre l'afer, vegeu Clara, 1998, p.235-248 i Vilar, 2007, p.67-68.

¹¹⁶⁰ Capítol 14, carta 107. Entenem que les subvencions eren de la Diputació gironina.

¹¹⁶¹ Capítol 14, carta 108.

i també en varem parlar. Per ara no ha sortit el Decret encara i l'estem esperant per veurer com anirà la nova organització. De totes maneres, doncs em creia que ja ell l'havia escrit, lo més prudent es no donar per ara cap nota de premsa, no fos cas que aquell senyor s'enfadés. Jó no he rebut l'autorització, a pesar d'haberla reclamada.

El que cal tenir molt de cuidado, és en la restauració de les pedres, sobretot de no afegir-hi res que variés o motivés alguna crítica d'especialistes com el Dr. Almagro, per exemple que s'hi fixa molt.

Ara, com que m'han nomenat Apoderat del Patrimoni Artístic també amb aquest aspecte espero els pugui ajudar en aquestes questions que afecten a Monuments declarats nacionals".¹¹⁶²

Esteva, amb el seu habitual pragmatisme, havia obtingut enmig de tot aquest embolic, una autorització escrita de Miquel Oliva, en nom d'Almagro – recordem que Oliva era el comissari del Patrimoni Artístic a la província- i tirava pel dret, perquè estava enllestint la seva síntesi sobre la prehistòria de la comarca guixolenc i només podia excavar durant el període de vacances escolars de Nadal:

"Tinc una autorització firmada per V. en nom del Dr. Almagro per poder restaurar aquest dolmen i crec que amb ella ja estic dintre de la llei, encara que no tingui autorització de Madrid. Al fi i al cap no anem pas a descobrir la Mediterrània sino a remanar una terra que ja d'altres ilegalment havien remanat sense autorització i sense que ningú els digués res. Com que V. i el Dr. Pericot ja hi estan d'acord i com que si no ho fes ara no em seria possible fins un altre any el que me retrasaria el meu treball un any més, he decidit tirar avant. Si hi trobem quelcom ho callaré fins que algun dia tingui l'autorització legal de Madrid. Mentrestant la feina serà ja feta. Espero que V. no hi tindrà cap inconvenient i que aprovarà tàcitament el que ja tots estem d'acord en considerar necessari".¹¹⁶³

¹¹⁶² Capítol 14, carta 109. La carta, amb l'encapçalament del comissari provincial, li adreça a títol personal i també està escrita en català, com era habitual. El nomenament d'Oliva com a comissari provincial de Patrimoni s'havia produït el 26 d'octubre (vegeu capítol 14, carta 114).

¹¹⁶³ Capítol 14, carta 110.

No hi ha dubte que el detonant havia estat la carta que Esteva havia enviat a Martínez Santa Olalla demanant una subvenció pels treballs a la Cova d'en Daina, en la qual figuraven els noms de Lluís Pericot i Miquel Oliva, tal i com aclareix una altra carta d'Esteva a Pericot, enmig de tot el batibull que s'estava gestant a les altes esferes de l'arqueologia espanyola a Madrid:

“Seguint les opinions de V. que jo compartia plenament-puix el meu treball sense aquesta important galeria queda incomplet- he fet els passos necessaris per a excavar totalment la galeria. L'Ajuntament em facilita els homes i vaig demanar-seguint les instruccions del Sr. Oliva- a en Santa-Olalla una petita subvenció que hagués servit per cubrir les dietes legalment estatuides per la mateixa Comissaria General, segons circular que va enviar-me. En Santa-Olalla, en una carta no massa simpàtica, em va dir que una cosa era ésser Comissari i una altra excavador. Y com que jo li havia dit que el projecte comptava amb l'aprovació de V. (No vaig volguer tapar la nostra amistat) i de l'Oliva, afegia que cap d'aquests dos senyors havia demanat autorització i per tant, que cap d'ells eren concessionaris d'aquesta excavació. Jo solament puc excavar del 27 al 31 d'aquest mes, sino no tinc dies disponibles fins l'any vinent per aquests mateixos dies, car per la primavera hi ha el projecte d'excavar tot el Forn del Vidre (...). L'Oliva ha demanat l'autorització oportuna però ahir em digué que potser el Sr. Santa-Olalla davant el que ha passat o no contestaria o no tenia facultat per autoritzar l'excavació ja que potser V.era ara l'única Autoritat legal aquí”.¹¹⁶⁴

Tot aquest afer és un clar exemple dels canvis significatius que s'estaven produint en l'organització de l'arqueologia espanyola, en la qual “aquell senyor” estava a punt de ser foragitat del cim de l'organització piramidal, desbancat pels catedràtics d'universitat, i, molt especialment, per Martín Almagro.¹¹⁶⁵

11.4.1. Les primeres actuacions de camp de la Comissaria: Pla de Palol i Bell-lloc d'Aro

¹¹⁶⁴ Capítol 14, carta 111.

¹¹⁶⁵ Vegeu l'apartat 5 d'aquest capítol.

Pel que fa a l'àmbit de l'arqueologia de camp, la primera intervenció del comissari local de Sant Feliu de Guíxols fou d'urgència, a la vil·la romana de Pla de Palol, on a finals de l'estiu de 1955, van iniciar-se les obres de construcció de dos xalets prop de la platja i van sortir restes arqueològiques, tal i com ho palesa l'escrit que el comissari provincial, Miquel Oliva, adreçà a l'alcalde de Castell d'Aro el 19 d'octubre, escrit que tingué resposta el 28 d'octubre. L'alcalde manifestava que després d'haver parlat amb el constructor i els propietaris, es va considerar que les restes eren d'escassa importància "*pues parece proceden de una antigua bóvila que estuvo emplazada en el paraje de referencia*", tot i que es va advertir als contractistes de l'obligació de comunicar noves troballes. Tot i l'"escassa importància" de les restes, la Comissaria Provincial va determinar fer una visita d'inspecció al lloc, visita que degué realitzar Esteva el 2 de novembre.¹¹⁶⁶

La recerca de les peces va continuar amb insistència i hi tingué un paper important el recentment nomenat col·laborador de la Comissaria Provincial d'Excavacions a Calonge, Pere Caner, que treballava a l'empresa de Josep Trias Lloveras, el contractista d'obres que realitzava els treballs.¹¹⁶⁷ Caner va recollir diversos materials i va informar de les descobertes a Oliva i Esteva a principis de novembre de 1955.

Paral·lelament a l'actuació d'urgència a Pla de Palol, obligada pel boom turístic, i als tràmits per excavar a la Cova d'en Daina, Lluís Esteva anà preparant el terreny a finals de 1955 per excavar el Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro. El dissabte 19 de novembre de 1955, Joan Ainaud de Lasarte¹¹⁶⁸ va

¹¹⁶⁶ Aquest procés es pot resseguir amb detall a Nolla (editor), 2002, p. 25-29.

¹¹⁶⁷ Caner hi treballà fins que va caure malalt, poc abans de morir l'any 1982 (Vilar, 2007, p.56-57). Recordem que una de les finalitats que perseguia Oliva en nomenar Caner era controlar les obres que es duïen a terme a la Costa Brava i que no podia controlar rigorosament des de Girona. Vegeu capítol 14, carta 106.

¹¹⁶⁸ Joan Ainaud de Lasarte (1919-1995), historiador de l'art, aleshores director dels Museus d'Art de Barcelona. El 1948 havia publicat l'article "Notas sobre iglesias prerrománicas" (Ainaud de Lasarte, 1948) que tornà a desvetllar l'interès per l'estudi de les esglésies anteriors al romànic.

impartir una conferència sobre l'art romànic català a Sant Feliu de Guíxols, convidat pel Centre Excursionista Montclar. L'acte fou presentat per Josep Vicente i Romà, secretari del Centre, i també hi participà el seu bon amic, l'historiador de l'art Frederic Pau Verrié i Faget.¹¹⁶⁹ Finalitzat l'acte¹¹⁷⁰ van visitar el Museu Municipal. En la visita, Ainaud, acompanyat pel recentment nomenat comissari local d'excavacions, es mostrà molt interessat en la ceràmica del Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro.

L'endemà, 20 de novembre de 1955, Frederic Pau Verrié i Joan Ainaud de Lasarte van realitzar una sortida de camp acompanyats per la seva germana i esposa de Frederic Pau Verrié (Anna Ainaud), Lluís Esteva, Francesc Callicó i Josep Vicente. Van visitar Romanyà de la Selva on van comprovar que no hi havia cap paret romana darrera l'església i de tornada van aturar-se al Forn del Vidre i a l'església de Bell-lloc d'Aro. Esteva prengué notes de la sortida:

“A Font Picant: l'església és molt antiga. Absis forma U no recordo si eptagonal, pentagonal o com. Per dintre té forma de ferradura. Espadanya és original.

¹¹⁶⁹ Sobre l'activitat de Frederic Pau Verrié i Faget com a arqueòleg, historiador i gestor cultural, vegeu la presentació de Garriga (2002) amb motiu de l'atorgament del Premi de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona. L'amistat personal de Josep Vicente amb la família Verrié - que estiuejava a Sant Feliu des de feia anys- va propiciar que Ainaud i Verrié, aleshores cunyats, participessin aquell mateix any en dues conferències més a la ciutat. Cal tenir present el compromís polític de Frederic Pau Verrié, que va ser un dels directius del Moviment Socialista de Catalunya (MSC) detingut el febrer de 1953 (Riquer, 1989, p. 227). D'altra banda, recordem que Josep Vicente i Romà, va ser alcalde de Sant Feliu de Guíxols entre els anys 1980 i 1990 pel PSC.

¹¹⁷⁰ Vegeu l'article de Josep Vallverdú i Aixalà: J.V.A., “El Dr. D.Juan Ainaud de Lasarte en el C.E.Montclar”, *Àncora*, 409, 24-11-1955. Vallverdú glossava la personalitat de Joan Ainaud amb aquestes paraules: “*La figura de D. Juan Ainaud es bien conocida y su prestigio crece día en día; sus profundos conocimientos en materia de crítica artística que hacen de él un erudito en el más puro y amplio sentido de la palabra, se hermanan con una sencillez de carácter y una gran afabilidad de trato, en una síntesis de rico contenido humano*”. Visions més recents sobre la seva figura es poden trobar a *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte* (Montserrat, 1998).

Possiblement segle X. El forn del Vidre creu era petit. Hi havia els coberts per la llenya".¹¹⁷¹

La importància de la visita també quedà reflectida en dos articles idèntics, publicats al setmanari *Àncora* i a la revista *Símbolo* en els quals es comentava una visita d'inspecció a Pla de Palol del 19 d'octubre de 1955 i la visita suara referida del dia següent.¹¹⁷² En ambdues notícies es remarcava, únicament, la importància de les troballes del Forn del Vidre que Ainaud havia examinat al Museu Municipal la nit del 19 de novembre, i la necessitat de dur-hi a terme una excavació. No s'esmentava cap possible intervenció a l'església de Bell-lloc d'Aro, tot i que la nota manuscrita d'Esteva és una prova clara de l'interès que desvetllà en els visitants.

L'objectiu principal era continuar la investigació del Forn del Vidre iniciada ja feia uns anys,¹¹⁷³ tal i com ho confirmava Lluís Esteva en una entrevista en la qual l'investigador guixolenc explicava que els objectius principals de la Comissaria d'excavacions en el futur més immediat, eren la restauració definitiva del dolmen de la Cova d'en Daina i la continuació de les excavacions en el Forn del Vidre del Bell-lloc d'Aro:

“La zona de San Feliu es riquísima y el trabajo no ha de faltar en muchos años. Durante las vacaciones de Navidad desearía poder hacer un estudio completo de la “Cova d'en Daina” de Romanyá de la Selva, a semejanza del realizado con el Bousarenys. Están

¹¹⁷¹ Així ho va constatar Lluís Esteva en una nota manuscrita a la pàgina 7 d'un quadern d'escola de mida quartilla (Fons família Esteva-Massaguer). Sens dubte devien buscar les referències que proporcionaren Fraginalls i González Hurtebise.

¹¹⁷² X, "Sobre excavaciones arqueológicas", *Símbolo*, Nadal de 1955 i "Nota de la Comisaría Local de Excavaciones Arqueológicas", *Àncora*, 410, 1-12-1955. Sens dubte, ambdues foren redactades per Lluís Esteva atès que en parlar del Forn del Vidre diu *“confirmando las impresiones que ya tenía esta Comisaría Local”*. No obstant això, Francesc Callicó i Franquesa també emprava a *Àncora* el pseudònim X, tot i que la identitat total dels dos articles fa que els atribuïm a Esteva.

¹¹⁷³ Esteva, 1953c. Recordem que abans d'Esteva hi havia intervingut Joan Canadell i Ferrer, que acompanyà el mestre guixolenc en les seves primeres intervencions.

*interesados en esta excavación el Dr. Pericot, Don Miguel Oliva y yo la considero poco menos que imprescindible para terminar mi ensayo de que le he hablado. Tenemos también empezada la excavación del "Forn del Vidre" de Bell-lloch de importancia excepcional por ser el único de Cataluña donde se ha encontrado vidrio esmaltado. Y las estaciones ibéricas o ibero-romanas que llevo localizadas son numerosas".*¹¹⁷⁴

En efecte, Ainaud s'havia interessat pel forn medieval i estava negociant una subvenció per excavar-lo la primavera de 1956, segons es reflecteix en la carta informe de la visita que Esteva envià a Miquel Oliva:

“Tal com esperava, la vinguda del Sr. Ainaud va ésser molt interessant. La part principal va anar a càrreg del vidre, com ja era de suposar. Així que va veure la ceràmica, no va pas dubtar. Segle XIV i no XVI com opinàvem. Després vaig anar veient que tenia tota la raó. El procés és clar i vos l'exposaré de paraula perquè ara vull anar al gra de la qüestió. ¡Llàstima que vós no hi haguessiu sigut!

El diumenge vam anar a Romanyà i Bell-lloch. Finalment, al Forn del Vidre. Ho va considerar tan interessant que quan jo vaig dir-li que aniríem excavant-lo poc a poc me contestà que calia fer-ho tot seguit. Resumint: en nom dels Museus de Barcelona va referir 10.000 pts. si es feia l'excavació aquesta primavera vinent. Jo vaig dir que potser no hi podria ésser, almenys tots els dies i va oferir portar un entès per la seva part i que nosaltres fessim el que volguessim: anar-hi seguit o de quan en quan. Aquestes pts. ell diu que les farà aprovar a la 1ª reunió que té lloc a 1ers de desembre. Creu que no hi haurà cap entrebanc. Vaig demanar-li condicions si es trobaren peces bones. Es va posar molt a la raó. El nucli millor a S. Feliu. Si sortien peces no repetides, totes a S. Feliu. I després un conjunt d'estudi per Girona i un altre per Barcelona”.¹¹⁷⁵

El 14 de gener de 1956, Joan Ainaud va escriure a Lluís Esteva per agrair-li les atencions rebudes en la visita a Sant Feliu, Romanyà i Bell-lloc. En aquesta carta es refereix, també amb claredat, a l'organització d'una campanya d'excavació al Forn del Vidre que comptava amb aportacions de l'Ajuntament de

¹¹⁷⁴ Corresponsal, “San Feliu de Guixols. Manifestaciones de Luis Esteva, Comisario de Excavaciones Arqueológicas. Prepara un ensayo de prehistoria guixolense”, *Los Sitios*, 9-11-1955, p. 6.

¹¹⁷⁵ Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva del 23 de novembre de 1955. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat. Vegeu també capítol 14, carta 111.

Sant Feliu de Guíxols i de la Junta de Museus de Barcelona que havia “aprovat en ferm la seva contribució fins a deu mil pessetes, incloent la presència d'en Lluís M. Llubia, encarregat de la secció de ceràmica del Museu durant el temps que calgui (de totes maneres les seves despeses seran mínimes)”.¹¹⁷⁶ En la mateixa carta, Ainaud li comentava que “(...) avui mateix escric també a en Miquel Oliva, qui ja n'havia parlat amb el doctor Pericot, i tothom sembla estar-hi perfectament d'acord”. Efectivament, Ainaud va enviar una carta a Miquel Oliva aquell mateix dia:

“També tenia i tinc moltes ganes de veure't per a parlar del forn del vidre de Bell-lloch i de les possibilitats d'excavació.

Suposo, que de totes maneres, en Lluís Esteva t'ha tingut al corrent de la qüestió, perquè el mateix doctor Pericot, amb qui n'he parlat, ja ho sabia per tu. Estic absolutament convençut de que es tracta d'un forn del segle XIV, perquè tota la ceràmica que hi surt és exclusivament en verd i manganès típicament catalana (qui sap si en aquest cas feta a La Bisbal i Girona si no era barcelonina) i forçosament d'aquell temps; a més, l'interès està en què així com altres forns van durar molt temps i tot surt barrejat, en aquest el temps d'explotació devia esser relativament curt.”¹¹⁷⁷

Uns recursos econòmics prou importants, la implicació d'un especialista d'indubtable reputació com Joan Ainaud i d'un ceramòleg de primera línia, Lluís Maria Llubia i Munné (1906-1973), van fer que l'excavació del Forn del Vidre es convertís en un dels eixos d'actuació per a l'any 1956 de la recentment creada Comissaria Local d'Excavacions de Sant Feliu de Guíxols, que disposava també

¹¹⁷⁶ Carta de Joan Ainaud a Lluís Esteva del 14 de gener de 1956. Fons família Esteva-Massaguer. En l'acta de la sessió de la Junta de Museus de Barcelona del 20 de desembre de 1955 (Arxiu Nacional de Catalunya, ANC1-715-T821) hi consta la proposta de subvenció de 10.000 pessetes i la voluntat de recuperar el paper de la Junta com a entitat capdavantera en la recuperació del patrimoni català, com ho havia estat amb anterioritat a la Guerra Civil.

¹¹⁷⁷ Capítol 14, carta 112. Cal remarcar l'interès d'aquesta carta per al coneixement d'aquest forn singular i per les dades que proporciona sobre la col·laboració entre institucions en la protecció del patrimoni (Junta de Museus de Barcelona, Comissaria Provincial d'Excavacions, Comissaria Local de Sant Feliu de Guíxols i Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols) i pel fet que les subvencions de la Comissaria General d'Excavacions no eren les úniques que es rebien.

de la col·laboració de la Delegació Provincial d'Excavacions.¹¹⁷⁸ i, com no podia ser d'altra manera, del vistiplau del doctor Lluís Pericot, delegat de la IV Zona Arqueològica. Ainaud deixà clar que la iniciativa de l'excavació del Forn del Vidre havia de dur-la Lluís Esteva i proposava que es trobessin totes les parts implicades durant el mes de febrer per preparar el pla de la intervenció.

Ara per ara, desconeixem els resultats d'aquestes excavacions, que probablement van quedar aturades després de l'any 1956.¹¹⁷⁹ L'interès per excavar el Forn del Vidre i la Plana Basarda també el tenim documentat en la sessió del Ple de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols del 12 de gener de 1955, en la qual el regidor de Cultura, Ignacio de Blas, intervingué en l'apartat de precís i preguntes i demanà que *"el Ayuntamiento siga prestando su más decidida colaboración a los actuales trabajos de excavación que se realizan en Plana Basarda y Forn del Vidre de Bell-lloch."* Segons consta en l'acta, s'acordà accedir a les seves peticions.¹¹⁸⁰ Així mateix, Miquel Oliva, en un balanç de l'activitat de la Comissaria Provincial de Girona de l'any 1955, assenyalava que s'havia excavat el Forn del Vidre i les estances annexes amb l'ajut del grup de col·laboradors de Sant Feliu i esmentava la troballa de fragments de vidre esmaltat datables entre els segles XVI i XVIII barrejats amb les cendres però no diu res de la Plana Basarda.¹¹⁸¹

Probablement, la gran excavació del Forn del Vidre no es dugué a terme o bé fou molt puntual. Tampoc no tenim constància que Lluís Esteva hagués

¹¹⁷⁸ Oliva, 1957, p.343. Recordem que Oliva coneixia el Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro de primera mà abans de la intervenció d'Esteva (Oliva, 1950, p.126).

¹¹⁷⁹ Podeu resseguir el desenvolupament dels fets posteriors sobre el Forn de Vidre a Aicart, 2003a, p. 27-36. Segons ens va comentar Josep Escortell i Cerqueda, Esteva volia que la totalitat de les peces trobades es quedessin a Sant Feliu, fet que devia xocar amb els interessos dels museus de Barcelona que havien fet una aportació econòmica prou important.

¹¹⁸⁰ Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, *Llibre d'Actas de l'Ajuntament*, 1955, p.156-157.

¹¹⁸¹ Oliva, 1955c. Sabem que Esteva sempre considerà que una excavació de la Plana Basarda era molt complicada per la seva situació topogràfica i que els resultats podrien ser poc satisfactoris, ja que l'indret havia estat malmès des d'antic.

promogut cap intervenció a la Plana Basarda un cop constituïda la Comissaria d'Excavacions, tot i que de vegades hi portava els alumnes dels Estudis Nous (actual Escola Gaziel) d'excursió, igual que d'altres companys seus. Entre els anys 1956 i 1958, la tasca principal de Lluís Esteva es concentrà en les recerques en el món dels megàlits de la vall d'Aro i els seus encontorns que es reflectiren en la seva primera gran obra, la *Prehistòria de la Comarca Guixolense*.¹¹⁸² A més del Forn del Vidre, intervingué en nombroses actuacions d'urgència, com la que hem vist de Pla de Palol. Per fer-nos una idea de l'activitat científica d'Esteva en aquella etapa, cal assenyalar que en la bibliografia exhaustiva publicada del mestre guixolenc hi consten 25 articles publicats només en el bienni de 1957-1958.¹¹⁸³

11.5. Cap a un nou ordre a l'arqueologia espanyola: una visió des de les comarques de Girona

El 31 de gener de 1955, set catedràtics de Prehistòria i Arqueologia, entre ells Lluís Pericot, mestre de Lluís Esteva i Miquel Oliva, demanaren al Ministre d'*Educación Nacional*, l'advocat i polític Joaquín Ruiz-Giménez, -un home de tarannà aperturista i renovador que ocupà el ministeri entre 1951 i 1956-¹¹⁸⁴ la reforma de la *Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas*. Els signants¹¹⁸⁵ van trametre la carta al ministre per mitjà del director general de

¹¹⁸² Esteva, 1957, p.163-263; Esteva, 1958, p. 173-244; Oliva, 1957, p.339-340.

¹¹⁸³ Pallí i Esteva, 1995, p. 20-21.

¹¹⁸⁴ Ruiz-Giménez formà part del govern de 1951 que inicià l'aperturisme en les institucions culturals del franquisme, tot i les nombroses tensions entre les diferents faccions del règim. Dimití pel desacord amb la repressió als estudiants de la Universitat de Madrid del 8 i 9 de febrer de 1956. Vinculat a la vila de Calonge, recordem que anys més tard defensaria el comissari calongí Pere Caner, com ja hem comentat. Sobre les lluites pel poder en aquest període i les seves conseqüències, vegeu Raja, 2010, p. 360-390.

¹¹⁸⁵ Antonio Garcia y Bellido de la Universitat de Madrid; Alberto del Castillo Yurrita i Lluís Pericot de la Universitat de Barcelona; Cayetano de Mergelina de la Universitat de Murcia; Antonio Beltrán de la Universitat de Saragossa; Joan Maluquer de Motes de la Universitat de Salamanca i Martín Almagro de la Universitat de Madrid. Vegeu la carta íntegra a Díaz-Andreu i Ramírez, 2001, p.340 i Gracia, 2009, p.487-488.

Belles Arts, recordem-ho, l'home que no signà el nomenament d'Oliva com a comissari provincial de Girona aquell mateix mes i aparentment llunyà ideològicament de la Falange. Els set catedràtics qualificaven la situació del moment d'insostenible, remarcaven el paper que havia tingut la Comissaria finalitzada la Guerra Civil per reorganitzar els treballs científics i per a normalitzar els treballs dels aficionats locals i signaven la nota dirigida al ministre *“movidos por el deseo de que por fin la Prehistoria y la Arqueología españolas alcancen el desarrollo que su importancia en todos los aspectos exige”*.

De portes enfora, però, Pericot explicava un panorama ben diferent, defensant l'obra de la Comissaria, del governador Mazo i de la Diputació de Girona, de Miquel Oliva, de Lluís Esteva i dels estudiosos locals, en un article on resseguia la història de l'arqueologia gironina:

“Casi todos los restantes trabajos arqueológicos realizados en los últimos quince años en la provincia de Gerona, lo han sido por los elementos reunidos alrededor de la Comisaría Provincial de Excavaciones. Esta ha encontrado apoyo en todos los aficionados de la provincia, pero sería injusto no hacer mención de las corporaciones y autoridades que más se han destacado en dicho apoyo. En primer lugar, el Excelentísimo señor don Luis Mazo Mendo, Gobernador Civil de la Provincia, el cual, con clara visión de lo que pide el desarrollo cultural de nuestra tierra, no sólo ha prestado su ayuda oficial a los trabajos de excavación que hemos realizado sino que no ha regateado su aportación económica para hacer posible nuestras tareas. En cuanto a la Diputación Provincial, su colaboración ha sido constante, tanto para las tareas del Museo, tareas pacíficas y menos brillantes que las excavaciones, como para estas últimas. Esta colaboración ha culminado en la compra por la Diputación Provincial de la mayor parte del terreno sobre el que se asienta el poblado ibérico de Ullastret, convertido así en la segunda gran empresa arqueológica de la provincia. Mérito grande de su presidente señor Bretcha y de su Ponente de Cultura señor Casas, es el haber conseguido recientemente que Gerona no siga ausente de la empresa de descubrimiento de la vieja ciudad de Ampurias, tan íntimamente ligada a la historia de nuestra tierra hasta el punto de haber dado nombre a la típica comarca del Ampurdán. Todos los aficionados al pasado hemos de agradecer estas gestiones que,

prudentemente llevadas, han colocado la arqueología gerundense en el nivel que le correspondía.

Pero otras corporaciones merecer nuestra cita agradecida: el Instituto de Estudios Pirenaicos, la Comisión Provincial de Monumentos, el Ayuntamiento de Bañolas, el de Gerona, el de San Feliu de Guíxols, etc. Bañolas en particular se ha sentido obligada, por la riqueza arqueológica de su comarca, a realizar un perfecto ejemplar de museo local, en que las series prehistóricas forman un conjunto impresionante.

Hemos tenido la colaboración de numerosos aficionados. Pero sería injusto no citar algunos nombres destacados. El de don Francisco Riuró que desde hace tantos años ha demostrado su vocación y conocimientos; don Miguel Oliva, que ha consagrado su juventud al estudio arqueológico y al que se deben la mayoría de las excavaciones realizadas en los últimos años; don Pedro de Palol, gerundense ya consagrado en los estudios de arqueología visigoda y paleocristiana, con prestigio internacional y director del Museo Provincial en los últimos años; don José Mª Corominas, al que tanto deben los estudios prehistóricos de la comarca de Bañolas; don Luis Esteva, maestro nacional de San Feliu de Guíxols, que ha emprendido curiosos estudios en los dólmenes del Bajo Ampurdán. Citar a todos los demás, rebasaría la extensión y propósito de este artículo, pero a todos ellos va nuestra gratitud". (...) la Prehistoria y la Arqueología gerundenses se hallan en un gran momento. Encuentran protección y cuentan con magníficos yacimientos y entusiastas buscadores. Del suelo de nuestras comarcas brotarán en años próximos espléndidos tesoros. El coronamiento de toda esta labor ha de ser la construcción de un Museo Arqueológico que dignamente acoja y muestre al ciudadano cual fué el pasado remoto de la tierra donde vive. Esperemos también que este deseo tendrá su cumplida realización gracias al sentido patriótico y cultural de nuestras autoridades y Corporación".¹¹⁸⁶

La reforma es dugué a terme per mitjà del Decret de 2 de desembre de 1955, del *Ministerio de Educación Nacional*, pel qual es transformava en la *Comisaría General de Excavaciones en Servicio Nacional*.¹¹⁸⁷ A la província de Girona, hem vist en l'apartat anterior algunes mostres de la incertesa pels canvis, per

¹¹⁸⁶ Pericot, 1955, p.65 i 67.

¹¹⁸⁷ BOE, 2, 2 de gener de 1956, p.25-26.

exemple, en la carta tramesa pel comissari general a Lluís Esteva poc després del seu nomenament com a comissari local. A mida que avançava l'any, hem comprovat que la incertesa augmentava i que Miquel Oliva jugà clarament a dues bandes en aquests moments de canvi, que es perllongaren durant els primers mesos de 1956.

Una de les propostes de l'Assemblea de Comissaris d'Excavacions de 1949 va ser la realització d'un curs d'arqueologia de camp. El primer es va fer l'any 1953 i el segon, d'abast internacional, a Santander, entre el 8 i el 28 d'agost de 1955.¹¹⁸⁸ Martínez Santa Olalla, amb el suport del seu amic Luis Mazo, volia organitzar una tercera edició en terres gironines, amb excavació a Ullastret inclosa. Segons sembla, sense que Pericot n'estigués al cas, amb la finalitat afegida de promocionar Oliva com a comissari provincial.¹¹⁸⁹

Evidentment, la realització d'un curs d'aquest tipus a Ullastret xocava directament amb els cursos internacionals d'Empúries, fundats per Martín Almagro i Lluís Pericot l'any 1947 i que gaudien d'un notable prestigi internacional.¹¹⁹⁰

Miquel Oliva es defensava davant d'Almagro, que tenia informació al respecte i devia suposar que el comissari gironí i promotor de les excavacions d'Ullastret estava implicat en l'organització del curs:

*“Sentiría que Vd. creyera que haya podido tener alguna intervención en el asunto del proyectado supuesto Curso de Arqueología de Campo en esta provincia, ya que estaría Vd. en un error. En todo este anteproyecto, que nunca creeré sea realidad, no he tenido nada que ver, ni la más mínima intervención ni referencia alguna. Espero que sabe Vd. suficientemente bien quien soy, para que no se preocupe sobre cual fuera mi actuación en estos sentidos”.*¹¹⁹¹

¹¹⁸⁸ Gracia, 2009, p.411-412.

¹¹⁸⁹ Gracia, 2009, p.412.

¹¹⁹⁰ Sobre els orígens i els primers cursos d'Empúries, vegeu Gracia, 2009, p.353-364.

¹¹⁹¹ Capítol 14, carta 113.

La resposta d'Almagro, contundent, no es va fer esperar i reflecteix, novament, la magnitud del canvi que s'estava produint a l'arqueologia espanyola:

*“Eso del Curso de Arqueología me parece muy fuerte lo que nos quiere hacer el Sr. Gobernador, tal vez mal informado, espero que usted colabore para aclarar tan desagradable situación. Pero de aquí a entonces espero pasara mucha agua por el río y habrá muchas sorpresas agradables para nosotros, que ya nos las merecemos después de sufrir estas situaciones que no nos merecemos”.*¹¹⁹²

La resposta d'Oliva és posterior en pocs dies a la data de promulgació del Decret i és el signe més evident del canvi que s'estava produint:

“D.Luis Mazo me habló de nuevo en aquella visita del consabido Curso de Arqueología de campo. Coincidió con el día que el Dr. Pericot me llamó por teléfono diciéndome que había salido el Decreto sobre reorganización del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas, que así decía la prensa, y que me considerar[ía] el Delegado de la provincia yo, y que creía que él sería Delegado de Cataluña. [] ello y de acuerdo con el Dr. Pericot que creía conveniente lo dijera a ell () Gobernador que debíamos esperar ver que solución se daba ahora con esta reorganización. La ocasión fué magnífica para que el Gobernador dejara de lado esta cuestión hasta ver venir el nuevo sistema. Supongo habrá obrado bien, sin por otro lado desilusionar al Gobernador que está desde luego muy entusiasmado que se hiciera algo similar en Ullastret un día u otro. Ahora ya me parece [que] con la nueva organización, estando todos Vdes. representados con mando en () mejorarán nuestras condiciones de trabajo y de situación ante estas cuestiones que desde luego en nuestra provincia gerundese atraviesan un momento muy propicio ya que tanto el Gobernador como la Diputación me prometen y estan comenzando a darme ya mucha ayuda y apoyo en todo lo que se va haciendo.

Me quedo muy reconocido con lo del Patrimonio¹¹⁹³ y así podré actuar con más efectividad. Quedo de acuerdo en lo que me dice.

¹¹⁹² Capítol 14, carta 114.

¹¹⁹³ Almagro havia substituït l'historiador de l'art Luis Monreal Tejada (1912-2005) al capdavant de la zona de Llevant del Patrimoni Artístic Nacional quan aquest va dimitir el setembre de 1947 (Gracia, 2009, p. 256 i Gracia, 2012, p.141-163). Segons Riuró (1995, p.105) el nomenament d'Oliva com apoderat provincial de Patrimoni per Almagro es produí a

*Espero verle en Ullastret, ya así lo he dicho a aquellos hombres que [siempre] preguntan por Vd. por cuya persona sienten mucha simpatía merecida. (...) Uno de estos días va a visitarlo el Sr. Gobernador y entonces ratificaré la demora del curso otra vez, para nueva oportunidad, en beneficio de todos".*¹¹⁹⁴

Oliva havia jugat magistralment les seves cartes. Recordem que aquell mateix dia encara opinava que Martínez Santa Olalla seria una mena de delegat nacional¹¹⁹⁵ i que pocs dies abans li manifestava no saber-ne res del curs que projectava Martínez Santa Olalla a les comarques gironines, quan sabem per una carta que envià a Martínez Santa Olalla l'11 d'octubre que el governador estava pendent de que li enviés els detalls i el pressupost del curs.¹¹⁹⁶

El 3 de febrer de 1956, Oliva ja havia rebut l'autorització de la Comissaria General per excavar la Cova d'en Daina, mentre intentava novament que Francesc Riuró entrés a treballar a la Diputació de Girona, amb l'ajut de Cosme Casas.¹¹⁹⁷ Paral·lelament, informava a Almagro que presentaria la sol·licitud a la Comissaria de Patrimoni, li indicava que ja havia desenrunat el monument i que saludaria de part seva al Governador abans no marxés, tot i que assenyalava que Cosme Casas es quedava i que aquest fet seria bo per als seus interessos.¹¹⁹⁸

les darreries de 1958, fet que no concorda amb el que afirmava qui el nomenà, Martín Almagro (capítol 14, carta 114). Probablement, fos el nomenament definitiu com a cap del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, funció que segons Riuró li caigué com "anell al dit". Ambdós càrrecs- *Delegat del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas* i *Apoderado Provincial del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*- foren utilitzats de manera simultània en funció dels interessos de la intervenció que tenia entre mans.

¹¹⁹⁴ Còpia d'una carta de Miquel Oliva a Martín Almagro del 11 de desembre de 1955. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat. Part del marge no va quedar copiat, d'aquí que hi hagi certes interpolacions en el text que hem transcrit.

¹¹⁹⁵ Vegeu, capítol 14, carta 108.

¹¹⁹⁶ Capítol 14, carta 95.

¹¹⁹⁷ Capítol 14, carta 115.

¹¹⁹⁸ Capítol 14, carta 116.

El març de 1956, el canvi s'havia produït, tant en l'organització arqueològica de l'Estat com, circumstancialment, en la cúpula del Govern Civil de Girona. Oliva havia sobreviscut al canvi organitzatiu, seguia mostrant-se apassionat per l'arqueologia, agafava posicions més definides al costat de Lluís Pericot i manifestava que seguiria actuant com sempre, recorrent al president de la Diputació i a Pericot quan les despeses de les campanyes d'excavació superaven els pressupostos inicials:

“Felicitats pel seu nomenament de Delegat de Zona. Ja era hora de que el tingués. Efectivament, i m'habia descuidat de dir-li, i tota vegada que ara en parla, el Sr. Baró,¹¹⁹⁹ momt [sic] simpàtic. Va parlar molt content i bé de Vté. i digué que sabia per en Santa-Olalla que ell l'había proposat a Vté. per aquesta Delegació. Li dic, doncs Vté. ja sabrà si això es veritat o es un cuento. Estic contentíssim de que això s'hagi arreglat, doncs pensi que sempre estava intranquil amb les coses de la Comissaría, des de lo seu, de l'any passat, degut a que aparentment semblava que Vté s'había inhibit, davant del públic. per nosaltres no. Millor doncs que el tinguem altra volta en aquests afers i entre nosaltres mes estretament relacionat.

Avui, com veurá pels diaris pren possessió el nou Governador. De manera que si el ve a saludar millor, i d'aquesta forma, si vol li acompanyará, sinò já el saludaría jò un altre día, quand hi hagi ocasió.

Avui he sabut també que en Casas va momentáneament a Lleida a fer de Secretari del Sr. Mazo,¹²⁰⁰ fins que trobi una persona adient. Dieuen que anirá a Lleida uns dies i els altres estarà a Girona. Já veurem que marxará tot plegat, doncs ara precisament anaven a arreglar lo meu, tenen de donar-me uns diners complementaris, doncs a intenció d'ell he prolongat fins aquesta setmana la campanya d' Ullastret, dient que la Diputació ho pagaría, sinò com sempre, hauré de [recòrrer] a l' influència de Vté.

¹¹⁹⁹ Es refereix a Epifani Fortuny i de Salazar (1898-1989), baró d'Esponellà, arqueòleg aficionat i mecenes, fou un home de la línia de Martínez Santa Olalla, que substituí Almagro a finals de 1945 com a comissari provincial de Barcelona quan l'arqueòleg madrileny fou forçat a dimitir del càrrec (Gracia, 2009, p. 254-255).

¹²⁰⁰ Sens dubte, Luis Mazo es degué prendre el trasllat a Lleida com una derrota (Riera, 1999, p.472). Allà s'enfrontà amb el bisbe, durà només dos mesos i retornà a la seva plaça de fiscal a l'Audiència de Barcelona (Clara,1999, p.70; Clara, 2010, p. 165).

amb el President per arreglar-ho. Já volia plegar d'Ullastret, però davant l'insistència d'en Casas, em seguit".¹²⁰¹

Efectivament, aquell mateix dia, el nou governador civil, el palamosí Josep Pagès Costart (1904-1974),¹²⁰² prengué possessió del càrrec. Luis Mazo s'acomiadà fent una entusiasta presentació del seu relleu,¹²⁰³ el dia abans de marxar cap a Lleida, on finalitzà la seva carrera política. També hi hagué canvis a la Diputació, on Joan de Llobet i Llavari (1914-1970) assumí el càrrec de president el 19 de juny de 1956.¹²⁰⁴ Oliva estava preocupat per la paràlisi que hi havia en aquells moments:

"(...)També acabo de rebre ahir el nomenament de Delegat. Molt agrait per la seva proposta, i li adjunto un ofici donant compte. No sé si cal que nosaltres també acusem rebut al Director Gral. En tot cas já m'ho dirà. Suposo ho deu fer Vté. com a Delegat de Zona.

Veiam si aquest any podem treballar. A la Diputació fa pena que tot estigui ara encallat. Convindrà, quan pugui, que potser já serà al tornar del seu llarg viatge, que vegi al Sr. Llobet. Es molt bona persona i crec que ens ajudarà, però això sí, farà falta l'intervenció de Vté.,doncs les pegas les posen els altres. També he parlat amb el Ponent de Cultura, que és l'Alcalde de Figueres,¹²⁰⁵ home bò, pero de poca empenta. Per ara no consegueixo quasi res, tot i a pesar de les grans batalles que a diari estic donant aquest estiu".¹²⁰⁶

¹²⁰¹ Capítol 14, carta 117.

¹²⁰² Advocat. Notari de Tàrraga, va ser governador civil de Tarragona (1950-1951), Lleida (1951-1956) i Girona (1956-1962) (Riera, 1999, p. 486). També fou nomenat simultàniament cap provincial de la Falange (*Los Sitios*, 8-3-1956, p.1; "Don José Pagés Costart, Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento", *Revista de Gerona*, 3, 1957, p. 7).

¹²⁰³ *Los Sitios*, 15-3-1956, p.1.

¹²⁰⁴ "Don Juan de Llobet, Presidente de la Diputación", *Revista de Gerona*, 3, 1957, p. 7.

¹²⁰⁵ Es refereix a Joan Junyer de Bodallés (1920-1994), que substituï a Cosme Casas i Camps. Oliva l'elogià en la memòria del Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques de l'any 1956, assenyalant que havia heretat la feina de Casas i que havia estudiat curosament totes les propostes que se li havien fet (Oliva, 1957, p.270).

¹²⁰⁶ Còpia d'una carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 14 d'agost de 1956. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat.

Els temors inicials de l'antic comissari, ara delegat, esdevindrien infundats perquè el nomenament de Joan de Llobet va permetre a Miquel Oliva obtenir el suport polític per tirar endavant projectes de restauració de nombroses esglésies preromàniques i romàniques de les comarques gironines; crear el Servei d'Investigacions Arqueològiques l'any 1957, del qual fou el primer director; i continuar l'adquisició dels terrenys del poblat ibèric del Puig de Sant Andreu d'Ullastret,¹²⁰⁷ tasca que culminarà amb la creació del Museu Monogràfic inaugurat l'any 1961. Sense oblidar el paper de la Diputació de Girona en el finançament de la restauració i consolidació del dolmen de la Cova d'en Daina de Romanyà de Selva, finalitzada l'any 1957, que tants entrebancs havia tingut inicialment. Oliva, amb motiu de la mort per accident de Joan de Llobet l'any 1970, com no podia ser d'altra manera, reivindicà el seu paper com a impulsor de l'arqueologia gironina, gestada a partir d'una visita que van fer a Empúries amb Martín Almagro l'agost de 1956.¹²⁰⁸

Sens dubte, el poder de Pericot i el d'Oliva augmentà amb el canvi. El procés de transició cap a la nova organització de l'arqueologia institucional de l'Estat, amb la incertesa que hi havia a partir de mitjans de 1955, a més a més dels exemples de l'apartat anterior, es pot resseguir en la correspondència de Miquel Oliva d'aquest període i aclareix la seva posició. L'etiqueta de ser un home de Martínez Santa Olalla, creiem, amb les dades que hem presentat, que cal matisar-la. Indubtablement, Oliva fou un home lligat al *Movimiento*, com tants d'altres gironins, però recordem que no esdevingué membre de ple dret de la Falange fins al 30 d'octubre de 1957.¹²⁰⁹ Tot plegat, ens mostra que en aquesta etapa del franquisme els interessos personals es barrejaven amb els polítics i amb els professionals i que sovint es fa difícil destriar una cosa de l'altra.

La reestructuració atorgà un paper preponderant en la presa de decisions a nivell estatal als catedràtics i professors d'universitat, en el cas català a Lluís

¹²⁰⁷ Puigdevall, 1989, p.314 i 328.

¹²⁰⁸ Oliva, 1970, p.10-12.

¹²⁰⁹ Clara, 1999, p.293.

Pericot que esdevindrà delegat de zona de Catalunya i Balears. En l'àmbit gironí, Oliva, conscient de la necessitat de tenir un títol universitari per seguir al capdavant de l'arqueologia gironina, s'afanyà a finalitzar els seus estudis universitaris a Saragossa i tenia la previsió d'acabar-los dintre de l'any 1956, tot i disposar de poc temps, fet d'altra banda evident amb l'activitat gairebé frenètica que portava.¹²¹⁰

En l'àmbit local poca cosa va canviar. La disposició final i transitòria primera del Decret de 2 de desembre de 1955, autoritzava el Ministeri d'Educació Nacional a confirmar en els seus càrrecs als comissaris provincials, insulars i locals, els quals havien de canviar el nom de comissaris pel de delegats. Molts aficionats locals seguiren ocupant majoritàriament els seus càrrecs, sovint de manera honorífica, amb les mateixes estretors econòmiques que abans de l'entrada en vigor del Decret i sense un projecte global i unitari per a l'arqueologia catalana.¹²¹¹ Un exemple el trobem en una petició de Lluís Esteva a Lluís Pericot perquè li donés un cop de mà per poder obtenir una petita beca de 2.500 pessetes que havia demanat per als estudis universitaris del seu fill, en la qual havia fet constar que treballava amb Pericot:

“Al fi i al cap crec que hi tinc perfecte dret. Com a mestre, com a Comissari -V ja sap que això no dóna més que despeses- i com a pare amb dos fills que estudien”.¹²¹²

En el cas de la vall d'Aro, la *Junta Nacional de Excavaciones Arqueológicas*, en la sessió del 2 d'abril de 1957, proposà Lluís Esteva en ferm en el càrrec de l'antiga Comissaria Local de Sant Feliu de Guíxols, llavors ja rebatejat com a delegat local,¹²¹³ en plena maduresa científica del mestre guixolenc que publicà la seva síntesi sobre la prehistòria de la comarca guixolenca, alhora que impulsava, entre d'altres projectes, la restauració de l'església de Bell-lloc d'Aro i

¹²¹⁰ Tal i com li comentava a Martín Almagro (vegeu capítol 14, carta 116). Oliva finalitzà la llicenciatura a la Universitat de Saragossa l'any següent.

¹²¹¹ Marc-7, 1986b, p. 67.

¹²¹² Capítol 14, carta 118. Esteva també es queixava en la carta de la manca de coordinació entre els estudis i el sistema de beques.

¹²¹³ Aicart, 2003a, p.12; Capítol 14, carta 119.

preparava un dels objectius de la seva vida, l'excavació i la restauració del monestir de Sant Feliu de Guíxols, sense oblidar completar els seus estudis sobre el món megalític de l'Alt i el Baix Empordà durant la dècada dels seixanta i dels setanta.

11.6. Una reflexió final sobre l'arqueologia del franquisme: professionals versus amateurs

El ressò de les investigacions de Lluís Esteva sens dubte va arribar a l'àmbit universitari que controlà, a partir de mitjan dels anys cinquanta del segle XX, els espais de poder en l'àmbit de l'arqueologia espanyola i en el qual el doctor Pericot tingué un paper preponderant. Fins i tot, abans de ser comissari local féu d'amfitrió d'una personalitat de relleu internacional, el professor Ernst Sprockhoff (1892-1967) de la Universitat de Kiel, a qui acompanyà la tardor de 1953 a les Gavarres en una visita als dòlmens del Mas Bousarenys i a la Cova d'en Daina, les cistes de la carretera de Calonge i del Camp d'en Güitó, entre d'altres monuments megalítics i n'informà a Lluís Pericot, qui havia promogut la visita del savi alemany.¹²¹⁴

L'opinió que tenia Lluís Pericot sobre els estudis del món dels megàlits que havia fet Esteva, no deixa lloc al dubte:

*“Su trabajo en la Cova d'en Daina fue excelente y b mismo su estudio de los otros sepulcros de las Gabarras, con nuevos descubrimientos en Fitor.(...) Hoy la Cova d'en Daina, restaurada tras pacientes observaciones de nuestro colega, constituye uno de los monumentos prehistóricos mejor cuidados de España”.*¹²¹⁵

¹²¹⁴ Capítol 14, carta 120. Vegeu també Lluís Esteva, “Con el profesor Sprockhoff, de la Universidad de Kiel, en nuestra zona dolménica”, *Àncora*, 20-10-1953. Les relacions internacionals que establí Esteva com a comissari i delegat local són un interessant tema pendent d'estudi.

¹²¹⁵ Pericot, 1970, p.4.

El nomenament d'Esteva com a comissari local es produí en aquest moment de canvi en les estructures de poder de l'arqueologia estatal, que afectà en molts casos els arqueòlegs considerats "no professionals", és a dir, a la base de la Comissaria General d'Excavacions, l'obra de Martínez Santa Olalla, criticada per l'excessiva presència de persones sense formació arqueològica ocupant càrrecs de comissaris i sense titulació acadèmica.

La dicotomia entre professionals i aficionats, característica de l'arqueologia del règim franquista, s'amplià amb aquesta reforma de l'arqueologia espanyola de finals de 1955 i principis de 1956. Com hem comentat, el nou ordre atorgà el control de la política arqueològica de l'Estat als professors i catedràtics universitaris, en detriment de la línia marcada des de la finalització de la Guerra Civil per Martínez Santa Olalla. Coincidim amb el Dr. Eduard Ripoll i Perelló que tenint en compte les circumstàncies del moment, el nou model organitzatiu probablement fou l'intent més efectiu per dotar l'arqueologia espanyola d'una organització menys burocràtica i que promogués una política científica.¹²¹⁶ Hi havia l'expectativa, però, que la nova fornada d'universitaris substituïria la tasca dels aficionats locals però la realitat fou ben diferent, atès que prevalgué la pròpia promoció universitària davant del treball de camp.¹²¹⁷ A primera línia, en contacte directe amb el territori i la seva gent, hi seguiren majoritàriament els estudiosos locals d'arreu de Catalunya, aportant-hi el seu esforç personal i sacrificant les seves hores de lleure, malgrat estar immersos en un context marcat per una certa pèrdua de valor de la seva feina en els àmbits acadèmics.

Un dels més reconeguts arqueòlegs catalans d'aquest període, però sense títol acadèmic, fou Josep Barberà i Farràs (1925-2003), que ho visqué en primera persona i reflexionava sobre aquesta qüestió amb la perspectiva dels anys i dels canvis que havia viscut:

"(...) els *dilettanti*, estudiosos, erudits i finalment aficionats, hem estat una espècie que ha evolucionat segons la seva funció en l'arqueologia, començant per ser base a la

¹²¹⁶ Ripoll, 1979, p.516.

¹²¹⁷ Casas i Cebrià, 2003, p. 223-225.

naixença, suport i col·laboradors quan s'anava cap a la maduresa, un suport vergonyant però imprescindible en el llarg període de frustració i finalment, vulgars comparses, arma entre bàndols que es disputaven una herència intel·lectual que avui només és un record".¹²¹⁸

El mateix Barberà, donà una definició, creiem que magistral, del que era un aficionat a l'arqueologia:

“És la persona dedicada a unes activitats arqueològiques de definició difícil perquè cada un d'ells les emprèn i les segueix d'una manera diferent. Es tracta d'una gamma extensíssima d'individus que abraça des del que es pot assimilar a l'arqueòleg professional ben preparat i amb vocació, fins al furtiu que destrueix jaciments per ànim de lucre o per gaudir d'una heterogènia i desmanegada col·leccioneta, que generalment es perd i en el millor dels casos, acaba retornant al públic, amb gran desesperació del qui l'ha de classificar”.¹²¹⁹

L'arqueologia espanyola dels anys seixanta del segle XX, tot i les reformes legals, va seguir mancada de recursos. La única manera de controlar el territori i Miquel Oliva ho sabia prou bé- era la col·laboració dels aficionats locals: Pere Caner a Calonge, Lluís Esteva a Sant Feliu i la vall d'Aro o Josep M. Corominas a Banyoles, entre d'altres.¹²²⁰ És a dir, es va mantenir l'estructura creada durant el primer franquisme.

La relació entre professionals i aficionats a l'arqueologia era una simbiosi necessària. Una prova clara és el fet que a Lluís Esteva li arribaven informacions sobre troballes accidentals gràcies al coneixement del territori i de gent que el coneixia, com els membres del Centre Excursionista Montclar, tal i com hem comprovat. Sense Esteva, Oliva no se'n podia assabentar. Així mateix, hem evidenciat en el cas de la Cova d'en Daina que Esteva també entenia clarament que només podia excavar i fer recerca sota la cobertura legal que li atorgava

¹²¹⁸ Barberà, 2003, p.108.

¹²¹⁹ Barberà, 2001, p.18.

¹²²⁰ Nolla, 2003, p.144. Vegeu al respecte la transcripció de la visió de Lluís Pericot sobre l'arqueologia gironina l'any 1955 en l'apartat 5 d'aquest capítol.

Miquel Oliva des de la Delegació Provincial, tant d'arqueologia com de patrimoni des de finals de 1955; i, en darrera instància, la de Lluís Pericot, instal·lat a la càtedra universitària de Barcelona i en el cim de la cúpula que dirigia l'arqueologia de Catalunya i Balears.

Una exemple posterior al període que tractem il·lustra clarament la necessitat de l'ajut dels aficionats locals que continuà tenint l'arqueologia espanyola. Lluís Esteva escriví a Joan Maluquer de Motes, aleshores ja catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de Barcelona. Maluquer s'implicà notablement en la gestió de l'arqueologia catalana i tingué en els seus inicis alguns conflictes amb aficionats locals.¹²²¹ Novament Josep Barberà, sintetitzà la manera de ser de Pericot i de Maluquer:

“Si bé el Dr. Pericot era tot bonhomia i acolliment i trobava “molt interessant” qualsevol notícia o troballa, el Dr. Maluquer era absolutament temperamental, franc, desendreçat i de reaccions insospitades”.¹²²²

Esteva havia rebut l'avanç de les ponències del *II Symposium de Prehistoria Peninsular* que amb el títol *Problemas de prehistoria y arqueologia catalana* havia de tenir lloc a Barcelona del 8 a l'11 d'octubre de 1962 i feia una reflexió sobre les opinions d'alguns dels ponents referides a la tasca dels aficionats locals. És un altre exemple magnífic de com veia l'arqueologia de l'època un *amateur* i mostra, novament, la simbiosi necessària entre uns i altres:

“Sr. Joan Maluquer de Motes
Barcelona

Distingit amic:

He rebut el primer Avanç de les Ponències del II Symposium i he llegit àvidament algunes ponències. Aquestes lectures me suggereixen dues consideracions

¹²²¹ Casas i Cebrià, 2003, p. 223-225.

¹²²² Barberà, 2001, p.20.

pels que estem apartats de Barcelona. Es evident que els col·laboradors necessitem ajut dels especialistes. Topem amb troballes i nosaltres –molts som solament afeccionats- no podem resoldre els problemes que plantegen. Els materials, aleshores, queden arreconats; d'això se'n lamenten alguns dels ponents. L'arreconament no és conseqüència sino una cons [sic] falta de medis o de coneixements per publicar les troballes. Jo mateix estic amb fragments de diferents èpoques trobats arreu de la comarca guixolenc. Voldria publicarlos però necessito aclarar punts. Per això crec:

Primer. Els col·laboradors hauríem de tenir taules de formes dels diferents tipus de ceràmica amb la cronologia corresponent i el detall breu dels escrits on es tracta últimament de cada un dels tipus.

Segon: L'Institut d'Arq. o qui fós hauria de tenir un equip d'homes especialitzats, disposats a orientar-nos en els casos que els consultessim. Nosaltres podríem enviar troballes i ells ens aclaririen els dubtes i facilitaria la immediata publicació. Amb això lograríem dues coses: que els col·laboradors poguéssim publicar aviat les troballes i, com a conseqüència, que els professionals poguessin utilitzar-los per les seves síntesis.

No cal que em contesti sobre el que li exposo; ho faig per tal que ho tingui en comte si ho considera bé.

Li adjunto les 50 ptes de la inscripció i espero que personalment li podré entregar la seva separata.

Atentament quedo seu afm.s.s. i amic”¹²²³

Esteva havia rebut anteriorment dues cartes de Maluquer en referència al Simposi.¹²²⁴ En una d'elles, Maluquer donava la visió acadèmica i li explicava com s'estructuraria l'esdeveniment:

¹²²³ Carta de Lluís Esteva a Joan Maluquer de Motes del 25 de juliol de 1962. Fons família Esteva-Massaguer. Publicada per Aicart, 2008, p.41, on es pot seguir amb detall aquest esdeveniment relacionat amb les excavacions que Lluís Esteva, Miquel Oliva i Pere de Palol van fer a l'església vella de Santa Cristina d'Aro.

¹²²⁴ Sobre l'Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona i el context en què es desenvolupa aquest Simposi, vegeu Barberà, 2003, p.107-108.

“El que jo em proposo es que al marge de la cosa oficial (El Symposium no es un Congrés ni un “Curso” sinó la reunió de tots els homes de bona voluntat interessats en els problemes arqueològics de Catalunya) ens plantegem tota la problemàtica actual de l’arqueologia catalana i fem per manera de que sigui més ben coneguda treient partit del tot el que calgui”.¹²²⁵

En el Simposi hi participaren un bon nombre d’aficionats locals. A la presentació, Maluquer assenyalava algunes novetats en relació amb la primera edició celebrada a Pamplona l’any 1959:

*"Otro aspecto nuevo, en relación al primer Symposium, que queremos subrayar ha sido su carácter abierto. Allí nos reunimos un número limitado de investigadores universitarios que aceptamos a priori una posición de fe, optimismo y vocación que ahora, templados por tres años de labor callada, han permitido ofrecer la posibilidad de colaborar en las tareas del Instituto a cuantos investigadores o simplemente estudiosos han visto en nuestra actividad el reflejo de aquellos principios. Hemos de reconocer que jamás pudimos sospechar que tal iniciativa llegara a alcanzar la calidad y la cantidad que refleja simplemente el gran número de investigadores que han solicitado su inscripción".*¹²²⁶

Lluís Pericot, en la conferència de cloenda del Simposi, reflexionà sobre el paper de l’Escola d’Arqueologia de Barcelona, altrament coneguda com a Escola Catalana d’Arqueologia, nascuda de la mà del mestre Bosch Gimpera. Pericot es referia als nous temps per a l’arqueologia sorgits després de la reforma de finals de 1955 de manera optimista, amb la creença que la universitat abanderaria la recerca i encapçalaria els estudis d’arqueologia, com a l’època daurada del mestre absent. Algunes de les reflexions de Lluís Pericot coincideixen, en part, amb el que havia observat Lluís Esteva en l’avançament de les ponències i es poden comparar amb la visió de la prehistòria que tenia quinze anys abans, amb el seu discurs d’ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona:

¹²²⁵ Carta de Joan Maluquer de Motes a Lluís Esteva del 30 d’abril de 1962. Fons família Esteva-Massaguer.

¹²²⁶ Maluquer de Motes, 1963, p.XV.

*“La Escuela es una reunión de gente de buena voluntad (...) nosotros no eliminamos a nadie ni queremos que nadie deje de estar con nosotros, únicamente pedimos amplitud de miras, tolerancia y honestidad científica y administrativa, y nada más. La Prehistoria tiene sus peligros, tiene muchos peligros, incluso el de quererla demasiado o con demasiada pasión; (...) Hay un peligro en el hecho de que es tan bonita la excavación, que las gentes se van a excavar llevados de esta pasión por el hallazgo antiguo, sin pensar en las consecuencias, y sin saber si lo hallado podrá luego conservarse y publicarse debidamente. La naturaleza de los datos de nuestra ciencia hace a veces difíciles las relaciones entre arqueólogos. Existen arqueólogos demasiado apasionados por lo suyo, que han descubierto materiales riquísimos que nadie conoce, y que estamos seguros que no conocerá nadie hasta que ellos mueran y se descubran o se excaven en sus colecciones, faltando entonces los datos que les darían verdadero valor científico (...) Esta Escuela no es un coto cerrado ni es localista, al contrario. Si salimos fuera de nuestro ámbito es que queremos colaborar con toda España”.*¹²²⁷

La passió per l'arqueologia de personatges com Miquel Oliva, Lluís Esteva, Francesc Riuró, Pere Caner o Josep M. Corominas, per citar alguns dels personatges més significatius en l'àmbit de les comarques de Girona en el període posterior a la Guerra Civil, anava més enllà de les polèmiques o discussions d'ampli abast. En el capítol 15, hem inclòs dos recordatoris de la personalitat de Lluís Esteva efectuats per dos dels catedràtics d'universitat amb més prestigi de l'arqueologia catalana de la segona meitat del segle XX, originaris de les comarques gironines: Pere de Palol i Salellas i Eduard Ripoll i Perelló, ambdós amics de Lluís Esteva, que mostren l'evolució com a arqueòleg i historiador del mestre i comissari local guixolenc, d'un amateur de l'arqueologia, rememorant les paraules de Josep Barberà.¹²²⁸

Un darrer exemple d'aquest esforç -i passió- pel món arqueològic de l'arqueologia local de la postguerra, el trobem en una carta del 4 d'agost de 1962, en què Lluís Esteva escrivia a un altre apassionat d'aquesta disciplina,

¹²²⁷ Pericot, 1963, p. XXVI-XXVII. Vegeu en l'apartat 1 d'aquest capítol un fragment de la visió que tenia de la prehistòria l'any 1948.

¹²²⁸ Capítol 15, documents 7 i 8.

Pere Caner, i li comentava que estava de vacances “i que, per tant, un no té material temps de res. Això vol dir que estem treballant bé en qüestions d’arqueologia”.¹²²⁹

¹²²⁹ Carta de Lluís Esteva a Pere Caner del 4 d'agost de 1962. Fons família Esteva-Massaguer.

12. Discussió dels resultats i conclusions

El 15 de març de 1961, Joan Torrent i Fàbregas escrivia al seu bon amic Lluís Esteva i Cruañas i el felicitava per les extraordinàries troballes que havia fet en el monestir de Sant Feliu de Guíxols i el seu entorn. Concretament, es referia a les descobertes realitzades a la finca de Can Faz, prop de l'absis de l'església parroquial,¹²³⁰ i li deia:

“¿Quines altres descobertes transcendents us tenen reservades les excavacions? Ja era hora que, al cap de mig segle d'Hurtebise, hom tornés a avançar, amb més fermesa que mai, en la protohistòria guixolensa. Quant de temps perdut!”¹²³¹

Aquesta percepció que expressava Joan Torrent, ha estat generalitzada en la història de l'arqueologia a la subcomarca de la vall d'Aro i, fins i tot, ens havia fet dubtar anys enrere quan ens vam endinsar en aquesta recerca. El mateix Lluís Esteva, expressava una opinió molt semblant a la del seu amic en referir-se a Agustí Casas i als fets del Mas Bousarenys de l'any 1918, que hem analitzat amb detall:

“El señor Casas era un guixolense de trato delicado y exquisito, de una rectitud a toda prueba. Por su sólida cultura pudo haber realizado estudios importantísimos pero por causas que ignoramos no dejó más que unos pequeños pero interesantes escritos”.¹²³²

Un dels objectius de la nostra recerca ha estat trobar arguments que esborrin aquesta percepció entre els historiadors de la comarca, en el sentit que l'efímer pas de González Hurtebise en el tombant dels segles XIX i XX, un curt període en què llega tres magnífiques obres per al coneixement de l'arqueologia de la vall d'Aro,¹²³³ havia estat un punt i final en el coneixement arqueològic de la vall

¹²³⁰ Sobre aquestes troballes arqueològiques, vegeu Aicart i Nolla, 1995, p. 95-107.

¹²³¹ Capítol 14, carta 121.

¹²³² Esteva, 1964, p.6.

¹²³³ González Hurtebise, 1905a, 1905b i 1905c.

abans de la Guerra Civil. Fins i tot. Agustí Casas i Vinyas era un personatge caigut en l'oblit quan Torrent escrivia aquesta carta a Lluís Esteva.

Gràcies també al savi madrileny, teníem coneixement de l'existència de l'antic poblat dels Guíxols l'any 1680 i que el jaciment ja havia estat alterat durant el segle XVII;¹²³⁴ i fórem sabedors del coneixement que tenia Pella i Forgas sobre diversos jaciments de la contrada a la segona meitat de la dècada dels setanta del segle XIX, o que Botet i Sisó i Martorell i Peña havien visitat la Plana Basarda abans de 1874, sense gaire més detalls.

Amb les dades a la mà, avui podem situar l'inici de la recerca arqueològica de camp a la vall d'Aro l'any 1871, amb les dues excursions encapçalades per Joaquim Botet i Sisó i Francesc Martorell i Peña a la Plana Basarda, gràcies a l'anàlisi del notable intercanvi epistolar entre ambdós erudits. Aquest inici fou previ en pocs anys al naixement de les primeres societats excursionistes catalanes (1876), però vinculat igualment al ressorgiment cultural de la Renaixença i a l'interès per la cultura i la ciència plasmada en el descobriment del territori proper; i a les beceroles de la prehistòria, malgrat que hàgim documentat una referència sobre una suposada intervenció d'un personatge de cognom Dausà a la Plana Basarda l'any 1838, que no podem certificar però que té el valor de mostrar-nos com la gent de la contrada coneixia el jaciment arqueològic abans que els erudits la possessin a l'abast del món científic, com també hem constatat en el cas de la vil·la romana de Pla de Palol.

L'aportació de Botet i Sisó i de Martorell i Peña amb els seus treballs sobre la Plana Basarda, creiem que mereixen un espai dins el període de formació dels estudis sobre el món ibèric a Catalunya. Botet i Sisó ja defensava l'existència d'un poblat a la Plana Basarda, un quart de segle abans de la publicació dels primers estudis sistemàtics sobre el món ibèric i vuitanta anys abans que la hipòtesi del poblat quedés irrefutablement contrastada.

¹²³⁴ Nolla, Esteva i Aicart, 1989, p. 48.

La vall d'Aro no està al marge del floriment de l'excursionisme científic i cultural català, ans el contrari. Juntament amb Sant Feliu de Guíxols i el seu monestir va ser un territori atractiu per als visitants d'arreu de Catalunya, organitzats associativament a partir de 1876. En aquest aspecte, destaquem l'interès de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques per aquesta demarcació durant la dècada dels vuitanta del segle XIX.

Així mateix, la vall tampoc esdevingué desconeguda per la Comissió Provincial de Monuments, que tingué un període de puixança a partir de la Restauració borbònica de 1875. En aquest període, hem de considerar el polèmic mestre Telesforo Izal i Deu com el primer corresponsal en el territori d'una entitat d'abast estatal vinculada a l'arqueologia i a la protecció del patrimoni, per bé que la seva activitat de camp es circumscriurà només a Sant Feliu de Guíxols, amb les dades que hem pogut documentar. No hi ha dubte, però, que l'encàrrec que rebé de Joaquim Botet i Sisó l'any 1873 es referia a Sant Feliu i a la seva comarca, essent, per tant, la primera persona designada amb una clara vocació de control arqueològic d'aquest territori, en un període en què la institucionalització de l'arqueologia feia les primeres passes, tot i que només coneguem una actuació arqueològica de camp d'aquest personatge l'any 1881 a Sant Feliu de Guíxols i no tenim constància que n'hagués fet cap a la vall d'Aro. En el cas de Pla de Palol, serà un vocal de la Comissió Provincial de Monuments, Felip Lloret, amb arrels calongines, el qual intervindrà en el jaciment, com ho havia fet l'any 1876 el savi begurenc Josep Pella i Forgas, que donà el primer testimoni escrit d'aquesta vil·la romana, com d'altres jaciments del Baix Empordà.

En el camp de l'excursionisme científic i cultural, el primer delegat autòcton d'una institució d'àmbit català en aquest territori, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques,¹²³⁵ serà l'industrial Joan Casas i Arxer, una peça clau d'aquest primer període tant des del punt de vista polític -per la seva vinculació

¹²³⁵ El fet que en el títol de la tesi aparegui el terme "excursionisme científic" en lloc d'"excursionisme cultural" és una elecció personal en recordança d'aquesta associació pionera de l'excursionisme català i de la defensa i conservació del patrimoni del país.

al naixement del catalanisme-, com empresarial -en ser el promotor del tren de Sant Feliu de Guíxols a Girona l'any 1892- i cultural, en tant que impulsor de l'Exposició de Belles Arts de 1892 a Sant Feliu de Guíxols, de la preservació del monestir benedictí d'aquesta ciutat o dels contactes amb els excursionistes catalans de més prestigi, entre ells, un jove Antoni Gaudí que visità Sant Feliu de Guíxols i la vall d'Aro l'any 1889. Cal assenyalar que la inauguració del tren l'estiu de 1892 impulsà el desenvolupament econòmic de la vall i de retruc facilità l'accés terrestre d'excursionistes i viatgers als jaciments arqueològics, com es pot comprovar en diferents excursions que es documenten al llarg de la tesi. Aquesta preocupació per la millora de les comunicacions com a factor de desenvolupament cultural també la trobarem reflectida en un text del 1918 referent a la construcció de la carretera de Llagostera a Calonge.

La veritable eclosió de la recerca arqueològica a la vall l'hem de situar l'any 1894, amb la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina de Romanyà de la Selva pels germans Pere i Josep Cama i Casas i la difusió de la descoberta que en feu Agustí Casas i Vinyas, personatge clau en la recerca arqueològica a la vall des de les darreries del segle XIX fins als inicis dels anys trenta del segle XX. Contradient el nostre mestre Lluís Esteva i Cruañas, considerem que hi ha prou arguments per a considerar l'obra de Casas com a meritòria en el seu conjunt, més enllà dels escrits purament arqueològics, que, certament, sí que podem considerar que són breus. Agustí Casas és el fil conductor entre la Renaixença i el Noucentisme, un personatge únic a la vall d'Aro vinculat a les institucions capdavanteres catalanes de l'època, com el Centre Excursionista de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans, la Mancomunitat de Catalunya, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i el Servei d'Investigacions Arqueològiques. Sense oblidar la seva faceta de pioner del turisme arqueològic, amb la seva obra *Coses d'Itàlia* publicada l'any 1921 o els amplis coneixements del món grec i de l'Egipte antic, que li havien proporcionat, en bona part, el seu domini de l'idioma alemany.

Juntament amb Agustí Casas, cal destacar el treball ja esmentat, breu en el temps però extraordinari quant a contingut, de l'arxiver madrileny Eduardo

González Hurtebise, tal i com reconeixia Torrent i Fàbregas en la carta citada més amunt. En molts aspectes, la seva obra no va ser superada fins les grans síntesis de Lluís Esteva i Cruañas i alguns dels seus plantejaments i propostes exposats en les seves obres encara avui tenen vigència. Una bona prova en són les dades que facilità en camps tan poc explorats com el de l'espoli arqueològic, que encara avui ens permeten obrir noves línies d'investigació, tal i com hem comprovat amb les relacions entre Hermenegildo Vila Saglietti i Josep M. Barraquer i de Puig a les darreries del segle XIX, gràcies a les dades proporcionades per González Hurtebise en els seus treballs. Un espoli arqueològic del qual hem trobat referències esparses en els diferents períodes tractats al llarg de la tesi que obren un nou camp de recerca, complicat però molt interessant.

Amb les dades aplegades en aquesta tesi, podem considerar que el període comprès entre la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina (1894) i l'inici de la dictadura de Primo de Rivera (1923), fou l'etapa de desvetllament de la recerca arqueològica i de puixança de l'excursionisme, especialment a la vessant sud i oest de les Gavarres, molt rica arqueològicament en vestigis del món megalític, més enllà de l'interès que suscità en tot el període que tractem el jaciment ibèric de la Plana Basarda, a l'Ardenya. Podem afirmar que a la vall d'Aro la institucionalització de l'arqueologia comença de manera ferma amb Agustí Casas, com a punta de llança de l'Institut d'Estudis Catalans i, més endavant, del Servei d'Investigacions Arqueològiques dirigit per Pere Bosch Gimpera. D'aquest moment destaca sobremanera l'afer del dolmen del Mas Bousarenys entre les darreries de 1917 i 1918, en el qual hi hagué la interferència directa de l'arqueologia estatal representada per Hugo Obermaier i el seu compatriota Alfred Klaebisch, arribat a la vall d'Aro l'any 1915, en una tasca molt més propera al furtivisme i a l'espoli que no pas a l'arqueologia científica, tot i la cobertura que li podia donar el fet d'haver traspasat les dades del seu espoli a un prehistoriador de tant renom en l'àmbit estatal i internacional. La polèmica figura d'Alfred Klaebisch -tractada àmpliament en el treball- i la seva actuació al dolmen del Mas Bousarenys i les peces que trobà, la seva relació amb Lluís Pericot i Pere Bosch Gimpera,

traspassa els límits temporals del període tractat, com es pot comprovar en la correspondència conservada entre Klaebisch i Pericot, Bosch Gimpera i Esteva, i és una evidència que les relacions personals prevalgueren per damunt de les ideologies i de les trajectòries vitals dels personatges, tal i com revelen les cartes creuades més de cinquanta anys després d'aquell afer.

En el període 1915-1920, veiem reproduït a la vall d'Aro un model de fer arqueologia basat en la delimitació del territori i de les aspiracions entre arqueòlegs, com, d'altra banda, s'ha comprovat en altres territoris de l'Estat, com Castelló o el Baix Aragó, tal i com s'ha assenyalat en el capítol 9. A la vall d'Aro, ho hem comprovat en el cas de Bosch Gimpera i Berga i Boada, amb el pacte implícit per repartir-se les peces de la vil·la romana de Tossa de Mar entre les institucions que representaven. Berga aconseguí un bon nombre de peces per al Museu de Sant Feliu de Guíxols,¹²³⁶ que foren objecte de desig de Pere Bosch Gimpera, que seguí interessat en aquesta vil·la romana fins que hagué de marxar a l'exili finalitzada la Guerra Civil. En el fons, podem considerar que els objectius de Bosch Gimpera i els de Berga i Boada eren els mateixos: crear un museu vinculat al territori. En el cas de Bosch Gimpera, l'àmbit era el català, en el cas de Berga i Boada, Sant Feliu de Guíxols, la vall d'Aro i el seu àmbit d'influència. D'aquest mateix període, hem documentat un episodi inèdit, el cas de les peces trobades al poblat dels Guíxols l'any 1919, en què es produí una compatibilitat entre l'aplicació de la legislació estatal -la Llei d'Excavacions de 7 de juliol de 1911 i el Reglament que la desenvolupà de l'1 de març de 1912-, els interessos del Servei d'Investigacions Arqueològiques català, representat per Pere Bosch Gimpera, i els de l'administració municipal, l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, perquè unes peces trobades en un terreny que era propietat de l'Estat -el poblat dels Guíxols- passessin a formar part d'un museu d'àmbit local -el de Sant Feliu de Guíxols- sota el control arqueològic que havia exercit el màxim representant de l'arqueologia catalana, tot i que hem deduït que Berga i Boada no va trobar encertada la solució adoptada. Amb la perspectiva dels anys i de la investigació en la història de l'arqueologia, creiem que és un exemple a tenir

¹²³⁶

Aquestes peces han estat estudiades per Colomeda i Colomeda, 1995, p. 33-52.

en compte en futurs estudis sobre la delimitació de competències entre institucions i sobre el paper de la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades* en l'aplicació, amb criteri, de la legislació vigent, d'altra banda, manifestament incomplerta a la vall d'Aro en d'altres episodis que hem tractat i debatut, com l'actuació de Klaebisch en el dolmen del Mas Bousarenys o els suposats espolis a la Plana Basarda per persones d'origen estranger amb residència a Llagostera durant els anys trenta del segle passat.

Hi hagué diversos motius, però, que frenaren la puixança en la recerca arqueològica a la vall d'Aro en el primer terç del segle XX, que podem resseguir amb les activitats dels personatges clau d'aquells moments: Agustí Casas, sens dubte dolgut per l'afer del Mas Bousarenys de l'any 1918, va centrar el seu interès en la restauració del cenobi benedictí de Sant Feliu de Guíxols i deixà de banda l'arqueologia; Bosch Gimpera, que intervingué en l'afer del Mas Bousarenys l'any 1918 i en la preservació de les troballes del poblat dels Guíxols l'any 1919, esdevingué el referent de l'arqueologia catalana i es centrà en treballs d'abast molt ampli; Lluís Pericot, part activa al costat del seu mestre Bosch Gimpera en l'afer del dolmen del Mas Bousarenys, va marxar primer a Santiago de Compostel·la (desembre de 1925) i després a València, on va romandre-hi una colla d'anys; Alfred Klaebisch es traslladà a Barcelona cap el 1920, on emprengué diversos negocis que el convertiren en un destacat empresari i inventor. Les morts de mossèn Joan Rabasseda (1920) -autèntic *cicerone* d'excursionistes a Romanyà de la Selva- i de Josep Berga i Boada (1923),¹²³⁷ completen un panorama que vers l'any 1925 es tornà orfe de protagonistes. A nivell català, indubtablement, la decadència forçada de l'Institut d'Estudis Catalans d'ençà la dictadura de Primo de Rivera (1923) afectà també el territori que estudiem, així com la supressió de la Mancomunitat de Catalunya (1925).

¹²³⁷ Tot i que amb una menor incidència en la vall, també podríem incloure-hi l'arqueòleg matarranyenc Maties Pallarés, vinculat estretament a Bosch Gimpera, que va morir l'any 1924 i que havia publicat algunes dades sobre els dòlmens de Romanyà.

Contràriament al que hem comprovat a l'entorn de l'any 1915, amb la marxa de Manuel Cazorro a Barcelona i les defuncions de Pere Alsius (1915) i Joaquim Botet i Sisó (1917), que coincidiren en el temps amb el naixement del Servei d'Investigacions Arqueològiques que donà continuïtat a les recerques encetades anteriorment, pels volts de l'any 1925 no va aparèixer cap nova fornada d'arqueòlegs que agafés el relleu dels ja consagrats -Bosch Gimpera o Pericot- o dedicats a d'altres afers- com Agustí Casas- en un context en què els estudis universitaris d'arqueologia estaven tot just agafant embranzida i la desmembració institucional provocada per la Dictadura dificultava encara més la recerca. Però tampoc hi hagué cap erudit o aficionat local que destaqués en aquest període, com ho havien fet anteriorment Agustí Casas o Eduardo González Hurtebise, tot i que hem documentat les primeres actuacions a la vall d'Aro del llagosterenc Josep Calvet, que no deixà, però, cap treball escrit que fos prou significatiu sobre l'arqueologia de la vall. Només podem assenyalar la publicació sobre el jaciment de Pinell del geògraf Miquel Santaló i Parvorell i l'excursió de Josep de Calassanç Serra i Ràfols a la Plana Basarda, ambdues de l'any 1930, com a fets aïllats d'un període amb escassa activitat arqueològica i sense una presència significativa de l'arqueologia institucional. En aquest aspecte, la publicació del volum de Girona de la *Forma Coventus Tarraconensis* que preparava Serra i Ràfols hagués estat probablement un bona empenta per a la continuïtat de la recerca arqueològica a la vall d'Aro.¹²³⁸ En el cas de la necròpolis de Pinell, gran part dels materials trobats i no documentats pertanyien als anys 1918-1919. Creiem que aquestes troballes no van arribar a oïdes del Servei d'Excavacions en aquell moment i són, al nostre paper, un exemple de l'impacte limitat en aquest territori que tingué l'organització oficial de l'arqueologia catalana.

¹²³⁸

En el fons Josep de Calassanç Serra i Ràfols de l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, a la caixa 13-13 (Girona-Forma II), es conserven la relació de despeses realitzades per Serra i Ràfols l'octubre i novembre de 1930, juntament amb l'article de Santaló sobre Pinell i fotografies de la Plana Basarda, entre d'altres documents. És un indicatiu inequívoc que la preparació d'aquesta obra es duia a terme.

Pel que fa a l'excursionisme amb interessos culturals, també sembla intuir-se una aturada després de l'esclat de les darreries del segle XIX. Si més no, hi ha un canvi en els objectius de les excursions i en la procedència dels excursionistes. Ara no són solament els grups excursionistes barcelonins o gironins que visiten la vall sinó que comença a florir l'excursionisme de proximitat, que prové de pobles veïns, com Calonge, Palamós, Llagostera i Sant Feliu de Guíxols i s'atansen especialment cap a les Gavarres, la zona arqueològica més coneguda en aquell moment. L'Agrupació Excursionista de l'Escola de Belles Arts de Sant Feliu de Guíxols que encapçalà Berga i Boada n'és l'exemple més clar, amb una activitat arqueològica notable tot i que sense un rumb massa definit.

No hem d'oblidar que aquesta paràlisi en la recerca arqueològica també coincideix amb una greu crisi social. Per exemple, l'any 1922 fou especialment dur per l'economia de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, que havia deixat el personal de l'escola que dirigia Berga i Boada amb la meitat del sou i, a més a més, la fallida de la Banca Romaguera va fer perdre tots els estalvis al pintor olotí.¹²³⁹ La dura situació econòmica provocada per la Primera Guerra Mundial de ben segur que afectà l'activitat arqueològica. Òbviament, les prioritats eren unes altres. En aquest sentit, el testimoni d'Alfred Klaebisch és paradigmàtic per constatar que més enllà de les polèmiques legals l'arqueologia fou una vàlvula d'escapament:

“(...) aquellos tiempos buenos, a pesar de la terrible guerra, de la cual mi buena estrella, me permitio una estancia formidable en España, en lugar de matar a otros hombres como yo, en el campo de batalla”.¹²⁴⁰

Amb la defunció de Berga i Boada l'any 1923 s'esvaeix definitivament la pista d'aquesta agrupació excursionista però hi ha altres personatges destacats en municipis veïns com el palamosí Lluís Barceló i Bou o el mossèn de Llagostera, el destacat geòleg Josep Gelabert i Rincón i la fornada d'aficionats

¹²³⁹ Plana, 2006, p.33.

¹²⁴⁰ Capítol 14, carta 33.

a l'arqueologia que sorgí al seu entorn abans de la Guerra Civil, que culminà, fins i tot, en la consolidació del Museu de Llagostera, l'any 1937, havent mort Gelabert i en ple període bèl·lic.

Si bé a principis dels anys trenta es constituí un nou centre excursionista a Sant Feliu de Guíxols, el Centre Excursionista Mar i Muntanya, la seva activitat arqueològica hem comprovat que va ser molt escassa, malgrat que diversos components del centre, com Joan Maura, Francesc Callicó o el mateix Lluís Esteva, els trobarem vinculats a l'excursionisme i a la recerca arqueològica de camp durant la postguerra.

El període de la Segona República, tot i la intensa tasca legislativa de la Generalitat republicana vers la protecció del patrimoni i la represa de la política cultural encentada per la Mancomunitat,¹²⁴¹ és un període amb poca activitat arqueològica a la vall d'Aro. Pere Bosch Gimpera estigué a Sant Feliu de Guíxols, publicà un treball sobre l'arqueologia de la zona però li preocupà més la recuperació de peces del poblat ibèric dels Guíxols per destinar-les al Museu d'Arqueologia de Barcelona -inaugurat el novembre de 1935- que no pas per fer recerca de camp a la vall d'Aro, malgrat que havia estiuejat a Sant Feliu de Guíxols, havia publicat un article sobre la prehistòria de la comarca l'any 1932 i l'interès que hem documentat per part d'uns joves excursionistes perquè intervingués a la Plana Basarda. Aquesta percepció probablement també la devia tenir Serra i Ràfols, quan a principis dels anys trenta instà a Francesc Riuró a l'estudi del món preromà de les comarques de Girona, davant la manca d'algú que s'hi dediqués.¹²⁴²

Aquest alentiment de la recerca arqueològica és extensiva a tota la vall d'Aro, amb les dues excepcions ja comentades dels treballs de Santaló i l'informe de Serra i Ràfols sobre la Plana Basarda, ambdós de 1930, i la declaració de la Cova d'en Daina i del monestir de Sant Feliu de Guíxols com a Monuments

¹²⁴¹ Guitart, 2003, p.97-98

¹²⁴² Riuró, 1995, p.75.

Històrics Artístics pertanyents al *Tesoro Nacional* l'any 1931. Amb les dades que hem analitzat, podem considerar que el període de la Segona República fou una oportunitat perduda a la vall d'Aro per consolidar la feina de camp iniciada pel Servei d'Excavacions Arqueològiques de la Mancomunitat de Catalunya i aprofitar les iniciatives legislatives de la Generalitat vers una protecció efectiva del patrimoni d'aquest territori.

Durant la Segona República, tot i aquest important avenç legislatiu, tampoc es pogué frenar l'espoli de jaciments arqueològics, com s'evidencia en el cas de la Plana Basarda, que coneixem parcialment gràcies al testimoni del llagosterenc Emili Soler Vicens l'any 1983.¹²⁴³ Tot i els esforços de Bosch Gimpera per disposar d'un Museu d'Arqueologia a Catalunya i de museus comarcals moderns, de les entusiàstiques aportacions de la societat civil catalana, reflectides en els Amics de l'Art Vell, amb un actiu Comitè Delegat a Sant Feliu de Guíxols -dinamitzat pel seu secretari, mossèn Llambert Font i Gratacós- que aconseguí una restauració del cenobi benedictí- exemplar en molts aspectes- o que es preocupà per la restauració de les peces arqueològiques del poblat dels Guíxols, en una col·laboració amb Bosch Gimpera que també comportà malentesos que hem comentat en el capítol 10, el període de la Segona República fou una oportunitat perduda per consolidar institucionalment l'arqueologia a la vall d'Aro.

Així doncs, quedava molta feina per fer. Del que dictava la llei a la realitat del dia a dia, especialment a comarques, encara hi havia un salt important. En canvi, durant la Segona República constatem una notable embranzida a la vall d'Aro de l'excursionisme amb finalitats culturals i turístiques, com ho mostren les nombroses sortides que efectuaren els socis del Centre Excursionista Mar i Muntanya a llocs d'interès cultural, com la ciutat romana de Girona, la vil·la de Tossa, etc, que serviren, sens dubte, de base formativa a alguns dels seus membres que trobarem vinculats a la recerca arqueològica de la postguerra, tot i que les finalitats d'aquestes excursions cal situar-les en el marc més ampli de la difusió del turisme que no pas de l'arqueologia, si exceptuem el

¹²⁴³

Soler Vicens, 1983.

que hem verificat en un article del periodista Santiago Vinardell de l'any 1933, que esmenta un grup de joves dins de l'àmbit de l'excursionisme a Sant Feliu de Guíxols amb inquietuds clarament orientades a l'arqueologia. Dissortadament, no hi hagué cap institució o arqueòleg que articulés aquest excursionisme puixant vers la recerca arqueològica en el territori, com succeirà en el període següent.

Escasses són també les dades del període bèl·lic, si exceptuem algunes referències a espolis d'esglésies a la vall d'Aro -com el testimoni conservat en la consuetud de la parròquia de Bell-lloc d'Aro-, la confiscació de la Col·lecció Cama de Romanyà de la Selva o un altre intent de treure peces del Museu de Sant Feliu de Guíxols, amb destí al Museu Marítim de Barcelona, documentat per l'arquitecte Joan Bordàs i Salellas, personatge que estigué vinculat a la vall d'Aro des de l'any 1912, antic becari de l'efímera Escola Espanyola d'Arqueologia de Roma, que després de la Guerra Civil prengué un clar partit pel nou règim, circumstància que es pot constatar en els seus informes, on Bosch Gimpera surt força malparat. Una excepció és el museu de la veïna vila de Llagostera, nodrit segurament en bona part amb peces procedents de jaciments de la vall d'Aro.

Acabada la Guerra Civil, la vall d'Aro patí una davallada notable de la població i les penúries econòmiques eren extraordinàries, com s'ha comentat en el darrer apartat del capítol 10. Enmig d'aquest panorama desolador, començà la consolidació de la recerca arqueològica institucional. Contràriament al que hom podria suposar, el període del primer franquisme suposà l'esclat de la recerca arqueològica de camp, especialment des de principis dels anys cinquanta. Prèviament, durant la dècada dels quaranta, Miquel Oliva i Lluís Pericot havien fet els primers intents d'organitzar la recerca arqueològica a la comarca, per mitjà de Lluís Esteva, mestre aleshores a Begur i deixeble de Pericot, i els també mestres Josep Mas i Dalmau i Josep Rigau i Ferrer, que constituïren el nexa d'unió amb una colla d'aficionats locals, majoritàriament provinents del camp de l'excursionisme d'abans de la Guerra Civil. D'entre ells, durant la dècada dels quaranta, destaquem Joan Maura i Ribas i Joan

Canadell i Ferrer, a més de l'interès en la conservació del patrimoni que tenia el jove mossèn de Bell-lloc d'Aro, Gumersind Vilagran i Roquí, que havia arribat a la petita parròquia de les Gavarres l'any 1943.

Pel que fa a l'àmbit de la recerca arqueològica de camp, podem afirmar que en la dècada dels cinquanta s'assentarien les bases per a un període, encara més fecund, com foren els anys seixanta i la primera meitat dels setanta, sens dubte el període en què la institucionalització de l'arqueologia a la vall d'Aro esdevindria definitiva, gràcies a la figura de Lluís Esteva i Cruañas, publicador infatigable.¹²⁴⁴ Diversos factors coincidents en el temps i sovint sense una relació de causa-efecte, en serien la clau.

Esperonat per Lluís Pericot, al capdavant de la Comissaria Provincial de Girona des del maig de 1941, i després per Miquel Oliva, des del Museu Arqueològic de Girona i la pròpia Comissaria Provincial, Lluís Esteva i Cruañas liderarà aquesta nova etapa des de la seva tornada a Sant Feliu de Guíxols l'estiu de 1949 i reprendrà el fil de la recerca que havia quedat interrompuda durant un quart de segle, a la qual s'incorporaran un bon nombre de col·laboradors sota l'aixopluc legal de la *Comisaria Local de Excavaciones Arqueológicas* de Sant Feliu de Guíxols, creada l'estiu de 1955, de la qual n'hem estudiat àmpliament la gènesi. A Calonge sorgirà un altre nucli d'investigació arqueològica, emparat també per la Comissaria Provincial, encapçalat per Pere Caner i Estrany. Seran uns anys de noves descobertes però també de recuperació dels estudis dels jaciments arqueològics que havien iniciat els pioners de l'arqueologia dels quals hem parlat al llarg de la tesi.

La tàctica de Miquel Oliva de recolzar-se en els grups d'excursionistes locals per controlar el territori, és evident. Recordem que abans de la reorganització de l'excursionisme a la vall d'Aro, és a dir, de la creació del Centre Excursionista Montclar a Sant Feliu de Guíxols l'any 1949, Oliva ja havia

¹²⁴⁴ Des de l'any 1951 fins a la seva mort Esteva publicà uns 300 treballs.

contactat amb un nucli de col·laboradors, majoritàriament provinents del CEMIM, amb qui efectuà dues excursions a la Plana Basarda els anys 1945 i 1946. Posteriorment, tingué una clara relació amb el Centre Excursionista Montclar, on trobem el seu secretari, Jaume Lladó i Alsina, fent d'enllaç entre el Centre, Miquel Oliva i Lluís Esteva. Hi ha paral·lels clars d'aquesta manera de fer d'Oliva en el cas de Calonge o de Figueres, que hem comentat.

Així mateix, el fet de divulgar l'arqueologia entre els socis per mitjà de conferències també donà els seus fruits, com feia Lluís Pericot, amb un èxit notable, i hem comprovat en el cas de Palamós a finals de 1944. Si comparem la composició social del Centre Excursionista Montclar que descriuen Josep Vallverdú i Josep Vicente, recollides en l'apartat 3 del capítol 11, amb allò que hem descrit de l'excursionisme cultural i científic de finals del segle XIX i primer quart del segle XX, copsarem un canvi radical: els excursionistes ja no provenen de la burgesia mitjana i alta sinó que el fet excursionista, i de retruc l'arqueològic, recau en la petita burgesia i les classes treballadores d'un nivell mitjà-alt.

Si l'any 1894 significà l'eclosió de l'arqueologia de la vall d'Aro amb la difusió de la descoberta del dolmen de la Cova d'en Daina, el bienni 1951-1952 podem afirmar que fou el de la consolidació de la recerca arqueològica a la vall. A Sant Feliu de Guíxols hi havia constituïdes dues entitats culturals, amb una base social diferent en cadascuna d'elles però amb uns objectius coincidents vers la difusió de la cultura, la llengua i la protecció del patrimoni: el Centre Excursionista Montclar i l'Institut d'Estudis Guixolencs, amb persones amb àmplies inquietuds culturals entre els seus associats, com el ja esmentat Jaume Lladó, Josep Vicente i Romà, Josep Escortell i Cerqueda o l'escriptor Josep Vallverdú i Aixalà; i un mestre i arqueòleg, sota l'auspici de Lluís Pericot per estudiar sobre el terreny el món megalític de les Gavarres, que necessitava de l'ajut dels excursionistes i de ciutadans amb inquietuds culturals per retrobar els monuments publicats abans de la Guerra Civil i cercar-ne de nous. Per tant, a la vall d'Aro hi havia els ingredients necessaris per posar en marxa una recerca que tindria uns fruits extraordinaris en el camp de la investigació arqueològica,

L'aixecament del menhir de la Murtra (1952) i la restauració del dolmen del Mas Bosarenys (1953) foren les primeres fites tangibles. Però faltava l'empar legal del règim per consolidar aquestes activitats sense problemes. En aquest cas, aquest suport necessari era el d'una organització de clara inspiració falangista, la *Comisaria General de Excavaciones Arqueológicas*, que tingué com a elements més destacats a la comarca del Baix Empordà, dos mestres, gens sospitosos de ser adictes acèrrims al règim: d'una banda, Pere Caner a Calonge, activista en defensa de la llengua catalana, actiu des dels primers anys de la postguerra, com hem comentat; i, de l'altra, Lluís Esteva, sense cap vinculació política amb el règim, un home de tarannà molt pragmàtic. Per ser nomenat comissari local d'excavacions, calia l'informe previ del governador civil, el qual solia demanar informació a l'alcaldia o la comandància de la Guardia Civil més propera.¹²⁴⁵ Desconeixem, ara per ara, si els informes de Lluís Esteva es van fer. És un tema que queda obert per a futures recerques a l'*Archivo General de la Administración* del Ministeri de Cultura. Certament, però, el comissari general Martínez Santa Olalla els demanava, com hem constatat en una carta que li adreçà Miquel Oliva.¹²⁴⁶

Més que una imposició del règim franquista, creiem que a la vall d'Aro hi hagué un encaix entre l'herència excursionista, en bona part de tarannà catalanista, amb el sistema organitzatiu de l'arqueologia espanyola creat després de la Guerra Civil. En aquest aspecte, considerem que l'actuació de Lluís Pericot i de Miquel Oliva des dels seus àmbits de poder serví perquè persones com Lluís Esteva, Pere Caner o Francesc Riuró, es poguessin incorporar a un sistema ideat pel falangisme, que en les seves darreres cuades intentà imposar amb mà de ferro els seus criteris, tal i com es pot observar en la carta que Julio Martínez Santa Olalla adreçà a Lluís Esteva a les darreries de 1955,¹²⁴⁷ en un període convuls que comportà el pas de la *Comisaria General de Excavaciones* al *Servicio Nacional de Excavaciones*

¹²⁴⁵ Gracia, 2009, p.257-258.

¹²⁴⁶ Capítol 14, carta 95. No oblidem que Esteva també patí un procés dur de depuració (Esteva, E., 1995, p.8).

¹²⁴⁷ Capítol 14, carta 103.

Arqueològiques i que hem analitzat amb detall en el cas de les comarques de Girona, amb la posició clara de Miquel Oliva jugant a dues bandes. En el fons, l'aspiració dels qui els apassionava l'arqueologia, era poder seguir fent allò que els agradava, més enllà de qui els dirigia o deixava de dirigir, tal i com també constatà, amb altres paraules, Josep Barberà.¹²⁴⁸ Les paraules d'Esteva, que volia excavar la Cova d'en Daina durant les seves vacances de Nadal de l'any 1955 mentre a Madrid tallaven el cap al comissari general, creiem que també ho resumeixen perfectament:

“Tinc una autorització firmada per V. [Miquel Oliva] en nom del Dr. Almagro per poder restaurar aquest dolmen i crec que amb ella ja estic dintre la llei, encara que no tingui autorització de Madrid. Al fi i al cap no anem pas a descobrir la Mediterrània sino a remanar una terra que ja d'altres ilegalment havien remanat sense autorització i sense que ningú els digués res. Com que V. i el Dr. Pericot ja hi estan d'acord i com que si no ho fes ara no me seria possible fins un altre any el que me retrassaria el meu treball un any més, he decidit tirar avant. Si hi troben quelcom ho callaré fins que algun dia tingui l'autorització legal de Madrid. Mentrestant la feina seria ja feta”.¹²⁴⁹

Les paraules de Lluís Pericot, instal·lat en la cúpula del poder de l'arqueologia espanyola anaven en el mateix sentit, potser més institucional però igualment pragmàtic:

“Es evident que sense permis concret pera cada excavació no es poden fer treballs d'aquesta mena. Ara bé, si ho té tot a punt, i tenint en compte que lo que Vtè es proposa es acabar de fer l'estudi de un dolmen ja excavat, crec que pot ferho. Però no en parli ni en faci propaganda. Jo m'en faig responsable perquè l'únic que interessa

¹²⁴⁸ Barberà, 2001 i Barberà 2003.

¹²⁴⁹ Capítol 14, carta 110. Oliva ja havia demanat l'autorització a Martínez Santa-Olalla el 29 de novembre de 1955 (vegeu capítol 14, cartes 107 i 108). Recordem, a més a més, com es trobà el dolmen l'any 1894 Agustí Casas, prèviament buidat pels germans Cama.

es que es faci bé i Vtè ho farà amb tot cuidado i apuntant tot el detall de què surti i con surti”.¹²⁵⁰

El mateix comissari general que el novembre de 1955 havia recalcat a Esteva que ser comissari local no implicava ser excavador, a finals de juliol de 1956 li enviava una carta circular davant la *“desorientación producida por iniciativas, interferencias, e incluso afirmaciones falsas”*, en què li comunicava els canvis produïts en l'organització de l'arqueologia franquista arran del Decret publicat el 2 de gener de 1956, i es declarava *“siempre suyo incondicionalmente buen amigo que espera seguir recibiendo toda la cordial asistencia y eficiente dedicación que le ha dispensado durante tantos años”*.¹²⁵¹

Miquel Oliva, el febrer de 1956, evidenciava la situació de l'arqueologia gironina del primer franquisme, del seu doble joc, ja comentat, d'una banda emparat en el poder de la Falange i de l'altra ajudant sense embuts a recuperar la figura d'un antic càrrec republicà, Francesc Riuró, a l'hora que parlava del canvi que es produïa:

“Pel que sembla están a punt de sortir els nomenaments de Delegats de Zona, del Servei Nacional -o com se'n digui, d'Excavacions- i el Dr. Pericot está pendent del seu nomenament, de manera que no podem fer ara gaire res.

Sento com el primer la marxa del nostre Sr. Governador per l'entusiasta ajuda i la col·laboració que va prestar nos en tot moment, i que es farà molt difícil que un altre faci tant com ell, però això son forces majors i cal fer els possibles per combatrer les degudament.

Estic intentant fer efectiu el nomenament d'en Riuró, per tal que la seva eficiència en el treball, sigui definitiu. Fà 15 ò 16 anys que esperem la resolució dels nostres interessos, amb el sentit que tot marxi degudament bé i d'acord amb els interessos nostres.

¹²⁵⁰ Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 24 de desembre de 1955. Fons família Esteva-Massaguer.

¹²⁵¹ Capítol 14, carta 110.

Penso sempre que potser l'any 56, les coses s'arreglin i podem tots funcionar d'acord amb les nostres aspiracions, sinò mala sort, doncs els possibles per tal que aixís sigui, s'haurán fet sobradament.

Per altra part Vt.é. [Lluís Esteva] pot considerar-se molt content que als pocs temps del seu nomenament hagi conseguit- encara que petita- una subvenció, cosa difícil d'obtenir".¹²⁵²

Paral·lelament a tot aquest procés en l'àmbit estatal de les darreries de 1955 i principis de 1956, trobem una iniciativa lloable entre diverses institucions catalanes per excavar el Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro, amb la col·laboració entre el Museu d'Arqueologia de Girona, el Museu de Sant Feliu de Guíxols, l'Ajuntament de la ciutat i la Junta de Museus de Barcelona. Aquesta darrera institució la trobem exercint un paper més propi del període previ a la Guerra Civil, com a entitat gestora del patrimoni en l'àmbit català, un paper que en aquells moments estava reservat a la Comissaria General d'Excavacions dirigida des de Madrid.

Tot i els canvis nominals, les estretors econòmiques de l'arqueologia del franquisme continuaren. Ho podem comprovar, per exemple, en l'ofici del Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques el 13 d'abril de 1957,¹²⁵³ en el qual es reutilitza el paper de l'antiga Comissaria d'Excavacions.

Lluís Esteva deixà un darrer testimoni de la seva visió de l'arqueologia gironina del període franquista, en recordar les defuncions de Miquel Oliva i Lluís Pericot:

"(...) Dos mestres de l'Arqueologia ens han deixat en poc temps. Miquel Oliva, a conseqüència d'un accident de carretera; el doctor Pericot, abatut per una malaltia que l'ha consumit lentament.

¹²⁵² Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 14 de febrer de 1956. Fons família Esteva-Massaguer.

¹²⁵³ Capítol 14, carta 119.

Miquel Oliva estava més lligat amb Sant Feliu, perquè era qui controlava, sense cap concessió, tot el que -arqueològicament parlant- passava a les terres gironines. Per això el teníem sovint a la nostra ciutat, en especial des del començament de les excavacions i restauracions fetes en el nostre monestir. El doctor Pericot era diferent: vivia a Barcelona i els seus treballs tenien un àmbit més general. El primer era l'estudiós de les coses gironines; el doctor Pericot, un especialista en síntesi d'alta volada. Oliva descrivia al detall els jaciments de la seva demarcació; podríem dir que retallava, dibuixava i polia peces soltes d'un "puzzle". El doctor Pericot col·locava les peces fins aconseguir el "puzzle" complet. I en dir això no vull pas dir que encertés sempre la solució concloent per a tots, cosa que ningú no assolirà mai ja que la Història no és obra d'un sol home, sinó conseqüència d'aportacions múltiples".¹²⁵⁴

Esperem, recollint les paraules del mestre i amic Lluís Esteva i Cruañas, que aquest treball sigui una peça més d'aquest *puzzle*, que serveixi per desvetllar altres aportacions a la història de l'arqueologia catalana i per començar a valorar, com cal, l'existència d'una escola d'arqueologia gironina que començà a prendre forma durant el primer franquisme.

¹²⁵⁴

Esteva, 1978b.

13. Bibliografia

Abascal, José Manuel (2004). "Aureliano Fernández-Guerra y Orbe", *Pioneros de la Arqueología en España del siglo XVI a 1912*, Zona Arqueológica, 3, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, p.293-298.

Adell, Joan-Albert (1989). "Santa Cristina d'Aro", *Catalunya Romànica*, VIII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 308.

Aguilar, Encarnación (2002). "Arqueólogos y antropólogos andaluces a finales del siglo XIX", dins Deamos, María Belén i Beltrán, José (editors), *Arqueología fin de siglo: La arqueología española de la segunda mitad del siglo XIX (I Reunión Andaluza de Historiografía Arqueológica)*, Fundación El Monte i Universidad de Sevilla, Sevilla, p. 89-102.

Aicart, Francesc (1990). "L'espoliació de Plana Basarda", *El Carrilet*, 21, octubre-novembre, Platja d'Aro, p. 12-13.

Aicart, Francesc (2000). "El final del món ibèric a la vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols: estat de la qüestió", *Estudis del Baix Empordà*, 19, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.17-24.

Aicart, Francesc (2003a). *L'església de Bell-lloc d'Aro (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà): un exemple d'intervenció arqueològica durant el franquisme (1955-1964)*, Treball de recerca del DEA, Universitat de Girona, Girona.

Aicart, Francesc (2003b). "Una moneda procedent del poblat ibèric de Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro)", *Estudis del Baix Empordà*, 22, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.5-8.

Aicart, Francesc (2006a). *Agustí Casas i l'arqueologia de les Gavarres*, Biblioteca Lluís Esteva, 4, Consorci de les Gavarres, Monells.

Aicart, Francesc (2006b). "Un treball inèdit d'Agustí Casas i Vinyas sobre Pla de Palol (Platja d'Aro)", *Estudis del Baix Empordà*, 25, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 25-32.

Aicart, Francesc (2008). "Història de la recerca arqueològica", dins Aicart, Francesc, Nolla, Josep M. i Palahí, Lluís (editors), *L'església vella de Santa Cristina d'Aro: del monument tardoantic a l'església medieval*, Universitat de Girona-Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Santa Cristina d'Aro, p. 25-58.

Aicart, Francesc (2009a). "Esteva Cruañas, Lluís", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p.258-259.

Aicart, Francesc (2009b). "Lluís Esteva vist per Pere de Palol i Eduard Ripoll", *Estudis del Baix Empordà*, 28, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.277-302.

Aicart, Francesc (2011). "Josep Escortell i Cerqueda (1932-2011): notes biogràfiques", *Estudis del Baix Empordà*, 30, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 11-26.

Aicart, Francesc i Nolla, Josep M. (1995). "El jaciment tardoromà del carrer del Prior (Sant Feliu de Guíxols)", *Estudis del Baix Empordà*, 14, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.99-107.

Aicart, Francesc; Auladell, Marc i Vivo, Jordi (2010). *El castell de la Roca. Les empremtes d'una fortalesa fantasma a Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà)*, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro-Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona.

Ainaud de Lasarte, Joan (1948). "Notas sobre iglesias prerrománicas", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VI, 3 i 4, juliol-desembre, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, p. 313-320.

Alberch, Ramon i Quer, Josep (1998). *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme*, Columna Assaig, 16, Columna Edicions, SA, Barcelona.

Almagro-Gorbea, Martín (2002). "La Real Academia de la Historia y la arqueología española, *Historiografía de la Arqueología Española*, Serie Cursos y Conferencias, 3, Museo de San Isidro, Madrid, p.47-81.

Alsius, Pere (1894a). "Lo dolmen de Romanyá de la Selva", *Semanario de Bañolas*, 24, 15 de juliol, Banyoles, p.1-3.

Alsius, Pere (1894b). "La Cova dels Encantats. Serinyá", *Lo Geronés*, 29 d'agost, Centre Catalanista de Gerona y sa comarca, Girona, p. 2-3.

Alsius, Pere (1894c). "La Cova dels Encantats. Serinyá (Girona)", *Boletín de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa*, 40, novembre, Barcelona, p. 95-98.

Alsius, Pere (1895). "Serinyá. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta los tiempos modernos", *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1894*, Imprenta y librería de Paciano Torres, Girona, p. 147-179.

Álvarez, José Maria (2006). "José Álvarez Sáenz de Buruaga (1916-1995), impulsor de la arqueología emeritense", *Museos.es. Revista de la Subdirección General de Museos Estatales*, 2, Madrid, p.184-197.

Anglada, Josep (1931). "Notes d'una excursió a Girona, *Butlletí del CEMIM*, 4, abril, Centre Excursionista Mar i Muntanya, Sant Feliu de Guíxols, p.2-4.

Auladell, Marc (2006). "La configuració local del nou règim" dins Auladell, Marc i altres, *Franquisme i repressió a Sant Feliu de Guíxols durant la postguerra*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols-Diputació de Girona-Grup de Recerca de l'Època Franquista, Sant Feliu de Guíxols, p.35-164.

Aulèstia, Antoni (1887). *Historia de Catalunya*, vol I, Impremta "La Renaxensa", Barcelona.

Ayarzagüena, Mariano (2004a). "Pere Alsius i Torrent", *Pioneros de la Arqueología en España del siglo XVI a 1912*, *Zona Arqueológica*, 3, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, p.145-147.

Ayarzagüena, Mariano (2004b). "El nacimiento de la arqueología científica en España", *Pioneros de la Arqueología en España del siglo XVI a 1912*, *Zona Arqueológica*, 3, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, p.75-76.

Aymar, Jaume (2005). *Els Secrets de sa bardissa: recull d'articles històrics sobre temes calongins*, 3a edició, Barcelona.

Aymerich, Claudi (1931a). "Excursió a Sant Baldiri i Montclar", *Butlletí del CEMIM*, 3, març, Centre Excursionista Mar i Muntanya, Sant Feliu de Guíxols, p.2.

Aymerich, Claudi (1931b). "Excursió al Puig de les Cadiretes i Tossa de Mar", *Butlletí del CEMIM*, 5, maig, Centre Excursionista Mar i Muntanya, Sant Feliu de Guíxols, p.2-3.

Badia, Joan (1984). "Josep Pella i Forgas, precursor de la investigació arqueològica a l'Empordà", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 3, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.189-199.

Badia, Joan, Ramos, M. Lluïsa i Adell, Joan-Albert (1989). "Sant Martí de Romanyà", *Catalunya Romànica*, VIII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 310-311.

Balcells, Albert i Pujol, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. 1907-1942*, Editorial Afers, Col·lecció Recerca i Pensament, 16, Catarroja-Barcelona.

Bandi, Hans-George i Schawb, Hanni (1985). “El legado de H. Obermaier ante la ciencia prehistórica europea: ante la reedición de “El hombre fósil”, dins *Hugo Obermaier. El hombre fósil*, edició facsímil a cura de Gómez-Tabanera, José Manuel, Colección Colegio Universitario, 3, Ediciones Istmo, Madrid, p. 20-30.

Barberà, Josep (2001). *Sobre això que se'n deia un aficionat a l'arqueologia*, Premi Pàtera d'Honor 2001 a Josep Barberà i Farràs, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

Barberà, Josep (2003). “La lluita per la successió en el projecte d'investigació de Bosch Gimpera. L'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació (IPA) i l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat (IAP)”, dins *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme (1931-1975)*, Patronat Municipal de Cultura-Museu de Mataró, Mataró, p.103-113.

Barceló i Bou, Lluís (1925). “Trescant per les serres. De Calonge a la font de Panedes passant per Romanyà”, *Marinada*, 5, maig, Palamós, p.63-65.

Barceló i Bou, Lluís (1930). “La Vall dels Molins”, *Marinada*, 201, setembre, Palamós, p.305-306.

Barral, Xavier (1981). *L'art pre-romànic a Catalunya (segles IX-X)*, Edicions 62 Barcelona.

Barrasa, Josep Lluís (2011a). “Aquelles escoles. Els locals que serviren d'escola al Baix Empordà: segle XIX”, *Estudis del Baix Empordà*, 19, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.125-156.

Barrasa, Josep Lluís (2011b). “La gana dels mestres d'escola”, *Revista de Girona*, 269, Diputació de Girona, Girona, p. 46-50.

Barreda, Pere (2007). *Set segles de govern municipal. 1 Castell-Platja d'Aro*, El Carrilet Edicions, Platja d'Aro.

Barril, Magdalena (2009). "Aguilera y Gamboa, Enrique de (marqués de Cerralbo)", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p.63-66.

Barril, Magdalena i Cerdeño, M.Luisa (1997). "El marqués de Cerralbo: un aficionado que se institucionaliza", dins Mora, Gloria i Díaz-Andreu, Margarita (editores). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Madrid-Málaga, Ministerio de Cultura i Universidad de Malaga, p. 515-527.

Bassegoda, Joan (2002). *Antoni Gaudí*, Col·lecció Butxaca 62, 131, Edicions 62, Barcelona (1ª edició original en castellà, 1985).

Berga i Boada, Josep (1920). "Inauguració de la Vitrina del senyor Melé de Tossa en el Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols el 12 de setembre de 1920. Discurs del senyor Josep Berga i Boada", *El Ideal*, Suplement, 18 de setembre, Sant Feliu de Guíxols.

Blanco, Joan (1991). *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini*, Col·lecció Estudis Guixolencs, 6, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols-Servei de Publicacions i Arxiu, Sant Feliu de Guíxols.

Borrell, Miquel (2005). *Caritat, beneficiència, solidaritat: L'hospital de Sant Feliu de Guíxols (Del S.XIV al S.XX)*, Sant Feliu de Guíxols.

Bort, Jordi (2006). "L'aportació dels gironins al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana", *Revista de Girona*, 238, Diputació de Girona, Girona, p. 30-33.

Bosch, Jaume (2004). *Remembrances de l'Ardenya i les Gavarres i espais físics per conèixer*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Bosch Gimpera, Pere (1919). *Prehistòria Catalana*, Enciclopèdia Catalana, XVI, Editorial Catalana, S.A , Barcelona.

Bosch Gimpera, Pere (1921). "Investigacions arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans", *Quaderns d'Estudi*, 46, gener-març, Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, Barcelona, p.51-73.

Bosch Gimpera, Pere (1923). "L'estat actual de la investigació de la cultura ibèrica", *Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Anuari MCMXV-XX*, VI, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 671-694.

Bosch Gimpera, Pere (1932a). *Etnologia de la Península Ibèrica*, Barcelona. Edició de Jordi Cortadella, Urgoiti Editores, S.L., Pamplona, 2003 (edició consultada).

Bosch Gimpera, Pere (1932b). "La Costa Brava primitiva", *La Costa Brava*, 118, 1 d'agost, Sant Feliu de Guíxols.

Bosch Gimpera, Pere (1980). *Memòries*, Edicions 62, Barcelona.

Bosch Gimpera, Pere i Pericot, Lluís (1923). "Consideracions generals sobre els megàlits catalans", *Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Anuari MCMXV-XX*, VI, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 505- 510.

Botet i Sisó, Joaquim (1874). "Notícia d'alguns poblats arqueològics de la província de Gerona", *La Renaxensa*, 15, Barcelona, p.181-182.

Botet i Sisó, Joaquim (1892). "De Gerona a San Feliu de Guixols", *Revista de Gerona*, VII, Girona, p. 193-198.

Botet i Sisó, Joaquim (1898). "Troballa arqueològica", *Lo Geronés*, 203, 6 de març, Centre Catalanista de Gerona y sa comarca, Girona, p.1.

Botet i Sisó, Joaquim (1908). *Data aproximada en que'ls grechs s'establiren á Empories i estat de la cultura dels naturals del pais al realitzarse aquell establiment, discurs llegit a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona*, Impremta P. Torres, Girona.

Botet i Sisó, Joaquim (1911). *La provincia de Gerona*, "Geografia General de Catalunya" dirigida per Francesc Carreras Candi, Alberto Martín, Barcelona. Edició facsímil, vol VII, Girona II, Edicions Catalanes, SA, 1980 (edició consultada).

Buscató, Lluís (2007). "Pedro Martínez Quintanilla. Un funcionari a la Girona del segle XIX", *Revista de Girona*, 241, Diputació de Girona, Girona, p. 38-43.

Buscató, Lluís (2010), "Els inicis de les excavacions arqueològiques a Empúries. Una iniciativa empordanesa", *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Edicions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, p.629-638.

Buscató, Lluís (2011). *De l'Antiquarisme a l'Arqueologia. La protecció i conservació del patrimoni històric i arqueològic a la província de Girona (1835-1876)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Josep M. Nolla i Brufau, Universitat de Girona.

Buscató, Lluís i Pons, Lluís (2001). "L'actuació arqueològica de la Comissió de Monuments de Girona al segle XIX: Emporion i Rhode", *Annals de l'Institut d'Estudis de Gironins*, XLII, Institut d'Estudis Gironins, Girona, p. 483-491.

Buscató, Lluís i Pons, Lluís (2012). "La Diputación Arqueológica de la provincia de Gerona: erudición y arqueología en la primera mitad del siglo XIX", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CCIX, tom II, Real Academia de la Historia, Madrid, p.255-279.

Bussot, Gerard (1991). *Recull d'imatges i comentaris*, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Santa Cristina d'Aro.

Bussot, Gerard (1997). "Alcaldes de Santa Cristina d'Aro. Josep Rigau i Oliver", *El Carrilet*, 83, abril, Platja d'Aro, p.11.

Bussot, Gerard (2000). *Carrers, cases i arquitectes. Sant Feliu de Guíxols, dels inicis fins el 1931*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Bussot, Gerard (2002). *Indústries, comerços i serveis. Sant Feliu de Guíxols (1800-1930)*, El Carrilet Edicions, Sant Feliu de Guíxols.

Bussot, Gerard (2007). "La indústria surera a Sant Feliu de Guíxols i el seu capital estranger (humà i financer) en els segles XIX-XX", *Estudis del Baix Empordà*, 26, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 171-190.

Bussot, Gerard (2011). *Gent d'un segle. Sant Feliu de Guíxols 1900-2000. 401 apunts biogràfics*, Col·lecció Urània-Estudis Guixolencs, 26, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols (Arxiu Municipal)-Diputació de Girona, Sant Feliu de Guíxols.

Cabré, José Luis (1950). "Protohistoria de nuestra comarca", *Símbolo*, 1 de juliol, Acció Catòlica de San Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Cabré, José Luis (1953). "Plana Basarda", *Símbolo*, 1 d'abril, Acció Catòlica de San Feliu de Guíxols Sant Feliu de Guíxols.

Calzada, Josep (1982). "La contenció de la vall d'Aro", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 1, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.101-120.

Calzada, Josep (1985). "La desamortització i la Comissió de Monuments de Girona", *Revista de Girona*, 113, Diputació de Girona, Girona, p.28-35.

Camós, Joan Baptista (1917). "Una excursió a Romanyà de la Selva", *Marinada*, 42, maig, Palamós, p. 81-86.

Campillo, Jordi (2006). *L'espoli del patrimoni arqueològic i històric-artístic: L'Alt Pirineu català al segle XX*, Tesi doctoral, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Universitat de Barcelona. Consultada a www.tdx.cat

Canadell, Juan (1955). "Carta abierta", *Símbolo*, 136, octubre, Acció Católica de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p.6.

Cano, Genís (2004). "Un "museu-escola" pioner de la renovació pedagògica", dins *Empremtes. Un museu amb història 1904-2004*, Museu d'Història-Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p.19.

Carmaniu, Xavier (2001). "El Certamen Literario i els Jocs Florals: una perspectiva social", *Revista de Girona*, 205, Diputació de Girona, Girona, p. 61-64.

Carreras, Francesc (1905). "Dólmenes en Piñana y Vilasar", *Miscelánea Histórica Catalana*, I, Barcelona, p.175-182.

Casado, Daniel (2006). *José Ramón Mélida y la arqueología española*, Antiquaria Hispánica, 13, Publicaciones del Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia, Madrid.

Casado, Daniel (2009). *El arqueólogo enamorado. Historia oculta de la arqueología española: de los hallazgos fortuitos a los falsificadores de tesoros*, La Esfera de los Libros, Madrid.

Casas, Agustí (1894a). "Un Monument Megalítich", *La Lealtad*, 3, 16 de juny, Sant Feliu de Guíxols, p.4-6.

Casas, Agustí (1894b). "Un Monument Megalítich", *Lo Geronés*, 13, 30 de juny, Centre Catalanista de Girona y sa comarca, Girona, p.2-3.

Casas, Agustí (1894c). "Un Monument Megalítich", *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, 36, juliol, Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa, Barcelona, p.1-6.

Casas, Agustí (1894d). "Un Monument Megalítich", *La Renaixensa*, any XXIV, Barcelona, p. 529-534.

Casas, Agustí (1904). Pròleg a: *Taine. Venecia. Fragments del "Viatje á Italia" traduïts per Joan Casas y publicats per el setmanari "Llevor"*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols, p. 5-15.

Casas, Agustí (1907). *Jordi Ebers. Les Dues Germanes. Novela de la época ptolemaica girada del alemany al catalá per Agustí Casas y ornamentada ab dibuïxos de Joseph Palahí*, Llevor-Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols.

Casas, Agustí (1909). "Monuments megalítichs de la regió de S.Feliu de Guixols", *Institut d'Estudis de Catalans. Anuari MCMVIII*, II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 543-544.

Casas, Agustí (1917). "Nou megalit en l'agrupament de Sant Feliu", *Ciutat Nova*, 390, 25 de desembre, Sant Feliu de Guíxols.

Casas, Agustí (1921). *Coses d'Italia. Roma. Pompeia. Floréncia*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols.

Casas, Agustí (1924). *Coses d'Italia. Roma. Pompeia. Floréncia*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols, 2a. edició.

Casas, Agustí (1925a). *Roma. Conferencia donada a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, el VIII de febrer de MCMXXV*, Impremta Altés, Barcelona.

Casas, Agustí (1925b). "Veü de sota terra", *L'Avi Muné*, 1 d'agost, Sant Feliu de Guíxols.

Casas, Agustí (1926). *El nostre temple parroquial*, Fulla Dominical de la Parròquia de Sant Feliu de Guíxols, 1 de gener, Sant Feliu de Guíxols. També

reproduït a *L'Avi Muné*, Sant Feliu de Guíxols, 407, 13-2-1926 i *Àncora*, Sant Feliu de Guíxols, 1121-1122, Extraordinari de Nadal, 1969.

Casas, Agustí (1928). "Vagant pel Sant Feliu doscentista", *CEIDA*, agost, Centre d'Esbarjos i Deports Atlètics, Sant Feliu de Guíxols, p-1-3.

Casas, Agustí (1932). "Les troballes del Fortim", *La Costa Brava*, 118, 1 d'agost, Sant Feliu de Guíxols.

Casas, Agustí i Font, Llambert (1929). *Ermita de Sant Elm de Sant Feliu de Guíxols*, Estampa Octavi Viader, Sant Feliu de Guíxols.

Casas, Jordi i Cebrià, Artur (2003). "L'arqueologia d'època franquista: Josep Estrada, comissari i delegat local a Granollers", dins *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme (1931-1975)*, Patronat Municipal de Cultura-Museu de Mataró, Mataró, p.217-233.

Casas, Mar (2012). "Cosme Casas Camps, amb "C" de cultura", *Revista de Girona*, 273, Diputació de Girona, Girona, p. 44-47.

Castelo, Raquel i altres (Cardito, Luz; Panizo, Isabel i Rodríguez, Isabel) (1997). "Julio Martínez Santa-Olalla. Vinculación y contribución a los organismos e instituciones arqueológicas españolas de posguerra" dins Mora, Gloria i Díaz-Andreu, Margarita (editores). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Madrid-Málaga, Ministerio de Cultura i Universidad de Malaga, p.573-580.

Cazurro, Manuel (1909). "Las cuevas de Serinyá y otras estaciones prehistóricas del NE de Cataluña", *Institut d'Estudis de Catalans. Anuari MCMVIII*, II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 43-88.

Cazurro, Manuel (1912). *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*, Junta para la ampliación de Estudios é Investigaciones Científicas-Centro de Estudios Históricos, Madrid.

Cebrià, Artur; Muro, Ignacio i Riu, Eduard (1991). “La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX: actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración”, dins Arce, Javier i Olmos, Ricardo (editors). *Historiografía de la arqueología y la Historia antigua en España*, Ministerio de Cultura, Madrid. p. 79-84.

Cervera, Josep M (1984). *Història del Monestir de Sant Feliu de Guíxols*, Caixa d'Estalvis Provincial, Girona.

Clara, Josep (1991). *Girona sota el franquisme*, Ajuntament de Girona-Diputació de Girona, Girona.

Clara, Josep (1998). “Gironins davant el TOP: el cas de Pere Caner”, *Estudis del Baix Empordà*, 17, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.235-248.

Clara, Josep (1999). *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Quaderns del Cercle, 15, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, Girona.

Clara, Josep (2000). *Epistolari de Josep Cartañà, bisbe de Girona (1934-1963)*, Col·lecció Scripta et Documenta, 60, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

Clara, Josep (2010). “Un combat entre franquistes: Andreu Brugués Llobera contra Luis Mazo Mendo”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 41, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, p. 157-166.

Clara, Josep i Jiménez, Àngel (1975). *El federal Pere Caimó (1819-1878)*, Col·lecció Llibres de Butxaca, 99, Editorial Pòrtic, Barcelona.

Clarke, Jonathan (editor) (2007). *Truman Capote. Un placer fugaz. Correspondència*, DeBolsillo, 608, Random House Mondadori, SA, Barcelona. Traducció de Jaume Bonfill.

Clotet, Maria Teresa; Pallí, Lluís i Roqué, Carles (1999). *Les fonts de les Gavarres*, Col.lecció Dialogant amb les pedres, 7, Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, Girona.

Colomeda, Jordi (2004). "Un museu amb història" dins *Empremtes. Un museu amb història 1904-2004*, Museu d'Història-Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p.10-39.

Colomeda, Jordi i Colomeda, Natàlia (1995). "Estudi preliminar del material ceràmic procedent de la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar), del fons del Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols", *Quaderns de la Selva*, 8, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners, p.33-52.

Colominas, Josep (1923). "Necròpolis de Can Fatjó (Rubí)", *Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Anuari MCMXXV-XX*, VI, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 599-601.

Collado, Carlos (2005). *España, refugio nazi*, Colección Historia, Ediciones Temas de Hoy, Madrid.

Comas, Josep (1896). "L'observatori de Sant Feliu de Guíxols", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 22, juliol-setembre, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, p.178-180.

Cortada, Carles (2009). *La Universitat Lliure de Girona (1870-1874)*, Tesi Doctoral dirigida pel Dr. Salomó Marquès Sureda, Programa de Doctorat Diversitat Lingüística i Pluralitat Educativa, Universitat de Girona. Consultada a <http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0618110-140740/>

Cortadella, Jordi (1997). "La investigación arqueológica en las asociaciones exucrsionistas catalanas (1876-1915), dins Mora, Gloria i Díaz-Andreu Margarita (editores), *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Servicio de Publicaciones de

la Universidad de Málaga, Ministerio de Educación y Ciencia i Centro de Estudios Históricos (CSIC), Málaga, p. 273-285.

Cortadella, Jordi (2003a). "Notas sobre el franquismo y la historia antigua en Cataluña", dins Wulff, Fernando i Álvarez, Manuel (editors). *Antigüedad y franquismo (1936-1975)*, Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, Málaga, p.241-261.

Cortadella, Jordi (2003b). "Historia de un libro que se sostenía por sí mismo: la Etnología de la Península Ibérica de Pere Bosch Gimpera" dins Bosch Gimpera, Pere, *Etnología de la Península Ibérica* (edició de Jordi Cortadella), Urgoiti Editores, Pamplona.

Cortadella, Jordi (2009a). "Alsius i Torrent, Pere", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p.77-78.

Cortadella, Jordi (2009b). "Premio Martorell", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p.528-529.

Cortadella, Jordi (2009c). "Cazurro y Ruiz, Manuel", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p.190-191.

Cortadella, Jordi (2011). "Manuel Cazurro y Ruiz. 1865-1935", dins Tudela, Montserrat i Izquierdo, Pere (editors), *La nissaga catalana del món clàssic*, Revista Auriga, Barcelona, p.191-193.

Cortadellas, Xavier (2002). "Entrevista a Gumersind Vilagran", *Gavarres*, 2, tardor-hivern, AMDG, SL, Cassà de la Selva, p. 12-17 (fotografies d'Eduard Punset).

De Blas, Ignacio (1978). *El ferrocarril de Sant Feliu de Guixols a Girona. Datos históricos, técnicos y económicos, desde su iniciación en 1887 hasta su*

cierre en el año 1969, Colección Historia y Vida, 3, Ediciones Semanario Áncora, Sant Feliu de Guíxols.

Del Castillo, Albert (1934). "El poblament de la zona de la Costa Brava entre Blanes i Sant Feliu de Guíxols", *Revista de Catalunya*, 78, maig, Generalitat de Catalunya, Barcelona, p.119-159.

Del Castillo, Alberto (1939). "La Costa Brava en la Antigüedad, en particular la zona entre Blanes y San Feliu de Guíxols: La villa romana de Tossa (Estudio de conjunto)", *Ampurias*, 1, Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona, p. 186-267.

De la Rasilla, Marco (2004). "La Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas (1912-1939): algunas consideraciones sobre su andadura y su economía", *Zona Arqueológica*, 4, *Miscelánea en Homenaje a Emiliano Aguirre*, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, p. 403-407.

Díaz-Andreu, Margarita (1997). "Nación e internacionalización. La arqueología en España en las tres primeras décadas del siglo XX", dins Mora, Gloria i Díaz-Andreu, Margarita (editores), *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga, p.403- 416.

Díaz-Andreu, Margarita (2002). *Historia de la Arqueología. Estudios*, Ediciones Clásicas, Madrid.

Díaz-Andreu, Margarita (2011). "La historia de la Prehistoria andaluza durante el periodo franquista (1939-1975)", dins DDAA (editors), *Memorial Luis Siret. I Congreso de Prehistoria de Andalucía*, Junta de Andalucía, Sevilla, p. 39-72.

Díaz-Andreu, Margarita i Ramírez, Manuel. E. (2001). "La Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas (1939-1955). La administración del patrimonio arqueológico en España durante la primera etapa de la dictadura franquista", *Complutum*, 12, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, p. 325-343.

Domènech, Lluís (1886). *Historia General del Arte. Vol. I. Arquitectura*, Montaner i Simon Editors, Barcelona.

Dupré, Xavier i Rafel, Núria (1991). “La política arqueològica de la Generalitat de Catalunya durante la República”, dins Arce, Javier i Olmos, Ricardo (editors), *Historiografia de la Arqueologia y de la Historia Antigua en España (Siglos XVIII-XX)*, Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, Madrid, p.173-176.

Duran, Agustí (1961). *Tornant-hi a pensar (Evocacions de moments viscuts)*. Biblioteca Selecta, 301, Editorial Selecta, Barcelona.

Escortell, Jaume (2000). “Jaume Escortell i Ribes. Origens i primers anys del C.E. Montclar”, dins *Cinquanta anys. 1950-2000. Centre Excursionista Montclar*, Centre Excursionista Montclar, Sant Feliu de Guíxols, p. 44-55.

Escortell, Josep (1972). “La Plana del Vidre de Solius”, *Àncora*, 1257-1258, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Elena (1995). “Lluís Esteva i Cruañas (Dades per a una biografia)”, *Estudis del Baix Empordà*, 12, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 7-18.

Esteva, Lluís (1935a). “De la vida en les muntanyes gallegues. Emigració de la sega”, *Butlletí del CEMIM*, s/n, Centre Excursionista Mar i Muntanya, Sant Feliu de Guíxols, març, p. 6-8.

Esteva, Lluís (1935b). “La vida en les altes muntanyes gallegues. Distribució de la població”, *Butlletí del CEMIM*, s/n, Centre Excursionista Mar i Muntanya, Sant Feliu de Guíxols, maig, p.5-7.

Esteva, Lluís (1951). “El Suro Gros de Romanyà”, *Àncora*, 8 de novembre, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1952a). "Exploraciones dolménicas en Romanyà de la Selva. La cista del camp d'en Güitó", *Àncora*, 5 de juny, Sant Feliu de Guíxols,.

Esteva, Lluís (1952b). "La Cista de la Carretera de Calonge", *Àncora*, 3 de juliol Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1952c). "Un dolmen en el triángulo Tossa-Llagostera-San Feliu, localizado por Don Jaime Lladó", *Butlletí del CEM*, agost, Centre Excursionista Montclar, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1953a). "Les pedres dretes d'en Lloveres-Malvet", *Àncora*, 4 de juny, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1953b). "Contribución al estudio de la prehistoria local", *Àncora*, Extraordinari de Festa Major (agost), Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1953c). "El Forn del Vidre de Bell-lloch", *Àncora*, Extraordinari de Nadal, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1956a). "Tres restauraciones en las Gabarras", *Revista de Gerona*, 2, Diputació de Girona, Girona, p. 28-35.

Esteva, Lluís (1956b). "Un menhir inédito. El terme de Belliu", *Àncora*, 428, 5 d'abril, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1957). "Prehistoria de la comarca guixolense (contribución a su estudio), I", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XI, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p.163-263.

Esteva, Lluís (1958). "Prehistoria de la comarca guixolense (contribución a su estudio), II", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XII, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p. 173-244.

Esteva, Lluís (1964). *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) I*, Corpus de Sepulcros Megalíticos. España, Fasc. 3, Instituto Español de

Prehistoria del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Departamento de Barcelona-Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, Girona.

Esteva, Lluís (1965). *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) II*, Corpus de Sepulcros Megalíticos. España, Fasc. 4, Instituto Español de Prehistoria del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Departamento de Barcelona-Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, Girona.

Esteva, Lluís (1974a). “A la memòria de Miquel Oliva, *Revista de Gerona*, 69, Diputació de Girona, Girona, p. 41-44.

Esteva, Lluís (1974b). “Importante donativo arqueológico al Museo Municipal”, *La Vanguardia Española*, 2 de novembre, Barcelona, p.37.

Esteva, Lluís (1978a). “Sepulcros megalíticos de las Gabarras (noticias complementarias)”, *Cypselá*, II, Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación Provincial de Gerona, Girona, p. 55-89.

Esteva, Lluís (1978b). “In memoriam. Lluís Pericot i Garcia (1899-1978)”, *Àncora*, 1578, 26 d'octubre, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1980a). “Alguns noms de carrers guixolencs. Josep Berga i Boada (1972-1923) i Josep Roura i Estrada (1797-1860)”, *Quaderns d'Informació Municipal*, 10, març, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1980b). “Noms de carrers guixolencs. Salvador Albert i Pey (1868-1944)”, *Quaderns d'Informació Municipal*, 11, abril, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1980c). “Noms de carrers guixolencs. Joan Casas i Arxer (1839-1923)”, *Quaderns d'Informació Municipal*, 12, maig, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1981a). "Fites remarcables de la vida guixolencs: enllumenat públic mitjançant fanals d'oli (1855), enllumenat públic mitjançant fanals de petroli (1863), enllumenat privat per gas (1881)", *Àncora*, 1721-1724, Extraordinari de Festa Major, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1981b). "El Salvament", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 1, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.151-175.

Esteva, Lluís (1984). "Autoritats municipals i eclesiàstiques de Sant Feliu de Guíxols des del 1800 fins avui", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 3, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.143-188.

Esteva, Lluís (1987a). "La muralla de can Falgueras", *Àncora*, 2053, 3 de desembre, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís (1987b). "Eduardo González Hurtebise dit Delaborde. Notes biogràfiques", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 6, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.137-160.

Esteva, Lluís (1989). "El presbiteri major de la parroquial (1878?-1966)", *Àncora*, 2139-2141, Extraordinari de Festa Major, Sant Feliu de Guíxols, p.7-9.

Esteva, Lluís (1990). "Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982-1986)", *Estudis del Baix Empordà*, 9, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 63-114.

Esteva, Lluís (1991). "Sant Feliu de Guíxols. Segon intent d'alçar blocs als passeigs propers a la platja", *Estudis del Baix Empordà*, 10, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 129-215.

Esteva, Lluís i Bautista, Jordi (1993). "El retaule renaixentista de Santa Cristina d'Aro", *Estudis del Baix Empordà*, 12, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.151-172.

Esteva, Lluís i Esteva, Elena (1980). "Inventari de la premsa guixolenc (1878-1979)", *Estudis sobre temes guixolencs*, 2, Publicacions del Museu Municipal, de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p. 55-138.

Esteva, Lluís i Pallí, Lluís (1990). *El termenal de Sant Feliu de Guíxols (1354-1980)*, Amics del Museu Municipal, V, Sant Feliu de Guíxols.

Esteva, Lluís i Vilaret, Joan (1987). "Monedes anteriors al segle V d.C. trobades a Sant Feliu de Guíxols i a les seves rodalies", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 6, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.103-117.

Esteva, Lluís; Escortell, Josep i Marull, Josep (1969). "El sistema defensiu guixolenc a la segona meitat del s.XVII", *Àncora*, 1100-1101, Extraordinari de Festa Major, Sant Feliu de Guíxols.

Faura, Marià (director)(1923). *Servei del Mapa Geològic de Catalunya. Explicació de la fulla núm. 24 Sant Feliu de Guíxols*, Mancomunitat de Catalunya-Junta de Ciències Naturals de Barcelona, Barcelona.

Finestres, Jordi (2007). "Agents nazis a Catalunya", *Sàpiens*, 53, març, Sàpiens Publicacions, Barcelona, p. 18-27.

Font, Norbert (1905). *Curs de geologia dinàmica y estratigràfica aplicada a Catalunya*, Establiment Grafich Thomas, Barcelona.

Font, Llambert (1931). "L'home prehistoric va posar la seva petjada en les nostres comarques. Les excavacions de la rajoleria de Pinell", *La Costa Brava*, 80, Sant Feliu de Guíxols. (signat amb el pseudònim "torre del Fum").

Fraginals, Cristòfol (1900). *Excursió a Palafrugell, Palamos i Sant Feliu de Guíxols*, L'Avenç, Barcelona.

Gaitx, Jordi i Fogueras, Gerard (2008). *El naixement del municipi de Santa Cristina d'Aro (1854-1868)*, Col·lecció Estudis Cristinencs, 1, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Santa Cristina d'Aro.

Gaitx, Jordi i Pagès, David (2003). "Mossèn Antoni Maria Alcover a Sant Feliu de Guíxols, 1902", *L'Arjau*, Informatiu de l'Arxiu, Museu, Educació i Biblioteca, Sant Feliu de Guíxols, 47, novembre, p. 11-15.

Galí, Alexandre (1985). *Història de les institucions i el moviment cultural a Catalunya. 1900-1936*, Llibre XV. Serveis Tècnic-Administratiu, Fundació A.G. Barcelona.

Ganau, Joan (1998). *La protección de los monumentos arquitectónicos en España y Cataluña 1844-1936: legislación, organización, inventario*, Col·lecció Espai/Temps, 34, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida.

Garcia Vilallonga, Borja (2003). "Nazis a la Costa Brava", *El Temps*, 997, 22-28 de juliol, València, p.56-60.

Garriga, Joaquim (2002). *Frederic Pau Verrié Faget. Premi de l'Institut del Patrimoni Cultural. Universitat de Girona. Any 2000*, Universitat de Girona, Girona.

Gaziel, (1961). *Seny, treball i llibertat*, Col·lecció Viatges i Somnis, IV, Editorial Selecta, Barcelona.

Gaziel, (1963). *Sant Feliu de la Costa Brava*, Biblioteca Biogràfica Catalana, 36, Editorial Aedos, Barcelona.

Gelabert, Josep (1919). "Fructífero trabajo", *Diario de Gerona*, 24 de desembre, Girona, p. 2-3.

Gelabertó, Joaquim (2001), "Julià Cutiller, pedagog i dinamitzador cultural", *Revista de Girona*, 209, Diputació de Girona, Girona, p.44-47.

Gener, Joan (1970). *Apunts d'Història de Cassà de la Selva*, Cassà de la Selva.

Gómez-Tabanera, José Manuel (1985). “Sesenta años después: unas palabras de introducción a la reimpresión de “El hombre fósil”, de Hugo Obermaier”, dins *Hugo Obermaier. El hombre fósil*, edició facsímil a cura de Gómez-Tabanera, José Manuel, Colección Colegio Universitario, 3, Ediciones Istmo, Madrid, p.5-19.

González Hurtebise, Eduardo (1905a). *Bosquejo histórico de la villa de San Feliu de Guíxols, seguido de unos breves apuntes de historia interna (desde los más remotos tiempos hasta 1517). Trabajo de investigación sobre fuentes inéditas, ilustrado con fotografías, dibujos y planos. Tesis de Oposición, 1905.* Ms. autògraf núm. 780 de la Biblioteca de Catalunya. Editat entre 1963 i 1967 a les planes del setmanari *Áncora* de Sant Feliu de Guíxols i, en forma de llibre, el 1970 (edició consultada).

González Hurtebise, Eduardo (1905b). “Descubrimiento de una antigua necrópolis en San Feliu de Guixols, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 3a.època, tom. XIII, any IX, setembre-octubre, Madrid, p.215-229 i làmines X-XIII.

González Hurtebise, Eduardo (1905c). *Sant Feliu de Guíxols durante la Edad Antigua. Memoria elevada al Ayuntamiento de dicha Ciudad. Edición costeadada por el Ayuntamiento de S. Feliu de Guixols*, Impremta i Llibreria de P. Torres, Girona.

Gracia, Francisco (2003). “Pere Bosch Gimpera y la formación de l'Escola de Barcelona (1915-1939)”, dins *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme (1931-1975)*, Patronat Municipal de Cultura-Museu de Mataró, Mataró, p. 31-91.

Gracia, Francisco (2009). *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*, Edicions Bellaterra, Barcelona.

Gracia, Francisco (2011). *Pere Bosch Gimpera. Universidad, política, exilio*, Marcial Pons Historia, Marcial Pons Ediciones de Historia, S.A, Madrid.

Gracia, Francisco (2012). *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

Gracia, Francisco i Munilla, Glòria (2011). *Salvem l'Art! La protecció del patrimoni cultural català durant la Guerra Civil*, Col·lecció Orígens, 168, La Magrana-Rba Llibres, Barcelona.

Gracia, Francisco, Fullola, Josep M. i Vilanova, Francesc (2002). *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1919-1974)*, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Grahit, Emili i Almeda, Manuel (1896). *Monumento románico de San Feliu de Guixols. Dictamen de la Comision de Monumentos*, Tip. del Diario de Gerona, Girona.

Guitart, Josep (2003). "L'Institut d'Estudis Catalans i la política de recerca arqueològica durant la segona República i la postguerra", dins *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme (1931-1975)*, Patronat Municipal de Cultura-Museu de Mataró, Mataró, p.93-102.

Hervàs, Carles i Calbet, Josep M. (1997). "Tres revistes mèdiques poc conegudes", *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, 28, Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya-Universitat de Barcelona, Barcelona, p.165-170.

Izal, Telesforo (1872). *Nociones de gramática castellana para uso de las escuelas de Cataluña, divididas en cuatro cuadernos*, Impremta de Francisco Dorca, Girona.

Járrega, Ramon (2001). "Una llàntia tardoantiga amb decoració de temà cristiana procedent de la vil·la romana de Pla de Palol (Platja d'Aro, Baix

Empordà)”, *Estudis del Baix Empordà*, 20, Institut d’Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.37-48.

Jiménez, Àngel (1992a). “1892. Exposició de Belles Arts a Sant Feliu de Guíxols”, *Informatiu de l’Arxiu i Museu d’Història de la Ciutat*, 12, setembre, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Jiménez, Àngel (1992b). “El govern local guixolenc sota la dictadura de Primo de Rivera”, dins *La dictadura de Primo de Rivera. Estudis sobre les comarques gironines*, Quaderns del Cercle, 8, Cercle d’Estudis Històrics i Socials, Girona, p. 141-163.

Jiménez, Àngel (1995). *La Guerra Civil a Sant Feliu de Guíxols (1936-1939)*, Col·lecció Estudis Guixolencs, 9, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

Jiménez, Àngel (1996). “Els inicis del catalanisme guixolenc. El Centre Català (1901-1904)”, dins *El catalanisme conservador*, Quaderns del Cercle, 12, Cercle d’Estudis Històrics i Socials, Girona, p. 93-137.

Jiménez, Àngel (1997). “Exili i repressió contra els béns de la família de Josep Irla (1939-1951)”, *Revista de Girona*, 183, juliol-agost, Diputació de Girona, Girona, p.82-87.

Jiménez, Àngel (2006). “Els Tallers d’Història del curs 2005-2006. L’Escola de Belles Arts de Sant Feliu: Josep Berga i Boada i Joan Bordàs i Salellas”, *L’Arjau*, 53, abril, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p.8-13.

Jiménez, Àngel (2012). “Exploracions “dolmèniques”, *Gavarres*, 21, primavera-estiu, Editorial Gavarres, Cassà de la Selva, p.70-72.

Jiménez-Díez, José Antonio (2002). *Historiografía de la Pre y Protohistoria de la Península Ibérica en el siglo XIX*, Tesi doctoral dirigida per Martín Almagro-

Gorbea, Facultad de Geografía y Historia, Departamento de Prehistoria, Universidad Complutense de Madrid. Consultada a: eprints.ucm.es/2367/

Julià, Benet i altres (Carreres, Francesc X.; Conchillo, Xavier, Alemany, Sílvia; Casals, Pau i Palomeras, Daniel) (2003). *Home i tècnica enfront d'una realitat deprimida: el metge rural a la postguerra. Sant Feliu de Guíxols i la vall d'Aro*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols-Museu d'Història, Sant Feliu de Guíxols.

Kladstrup, Don i Kladstrup, Petie (2002). *Wine and war: the French, the Nazis, and the battle for France's greatest treasure*, Broadway Books, Nova York.

Klaebisch, Alfred (1919). "Nichos sepulcrales en la comarca de San Feliú de Guixols (Gerona)", *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, XIX, Real Sociedad Española de Historia Natural, Madrid, p. 249-254 i làmines VIII i IX.

Klaebisch, Alfredo (1958). "El Suro Gros. He perdido a mi más viejo amigo", *Àncora*, 535, 29 de maig, Sant Feliu de Guíxols.

Linares, Rogelio; Pallí, Lluís; Roqué, Carles i Vall, Eduard (2001). *Les manifestacions hidrotermals de les comarques gironines*, Col·lecció Dialogant amb les pedres, 9, Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, Girona.

Llorens, Josep M (2006). "Història de la Comissió de Monuments de Girona", dins Llorens, Josep M; Plana, Clàudia i Costa, Immaculada, *La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Girona (1844-1981). Catàleg del fons documental*, Col·lecció Guies, Inventaris i Catàlegs, Sèrie Catàlegs, 2, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, p. 9-60.

Madoz, Pascual (1845). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, tom II, Madrid.

Maier, Jorge (2002). "Arqueología sevillana finisecular", dins Deamos, María Belén i Beltrán, José (editors), *Arqueología fin de siglo: La arqueología*

española de la segunda mitad del siglo XIX (I Reunión Andaluza de Historiografía Arqueológica), Fundación El Monte i Universidad de Sevilla, Sevilla, p.61-87.

Maluquer de Motes, Joan (1963). "Presentación", dins *Problemas de la Prehistoria y de la Arqueología Catalanas*, Instituto de Arqueología, Barcelona, p.XIII-XV.

Marc-7 (Dupré, Xavier; Granados, J. Oriol; Junyent, Emili; Nieto, Xavier; Rafel, Núria i Tarrats, Francesc) (1986a). "L'Arqueologia catalana I. El procés de consolidació de l'arqueologia catalana", *L'Avenç*, 90, febrer, L'Avenç, SL, Barcelona, p.139-145.

Marc-7 (Dupré, Xavier; Granados, J. Oriol; Junyent, Emili; Nieto, Xavier; Rafel, Núria i Tarrats, Francesc) (1986b). "L'Arqueologia catalana II. De la postguerra als anys setanta. L'arqueologia catalana, II", *L'Avenç*, 91, març, L'Avenç, SL, Barcelona, p.64-71.

Martinell, Cèsar (1934). *Amics de l'Art Vell. Memòria llegida pel Secretari General de l'Entitat en l'Assemblea reglamentària anual de Socis, celebrada a la Sala d'actes del Centre Excursionista de Catalunya, el dia 18 de juny de 1934*, Bas d'Igualada Estamper, Barcelona.

Martinell, Cèsar (1935). *Amics de l'Art Vell. Els sis primers anys. 1929-1935. Memòria de l'obra realitzada des de la seva fundació fins avui*, Amics de l'Art Vell, Barcelona.

Martínez Quintanilla, Pedro (1865). *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Imprenta de F. Dorca, Girona.

Martorell i Peña, Francesc (1875). "El menhir de San Hilario Sacalm", *Revista Histórica Latina*, Tom II, VII, 1 d'agost, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, p. 224.

Martorell i Peña, Francesc (1879). *Apuntes arqueológicos de D. Francisco Martorell y Peña ordenados por Salvador Sanpere y Miquel publicados por Don Juan Martorell y Peña*, Imprenta y Librería de Vicente Dorca, Girona.

Mas, Rafael (1927), “La barraca d'En Daina”, *L'Avi Muné*, 18 de juny, Sant Feliu de Guíxols, p.2.

Mas, Rafael (1937). “El Museu de Llagostera”, *L'Autonomista*, 10.353, 16 de desembre, Federació d'Esquerra Republicana de Catalunya, Girona, p.2.

Mas, Rafael (1948). *Coses de Llagostera*, Ajuntament de Llagostera, Llagostera, (edició consultada, 1990).

Mas, José (1948). “Ojeada cultural”, *Chut*, 29 de juliol, Sant Feliu de Guíxols.

Massanas, Emili (1998). *Fotògrafs i editors a les comarques de Girona*, Compilació a cura de Dolors Grau, Diputació de Girona, Girona.

Mateu, Enric (2006). “Joan Bordàs i Salellas. Assaig biogràfic”, dins *L'Escola de Belles Arts. Josep Berga i Boada/Joaquim Bordàs i Salellas*, Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols-Diputació de Girona, Sant Feliu de Guíxols, p. 54-61.

Miñano, Sebastian (de) (1826). *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*, tom II, Imprenta de Pierart-Peralta, Madrid.

Muntanyola, Ramon (1969). *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Editorial Estela, Barcelona.

Muñoz, Josep (1987). *El futbol a Sant Feliu*, Col·lecció Estudis Guixolencs, 1, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols-Servei de Publicacions i d'Arxiu, Sant Feliu de Guíxols.

Nadal, Joaquim (2009). “Els Palol. Pere, Miquel, Pere, Miquel”, *Diari de Girona*, 13 de març, Girona, p. 26.

Navascués, Pilar de i Jiménez, Carmen (1997). "El XVII marqués de Cerralbo y su aportación a la arqueología española", dins Mora, Gloria i Díaz-Andreu, Margarita (editores). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Madrid-Málaga, Ministerio de Cultura i Universidad de Malaga, p.507-513.

Nolla, Josep M. (editor) (2002). (Aicart, Francesc; Burch, Josep; Canal, Eduard; Figueras, Martirià; Llinàs, Joan; Llorens, Maria del Mar; Nolla, Josep M.; Palahí, Lluís; de Prado, Gabriel; Sagrera, Jordi; Sureda, Marc i Tremoleda, Joaquim). *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, Ajuntament de Castell-Platja d'Aro, Castell-Platja d'Aro.

Nolla, Josep M. (2003). "La historiografia arqueològica a Girona entre la proclamació de la Segona República i la fi del franquisme", dins *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme (1931-1975)*, Patronat Municipal de Cultura-Museu de Mataró, Mataró, p.141-154.

Nolla, Josep M.; Aicart, Francesc i Esteva, Lluís (1990). "El forn de terrissa de S'Agaró i l'establiment romà de la Finca Alzina", *Estudis del Baix Empordà*, 9, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.37-62

Nolla, Josep M.; Esteva, Lluís i Aicart, Francesc (1989). "El poblat ibèric dels Guíxols (segles IV a.C.-I d.C.)", *Estudis del Baix Empordà*, 8, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.45-116.

Obermaier, Hugo (1919). *El dolmen de Matarrubilla (Sevilla)*, Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, Museo Nacional de Ciencias Naturales, Madrid (Hipódromo).

Oliva, Miquel (1950). "Catálogo de los vidrios del Museo Arqueológico de Gerona", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p. 113-157.

Oliva, Miquel (1955a). "Don Luis Esteva Cruañas, Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas de San Feliu de Guixols", *Los Sitios*, 4 de novembre, Girona, p.8.

Oliva, Miquel (1955b). "Don Luis Esteva Cruañas, comisario local de excavaciones arqueológicas de San Feliu de Guixols", *Àncora*, 407, 10 de novembre, Sant Feliu de Guíxols.

Oliva, Miquel (1955c). "Prospecciones y excavaciones arqueológicas en la Provincia en 1955", *Los Sitios*, 29 d'octubre, Girona, p.53.

Oliva, Miquel (1957). "Actividades de la Delegación Provincial del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1956", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XI, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p. 269-344.

Oliva, Miquel (1968). "Los templos antiguos en los alrededores guixolenses". *Àncora*, 1048-1049, Extraordinari Festa Major, Sant Feliu de Guíxols.

Oliva, Miquel (1970), "Don Juan de Llobet Llavari y la arqueología", *Revista de Gerona*, 50, Diputació de Girona, Girona, p.10-12.

Oliveras, Carme i Boix, Lurdes (2001). "Josep Puig i Cadafalch i la seva relació amb l'Escala a través dels diaris d'Emili Gandia", dins *Josep Puig i Cadafalch, Empúries i l'Escala*, Ajuntament de l'Escala-Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala, p. 32-41.

Palahí, Lluís (2005). "Salenys. Exquisida aigua de taula", *Àncora*, 2916, Extraordinari de Festa Major, Sant Feliu de Guíxols.

Pallarés, Maties (1923). "Els sepulcres megalítics del Baix Empordà", *Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Anuari MCMXV-XX*, VI, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p.491-493.

Pallí, Lluís (1966), "La evolución del Ridaura", *Àncora*, 966, Extraordinari de Nadal, Sant Feliu de Guíxols, p. 13-14.

Pallí, Lluís (1972), "Geologia de la "Pedra Alta"", *Revista de Girona*, 61, Diputació de Girona, Girona, p. 61-72.

Pallí, Lluís i Esteva, Elena (1995). "Bibliografia cronològica de Lluís Esteva i Cruañas", *Estudis del Baix Empordà*, 14, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p. 19-35.

Pallí, Lluís i Roqué, Carles (1995). *Cartografia geoambiental de la conca del riu Ridaura (Baix Empordà, Girona)*, Col·lecció Dialogant amb les pedres, 3, Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, Girona.

Pallí, Lluís i Roqué, Carles (2010). *El patrimoni geològic de les terres gironines: 300 elements singulars*, Universitat de Girona-Geodinàmica Externa, Girona.

Pasamar, Gonzalo i Peiró, Ignacio (1991). "Los orígenes de la profesionalización historiográfica española sobre Prehistoria y Antigüedad (tradiciones decimonónicas e influencias europeas)" dins Arce, Javier i Olmos, Ricardo (editors), *Historiografía de la arqueología y la Historia antigua en España*, Ministerio de Cultura, Madrid, p. 73-77.

Pascual, Pompeo (1976). *El professor don Manuel Cazorro i Ruiz i l'Institut de Girona del seu temps*, Associació Arqueològica de Girona i Col·legi Universitari de Girona, Girona.

Patxot, Rafel (1952). *Guaitant enrera*, Edició privada, Ginebra.

Pella i Forgas, Josep (1883). *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*, Lluís Tasso i Serra impresor, Barcelona, 1883. 2ª edició facsímil, Olot, 1980 (edició consultada).

Perea, Maria Pilar (editora) (2008) . *Epistolari de Mn. Antoni M. Alcover (1880-1931)*, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears-Editorial Moll, SL, Palma de Mallorca.

Pérez, Miquel (2010). "El fons de la família Barraquer ingressat a l'ANC. Les vicissituds de Rafael Casanova i els seus descendents en els segles XVIII i XIX, *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, 27, octubre, Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Sant Cugat del Vallès.

Pericot, Lluís (1923). "La galeria coberta de Santa Cristina d'Aro", *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, Editorial Catalana, SA, Barcelona, p.85-87 i làmina XI.

Pericot, Lluís (1925). *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, Facultat de Filosofia i Lletres-Universitat de Barcelona, Barcelona.

Pericot, Lluís (1943). "Exploraciones dolménicas en el Ampurdán", *Ampurias*, V, Diputación Provincial de Barcelona, Barcelona, p.133-165.

Pericot, Lluís (1947). "El estado actual de la investigación prehistórica en la provincia de Gerona", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, II, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p. 154-173.

Pericot, Lluís (1948). *Grandeza y miseria de la Prehistoria. Discurso leído el día 14 de noviembre de 1948 en la recepción pública del Dr. D. Luis Pericot y García en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y contestación del Académico Numerario D. Tomás Carreras y Artau*, Tipografía Emporium, S.A., Barcelona.

Pericot, Lluís (1950). *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, CSIC-Instituto de Estudios Pirenaicos, 2ª edició, Barcelona.

Pericot, Lluís (editor) (1952). *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942-1948*, Informes y Memorias, 27, Ministerio de Educación Nacional, Madrid. (amb la col·laboració de Josep M. Corominas, Miquel Oliva, Francesc Riuró i Pere de Palol).

Pericot, Lluís (1955). “La arqueología en la provincia de Gerona”, *Revista de Gerona*, 1, 1r semestre, Diputació de Girona, Girona, p. 63-67.

Pericot, Lluís (1960). “Adolfo Schulten y el Ampurdán”, *Canigó*, 75, maig, Figueres-Barcelona, p.15.

Pericot, Lluís (1963). “La Escuela Arqueológica Barcelonesa” dins *Problemas de la Prehistoria y de la Arqueología Catalanas*, Instituto de Arqueología, Barcelona, p.XVII-XXVIII.

Pericot, Lluís (1964). “Pròleg” dins Esteva, Lluís, *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) I*, Corpus de Sepulcros Megalíticos. España, Fasc. 3, Instituto Español de Prehistoria del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Departamento de Barcelona-Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, Girona, p.3-4.

Pericot, Lluís (1970). “Pròleg” dins Esteva, Lluís, *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) III*, Corpus de Sepulcros Megalíticos. España, Fasc.5, Instituto Español de Prehistoria del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Departamento de Barcelona-Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, Girona, p.3-4.

Pijoan, Josep (1906). “Una estación prerromana en Cataluña. Las excavaciones de Puig Castellar (I)”, *Hojas Selectas*, V, Barcelona, p. 481-493.

Pijoan, Josep (1934). *Summa Artis. Historia General del Arte. El arte prehistórico*, vol. VI, Espasa Calpe, Madrid.

Pijoan, Pol i Maragall, Pere (2011). "Josep Pijoan i Soteras. 1879-1963", dins Montserrat i Izquierdo, Pere (editors), *La nissaga catalana del món clàssic*, Revista Auriga, Barcelona, p.236-239.

Pla Cargol, Joaquim (1948). "Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (Memoria)", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, III, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p.145-192.

Pla Cargol, Joaquim (1950). "Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (Memoria) [1902-1946]", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V, Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, p.158-218.

Pla Cargol, Joaquim (1960). *Biografías de gerundenses (Gerona y sus comarcas)*, Dalmau Carles Pla, S.A., 2ª edició, Girona-Madrid.

Plana, Santiago (2004). "Eduardo González Hurtebise, Josep Berga i Boada i el Museu de Sant Feliu de Guíxols" *L'Arjau*, 50, novembre, Arxiu i Museu d'Història de la Ciutat, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p. 30-33.

Plana, Santiago (2006). "Josep Berga i Boada, professor de Belles Arts", dins *L'Escola de Belles Arts. Josep Berga i Boada/Joan Bordàs i Salellas*, Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols-Diputació de Girona, Sant Feliu de Guíxols, p. 18-39.

Playà, Josep (2012). "El primer viatge "oficial" a la Costa Brava", *Revista de Girona*, 274, Diputació de Girona, Girona, p.62-64.

Puig i Cadafalch, Josep; Falguera, Antoni de i Goday, Josep (1911). *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. Consultada l'edició facsímil publicada l'any 2001 per l'Institut d'Estudis Catalans.

Puigdevall, Narcís (1989). "El franquisme" dins *Història de la Diputació de Girona*, Diputació de Girona, Girona, p. 305-365.

Puigvert, Joan (1996). "El primer catalanisme polític a Girona. El Centre Catalanista (1894-1899)", dins *El catalanisme conservador*, Quaderns del Cercle, 12, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, p. 55-91.

Quero, Salvador (2009). "Martínez Santa-Olalla, Julio", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p.423-424.

Quiney, Aitor i Estruga, Jordi (editors) (2005). *Col·leccions privades, llibres singulars*, Catàleg de l'exposició celebrada a la Biblioteca de Catalunya amb motiu de l'Any del Llibre i la Lectura, Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

Raja, Antoni (2010). *El Problema de España bajo el primer franquismo, 1936-1956. El debate entre Pedro Laín Entralgo y Rafael Calvo Serer*, Tesi doctoral, Departament d'Humanitats, Universitat Pompeu Fabra. Consultada a www.tdx.cat

Reig, Josep (1892). "Excursió a Sant Feliu de Guixols ab motiu de l'exposició de belles arts", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 6, juliol-setembre, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, p. 1-6.

Renero, Víctor y Ayarzagüena, Mariano (2009). "Hübner, Emil", dins Díaz-Andreu, Margarita; Mora, Gloria i Cortadella, Jordi (coordinadors), *Diccionario Histórico de la Arqueología en España*, Marcial Pons, Madrid, p. 334-336.

Riera, Ignasi (1999). *Los catalanes de Franco*, Historia Viva, Plaza&Janés Editores, Barcelona.

Rigau, José. "El menhir del Terme Gros", *Símbolo*, 134, Extraordinari de Festa Major, Acció Catòlica de San Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, p.29 i 35.

Ripoll, Eduard (1979). "Prof. Lluís Pericot Garcia (1899-1978)", *Ampurias*, 41-42 (1979-1980), Diputació de Barcelona-Institut de Prehistòria i Arqueologia, p. 507-536. (Bibliografia per T.Carreras i Mª T. Llecha).

Riquer, Borja de (1989). "Un país després d'una guerra (1939-1959)", dins *Història de Catalunya*, vol VII, Edicions 62, 3^a ed. (1992), Barcelona, p. 17-256.

Riuró, Francesc (1995). "Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica *Quadern de Treball*, 8, Associació Arqueològica de Girona, Girona, p.75-111.

Roma, Francesc (2006). *L'excursionisme a Catalunya (1876-1939)*. Document electrònic amb llicència Reconeixement-No Comercial- Sense Obra Derivada, 2.5. Extret de la pàgina web de l'autor: www.francescroma.net

Rovira i Virgili, Antoni (1922). *Història Nacional de Catalunya*, vol. I, Edicions Pàtria, Barcelona.

Ruiz de Arbulo, Joaquín (1991). "Excavaciones en Ampurias 1908-1936" dins Arce, Javier i Olmos, Ricardo (editors), *Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (Siglos XVIII-XX)*, Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, Madrid, p. 167-172.

Sanmartí, Enric (1999). "Bosch Gimpera y la Escuela Catalana de Estudios Ibéricos" dins Blánquez Juan i Roldán, Lourdes, *La arqueología ibérica a través de la fotografía de principios de siglo. Un homenaje a la memoria*, Madrid, p.109-112.

Sanmartí, Joan (2009). "Dels estats arcaics a la romanització: una perspectiva històrica i evolutiva sobre els ibers", *Catalan Historical Review*, 2, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 145-160.

Sanpere i Miquel, Salvador (1881). "Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos", *Revista de Ciencias Históricas*, II, Barcelona, p. 434-519.

Santaló, Miquel (1930). "Una nova estació? El Forn de Pinell (Castell d'Aro)", *El Autonomista. Suplemento Literario*, octubre, Girona, p-31-34.

Seguranyes, Mariona (2009). *80 anys de pintura a Llagostera (1892-1975)*, Ajuntament de Llagostera, Llagostera.

Serra, Jordi (2005). *Les Escoles Menors de Belles Arts al Baix Empordà (1880-1939)*, XV Premi Pere Lloberas, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, La Bisbal d'Empordà.

Serra i Ràfols, Josep de Calassanç (1928). *Forma Conventus Tarraconensis. 1. Baetulo-Blanda*, Institut d'Estudis Catalans-Secció Històrico-Arqueològica, vol I, Fasc.4, Barcelona.

Serra i Ràfols, Josep de Calassanç (1930a). *La Plana Basarda*. Document mecanografiat. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Arxiu Josep de Calassanç Serra-Ràfols, Arxivador 2/1, carpeta Girona, p.58-65.

Serra i Ràfols, Josep de Calassanç (1930b). *El poblament prehistòric de Catalunya*, Barcelona.

Serra i Ràfols, Josep de Calassanç (1935). *Poblats ibèrics de la rodalia de Girona (28 novembre 1935)*. Document mecanografiat. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Arxiu Josep de Calassanç Serra-Ràfols, Arxivador 2/1, carpeta Girona.

Sobrequés, Jaume i altres (Peláez, Manuel J.; Vilanova, Francesc i Soriano, Maria) (1991). *Epistolari de Francesc Martorell i Trabal i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner:*

1908-1931, Col·lecció d'Epistolaris Catalans del segle XX, 2, Promocions Publicacions Universitàries, Barcelona.

Soler, Narcís (2000). *Francesc Riuró Llapart*, Premi de l'Institut del Patrimoni Cultural, Universitat de Girona, Girona.

Soler Cazeaux, Joan (1950). "Notes retrospectives. Un antiquari a Sant Feliu", *Àncora*, 23 de novembre, Sant Feliu de Guíxols.

Soler Vicens, Emili (1983). "Historiadors de Llagostera. Col·laboradors del Grup "Centre d'Investigacions Lacustaria"", *Butlletí de Llagostera*, 26, gener-març, Associació de Veïns, Llagostera, p.14.

Tarragona, Josep M. (1998). *Vidal i Barraquer. De la República al Franquisme*, Columna Assaig, Editorial Columna, Barcelona.

Tarrús, Josep i altres (Badia, Joan, Bofarull, Benjamí, Carreras, Enric i Piñero, Miquel-Didac) (1990). *Dòlmens i menhirs. 48 monuments megalítics de les Gavarres i el Massís d'Ardenya (Baix Empordà, la Selva, el Gironès)*, Carles Vallès-editor, Figueres.

Testart, Albert (2010). *El Casino Menestral figuerenc 1939-1979. Un estudi de sociabilitat sota el franquisme*, Col·lecció Juncària, 5, Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Figueres, Figueres.

Torras, Cèsar August (1922). "Les comarques naturals de Catalunya. Empordà", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 333, octubre, Barcelona, p. 321-324.

Torrent, Joan (1957a). "La localización comarcal de San Feliu de Guixols. I", *Àncora*, 475, 14 de març, Sant Feliu de Guíxols,

Torrent, Joan (1957b). "La localización comarcal de San Feliu de Guixols. II", *Àncora*, 476, 21 de març, Sant Feliu de Guíxols,.

Torrent, Joan (1974). *La revolució de 1868 en San Feliu de Guíxols*, Cuadernos de Temas Guixolenses, I, Edicions Àncora, Sant Feliu de Guíxols.

Torrent, Joan (1983). "L'ensenyament a Sant Feliu de Guíxols. El col·legi Vidal i el mestre Joan Esteva i Vilallonga", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 2, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, p.183-242.

Tremoleda, Joaquim i Castanyer, Pere (2011). "Josep Pella i Forgas. 1852-1918", dins Tudela, Montserrat i Izquierdo, Pere (editors), *La nissaga catalana del món clàssic*, Revista Auriga, Barcelona, p.167-169.

Vallvé, Isabel (2002). *Manuel Cazorro Ruiz: la seva col·lecció arqueològica i la seva vinculació amb Empúries*, Treball de recerca del Programa de doctorat d'Història de l'Art, Universitat de Girona, Girona.

Vallvé, Isabel (2005). "Manuel Cazorro Ruiz, pioner d'Empúries i col·leccionista", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVI, Institut d'Estudis Gironins, Girona, p.367-405.

Vallverdú, Josep (2000). "Pròleg", dins *Cinquanta anys. 1950-2000. Centre Excursionista Montclar*, Centre Excursionista Montclar, Sant Feliu de Guíxols, p.11-13.

Vélez, Pilar (editora) (2008). *L'exaltació del llibre al Vuitcents: art, indústria i consum*, Biblioteca de Catalunya-Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Ventura, Joan (1993). "La Casa de les Vídues. Cent anys per tenir una Biblioteca Pública", *Crònica*, Publicació de l'Arxiu Municipal de Llagostera, 7, Llagostera, p. 3-16.

Vicens, Joan (2008). "Els Vicens de Solius", dins Gaitx, Jordi i Fogueras, Gerard (2008). *El naixement del municipi de Santa Cristina d'Aro (1854-1868)*, Col·lecció Estudis Cristinencs, 1, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Santa Cristina d'Aro, p.74-75.

Vicente, Josep (2000). "El paper cívic del C.E.Montclar en el Sant Feliu dels anys cinquanta", dins *Cinquanta anys. 1950-2000. Centre Excursionista Montclar*, Centre Excursionista Montclar, Sant Feliu de Guíxols, p.18-26.

Vila, Hermenegild (1878). "S. Feliu de Guixols. Su pasado (I)", *El Eco Guixolense*, 5, 27 octubre, Sant Feliu de Guíxols, p.1-2.

Vila, Pep (2003). "Y Catalunya (Mot Final), una obra de teatre d'Hermenegild Vila Saglietti", *L'Arjau. Informatiu de l'Àrea de Patrimoni Cultural i Educació*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 45, febrer, Sant Feliu de Guíxols, p.16-18.

Vilallonga, Mariàngela (2010). "Escriptors i artistes de Llagostera. Un recorregut per tots els racons del terme i pels relats i dibuixos que se n'han fet", dins Albà, Marta i Mallorquí, Elvis (coordinadors), *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Les conferències de l'Arxiu, 1, Ajuntament de Llagostera, Llagostera, p.111-141.

Vilar, Albert (2007), *Pere Caner, l'homenot de Calonge*, Calonge.

Vinardell, Santiago (1933). "Perspectivas. El excursionismo", *La Vanguardia*, 10 de setembre, Barcelona, p.5.

Vinyas, Joan (1932). *Memòries d'un gironí*, Imp. Masó, Girona.

Vivo, Jordi; Palahí, Lluís; Garcia, Gustau i Prados, Antoni (2012). *Del dominus a l'abat. La història de l'entorn del monestir de Sant Feliu de Guíxols. De l'època romana a la desamortització*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols.

14. Epistolari ¹²⁵⁵

1. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 31 d'octubre de 1871. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Gerona

Barcelona 31 Octe 1871

Amigo Sr. Botet:

le ofrecí á V ponerme á sus ordenes para las espediciones á Solius, G^a, cuando hubiese hecho las que tenia proyectadas á San Miguel d'Erdal y á San Miguel Eramprunyá; pero el tiempo se me ha pasado ocupado en otras cosas y hasta ante ayer y ayer no he podido efectuar la ultima espedicion.

El Eramprunyá es la ruina de un castillo roquero del siglo XIV, cerca de Gavá; en la misma peña he visto talladas las sepulturas, completamente semejantes á las de Bañolas y S Miguel d'Erdal, la antigua Olerdola: de todo tengo los dibujos.

En S Miguel d'Erdal he hecho lo que me faltaba hacer; esto es, el plano de la celebre muralla (147m de longt) y los dibujos de otras cosas que hay en las inmediaciones de esta localidad. Estoy contentisimo de estos dos viajes.

Si le pareciese á V que ahora está muy adelantada la estacion, podemos dejar nuestra espedicion para el mes de Abril; pero, de todos modos, estoy pronto á ponerme en camino y á la disposicion de V.

Disimule V esta tardanza y mande cuanto guste á su amigo y atento servidor.

¹²⁵⁵ En totes les cartes transcrites s'ha respectat l'ortografia original. Així mateix, s'ha respectat fins allà on ha estat possible la puntuació, la disposició original del text i els encapçalaments de les cartes.

QBSM

[signatura de Franc^o Martorell y Peña]

2. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 14 de novembre de 1871. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Barna, 14 Nove 1871

Sr D Joaqr Botet.

Gerona

Amigo y Sr mio:

Hasta hoy no he podido contestar á V su estimada carta porque esperaba la llegada de uno de mis herma, a quién tenía que hablar.

El viernes 17 corrte saldre para esa en el tren de las 6 de la mañana, dispuesto a marchar el mismo día, ó el siguiente, como V quiera. Si hubiese alguna dificultad, sirvase V avisarme á vuelta de correo.

Advierta V que la carta de V y la del Sr Girbal las he recibido con 3 dias de atraso. El correo sale de esa á medio dia y puedo recibir las cartas por la tarde del mismo día, si pone V el sobre á los Sres J M Bofill é hijo para Dn Franc^o Martorell y Peña; no olvide V el apellido materno, porque aquí conozco ya 4 de mi nombre y apellido.

Hasta la visita.

Su amigo

[signatura de Fc^o Martorell y Peña]

3. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 21 de novembre de 1871. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Barcelona, 21 Nov 1871

Sr D. Joaqn Botet.

Gerona

Mi estimado amigo:

á las 6 de la tarde de ayer llegué á ésta su casa con toda felicidad, disfrutando del último de los hermosos dias que para nuestra espedicion estaban reservados ¿no es verdad? Hoy tenemos aqui frio y nublado, amenazando nieve.

Puestos en orden los cacharos y dispuesto á trabajar sobre las notas que he traído de la Plana Basarda, siento la necesidad de dar á V de nuevo las gracias por todas sus bondades: suplico á V se las repita á sus apreciables Padres saludandoles afectuosamente, lo mismo que á los amigos Sres Girbal, Franquesa y Pujol.

Y V, no dude del [?] carino y buena amistad de su serv q.b.s.m.

Fco Martorell y Peña

4. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 30 de novembre de 1871. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Barcelona, 30 Nov 1871

Sr D Joaqn Botet.

Gerona

Mi estimado amigo:

persuadido de que tendran V muy sabida la época de la construccion de la muralla y torres que corre sobre el resto que parece ciclópeo y la época de la construccion de la muralla del recinto actual que está detras de la Universidad tocando á la otra muralla de los pedruscos, agradecere a V que me lo diga cuando me remita V las fotografias. Tambien deseo saber en que año fué volada la torre Gironella.

Cuando me remita V las fotografias, no deje V de incluir en la nota el mas pequeño gasto, empezando por el de cortar la yerba que hay al pié de la muralla.

Ayer supe que tambien hay silos en un punto del llano de Tarragona, á donde me han ofrecido llevarme á fines de Dic: ya le participare á V el resultado de la investigacion.

Tenga V la bondad de saludar muy afecta de mi á sus Sres Padres y al amigo Girbal, y V mande con toda franqueza á su muy afmo amigo y servr.

[signatura de Fco Martorell y Peña]

5. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 21 de desembre de 1871. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Sr. D Joaqn Botet.

Gerona

Mi estimado amigo: á su tiempo su grata del 7 corrte, que no contesto hasta ahora porque hoy me he levantado de la cama, despues de 18 dias de no salir de casa, con dos recaidas de una gastrica que me está aburriendo.

Doy á V mil gracias por los datos que se sirve darme.

No tengo prisa para las fotografias; lo que conviene es que salgan bien.

Tenga V la bondad de dar las gracias de mi parte al amigo Sr Girbal por su historia de los Judios de Gerona, que espero leer con gusto.

Me alegro mucho que se haya V decidido á escribir algo sobre lo que vimos en Solius; sirva V avisarme cuando se publique, pues yo no veo nunca "La Renaxensa". Tendre siempre mucho gusto en leer todo lo que V escriba.

Suplico á V salude afectuosamente á sus apreciables Papá y Mamá; á toda la familia les deseo á V toda clase de felicidades y alegrias en las proximas fiestas de Navidad, quedando de V, como siempre, su muy afmo amigo y atento servidor.

[signatura de Franc^o Martorell y Peña]

Barcelona 21 Dicb 1871.

6. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 26 de gener de 1872. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Barcelona 26 Enero 1872

Sr D Joaqn Botet

Gerona

Mi estimado amigo: he recibido su grata del 22 corrte, y despues, las fotografias, de mano de su simpatico herm^o D José: las dos dán una idea

bastante clara de lo que puede ser este muro, al que tiene el ojo acostumbrado a las construcciones llamadas ciclópeas. Doile á V un millon de gracias

Tenga V la bondad del decir al comun amigo Sr Girbal, que le agradezco mucho su trabajo sobre los Judios en Gerona, que espero leer con gusto.

Ayer dejé en casa del hermº de V, dos pares de fotografias, uno para usted y otro para el Sr Girbal: me parece justo que no carezcan de ellas, los que en algo han contribuido á que se sacasen. La tardanza no me ha estrañado: el pobre fotografo sera devorado por la Alcandia, si, como tan amenudo se vé, esta no lo es [?].

No he verificado la proyectada espedicion al campo de Tarragona, porque cuando debia haberla hecho estaba enfermo, y despues he quedado tan acobardado por el frio, que no creo hacer otra hasta la primavera.

En el ultº nº de la Renaxensa, he visto un bonito articulo de V. Espero con ansia ver el de Solius, mas interesante, bajo mi punto de vista.

Vuelvo á repetirle las gracias por sus bondades y acierto en las fotografias y recordado á sus apreciables Padres que estoy completamente á sus ordenes, me repito de V su amigo y S.S.

[signatura de Fco Martorell y Peña]

He entregado al herm de V los 152 nºs.

7. Carta de Francesc Martorell i Peña a Joaquim Botet i Sisó del 6 de juny de 1873. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Pau 6 Junio 1873

Estimado amigo: aquí me tiene V desde hace 8 días. A fines de de Febº salí de Barcelona con mi familia, porque un hermano mio está gravemente enfermo y necesita una tranquilidad que Barcelona dista mucho de ofrecer en el día. Hemos pasado 3 meses en Amélie les Bains y, huyendo del calor, hemos tomado en Pau una casa hasta el 19 Set, resueltos á pasar en este lado de la frontera, hasta que la tranquilidad se restablezca, ó el frio nos eche.

Al pasar por Toulouse he recogido una maleta con ropa de verano, que en Oct del año pasado deje en casa de un amigo y en ella, entre otros papeles, he encontrado una carta de V fha 29 Enero 1872; su contenido no exige contestacion, pero ella me ha dado el deseo de escribirle á V para tener el gusto de saludarle y darle parte del descubrimiento, que acabo de hacer, de unas sepulturas como las de Banyolas, al pié del nevado Canigó.

Siempre puesta la imaginacion en esta clase de monumentos, donde quiera que vaya, indago si hay noticias de sepulturas de esa forma, y tuve la dicha de que se me indicase algo, que creí que podia ser lo que buscaba; al dia siguiente me puse en marcha y, en efecto, encontré dos sepulturas, habiértas en el granito, debajo de las construcciones de unas ruinas que remontan á los primeros años del siglo X: este es ya el segundo indicio que tengo, para creer que esta clase de sepulturas son muy anteriores á aquella época; á no ser asi, si no hubiera construido sobre ellas y me parece que se hubieran respetado mas, si hubiesen conocido su origen; de todos modos, no son tan modernas sobre como se ha querido decir.

Tengo ya vistas varias localidades con esa clase de sepulturas y tengo recogidas noticias de otras localidades en que tambien las hay; todo lo reuno en un solo trabajo, junto con el muro de Gerona y otros dos de dos distintas localidades y estilos.

¿Cómo tiene V su trabajo sobre Solius? tengo curiosidad de verlo. Nadie mejor que V puede hacer de ello un buen estudio, por la facilidad que le

ofrece la amistad de la familia que tubo la bondad de recibirnos y hasta de acompañarnos.

Sirvase V saludar afectuosamente de mi parte, á su apreciable familia y deseandoles á todos Vs muchisima salud, me repito su atento serv y afmo amigo.

Q S M B

[signatura de Franc^o Martorell y Peña]

**8. Carta de Telesforo Izal a Joaquim Botet i Sisó del 16 de març de 1877.
Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.**

Sr. D. Joaquin Botet

Muy Señor mio: Cumplí con su encargo y segun informes del Sr. Gou [...] no posee mas fincas que dos casas y una viña contigua, cuyo total valor se calcula en unos 1.200 á 1.800 D [?].

Sirvase V. enterar á quien corresponde que con esta fha remito á D. Manuel Viñas un titulo del Emprerito pral por pago de las suscripciones de los socios de esa localidad correspondtes á la Asociacion Literaria de la Capital

Cuando se haya cobrado si falta se dara órden para cobrar del Sr. Goudi [?] y si sobra seran entregados al mismo.

Con este motivo me repito suyo afmo serv

q.B.S.M.

[signatura de Telesforo Yzal]

S. Feliu de Guixols 16 Marzo 1877

9. Carta de Telesforo Izal a Joaquim Botet i Sisó del 23 d'octubre de 1877 [?]. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Sr. D. Joaqu^ñ Botet y Sisó

Muy Señor mio: En virtud de su atenta del 21 corriente, remito adjunto nota de los socios que han pagado y de los que se han dado de baja.

Conviene que estos socios reciban con tiempo las targetas de convite y cuanto les corresponde para asistir ó invitar á sus favorecidos al próximo certámen.

Demorar esta formalidad, crea V- que es en perjuicio de la Asociacion, respecto los socios fuera de Gerona.

Se harán efectivos los fondos recaudados dentro algunos dias.

De V- afmo serv- y amigo

q.B.S.M

[signatura deTelesforo Yzal]

S.Feliu de Guixols 23 Obre 187(7)[?]

10. Nota de Telesforo Izal a Joaquim Botet i Sisó, sense data, possiblement annexa a la carta anterior. Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

Sr. Botet

La Asociacion literaria en esta ha disminuido en dos socios y aumentado en otros dos que son

D. Nemesio Ferran

y

D. Silvestre Anglada

cuyos titulos me mandara; asi como las targetas para la reunion del certámen que para todos los socios de esta, que espero no demorara para satisfacion de este su afm

[signatura de T. Yzal]

El valor lo recibirá todo

11. Carta de Telesforo Izal a Josep Botet i Sisó del 20 de novembre de 1878 . Arxiu Municipal de Girona. Fons Joaquim Botet i Sisó. Original a mà.

S_ D. José Botet y Sisó

Muy señor mío y amigo: Dignese V_ pasar, ó mandar pasar en casa D. Benito Jordi de ese comercio [?], para recibir por mi cuenta Duros 18 por otras tantas inscripciones á la Asociación literaria de esa capital.

Siempre suyo afm serv

q.B. S. M

[signatura de Telesforo Izal]

S. Feliu de Guixols 20 Novee 1878

12. Carta de Josep Pella i Forgas a la *Real Academia de la Historia*. Arxiu de la *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia*, ISBN: CAB/9/7946/20 (1). Original a mà. Extreta de: www.cervantesvirtual.com

Con motivo de estar hace algunos años dedicandome al estudio de la historia del Ampurdan, comarca N.E. de Cataluña, á fin de publicar los gloriosos hechos de que fue teatro dicho territorio, para que no yazcan esparcidos en historias generales ú olvidados en nuestros archivos, y la civilizacion curiosa y típica de una de las mas escogidas regiones de España sea conocida por cuantos á mayores y mas generales estudios historicos se dedican: hoy me veo en el caso, no obstante tener casi concluido mi trabajo, de practicar algunas escavaciones en varios puntos de la comarca, para asegurarme de la verdad de ciertos asertos referentes á las civilizaciones indiketas, griega y romana.

Como correrán de mi cuenta los gastos, deseo efectuarlas á la par que sin dependencia alguna de la Comision de Monumentos de la Provincia, con autorizacion bastante para no encontrar obstáculos por parte de las autoridades municipales, sino la proteccion compatible con el respeto a la propiedad particular; y en este concepto me atrevo á suplicar á la Academia se sirva facilitarme una autorizacion directa, ó para lograr las correspondientes ordenes del Gobernador de Gerona, al objeto indicado.

En alcanzar semejante atencion de la Academia tendreme por sumamente honrado, y veré de corresponder comunicando sucintamente el resultado de mis exploraciones á esa corporacion á la que inmerecidamente pertenezco.

Dios guarde a V.E. muchos años.

Barcelona, 14 de mayo de 1878

[signatura de José Pella y Forgas]

[?] Sr Director de la Real Academia de la Historia

[En un lateral:] Academia de 17 de Mayo de 1878 Enterada; informen la Comision de Antigüedades y la organizadora de las provinciales de monuments. [signatura il-legible]

13. Ofici de la *Real Academia de la Historia* a Aureliano Fernández-Guerra del 18 de maig de 1878. Arxiu de la *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia*. ISBN: CAB/9/7946/20 (2). Original a mà. Extreta de: www.cervantesvirtual.com

Real Academia
de la
Historia

Excmo Señor D. Aureliano Fernandez-Guerra, Individuo de número y Anticuario de la Real Academia de la Historia

Excmo Señor

Nuestra Real Academia de la Historia ha acordado que la Comision de Antigüedades y la organizadora de las provinciales de monumentos informen lo que á las mismas se ofrezca y parezca acerca de una comunicacion que el Señor D.José Pella y Forgas, correspondiente en Barcelona, ha dirigido en fecha 14 del corriente á la Academia, y dice asi:

(Se copiará)

Lo que, de acuerdo de la Academia, traslado á V.E. por ser el mas antiguo de los Señores Académicos que componen dichas comisiones.

Dios G e. Madrid 18 de Mayo de 1878.

14. Carta de Pere Alsius a Joaquim Botet i Sisó del 4 d'agost de 1878. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Secció de Manuscrits, Epistolari de Joaquim Botet i Sisó, ms.1880, carta 2. Original a mà.

Sr. D. Joaquin Botet

Banolas 4 agosto 1878

Querido amigo: le remito la copia que V. me pide y yo le habia ofrecido, la cual saqué tiempo atras de otra que me facilitó el Rdo. P. Fita, quién la tomó del original. Creo que fiado en la distribucion de pueblos por arcedianatos podrá V. fijar los limites del Ampurdan por la parte de la Bisbal, cuya villa debe excluirse de dicha comarca; pudiendo igualmente servirle para limitar la Garrotxa por esta parte de Bañolas en su parte lindante con el arcedianato de Gerona. Por el oeste el limite natural del Ampurdan es Castellfollit bajando por Miñana y Guixeras á Bañolas, mientras que por el N. parece que debe formarlo la cordillera pirenaica hasta el mar por mas que los pueblos de aquella montaña digan no ser ampurdaneses, sino montañeses. Este es mi parecer. Si en algo mas puedo serle util disponga V. sin reserva.

Le agradezco muchos los recuerdos que me transmite de nuestro sabio amigo el P. Fita.

Tengo una satisfaccion en saber que está ya imprimiéndose su erudita memoria sobre Ampurias y le anticipo las gracias por el ejemplar que me ofrece.

Suyo af^o S. y A.

[signatura de P Alsius]

15. Carta de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, tramesa per Joaquim Riera i Bertran i Pelegrí Casades i Gramatxes al vice-president de la Comissió Provincial de Monuments del 18 de desembre de 1882. MAC-Girona. Fons Comissió Provincial de Monuments, 10/23. Original a mà en paper imprès: Associació Catalanista d'Excursions Científicas. Paradís, 10 2n

Número 236 [en un lateral]

Ab motiu d'una excursió que alguns individus de l'Associació Catalanista d'excursions científicas de Barcelona, verificaren á la vila de Sant

Feliu de Guixols observaren que's procedia al derribo del exmonestir de Benedictins, del qual podia molt bé conservar-se un claustre románich, digne d'estudi.

Aquesta Associació que's complau en reconeixer en aqueixa lltre corporació la mes decidida protectora dels recorts artistichs é historichs de nostra patria, verdaderas fonts d'ilustracio y modelos pera los artistas, ha cregut molt oportú acudir respectuosament a V.I. para que's digne procurar la conservació deguda del citat claustre románich, existent en la vila de S.Feliu de Guixols.

La Catalanista confia de la reconeguda ilustració de V.I. que se dignará atendre la present restauració, ab lo qual se fará acreedora aqueixa lltre Comissió. dels aplausos de tots los que estiman los recorts y manifestacions artísticas de la Patria.

Deu quart á V.I. molts anys.

Barcelona 18 Desembre 1882

Lo President

[signatura de Joaqn Riera y Bertran]

Lo Secretari 1er

[signatura de Pelegri Casades y Gramátxes]

lltre Sr President de la Comissió de Mnuments artistichs é historichs de la provincia de Girona.

16. Carta d'Agustí Casas a Eduardo González Hurtebise de l'11 de febrer de 1903. Publicada i extreta de González Hurtebise, 1905a, p.22.

San Feliu de Guíxols, 11 febrero 1903.

Sr. D. Eduardo Gonz., Hurtebise

Tarragona

Apreciado señor y amigo: Mi padre me entregó tiempo atrás para que la contestara, su atta. carta del 18 sepbre., a la que ya debe usted desesperar con sobrado motivo de obtener dicha contestación. No intento disculparme, pero han contribuido poderosamente a esta demora mi ausencia durante todo el verano y las ocupaciones siempre mayores en ésta época del año. Además, la dificultad de poderle complacer en todo lo que usted deseaba me cohibía algún tanto.

Con harto sentimiento debo, pues, comunicarle que cumplo tarde y mal el primer encargo que ha servido hacerme.

La moneda hallada entre tejas romanas en el peñón **dels Guíxols** no creo diga a usted gran cosa. Es un **as** de Ampurias, según creo, y parecido, si no idéntico, al que publica Pella en su historia. El relieve es algo gastado y está algo rota por un lado. Le mando incluso una impronta que encontrará usted muy mal ejecutada pero que lo ha sido con todo mi saber.

Respecto a “Les Plans et profils des principales villes et lieux...de Catalogne”, parece que existen dos ediciones y una de ellas, la que posee Patxot, es de tamaño pequeño. En ella hay un solo grabado-vista de St. Feliu de unos 15 x 10 centímetros, pero con la circunstancia de que ocupa doble página y a causa de estar el libro mal encuadernado presenta en medio un pliegue profundo que no podría desaparecer sin desencuadernar el tomo. El señor Patxot estuvo aquí días atrás y tuve ocasión de examinar su libro, convenciéndome por lo dicho de la imposibilidad de sacar un buen cliché.

Con el plano del señor Corominola estoy también de desgracia. Tenía de él un negativo sobre vidrio que se me rompió en mil pedazos hará cosa de algunos meses, precisamente cuando me encontraba sin ninguna positiva. Ignoro si el señor Corominola, con quién no tengo ninguna intimidad, posee todavía el original.

No causa usted ninguna molestia con estos y parecidos encargos, excepto el sentimiento, en este caso, de no poderle complacer.

Mi padre y mi hermano le saludan afectuosamente, mientras me repito de Vd. affmo. amigo

q.s.m.b.,

AGUSTI CASAS

17. Carta d'Agustí Casas i Vinyas a Josep Puig i Cadafalch del 16 de desembre de 1909. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Sèrie Presidència, Correspondència 1907-1909 (G1-200 D7). Original a mà. Publicada parcialment a Aicart, 2006a, p. 56-58.

Sant Feliu de Guixols 16 Desembre 1909

Senyor President del Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Respectable Senyor:

Corresponent a la immerescuda atenció del Institut d'Estudis Catalans, al enviarme la "Crónica del moviment arqueolològich, histórich, etc de 1907", sentintme honrat, per altra banda, de poderme considerar servidor d'una institució, la activitat y'ls merits de la qual aplaudeixo ab entusiasme, me permeto adreßarme a Vosté, com a son digne President, boy suplicantli me perdoni, si manco per ignorancia a les formes que podría haverhi establertes y que deurían revestir tal volta la present comunicació. Aquesta no té altre objecte que presentar una llista dels pochos monuments megalítichs escampats per aquesta rodalía.

Constituheixen, certament, un nombre ben migrat, pro m'ha mogut a esmentarlos, agrupats aixís, la consideració práctica de que poden visitarse tots desde aquesta vila ab relativa comoditat. Amés, entre ells n'hi ha al menys dos, que crech desconeguts y que dech senyalar, per lo tant, a la atenció del Institut encare que tan sols sía pera arribar a formar, si aixís s'intentava, l'inventari general dels existents a Catalunya.

1. Barraca D'en Dayna. Es el tumulus de Romanyá, en la parroquia d'aquest nom, en el terme municipal de Santa Cristina d'Aro. Está situat en la propietat del Sr. Cama, vora'l camí, que, partint del poblat vers sol ixent , per la nova creu de terme, se dirigeix cap a Calonge (1)

Bibliografia: Agustí Casas, Un monument megalítich, article del setmanari "El Noticiero" de St. Feliu de 16 Juny 1894 (conté la descripció, les mides y un croquis); Cristófol Fraginals, Article d'una excursió a tota la comarca en el "Butlletí del Centre Excursionista" de Maig del 1900 (conté una projecció esquemática del monument, qu'es la representació gràfica més clara del mateix, ja que la fotografia, per varies circumstancies, no pot donarne idea exacta); Alsius y Torrent, Serinyá, en el volum del Certamen de Girona de 1894, pag.157; Botet y Sisó, Data aproximada en que els grechs s'establiren a Empories, Discurs 1908 p.10. Citan també el monument, entre altres, Puig y Cadafalch, Falguera y Goday, Arquitectura Románica a Catalunya I p.12; Hurtebise; etc.

2. La Pedra Aguda. Anomenada també Pedra de les Gojes, per estar enllassada ab ella una relació llegendaria, de la qual sols he posat en clar qu'una bruixa portava aquell códol al pont de Girona en construcció o'l treya d'allá, quan li caygué en el lloch qu'encare ocupa. Es un menhir, situat al mitj d'un camp, en la carena de Vallvenera, allá hont s'ajuntan el camí d'aquest punt a Romanyá y'l que puja de Sta. Cristina per Mobet. S'escau sobre'l poble de Castell d'Aro; pertany al municipi de Sta. Cristina d'Aro y a la propietat de la Sra. Vda. Rosés.

Bibliografia: Pella y Forgas, Historia del Ampurdan (conté la descripció y les dimensions (p.24), aixís com una silueta del monument (p.19)); el citan, entre altres, En Ll. Domenech y Montaner, Hist^a Gral. del Arte-Arquitectura I pags. 31 y 90 (ab un gravat); G.Hurtebise; Aulestia; etc. Vegi's la fotografia adjunta.

3. Menhir situat vora'l camí, que de Romanyá a Vallvenera segueix la carena de la serralada. No serveix de terme ni es conegut per cap nom especial. Pertany al municipi de Sta. Cristina, a la parroquia de Romanyá y a la propietat de la Sra. Vda. Rosés. Es més baix que Sa Pedra Aguda, més prim i punxagut y de cayres més vius. Mideix 1,60 m. d'alsada sobre'l nivell actual del terror immediat, essent de 1,05 m. el perímetre de la secció horizontal més grossa y de 0'35 m. l'amplada de la major de ses cares. Inédit. En vaig donar coneixensa al Sr. Botet y Sisó pera la "Geografia de Catalunya qu'are's publica. Vegi's la fotografia adjunta.

4. Terme Gros. Menhir que fa realment de terme entre les propietats Creixell, Codolar y Camapanería, en la vessant del Turó del Home que mira a la Vall d'Aro. El Turó del Home, a Ponent de St. Feliu, es el cim més alt dels que rodejan la població. Pertany el menhir al municipi de Sta. Cristina. Inèdit. El vaig comunicar al Sr. Botet pera la "Geografía de Catalunya". Aixís qu'en tingui ocasió me procuraré y enviaré les dimensions y la fotografia qu'are no posseheixo.

5. Pedres Dretes d'en Lloveras. Al mitj del bosch, prop del camí que puja de Sta. Cristina d'Aro a Mobet, hi ha les pedres aixís anomenades, que sens dubte haurían format part d'un monument megalítich avuy molt destruït y que permeten sospitar una construcció semblanta a la de Romanyá. En té coneixensa solzament el Sr. Botet pera'l fi ja indicat.

Ja que la ocasió ho aporta, recordaré aquí la Plana Basarda, de la qual se son ja ocupats els Senyors Martorell, Sampere, Botet y Pella; potser no fora aventurat cercar en les excavacions d'aquella roca un origen prehistórich que confirmarian tal volta els fragments ceramichs allá prou abundosos, molts dels quals son al menys indígenas, encare que barrejats ab altres probablement romans y fins positivament ab algun tros de tégula.

Propera a la Plana Basarda, cal esmentar finalment la petita cova, excavada en una paret natural de granet, de la qual s'ocupa també el Sr. Pella.

Exceptuant el túmulus de Romanyá, explorat per el seu propietari, ja en 1894, no tinch noticia de cap troballa de sílex o altre objecte efectuada en els altres quatre monuments.

Destijo la prosperitat del Institut y soch, Senyor President, el seu atent servidor.

[signatura d'Agustí Casas]

18. Carta d'Agustí Casas a Josep Pin i Soler del 23 de novembre de 1921. Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Fons Pin i Soler. Ms 4514/2. Cartes adreçades a Josep Pin i Soler (1868-1926).

Corresponsals sense identificar. Original a mà. Publicada a Aicart, 2006a, p. 109.

Sant Feliu de Guíxols 23 novbre 1921

Sr. Dn. J. Pin i Soler

Barcelona

Distingit Senyor:

La seva carta del 18 m'ha produït una viva satisfacció, més que per lo que diu (amb tot i esser per a mi tan falaguer) per el fet de venir espontàniament del mestre que no tenia l'honor de conèixer, però que tantes vegades havia llegit, des de "La Família dels Garrigas", fins a les darreres traduccions de llibres clàssics. Els seus llargs viatges, que no ignoro, donen encara més vàlua a la seva enhorabona i la coincidència de què'm parla respecte a Pompeia, resulta a més per a mi altament honrosa. Ja comprendrà, doncs, que poques recompenses podia sommiar per al meu llibret com la que representa eixa missiva seva, de la que estava lluny de creure'm mereixedor i que sincerament agraeixo.

Malgrat tenir-hi un fill, que malda ja fa temps cercant col.locació com a químic, jo vaig poc a Barcelona, però pot comptar que no oblidaré la seva gentil oferta i que'n feré ús amb tant d'íntim plaer com l'agraïment.

I si Vosté tornava a fer mai per mar la ruta de Marsela, com en l'ocasió ja llunyana en que's trobà amb el meu conciutadà Cabarrocas, no deixi de baixar a la vila que generosament anomenà "niu de delícies" i vingui a trucar a casa (Rambla Vidal, 4) per a que tingui'l gust de posar-me a la seva disposició, com m'hi poso ja des d'ara, tot repetint-li mercés i oferint-me com amic.

[signatura d'Agustí Casas]

19. Carta d'Agustí Casas a Francesc Matheu. Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Correspondència de Francesc Matheu. Ms.2209, III, carta 384. Original a mà en paper imprès ACV. Publicada a Aicart, 2006a, p. 110.

Sant Feliu de Guíxols 2 maig 1928

Sr. Dn. Francesch Matheu

Barcelona

Distingit Senyor:

havent-me de refiar dels diaris, no vaig assabentar-me fins ahir de l'acte que en honor de Vosté se celebrà diumenge i al qual, per insignificant que sia la meva adhesió, molt m'hauria plagut d'enviar-la-hi.

Encara que tardanes, fassi'm doncs l'obsequi d'acceptar aquestes ratlles com a manifestació d'un entusiasta de l'acte celebrat i d'un sincer admirador ensem de la seva personalitat patriòtica i literària.

Vulgui disposar de mi com a respectuós servent i affm. amic

Agustí Casas

20. Carta d'Agustí Casas a Francesc Macià del 24 d'octubre de 1931. Arxiu Nacional de Catalunya. Fons ANC1-818/President Francesc Macià (documentació institucional), -T-3770. Original a màquina. Extreta de: <http://extranet.cultura.gencat.cat/ArxiusEnLinia/>

Sr En Francesc Macià.

Ciutat, 24 Octubre 1931

Sr. President:

Aquests dies han sigut asaltatç estancs, comerços i un Banc. Vos sou malgrat ço, optimiste. Mes val aixis. Mes, com que vos

escolteu a una colla de gent descreguda i que atenta à l'anima de Catalunya que unicament es nostra estimada Fè, seria hora ja de que us deixesiu de lirismes i entrésiu à la meditació de ço que convè.

Qui son els assaltants dels Bancs i demes? Potser els Jesuites, segur que vostre Gasol, Ayguader, etc. lo diran. Prou sabeu vos que co no es veritat. Els assaltants no son altres que la escoria de la societat, aquells que com els que vos voltan à vos, no creuen en res, aquells quins com tots els que formeu a les rengles de la Esquerra no volen les Ordes religioses perque llur conducta les hi fan nosa, aquells que volen foragitar tot lo que sia mes Sant i Sagrat.

I vos, que habeu promes respectar nostres sentiments catòlics, permetreu sien foragitats els Religiosos que cap treball donen à les autoritatç, que no necesiten qui'ls vigili, que no solament no asaltan els interesos del vehi sino que ensenyen el mal que ço es?

Ara, si vos ho creyeu aixis, com es de suposar, es segur que no manareu als Mosos de la Esxadra que's dirigeixin à les Ordres Religioses per à captar als lladres. ¡Naturalment, prou ho sabeu que alli no hi son!

I permetreu que sien foragitats els Jesuïtes! Pobre de vos! Deu vos endemanara conte, com dintre de poc que morireu haureu de respondrer de haber contribuït à un acord com el que acaba de pendrer el Congres. Encara sou à temps de rectificar, feho, creyeu, feho pel be vostra i de tots. Feu prevaldrer vostra influencia per à que un atemptat tan gran no s'executi. D'altre manera, el castic de Deu no es fara esperar. Vos sereu el primer que rebereu, no de cap home, perque nosaltres no som asasins, sino que vos mateix vos fareu la justícia i sereu l'executor d'Aquell que tan permeteu sia injuriat.

Vostre s.s.

[signatura d'Agusti Casas]

21. Carta de Josep Maria Almeda a Lluís Esteva i Cruañas del 5 de juliol de 1956. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès J.Almeda. CASSÀ DE LA SELVA (Gerona).

5 Juliol 1956

Sr. D Lluís Esteva.

Molt S y amich: Vaig anar a Romanyá y en auto vaig anar á Roquet per retrobar el dolmen; y en efecte; es á sobre mateix de una curva que fa la carretera nova que ara s'ha fet y que fa com una plassa que se veu blanquejar desde Romanyá. Allá mateix en direcció á las Gabarras o La Bisbal pujant bosch amunt seguint un crestall de rocas de cuarç ó pedra foguera, anant amunt uns 60 passos, fa una petita planícia y allá el trobará. Hi ha senyals de que fou remanat, dons hi ha un piló de terra al costat cosa de mitj tamborell.

Allá á la font de Panedas (que crec que es terme de Romanyá dita font en rigor, perque penso que el terme passa per allá); ya ho deu saber V. segurament; pró l'hi repeteixo; s'hi va descobrir varios fonaments de viviendas segurament romanas, perque s'hi trobá un dolium; ficada dintre del que, una alemana, casada amb un de Llagostera, mé digué que hi havia ballat dintre; es per dir que s'hi havia pogut ficar dintre. Aixó era antes de la guerra y no recordo que me varen dir d'aquesta amphora, si la varen treurer ó se va trencar, etc, etc. Aquesta gent eren uns familiars del duenyo actual ó anterior de la font ó al menos del que l'explotava.

Recordo que me varen ensenyar al fons del barranc casi [?] cauce del Salenys (á vora del Pou de les Gojes, que es una obertura profunda á la roca plena d'aygua, en el mateix cauce, sota d'el barranc que salta l'aygua com una cascada cuan el torrent porta forsa aygua y fa un salt consideraple; y aquest pou ó esquerra es una incognita) dic, me varen ensenyar, en un recó d'el fondo del barranc, un puesto amagat i solitari dos antigues excavacions ó clots de uns 2 metres de diámetro y 1 de fondo, que no se sap perque habian pogut servir. Es notable que en aquests clots en el seu fondo hi ha una capa groixuda de un residuo sec y negre, que valdria la pena de examinar á veure si no te rés de particular, per més que no crec que tingui explicació actualment; ¿cremació de cadavers? ¿ó cogción de amphoras? ¿producció

de pega dels pins (forno de alquitrán) que legislaba Alfonso X el Sabio, que deya que s'hi tirés dintre el que en fés sense permis.

No se hont, pro en el paratge desde Bell lloch fins al más Mobet sota el puig de Roca Robira, vaig sentir á dir a un vell de can Guyto, que hi habia una coba que s'en deya la coba de Na Ribetes, á lo millor es un dolmen conegut que fa coba y alguna dona de can Ribes de Bell lloch s'hi refugiaba.

Atentament el saluda el seu afm amich y S.S.

[signatura de Joseph Mª Almeda]

22. Carta d'Agustí Casas a Joaquim Botet i Sisó del 7 de juny de 1909. MAC-Girona. Fons Enric Botet i Sisó. Original a mà.

St Feliu de Guixols 7 juny de 1909

Sr. En Joaquim Botet y Sisó

Barna

Estimat Senyor y amich: corresponch a la seva atta. de 2 crnt., satisfet de que hagi pensat en mí y temorós de no poguer servirlo prou bé. Contestaré per el mateix ordre adoptat per Vosté.

1. Els megalits d'aquesta rodalia que jo conech son els següents: el dolmen de Romanyá, anomenat la Barraca d'en Dayna situat en terres del Sr. Cama y en el terme de Sta Cristina d'Aro, vora'l camí que baixa de Romanyá a Calonge; el menhir de Vallbenera anomenat Sa Pedra Aguda, en el mas del mateix nom, propietat del Sr. Grassot y terme municipal de Castell d'Aro; un altre menhir, el nom del qual ignoro, situat vora'l camí, que seguint la carena porta de Romanyá a Vallbenera, y no gayre lluny del derrer punt (es quelcom més baix y més prim y punxagut que la Pedra Aguda); el menhir anomenat el Terme Gros, que fa de tal entre les propietats dels Senyors Creixell, Heriz y Freginals, situat en la vessant del Turó del Home que mira a Sta Cristina, en

terme municipal d'aquest poblet y sobre la Plana Basarda (es el que Vosté coneix per la fotografia de la qual li envio també un exemplar).

He sentit parlar més d'un cop de la Pedra de les Gojes ab la qual sembla que hi va lligada alguna historia de bruixes y que's trova en un cim sobre Sta. Cristina en el camí que porta del Mas Mobet a Vallbenera. Crech que deu tractarse d'un altre menhir y'm proposo anarhi aixís que pugui y comunicarli lo corresponent junt ab els datos que no li he pogut donar encare del altre menhir.

No puc enviarli més fotografia que la del Terme Gros, y encara ben poch aprofitable li resultarà. De Sa Pedra aguda ja recordarà qu'en Pella en publicá un perfil en la seva Hist^a. Del dolmen de Romanyá, donada la seva situació, es dificil també treuren una vista qu'en dongui idea; la representació gráfica més clara, feta per en Gallissá, la publicá en Fragnals en el nº de Maig de 1900 del Butlletí del Centre Excursionista.

2. La riera del costat de Palamós que sortí de mare l'any passat es la de Tueda; més important qu'aquesta y que feu més mal, es la que passa al peu de St. Telm, coneguda per riera de Les Comes pro qu'al barrejarse, al entrar a la vila, ab la de St. Amans, s'anomena més aviat Riera del Monastir.

3. El torrent hont hi ha el pont en corva del ferrocarril es el Salenys.

4. Li envio l'itinerari d'aquest ferrocarril hont ja hi trovará indicació de las distancies.

5. Les ayguas de la Font Picant, o l'Ayga Picant de Bell-lloch, tal com aquí l'anomenan, son efectivament les del Mas Ribes, pertanyent a la esmentada parroquia y al terme municipal de Sta Cristina. Li envio l'análisis que se'n feu anys enderrera.

6. No conech, ni ningú sap donarme rahó de la font magnesiàna ni del mas Plana d'en Cruanyas. Tinch la casi seguretat de que no existeix aquí, pro ho tornaré a demanar.

Li envio aquests datos boy incomplets perquè veig que li convenen depressa. Procuraré com li dich completarlos més endavant, per si encare hi fos a temps, ja que també deuré escriureli referent a la moneda sobre la qual res he pogut aclarir esperant veure primer al individu de Car-la-vila qui va acompanyar a Vosté. El dibuix del óbol ja'l coneixia per la mateixa obra de Vosté.

Expressions afectuoses del meu Pare y demás familia y disposi de son amich y servidor atent

[signatura d'Agustí Casas]

La Pedra de les Goges, qu'ab seguretat es un menhir, me diuhen qu'es forsa més alta qu'un home; está en la propietat de la Sra. Vda. de Rosés, en el terme municipal de Sta. Cristina

23. Carta de Francisco Acebal -vicesecretari de la *Junta para Ampliación de Estudios é Investigaciones Científicas*- a Joan Bordàs i Salellas, del 26 de gener de 1911. Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. Fons Joan Bordàs i Salellas (JBS 27). Original a mà en paper imprès: *JUNTA PARA LA AMPLIACIÓN DE ESTUDIOS É INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS. PLAZA DE BILBAO, 6.- MADRID.TELÉFONO 2074. SECRETARÍA.*

26-I-1911

Sr. D. Juan Bordás y Salellas.

Muy Sr. mio: Tengo el gusto de manifestar á Vd. que le ha sido concedida una pensión para tomar parte en los trabajos de la Escuela de Roma.

Durará esta pensión hasta fines de Diciembre. Su cuantia es de 350 Pts. mensuales; mas 500 para gastos de viaje.

Como es necesario que Vd. se halle en Roma cuanto antes á fin de auxiliar á los Srs. Menendez Pidal y Pijoan le rogamos, si a Vd. le es posible, emprenda desde luego el viaje sin aguardar al libramiento que ha de tardar unos dias. Tan pronto le tengamos remesariamos á Vd. fondos.

Soy de Vd. muy affmo.amigo

S.S.q.l.b.l.m.

[signatura de Francisco Acebal]

24. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 23 de gener de 1975. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p. 130.

“Az-Zahara”, Condado de San Jorge
Playa de Aro (Lista de Correo.)
23 de Enero 1975.
Tel. Playa de Aro 31.53.86

Sr Don
Luis Esteva
Calle Velázquez s/n.
San Feliu de Guixols.

Muy distinguido amigo,

Ya hubiera vuelto a su casa para saludarle y agradecerle sus amables palabras del 14 del [], que he recibido hace 2 días, reexpedidos de Barcelona. Pero mi esposa se encuentra desde 8 días en cama con gripe, lo que me ha impedido disponer de mi tiempo. Cuando estara mejor me permitire hacerle una nueva visita. Tendriamos entonces el mayor placer si Vd. pudiera venir a San Jorge para tomar un aperitivo con nosotros y entonces le enseñaria las pocas cosas antiguas que tengo aquí.

Pero le ruego no dar mucha importancia a mis modestos donativos para el Museo. Lo hago con cariño ya que hemos conocido por primera vez San Feliu de Guixols en 1915 que consideramos como toda La Costa Brava, como nuestra patria chica.

Con muchos saludos tambien a su distinguida esposa quedo s.s.s. y amigo

A.Klaebisch

**25. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 25 de març de 1977.
Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina en paper imprès
A.KLAEBISCH.**

Barcelona, 25 Marzo 1977.

Avda del Gen. Franco 520 .1ro

Sr Don

Luis Esteva Cruañas

Velazques s/N.

San Feliu de Guixols.

Muy distinguido amigo,

Como nuestra conferencia por telefono no ha sido muy clara, me es grato confirmar a Vd. que nuestro jardinero en San Jorge esta informado, que Vd. puede mandar buscar la Cabeza de Ballena con los demas huesos que se encuentra en nuestro jardin, cualquier dia y hora sin avisar al jardinero, para su entrega al Museo de en esa.

Quiero que Vd. sepa tambien que he podido llevar dicha cabeza de Playa de Pals con plena autorisación de La Guardia Civil de la Provincia de Gerona. Debo tener todavia correspondencia oficial sobre el particular que buscare en mis archivos y que pondre a su disposición, dandole mas detalles sobre el particular.

Me alegro que dicha Cabeza de Ballena encontrara un sitio digno y atractivo, ya que desde que conosco la Costa desde Port-Bou hasta Tarifa y la de La Costa Brava desde 1915, solo he sabido que se hayan encontrado en el curso de los largos años 2 ballenas.

Con mis saludos respetuosos para su distinguida esposa y mis recuerdos amistosos a los cuales se une mi esposa, quedo de Vd. como siempre afectuosamente.

A. Klaebisch

26. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 13 de setembre de 1958. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès A.KLAEBISCH.BARCELONA 1920. VIA LAYETANA,151. TELÉFONO 280104.

13 Septiembre 1958.

AK/ms.

Sr. D.Luis Esteva
Ministerio de Educación Nacional
Dirección General de Bellas Artes
Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas
SAN FELIU DE GUIXOLS. (Gerona)
Carretera de Gerona

Muy distinguido amigo:

Recibí en su tiempo su muy atta. carta del 18 de Agosto ppdo. que me fué enviada a Alemania, donde yo me encontraba en un Sanatorio para hacer una cura de desintoxicación.

Hace dos días que he regresado a Barcelona y me apresuro a comunicarle que las piezas encontradas en la "Cova dels Lladres" se encontraban en el medio de la parte A de su dibujo, ya que en la parte B más alta tal como Vd. habrá podido apreciarlo, no se encontraba tierra ni arena alguna, siendo el piso de tierra natural. También en la parte A había muy poca tierra y los pocos objetos que yo he encontrado estaban a un palmo o un palmo y medio de profundidad.

Cualquier dia que yo vaya a San Jorge, tendré mucho gusto en saludarle y me será sumamente grato poder retirar la primera parte de su trabajo que tendré el honor de añadir a mi biblioteca.

Con muchos recuerdos, quedo de Vd. affmo s.s.

[signatura d' A. Klaebisch]

27. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 31 d'agost de 1959. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès A.Klaebisch. DIRECTOR-GERENTE DE Klaebisch S.A./Dentichlor, S.L. Barcelona. Via Layetana, 149-151.

31 de Agosto 1959.

AK/ms.

Sr. D.Luis Esteva Cruañas
Delegado del Servicio Nacional
de Excavaciones Arqueológicas
Carretera de Gerona
SAN FELIU DE GUIXOLS.

Muy distinguido Sr. y amigo:

Es con muchísimo interés y al mismo tiempo con mucho agradecimiento, que he recibido el segundo cuaderno sobre la Prehistoria de la Comarca Guixolense.

He leído las partes que me interesan con el mayor entusiasmo, especialmente por lo que se refiere a las Cova dels Moros y la Cueva Artificial La Tuna, que me son conocidas desde más de 40 años y cuya utilidad se ve que no ha podido ser reconocida todavía. Yo creo como Vd. interesantísimo que se hicieran al pie de dichas cuevas artificiales unas excavaciones para ver si algunos hallazgos podrían arrojar alguna luz sobre estas cuevas.

Me permito indicarle que ha olvidado Vd. una cueva artificial que se encuentra al pie del camino de la Plana Basarda tocando esta misma Plana y que tiene una forma completamente rectangular, siendo su entrada tan grande como la misma cueva. Muchísimos años atrás he excavado dicha cueva, no encontrando nada mas que una moneda del Siglo XIX, sin hallar

objeto alguno que podría servir de prueba que dicha cueva haya sido utilizada con algún objeto determinado.

Le ruego aceptar mis felicitaciones por su trabajo tan acertado y mandándole mis mas amistosos recuerdos, que de Vd. affmo. s.s.

q.e.s.m.

[signatura d'A. Klaebisch]

28. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 22 de maig de 1944. Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Fons Lluís Pericot i Garcia. Original a màquina en paper imprès A.KLAEBISCH. VIA LAYETANA 149/151.BARCELONA.TEL.77793. Publicada a Aicart, 2006a, p.112.

Barcelona, 22 de mayo de 1944

AK/MS

Sr. D. Luis Pericot Garcia
Rbla. Cataluña, 89 – 3º 2ª
Ciudad.

Muy distinguido amigo:

Entre papeles y cartas antiguas encuentro un extracto del Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural de 1919 sobre, “Nichos sepulcrales en la comarca de San Feliu de Guixols” cuyo texto en su tiempo habia mandado al profesor Obermaier.- Le quedaría agradecido, se sirviera devolverme dicho Boletin una vez leído ya que es el único ejemplar que obra en mi poder.-

Lo que siento mucho más es no haber vuelto a encontrar la descripción y los apuntes tomados sobre el dolmen que había sido objeto de investigaciones mías en 1917 en Santa Cristina de Aro.-

Sin otro particular, quedo de Vd. atto. S.s. y amigo,
q.e.s.m.

[signatura d' A. Klaebisch]

incl.

29. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 15 de juny de 1944. Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Fons Lluís Pericot i Garcia. Original a màquina en paper imprès A.KLAEBISCH. VIA LAYETANA 149/151. BARCELONA. TEL.77793. Publicada a Aicart, 2006a, p.113.

Barcelona, 15 de junio de 1944

ak.ms

Sr. D. Luis Pericot Garcia

Rbla. Cataluña, 89 3º 2ª

Ciudad.

Muy distinguido amigo:

Acabo de recibir su publicación sobre dólmenes ampurdaneses, trabajo que me interesa muchísimo y que me entusiasma.- Sería para mi un alto placer poder hacer alguna excursión con Vd. durante este verano para visitar algunos lugares prehistóricos en Cataluña y en el caso que nos den suficiente gasolina me permitiré ponerme en contacto con Vd.-

Entretanto le saluda muy cordialmente affmo.s.s. y

[a]migo

q.e.s.m

y con muchas gracias [escrit a mà]

[signatura d'A. Klaebisch]

30. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 19 de juny de 1944. Biblioteca de Catalunya. Barcelona. Secció de Manuscrits. Fons Lluís Pericot i Garcia. Original a màquina en paper imprès A.KLAEBISCH. VIA LAYETANA 149/151. BARCELONA. TEL.77793. Publicada a Aicart, 2006a, p.113-114.

Barcelona, 19 de junio de 1944

ak.ms

Sr. D. Luis Pericot Garcia
Rbla. Cataluña, 89 - 3º 2ª
Ciudad.

Muy distinguido amigo:

Es con mucho interés que he leído su publicación sobre Exploraciones dolménicas en el Ampurdán.- He leído que Vd. ha mencionado que yo he excavado el dolmen de Santa Cristina, cuando francamente hubiera preferido que mi apellido no fuera nombrado ya que confieso que en su tiempo la excavación mía fué hecha en circunstancias bastante extraordinarias y desde luego no quisiera tener ahora al cabo de 25 años algunos disgustos sobre el particular.-

Como veo que Vd. ha publicado una descripción sobre dicha galería de Santa Cristina de Aro, le quedaría muy agradecido se sirviera proporcionarmela ya que clandestinamente he desempeñado un papel bastante importante en este asunto.-

Muy agradecido de antemano, aprovecho gustoso la ocasión para quedar de Vd. atto. s. s. y amigo.

q.e.s.m.

[signatura d'A. Klaebisch]

31. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 30 de març de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.114-115.

Barcelona, 30 de Marzo 1973.
Av. del Gen. Franco 520.

Sr Don Luis Pericot
Rambla Catalunya 89
Barcelona.

Muy distinguido Señor:

Hace unos 30 años Vd. tuvo la gran amabilidad de dedicarme una obra suya "Exploraciones dolménicas en el Ampurdan" habíamos entrado un momento dado en contacto por un Dol[m]en situado cerca de Sta. Cristina y que años atrás fue visitado también por el Sr. Bosch y Gimpera. Como en el año 1917 había encontrado algunos cuchillos y puntas de Silex y comprendiendo el valor que estos objetos pueden tener para el Museo de San Feliu de Guixols, prometí al Sr. Esteva, Delegado y Conservador del Museo de San Feliu de Guixols, que legaría un día dichos objetos al referido Museo.

Habiendo cumplido ya los 82 años, quiero cumplir con mi palabra. Ahora bien no tengo ninguna descripción de dicho Dolmen, pero creo que en su tiempo se publicó en un número del Boletín de la Real Sociedad Española.

de Historia Natural algo de dicho Dolme[n]. Seria para mi una gran satisfacción poder dejar a mis nietos lo menos un historial oficial y muchisimo le agradeceria me indicara donde podrai encontrar dicho Bolitin y a quien tendria que hacer entrega de los objetos encontrados.

Es para mi una gran satisfacción tener esta ocasión para entrar de nuevo en contacto con Vd. y esperando que todos sus asuntos vayan por lo mejor, quedo con amistosos recuerdos de Vd. siempre su affmo s.s. q.e.s.m.

A.Klaebisch

32. Carta de Lluís Pericot a Alfredo Klaebisch del 2 d'abril de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès *LUIS PERICOT. EL PRESIDENTE DEL PATRONATO DE LA UNIVERSIDAD DE BARCELONA*. Publicada per Aicart, 2006a, p.115-116.

Bcn. 4/4 [a mà, lletra de

Klaebisch]

2-IV-1973

Sr. D. A. Klaebisch

BARCELONA

Mi querido amigo:

Con gran gozo recibí su carta del 30 de marzo que me trae recuerdos de 55 años y me da ocasión asi de reanudar una vieja amistad. Pues si no recuerdo mal fué un día de julio de 1918 el que en compañía del Dr. Bosch Gimpera, hoy en la Universidad Autónoma de Méjico y el Sr. Casas de San Feliu, nos guió Vd. para ver un dolmen de Sta. Cristina y subiendo después a Romanya para ver el famoso de la Cova d'en Daina.

En estos últimos años mi discípulo Sr. Luis Esteva ha realizado una gran labor con el estudio renovado de los dólmenes de la comarca. A él pues

creo debe entregarle los materiales que Vd. conserve todavía, con destino al Museo de San Feliu. En la serie que publicamos del Corpus de Sepulcros Megalíticos, el fascículo III se titula Sepulcros megalíticos de las Gabarras, I (Gerona, 1964); en él figura el que Vd. excavó. Pídale un ejemplar al Sr. Esteva de mi parte. Si ya a él no le queda ningun ejemplar, dígamelo y buscaríamos uno como fuera. Yo que soy abuelo comprendo muy bien que quiera dejarles a sus nietos esos recuerdos.

Espero que Vd. y los suyos sigan en buena salud. Yo estoy jubilado ya y perdí a mi esposa (q.e.p.d.) y me consuelo escribiendo libros y artículos sobre mis investigaciones. Ya le mandaré alguno de mis trabajos.

Su affmo. s.s. q. e.s.m.

[signatura de L. Pericot]

[Nota a mà de Klaebisch:]Telefoneado el 7.5.73 a las 2. Va a Madrid, volvera a fines de mes!

33. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 4 d'abril de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.116-117.

Barcelona, 4 de Abril 1973.

Avda. del Gen. Franco 520. 1ro.3ra

Sr Don Luis Pericot
Rambla Catalunya 89
Barcelona.

Mi querido amigo,

Su cariñosa carta me ha trasladado e[s]piritualmente al año 1918 y ahora me acuerdo (dispense si no lo he hecho ensuida) que Vd. tambien

estaba en la excursion que debia llevarnos al Dolmen de Sta Cristina, virgen todavia, pero bastante tocado y retocado por el que suscrive. Su carta me ha hecho revivir aquellos tiempos buenos, a pesar de la terrible guerra, de la cual mi buena estrella, me permitio una estancia formidable en España, en lugar de matar a otros hombres como yo, en el campo de batalla. Que las guerras sean malditas y que el hombre con la inteligencia que se le atribuye, encuentre finalmente los verdaderos caminos hacia la pas y una cultuta elevada.

Es con gran sentimiento que he leído que Vd. ha perdido su distinguida esposa (q.e.p.d.) y le ruego aceptar mi mas sentido pesame.

Con mis 82 años cumplidos soy 2 veces bisabuelo. En 1934 tuvimos la desgracia de perder a nuestro unico hijo a la edad de 15 años. Nuestra hij[a] Elvira se caso con un joven catalán lo que me ha permitido de ser ya 2 veces bisabuelo, con mi esposa, cuya salud ha sufrido por los años alguna rascadura desagradable, como yo tambien.

Salimos este fin de semana para pasar unos 15 dias en San Jorge a 1 km. de Playa de Aro, donte tenemos una Finca, y de donde hacemos todavia muchas excursiones a Romañy y las Gabarras y no dejo de ver cada vez la Cova d'en Daina y otros sitios que he recorrido en los tan buenos tiempos antiguos. Aprovec[haré] este viaje para ponerme en contacto con el Sr. Esteva y remitirle los hallazcos.

Una vez regresado me permitire de ponerme denuuevo en contacto con Vd. y tendríamos los dos una gran alegria si Vd. aceptara cenar in dia con nosotros para entrar de nuevo en contacto y hablar de los buenos tiempos pasados. Entre tanto agradezco su atenta carta y enviandole mis muy amistosos recuerdos quedo de Vd.

affmo.

A. Klaebisch

34. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 8 d'abril de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.117-118.

Barcelona, 8 de Abril 1973
Avda del Gen. Franco 520, 1ro.3ra.

Sr Don Luis Esteva
San Feliu de Guixols.

Muy distinguido Señor:

Aunque espero poder disfrutar todavía algunos años en nuestro planeta, que precisamente en estos años, los gobiernos de todos los países y la masa de los pueblos, demuestran tener una cultura tan lamentable, quiero ya ahora cumplir mi promesa de regalar al Museo de San Feliu de Guixols, los objetos encontrados en 1916 en el Dolmen de Sta Cristina. En un paquete a parte y una lista adjunta me es grato poderle entregar los objetos relacionados.

Tengo una gran satisfacción de poder contribuir con dichos objetos para la ampliación de la colección prehistorica de dicho Museo.

Con mis mejores deseos para el éxito del Museo Guixolense, le envío para Vd. mis recuerdos amistosos, quedando de Vd. como siempre muy atento s.s.q.s.m.e.

Alfredo Klaebisch y Camman

1 Relación

1 Fotografía [a mà, lletra de Klaebisch]

34 bis. Annex a la carta 34

Barcelona, 8 de Abril 1973

Lista de los objetos encontrados en 1916 en el Dolmen de Sta Cristina
(Gerona)

- 1 Taza de barro
- 1 Piedra plana, ovalada de 19 x 7,5 ctms.
- 1 Cuchillo de 17 cm
- 1 “ “ 11 “
- 5 “ “ 7 “ cada uno aprox.
- Bola de piedra de 6 cm de diametro.
- 1- Trozo de piedra Silex aplanada de 3,5 cm. de diámetro[.]
- 1 Piedra triangular, forma pyramidal de 4 ctms de altura[.]
- 1 Punta de flecha de Silex de 4 cm.

Ademas se habian encontrado restos de un “Glockenbecher” y algunos pelos humanos que se perdieron al tener que huir en 1936 de Barcelona, asi como algunos trozos pequeños de ceramica basta, y de cráneo.

Al tener que huir de España al empesar la Guerra Civil, hemos perdido todos los enseres de nuestro piso. Pero como recuerdo me lleve los objetos encontrados arriba indicados, por lo que he podid[o] salvarlos.

(2) Klaebisch y Camman

35. Carta d’Alfredo Klaebisch a Pere Bosch Gimpera del 19 d’abril de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.119-120.

Barcelona, 19 de Abril 1973
 Avda del Gen. Franco 520. 1ro.

Al Sr prof. P. Bosch Guimpera
 Privada de Olivo, 84-4
Mexico 20 D.F.

Muy distinguido Señor y amigo,

Debo la dirección de Vd. al Señor Luis Esteva Cruañas, Conservador del Museo en San Feliu de Guixols. Le he hecho entrega de los objetos encontrados en 1918 en el Dolmen "Mas Bousarenys" (Sta. Cristina) tal como habia prometido cederlos al Museo de San Feliu de Guixols.

A pesar de haber perdido todo contacto directo con Vd. los pensamientos, que son la via de comunicación mas rapida que se conoce, han sido muy muy amenudo con Vd. siguiendole a Suiza y luego a Mejico, a donde el destino finalmente le ha llevado. En la edad avanzada, voy a cumplir este año 83 años, los recuerdos del pasado, si son agradables, desempeñan un papel importante y constituyen una riqueza espiritual, de la cual uno no quisiera desprenderse. Me acuerdo, como si fuera ayer, de la visita al Dolmen de Sta Cristina, que no supo encontrar el Sr Casas y haciendo yo un poco de comedia les llevo con el Sr Pericot a esta tumba meroable. Vd. demostro mucha comprehension para conmigo, la que yo le agradezco todavia hoy. Cuando estallo la guerra civil en España me llevo como unico recuerdo de España al tener que huir en Agosto 1936 los objetos del Dolmen, sino se hubieron perdido como todo lo que tenemos en el mismo piso, que ocupamos todavia hoy. Se perdieron unos pequeños huesos del craneo, unos pelos y tambien unos fragmentos de un "Glockentopf."

Ultimamente he leído el libro de Erich von Daenikens sobre una cultuta peruana de hace unos 30.000 años atrás y la probable visita de astronautos de otros planetas, tuneles subteraneos de 100 km de longitud e inmensas fortunas existenten todavia hoy. Despues ha resultado todo mentira. Comprendo que en novelas la imaginación del escritor no tenga límites, pero cuando se trata de temas a los cuales se da un carácter científico, como en el caso presente, pues opino las Academias correspondientes tendrian que pleitear y obt[e]ner un castigo de carcel para estos embusteros. Pero la masa hoy dia quiere sensación y los criminales ("Papillon" que lo han sido der verdad, se hacen millionarios con sus mentiras. Que señal mas triste para los tiempos en los cuales vivimos.

Celebro que la entrega de los objetos encontrados me han dado ocasión de entrar en contacto con Vd. y deseandole toda la

satisfacción que pueda desear su alma, quedo con muy amistosos recuerdos de Vd. siempre su affmo s.s.q.s.m.e.

Alfredo Klaebisch

36. Carta de Pere Bosch Gimpera a Alfredo Klaebisch del 29 d'abril de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès *Instituto de Investigaciones Históricas. Sección de Antropología. Torre de Humanidades, Primer Piso. Ciudad Universitaria, México 20, D.F.* Publicada a Aicart 2006a, p.120-121.

Mexico 29 abril 73

Sr. D. Alfredo Klaebisch
Barcelona

Mi distinguido amigo: He tenido una agradable sorpresa al recibir su amable carta del 19 que me ha traído el recuerdo de los tiempos ya lejanos en que con Pericot andábamos por Cataluña estudiando los sepulcros megalíticos y en que tuve el gusto de conocerle y visitar el sepulcro del Mas del Bou Serenys de Sta. Cristina d' Aro.

Celebro que haya regalado los objetos encontrados allí al Museo de San Feliu de Guíxols. Afortunadamente pudo V. llevárselos cuando marchó de Barcelona en aquella época tan triste para todos los primeros meses de la guerra civil. Lamento que su piso de Barcelona sufriese las consecuencias de los desórdenes de aquel tiempo.

Le envió dos artículos míos que tratan del vaso campaniforme uno en alemán que se ha publicado en las Mitteilungen der Wiener Anthropoogischen Gesellschaft y otro en castellano del Archivo español de Arqueología. En el último menciono el sepulcro del Mas del Bou Serenys y sus fragmentos de vasos campaniformes.

Como ve, a pesar de estar en México, sigo ocupándome de Prehistoria española y en relación con los compañeros de Barcelona. Al terminar la guerra civil marché a Inglaterra donde durante año y medio fui profesor huésped de la Universidad de Oxford y, después del primer año de aquella vine a México donde soy profesor de la Universidad y investigador del Instituto de Investigaciones históricas (sección de Antropología), en donde he encontrado toda clase [de] facilidades para mi trabajo. Mi familia está también aquí y mi hijo mayor es también profesor de la Universidad, aunque de Historia moderna. El segundo es el gerente de una gran compañía americana, la CELANENSE y mi hija está casada con un arquitecto mexicano que también tiene obras en España. Tengo ahora 82 años y afortunadamente tengo buena salud y sigo trabajando. Durante casi cinco años estuve en París de 1948 a 1952 en donde fui jefe de una división de la UNESCO. En 1966 estuve en Alemania explicando un semestre en la universidad de Heidelberg.

A nuestra edad y V. es pocos meses más viejo que yo, realmente es muy grato recordar a los buenos amigos y yo le agradezco la atención que ha tenido escribiéndome. Le deseo muchos años de vida y salud y le envío mis más afectuosos saludos. Suyo

[signatura de P. Bosch-Gimpera]

37. Carta d'Alfredo Klaebisch a Pere Bosch Gimpera del 7 de maig de 1973. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.122.

[Barcel]ona, 7 de Mayo 1973.

[Avenida d]el Gen. Franco 520. 1ro

[no es veu l'adreça a la còpia]

Muy distinguido amigo:

Vd. me ha causado con su atenta y amable carta del 29 p.p. un profundo placer. Vuelven de nuevo los antiguos recuerdos los cuales a mi edad representan una riqueza espiritual muy positiva. Estoy tambien en contacto con el Sr. Pericot, que ha respondido de la misma manera amistosa como Vd. dandome una profunda alegria. Hemos quedado en vernos a fines del mes, ya que a lo mejor hay todavia alguno objetos que podria regalar al Museo de San Feliu de Guixols.

He leído con el mayor interes el itinerario de su vida desde que Vd. ha dejado España y me llena de alegria que en todas partes ha llegado a una meta satisfactoria y muy alta. Le agradezco mucho el envio de 2 articulos suyos, los cuales sin embaro no me han llegado todavia/ Los leere con el mayor interes volviendo entonces sobre el particular.

Las buenas noticias de su familia me llenan de satisfacción deseando de todo corazon que Vd. en el sena de su familia piedad disfrutar de buena salud todavia muchos años, que según los pronosticos de la sciencia deberian llevarnos pronto a los 125 años de vida. Seria un gran placer, al ver el drumbamiento de todos los ideales sociales, ideales, morales y espirituales? Si Vd ha leído el libro de Rathlay Taylor "El Juicio Final" en colaboración con unos 100 Academicos y Profesores, puramente científico y nada místico, uno se asusta de lo que puede alcanzar la humanidad, no en cien años, sino ya en 20 y 30 años. Este libro existe en ingles, frances, español, aleman etca.y cuando me fue regalado no lo he dejado de la mano.

Si bien no nos tocara, me interesa siempre estudiar tambien el porvenir que yo no podre alcanzar.

Con muchos recuerdos y afectuosos saludos quedo suyo siempre

(2) Klaebisch.

**38. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 5 de novembre de 1973.
Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès
A.KLAEBISCH.**

Barcelona, 5 de Novembre 1973.
Avda. del Gen. Franco, 520. 1ro.3ra.

Sr Don Luis Esteva
San Feliu de Guixols.
Calle Velazquez.

Muy distinguido amigo,

Hace solo poco tiempo que hemos regresado a esta, por haber estado 2 meses en Francia, luego 4 semanas en Castilla la Nueva, mas exactamente en San Ildefonso (La Granja) y Segovia, la mas interesante Ciudad Museo que conocemos desde muchisimos años. Era mi intencion de escribir a Vd. para darle las gracias por amable tarjeta postal cuando en La Vanguardia del 2 del crte. me llamo la atención un articulo suyo de San Feliu de Guixols, de modo que puede darle las gracias por dos atenciones tuyas al mismo tiempo. Pero Sr Esteva, mi donación ha sido tan modesta que no merecia ni mencion alguna, tampoco una carta muy amable recibida hac[e] pocos dias del Sr Alcalde de esa. Tengo todavia alguna cosa de La Plana Basarda, excavada por mi en 1918 con un peon que sacaba con un cubo la tierra, mientras que yo metido dentro del Silo enrollado como un gusano, iba llenando el cubo. A pesar de la terrible guerra eran para mi tiempos muy felices. Pude recorrer todas esas montañas de 'Las Gabarras' en plena solitud o con el Sr Cama, padre, que me ayudo mucho en la aficion que la naturaleza de esta comarca, habia despertado en mi mente.

He encontrado muchas cosas atrasadas y tan pronto tenga mas tranquilidad, volvere a ponerme en contacto con Vd.

Entre tanto quedo con muchos recuerdos para Vd. y su distinguida esposa, y tambien de la mia [a mà], siempre su affmo s.s. y amigo

[signatura d'A.Klaebisch]

**39. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 14 de desembre de 1973.
Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès
A.KLAEBISCH. Còpia a màquina publicada a Aicart, 2006a, p. 123.**

Barcelona, 14 de Diciembre 1973.

Avenida del Gen. Franco 520. 1ro.3ra.

Sr. Don Luis Esteva Cruañas

Calle Velazquez, s/n.

San Feliu de Guixols

Muy distinguido amigo,

Muchas gracias por el recorte del diario "Los Sitios" de Gerona, que he añadido a los demas documentos y la correspondencia, que tengo sobre el Dolmen "Mas Bousarenys" y que deben quedar en mis archivos para mis herederos. Pero no querria que se dara tanta importancia a este donativo modesto, que sin embargo reconosco que pertenece al Museo de su comarca, como testimonio de la evolución cultural Provincial. Despues de las Fiestas vere si puedo desprenderme de algun objeto mas que tengo de la Plana Basarda, y "Cueva de los Lladres" y Ampurias, esperando que la Municipalidad de esa pueda reorganisar el Museo de S.F. de G.

Le deseo una gran satisfacción en sus trabajos y su vida particular en todo su futuro quedando como siempre muy cordialmente su affmo amigo

A.Klaebisch

[signatura d'A.Klaebisch]

40. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 15 de gener de 1974. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.123-124.

[Barcelona,] 15 de enero 1974

[Avenida del Gen. Franco 520.] 1ro.3ra.

[no es llegeix l'adreça]

Muy distinguido amigo,

Al darle las gracias por sus buenos deseos asi como a su distinguida esposa, le felicito por haber sido nombrado Director del Museo en esa, habiendole siempre considerado como tal. Sere siempre dentro de mis posibilidades un fiel colaborador ya que La Costa Brava es mi segunda patria, que conosco desde el año 1914 si bien mis sondeos arqueologicos datan desde 1917.

Le deseo mucho exito para todo su futuro y con muchos cordiales saludos, quedo de Vd. siempre atentamente su amigo

A.Klaebisch

41. Carta de Lluís Esteva a Alfredo Klaebisch del 27 de febrer de 1974. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès *LUIS ESTEVA. SANT FELIU DE GUIXOLS*. Publicada a Aicart, 2006a, p.124.

27-II-1974

Sr. D. Alfredo Klaebisch

Barcelona

Mi distinguido amigo:

Ya debe saber que he sido nombrado director del Museo Municipal. En estos momentos estamos trabajando para reorganizarlo totalmente. Sus piezas, las mías y las de otros amigos están ya allí y tan pronto hayan sido realizadas las obras acordadas, vamos a montarlo definitivamente.

Desde luego consideramos a Vs. como elementos de la Junta y esperamos que algún día vendrán a visitarnos. En la suya, me comunica va a cedernos las piezas que Vd. posee, procedentes de esta comarca. Mucho le estimaríamos lo hiciera antes de tener el Museo ya organizado, a fin de colocarlas con todos los honores.

En espera de su visita, quedo de Vds. afmo.s.s. y amigo

[signatura de Luis Esteva]

42. Carta de Lluís Esteva a Alfredo Klaebisch del 28 de noviembre de 1974. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a mà. Publicada a Aicart, 2006a, p.125.

Sant Feliu de Guíxols, 28-XI-74

Sr. D. Alfredo Klaebisch y Señora

Distinguidos amigos: Muchas gracias por su felicitación. Igualmente les deseamos unas felices Fiestas de Navidad y un próspero Año Nuevo.

Muy contento con las noticias que me da sobre los materiales de Plana Basarda. Si no la sabe voy a darle una buena información. El mes pasado el Ayuntamiento aprobó el anteproyecto de reforma del Museo y la próxima semana hará lo propio con el proyecto. La reforma será total y el Museo más dilatado. El presupuesto es de dos millones y medio que van a pagar, a partes iguales, el Ayuntamiento y la Diputación de Gerona. El verano próximo pensamos tener realizado la mitad del proyecto y el otro, la totalidad, incluido

aire acondicionado. Confío en que nada fallará pues los cabos están bien atados. Por lo tanto, las piezas que pueda regalarnos sería interesante tenerlas antes del próximo verano a fin de distribuir las en las vitrinas correspondientes: esto, claro está, si no es para Vd. demasiada molestia.

Afectuosamente suyo

[signatura de Luis Esteve]

[a mà, lletra de Klaebisch]: Luis Esteve C. Velázquez s/n

43. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 2 de desembre de 1974. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.126-127.

Barcelona, 2 de Diciembre 1974.
Avda del Gen. Franco 520, 1ro.3ra

Sr Don
Luis Pericot Garcia
Ramblar Cataluña 89. 3ro.2da
Barcelona.

Muy distinguido amigo,

Circunstancias ajenas a mi voluntad me han impedido de dar a Vd. mas antes de nuevo noticias mias, pero le ruego creer en la sinceridad al decirle: "Out of sight, but not out of mind", " A mi edad (84) las ruedas de la maquina se mueven mas lentamente, y no basta engrasar bien las bisagras y los cojinetes para evitar el crujido por ser algo oxidados. Me ocupo de nuevo con mas idensidad [sic] de la historia mas antigua que hos ha

siso conservada por primera vez por escrito, o sea la de los Sumeros, cuyas tejas encontradas a millares en estado perfecto de conservación, nos describen su cultura y su moral, que considero mas elevada, que la nuestra hoy en di[a]. Creo que seria benéfico que ya en las escuelas se enseñara a los joven[es] el estado elevado de moral que tenian. Me permito mencionar a Cicero, que ja creado la frase: “El quedara siempre niño, si no conoce la historia.” Lo que vemos hoy es repugnante y nos llevara al chaos comp[leto]. Al comprar el ultimo libro (nueva edición) del libro titulado: “La Historia empieza en Sumer” (Titulo no del todo acertado) he leído con el mayor interes el Prologo escrito por Vd. lo que me ha da[do] una gran alegria y el deseo de volver a mandar a Vd. mis saludos respetuosos y mis sentimientos de amistad.

Mi esposa y yo viajamos continuamente de un lado [a] otro por no poder soportar la intranquilidad de Barcelona, pero tendríamos un placer muy profundo de poder volver a ver a Vd. y enseñ[arle] la colección de objetos en parte comprados, en parte encontrados por mi mismo. Entre tanto he hecho donación al Museo de San Feliu de Guixo[ls] de lo encontrado en 1918 en el Dolmen cerca de Santa Cristina y est[o]y preparando otro pequeño donativo de unos pocos objetos sacado persona[l]mente y con mucho sudor de dos silos de La Plana Basarda, pueblo iber[o] totalmente desaparecido, pero donde tengo la impresión que se encuentr[an] mas Silos “virgenes”. Mis recuerdos estan velados por una sombra triste al pensar en el fallecimiento del Sr. Bosch y Gimpera q.e.p.d. que con tanto tacto y comprension juzgo mis trabajos de excavación y del que conservo recuerdos y cartas que me son de una riqueza espiritual muy grande.

Deseo para Vd. la mayor satisfacción y paz espirit[ual] que son la verdadera riqueza que podemos obtener y con mis saludos cordiales y afectuosos, a los cuales se une mi mujer, quedo de Vd. como siempre su affmo amigo y s.s.

Alfredo Klaebisch y Camman

44. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Esteva del 3 de gener de 1975. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.127-128.

San Jorge 31 [a mà] de Enero 1975.
"Az-Zahara"

Sr. Don
Luis Esteve
C.Velazquez s/n.
San Feliu de Guixols

Muy distinguido amigo,

Muchisimas gracias por sus buenos deseos y palabras del 28 de Nov.1974. Ojala que el porvenir, que por el momento tiene en todo el mundo una cara amenazadora, nos traiga más tranquilidad en nuestros espíritus y mas satisfacción en nuestros conceptos como hombres cultivados, que pretendemos ser.

Le entrego adjunto 2 paquetes conteniendo

1 olla muy defectuosa

1 plato con agujeros opuestos (tal vez una balanza primitiva)

1 piedra que debia servir para moler granos por la forma y talla que tiene.

Estos 3 objetos han sido excavados por mi personalmente en el año 1917/8 de uno de los silos que se encuentran en La Plana Basarda no lejos de Sta. Cristina. He vaciado tambien un segundo silo, pero sin encontrar objetos de esta antigua población iberica.

Tambien le entrego adjunto:

1 plaquita de hueso con agujeros

que tambien he excavado en la "Cueva de Lladres" que se encuentra bastante cerca de una buena casa de payes, situada arriba en la montaña entre La Plana Basarda y el mar. Esta cueva tiene una magnifica vista al mar, es

pequeña, no profunda y poca tierra (unos 30 ctm. de tierra) que cubria el suelo de roca firme.

Ofresco estos pocos objetos con mucho placer al Museo de San Feliu de Guixols, perteneciendo a este Municipio.

Con muchos recuerdos y deseándole mucho éxito para el Museo nuevo, quedo de Vd. como siempre
muy afectuosamente

A.Klaebisch

45. Carta de Lluís Esteva a Alfredo Klaebisch del 14 de gener de 1975. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Original a màquina en paper imprès *LUIS ESTEVA. SAN FELIU DE GUIXOLS*. Publicada a Aicart, 2006a, p.128-129.

[a mà, lletra de Klaebisch]: Velazquez s/n

14-I-75

Sr. D. Alfredo Klaebisch

Barcelona

Distinguido amigo: A su tiempo, encontré las piezas que dejó en mi huerto [en] fin de año. Son las siguientes, siguiendo su descripción:

I olla muy defectuosa

I plato con agujeros opuestos (tal vez una balanza primitiva)

I piedra que debía servir para moler granos

I plaquita de hueso con agujeros

He dado cuenta de ello al Sr. Alcalde, a mis colaboradores y un día que ten[ga] unos momentos libres-estoy haciendo tres trabajos científicos- daré una nota a [la] prensa. Muchas gracias por todo cuanto está haciendo Vd. por nuestro Museo, que [de]seamos adquiera cierta prestancia.

Perdone que no le haya escrito antes. Pensábamos visitarle en San Jorge pero [mi] esposa cogió la gripe y sin ella no voy a parte alguna porque es el chófer de [la] familia. Ayer supe que tenían Vs. teléfono en San Jorge,

cosa que desconocía, y [pro]bé de hablar con Vd. pero no debía estar en casa; por ello me decido a escribir[le]. Confío que empiecen pronto las obras del Museo, las de la Torre del Corn (Port[a Fe]rrada) y las de la iglesia de Bell-lloch. En cambio estoy apenado porque en Cas[ti]llo de Aro habíamos empezado la restauración del antiguo castillo con el malog[rado] Dr. Oliva, había hecho propaganda de ello desde “La Vanguardia” y ahora veo que [es]tán rematando la obra otras personas que han inventado de todo, incluso una tor[re] del homenaje; desde luego, no comprendo como una cosa así es posible.

Con muchos recuerdos para Vd. y para su señora esposa quedo, como siempre, [a sus] órdenes

[signatura de Luis Esteva]

46. Carta d’Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 23 de gener de 1975. Col·lecció Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.129-130.

Playa de Aro (Gerona)

Lista de Correo

Torre “Az-Zahara” 23 de Enero 1975

Sr Don

Luis Pericot

Barcelona.

Rambla de Catalunya 89.3ro.

Muy distinguido Señor y amigo,

Vd. me ha causado, con sus buenos deseos par 1975 una gran alegría y se los agradezco de todo corazon. Ya me hubiera permitido llamar a Vd. por telephono pero en Nov. -Dic. se ha encontrado con

gripe en cama, el día 25 de Dic. hemos venido al Condado de San Jorge, donde tenemos una torre, y ahora hace ya 8 días que mi mujer tuvo una recaída guardando desde entonces cama. Esperamos poder volver a Barcelona en Febrero, cuando tendré el gran placer de poner en contacto con Vd.

Entre tanto le ruego aceptar mis muy amistosos recuerdos. Siempre suyo

5. Klaebisch

47. Carta d'Alfredo Klaebisch a Lluís Pericot del 10 de diciembre de 1975. Colección Santiago Nin Klaebisch. Còpia a màquina. Publicada a Aicart, 2006a, p.131.

Barcelona, 10 de Diciembre 1975.

Avda del Gen. Franco 520

Sr Don

Luis Pericot

Barcelona.

Rambla de Catalunya 89 3ro

Muy distinguido Señor y amigo:

La Naturaleza nos ha dotado de un milagro. El poder trasladar en un mismo instante nuestros pensamientos de un lugar al otro. Así he pensado muchísimas veces en Vd. desde que recibí su amable tarjeta del mes de Abril. Desde entonces hemos vivido momentos bastante agitados, con viajes al extranjero, lo que me ha impedido volver ponerme en contacto con Vd.

Hoy vengo en primer lugar para expresar[le] mis mejores deseos de satisfacción espiritual y tranquilidad de su [alma] así como

para el cumplimiento de sus propios anhelos. Creo que si se pueden alcanzar estas metas, la felicidad debe estar completa.

Si le parece bien me permitire llamar a Vd. por telephono en Febrero, para ver si Vd. puede darnos la ale[gría] de venir un dia a cenar con nosotros y recordar los buenos tiempos antiguos.

Entre tanto le ruego aceptar nuestros mejores saludos y cordiales recuerdos.

[a mà, lletra de Klaebisch:] Respetuosos saludos a su distinguida esposa.

De Vd. como siempre muy atentamente
suyo

A. Klaebisch

48. Ofici del marquès de Cerralbo, vicepresident de la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*, al Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, del 22 de juliol de 1919. Segell de Registre d'Entrada del Ministeri del 30 de juliol de 1919. *Archivo General de la Administración*, Ministeri de Cultura, secció Educació, caixa 31, lligall 1039. Còpia a màquina en paper imprès **JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES Y ANTIGÜEDADES.**

Excmo Señor:

En cumplimiento de Orden de la Dirección General de Bellas Artes de 27 de Junio último, esta Junta ha examinado la instancia del Alcalde Presidente de San Feliu de Guixols (Gerona), fecha 12 de Abril, el informe de Jefatura de Obras Públicas de Gerona y el oficio del Gobernador Civil de dicha provincia y atenta a que los objetos arqueológicos encontrados en el promontorio denominado "Fortin" al hacer las obras que por administración se efectuan en el puerto de la expresada población para ampliar los muelles, son propiedad del Estado de conformidad con el articulo 5º de la Ley y

Reglamento vigentes en la materia de 7 de Julio de 1911 y 1º de Marzo de 1912, respectivamente, no ve inconveniente la Junta en que las referidas antigüedades pasen a formar parte del Museo municipal de San Feliu de Guixols (Gerona) por lo que se permite proponer a V.E.: Que accediendo a lo solicitado por el Alcalde Presidente de San Feliu de Guixols (Gerona) y vistos los informes de la Jefatura de Obras Públicas de Gerona y del Gobernador Civil de la provincia y el artículo 5º de la Ley y Reglamento vigentes en la materia de excavaciones, sean entregados a aquél, para que figuren como propiedad del Estado en el Museo municipal de la citada población, todos los objetos arqueológicos encontrados y que en lo sucesivo se encuentren en las obras que se llevan a cabo por el Estado en el sitio "Fortin" para ampliar los muelles del puerto de San Feliu de Guixols, debiendo hacerse la entrega bajo recibo por triplicado, uno para el Ayuntamiento, otro para la entidad que haga la entrega y el tercero para la Dirección General de Bellas Artes.

Lo que por acuerdo de la Junta tomado en su sesión del 5 de los corrientes y con devolución del expediente tengo la honra de comunicar a V.E. para que resuelva lo que estime mas acertado.

Dios guarde a V.E. muchos años-.

Madrid 22 de Julio de 1919

El Vicepresidente

[signatura a mà, El Marqués de Cerralbo]

Excmo Sr Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes-.

49. Carta de José de Peray March a Vicente Castañeda, secretari perpetu de la *Real Academia de la Historia* del 23 d'agost de 1932. Arxiu de la *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia* CAB/9/7946/68 (2). Original a màquina en paper imprès amb el segell de

la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Barcelona. Extreta de: www.cervantesvirtual.com

Particular

Confidencial [a mà]

Exmo. Sr. Don Vicente Castañeda
Secretario Perpetuo de la Academia de la Historia
Madrid

Distinguido amigo:

Recibida su carta y al darle las más expresivas gracias por su atención al solicitar para mí y enviarme el interesante trabajo del Sr. López Otero que he tenido ya el gusto de recibir y que lo leeré con la atención que me merecen ésos estudios y la competencia del nuevo Académico y del veterano Don Elías Tormo; paso como desea y és nuestro gusto a aclararle nuestro pensamiento en lo que a las Comisiones Provinciales de Monumentos respecta, en Cataluña.

Nuestro temor és el de que si no se está al tanto, la poderosa marea regionalista con la aprobación del Estatuto quiera barrer las Comisiones Provinciales de Monumentos en Cataluña, cuando a nuestro entender, no solo deben permanecer aqui con sus fines peculiares como lazo de unión entre los centros oficiales del Estado español y las Academias que son representantes natos y la región autónoma, sinó que, en éste último sentido pueden concretar y afirmar aún más su personalidad, ya que compuestas por académicos de ambas Academias, aunque en clase de correspondientes, pueden figurar al lado de las otras Academias regionales en cuanto a elaboración de cultura respecta en la región y como enlace y correspondencia entre una y otra cultura y fuente informativa para las Academias centrales de lo que en la región se haga en la materia de su competencia.

Sólo, pues, definir bién éste caracter és la salvación de las Comisiones que entonces apesar del Estatuto y quizás por el mismo Estatuto, tienen una

dels Amics de l'Art Vell dependent de Barcelona a semblança de la que funciona a Girona i d'aquesta manera vetllar pels interessos de l'Art d'aquestes encontrades d'on van desapareixen poc a poc cosetes que enriquirien, quin dubte hi ha, el nostre tresor artístic. Els compromesos fins avui a formar aquesta Secció son: Agustí Casas i Vinyas a qui deu conèixer, Joan Bordàs, arquitecte, Josep Palahí, Lluís Sibils, fabricant i hisendat, Joan Sabater, fabricant i hisendat i el que suscriu. Era el nostre objecte començar per la nostra porta ferrada o monument romanic pel qui fa anys venim amb el Sr. Rector maldant i del que podrà enterar-se pel adjunt article i el dia de la inauguració de la Secció una exposició d'Art Antic i Modern si convingués que amb els elements que contariem seria molt interessant i començament de les obres de restauració....més enllà un Museum dels Amics o patrocinat o cuidat per ells ect.ect. Si la idea i els nostres entusiasmes els hi plauen només cal que ens escriguin o parlem i crec que no els desplaürà l'èxit de la Secció nova de Sant Feliu.

Esperant ben aviat les seves noves queda seu afect. serv. i amic

[signatura a mà de Llambert Font pvre]

Sant Feliu de Guíxols 7 agost 1930.

51. Carta de Llambert Font a Cèsar Martinell del 29 d'agost de 1931. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Amics de l'Art Vell. Original a mà en paper imprès 42.- 8e DIMANCHE APRÈS LA PENTECOTE.- *L'économe infidèle doit rendre compte de son administration.*

Sr. En Cèsar Martinell.

Barcelona

Preadíssim senyor i amic: Vaig rebre la seva i li remeteré 3 exemplars de l'extraordinari de la "La Costa Brava"

Aquesta te per objecte endemés de saludar-lo, comunicar-li que d'acord amb el Sr. Bosch Gimpera, Sr. Rector i Comité Delegat, havem determinat fer la inauguraci[ó] d'Amics de l'Art Vell i Porta Ferrada el pr[ò]xim 6 de setembre, aprofitant la vinguda d'En Millet, Casals i altres personalitats. En el n[ú]mero de "La Costa Brava" d'aque[s]ta setmana veurà el programa i el Sr. Bosch Gimpera que estiueja ací i amb el qual havem parlat llargament li donarà tota mena de detalls, doncs crec que s'ha de veure amb V. dimarts vinent. No hi falti i li prego que V. cuidi de convidar als dirigents i als que li sembli: tornaré a parla[r] amb el Sr. Bosch Gimpera i ell li donarà el[s] altres detalls.

Entretant i amb desig de veure['] aviat sóc seu afm. servidor i amic

[signatura de Lambert Font pvre.]

St. Feliu- 29. agost. 1931

52. Ofici del secretari general dels Amics de l'Art Vell al president del Comitè Delegat de Sant Feliu de Guíxols del 7 de juny de 1933. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Amics de l'Art Vell. Còpia a màquina.

HONORABLE SENYOR.

Tenint coneixement aquesta Entitat de l'existència d'objectes i fragments iberics en el Museu Municipal de St.Feliu, els qual no son fàcilment accequibles a l'estudi del públic, tal vegada pel seu estat fragmentari i falta de restauració; el Comité de Direcció "D'AMICS DE L'ART VELL" en la seva reunió passada acordà oferir a l'Ajuntament i organismes de que depengui dit Museu, la restauració dels esmentats objectes per tal que puguin esser valorats i degudament estudiats pels amants de la nostra arqueologia, que visitin St.Feliu.

La qual cosa em plau comunicar-vos en nom del Sr. President, pregant-vos volgueu fer les gestions oportunes per a la finalitat proposada.

Visqueu molts anys.

Barcelona, 7 de Juny de 1933.

El Secretari General,

HONORABLE SR.PRESIDENT DEL COMITÉ DELEGAT D'AMICS DE L'ART VELL.- SANT FELIU DE GUIXOLS.

53. Carta de Llambert Font a Cèsar Martinell de l'1 de desembre de 1933. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Amics de l'Art Vell. Original a màquina en paper imprès LLAMBERT FONT PREVERE.

Sant Feliu de Guíxols 1 desembre 1933.

Sr. En Cèsar Martinell.

Barcelona.

Distingit senyor i bon amic:-

Porto rebudes les seves dues darreres lletres.

Adjunto les fotografies que em demanava dels objectes prehistòrics del museu municipal de Sant Feliu de Guíxols. En quan al que em deman[a] de les dades històriques pel seu estudi d'hospitals medievals a Catalunya, li faré amb molt de gust però em convindria que no fós una cosa depresa i per tant m'hauria de senyalar la data més llunyana que puc tardar a enviar las dades demanades.

Li agrairia que fes present al senyor Pere Bosch Gimpera la necessitat d'arranjar aviat les restes arqueològiques que els hi varem enviar.

Mani sempre al seu afectíssim amic,

[signatura a mà Llambert Font p]

54. Carta de Llambert Font a Mn. Josep Palomer del 19 de novembre de 1935. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Amics de l'Art Vell. Original a mà en paper imprès LLAMBERT FONT: PVRE.

Girona-19.novembre-1935.

Rvnd. Mn.

Josep Palomer.

Barcelona.

Molt estimat i distingit Senyor i amic:

Per una sèrie de causes, difícils d'exposar en una lletra, ben a contracor he deixat de contestar la seva del 10 d'agost. Possiblement que ben aviat vindré a saludar-lo personalment i li diré els meus justificats motius.

Des de l'abril ençà la meua vida rutlla com una pel·lícula. A instàncies del nostre estimat [?] Bisbe Dr. Cartañà, vaig anar a Girona, on de[s] de llavors resideixo habitualment, per a ocupar-me de la direcció del setmanari Vida Catòlica portaveu oficial de l'Acció Catòlica del nostre Bisbat, del Secretariat Catequístic i ara darrerament, amb el Dr. Bolos, de l'organització del Museu Diocesà. A l'estiu vaig haver d'anar, per indicació del Sr. Bisbe als cursets de Santander i altres afers que d'explicar-los em faria pesat.

Encara que vaig molt sovint a St. Feliu i fins a l'octubre, i continuaré, D.v., a la primavera i istiu, hi anava cada diumenge, a celebrar a l'ermita de Sant Elm, a l'absentar-me d'allà, vaig creure un deure posar el meu càrrec de Secretari a disposició del Comité guixolenc. No em fou acceptada la proposta i donat l'amor a l'entitat vaig continuar. Ara amb la present renovo la renúncia al Comité o Consell General, per si creuen més oportú el nomenament d'un altre soci en substitució meua

Adjunto ara tot el que tinc pendent del Comité.

Primer: nota de les despeses totals de la restauració de la Porta Ferrada. Fins ara, no l'he aconseguit.

Segon: el relatiu a l'afer de l'escut de la població guixolenc tot l'historial del qual adjunto i endemés que s'ho fa seu el Comité Delegat de St. Feliu.

Tercer: el prec del Comité i de l'Ajuntament perquè tenim la ceràmica ibèrica que vàrem enviar per a restaurar i que ens reclamen amb insistència. Convindria que ens avisessin l'envio amb tota l'anticipació possible. L'envio poden fer-lo a Sant Feliu en nom de l'Ajuntament i l'avís me'l faci directament o bé al Sr. President del Comité.

Res més, benvolgut amic. Perdoni la molèstia d'aquesta lletra, mani'm amb tot el que pugui servir-los i resto seu afm amic i servidor en Jesucrist

[signatura de Llambert Font pvr]

55. Carta de Gumersind Vilagran i Roquí a Lluís Esteva i Cruañas del 23 d'octubre de 1958. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *GUMERSINDO VILAGRAN PBRO. Cura Párroco. CORSÁ (Gerona)*.

Sr. Lluís Esteva i familiars

Bons amics en Crist: He rebut ja fa alguns dies el volum de Prehistoria Guixolense. L'ha llegit la meva germana: l'estic llegint jo també, sentint reviure en mi aquells dies de Bell-lloch i Romanyá en que la bona amistat de vostès i dels seus col·laboradors feien agradable la meva vida de sacerdot en aquells hermosos indrets. La fotografia de la làmina 21- del Bousarenys la he portada sempre més a la cartera entre els records més íntims perquè aquelles cares, entre elles la del seu nen, em recorden aquell dia tan brillant dijous de l'Ascensio de 1953 en que van fer la primera comunio una colleta de nens i nenes de Bell-lloch. Va ésser un dia pleníssim, però felicíssim.

Moltes gràcies per aquesta mostra d'afecte que ha tingut amb mi al regalar-me aquest volum. Records per els seus familiars i col·laboradors. Deixi llegir a altres companys de magisteri aquest folleto adjunt titulat "El derecho de enseñar". Afm en Crist amic i sacerdot.

[signatura de G.Vilagran]

23-octubre 1958

56. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 19 de novembre de 1942. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot i Garcia. Original a mà.

Bagur, 19 novbre 1942

Sr. D. Luis Pericot

Barna.

Distinguido Sr. y amigo: El Sr. Raurich me ha mandado el capítulo de Ampurias que trata de "Huellas arqueológicas en el castillo de Bagur" y que V. ha tenido la amabilidad de dedicarme. Agradezco profundamente su atención, así como la manera deferente con que me trata en el mismo.

Le adjunto el croquis de un hacha hermosísima. Es la más bella de las que he visto. La posee el padre de un alumno mío y, si lo desea, podría examinarla cuando venga.

Durante los días que siguieron a su interesante lección, los niños iban por la tarde al Castillo a excavar (?) en las trincheras. Me han traído muchos fragmentos de cerámica, algunos de ellos de auténtico cántaro de Quart. No obstante, hay fragmentos que, evidentemente, pertenecen a las pimeras series de la colección clasificada por el Sr. Cazorro. El caso es que el entusiasmo estaba al rojo vivo y tuve que frenarlo pues sin orden ni concierto iban con azadas a remover la tierra y me hubiesen llenado la escuela de restos de cerámica de todos los tiempos. Incluso el padre de un niño que también participó del entusiasmo de su hijo, se me ofreció para excavar donde yo dijera. Fuí con el ofrecimiento al Sr. Raurich, pues mis conocimientos en la materia son punto menos que nulos, y acordamos trasladarlo a V. cuando venga para descansar. Desde luego, le anticipo que, para entonces, el Sr. Raurich quiere que V. examine los fragmentos que han traído los niños pues dice que son más interesantes por ser ellos los excavadores. Como descargo mío hago constar que yo no soy responsable de este trabajo que le espera y que parte de la responsabilidad recaerá

directamente sobre V. ya que, con su conferencia, acabó de entusiasmar a los niños excitando sus deseos, ya de sí bastante arraigados en ellos, de excavar la tierra.

El miércoles pasado el Sr. Raurich vino a hablar sobre “Las Torres de Bagur”. Me parece notar que está bastante contento de mis alumnos y que este mismo curso procurará volver. Con dos de ellos ha levantado el plano del Castillo y a los que más saben dibujar les ha encargado dibujos para su libro. Me complace esta amistad que beneficia a todos y que ha dado pie a que escribiera esta “Historia de Bagur” que tanto interesa a las personas estudiosas de la villa.

El otro día le pedí si tenía algún croquis de dólmenes y otros monumentos prehistóricos. Suponía que tendría aquel libro que V. trajo a la escuela y en el cual hay los esquemas de muchos de ellos. Se lo pedí porque para este año quisiéramos construir maquetas de algunos y no quisiera hacerlos arbitrariamente (E l Sr. Raurich en voz baja me dijo: –Pídaselo al Sr. Pericot que, de buena gana le enviará lo que necesita. Y añadió: – No haga como un vecino de ésta que los construye según sus inspiraciones del momento). Yo, Sr. Pericot, siento molestarle y abusar de su amistad pero ya ve que las circunstancias mandan y uno no tiene más remedio que inclinarse y aceptar lo que viene, con toda resignación.

Conoce “Plana Basarda” en las montañas de San Feliu de Guíxols? Si le interesa visitar este lugar, con gran placer le acompañaría este verano con unos amigos. Hay en S. Feliu una familia y una casa a su entera disposición.

Siento la molestia que con estas líneas le causo y aprovecho esta oportunidad para repetirme suyo afmo. s. s.

[signatura de Luis Esteva]

57. Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 29 de noviembre de 1942. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *EL SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y LETRAS.BARCELONA.*

Sr. D. Luis Esteve

Bagur

29-XI-1942

Mi querido amigo: Recibí su carta. Supongo tendrá en su poder el ejemplar de mi libro que le envié. La obra está agotada y quedan sólo algunos ejemplares en mal estado. Creo que le servirá para lo que se propone. Muy interesante todo lo que me cuenta del entusiasmo juvenil. Ojalá encuentren algo útil. Siento mucho no poderles hacer una visita y salir de paseo con esos muchachos; le ruego que se lo diga.

Creo que debían enfocar las exploraciones por el lado de Esclanyà. No sería imposible que en alguna colina de por allí hubiera algun poblado ibérico y esto sería un descubrimiento notable.

El hacha que me dibuja es muy bonita, però no puede ser sílex. Se encontró en Bagur?

Conozco por referencias lo de Plana Basarda donde hay unas sepulturas ibéricas, pero no estuve nunca. No le prometo una visita pues hasta que me descargue un poco de tarea no puedo pensar en excursiones.

Un saludo para los simpáticos alumnos y V. reciba el sincero afecto de su amigo

[signatura de L. Pericot]

58. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 10 de desembre de 1942. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot i Garcia. Original a mà.

Bagur, 10-XII-42.

Sr. D. Luis Pericot

Barna

Distinguido Sr. y amigo: Recibido su libro que agradezco y su atenta carta. El libro nos servirá mucho para el fin deseado. Además lo aprovecharé para documentarme en un asunto que desconozco totalmente y que, gracias a las amistades hechas en la villa, me va interesando cada vez más. Hemos de tratar tantas cosas los maestros que nos quedamos sin saber ninguna.

No salimos mucho a paseo con los niños pero si alguna vez vamos hacia Esclañá, recordaré las indicaciones que hace en su atenta.

Cuando venga a ésta ya hablaremos de Plana Basarda y de la excursión que le propuse. Desde luego, habría de ser en periodo de vacaciones, en pleno verano.

Leí su carta a los alumnos que la escucharon con gran atención. En su nombre y en el mío le doy las más expresivas gracias por su atención hacia nosotros y esperamos que si viene a ésta durante el curso escolar, nos honrará con su visita.

Le ruego salude de mi parte a su familia y V. mande a su afmo. s. s. y amigo

[signatura de Luis Esteva]

59. Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 6 de maig de 1943. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès *EL SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y LETRAS. BARCELONA.*

6 de mayo de 1943

Sr. Don L. Esteve

Bagur

Mi querido amigo:

Recibí la atenta invitación de esa escuela para asistir a los exámenes; ya sabe Vd. que mi mayor placer sería encontrarme en ese día junto a Vds., pero mis obligaciones me lo impiden y únicamente puedo acompañarles en

espíritu, en espera de que en julio o en agosto me sea posible pasar unos días en Bagur.

De todos modos y para que sus buenos alumnos vean que no me olvido de ellos, le mando en paquete aparte certificado un libro que le ruego entregue como premio al alumno que resulte mejor calificado en Historia.

A todos esos muchachos mis saludos y Vd. reciba un abrazo de su amigo,

[signatura de L.Pericot]

[a mà] Mi suegro está ya en casa, bien, y me encarga recuerdos

60.Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 12 d'abril de 1944. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *EL SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y LETRAS.BARCELONA.*

Sr. D. Lluís Esteva

Bagur

12-IV-1944

Amic Esteva: Apart li envio uns exemplars del meu treball sobre el dolmen de Torrent, amb el prec de que els faci arribar a les persones a qui van dedicats. Gracies.

Aquests dies tenia projectat esser a Bagur, pero la mort del meu pare i la gravíssima malaltia de la meva muller, que varen coincidir ara fa 2 setmanes, han tirat a terra tots els plans. Després de operada, la meva muller ha anat millorant, pero es cosa llarga encara. En fi, han estat unes setmanes molt dolentes.

Saludi a la seva esposa i fills i als bons amics de Bagur.

Mani al seu af.

[signatura de L. Pericot]

**61. Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 13 de desembre de 1944.
Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *EL
SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y
LETRAS.BARCELONA.***

Ara els meus col·laboradors de Girona començaràn a moure lo de St.Feliu
Desitjaria que un dels obrers además d'en Regincós, fos l'Arturo.

Sr. Lluís Esteva

Bagur

13-XII-1944

Amic Esteva: Fa moltes setmanes que volia escriure-li i que volia ferli una visita, dons una colla de dissabtes he anat a Palamós per les excavacions que el Sr. Puig fa a La Fosca i qu'han durat fins ara. Pero la meva vida es tan complicada i tinc tanta feina atrassada, que m'ha estat impossible realitzarho. He de demanarli un favor. En primer lloc, que un dia vulgui anar amb els Regincós a Torrent, a garbellar la terra del dolmen, a veure si surten més grans de collar com els que trobàren. Em penso que la terra deu esser ben seca i a propòsit pera garbellar-la. En segon lloc, que amb en Regincós i dos obres més i els alumnes, vulgui engrandir la cata que varem començar al Castell. Jo li enviaré 200 pts. pera pagar dits treballs. Lo que necessito amb urgencia son tres rebuts d'altres tants obrers, amb data actual, a nom meu; penso que lo millor serà que li inclogui els rebuts fets i Vtè sols els haurà de fer firmar. A aquests obrers els pot ocupar en els treballs indicats i els paga la quantitat que figura en el rebut. Si fos a un altre poble els demanaria un rebut en blanc pero a Bagur he d'anar amb cuidado dons es pensarien que potser els vui estafar. Com comprendrà he de justificar les 2.000 pts. rebudes pera Bagur; els amics de Banyoles em justificarán la major part i les 200 pts. serviran com a prova de que algo hi hem fet. I l'any que ve S.D.V. amb calma dedicarem les 2.000 pts. als treballs. Ja pot dir als obrers que ells serán els que ocuparem de preferencia l'istiu que ve. Donguim els noms i apellidos dels 3 obrers. Dels diners que sobren de jornals pot pagar el desplaçament a Torrent. I si no li vingues be fer ho ara, amb tal que m'envii

signats els rebuts, en tinc prou. Gracies per endevant. Saludi a la seva esposa i als amics i petons als seus nens.

Rebi l'afecte de

[signatura de L. Pericot]

**62. Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 22 de desembre de 1944.
Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *EL
SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y
LETRAS.BARCELONA.***

Sr. Lluís Esteva

Bagur

22-XII-1944

Amic Esteva: Rebuda la seva carta i encantat amb les troballes i agrait pels rebuts. Crec que amb aquests passarem.

Lo del Castell s'ha de deixar pera l'istiu o la primavera, quan jo pugui anar per Bagur.

En quant al dolmen, s'ha d'acabar de garbellar quan torni a estar seca la terra dons[?] suposo qu'ara haura plogut i estarà molla. Crec que pera fer plourer no hi ha com excavar dolmens. Pero quan hi tornin agafeu l'auto de Girona fins a Pals i sols haurán de caminar 3/4. I a la tornada, van a Pals a quarts de 7 i el mateix auto els portarà a Bagur. Les 200 pts. les empleen amb els viatges o en qualsevulla altra activitat arqueològica que Vté cregui interessant (excursió als dolmens de Fitor, garbellant la terra, amb els nois, per exemple). Li prego també pagui a n'en Regincós el jornal de l'altre dia i el del dia que hi va anar a l'istiu.

En quant els objectes, que son interesantissims, li prego m'els envii per mitja d'en Reixach. A veure si arribo a temps de publicarlos en el volum d' "Ampurias", revista qu'ha de sortir pel gener. No es preocupi per la seva colecció. Les excavacions del castell son pera el museu de Bagur i per a

Girona lo que vulguem donar-loshi; així es que tindrà material de sobres. Lo del dolmen convé qu'estigui reunit en el Museu d'aquí.

Gràcies per tot. Saludi a la seva esposa i als amics. Bona Nadal i Any Nou. Mani al seu amic.

[signatura de L.Pericot]

A St. Feliu han d'anarhi els meus col·laboradors de Girona a fi de organitzar les exploracions de poblats ibèrics. A Palamos ja está arrencada l'afició. Donguim algun nom [i] adreça d'aficionats de St. Feliu.

63. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 24 de gener de 1945. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès ESCUELA NACIONAL DE NIÑOS.BAGUR.

24 gener 1945.

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Distingit Sr. i amic: Ahir vaig estar a Sant Feliu i vaig intentar localitzar els monuments megalítics de Les Gabarres. No cal que parlem de la Cova d'en Daina ja sobradament coneguda i explorada per V. mateix. M'he preocupat dels altres monuments menys coneguts i he arribat a la conclusió de que n'hi ha més dels coneguts o es tenen per tals conjunts que no en són.

El conjunt que sembla més nombrós i més variat és el del Mas Movet. Ignoro si és el conegut. M'han parlat de 2 coves (una diuen que és excavada; l'altra els sembla que no); conjunts varis de pedres interessants i un altar. Ha quedat planejada una excursió per Setmana Santa. Comprendrà l'interès que tinc d'anar-hi i poder informar-lo degudament.

Crec que seria convenient que, abans de Setmana Santa, fes dibuixar per algun alumne seu el que hi ha conegut sobre els voltants de Mas Movet o Mouet i una brevíssima explicació dels mateixos a fi de poder comprovar si es

tracta dels mateixos monuments megalítics. Amb les dades més elementals i amb un senzill croquis n'hi hauria prou.

Fa uns mesos que vaig entregar al Sr. Gich la pintura del seu germà. Va dir-me que vindria a veure'm i encara no l'he vist. D'aquí que no hagi enviat res al seu germà.

Quan vingui el bon temps, procurarem tornar a Torrent i visitar Fitor.

Digui al Sr. Raurich que el dissabte, dia 13, van caure 2 llamps. Un al pal del Castell i un altre a telèfons, sense desgràcies personals. Tots vam passar uns moments de pànic.

Saludi de part de la meva dona i meva a la seva família i mani al seu afm. s. s. i amic.

[signatura de Lluís Esteva]

64. Targeta postal de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 18 d'agost de 1945. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà amb segell *MUSEO ARQUEOLÓGICO PROVINCIAL.GERONA*.

Sr. D. Luis Pericot García
Casa Raurich
Bagur
(Gerona)

18-VIII-45

Distingit senyor i amic: Suposo haurà rebut la carta d'en Riuró en que li exposa alguns problemes de Roses fàcils de resoldre. Ell està engrescat en anar-hi un cop enllestit aixó.

Demà vaig a Sant Feliu invitat per el mestre de Bagur, al matí anirem a Plana Basarda i a la tarda veurem algunes coses que tenen uns guixolencs amics seus.

L'altre dia estigué a Girona; segons sembla estan molt engrescats en aixecar el Museu i conten amb l'ajuda de l'Alcalde.

Espero que ja ens veurem quand torni a passar per Girona per parlar de Roses amb en Riuró.

Records als seus. El seu affm. Amic

[signatura de M.Oliva]

65. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 21 d'agost de 1945. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

Sant Feliu 21 agost 1945

Volgut Sr. Pericot: Segurament rebrà de Girona un certificat. Es el que junt amb el borrador que vaig deixar a can Puig ha de presentar-se al Sr. Rector de la Universitat per tal que me dongui autorització per a aprovar els 2 primers cursos del Bachillerat. Un cop V. hagi vist el borrador que vaig deixar a Begur (recordarà que es tracta d'en Lluís Puig) jo faré la instància i li escriuré a V. per tal que la porti a Barcelona.

Diumenge, amb el Sr. Oliva i uns amics vam anar a Plana Basarda. Això quedarà organitzat aviat i crec que anirà bé. Deixo al Sr. Oliva que li expliqui el resultat.

De Fitor, res de nou. Aquells punxons, creu el Sr. Oliva, com jo havia cregut primer, que no foren trobats en els dolmens. Uns, semblen, segons Oliva, ibèrics. Els altres són menys antics, probablement mitjavalers.

Espero que quan torni a Begur encara podrem parlar llargament alguns dies.

Amb records per la seva família, quedo seu afm. s. s.

[signatura de Luis Esteva]

Quan vol venir a veure'ns V.?

66. Carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 21 d'agost de 1945. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

21-VIII-45

Amic Dr. Pericot:

A la Secció Administrativa no han rebut el lliurament però es veu que no pot tardar. I há un mestre d'allá que vindrá per Begur dintre de poc i li comunicarà el que hi hagi.

Ja degué rebre la carta d'en Riuró i una postal meva. Esperem el que li demana ell per anar a Roses.

Diumenge estiguí a Plana Basarda amb l'Esteva i una colla d'entusiastes de St. Feliu arrancarán el Museu i es proposen actuar dins la seva zona. Semblen que varen trobar un menhir inèdit

A la tarda vaig conèixer a l'administrador del Collet, amb qui vaig [?] bons passos sobre l'excavació. Ja li contaré.

Avui he tingut carta d'en Maluquer que diu anirà a Serinyá la 2ª quincena de setembre.

En Riuró diu si podria anar amb ell a Roses aquesta setmana un dia per a resoldre la qüestió.

Seu affm.

[signatura de M. Oliva]

67. Targeta postal de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 12 d'octubre de 1945. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès al revers *MUSEO ARQUEOLÓGICO PROVINCIAL. GERONA.*

[anvers]

Sr. D. Luis Esteba

Maestro Nacional

Bagur

(Gerona)

[revers]

Roses, 12-X-45

Amic Sr. Esteba: Ja se per el D. Pericot l'èxit que té en les excavacions del Castell de Bagur. El felicito, tan de bó trobi aquí un bon poblat i forces troballes.

Com deu saber, jó soc a Roses on també fem excavacions, encara que de moment no es pot determinar ben clar l'emplaçament de la col·lonia grega.

Va venir un dia a Girona el Sr. Mas. Va donar-me les fotos del menhir de la Creu d'en Barraquer. El que em falta ara es la llegenda que crec coneix el Sr. Rigau. Vaig donar al Sr. Mas un certificat per a Vd. era de la Secció Administrativa.

Que fan per St. Feliu? Ja s'han reunit? Ja saben que els apoiarem en tot el necessari. Tenen una comarca molt rica i val la pena aprofitar-ho

Disposi sempre del seu bon amic. Saludi a la seva Sra. i fills. Tot l'afecte del seu

[signatura de M.Oliva]

68. Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva del 15 d'octubre de 1945. MAC-Girona, correspondència Miquel Oliva Prat. Original a mà en paper imprès *ESCUELA NACIONAL DE NIÑOS.BAGUR*.

BAGUR, 15 octubre 45:

Amic Oliva: Acabo de rebre la seva atta. postal. Estava perfectament al corrent del que V. i en Riuró estan fent a Roses. L'expectació i la impaciència del Sr. Pericot no li permetia callar-nos-ho, a nosaltres almenys. Sabem el que hi va en les excavacions que Vs. realitzen i compartim el seu neguit i desig que siguin ben profitoses

Nosaltres aquí hem trobat coses interessants però no tant com hauríem volgut. Hem trobat ceràmica grega (3 ó 4 bocins ben petits) que el Dr. Almagro situa en el segle IV. El Dr. Pericot no ho afirma però considera que almenys són de V. De més moderna, o millor, de menys antiga (segles V i IV)

n'hem trobat bastanta. És difícil fer-li un resum, sense allargar massa aquestes ratlles. Espero veure'l algun dia i parlarem de Roses i de Begur.

De totes maneres hem fracassat quan hem pretès trobar la població que el Dr. Pericot creu devia estar en la vertent del Castell. Hem fet diferents cates. A la 1ª vam trobar a 1½ m. una pared seca de pedres planes però molt ampla. No hi havia gaire ceràmica i això ens posà alerta. Aquesta última setmana vam fer mes cates. En totes hi hem trobat pared seca. La meva opinió és que es tracta de parets que abans aguantaven les feixes i que amb el temps han quedat tapades. En cap d'elles hi hem trobat gaire ceràmica indicadora d'un poblat.

Quan vaig sortir de St. Feliu els documents estaven firmats i creia que a aquesta hora V ja els tenia. En Mas crec que vindrà a veure'm algun d'aquests dies car tenim projectada una excursió a Fitor.

El saluda el seu afm. amic

[signatura de Lluís Esteva]

69. Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 25 d'octubre de 1945. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *EL SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y LETRAS. BARCELONA.*

Sr. D. Lluís Esteva

Bagur

25-X-1945

Amic Esteva: Vaig rebre la seva carta. Podrem donar per acabats els treballs al Castell, per ara. Sento que no haguem trobat el lloc precís del poblat o la necropolis. A Roses tampoc el trobem per ara. No es facil encertar sempre en aquests treballs arqueològics. Si té alguna altra despesa, ja m'ho dirà, aixís com si necessita diners pera anar a Fitor.

Gracies per les fotografies. No vaig lograr que l'arquitecte, motu proprio, envies la proposta d'Aiguafreda al Ministeri. I el rector tampoc es decideix. Ara

intento interessar al Ministre, pero sense gaires esperances. El rector era la clau de la qüestió pero malhauradament no sent el problema com jo.

El diumenge passat vaig esser a Banyoles, a predicar. El dia 2 predico a Girona i aniré a Serinya a veure les excavacions. Pels mitjans de Novembre penso que tornarem a treballar a La Fosca. A veure si aleshores puc escapar-me un dia Bagur.

Molts records a la seva muller i als amics. Petons als seus simpàtics menuts i mani al seu afm

[signatura de L. Pericot]

70. Carta de Lluís Pericot a Lluís Esteva del 12 de febrer de 1946. Fons família Esteva-Massaguer. Original a mà en paper imprès *EL SECRETARIO DE LA FACULTAD DE FILOSOFIA Y LETRAS.BARCELONA.*

Sr. D. Lluís Esteva
Bagur

12-II-1946

Amic Esteva: Passa el temps amb els meus múltiples treballs i maldecaps i per fi me n'adono de que no he complert amb Vté. Perdoni.

Li envio una nota amb la biografia del meu sogre. Pot ampliar-la com vulgui amb les coses que Vté coneix.

Aquests mesos estic treballant amb afany en coses editorials i articles científics i no tinc un moment lliure. He d'enllestir unes quantes coses perquè a l'Abril vaig a Anglaterra (S.D.V.!) a donar unes conferències. Al tornar, per mig Maig penso que tornarem a les excavacions de La Fosca. Dijous si no hi ha res de nou aniré a Girona i a la Fosca acompanyant un professor de Madrid amb el Sr. Puig.

Mr. Deffontaines sembla que s'ha enamorat de Bagur i s'hi vol comprar una casa.

Molts records a la seva esposa i als amics. Mani al seu afm. amic

[signatura de L.Pericot]

71. Targeta postal de Josep Rigau a Miquel Oliva del 26 d'agost de 1946. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a mà.

[anvers amb fotografia de Gary Cooper]

Rte: José Rigau – Teléfonos – S. Feliu de Guixols

[revers]

S. Feliu de Guíxols – 26-8-46

Car amic: No tinc a mà cap mes altra postal que aquesta...

Com que tú em digueres que amb en Riuró penseu venir el proper diumenge a excavar Plana Basarda, la colla de S. Feliu també us acompanyarem. A l'estació de Font Picant trobareu un auto que us portarà fins a Solius i desde allà tots junts pujarem a Plana Basarda.

Digues, per tant, quants sereu doncs l'auto es d'un amic que el deixa i té 5 places. Digues, també, el tren que arribareu. En cas que suspengueu l'excursió m'ho escrius amb temps. De totes maneres espero rebre a volta de correu, el temps es just, els vostres projectes per diumenge proper. Nosaltres no ens quedarem pas a dinar a Plana B.

Records a n'en Riuró i tú rep l'afecte d'en

[signatura de Rigau]

72. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 27 d'abril de 1951. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

Sant Feliu de Guixols, 27-IV-51

Sr. D. Lluís Pericot
Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Encara que no tinc diari, ni cap setmanari, de quan en quan en veig algun. I de quan en quan, també, el veig fotografiat i sé que el seu camí segueix ascendent. ¡Que sigui així per molts anys!

He vist també que li fan un homenatge pel seu 25^è any de mestre universitari. Des d'aquí, desitjo més que mai poder passar algun ratet al seu costat i poder canviar impressions tal com feiem a Begur.

Entretant, permeti que adjunti aquestes pobres ratlles meves a les moltes que deu haver rebut de personalitats de tot el món i li recordo que en la seva va donar-me a comprendre que ens veuríem aviat. ¿Aquest estiu?

Amb records de tots nosaltres per tots Vs., quedo seu afm. s. s. i amic

[signatura de Lluís Esteva]

Ahir va venir l'Oliva a parlar en el Centre Montclar. Sembla que entre aquest Centre i l'Institut d'Estudis Guixolencs hi ha un ambient favorable; ¿Es farà més del que jo creia? Així sigui.

73. Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva del 14 d'abril de 1953. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a mà.

Sant Feliu, 14-IV-53

Sr. D. Miquel Oliva

Girona

Bon amic:

Ignoro si heu rebut res del concurs. Ahir es va reunir el jurat i va emitir el fall. Si encara no heu rebut la notificació, la rebreu aviat. Vos han donat el 1er premi dels treballs històrics, tal com vos avançava que passaria. La meua enhorabona més sincera. No he vist en Descayre perquè aquests dies he tingut feina, però sé que voldria publicar-lo. Ja vos deuran dir quelcom. Ara bé, la convocatòria deia que els premis s'havien de recollir personalment. Si

voleu venir a casa, ja sabeu que sereu ben rebut. Solament que aquest dia és de classe i tindrè lliure des de les 8 del vespre, hora que podríeu arribar de Girona, si volguessiu o haguessiu de venir. Si no volguessiu o no poguessiu venir, vós mateix podeu parlar amb en Descayre a Girona.

Definitivament, si no hi ha res de nou, el diumenge 14 de maig tindrà lloc la restauració del Bousarenys. Per cert que estem garvellant la terra del seu interior. Hi hem anat dos diumenges. Per ara hem trobat una punta de fletxa i 4 granets de collar i ceràmica que encara no he pogut natejar. Les peces de collar són de tamany petit ara. Tenen 3 mm. diàmetre. Confiem trobar quelcom més car solament hem mirat 1/3 de la terra de l'interior. Quan vegeu el Dr. Pericot, feu el favor de dir-li que quan hagim acabat li faré un informe detallat.

En quant a Plana Basarda vos demano que no feu res per ara. Crec que a St. Feliu ens interessa no moure res fins que el Museu sigui una realitat. Del contrari ens exposem a cridar l'atenció sobre aquest important poblat i temem que comencessin les excavacions que portarien les troballes fora de S. Feliu.

Si el proper dissabte tinc una plaça en un auto particular d'un amic que va a Girona, és quasi segur que aniré a veure el Sr. Sans per a parlar-li de la màquina que va molt bé però que necessito alguna explicació. Tinc altres coses a fer i per poc que pugui aniria a veure'l a V.

Res més de nou. Mani al seu afm. amic

[signatura de Lluís Esteva]

**74. Carta de Miquel Oliva a Martín Almagro del 23 de desembre de 1950.
MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.**

Gerona, 23 de Diciembre de 1950

Sr. Dr. D. Martín Almagro Basch
Director del Museo Arqueológico
Barcelona

Mi distinguido y querido señor: Creí que Vd. vendría ayer, pero ya me supongo que otras cosas le habrán impedido el viaje. De momento le incluyo los datos sacados del Felú de la Peña, por si en estos días necesita trabajar con ellos. He copiado todo lo que trae con referencia a Ampurias, respetando incluso la ortografía del libro, que es de la época.

Tengo ya el Quintanilla y el Episcopologio de Font, de los cuales haré lo mismo, y también debo mirar el Madoz, Diccionario geográfico, que también trae algo. En estos días me ocuparé de todo. Está encargada igualmente la foto de la lápida del Diocesano.

Fuí al Archivo Diocesano, en donde hay dos grandes legajos de documentos de los Servitas, precisamente descubiertos en dicho Archivo, en la organización que se ha hecho del mismo en este verano. Al creer que vendría Vd. ayer, quería se lo mirara por si le interesa algo. Con el archivero, Dr. Noguera, voy a aprovechar los días que él tiene libre y veré de que se trata. Hay mucha cosa, pero todo será, creo, asuntos internos del Convento.

Respecto a las noticias de las iglesias de Ampurias, pregunté al Dr. Noguera, quien me dijo no hay nada por allí, y que ya en 1936, el Prof. alemán, de Friburgo, Joannes Vinke, que investigaba por los Archivos de Cataluña, había buscado con insistencia documentación sobre las iglesias de Ampurias sin hallar nada. Le doy esta referencia por si le interesa.

He preguntado al Dr. Marqués, quien cuida de los Archivos de la Catedral, dice que mirará la obra de Pontich, que es un manuscrito, titulado Diccionario alfabético sobre todo lo perteneciente a la iglesia de Gerona, en tres tomos en folio, donde se registran y extractan todos los documentos de diez siglos. El Dr. Marqués cree hay algo sobre los límites del Obispado de Ampurias. Ya lo veré.

Hoy ha estado en el Museo Severino, a decirme que el Sargento se está portando estos días malísimamente, hasta llegar al punto de que ha quitado a todos los soldados de la obra, diciendo que él es únicamente quien manda a los soldados, y quien hace lo que le dé la gana. Pero paralelamente con estas cosas, tiene otros momentos en que se agacha y pide perdón. Tales son los actos de ese hombre, que creen ellos está mal de la cabeza. Además, respecto a su conducta, parece hay algo con una viuda de La

Escala, segun noticias. [il-legible] aprovecharán un intervalo en estos días para ir a derribar la casa de Tossa de Mar.

No he podido todavía ver al gobernador por estar ausente todos estos días, pero ví al encargado de pedir los informes del guarda de S. Pedro de Roda, un funcionario del Gobierno Civil, quien me dijo que en total lo que decía la Guardia Civil no era nada, y que esto no se tenía ya en cuenta actualmente, por ser delitos insignificantes, y creía que el Gobernador no tendría inconveniente alguno respecto a la posesión.

Hoy precisamente le veré, ya que regresa de Puigcerdá y estará en la inauguración del Instituto de Estudios Guixolenses, donde tambien está invitado Vd., y les interesaba mucho su asistencia, ya que los de S. Felú pretenden que los de Regiones Devastadas, que estan acabando la obra del ayuntamiento de aquella villa, se quedan por un tiempo en el pueblo, y aprovecharían para derribar algunas construcciones modernas, adosadas a la Porta Ferrada i a la Torre del Fum, del Monasterio, las cuales afean todo aquello, pero claro, antes tiene que verlo Vd. por la cosa del Patrimonio. Es por ello que quisieran que Vd. y el Gobernador de Gerona lo vean.

Escribí nuevamente a Cid recordándole lo del giro telegráfico que me prometió para pagar al guarda de S. Pedro de Roda, el cual está sin dinero. Yo le he mandado anticipado lo de la Diputación, para estos días.

Con el deseo de que pasen muy felices fiestas de Navidad y Año nuevo, y con saludos para Dña. Clotilde, reciba todo el afecto de su buen amigo,

**75. Carta de Miquel Oliva a Jaume Lladó Alsina del 18 de juny de 1951.
MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.**

18 de Juny del 1951.

Sr. En Jaume Lladó Alsina
Secretari del Centre Excursionista Montclar
St. Felú de Guíxols

Distingit Sr. i bon amic: Corresponc a la seva simpática carta del 31 del passat Maig, que si no ho he fet abans, ha sihut per causes d,exámens i d,absències del Museu i de Girona, per motius d,excavacions.

Estic molt agrait per l,invitació de Núria, a quina excursió no em fou possible agregar.me per que en aquells mateixos dies tenia já de temps el compromís contret en acompanyar a un prehistoriador mexicá a Banyoles, qui ha vingut expressament a aquest país per conèixer el nostre Paleolític.

Es veritat que a Cabrera, per la segona Pasqua, vaig parlar amb l,amic Farrés de que m,agradaría venir amb vostés, en alguna excursió. Darrerament l,he tornat a trobar i em parlat del mateix, però jó ara em trobo en una época que probablement no pugui disposar fins a la tardor, já que es ara el temps d,excavacions i sortides per tota la provincia..

I ara, parlant d,aixó li contaré el meu pla d,aquest estiu, per si els interessa a la colla d,aquest Centre venir.hi algún día. En primer lloc, estaré probablement excavant en el poblat de Castell, sobre la Platja de Castell (Palamós). Ja els avisaré per si hi volen venir a fer una visita. Després, durant tot el mes d,Agost, estaré a Empúries, també d,excavacions, per si els interessa dedicar.hi un diumenge d,excursió.

Si puc venir un día per St. Felú, já l,avisaré, per si fos possible visitar Sta. Cristina d,Aro, si els hi va bé. I a la tardor, no faltaré a alguna de les seves excursions.

Moltes de grácies per els butlletins que m,envía. En el correu de demá, li envió dues separates noves, sortides en un Anuari de Madrid, per la Biblioteca d,aquest centre.

Amb salutacions a tots, rebi l,afecta i disposi del seu bon amic,

76. Carta de Jaume Lladó Alsina a Miquel Oliva del 9 d'agost de 1952. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a màquina en paper imprès JAIME LLADÓ ALSINA. Paseo del Generalísimo,24. SAN FELIU DE GUIXOLS.

9 d'agost de 1952.

Sr. En MIQUEL OLIVA.

Conservador del Museu Arqueologic Provincial.

Eximenis 9.

Girona.

Molt apreciat Sr. i amic:

Tinc el gust de comunicar-li que la cista que vosté va indicar-me com de probable existencia prop de la Mare de Déu de Gracia en les muntanyes del triangle Tossa de Mar-Llagostera- Sant Feliu de Guixols,- el passat dia 1er. d'agost, amb un company anàrem a veure si la trovabem, logrant-ho.

La seva característica, en el meu modest entendre, es la amplitut que te, que es de 1,50 metres.

Treierem unes fotografies, que encara no estàn revelades i un croquis de la posició de les pedres.

M'he posat amb comunicació amb el nostre comú amic Sr. Lluís Esteva, acordant no donar a coneixer per aquí, la seva situació, per si algú tingués ocasió d'anar a excavar-la, en el suposat de que no ho hagi estat, doncs està molt a la vista junt a un camí o drecera.

Ja li enviaré abans de fi d'any les dades, fotografies i esquemes a fi de donar-la a coneixer, si vosté ho creu oportú.

Si te alguna observació a fer-me, va sens dir que la tindrè molt en compte.

Ben cordialment el saluda son afectíssim amic,

[signatura de J.Lladó]

Jaume Lladó.

77. Carta de Jaume Lladó Alsina a Miquel Oliva del 16 de març de 1953. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a màquina en paper imprès JAUME LLADÓ. SAN FELIU DE GUIXOLS. PASSEIG DEL GENERALÍSSIM, 24.

16 de març de 1953.

Sr. D. Miquel Oliva.
Conservador del Museu Arqueologic.
Eximenis 9
Girona.

Apreciat senyor i amic:

La última vegada que vaig tenir el gust de parlar amb vosté a Girmona, va manifestar-me que havent-hi la possibilitat de que la CISTA localitzada prop de Tossa fos potser una galería, va manifestar-me, dic, que fora interessant que Vosté la veies, per a deixar l'assumpte del tot enllestit.

Tinguent-ho en compte, d'acord amb els amics, Srs. Esteva i Pla, em permeto proposar-li el següent :

El dia de festa que ens indiqués, vosté podria partir de Girona amb el tren de les 7,25 h., cap a Llagostera.

Allá, nosaltres tres l'esperariem, i amb dos motos aniríem fins a Tossa. Amb una hora de camí arribariem a la cista. Tornariem a Tossa i amb moto a Llagostera per a que Vosté pogués agafar el tren que surt d'allá a les 14,19 h, per arribar a Girona a les 15,20 h.

Si li sembla bé, ja m'indicará el dia (d'aquest mes, l'altre o l'altre... quan vulgui), i si creu millor alguna altra combinació, tingui l'amabilitat d'indicar-me-la.

Amb atents esguards dels amics Srs. Esteva i Pla, rebí els meus mes cordials

[signatura de J. Lladó]

Jaume Lladó.

78. Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva del 9 de juny de 1951. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a mà.

Sant Feliu, 9 juny 1951

Sr. En Miquel Oliva

Girona

Bon amic: Tinc la dona i els nens a Romanyà. Si no hi ha res de nou, hi passaran tot l'estiu. Jo hi aniré les festes i penso passar-hi tots els dies de la Festa Major de St. Feliu.

Em poso a la vostra disposició per si calgués fer res i fós de la meva competència. Igual dic al Dr. Pericot.

Per tal d'estar jo al corrent del que hi ha allí d'interessant, ¿podrieu fer-me una breu nota amb les instruccions, distàncies..... a fi de poder localitzar?

Avui [?], per exemple, em trobo amb una nota que no sé d'on vaig treure i que diu:

a) Dolmen situat a uns 600 m. al S.O. del dolmen gran de Romanyà. Té una llargada de 2'50 m. i les pedres són de poc menys d'un m. d'alçada . Manca la tapa.

b) Dolmen situat al Bosch d'En Roquet a uns 2 Km. al N.E. del dolmen gros. Es més petit i la tapa manca.

c) Dolmen situat a una finca prop del Suro del Rey a la vora del camí de Romanyà a Vallvanera, a 10 minuts de Romanyà. Fou excavat i no s'hi trobà res.

d) Dolmen situat en una altra finca, molt proper a l'anterior. Medeix 2 m x 0'84 i 0'50 de profunditat. L'excavació donà bocins d'os i fragments de terrissa barroera i mal cuita.

Jo, francament, no recordava tenir aquests apunts fets i no sé si el que en ells es detalla és cert.

Espero, doncs, el vostre ajut en forma de petit esquema de tot el que hi ha i tal volta, no estaria per demés que indiquessiu on trobaria referències escrites sobre cada cosa.

Amb gràcies anticipades, quedo vostre afm. amic i servidor

[signatura de Lluís Esteva]

79. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 12 de juny de 1951. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

Sant Feliu de Guíxols, 12 juny 1.951.

Sr. D. Lluís Pericot
Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Confirmo la meua de la setmana anterior. En Lluís Puig té el nº 1544 i diu que ha d'examinar-se dilluns el matí. Ja li vaig dir que va acabar el Bachillerat amb Matrícula d'Honor. Crec, doncs, que va ben preparat però, de totes maneres, li adjunto el nº per si creu V. convenient fer les recomanacions oportunes.

Vaig escriure al company Oliva. Li deia el mateix que a V. i li demanava un esquema de tots els monuments megalítics de Les Gavarres que es coneixen. Diumenge vaig veure una cosa que no sé si és una cova natural o una cista. Té les tres parets de la cista amb dues lloses a sobre. El que me fa dubtar, és que les tres parets no són pedres primetes sino pedres que, encara que llargues, tenen una amplada superior al $\frac{1}{2}$ m. i veig en la seva obra "La Civilización Megalítica Catalana y la Cultura Pirenaica" que no hi ha cap cista amb parets de gruix superior al $\frac{1}{2}$ m. De totes maneres, quan vaig veure-la era a la nit. Quan hi torni, prendré mides exactes. Està a l'extrem d'un camp situat al N.O. de Romanyà, al peu de la carretera vella, a una distància de 1 a 2 Km. de Romanyà.

Amb records per tots Vs., quedo seu afm. s. s. i amic

[signatura de Lluís Esteva]

**80. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 25 de juny de 1951.
Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.**

Sant Feliu de Guíxols, 25 Juny 1951

Sr. D. Lluís Pericot
Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Confirmo les meves anteriors. A Romanyà crec que he trobat una cista no anotada. Està a un Km. de Romanyà, més o menys, al peu

de l'antiga carretera, o millor, de l'antic camí de carro. Me sembla que està al N.W.

Dades: Pedra de la dreta, 173 cm. llargada; 55 d'amplada y 87 d'alçada.

“ “ l'esquerra 238 “	“	1 m.	“	“	“
“ posterior 100 “	“	88	“	“	“
“ coberta 220 “	“	1 m	“		

Amplada màxima interior de la cista 68 cm.

Orientada al N.

Si he d'excavar-la, enviim autorització i digui'm més o menys a la profunditat fins on he d'arribar.

Records

[signatura de Lluís]

Estic recollint tot el que fa referència a Les Gavarres. Veig que V. va publicar “La galeria coberta de Santa Cristina d'Aro”. Si té alguna separata i vol enviàrmela, li agrairé. Crec que “Les pedres dretes d'en Lloveras” i la galeria “Mas Bou Serenys” és una mateixa cosa car està en el limit de les finques Lloveras i Mas Bou Serenys. Possiblement algú va batejar-la amb el 1er nom i després algú més li donà el 2^{on}. Tinc entès que les plantes son les mateixes. Procuraré comprovar-ho.

81. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 15 de novembre de 1951. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès ESCUELA NACIONAL DE NIÑOS. BAGUR. [esborrat]. S.F. de Guíxols [a mà, lletra d'Esteva].

S. F. de Guíxols 15-XI-51.

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Li enviem un petit present per la seva filla. Suposo que haurà arribat amb retràs. Ens ha estat impossible enviar-ho abans. Que la seva filla sigui ben feliç en el seu nou estat és el que de tot cor desitgem.

Fa temps vaig enviar-li un informe que pensava presentar al Institut d'Estudis Guixolencs sobre dues cistes de Romanyà. Li enviava la planta i fotografies. ¿No ho ha rebut? Li agrairia me'l retornés i que m'indiqués si hi ha falles. Millor, si puc presentar-lo sense fer el ridícul.

Aspiro a trobar-ne més. Amablement he donat una finta aquests dies al Sr. Klaebisch des de les columnes de "Áncora" on ens hem creuat escrits parlant del "suro gros" de Romanyà. ¿Està enterat que té el tronc podrit en part i que podria ésser que morís aviat? Espero les seves noves sobre les dues cistes per a donar-li al Sr. Klaebisch una estocada directa. Penso demanar-li que ens ensenyi tot el que coneix d'aquestes muntanyes i les troballes fetes. Veurem com reacciona.

Records a la seva Sra. i família i mani al seu afm. s. s.

[signatura de Lluís Esteva]

82. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 19 de desembre de 1951.MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

19-XII-1951

Sr. D. Lluís Esteva
Mestre Nacional
St.Felíu de Guíxols

Distingit amic: Contesto a la seva carta que li dec fá molts de mesos i cregui sento vivament que hagi succeït aixís, doncs no tinc per costum el deixar de contestar cap de les cartes que rebo, però la seva Vté, va venir en uns moments d'exámens, després vaig estar tot l'estiu a Empúries, i darrerament tinguent de tornar.hi de nou, i fent moltes sortides a Barcelona, per treballs urgents del Dr. Almagro, m,han passat aquest[s] mesos sense

donar, m, en compte, i al mateix temps esperava trobar aquest retall de diari per enviar-li, cosa que fins ara no m, ha vingut a mans. Li prego doncs perdoni la meua falta i la tingui per involuntària.

No conec aquestes referències que em dóna dels dolmens de Romanyá. Jo solsament tinc vist, a més de la galeria coberta, un que n, hi há prop de la carretera, avans d, arribal al pobla, a má dreta, que segurament coneixerá Vté també, que es una cista.

No sé de on poden haber sortit aquestes notes, les quals no tinc present haber vistes publicades en lloc. La bibliografia completa sobre els monuments megalítics de Romanyá la trobará en la darrera edició del llibre del Dr. Pericot, quin llibre podria demanar a ell. Jo solsament en tinc un i dec posseir-lo pel Museu encara.

Seria molt interessant localitzar aquests dolmens, aixís com també una estació de sílex al aire lliure, que había vist el Sr. Cama, i que en tenim troballes al Museu de Girona. Aixó s, hauria de buscar. Si l, any vinen es veritat lo que ens tenen promés de la Comissaria General, de donar. nos més diners, destinaríem una part a fer una campanya per Romanyá, que encara s, ha de fer, i es del més gran interés. Llavors, si a l, estiu Vté estés lliure, podríem comptar amb la seva col. laboració?.

També crec hi há d, haber algunes coves, al menys una, i una altra estació anomenada Forn del Vidre, que podria ser romá.

Tot aixó tenim de mirar si ho fem amb Vté. i amb els del Grup del Montclar, quand sigui possible.

Quedo en tot, com sempre a la seva disposició, i amb records als amics, saludos a la seva senyora, i unes bones festes de Nadal i d, Any nou, rebi tot l, afecta del seu bon amic.

83. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 16 de desembre de 1951. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

Sant Feliu de Guixols, 16-XII-51.

Sr. D. Luis Pericot.

Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Rebuda la seva postal. Espero la seva opinió, amb interès.

Li escric perquè avui he fet una sortida. Ultra localitzar dos menhirs i una nova probable cista, he comprovat definitivament que Les pedres dretes d'En Lloberes existeixen i que no son pas el sepulcre Mas Bou Serenys. Li escric avui mateix perquè ho tingui en compte.

Les Pedres dretes són tres de clavades. Una altra està caiguda. Crec positivament que formaven un sepulcre però probablement poca cosa podrà quedar enterrada. En el seu costat mateix hi ha una pedrera i al seu davant un camí de carro. De totes maneres seria interessant una excavació en la part existent. Sembla que el terra és roca. Si és així, degueren fer forats per tal de clavar les pedres. Pel seu aspecte, hauria d'ésser interessant, molt interessant. Una de les pedres és transversal i les altres dues com perpendicular amb certa inclinació. Una cosa així, més o menys.

[croquis, amb indicació de les pedres A, B, C i una pedra caiguda]

Les pedres tenen la forma típica del de Romañà. Rectes d'un lloc i curvades de l'altre. En la pedra A. hi han 3 caçoletes. Una d'elles és notable. L'he natejada i hem quedat admirats. Es veu ben bé que fou feta amb la rotació d'algun objecte. És un treball molt ben fet i té tota la simetria. 6 cm. de diàmetre exterior. Fa com un tronc de con. Diàmetre inferior 2'5 cm. Aleshores segueix en forma cilíndrica (molt perfecte) de 2'5 cm. diàmetre per 1 cm. profunditat. Li poso el perfil

[croquis del perfil, amb indicació de les dimensions]

Tinc notícies d'altres monuments i coves. Espero que quan el temps es presti més a les excursions, podré augmentar els informes, les plantes i les fotografies.

Potser seria convenient que quan vegi al Sr. Oliva li remarqui que quan trobi quelcom que faci referència a aquestes muntanyes m'ho reservi per tal

de poder jo treure els apunts necessaris. ¿No trobaria allà el que el Sr. Casas i Cazorro van escriure sobre les Pedres d'En Lloberes?

Records. Que passin un bon Nadal i un feliç Cap d'Any.

Seu afm.

[signatura de Lluís Esteva]

5-79-11-73-11-62-11-11-

11-62-11-11-73-11-79-5-

79-11-73-11-11-

**84. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 20 de desembre de 1951.
Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.**

St. Feliu, 20-XII-51

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Avui, dijous, aprofitant aquest magnífic dia que ha fet, he prosseguit les recerques. Finalment he localitzat el "Mas Bou Serenys". M'ha impressionat. Les lloses són molt grosses. Pels voltants, en unes roques hi ha concavitats. Una d'elles m'ha cridat fortament l'atenció. Si continuen aquests dies bons, durant les vacances estudiaré bé aquest dolmen i les "Pedres dretes d'En Lloberes". També m'arribaré a veure el "Forn del Vidre" i unes altres pedres on sé que hi ha senyals. La impressió que he tret d'aquesta breu visita al dolmen "Mas Bou Serenys" és que tant la planta del Sr. Casas com la del Sr. Klaebisch s'han de rectificar. L'entrada estic segur que variarà pel que llegeixo (doncs ara estic mirant amb calma el nou llibre que va enviar-me aquest estiu) me sembla comprendre que es tracta d'un sepulcre de corredor. Les pedres que formen la càmara són grossíssimes. Molt més que les de la Cova d'en Daina i les de Torrent, si no recordo malament. En canvi, a l'entrada s'estrenyen molt més del que marca la planta

i les pedres són petites; cada volta més petites i arriben fins l'entrada del cromlech. Les últimes són petitíssimes i al final acaba amb una de travessera que marca la que devia ésser l'entrada, com he vist igualment en la Cova d'en Daina

Amb el que li dic avui, poso punt final a les meves informacions. Crec que seria interessant que poguessim parlar per tal que V. m'orientés ¿Podria dir-me on hauria de telefonar-li per a posar-nos d'acord? Recordi que si V. té telèfon a casa seva o a la Universitat, jo en tinc a la casa dels meus veïns. Per si V. estigués a Barcelona el dilluns i vol demanar-me al nº de telèfon que li posaré al final de la carta, jo l'esperaré a casa de les 11½ a les 2 y de 6 a 9 del vespre. Si ens poguessim parlar, concretaríem si és convenient que jo vagi a veure'l a Barcelona durant aquestes vacances.

Records a la seva família i mani al seu afm. s. s.

Nº telèfon 62.

[signatura de Lluís Esteva]

85. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 21 de gener de 1952. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *ESCUELA NACIONAL DE NIÑOS. BAGUR* [esborrat].

S. Feliu Guíxols, 21 gener 1.952

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Vaig rebre la seva atentíssima carta que va alegrar-me molt. He estat uns dies a escriure-li perquè he suposat que, enfeinat com estava, no estaria per llegir les meves cartes.

No va venir-me de nou el que em digué del discurs que preparava. A Begur V. ja me n'havia assabentat. No cal dir com desitjo que sigui un nou èxit a afegir als moltíssims que ja porta en el seu haver.

Encantat que me proposi per Comissari Local d'Excavacions. Crec que serà un bé perquè compto que, amb el seu ajut imprescindible, podrem donar per ben acabat tot el que pugui interessar excavar d'aquestes muntanyes. Si el nomenament vingués aquesta primavera, millor. Recordi que, amb motiu del Congrés Eucarístic, el Sr. Alcalde va prometre'm que era intenció ferma seva que el museu de S. Feliu estigués ja ben instal·lat. Aleshores unes excavacions dolmèniques anirien molt bé. Per altra part, les despeses seran ínfimes. Recordi bé que aquí tinc per cap baix una vintena de persones grans disposades a garbellar i triar. Les despeses, per tant, han de consistir en fer garvells (si l'Oliva pot deixar-nos-en, millor) i en pagar un parell d'homes que serveixin per treure la terra. Nosaltres cuidaríem de triar i garbellar. Crec que un día seria suficient per examinar cada monument.

Ahir, malgrat el fret, vam anar al Mas Bou Sarenys. Crec que tinc la planta ben feta però falta la comprovació final que ahir no fou possible pel fret. Vàrem aprofitar la tarda per recórrer els voltants on abunden els blocs de granit. En una gran roca que té una cova petita, vam trobar-hi a la part de dalt 10 forats de 5 x 15 cm. a 15 cm. un de l'altre. Es veu que és treball. No cosa casual. Si fossin longitudinals diria que eren per rompre la roca per mitjà de tascons tal com fan els picapedrers de Pontevedra, però els forats són transversals. Després he sabut que a Romanyà n'hi han d'altres de semblants en altra roca.

Avui per avui conec el que segueix:

Romanyà: Ademés de la Cova d'en Daina, dos cistes segures, una de probable i altra que se buscarà però que sé on cau; dos menhirs drets i un de caigut; també és fàcil que localitzi una cova que fou parcialment excavada.

Sta. Cristina: Les Pedres dretes d'en Lloveres, el Bou Serenys, un forn de vidre i tinc notícia d'unes pedres amb senyals que crec localitzar aviat.

St. Feliu: Una punta de fletxa del Passeig Tetuà (falten concretar dades)

En una tomba trobada en una rejoleria: 1 destrat, 1 punta fletxa sílex, 2 granets collar, 2 ganivets sílex (tinc de veure el seu descobridor quan vingui a St. Feliu).

Muntanyes situades entre St. Feliu, Solius i Tossa: 1 menhir, un altre de caigut i trencat (si fa bo, diumenge he d'anar a veure'l), una destrat petita

votiva de pedra polida trobada aprop de Plana Basarda (fa anys li vaig enviar el croquis); carretera romana; paret en el Montclar

De tot el que he anotat, crec que V. hauria de veure, si li fós possible, el Bou Sarenys. Tinc la impressió que es el menys explorat i el que més pot donar de si. He trobat algun troç de terrissa per sobre i com que poca gent el coneix, crec que és per on hem de començar.

Amb tot, estic a les seves ordres i espero la seva determinació.

Veig per "Destino" que es conserva bé i que pot ja permetre's unes distraccions encara que no siguin més que per unes hores. ¡Que duri!

Seu afm. s. s.

[signatura de Lluís Esteva]

No cal pas que es molesti a contestar-me fins que sàpiga quelcom ja concret. Jo aniré acoplant dades

86. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 12 d'octubre de 1952. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

Sant Feliu de Guíxols, 12 octubre 1.952

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Distingit Sr. Pericot:

Crec que si no ha arribat del viatge, estarà a punt de retornar. Li desitjo que hagi estat per V. un èxit total.

Li recordo la conferència. Així que pugui me digui el dia i el nom de la mateixa. També convé que, amb temps, me dongui les mides dels vidres de les diapositives. No fós cas que, com el dia de l'Oliva, a última hora haguéssim de treballar perquè els vidres no s'ajustaven al tamany de la màquina. El vam portar, al Sr. Oliva, a Romanyà i a veure el Bou Serenys. Ja parlarà amb ell. El seu comentari fou: –M'agradarà saber l'opinió del Dr.

Pericot quan hagi vist el Bou. L'espero, doncs, perquè ens digui la seva opinió.

Tal com va dir-me, li recordo igualment que va prometre enviar-me "La España primitiva" i "Las pinturas rupestres".

Espero la seva, i fins a la vista. Seu afm. s. s.

[signatura de Lluís Esteva]

87. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 21 de desembre de 1952. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

San Feliu de Guíxols, 21-XII-52.

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Distingit Sr. Pericot:

Vaig rebre la seva tarja que va creuar-se amb la meva carta. Molt agraït.

Per aquí anem treballant. Hem fet una cata al forn del vidre de Bell-Lloch amb resultat que crec molt satisfactori. Avui escric al Sr. Oliva amb més detalls. Com que a V. això ja sé que no li interessa, poso punt. Solament li dic perquè vegi que no estem parats.

Comencem a entrar al temps adequat per a iniciar les gestions per tal de posar bé aquella pedra del Bou Serenys i intentar la garbellada de la terra. V. va dir-me que me faria una autorització i amb ella jo gestionaria l'autorització del propietari. Si té un moment lliure i pot enviar-me aquesta autorització li estimaré que no la retrassi massa. Ara veig la falta que em fa aquell nomenament de Comissari Local d'Excavacions.

He llegit les seves declaracions a "La Vanguardia" i sé que en aquests moments està a Roma. Aquí ara tothom me va informant dels seus viatges. Jo no tinc diari però des de que ha vingut, les seves activitats són seguides amb

gran interès pels guixolencs que ara ja el coneixen. Que passin tots un Bon Nadal i que l'Any Nou els sigui ben favorable.

Seu afm.

[signatura de Lluís Esteva]

88. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 20 de febrer de 1953. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà.

San Feliu de Guíxols, 20-II-53.

Sr. D. Lluís Pericot.

Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot:

Sé, o millor, endevino el treball que té i, per tant, no li demano pas que contesti cap carta.

Però, de quan en quan, jo puc permetre'm unes ratlles per anar-li informant del que per aquí passa, encara que suposo que el Sr. Oliva ja l'anirà posant al corrent.

Estic fent un recull de tot el que fa referència als sepulcres en fossa. No cal dir com faig servir tots els seus llibres. Doncs bé: aquí he localitzat ja 4 estacions. La famosa punta de fletxa trobada a la montanya de St. Elm devia ésser almeriense. Van detallar-me-la l'alcalde de St. Feliu i Mossèn Llambert Font i ja no tinc cap dubte. Hi ha després les ja conegudes de Pinell, una frente a la platja de St. Pol i aquella on es va trobar el ganivet que V. va veure a casa.

Per tant, la influència aquí devia ésser superior al que s'havia vingut suposant. Ara bé. Mossèn Llambert havia tingut a les seves mans els objectes trobats en una de les tombes de Pinell i havia tingut l'encert de fer-los fotografiar. Aquests objectes s'han perdut i són els que el Sr. Santaló va publicar a "El Autonomista" però la relació és molt incompleta. A la fotografia es veuen clarament (i això crec que li interessarà molt) els típics botons d'os prismàtics triangulars en perforació en V. Solament que Mn. Llambert no té

anotada la matèria dels botons. Ell diu que li semblen eren de sílex però me sembla a mi que això no pot ésser. Veig que a Andalusia se'n van trobar de marfil. El cas és que amb la fotografia això no quedarà clar. La foto V. la veurà o per Mn. Llambert o per mi, car me n'ha promès unes còpies. Ja m'agradarà saber la opinió que V. tindrà d'aquesta troballa. ¿Eren els botons en V dels dolmens d'origen almeriense? ¿Per què els trobem a Torrent i no al Bousarenys o a Romanyà, llocs més pròxims a Pinell?

S'acosta el bon temps. Disposem d'una o dos motos i quan vagi a Begur tenim moltes ganes d'anar a veure'l. Esperem que ens avisarà quan podrem trobar-lo. Per Setmana Santa recordo que acostumava anar a Begur a passar un o dos dies. ¿Vol fer escala a St. Feliu i el portaríem a Plana Basarda?

Suposo que el Sr. Oliva ja li haurà parlat altra vegada de l'autorització per arreglar el Bousarenys. Ara m'és necessària, car ja no queda temps per perdre. El mes de març ha de fer-se.

Molts de records per tota la seva família i mani al seu afm. s. s.

[signatura de Lluís Esteva]

89. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 9 d'abril de 1953. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

9-IV-53.

Sr. D. Lluís Esteva

S. Felíu de Guíxols

Distingit amic: He rebut la seva carta. Estic molt content de la impressió que li ha causat el treball del Fortím. Pensi que si es té de publicar, tant sigui a St. Feliu com a Girona, es té d'arreglar la redacció doncs es fet depressa, directament a màquina i pot haber-hi alguna cosa. Já es corrent que aixó passi en els Certamens a on es presenten treballs.

Molt d'èxit en el Bou Serenys. J'he vist a la germana del propietari del Forn del Vidre, i ja li he parlat. Ara ho faré a ell, directament, però crec no hi haurà cap inconvenient.

El Dr. Pericot es a Alemanya, quan torni, que serà el dia 16, el veuré de pas per l'estació i li comunicaré el que em diu.

Penso venir el 14 de Maig a l'acte del aixecament de la pedra del dolmen, cosa que serà molt interessant.

També pensava fer una anada a Plana Basarda quan pogués, juntament amb Vtés. a fi de preparar una nota detallada del poblat, i veurer si algun dia s'excava en part.

D'acord amb tot el demés que em diu, i fins a les seves noves.

El saluda ben afm. el seu amic,

90. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 4 de març de 1953. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

4-III-53.

Distingit amic: Trobo seria interessant, si es que ja han començat les noves exploracions al Fortim, que m'avisés, i un diumenge d'aquest mes, passat el 15, podria venir per veurer-ho bé, i preparar la nota per l'Ajuntament i la festa del llibre.

Suposo haurà rebut el permís que varem enviar-li, per Bou, Serenys.

He parlat amb Mn. Llambert, deiem de fer una visita a Plana Basarda el vinent mes d'Abril, per reconèixer bé el poblat. A ell l'interessa per el seu llibre, i a mí també m'agradaria tornar a veurer aquest poblat.

En espera de les seves noves queda de Vté. afm. a. a.

91. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 31 de març de 1953. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

31-III-53.

Sr. D. Lluís Esteva

St. Felíu de Guíxols

Distingit amic. li envio el treball per el concurs, crec que estaré bé i arribaré a temps, en tot cas li prego s,interessi per que sigui admés. Li incloc una tarja i sobre, doncs desconec les bases i crec li faria falta per posar.ho. Si es tingué de firmar o posar el nom Vté. mateix. En cas de que es publicués, convindria donar abans un repás a la redacció, doncs es fet directament a máquina, sense borrar i a tota pressa, per la manca de temps. He estat fora i ara tinc de tornar a marxar.

En espera de les seves noves el saluda el seu affmm. i bon amic.

Aquests dies veuré a n,en Gifre, propietari de Bell.lloch, i també de Plana Basarda.

92. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 15 de maig de 1953. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *ESCUELA NACIONAL GRADUADA DE NIÑOS. SAN FELIU DE GUIXOLS.*

San Feliu de Guixols 15 maig 1.953.

Sr. D. Lluís Pericot

Barcelona.

Distingit Dr. Pericot:

No li he escrit fins avui per donar-li compte de l'acte d'ahir.

Primerament, li agreixo el llibre que va enviar-me. És, per mi, molt interessant. Cada dia m'agrada més la Historia i els nous llibres, és clar, els llegeixo ara a gran velocitat. Moltes gràcies. ¿Recorda que va oferir-ne un a en Lladó i que va dir-me que jo li recordés a V.? Fa uns dies el vaig trobar i va demanar-me si li havia fet memòria.

Recibida igualmente su atta. carta sobre el Sr. Klaebisch. Veremos lo que pasa durante la próxima entrevista.

Ahir vam arreglar la llosa del Bousarenys. L'expedició, magnífica. L'organització, perfecte. Vam tinguer de preparar unes vigues de fusta que aguantaven una altra de ferro de 4 m. Es va necessitar molt de temps per preparar-ho tot. Un cop preparat, amb 10 minuts la pedra va estar a dalt. Ha quedat molt bé. Era un dolmen preciós. Vaig trobar una altra peça de collar.

Acabada la operació va venir el dinar i el cant. Durant tot el dia va ésser el dolmen visitat

Hem acordat fer una altra obra l'any vinent. ¿Què? Ja hi pensarem.

Si hagués vingut, hagués passat un bon dia, crec. Tothom va quedar content. L'Ajuntament de Sta. Cristina es va oferir per tot el que necessitéssim.

Molts de records de tots per tots Vs.

Mani al seu afm. s. s.

[signatura de Lluís Esteva]

Aquesta carta ha estat feta a troços davant la classe. Això explica que hagi passat un punt en castellà. Perdoni.

93. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva del 17 de juliol de 1953. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

17-VII-53.

Sr. D. Lluís Esteva

Mestre Nacional

St. Felíu de Guíxols

Distingit amic: Aquest matí he parlat amb l'amic Gifre, propietari de Bell.lloch, Solius, Planabasarda i Romanyá. M,ha dit que sí de tot, però que en realitat el propietari es el seu pare, a qui ell já li comunicarà i també dirà que sí. Com que es un noi extremadament despistat, dubto que mai es recordi de parlar al seu pare, però será igual. Diumenge passat, per altra part, en una excursió, ho vaig dir a la filla, que va venir amb nosaltres, crec que tot anirà bé. Ara que potser será bona política que allà a la tardor, quand tinguin de

tornar. hi, s, els digui llavors amb més detall, o s, els escrigui donant les gràcies o s, els visiti, doncs tant la noia, com el noi, m, han confirmat darrerament la troballa de monedes d, or i plata que alguna vegada s, han fet fortuïtament. Ells a més tenen algo de Planabasarda que convindrà un día ho vegui, i quelcom més del forn del vidre que es va trobar diu fent un camí. Com que tenia molta pressa ell, no en sé detalls que deixarem per un dissapte de més endavant que els podem visitar amb Vté.

Tenim enllestit tot lo del Fortim, per a mitjans de la setmana vinent poder fer. ho recollir. Ha quedat tot molt ben restaurat. Suposo que l, Ajuntament aprovarà el comptet d, aquest treballs que ha fet en Casellas i que seran per altra part econòmics tinguent en compte lo que costa aixó []. Nosaltres no tenim diners apenes per lo nostre i no podem fer. nos càrrec d, aixó. Li agrairé doncs ho vulgui dir al Sr. Pallí i si és possible, no tardin massa en lliurar els diners del compte que s, els hi farà, já que el noi els necessita, doncs sempre en va endarrerit. Els ferros també estan fets.

Quand el Dr. Almagro estigui de retorn procuraré fer la recuperació de les amfores que tenen a Barcelona.

Ara es llástima que no inaugurin el Museu, doncs tot aquest material faria molt goig en dues o tres vitrines, ben instal. lat i amb lletrerets. En Riuró lo farà el dibuix del ganivet aquesta setmana. I si vol que algun día, si li sembla faci algun entretoc a Ancora d, alguna cosa apretant en favor del Museu, disposi.

Records als seus, que tinguin bona festa Major, i tot l, afecte del seu bon amic,

94. Carta de Pere Caner a Miquel Oliva del 13 de febrer de 1952. MAC-Girona. Correspondència de Miquel Oliva Prat. Original a mà.

Llaers a 13 febrer 1952

Apreciat amic: Tal com et vaig prometre t'escric després de la nostra conversa en la teva oficina del Museu de Sant Pere.

Inmediatament d'arribar a Calonge i amb comú acord de tots vàrem anar a trobar al capellà i a diferents membres de l'Ajuntament, els quals després d'exposar.lis els nostres projectes vàren dir-nos que veien amb bons ulls les nostres iniciatives i que farien els possibles perquè ho poguessim portar a terme.

De moment ho estudiarem i després ja ens diran la seva decisió final.

Nosaltres volem posar les nostres activitats controlades per l'Ajuntament i en tot cas i com a últim recurs actuar sempre en nom seu.

El capellà ens va oferir el local d'Acció Catòlica i la seva cooperació.

De moment doncs com pots veure tot va bé, però clar a poc a poc, malgrat nosaltres volguer que anés a marxes forçades.

Vàres proposar al Governador quelcom referent al nomenament de Delegats Locals d'Excavacions? Si hi ha quelcom referent a nosaltres t'agraïríem que ens ho notifiquessis per obrar en conseqüència.

A Calonge de moment les activitats estan parades i per aquí dalt allà a on sóc, si vingués en Caselles fariem algunes excursions que jo crec podrien donar quelcom. Sé del cert que hi ha algunes coves que vàren ser remenades per un tal Dr. Fossas de Sant Quirze de Besora.

Mana i disposa d'aquest teu comany

[signatura de Pere Caner]

95. Carta de Miquel Oliva a Julio Martínez Santa Olalla del 10 d'octubre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Gerona, 10 de octubre de 1955

Ilmo.Sr. Prof. Dr. D. Julio Martínez Santa-Olalla

Comisario General de Excavaciones Arqueológicas

MADRID

Mi distinguido y querido señor: Hoy he podido saludar de su parte al Excmo. Sr. Gobernador Civil, D.Luis Mazo Mendo, al Presidente de la Diputación Provincial, D. Pedro Bretcha Galí; y al Diputado de Educación, Deportes y Turismo, D. Cosme Casas Camps. Muy agradecidos por parte de ambos, a quienes conté la

intervención de Vd. en la adopción del acuerdo del Congreso felicitándoles por su gestión a favor de la Comisaría gerundense. Al Gobernador le he contado las palabras que refirió Vd. sobre la opinión del Ministerio y el concepto en que tienen allí a la Comisaría gerundense por la labor que viene realizando.

El Sr. Gobernador me manifiesta que el próximo sábado irá a Madrid donde estará unos días, y que siente que son ya muchas las veces en que no coincide con Vd. Está pendiente de nuevas noticias como le informe en Burgos, acerca de los detalles y coste de la organización del curso de arqueología de campo en esta provincia.

No he recibido de momento el oficio que Vd. me anunció sobre la subvención, y no sé si ya debo reclamarla o todavía no. Le estimaría me lo indicara si debo hacerlo ya. Es posible que vaya a la reunión de Badalona, quizá esté Vd. allí y pueda informarme. Me ha invitado a ella el Sr. Serra-Ráfols.

Esta semana el Gobernador dará posesión de su cargo al Comisari[o] Local de S.Felíu de Guíxols, Sr. Esteva, que fué recientemente nombrado para tal cargo.

Estoy trabajando en la Memoria que espero mandar pronto con amplitud mayor de datos y más fotografías. Mucho me satisfará la publicación de la anterior de la cual corregí pruebas hace pocos días y la remití seguidamente al Sr. Presedo, a quien no pude saludar a última hora en Burgos y despedirme de él, puesto que me dijeron estaba enfermo.

He recibido en cambio la copia de la carta que dirige Vd. al Sr. Jáuregui, y un oficio solicitando ampliación de datos del Sr. Riuró, propuesto para Ayudante de esta Comisaría. Contesto aparte aquel oficio, y puedo decirle que el Sr. Riuró trabajó ya en excavaciones antes del 1936. Que a partir de 1939 ha ayudado y secundado siempre las labores de la Comisaría con toda fidelidad y sobrada competencia de investigador y erudito que es. Que ha intervenido colaborando en diversos trabajos y en publicaciones de la Comisaría, destacando su efectividad en los trabajos de campo. El es en realidad ya colaborador, designado de años atrás, cuando fué propuesto por el Dr. Pericot para ello.

Aprovecho el motivo para recordarle si sería posible facilitarme algunos números de las Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, que me faltan para completar la colección. Son muy pocos.

Con este motivo, y en la espera de sus noticias le saluda y queda suyo muy affm. s.s. y buen amigo.

96. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 3 de febrer de 1954. Biblioteca de Catalunya. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *LUIS ESTEVA. San Feliu de Guixols.*

Sant Feliu de Guixols, 3-II-54.

Benvolgut Dr. Pericot:

Vaig rebre les 300 ptes. Ja li vaig dir que no calia que es molestés.

Fa 15 dies vam anar al Montclar, entre Solius i Puig Cadiretes. A mitja hora més o menys de Plana Basarda vaig trobar una destraleta de pedra al mig del camí. Es força erosionada però conserva bé el tall i costats. Tot fa creure que aquella zona donarà dades quan l'explorem a fons.

Aquest any el Museu ja quasi pot dir-se que serà una realitat. Finestres noves, portes, tres vitrines de 4 m. llarg estan ja quasi llestes. Ja l'informaré o millor l'Oliva pot fer-ho perquè ell ve aquí. Jo crec que quan hagem exposat els objectes prehistòrics i els del Montclar els hagin vist, de quan en quan ens portaran quelcom de les seves excursions. Deixen les coses perquè no les coneixen.

Tinc dues coses per excavar. Crec són dolmens però estan al costat de cases, al mig de les Gabarres. No sé com presentar-me. Els masovers m'han dit que no deixarien gratar. Ara comprenc l'interés de V. en nombrar-me Comissari Local d'Excavacions. Amb ell podria presentar-me on fós. Pels volts de St. Feliu no hi ha cap inconvenient però quan ens allunyem i ningú em coneix sorgeixen obstacles. ¿Podria activar el meu nombrament? En cas contrari ¿podria enviar-me una autorització per excavar on cregui convenient?

Continuo recordant-li que no cal que m'escrigui. El que hagi de dir-me pot comunicar-ho a l'Oliva.

Records per tots els seus i rebi V. un[a] afectuosa salutació del seu afm. s. s. i amic

[signatura de Lluís Esteva]

97. Carta del Centre Excursionista Montclar a Miquel Oliva del 15 de gener de 1955. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a màquina en paper imprès *CENTRO EXCURSIONISTA MONTCLAR. ADHERIDO A LA FEDERACIÓN ESPAÑOLA DE MONTAÑISMO. HOTEL MURLÁ, RAMBLA VIDAL, 40. TELÉFONO 91.*

SAN FELIU DE GUIXOLS [imprès], 15 Enero 1955

Sr. D. Miguel Oliva Prat
Gerona

Muy Sr. nuestro y amigo:

Con verdadera satisfacción hemos sabido de su nombramiento, tan merecido, de Comisario Provincial de Excavaciones Arqueológicas. Satisfacción que nos llega también del hecho de haber recibido nuestro Centro tantas pruebas de amabilidad de parte de Vd.

Al cumplir hoy con el grato encargo de felicitarle por su nombramiento nos place también ofrecer a Vd. la colaboración de nuestra Sociedad.

Con nuestros más atentos saludos

[signatura no identificada]

Centro Excursionista Montclar

98. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot de 13 de gener de 1954. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *LUIS ESTEVA. San Feliu de Guixols.*

San Feliu de Guixols, 13 gener 1.954

Sr. Dr. Luis Pericot

Barcelona.

Benvolgut Dr. Pericot: Acabo de rebre la seva postal. No em corre cap pressa el cobrar. La fra. pujava a 300 pts. i li havia enviat. Si és que l'Oliva té pts. de V. ja cobraré un dia que vagi a Girona, doncs tenim un contacte bastant freqüent. V. no es molesti en fer cap gir.

Aquest estiu St. Feliu donarà un gran avanç cultural: La Caixa de Pensions haurà inaugurat una biblioteca. El Museu estarà obert ja. Apareixerà la Historia de St. Feliu de Mn. Llambert i potser la monografia del Fortim de l'Oliva (Això darrer és el més insegur).

Nosaltres, amb En Pla, no ens hem pas dormit. Els estudis i recerques segueixen lentament, però d'una manera segura. Tenim moltes dades noves, algunes inèdites. Confio, dintre un parell d'anys, poder tenir un bon conjunt. Avui, com a cosa nova, li diré que en el triangle St. Feliu – Llagostera – Tossa fins ara verge, tenim la cista d'en Lladó, una destraleta meva i, finalment, una cova que va excavar Klaebisch (amb qui estem ara en contacte directe) aprop de St. Baldiri. Donà un ganivet i una peça d'os. Jo ho he vist i Klaebisch va permetre'm una foto. Intentaré que regali alguna cosa o millor tot el que té d'aquí, al Museu.

¿Està enterat que els de Calonge van trobar una cova on van sortir varies coses, entre elles botons d'os amb perforacions en V? Quan faci bo els anirem a veure.

Aquesta primavera volem restaurar alguna cosa. Sprockhoff va dir-me que estaria molt bé que posessim les pedres del cromlech verticals. Jo crec que donaria un aspecte magnífic. Podem fer-ho al Bousarenys o a la Cova d'en Daina. Jo preferiria a aquest darrer perquè al Bousarenys encara volem garbellar més terra. ¿Podem restaurar la Cova d'en Daina? ¿Necessitem permís de V. o de Madrid? ¿Podríem obtenir el permís?

Comprenc la feina que té. No me contesti. Jo donaré les preguntes a Oliva i ell personalment me dirà les respostes de V.

Mani al seu afm. amic i servidor

[signatura de Lluís Esteva]

99. Ofici del Comissari d'Excavacions de Girona a Lluís Esteva Cruañas del 13 d'agost de 1955. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès *MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL.DIRECCION GENERAL DE BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO PROVINCIAL. GERONA.* Còpia en el MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions.

Nº.203

Con fecha 6 de los corrientes se ha recibido una comunicación del Ilmo.Sr. Comisario General de Excavaciones Arqueológicas que dice lo siguiente: "Ilmo.Sr. Nombrado por el Ministerio de Educación Nacional, a propuesta de esta Comisaría General, Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas de San Felú de Guíxols (Gerona) don Luis Esteva Cruañas, tengo el honor de hacerlo presente a V.I. para su conocimiento y demás efectos.- Esta Comisaría General, confía en la seguridad de una fecunda colaboración entre la Comisaría de Excavaciones de Gerona y el Comisario Local de San Felú de Guíxols, en beneficio del patrimonio arqueológico nacional y de su provincia.-Dios guarde a V.I. muchos años.- Madrid 2 de agosto de 1955.- El Comisario General de Excavaciones Arqueológicas. Firmado. Julio Martínez Santa-Olalla."

Lo que me cumple participar a Vd para su conocimiento y efectos, y con la esperanza de lograr una estrecha colaboración para el mejor servicio encomendado a estas Comisarías.

Dios guarde a Vd. muchos años.

Gerona, 13 de agosto de 1955

EL COMISARIO DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS.

[signatura de Miquel Oliva]

Sr. Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas.-

SAN FELIU DE GUIXOLS.-.

100. Còpia d'un ofici de Miquel Oliva Prat al Comissari General d'Excavacions Arqueològiques del 21 d'octubre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Nº. 218

Tengo el honor y la satisfacción de comunicar a V.I. que con fecha de hoy, el Excmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia, D. Luis Mazo Mendo, ha dado posesión de su cargo de Comisario Local de San Felú de Guíxols, por el que fué nombrado a propuesta de esa Comisaría General, a D. Luis Esteva Cruañas, Maestro Nacional de aquella localidad.

En emotivo y sencillo acto, el Excmo. Sr. Gobernador Civil, ha manifestado una vez más su entusiasta cooperación y simpatía hacia los asuntos y misión que competen a la Comisaría de Excavaciones Arqueológicas.

Lo que me cumple comunicar a V.I., para su conocimiento y efecto.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gerona, 21 de Octubre de 1955.

EL COMISARIO DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS.

M. Oliva Prat

Ilmo. Sr. Comisario General de Excavaciones Arqueológicas.

MADRID.

101. Ofici de 13 de novembre de 1955 de la Comissaria d'Excavacions de Girona. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Nº. 241

Tengo el honor de adjuntar a V.I., la presente instancia suscrita por D. Luis Esteva Cruañas, Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas de San Felíu de Guíxols, en la cual solicita del Ilmo. Sr. Presidente de la Excma. Diputación de esta provincia, una subvención inicial para hacer frente a las necesidades de aquella Comisaría Local Guixolense.

A requerimiento de esa Ponencia de Educación, Deportes y Turismo, tengo a bien informar la presente instancia en el sentido de que, atendiendo a la magníficas condiciones que concurren en la persona de D. Luis Esteva, y a la labor entusiasta y meritoria, completamente desinteresada que está llevando a cabo, en beneficio de la arqueología provincial, en aquella zona, recogiendo y salvando cuanto aparece en los yacimientos de la comarca, procurando el incremento de nuevos descubrimientos, b que lleva consigo algunos trabajos y dispendios; el que suscribe tiene a bien de proponer a V.I. la concesión al referido Sr. Comisario Local de San Felíu de Guíxols, de una subvención de 1.500 pesetas para atender a los primeros gastos de su gestión en aquella comarca.

V. I. no obstante, acordará lo que estime más pertinente.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gero--

102. Carta de Miquel Oliva a Cosme Casas Camps del 13 de noviembre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Gerona, 13 de Noviembre de 1955

Illtre. Sr. D. Cosme Casas Camps
Diputado Provincial-Ponente de la Comisión de
Educación, Deportes y Turismo
GERONA

Mi distinguido y querido señor: Tengo a bien adjuntarle un oficio informando la petición de D. Luis Esteva, conforme Vd. me indicó y q[ue] creo oportuna la cantidad que se indica, por cuanto D. Luis Esteva va a realizar una fructífera y eficiente labor en su campo de San Felíu de Guíxols, donde en la actualidad, y por motivos de obras van apareciendo muchas cosas nuevas.

He visto en el periódico que el próximo martes celebra sesión de pleno la Diputación. Para ello he decidido escribirle y tomarme la libertad de recordarle mi oficio de Ullastret, ya que disponiendo de la subvención, empezaría con toda seguridad el lunes de la semana siguiente, día 21 del corriente, dispuesta la brigada ya, despues de los trabajos agrícolas y de la siembre, única temporada capaz de poder desarrollar libremente y a gran escala la campaña, que para este año espero del mayor éxito, habida cuenta del hallazgo de la puerta al final de la temporada última.

Empiezo a preparar una monografía de Ullastret, tal como Vd. me indicó, lo cual puede ser de mucho interés, y muy laudable la publicación de la misma por la Diputación.

Si le parece oportuno puede tener en cuenta lo del castillo de Vullpellsach, por si la consgnación del año lo permite. Ahora espero el presupuesto definitivo del pórtico de Boada que le remitiré enseguida.

Por otra parte, y por si lo cree conveniente, ha aparecido una nueva talla románica representando a San Juan. Está en bastante buen estado de conservación, siendo su precio muy normal e inferior a las piezas precedentes, puesto que piden por ella 5.500 ptas. Como que perdimos aquella tan buena de la Virgen pequeña y rara, ésta podría sustituir el ingreso de la que fué regalada a la Sra. del Caudillo, y de lo cual puede enorgullecerse la Diputación, ya que el regalo fué magnífico. Este San Juan, por lo visto es de la misma procedencia que la Virgen, siendo oriundo de la comarca de Olot.

Con este motivo lo saluda y queda siempre suyo affmm. s. s. y buen amigo.

103. Carta del comissari general d'Excavacions al comissari local de Sant Feliu de Guíxols de l'11 de novembre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina en paper imprès *MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION GENERAL DE BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS.*

Esta Comisaría General ve con satisfacción que, en fecha próxima y cumpliendo con la obligación legal impuesta por el cargo de Comisario y la Ley de inventario arqueológico nacional, recibiremos información de la que carecemos, hasta la fecha, de las actividades de esa Comisaría Local.

Respecto a los gastos a que se refiere V.S. debemos significarle que nuestras disponibilidades presupuestarias y la cantidad del Estado impiden cubrir gastos que no se ajusten estrictamente a nuestra realidad presupuestaria, por tanto sería absolutamente indispensable el saber qué gastos de fotografías y de correspondencia son a los que se refiere V.S., fotografías claro está, reproducción de negativos, ya que las ampliaciones y demás copias las verifica la Comisaría General, así como la realización de ciertos dibujos.

Por lo que se refiere a exploraciones arqueológicas, debo recordar a V.S. que está absolutamente prohibido realizar excavaciones no autorizadas por la Comisaría General y que dichas excavaciones sólo se autorizan a excavadores reconocidos como tales, de acuerdo con la Ley y con la legislación aprobada en la Segunda Asamblea Nacional, en que se aclaró perfectamente que el ser Comisario de Excavaciones no quiere decir ser excavador.

Por lo que se refiere al apoyo de los señores que se refiere para unas presuntas excavaciones en la cueva de Daina, debo comunicar a V.S. que, consultados los archivos, ninguno de los señores que cita son concesionarios legales de tales excavaciones, por lo que no han podido prestar ayuda ni apoyo alguno.

Referente a las excavaciones en el sepulcro de corredor Mas Bousarenys, supone esta Comisaría General que las excavaciones a que se refiere han sido realizadas por V.S. en colaboración de la Comisaría

Provincial de Excavaciones de Gerona, dentro de las del plan nacional ya que no tenemos noticias ni información ninguna de haberse realizado esta excavación, ni hecho hallazgos. Conviene para una mejor coordinación y salvaguardia de los intereses arqueológicos de la provincia, el que las necesidades sean estudiadas previamente por el Sr. Comisario de Excavaciones de Gerona, para ver, si en el próximo ejercicio económico, es conveniente incluir dentro del Plan Nacional, distintas excavaciones y, si por otro lado, es posible que las subvenciones que pueda tener dicha Comisaría de organismos provinciales o locales, poderse aplicar alguna cantidad.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Madrid, 11 de Noviembre de 1.955.

EL COMISARIO GENERAL DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS

SR. COMISARIO LOCAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS DE SAN FELIU DE GUIXOLS (GERONA).

104. Ofici del comissari d'Excavacions Arqueològiques de Girona al comissari general d'Excavacions de l'11 de novembre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Nº. 243

Me cumple acusar recibo a V.I. de su atta. comunicación de fecha de ayer, dirigida al Sr. Comisario Local de San Felú de Guíxols, en esta provincia, notificando a V.I. que serán tenidos en cuenta cuantos extremos se manifiesten en la citada comunicación, que es copia de la que ha sido enviada a aquella Comisaría Local.

Al propio tiempo doy cuenta de haber recibido la Circular nº. 46 de esa Comisaría General, cuyo contenido de la misma será puesto en práctica para las nuevas propuestas que se formulen, al par que ha sido ya solicitado a los

propuestos el curriculum-vitae y las publicaciones efectuadas, para su remisión a esa Comisaría General.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gerona, 12 de Noviembre de 1955.

EL COMISARIO DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS

M. Oliva Prat

ILMO. SR. COMISARIO GENERAL DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS.

MADRID.

105. Ofici de la Comissaria d'Excavacions de Girona, adreçat a Lluís Esteva Cruañas, comissari local de Sant Feliu de Guíxols el 17 de novembre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Nº. 245

En Circular nº. 46 de la Comisaría General, se solicita de esta Provincial, el envío de un "curriculum-vitae" de los Comisarios Locales, Ayudantes y Colaboradores que han sido propuestos y nombrados en el presente año, así como un ejemplar de las publicaciones que han realizado.

A tal fin, ruego a V.I. tenga a bien enviar a esta Comisaría lo solicitado, para su remisión a la Comisaría General.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gerona, 17 de Noviembre de 1955.

EL COMISARIO DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS.

D. Luis Esteva Cruañas.– Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas.–
SANT FELIU DE GUIXOLS.–

106. Ofici de la Comissaria d'Excavacions de Girona adreçat al *Comisario General de Excavaciones Arqueológicas* el 31 d'octubre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Nº. 233

Esta Comisaría de Excavaciones Arqueológicas, con el buen sentido de ampliar sus posibilidades de ampliación por la provincia y su red de colaboradores, tiene a bien proponer a V.I., el nombramiento de Colaborador de la Comisaría en Calonge, a D. Pedro Caner Estrany, de 33 años de edad, Maestro Nacional, con residencia en Calonge, respondiendo esta propuesta de Colaborador a la ayuda que presta dicho señor a esta Comisaría, vigilando los trabajos múltiples de obras de nueva construcción que se realizan por aquel sector de la Costa Brava, los cuales son difíciles de controlar rigurosamente desde Gerona.

Dicho Sr. Caner tiene publicados algunos trabajos de arqueología, habiendo colaborado en algunas tareas de esta Comisaría.

Lo que digo a V.I. para su conocimiento y efectos, si procede.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gerona, 31 de Octubre de 1955.

EL COMISARIO DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS.

ILMO. SR= COMISARIO GENERAL DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS.

MADRID.

107. Ofici de la Comissaria d'Excavacions de Girona adreçat al *Comisario General de Excavaciones Arqueológicas* el 29 de novembre de 1955. MAC-Girona. Comissaria Provincial d'Excavacions. Còpia a màquina.

Nº. 256

Proyectado por esta Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas, efectuar algunos trabajos de excavación, si las subvenciones lo permiten, en la galería cubierta llamada "Cova d'en Daina", monumento megalítico declarado Monumento Nacional, sito en Romañá de la Selva, término municipal de Sta. Cristina de Aro, en esta provincia, trabajos que se efectuarían con la colaboración del Sr. Comisario Local de San Felú de Guíxols, D. Luis Esteva Cruañas, que ya viene dedicándose a estas investigaciones, esta Comisaría solicita a V.I. el oportuno permiso para efectuar estas excavaciones durante las próximas vacaciones de Navidad del presente año.

Lo que comunico a V.I. para su conocimiento y efectos de la oportuna autorización.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gerona, 29 de Noviembre de 1955.

EL COMISARIO DE EXCAVACIONES
ARQUEOLÓGICAS.

M. Oliva Prat

ILMO. SR. COMISARIO GENERAL DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS.

MADRID.

**108. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva de l'11 de desembre de 1955.
Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès
MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION GENERAL DE
BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO PROVINCIAL.**

Ullastret, 11-XII-55.

Sr. D. Lluís Esteva

Sant Felíu de Guíxols

Distingit amic. Té tota la raó de queixar-se de que no li hagués contestat. Ha sigut degut a que he tingut una feïnada de boig, abans de poder anar a començar a Ullastret.

Els altres motius són els següents. Esperava veure a l'Ainaud a Barcelona o veure si venia per Ullastret. Per altra part, potser sab que s'ha decretat recentment en un Consell de Ministres la reorganització del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas. Suposo es tractarà de la famosa reforma que tan venen predicant de temps alguns, i que segons diuen tot serà en benefici nostre i per tal de que anem millor. Sembla que hi haurà una Junta Nacional, uns Comissaris Regionals o de districtes Universitaris i uns altres a les províncies i els demés locals, com ara, o semblant, sols que s'en dirà, segons sembla, Delegacions en lloc de Comissaríes. És igual. Tot això, naturalment, li dic confidencialment, doncs és el que més o menys sé pel Dr. Pericot, que m'ho ha dit i recentment telefonat. Li conto pel seu govern, i sense que de moment en faci us. El Sr. Santa-Olalla, sembla seria el Delegat Nacional o algo i aixís, i llavors a la Junta hi hauria tots els Catedràtics d'Arqueología del país. El Dr. Pericot suposa que serà el Delegat de Catalunya i Balears. Jó ho celebraria, ja que aixís tornariem a tenir-lo ficat i ens ajudaria amb la seva força que ara té. Vtè. i jó, quedariem cada un allà mateix. Jó seria el Delegat a la Província, i aixís quedaria arranjat la meua qüestió, que per altra part no em priva d'actuar com sempre. Crec que hi podem guanyar tots i que anirem millor.

Trobo que tot lo que em diu del Forn del Vidre està molt bé i estic d'acord amb tot. Ara espero parlar-ne a en Cases, aixís que pugui, i amb vistes a l'any vinent. He interessat la seva subvenció, però com bé faci Vtè una carta a en Cases, doncs va dir-me em Figueres que el President al veure la petició va dir que això era cosa de que el subvencionessin a St. Felíu, que no tenia res a veure amb les Comissaríes Locals, la Diputació. Jó confio de que en Cases ho arregli, com altres vegades, però, millor que Vtè. insisteixi. Jó també ho faig avui des d'aquí. S'ha de tenir molta paciència abans no es logri

quelcom d'aquets llocs. He dit a en Figueres que per l'any vinent já ho arreglariem diferent, i sembla els hi agradaria més a ells donar una subvenció general o global a la Comissaria de Girona, i ella que s'arregli. Per aquest any, he insistit li donguin a Vtè. el que demana. En Cases encara no s'havia llegit l'informe meu favorable que tenen per la sessió d'aquest mes.

He fet la petició, molt documentada, per la Cova d'en Daina. No sé ara, després d'aquest Decret del Ministre, com reaccionarà la Comissaria General i si contestarà o que farà. Veurem.

He fet gestions referents a lo de la Platja Artigues i espero rebren bon resultat. Ara que potser millor que ens arribessim a Barcelona un día els dos, durant les vacances de Nadal i ho recollissim tot. Doncs també espero que voldrà fer el Dr. Pericot, a qui vaig encarregar part d'aquesta qüestió. Sinó, ho farem nosaltres directament i ho recuperarem, tal com espero.

Als Sitios va sortir una nota igual a la que Vtè. m'envia, sols que hi havia alguna errata, però es quasi exacte.

Em dona una sorpresa molt estranya amb lo del robo del Museu de Sant Felú, que em deixa parat, per quand estem sortosament travessant una época en que aquesta classe de robos no es donen en absolut. Celebraria molt que descobrissin als seus autors i es recuperessin les peçes.

He fet gestions per tal de que es pugui salvar el que pugués sortir al Puig d'en Vilar, de Calonge, i crec que es compliran.

Espero el resultat del Decret, per ocupar-me en ferm de l'any vinent, del Servei, i de resoldre alguna cosa a favor dels de Calonge, per si els veu.

Comfio de que poguem treballar amb millors condicions i que tot anirà bé.

Amb aquest motiu el saluda i queda seu affmm. bon amic.

[signatura de M. Oliva]

Diguim en tot cas si estaria disposat a anar a Barcelona un día entre Nadal i Cap d'any, per exemple. Jó tindrè d'anar hi per altres motius.

109. Carta de Miquel Oliva a Lluís Esteva de 29 de desembre de 1955.
Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès
MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION GENERAL DE
BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES
ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO PROVINCIAL.

29-XII-55

Sr. D. Lluís Esteva

Distingit i estimat amic: Acabo de rebre la seva del 27 i no sé si en tinc una altra per contestar-li, que ara no trobo i que potser m'hagi quedat a Ullastret.

Dies enrera varem parlar per telèfon amb el Dr. Pericot, quedant –amb lo que a ell li semblà– que faci el que tingui projectat a la Cova d'en Daina. Ahir vaig estar a Barcelona i també en varem parlar. Per ara no ha sortit el Decret encara i l'estem esperant per veurer com anirà la nova organització. De totes maneres, doncs em creia que ja ell l'havia escrit, lo més prudent es no donar per ara cap nota de premsa, no fos cas que aquell senyor s'enfadés. Jó no he rebut l'autorització, a pesar d'haverla reclamada.

El que cal tenir molt de cuidado, és en la restauració de les pedres, sobretot de no afegir-hi res que variés o motivés alguna crítica d'especialistes com el Dr. Almagro, per exemple que s'hi fixa molt.

Ara com que m'han nomenat Apoderat del Patrimoni Artístic també amb aquest aspecte espero els pugui ajudar en aquestes questions que afecten a Monuments declarats Nacionals.

Convé, com Vtè. já sabrá fer, que la restauració sigui discreta en el màxim possible. Já comfío sobradament que Vtè. compren l'idea.

Com que ara tinc una feina horrible, sento no poder venir cap dia per veurer aquestes coses. En tot cas, podria fer una escapada un dels dies compresos entre Cap d'Any i Reis, doncs avuí a la tarda torno a Ullastret que no puc deixar per la importància que pren. Demá o demá passat hi vindrá en Casas, llavors aprofitaré l'ocasió, a soles per poguer parlar de tot, já que a Girona es fá impossible.

El diumenge dia 1, tinc d'anar a Tossa, forçosament, i potser d'allà, el dilluns podria combinar i venir a Sant Felú, agafaríem un taxi per veurer Romanyá. Sinò, potser el dia 4, já que el 3 vindrà el Dr. Almagro. Já veu que estic totalment lligat, fent salts d'un costat a l'altre.

Desseguida que pugui m'ocuparé de la recuperació dels fragments de cerámica de Platja d'Aro.

Que tingui molt d'èxit a Romanyá, i esperant poder veurer el que fan, desitjant-li un bon any nou a tots, queda el seu bon amic.

[signatura de M. Oliva]

110. Carta de Lluís Esteva a Miquel Oliva del 26 de desembre de 1955. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a mà en paper imprès *MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION GENERAL DE BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO LOCAL.*

S. Feliu de Guíxols, 26-XII-55.

Distingit Sr. Oliva: Com que no he rebut carta ni de V. ni del Dr. Pericot, demà anem a la Cova d'en Daina. El divendres vaig fer ja la planta i vam netejar de plantes el crómlech. Ara tot net, l'aspecte és lamentable. S'havia de restaurar ja fa temps: procurarem deixar-lo tan ben arreglat com poguem amb els pocs dies que dedicarem a ell.

Tinc una autorització firmada per V. en nom del Dr. Almagro per poder restaurar aquest dolmen i crec que amb ella ja estic dintre la llei, encara que no tingui autorització de Madrid. Al fi i al cap no anem pas a descobrir la Mediterrània sino a remanar una terra que ja d'altres ilegalment havien remanat sense autorització i sense que ningú els digués res. Com que V. i el Dr. Pericot ja hi estan d'acord i com que si no ho fes ara no me seria possible fins un altre any el que me retrassaria el meu treball un any més, he decidit tirar avant. Si hi trobem quelcom ho callaré fins que algun dia tingui l'autorització legal de Madrid. Mentrestant la feina serà ja feta. Espero que V.

no hi tindrà cap inconvenient i que aprovarà tàcitament el que ja tots estem d'acord en considerar necessari.

Si vol venir, possiblement treballarem el 27-28-29 i 30. De totes maneres, jo no donaré cap nota a la premsa sense que prèviament no l'hagi aprovat V.

Seu afm. amic

[signatura de Lluís Esteva]

(segueix)

111. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 15 de desembre de 1955. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION GENERAL DE BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO LOCAL.*

S. Feliu de Guixols, 15-XII-55

Dr. D. Lluís Pericot

Distingit Dr. Pericot:

He sabut que el Consell de Ministres ha aprovat finalment la reforma que tant V. esperava. Com que no hi ha temps per perdre, em decideixo a escriure-li per tal d'exposar-li clarament que tinc l'assumpte Cova d'en Daina, pel qual V. va interessar-se aquest estiu passat.

Seguint les opinions de V. que jo compartia plenament—puix el meu treball sense aquesta important galeria queda incomplet—he fet els passos necessaris per a excavar totalment la galeria. L'Ajuntament em facilita els homes i vaig demanar—seguint les instruccions del Sr. Oliva— a en Santa-Olalla una petita subvenció que hagués servit per cubrir les dietes legalment estatuides per la mateixa Comissaria General, segons circular que van enviar-me. En Santa-Olalla, en una carta no massa simpàtica, em va dir que una

cosa era ésser Comissari i una altre excavador. Y com que jo li havia dit que el projecte comptava amb l'aprovació de V.(No vaig volguer tapar la nostra amistat) i de l'Oliva, afegia que cap d'aquests dos senyors havia demanat autorització i per tant, que cap d'ells eren concessionaris d'aquesta excavació. Jo solament puc excavar del 27 al 31 d'aquest mes, sino no tinc dies disponibles fins l'any vinent per aquests mateixos dies, car per la primavera hi ha el projecte d'excavar tot el Forn del Vidre que resulta ésser un cas únic pel qual el Sr.Ainaud s'ha interessat vivament i ha ofert una subvenció important. L'Oliva ha demanat l'autorització oportuna però ahir em digué que potser el Sr. Santa-Olalla [a mà] davant el que ha passat o no contestaria o no tenia facultat per autoritzar l'excavació ja que potser V. era ara l'única Autoritat legal aquí. Si tenim en compte que jo he d'avisar amb temps al Sr.Alcalde per tal de poder disposar dels homes necessaris, comprendrà que no podem perdre ni un dia. Li prego,per tant, que me digui concretament si puc disposar-ho tot per començar el 27. Em proposaria buidar totalment la galeria, tant la càmera com el corredor i fer una planta i alçat com el que ja va veure del Bousarenys. Al mateix temps que veuriem si sortien peces de collar i alguna coseta més, oblidada, ens dedicariem a aixecar les lloses del crómlech algunes de les quals està per terra.

En el proper número de ANCORA ha de sortir un article *t* [a mà] meu il.lustrat,sobre l'estació paleolítica que ja coneix. Ho he fet perquè així podré enviar-li els dibuixos i podrà veure algunes de les noves peces que han sortit. Crec que són força interessants. Ahir encara vaig poder recollir una nova destraleta neolítica molt erosionada i una lasca que per mí podria haver estat utilitzada com a buril. Així que tingui els originals n'hi enviaré un. *Alguna peça que V. encara no ha vist i que está en el dibuix me sembla de factura magdalenienne, com ja havia dit V. de la 1ª lasca trobada.* [a mà]

La setmana passada vaig fer portar les destraletes a la Universitat per la Srta.Wirsing. V. era fora i les va fer veure pel Dr. San Miquel. Com que es veu que les havien de rescar per tal de saber de quina pedra eren,les va tornar sense haver fet res. Quan torni a Barcelona la mateixa Wirsing o algún amic de confiança les hi farà portar altra vegada amb l'encàrreg de deixar-les-hi a V. per tal de que faci el que cregui convenient.

¿Ja està enterat que fa uns 15 dies ens van robar unes peces del Museu? Eren quasi totes de Mn.Llambert i el lladre creiem que era professional. Va haver de treballar molt. Es veu que les coses de Prehistòria no li interessaven.Millor.

Espero ben aviat carta de V. sobre la Cova d'en Daina doncs d'altra manera perderíem un any i retrassaríem l'acabament del meu escrit o quedaria incomplet.

Amb records per tots Vs. [a mà] als quals desitgem un bon Nadal i un feliç Any Nou, quedo de V.afm. s. s.

q.e.l.s.m.

[signatura de Lluís Esteva]

Cas de fer-se l'excavació, si vol venir un dia quan estigui ben net de terra, si vol l'avisaria.

¿Ha pogut recollir alguna peça o moneda de la Platja Artigues o Pla de Palol de Platja d'Aro? [a mà]

112. Carta de Joan Ainaud de Lasarte a Miquel Oliva del 14 de gener de 1956. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a mà en paper imprès AYUNTAMIENTO DE BARCELONA. MUSEOS DE ARTE. Oficinas: Parque de la Ciudadela.

Barcelona, 14-I-56

Sr. Miquel Oliva
Girona

Benvolgut amic: tota la feina acumulada abans de Nadal -i ara la que encara dura- em va impedir d'anar a Ullastret, tot i tenint la teva amable invitació i amb moltes ganes d'aprofitar-la. També tenia i tinc moltes ganes de veure't per a parlar del forn del vidre de Bell-lloch i de les possibilitats d'excavació.

Suposo, que de totes maneres, en Lluís Esteva t'ha tingut al corrent de la qüestió, perquè el mateix doctor Pericot, amb qui n'he parlat, ja ho sabia per tu. Estic absolutament convençut de que es tracta d'un forn del segle XIV, perquè tota la ceràmica que hi surt és exclusivament en verd i manganès típicament catalana (qui sap si en aquest cas feta a La Bisbal o Girona si no era barcelonina) i forçosament d'aquell temps; a més, l'interès està en què així com altres forns van durar molt temps i tot surt barrejat, en aquest el temps d'explotació devia esser relativament curt. Naturalment que trobarem poca cosa i molt trinxada, però des del punt de vista d'estudi l'existència de petits fragments de vidre esmaltat sembla molt prometedora, ja que n'hi ha dos trossos d'imitació oriental (en el segle XIV hi ha les primers documents catalans on es parla de vidre que imitava el de Domàs-Damasc) i un altre amb esmalt verd com les famoses obres posteriors dels segles XVI i XVII. En principi dèiem de reunir-ho tot a Sant Feliu, fer una publicació total conjunta i després reservar dues col·leccions de duplicats d'estudi per a Girona i Barcelona. Segons em va dir en Lluís Esteva, l'Ajuntament de Sant Feliu està disposat a aportar un camió i homes. La Junta de Museus va acordar en les seves dues darreres sessions (l'última el dia 10 d'aquest mes) contribuir amb un màxim de 10000 pessetes, i encara que se n'hauran de descomptar les despeses d'estada a Sant Feliu d'en Llubià si aquest hi va durant els dies culminants d'excavació; és una persona que anirà amb tot el compte necessari i ben poca despesa.

Si et va bé, després del 26 i abans de fi de mes podria jo pujar un dia a Girona per a parlar de totes aquestes coses i en tot cas un dia més endavant anar plegats a Sant Feliu. Per cert, l'església de Romanyà em va semblar força antiga, però encara molt més la de Bell-lloch, amb absis amb planta ultrasemicircular, etc.

Fins a aviat. Un bon record del teu affm.

[signatura de Joan Ainaud]

113. Carta de Miquel Oliva a Martín Almagro del 30 de novembre de 1955. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

Dr. D. Martín Almagro Basch
Catedrático de la Universidad Central
MADRID

Mi distinguido y querido señor: He recibido su encargo y ayer hablé con el Presidente de la Diputación. Las 50.000 pesetas estan cobradas por él y a disposición de Vd. se hallan en un sobre en la Caja de la Diputación, para cuando quiera recogerlas. No han sido ingresadas en cuenta alguna, a fin de poder disponer de ellas en el acto. Como fuera que allí estan bien reservadas, creo que lo mejor será que se queden en dicha Caja hasta que Vd. pase o diga lo contrario.

Me he ocupado del teléfono, y me dicen que conviene ahora comprar el hilo. Si quiere Vd., ellos le dirán donde se puede obtener este hilo en Gerona mismo, una prueba del cual o muestra debe remitirse a Madrid para su comprobación.

De lo de Tossa, he escrito allí y voy a ir uno de estos días para que hagan ahora la obra de los tejados. Tengo tambien lo del Sr. Grau Vancells de aquella casa, que se encuentra muy conforme con las características y estilo de Tossa de Mar. Lo demás, sigue sin novedad en aquella villa.

Estuve el lunes en Barcelona. Las pinturas se encuentran totalmente restauradas y me hice cargo de todos los detalles últimos para el traslado a Gerona y almacenarlas de momento en el Museo, hasta Navidades, en que se efectúe la Exposición. Hablaré con el Sr. Gobernador el sábado próximo para el asunto del camión del traslado. Creo que todo se desarrollará normalmente y bien.

Sentiría que Vd. creyera que haya podido tener alguna intervención en el asunto del proyectado supuesto Curso de Arqueología de Campo en esta provincia, ya que estaría Vd. en un error. En todo este anteproyecto, que nunca creeré sea realidad, no he tenido nada que ver, ni la más mínima intervención ni referencia alguna. Espero que sabe Vd. suficientemente bien quien soy, para que no se preocupe sobre cual fuera mi actuación en estos sentidos.

Me han dicho que irá pronto por Barcelona, y entonces y tendré ocasión de verle y de tratar los demás asuntos de la Exposición y de los que se presenten.

Por si me necesitara, le comunico que me traslado a Ullastret a efectuar la campaña del año, como siempre en esta época, cuando quedan libres los campesinos de las tareas agrícolas. Como no he recibido aún el dinero del Estado, iniciaré la campaña con las subvenciones de la Diputación. Espero que nos haga una visita en aquel interesante yacimiento que encontrará muy cambiado.

Con saludos a Dña. Clotilde y el deseo de su total mejora, recuerdos a sus hijos y todo el afecto para Vd., queda suyo buen amigo.

114. Carta de Martín Almagro a Miquel Oliva del 2 de diciembre de 1955. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Original a màquina en paper imprès *CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTIFICAS. DEPARTAMENTO DE PREHISTORIA.DIRECTOR.*

Madrid, 2 de diciembre de 1955

Sr. Don Miguel Oliva
Museo Arqueológico Provincial
GERONA

Querido Oliva:

Contesto a su carta última de fecha 30 de noviembre. El día 15 más o menos estaré en Gerona para pasar por ahí un mes. Entonces retiraré las cincuenta mil pesetas.

Dé orden para que se compre todo lo necesario para el teléfono. Entiendase con Torrecilla sobre el particular. No quede nada pendiente de lo de Tossa. Todo el cuidado de aquello lo dejo en sus manos, cuando yo vaya a Cataluña le llevaré el nombramiento en mano de Comisario Provincial del Patrimonio Artístico. Está despachado y firmado con fecha 26 de octubre, que es cuando yo lo propuse, pero quiero llevarselo yo en mano a usted

directamente. También llevaré al Sr. Plá Cargoll el suyo nombrándolo Comisario de Gerona.

Eso del Curso de Arqueología me parece muy fuerte lo que quiere hacer el Sr. Gobernador, tal vez mal informado, espero que usted colabore para aclarar tan desagradable situación. Pero de aquí a entonces espero pasara mucha agua por el río y habrá muchas sorpresas agradables para nosotros, que ya nos las merecemos después de sufrir estas situaciones que no nos merecemos.

Que vaya bien lo de Ullastret. A ver si Dios quiere que podamos ir mi mujer y mis chicos a comernos una caracolada.

Un saludo de su Profesor y amigo,

[signatura de Martín Almagro]

115. Carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 3 de febrer de 1956. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

Girona, 3 – II – 56

Dr. D. Lluís Pericot
Barcelona

Distingit Sr. i amic: No he contestat abans a la seva postal per falta total de temps. Com sab, va venir el Gobernador a Ullastret la setmana passada, i llavors m,encarregá montar l,exposició de les pintures de Puigcerdá pel día 4, o sigui demá. He estat per tant atrafegat fins el máxim, doncs al èsser a Girona m,he trobat amb dues noves tombes a St. Juliá de Ramis i al Puig d,en Roca, on fan l,Hospici, i naturalment, s,habíen d,excavar tot seguit per continuar l,obra. Llástima que han fet perdre molt de temps per poqueta cosa. Sembla en sortirán més. Per altra part, he tingut les probes a corregir de coses dels Anals, i tot era urgent.

No cal que tingui d'agrair-me res, per lo fet a la seva filla i amiga. Vaig fer el que es mereixien. Crec sincerament que varen trobar si molt bé, i a més foren ateses per tot arreu, de manera que un altre any poden tornar.

Lo curiós és que poc després de la seva marxa d'Ullastret, el jaciment sembla que s'ha volcat a rajar de fort. Em trobat al final del carrer, una plaça, on hi há per cada costat estructures d'edificis que sembla serán de tipus helenístic. Han sortit espases de ferro, punyals i puntes de llança. Un torques de bronze sencer, lo anterior també. Un timaterium pintat. Un oenochoe molt bonic i la notícia bomba. Un rhyton en cerámica gris, que conté a la panxa una molt llarga inscripció ibérica incisa que ara amb tota cura en Riuró neteja i dibuixa. No sé que dirá, però já tindrà el dibuix desseguida estigui llest. doncs en Riuró té ara molta feina. I per cert, ara que en parlem recordo una cosa. Tinc a en Riuró proposat a la Diputació per quedar fixe al Museu a les tardes. Sería la sol.lució millor que es podria trobar. El Sr. Casas ha fet les primeres gestions i diu ho conseguirá, però hi hagué qui, confonent, amb lo del germá, hi trobava quelcom. En Casas diu que será interessant dongui Vté. el petit cop de má que falta, doncs ell já sap qui és en Riuró, i que no és ell el mateix de l'altre.

Li agrairé faci doncs aquesta carta, i al mateix temps pot recordar lo meu, que per altra part crec anirà aquest any actual.

Lo demás d'Ullastret, ha sigut una sitja repleta de blat i d'ordi carbonitzat, destruït per un gran foc que cremá les ámfores i els vasos. Conté quatre tamboralls de terrissa que he recollit tota, cribant la terra. Hi há molta cerámica grega amb decoració floral, i uns fragments a má amb decoració incisa preciosa, apart d'altres coses. El Governador quedá encantat. Veiam quand vé a veurer els treballs, ara deixats per l'exposició, però potser pugui seguir encara uns dies més.

Já vaig parlar a la seva filla i a la Muñoz, de la possibilitat d'excavació aquest any del famós fonr del vidre de Castell d'Aro. Com creiem amb l'Esteva será molt interessant, però més encara després de la visita de l'Ainud a St. Felíu, que veié els fragments i es tracta d'un jaciment únic del XIV, amb vidre esmaltat. Demanaré subvenció a la Diputació, que crec la donará, com també hi col.laborará St. Felíu de Guixols i Barcelona. L'Ainaud em diu que já n,ha parlat amb Vté.

Finalment rebé l'autorització de la Comissaria Gral. per lo de Romanyá.

Quand vulgui, potser pel Març millor, sería interessant dongués la conferència, he fet ambient i ara já és desitjada i esperada.

Sento que per aquest any crec no hi haurá pins, doncs els han acabats tots. Jó n,había demanat per Ullastret i crec no els podrán servir, doncs han repartit un mil.lió i mitg. No sé si en trobarà més. Potser en Torrecilla que va fer un pedido gros en tingui de sobrants. De llorers n,enviaré a Bagur demá o dimarts, pel recader.

Li agrairé si té ocasiò recordi lo del Sr. Puig, doncs ara he arribat al fons de tot i les dones aquelles que treballen amb la restauració em plegaran, després el trobar gent nova será difícil, més quand se la té d,ensenyar. Pel que em digué la Sra. Margarida, veié que estan disposats a col.laborar.

Felicito a en Palol pel merescut èxit obtingut. Amb records a tots, queda seu affmm. bon amic,

**116. Carta de Miquel Oliva a Martín Almagro del 16 de febrer de 1956.
MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.**

Gerona,16-II-56.

Dr. D. Martín Almagro
Catedrático de la Universidad Central
MADRID

Mi distinguido y querido señor: Le acuso recibo de su carta del 11, como todas tan amable, y creo en poder de Vd. mi última que se habrá cruzado con la suya.

La Exposición de las pinturas de Puigcerdá sigue instal-lada en la Sala de pergaminos de la Biblioteca, donde está muy bien y magníficamente visibles las pinturas, de forma que hemos pensado dejarla allí, sin tocar nada, por no ser motivo de estorbo alguno. Así pasarán estos días tan crudos de frío y podrá entonces visitarse, cosa que ha sido imposible ahora. Trataré con la Diputación, de la conferencia del Dr. Cid, ya que cree que aún que marche el Sr. Gobernador que es quien más interés en ello tenía, seguirán los demás igual: Casas se ocupará de nuestras cosas.

Cuando vaya por Barcelona puedo yo también ir si así quiere para hablar de las cosas que me dice. De momento y debido al frío y a la nieve hemos dejado los trabajos de Ullastret, donde deberé volver para acabar la campaña del año y dejar descubierto el templete. Además conviene ordenar todo por si piensas ir allá cuando el Curso de Ampurias. De forma que si Vd. va a Gerona y quiere avisarme yo iré también a Gerona o Barcelona, so pena de que quisiera llegarse Vd. personalmente a Ullastret par ver aquello, cosa que sería de mi mayor satisfacción.

Ha estado hoy Torrecilla de paso. Ya tiene las plantas en Ampurias y me ha dicho debería ir por allá, por unos asuntos de la excavación que no ha tenido más tiempo en precisarme. Yo estoy dispuesto en ir para todo lo que sea y cuando sea, aparte de la ayuda que Vd. me anuncia, cosa por añadidura muy estimable, Vd. [tallat].

Puse en antecedentes al Sr. Casas en lo concerniente al Mosaico de Ifigenia. He buscado la documentación que está a disposición de Vd., preparada sobre una mesa de este Museo, por si su sobrino o Vd. pasara por ella. Hay actas notariales y demás.

Estoy matriculado en Zaragoza y haré todo cuanto pueda para terminar mi carrera este año, a pesar de tener tanto trabajo y no disponer de tiempo, cosa que bien claro ha visto estos días Palol y reconoce el Dr. Pericot y Vd. Pero disponiendo de todo el día para los trabajos arqueológicos ya todo cunde y saldrá adelante. Yo me propongo colaborar con Vd. en todo y para siempre, puesto que además de gustarme y ser feliz con estos trabajos, la realidad también es bien manifiesta por ser Vd. quien más y más eficazmente me ha ayudado.

Presentaré una solicitud a su Comisaría del Patrimonio, pidiendo autorización para efectuar unos trabajos en la Cova d, en Daina, de Romañá de la Selva, ya le contaré. Hemos limpiado de escombros el monumento y ha resultado alcanzar unas porporciones inesperadas.

Lo de las conferencias de Vd. las organizaré para cuando quiera. Y respecto a los intercambios, puede enviarnos los Trabajos de Arqueología y Etnología que es lo que nos falta.

Saludaré de su parte al Sr. Gobernador y al Sr. Casas, éste último se queda, menos mal, sinó todas las empresas saldrían perjudicadas.

Les adjunto un dibujo de la inscripción aparecida en el vientre de un rhyton en ceràmica gris de Ampurias, para que la tenga. La daré de momento en las Memorias, luego se puede publicar por quien le apetezca hacerlo.

Saludos a su familia y cuente siempre con su buen amigo.

117. Carta de Miquel Oliva a Lluís Pericot del 14 de març de 1956. MAC-Girona. Correspondència Miquel Oliva Prat. Còpia a màquina.

Girona, 14-III-56.

Dr. D. Lluís Pericot
Barcelona

Distingit Sr. i amic: Contesto la seva del día 11. Felicitats pel seu nomenament de Delegat de Zona. Já era hora de que el tingúes. Efectivament, m,había descuidat de dir.li, i tota vegada que ara en parla, el Sr. Baró, mo[[t simpático, va parlar molt content i bé de Vté. i digué que sabia per en Santa-Olalla que ell l,había proposat a Vté. per aquesta Delegació. Li dic, doncs, Vté. já sabrá si aixó es veritat o es un cuento. Estic contentíssim de que això s,hagi arreglat, doncs pensi que sempre estava intranquil amb les coses de la Comissaría, des de lo seu, de l,any passat, degut a que aparentment semblava que Vté. s,había inhibit, davant del públic. per nosaltres nò. Millor doncs que el tinguem altra volta en aquests afers i entre nosaltres mes estretament relacionat.

Avuí, com veurá pels diaris pren possessió el nou Governador. De manera que si el ve a saludar millor, i d,aquesta forma, si vol li acompanyará, sinò já el saludaría jò un altre día, quand hi hagi ocasió.

Avuí he sabut també que en Casas va momentàneament a Lleida a fer de Secretari del Sr. Mazo, fins que aquest trobi una persona adient. Diuen que anirá a Lleida uns dies i els altres estaré a Girona. Já veurem que marxará tot plegat, doncs ara precisament anaven a arreglar lo meu, tenen de donar.me uns diners complementaris, doncs a intenció d,ell he prolongat fins aquesta setmana la campanya d,Ullastret, dient que la Diputació ho pagaría, i ara em

trobo escanyat d,unes 7.000 ptes. que suposo la Diputació pagarà, sinò com sempre, hauré de ceròrrer a l,influència de Vté. amb el President per arreglar.ho. Já volía plegar d'Ullastret, però davant l,insistència d,en Casas, em seguit. A més convenía consolidar murs i fer netejes en vistes a la nombrosa concurrència que hi vá tots els diumenges, molts de Barcelona, i de cares al Curs d,Empùries de proper estiu.

Efectivament, i d,això volia parlar.li, he rebut una carta del Dr. Almagro

Es possible que aviat començem també l,excavació del Fonr del Vidre de Bell.lloch, amb col.laboració dels de Barcelona, tal com amb Vté. habíen quedat i que crec no hi haurá inconvenient.

He contestat una circular demanant dades, de l,Institut de Cultura Hispánica, sense importància, i sols d,efectes administratius.

Já em dirá si cal que fem paper nou i el segell, i si cal fer.ho d,acord amb el de la Delegació de Zona o Vtés faciliten el model o com sigui que vulgui complimentem això.

Va passar el Dr. Almagro el día de Tots Sants i el següent. El dimarts finalment tenen Patronat d,Empùries. Já ell em va dir que Vté. acabava d,arribar a Barcelona i poc després vaig tenir la postal.

Si li sembla, posaré una nota al diari de la seva vinguda, per lo qual pot donar.me algunes dades de on ha estat.

També ens agradaría que aquest hivern ens donés la conferència que tantes vegades em parlat.

Els assumptes de la Diputació comencen a tornar a rutllar, i espero que amb el nou President poguem anar bé. No hi será mai de massa que Vté. el visiti quand pugui i crec que ens ajudarà.

Esperant veurer.lo aviat, el dijous, queda seu ben affmm. i bon amic.

La Lluisa Vilaseca que és aquí m,encarrega el saludi de la seva part.

118. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 25 de juliol de 1956. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION*

**GENERAL DE BELLAS ARTES. COMISARIA GENERAL DE
EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO LOCAL.**

S. Feliu, 25 juliol 1.956

Dr. D. Lluls Pericot

Bagur

Benvolgut Dr. Pericot:

Li envio aquestes ratlles perquè les trobi quan arribi de Suècia on espero haurà fet un viatge deliciós i de tot profit. Suposo haurà vist dolmens d'allà i que me'n podrà dir quelcom.

Ahir en Pallí va dir-me que demà o demà passat aniríem a acabar la Cova d'en Daina. Si abans d'acabar aquesta carta sé el dia concretament, li ho diré per si vol venir. Tenim pensat anar dos dies de la Festa Major de S. Feliu a Romanyà. Així ho vam convenir amb En Verrié però no m'ha escrit encara. Si restaurem ara la Cova i després hi anem els dos dies podré acabar definitivament el treball. Per tant, pel 15 ó 19 d'agost puc venir a portar-li. Ja li escriuria altra vegada.

He sol·licitat una beca pel meu noi. De les petites: 2.500 ptes. He fet constar que treballo amb V. i he adjuntat un antic document seu. Aquell que m'autoritzava a estudiar els dolmens. Els documents, aquest any, han d'enviar-se a la Universitat directament i no a Girona. Així m'ho van dir a l'Institut. Ells no han de fer res. Tot ho fan a la Universitat. Per tant, si hi va, li agrairia que hi donés una empenta. Al fi i al cap crec que hi tinc perfecte dret. Com a mestre, com a Comissari -V. ja sap que això no dóna més que despeses- i com a pare amb dos fills que estudien. I aquest any he d'enviar la noia a Girona i no en puc sol·licitar cap per ella perquè quan van acabar l'Examen de Grau ja havien acabat els examens d'ingrés a la Normal! Aquesta magnífica coordinació d'estudis que tenim és un primor! Haurem de dir al Sr. Roselló que apunti per explicar a Ginebra com ho fem aquí.

Li adjunto també una foto. A l'estiu les cases de fotografies també treballen bé. Aquest cercle que apareix al fondo ni sé què és, ni mai

m'havia sortit a cap fotografia. Està vist també que sempre que retrato a V. passen coses estranyes.

Quan arribi a Barcelona recordi aquell maxilar dels de Calonge. No m'atreveixo a enviar-les-hi les altres peces que van deixar-me, sense tenir-ho tot. Potser en Caner es pensaria que ens els hi hem quedat quelcom de gran importància.

Amb records per tots els seus, quedo a V. afm. s. S

[signatura de Lluís Esteva]

Tinc un ganivet i una peça d'os que el Sr. Klaebisch va trobar anys enrere a S. Baldiri (una cova). Ja n'hi havia parlat. Però repassant la peça d'os amb una lupa, he vist incís un gravat quasi exacte al que es veu en les pintures rupestres. Fa així [dibuix ratllat del qual surt una fletxa que assenyala un segon dibuix afegit al final de la frase] i té 4 mm. d'alçada. [dibuix] El Sr. Klaebisch me va fer venir a recollir les peces però vaig dir que les necessitava 15 dies més. Si ho creu molt interessant, digui què puc fer.

Acabo de parlar amb En Pallí, Alcalde de S. Feliu, avui 26. Per ara no anem a Romanyá. Així que hàgim d'anar-hi li enviaré quatre ratlles. Ja no ho veig tan clar com al començament d'aquesta carta.

119. Ofici del Delegat Provincial del Servicio Nacional d'Excavaciones Arqueológicas al Delegat Local de Sant Feliu de Guíxols del 13 d'abril de 1957. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès *MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. DIRECCION GENERAL DE BELLAS ARTES. COMISARIA LOCAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS. EL COMISARIO LOCAL* [esborrat].

El Delegado Provincial
GERONA

Nº 469

Me cumple participar a V.I. que con esta fecha y en virtud de la sesión celebrada el pasado día 2 de los corrientes por la Junta Nacional de

Excavaciones Arqueológicas, ha sido V.I. propuesto en firme por esta Delegación, para el cargo de Delegado Local del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas en San Felú de Guíxols.

Lo que me cumple participarle para su conocimiento y efectos.

Dios guarde a V.I. muchos años.

Gerona, 13 de Abril de 1957

EL DELEGADO PROVINCIAL.

[signatura de M. Oliva]

[segell MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL. COMISARIA GENERAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLOGICAS. COMISARIA PROVINCIAL DE GERONA]

Illtre. Sr. Delegado Local del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas.-SAN FELIU DE GUIXOLS.-

120. Carta de Lluís Esteva a Lluís Pericot del 9 d'octubre de 1953. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. Fons Lluís Pericot. Original a mà en paper imprès *LUIS ESTEVA. San Feliu de Guixols.*

San Feliu de Guixols, 9-X-53

Sr. Dr. Luis Pericot

Distingit Sr. Pericot:

He acompanyat el Sr. Sprockhoff a veure el Bousarenys, la cista de la Carretera de Calonge, la Cova d'en Daina i la cista del camp d'en Güitó. Hem tingut llarga discussió (en el bon sentit de la paraula) i d'ésser cert el que digué hauríem de modificar algunes coses. Potser les més importants són:

1ª Que la cista de la carretera de Calonge pertany a l'Edad del Coure (ara no recordo si digué coure o bronze però me sembla coure). Això

corroboraria i donaria explicació a la presència d'una destrat d'un d'aquests dos metalls que se trobà segons sembla aquí i que procuraré localitzar.

2^{on} La cista del Camp d'en Güitó diu que és igual al tipus del dolmen més antic de l'Alemanya i que no tenia notícia de que n'hi hagués cap a Espanya.

Igualment féu observacions interessants sobre els altres dolmens. Marxà molt satisfet.

Ara bé: Per agafar el tren que V. deia ha estat del tot imprescindible agafar un taxi que ha fet tot el trajecte i ens ha portat a Girona on hem deixat el Sr. Sprockhoff a l'hotel, després d'haver passat a comunicar-ho a casa del Sr. Oliva. Compto que el taxi valdrà unes centes pessetes ¿No podríem liquidar-ho sense que fós gravós per cap de nosaltres mitjançant una subvenció per fer excavacions que ja hem fet, com és el Bousarenys?

Vaig demanar al Sr. Oliva li recordés que m'interessaria tenir el llibre de Glynn Daniel sobre sepulcres amb porta d'entrada ¿Podrà deixar-me'l per uns dies? Si el donés al Sr. Oliva jo mateix el faria anar a recollir a casa seva.

El Sr. Sprockhoff posa en dubte la porta d'entrada del Bousarenys i de la Cova d'en Daina. Val a dir que no ho ha vist posat, ni en fotografia. Diu que no n'ha vist cap així. Quan tingui ocasió, procuraré posar la porta a la Cova d'en Daina i ho sabrem del cert,

Vaig necessitar un company que sab l'alemany. Altrament, no sé com ens hauríem entès.

Records

[signatura de Lluís Esteva]

121. Carta de Joan Torrent i Fàbregas a Lluís Esteva del 15 de març de 1961. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès JUAN TORRENT. Barcelona.

15 Març de 1961

Sr. Lluís Esteva

St. Feliu de Guíxols

Amic Lluís:

Deus estar molt enfadat perquè no he contestat encara la teva extensa, magnífica carta de Desembre. El cas és que em creia haver-la ja contestada (això et donarà una idea del desgavell del meu cap), i sort que el teu fill m'ho va recordar el diumenge passat, que ens trobarem al concert del Palau de la Música.

T'estic molt agraït per la completa informació que em donaves i que després he vist confirmada i en part ampliada, en un article teu de ANCORA. Haig de felicitar-te ben cordialment per l'extraordinària tasca que esteu realitzant, i sobre tot davant els resultats que, gràcies al teu entusiasme, es van concretant. No cal dir que són d'un gran interès per al coneixement d'un període completament fosc fins ara, que era com si el primitiu poblat guixolenc hagués deixat d'existir des dels segles I o II (sepulcres del Fortim) fins al IX o X (edificació del monestir). Amb el que heu trobat fins ara, afegit al que investigà Hurtebise, ja es pot admetre que existí una colònia romana pagana: és significatiu la troballa de les monedes al costat dels esquelets, cosa que està d'acord amb la tradició funerària dels romans (les monedes perquè el difunt pugui pagar al barquer Aqueront el passatge a l'altra riba de la llacuna Estígia; ja ho devies saber), i encara la ceràmica, i, segurament d'època posterior, els murs que serviren de fonament a l'obra benedictina. L'edificació del convent damunt d'un antic castell (Alabrich?) restaria amb això plenament confirmada. “¿Quines altres descobertes transcendents us tenen reservades les excavacions? Ja era hora que, al cap de mig segle d'Hurtebise, hom tornés a avançar, amb més fermesa que mai, en la protohistòria guixolenc. Quant de temps perdut!”

Veig que, amb tot, no et descuides del Museu. És una sort que, en aquests moments, hi hagi, a la fi, un batlle dinàmic que senti Sant Feliu. Per ara, ha correspost a les invitacions que li hem fet per a presidir alguns actes importants del Casal Guixolenc, i tots n'estem molt complaguts. Així es poden fer grans coses!

Mossèn Llambert em felicità per Nadal, i em deia que m'escriuria. No ho ha fet encara. Deu estar enfeinat amb la Història.

Per la meua part, m'he posat a desenrotllar la idea, que em sembla haver-te comunicat l'estiu passat, d'un repertori bibliogràfic guixolenc.

Digues si necessites quelcom d'aquí. No penses venir cap dia?
Records a la família i disposa del teu afm. amic

[signatura de J.Torrent]

122. Carta de l'Inspector General Jefe del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas a Lluís Esteva Cruañas, Comissari Local d'Excavacions Arqueològiques de Sant Feliu de Guíxols, del 28 de juliol de 1956. Fons família Esteva-Massaguer. Original a màquina en paper imprès *EL INSPECTOR GENERAL JEFE DEL SERVICIO NACIONAL DE EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS.*

Serrano, 41

Madrid, 28 – julio- 1956

Sr. D. Luis Estevan[sic] Cruañas
Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas
SAN FELIU DE GUIXOLS (Gerona)

Muy distinguido amigo y compañero:

Ante la desorientación producida por iniciativas, interferencias, e incluso afirmaciones falsas, como la existencia de una Junta Técnica de Excavaciones, se ha pr[o]ducido una perturbación grande en el Servicio por lo que creo conveniente (aparte de reafirmar mi telegrama circular en que se comunicaba, que ningún Comisario de Excavaciones ha cesado ni cesará, en tanto no sea con las formalidades y solemnidad con que fué nombrado para el cargo) hacerle constar que el Decreto de 2 de diciembre de 1955 reorganizaba las Excavaciones Arqueológicas mediante la creación (como antes) dentro de la Dirección General de Bellas Artes de un Servicio Nacional

de Excavaciones Arqueológicas cuyo Inspector General es el antiguo Comisario General de Excavaciones y en cuyo nuevo cargo me pongo enteramente a su disposición.

Existe junto a la Inspección General Jefatura del Servicio Nacional de Excavaciones una Junta CONSULTIVA cuyo Presidente es el Director General de Bellas Artes y cuyo Vicepresidente es el Inspector General Jefe del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas. Se ha creado la categoría de Delegado de Zona intermedia entre la Inspección General Jefatura del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas y los Comisarios Provinciales, Insulares y Locales, que en su día pasarán a titulares Delegados.

Creo que con estas explicaciones queda bien clara cual es la estructuración de la Jefatura e Inspección General y de que no existe Junta Técnica ninguna, aunque así se haya dicho con reiteración.

Al propio tiempo me es grato comunicarle que es mi criterio sin excepción por ser ello de justicia y tener el Ministerio una deuda extraordinaria de gratitud para con todos los Comisarios de Excavaciones que en su día se les confirme en el cargo con el nuevo título de Delegados.

Aprovecho gustoso esta ocasión para reiterarle la conveniencia si ello fuera posible, de que el servicio a la arqueología nacional se vea intensificado o cuando menos mantenido en el nivel tan alto a que lo colocaron, generosa y eficientísimamente, los Comisarios de Excavaciones Arqueológicas de España en una forma sin precedentes y en un servicio ejemplar.

Con este motivo me reitero siempre suyo incondicionalmente buen amigo que espera seguir recibiendo toda la cordial asistencia y eficiente dedicación que le ha dispensado durante tantos años.

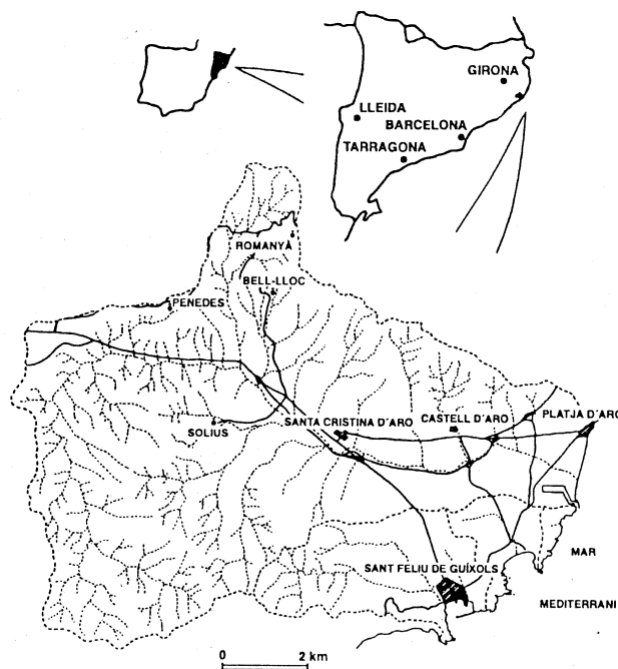
[signatura de Julio Martínez Santa Olalla]

Firmado. Julio MARTINEZ SANTA-OLALLA

15. Apèndix documental

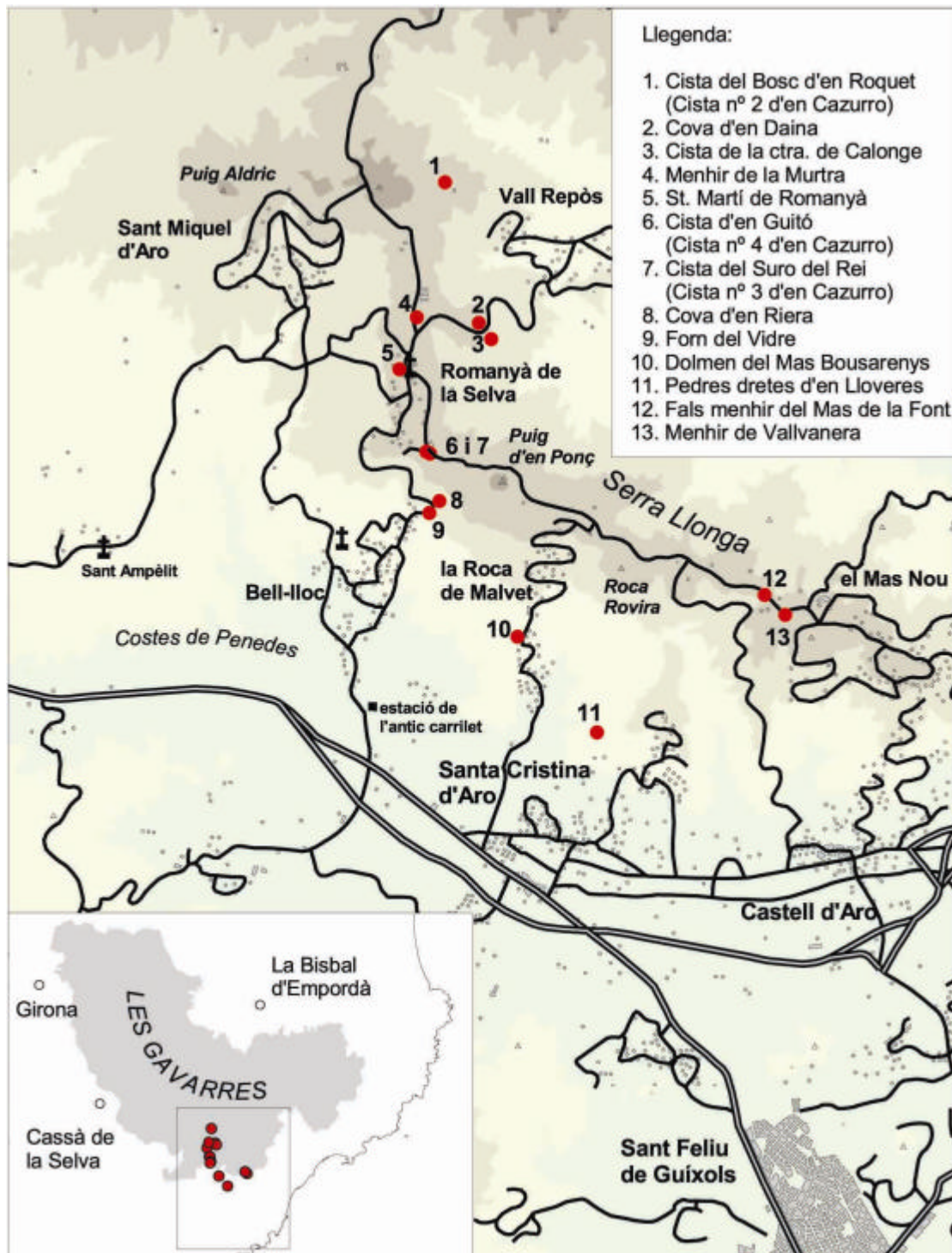
Document 1:

Situació geogràfica i plànol de la conca del Ridaura, a la qual pertany la vall d'Aro, amb la indicació dels pobles que la componen. Extret de Pallí i Roqué, 1995.

Document 3:

Plànol de situació dels principals jaciments arqueològics de les Gavarres citats en el treball. Extret d'Aicart, 2006a, p. 133.

Document 4:

Fragments del Manuscrit *El Taller lític al aire lliure de "Font de Panedas"*, de Josep Calvet i Amat. Sense data.

L'afició a la Arqueologia me portà recórrer els boscos, montanyes i plans de Romanyá i Panedas desde molt jove, tal vegada influenciat per l'amic geólec i pintor Mossen Josep Gelabert, i més tart animat per unes puntes de fletxa de sílex que'm mostrà el Sr.Cama, que les havien trobades en la excavació del Dolmen "Cova d'en Daina". No vaig regatejar hores buscant amb perfidia per els alreduros de la Font de Panedas hasta que vaig comensar de trovar, per allà al any 1924 escltxes de sílex al lloc anomenat "Els canyers", que es entre el bosc propietat del Sr. Llambí. No cal dir quin va ser el meu entusiasme; vaig seguir buscant i trovant peces, com lasques, burils, raspadors, etc i fins a dos o tres nuclis de sílex que he perdut amb gran pena, degut a haver estat casa ocupada durant la guerra per soldats de la Republica primer i per els Nacionals després. Però, al tornar de l'exil, vaig seguir les meves recerques amb més braó que mai, donant per resultat altres trovalles mes importants, no solsament en el lloc esmentat, sinó que escampant el radi d'acció vaig trovar sílex a la falda de la montanya, mol a prop del mas "Can Salvador", després al mas de "Can Nadal", qu'es aprop de Llagostera i més tart al de "Can Crispins" i "Tranquinell", an aquets ultims llocs vaig acompanyar-hi amics i col-laboradors que han sapigut treurer partit d'aquestes estacions per esser joves i entusiastes.

A més de les onze peces de sílex recollides al Taller "Puig Galdric", vaig recollir-hi set bocins de quarç i altres materials, i 8 de ceràmica d'escassa importància.

Crec que per aquestes rodalies de Puig Galdric s'hi poden trovar moltes mes peces, ja que es un lloc poc explorat i ric amb arqueologia, dons, al bell cim de la montanya hi vaig trovar ceràmica grisa molt antiga i de romana i, en la mateixa carena de muntanyes, entre Puig Galdric i Romanyá hi vaig veurer un Comlek o Cromlek?, com unes 9 pedres dretes d'uns 80 a 100 cms. d'alçada

desota [?] terra formant un cercle d'uns 5 metres de diàmetre, però no sé per quin misteri hi he tornat varies vegades, sol i en companyia i no l'hem tornat a trobar no obstant l'amic Mn Josep Gelabert també l'havia vist [] que l'anomenava un "Crolet".

Document 5:

Fragment de la *Consueta* de la parròquia de Bell-lloc d'Aro, escrit per Mn Gumersind Vilagran, sobre l'aixecament del dolmen del Mas Bousarenys del 14 de maig de 1953.

Dolmen Bousarenys: la pedra de cuberta d'aquest dolmen estava caiguda desde que es te noticia del referit monument, caiguda segurament deguda a algun moviment sísmic. Sota la direcció del Sr. Lluís Esteba, mestre nacional de Sant Feliu de Guixols, aquesta pedra fou col·locada en sa posició normal horitzontal el dia 14 de maig de 1953 presents molts altres aficionats als valors prehistòrics de la comarca i amb assistència de les autoritats locals. En la carpeta de documents de Bell lloch es guarda un retall de premsa que explica detalladament l'aixecament d'aquesta pedra grossa del Dolmen Bousarenys".

Document 6:

"Restauración del dolmen Bousarenys". Article publicat per F.C.F (Francesc Callicó i Franquesa) en el *Butlletí del Centre Excursionista Montclar*, abril-maig de 1953.

Este dolmen está situado, como se sabe, en la vertiente de uno de los montes de las Gabarras, entre Bell-lloch y Santa Cristina de Aro y en el bosque perteneciente al manso que lleva su mismo nombre.

No es un lugar de mucho tránsito y por este motivo no ha sido tan visitado como el que en Romañá de la Selva conocemos por la "Cova d'en Dayna".

No obstante, hace ya muchos años, por allá el 1917, el Sr. A Casas, hizo mención de él, quedando desde entonces registrado oficialmente como un monumento megalítico más entre los muchos que existen en esta región.

El Bousarenys pertenece a la especialidad de los dólmenes llamados “sepulcros de corredor” y está formado por losas de grandes dimensiones, lo que le da un aspecto de más solidez e importancia que el de Romañá antes citado.

Una particularidad tenía además este dolmen: la gran piedra que debía formar la cubierta (si en su origen hubo otra, u otra como parece, hoy no existen) estaba caída por un lado, dentro del mismo recinto del sepulcro, quedando en posición inclinada y obstruyéndolo, por lo tanto, parcialmente. Anomalía esta que producía al visitante una deprimente impresión de ruina y abandono.

Hasta que el Sr. Luis Esteva, entusiasta propulsor de las aficiones a la Prehistoria en San Feliu, lanzó la idea de su restauración. Esta no cayó en el vacío t pronto un grupo de guixolenses admiradores del arte antiguo, muchos de ellos socios del “C.E.Montclar”, se aprestaron a poner en práctica el proyecto bajo la experta dirección de su iniciador.

La fecha en que tuvo lugar el acontecimiento fué el 14 de Mayo del año en curso, festividad de la Ascensión del Señor, y gracias principalmente a la desinteresada aportación de material y técnica del Sr. F. Castelló, ayudado por J. Auladell, E Massós, R.Pla, L.Fernández, A.Ametller y J.Hereu. Este transportó con su camioneta toda la impedimenta necesaria para lograr satisfactoriamente el fin propuesto. Además y para no citar a todos los concurrentes, que sería muy prolijo, estuvieron presentes al acto los Sres Alcalde y Secretario del Ayuntamiento de Sta. Cristina, Dn José Roselló y Dn Luis Pallí, respectivamente, el Cura Párroco de Bell-lloch Rdº.Gumersindo Vilagrán y el teniente de Alcalde delegado de cultura del Ayuntamiento de ésta Dn Ignacio de Blas.

Felicitemos a todos los participantes en la realización de tan loable hecho y congratulémonos de que sean posibles manifestaciones culturales de tal índole en nuestra ciudad, pues es signo evidente de unas inquietudes espirituales dignas de emulación y estímulo.

F.C.F.

Document 7:

Intervenció del Dr. Pere de Palol i Salellas a les Jornades d'Homenatge a Lluís Esteva i Cruañas. Sant Feliu de Guíxols, 6 i 7 d'octubre de 1995. Extret d'Aicart, 2009b, p. 282-293.

“Sr. Alcalde, Sr. Regidor de Cultura, estimada família Esteva, estimats amics: Us vull agrair que m'hagueu invitat a parlar d'un home que ha estat un entranyable amic. A més de totes les qualitats que li coneixem i li sabem, d'una vida vertiginosa treballant en molts de camps, d'un paper extraordinari per la ciutat i pel país, Esteva, a més de ser un gran mestre, era un gran amic. D'això no se'n pot dubtar i jo vaig ser un dels afortunats que vaig poder disfrutar de la seva extraordinària personalitat, de la seva extraordinària bonhomia, etc.

Ara bé, parlar aquí del senyor Esteva, em sembla que la gent de Sant Feliu ja ho sap tot. I ho sap tot perquè l'Esteva ha viscut dia a dia amb ells, l'Esteva no va tenir mai un petit secret per científic que fos. Quan llegeixes aquesta biografia tan minuciosa que ha fet l'Elena, la felicito perquè és una llista molt ponderada i molt completa de la vida d'un home, que va ser d'una intensitat extraordinària, es veu que si a l'any tal es comença a restaurar, a l'any següent ell ja en dóna notícies; quan hi ha una petita troballa, immediatament la comunica. És un home sense secrets en aquest aspecte. Per tant, això vol dir que era un home que es comunicava, que estava amb la gent de la seva ciutat, que estava amb la gent de fora de la seva ciutat i, naturalment, que el contacte humà i científic era complet. I al costat d'això també aquesta manera de fer demostra un altre aspecte: l'Esteva era un pedagog. De vegades la gent se n'oblida i una de les

facetes més importants de la personalitat de l'Esteva és que era un pedagog. Te n'adonaves quan estaves amb ell, fins i tot en els moments més banals de la vida, sempre al darrera de la conversa de l'Esteva hi havia l'home que sabia portar-la, que sabia dir, que sabia orientar si calia, és a dir, portava el mestratge a dintre.

Realment, fer-me a mi parlar de l'Esteva aquí, del senyor Esteva com li hem dit i li dèiem sempre, m'obligarà a parlar una mica també de mi mateix. Per què en realitat jo no podré parlar de molts aspectes de l'Esteva dels quals no hi vaig conviure, no hi vaig participar; però sí d'alguns dels aspectes de la investigació de l'Esteva, i de l'Esteva com a persona i com a pedagog, que em van tocar de molt a prop i en què jo, en certa manera, també hi vaig participar. En el seu currículum que n'ha fet l'Elena, amb aquesta llista immensa de publicacions, fa escriure veure aquesta bibliografia que hi ha al darrera, molt ben ponderada perquè al costat de cadascun dels elements hi posa de què es tracta, s'assenyalen els llibres, dotze si no recordo malament, més d'una cinquantena d'articles científics, articles periodístics, notícies etc. Va lligat amb això el ser impulsor de publicacions d'alt volum: els annals de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, publicacions de tota mena en les quals moltes vegades ell participava com moltes vegades el que feia només era impulsar-ho. M'escruxeix la capacitat que tenia l'Esteva de comunicació, d'escriure i de fer participar a tothom en les coses que ell anava trobant. Per tant, jo no sé què en podré dir més del que se n'ha escrit aquests dies, al Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi i en el darrer número dels Estudis del Baix Empordà que vaig rebre fa dos dies a Barcelona. Realment, l'homenatge a l'Esteva és un homenatge merescut, complet i interessant.

Ara bé, jo voldria parlar una mica del meu Esteva. El coneixia molt bé, a l'època en què ell feia els dòlmens amb el Dr. Pericot i amb l'Oliva, però quan jo vaig intimar amb l'Esteva d'una manera més concreta va ser quan vàrem començar, o va començar ell, a treballar en la Porta Ferrada i en els monuments d'època carolíngia o època preromànica de la ciutat. En aquell moment, l'Esteva que era un home generós, que a més era un home que buscava els ajuts, que de la mateixa manera que donava solucions i explicava coses, preguntava, és a dir,

l'Esteva preguntava sempre, era un home amb un afany que li expliquessis coses i a vegades anava a buscar el que creia que era l'especialista perquè li expliqués un problema o li resolgués un problema i no li podíem resoldre. Jo no sé si el podíem decepcionar una mica, semblava que les coses s'haurien pogut solucionar amb una pregunta i a vegades les coses no se solucionaven. Crec que una de les preguntes que li haurà quedat a l'Esteva abans de morir encara i que ens queda a tots- és la Porta Ferrada. Tenim un monument que uns diuen que sí, altres diuen que no, uns el fan vell, altres el fan nou, el tenim allà penjat sense saber com es relaciona amb la resta de l'edifici. En fi, encara és d'aquestes grans incògnites. Potser és bo que sigui encara una gran incògnita i que algun dia l'arribem a resoldre, si és que s'arriba a resoldre. Per tant, l'Esteva, que em va invitar a treballar amb ell precisament en la Porta Ferrada de Sant Feliu, plantejava molts problemes que moltes vegades no els podíem resoldre.

Jo voldria parlar una mica de la seva trajectòria científica. És a dir, l'Esteva es va convertir en un moment determinat en un dels grans especialistes de món dolmènic. Jo penso que al doctor Pericot li va anar com anell al dit. El Dr. Pericot troba a Begur l'Esteva, es descobreix el dolmen de Torrent, es fan primer unes excavacions que es fan una mica així a la manera com encara es feien i ve el rigor i el mètode de l'Esteva i de la seva gent. I això a Pericot el preocupava en aquells anys. Recordo que l'any 1945, jo havia acabat la meua carrera al 1944-45, quan hi havia alguna feina d'arqueologia Pericot ens enviava a fer dòlmens a la Serra de Rodes o al Pirineu perquè havia de reeditar, havia de fer la segona edició del seu llibre sobre els dòlmens i la cultura megalítica pirenaica. Enviava els deixebles a què en busquéssim i amb l'experiència que teníem els pobres deixebles penso que el podíem ajudar molt poc. En canvi, l'Esteva sí que el va ajudar. A l'Esteva li devem més de tres volums del Corpus de Monuments Megalítics, de l'Alt Empordà i del Baix Empordà, i un altre que no està dintre de la sèrie que llavors es publicava al Consejo i la Universitat de Barcelona. Li devem no sols l'anàlisi ben feta dels monuments sinó també certes innovacions molt importants. Recordo que la gran sorpresa va ser l'estudi de les cobertes, del túmul del voltant de les galeries cobertes. És veritat que quan s'excavava ens ficàvem a dintre el dolmen, excavàvem la galeria coberta i ens quedàvem

tan tranquils. L'Esteva va intuir que el túmul que cobria la galeria coberta o que cobria la cambra funerària havia de tenir elements. I la sorpresa va ser ja a la Cova d'en Daina, trobant-hi aixovars que s'havien arraconat o havien anat directament en el túmul i que, evidentment, enriquien molt el coneixement dolmènic perquè permetia establir una cronologia relativa, és a dir, permetia fer una mena d'estratigrafia per les diferents troballes dintre del túmul. I després quan estudia el túmul de Torrent ens trobem amb una sorpresa realment extraordinària perquè ens dóna l'estructura arquitectònica del túmul, és a dir, un túmul que té una mena de parets radials al voltant d'una cambra central. Això era absolutament desconegut, ell ho dibuixa amb una minúcia extraordinària, naturalment obre unes perspectives enormes, ja no a la investigació local (buscar un túmul, un dolmen més) sinó al problema, aquest problema sempre difícil, de si la cultura dolmènica és una cultura autòctona, és una cultura del Migdia de França, és una cultura que ve d'Orient, és una cultura que té relació amb la cultura d'Almeria, en fi, problemes una mica més amunt d'allò estrictament local on l'aportació de l'Esteva en aquest cas era extraordinària. I a més, encara hi ha un altre element que jo crec que va ser prou interessant des d'un punt de vista formal: és la manera com representa les seccions dels monuments, és a dir, la representació gràfica que fa dels monuments, que després s'ha imitat i tothom ha anat copiant: era dibuixar la planta de l'edifici i posats a dreta, esquerra, a dalt o abaix, les seccions i l'aixecament de l'edifici. És a dir, la possibilitat de trobar exactament l'estructura d'aquests monuments amb un simple cop d'ull. Això s'ho va inventar l'Esteva. I a més s'ho feia ell, que això és també molt important. És a dir, no tenia al darrera ni un topògraf, ni un dibuixant, tot això que ara sembla que fer ciència, fer arqueologia si no hi tens al darrera un mecanisme amb molta gent que t'hi ajudi, amb aparells i tot el que vulguin, ell s'ho feia sol. Potser l'ajudaven els seus alumnes, potser l'ajudava algú que li dibuixés una mica les coses, però s'ho feia ell de la mateixa manera que es buscava la bibliografia, escrivia etc.

Per tant, jo crec que el pas de l'Esteva pel món dolmènic va ser per al nostre país absolutament imprescindible. És a dir, avui no es pot estudiar el món dolmènic de Catalunya i de la província de Girona, sobretot de l'Empordà i de les Gavarres, sense la feina de l'Esteva.

Ara bé, l'Esteva va venir a parar a Sant Feliu de Guíxols, afortunadament. Sant Feliu va ser una ciutat afortunada i desitjo que sigui essent així. Naturalment, els problemes de Sant Feliu el varen preocupar. Però el varen preocupar amb una extensió tan àmplia com la seva curiositat, és a dir, no era només el fet de refer o d'intentar refer el problema dels monuments arqueològics sinó que a la vegada eren els arxius i era, que sé jo, la preocupació per l'escut de Sant Feliu. El seu estudi sobre l'escut de Sant Feliu ens va fer trontollar a l'Institut d'Estudis Catalans. Des de la Generalitat se'ns està demanant encara que es faci el dictamen de com han de ser els escuts dels municipis catalans perquè cada municipi fa el que li dóna la gana i surt cada proposta d'aquelles que arriba a fer riure. Quan vàrem tenir el llibre de l'Esteva, on hi havia totes les coses estudiades i ponderades, se'ns va eixamplar el pulmó i diguérem almenys aquí sabem per on podem anar i què se li pot demanar a la Generalitat que converteixi en escut oficial.

Dic això perquè són una infinitat de coses i un ventall magnífic d'investigació. Comença, pel que jo sé, refent o intentant refer el Fortim, les excavacions de González Hurtebise al Fortim. Però es va adonar ben aviat que el Fortim era una cosa esgotada i que el que s'havia de fer era posar-lo en una classificació entre altres coses semblants, com les coses de la Fosca o altres conjunts semblants. Però el que el va apassionar de veritat va ser la Porta Ferrada. Seria estrany que no l'hagués apassionat. La Porta Ferrada és un monument i un conjunt per apassionar a qualsevol. Hi va començar a treballar l'any 1961 i, molt aviat, l'any 1962, em va demanar, em va oferir que l'ajudés. Bé, jo vaig venir amb tota la bona fe i vaig fer d'escolanet al costat d'ell que portava l'excavació, que feia els diaris d'excavacions, que tenia les iniciatives, i vam fer el que vam poder. Jo vaig treballar amb ell només dos anys, l'any 62 i l'any 63, i vàrem excavar la Torre del Fum. Va ser el moment en què es va trobar aquest edifici poligonal que té la torre posada a sobre, que vàrem estar discutint si era un baptisteri, si era un mausoleu, jo no sé si en aquest moment podríem pensar si era un element termal d'una casa romana baix-imperial. És poc encara el que hi ha, però és molt el que hi ha, perquè evidentment es demostra que el monestir no va sortir del no-res sinó que va sortir d'una entitat que hi havia a sota. En aquell moment l'Esteva havia excavat un grup d'enterraments que hi havia al costat mateix i a

fora de la Torre del Fum. Eren un grup d'enterraments encara amb teula, amb teula a doble vertent, de doble vessant, d'esquena d'ase que en diem, però que varen proporcionar ceràmiques molt interessants dels grups que en Lamboglia, el nostre mestre italià, en deia lucentes, i de ceràmiques africanes, que són aquestes ceràmiques que en Nolla hi està tan interessat ara i les està buscant a per tot i les està estudiant amb una mica de "nas de perdiguer". A mi en aquell moment m'interessaven moltíssim i li vaig oferir el Butlletí de Valladolid, fixin-s'hi bé on jo anava recollint treballs d'aquesta època, perquè el cos d'investigació d'un moment concret fos precisament llavors Valladolid. L'Esteva em va fer l'any 1962 un article molt interessant sobre aquestes ceràmiques. Recentment he vist que han sortit coses, s'han trobat uns diaris nous de l'Esteva, jo no voldria dir-ho malament d'on és, del carrer del Prior, per tant dintre de la mateixa zona, que publiquen un grup, entre ells en Nolla. Hi havia materials molt semblants i ajuda a definir i a explicar una mica els orígens de Sant Feliu. Jo potser vaig ser més atrevit que l'Esteva en aquella època, perquè, en fi, perquè era més jove. I la gent jove potser és més atrevida, potser no he estat tan ponderat com ell tota la vida. Jo a vegades m'he llençat a dir coses, algunes han estat veritat, altres no n'han estat, però vaig plantejar una idea, una hipòtesi sobre els orígens de Sant Feliu. A l'Assemblea d'investigadors que es va fer a Sant Feliu i que va presidir l'Esteva vaig publicar un article on en certa manera ho explico. És a dir, el fet que sota la Torre del Fum hi hagi un edifici baix imperial, que al costat hi hagi un cementiri amb ceràmiques dels segles III i IV amb una àrea geogràfica, etc. que després Lotari, el nét de Carlemany doni al monestir uns poders, etc., des de l'Imperi Carolingi, per tant, ja hi ha el monestir, hi ha una successió de coses que fan pensar- i perdonin que repeteixi la tesi d'aquella època- que el que hi podia haver a la base de Sant Feliu de Guíxols fos precisament una vil·la romana, en un lloc molt a propòsit des d'un punt de vista topogràfic, de situació prop del mar, d'aigües, etc. igual que a Tossa, i que això en època del món carolingi es podia convertir en el primer monestir i del monestir n'arranca el poble. Això per a mi va ser un suggeriment. L'Esteva de vegades em mirava una mica somrient i pensava "potser el doctor Palol aquí es passa una mica", però sé que a l'home li havia fet també una certa gràcia. I veig que en el darrer número de la revista, l'Aicart i el Nolla tornen altra vegada a insistir en això i posen una noteta molt discreta "el Dr. Palol diu". Bé, el Dr. Palol, com altres vegades ha llençat una

idea. Un home de vegades té vicis, qui no en té, jo també n'he tingut a la meua vida acadèmica i a la meua vida d'investigador; he tingut un vici molt gros que és obrir camins que han vist els meus deixebles. La Gisela Ripoll, que va fer una biografia meua fa uns anys, deia "s'ha fet un tip d'obrir camins que alguns deixebles hem seguit, que els altres no els hem seguit". A mi, el suggeriment d'una troballa, d'un document arqueològic o històric era tan important que crec que obria un camí; ara, a vegades, un home no els pot seguir tots els camins que havia obert. I aquest era i és un dels camins. Ara el grup que hi està tornant a treballar si el reprenen, m'agradaria tant si em donen la raó com si no em donen la raó. Per tant, pensin que l'obsessió, per dir-ho d'alguna manera, de la recuperació de la Porta Ferrada, la Torre del Fum, la Torre del Corn etc. no és simplement un fet monumental sinó que és un fet històric que està en la trama de la mateixa ciutat. Es a dir, la preocupació no és només recuperar un monument sinó recuperar el que aquest monument ens pot dir i aquesta era una de les grans preocupacions de l'Esteva. L'any 1962 es va fer el congrés internacional d'art i arqueologia de l'alta edat mitjana. Eren uns congressos que s'estaven fent des de després de la Guerra, que van començar a Àustria, amb un investigador, Juraschek. Jo vaig poder participar-hi molt aviat, vaig ésser-ne secretari dels congressos a Espanya. El segon que vàrem fer aquí el vàrem fer al Pirineu català i aragonès i els darrers dies vàrem passar per Sant Feliu de Guíxols. Aquí hi ha una rectificació a la bibliografia que ha fet l'Elena, bé és una cosa puntual, Elena no te m'enfadis. Vàrem portar gent tan interessant com el professor Mirabella Roberti de Milà, que era el *soprintendente*, que en deien llavors, de monuments de Milà i un dels excavadors dels monestirs de Milà, de les basíliques de Milà, és a dir, un home molt habituat a interpretacions de tipus arquitectònic. Recordo que teníem una recepció a l'Ajuntament a última hora, jo com a secretari del congrés estava darrera els alcaldes i de l'altra gent etc. L'Esteva va arribar una mica tard i em va dir content: "Palol, ja està solucionat. Sap el que nosaltres crèiem que era tal, en Mirabella Roberti ens ha confirmat...". Sí senyor, Mirabella Roberti, l'italià, ens va confirmar que sota la Torre del Fum hi havia un monument poligonal, un edifici poligonal de tipus paleocristià que encara no sabem ben bé quina funció podia tenir però que és evident que és l'element més important per a tota aquesta seqüència de Sant Feliu de Guíxols. L'altre aspecte era el portar a Sant Feliu els especialistes que

ens podien ajudar. Fa quatre o cinc anys vàrem tenir invitat amb una beca de la CIRIT a la Universitat de Barcelona al professor Carol Heitz, catedràtic de París Nanterre i probablement el primer especialista del món en arquitectura carolíngia. El vàrem invitar nosaltres a Barcelona, va fer un cicle a l'Institut d'Estudis Catalans, va donar una conferència a Girona si no recordo malament i el vàrem portar a Sant Feliu de Guíxols. A la vida he vist disfrutar més a l'Esteva i passar-ho més malament a l'Heitz. És a dir, davant de la Torre del Fum, de la Porta Ferrada i de l'altre torre, que sembla romana i possiblement no n'és, l'Esteva no es cansava de fer-li preguntes i l'Heitz va arribar un moment en què li va dir "miri, escolti senyor, en sap més vostè que jo, no em pregunti més." En fi, el monument i el conjunt del monument arribava a desorientar. Després d'això el vam portar a Sant Joan de Bellcaire, a tot un grup de monuments, sempre amb l'Esteva al darrera. I, sobretot, a un altre monument que a l'Esteva darrerament l'havia preocupat molt: Bell-lloc d'Aro. És a dir, la basílica de Bell-lloc, la capella de Bell-lloc, amb aquell afegit cilíndric d'allà al costat refet en època romànica, amb una construcció quadrada dintre, avui encara és una de les grans incògnites que tenim en el país. Bé, no pensin que l'arqueologia sempre ens doni incògnites, en realitat passa que no es tracta d'elements que els francesos en diuen de privilegi, és a dir, elements de tipus basilical o de tipus comtal, etc. que són elements construïts segons totes les normes d'un pensament arquitectònic. Quan són elements més petits, moltes vegades és molt difícil traduir i disminuir les normes generals d'edificació o els cànons etc. Llavors els elements petits són els que ens plantegen grans problemes. Hi ha encara en aquesta zona tres edificis d'aquesta època que plantegen problemes: naturalment la Porta Ferrada, la basílica de Santa Cristina i el monument de Bell-lloc. Eren els tres que preocupaven encara a l'Esteva. Jo sé que molt darrerament a l'Esteva el vaig desil·lusionar i m'ha dolgut sempre molt. L'Esteva va voler publicar als Estudis del Baix Empordà, l'església de Santa Cristina. I va estar esperant que jo li fés una síntesi arquitectònica de l'església de Santa Cristina i per moltes, moltíssimes raons, jo no li vaig enviar. I no sé si se'm va enfadar o no i que em perdoni en tot cas, però sé que en certa manera el vaig desil·lusionar una mica. Però em passava a Santa Cristina el mateix que el Carol Heitz a la Porta Ferrada. Què se'n diu quan hi ha tan poc? Els arqueòlegs hem tingut sempre, almenys la meva generació, un dubte i una manera de fer.

És a dir, l'arqueologia és com un sil·logisme. Hi ha unes premisses i hi ha una conclusió. La conclusió no pot passar mai d'allò que li permetin les premisses sinó llavors estaríem exactament en l'arqueologia que arriba en aquestes pintoresques pel·lícules de cine que tant d'èxit tenen i que encara avui, quan els periodistes parlen d'arqueologia o posen l'adjectiu "això és arqueològic", t'has de posar les mans al cap de la mateixa manera que se les posen els escriptors de veritat quan diuen "això és pura literatura". És a dir, nosaltres creiem en una altra serietat i aquesta serietat és l'única que ens permet treballar i treballar bé.

Bé, aquests són una mica els contactes que vaig tenir amb l'Esteva que no eren només científics. L'Esteva venia a l'estiu sovint a Platja d'Aro⁴ i jo anava amb la meua família a la casa d'ells aquí, aquella casa tan amable amb aquell hort esplèndid i una família deliciosa que sempre ens rebia, sempre estava a punt d'acollir-nos, donar un consell si convenia. Recordo problemes a vegades amb les matemàtiques d'un fill, hi havia aquesta entranyable cordialitat que realment trobes en un bon amic. En fi, aquest era l'Esteva. Jo no sé si n'hi ha prou, perquè tot el demés ho tenen vostès en la publicació que s'ha fet i els que han viscut amb ell el coneixen bé. De tota manera voldria dir una cosa. Jo tinc la convicció que la vida de l'Esteva va ser plena, ell se n'adonava, i que al costat de la seva família i dels seus amics va ser un home amb una vida feliç, felicitat que també la voldríem per a tots nosaltres. És un honor haver pogut participar en aquestes jornades. Sant Feliu es fa un honor parlant de l'Esteva. I vull acabar amb una d'aquelles frases que a vegades ens fan els polítics: Catalunya és un país petit. Ja ho crec, però té homes molt grans. Moltes gràcies.”

Document 8:

Intervenció del Dr. Eduard Ripoll i Perelló, secretari de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, a les Jornades d'Homenatge a Lluís Esteva i Cruañas. Sant Feliu de Guíxols, 6 i 7 d'octubre de 1995. Extret d'Aicart, 2009b, p.293-296.

“El nostre amic Esteva va ser durant disset anys corresponent de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona. I per aquest motiu, l'Acadèmia s'adhereix a aquest homenatge. Tinc un escrit de l'Acadèmia pel Sr. Alcalde de la ciutat de Sant Feliu per donar-ne testimoni d'aquesta felicitació. O sigui, que han sigut disset anys, des del 1977, que el senyor Esteva era corresponent d'una manera molt discreta. Venia a unes poques reunions, jo el recordo a poques reunions, però sempre estava al peu del canó.

Eren els anys en què qui els hi parla era secretari del Dr. Pericot i l'arqueologia de camp de les comarques gironines eren tres noms: Esteva, Corominas, Oliva. O si voleu al revés: Oliva, Esteva, Corominas. Tots tres venien sovint a Barcelona al que en dèiem el seminari dels dijous, que fèiem en un petit espai, no érem mai més de quinze o divuit persones. El Dr. Pericot reunia el seu seminari per comentar novetats de llibres, les notícies que ens portaven a Barcelona aquests arqueòlegs que treballaven fora de la ciutat comtal, etc. Cada any, o quasi cada any, els cursos d'Empúries visitaven alguns dòlmens del Baix Empordà i aleshores el senyor Esteva feia d'amfitrió i inclús recordo almenys una vegada vam arribar fins a Sant Feliu per visitar la Porta Ferrada. La Porta Ferrada, en la qual vaig tenir una petita intervenció per recomanar. El delegat era el Dr. Oliva, però el Dr. Oliva no anava a Madrid i en canvi jo hi anava amb molta freqüència, es pot dir que pràcticament dues o tres vegades al mes per moure els pressupostos, per animar els arquitectes, etc. La Porta Ferrada va tenir un arquitecte excepcional, el Sr. Alexandre Ferrant, madrileny però de remots orígens catalans, que es deixava convèncer immediatament, que va fer molts esforços dedicats a aquest monument com a tants d'altres del territori català.

Després va venir l'època del corpus. Va ser una idea amb el Dr. Pericot- vostès tots saben la preocupació del Dr. Pericot pels monuments megalítics. Sempre construir *corpora* de temes determinats és interessant. Moltes vegades estan seguits del fracàs però això no vol dir que s'hagi d'arraconar la idea. Tots hem viscut, per exemple en el camp on jo treballo actualment, l'art rupestre, els intents de *corpora* de figures del paleolític o de l'art llevantí etc, moltes vegades

fracassats, ara de nou iniciats per la Generalitat i sembla que potser arribarem a veure-ho publicat, almenys tot el de Catalunya.

Bé, el Corpus de Monuments Megalítics volia ser la cobertura topogràfica de tots els monuments d'aquests tipus que tenim a Catalunya. I vam estar a punt d'aconseguir-ho. Jo crec que vam cobrir entre el 35 i el 50% del territori català. I sobretot va ser possible gràcies als fascicles publicats pel senyor Esteva Cruañas.

Sant Feliu, i l'equip de recerca que actualment treballa a Sant Feliu, poden estar orgullosos d'aquest seu antecedent. Figures com la del senyor Esteva Cruañas van ser les que van mantenir la seva veu sempre present en el camp de la recerca durant quaranta anys en què el país hauria pogut restar en silenci. El Dr. Jordi Rubió em deia una vegada: "Escriguin vostès, els de la seva generació, en castellà, anglès, francès, amb el que puguin. Vostès sempre faran ciència catalana". Homes com Esteva Cruañas varen fer ciència catalana en un temps en què ara alguns ens volen fer creure que era impossible fer-ho.

